

KARADENİZ İNCELEMELERİ

D e r g i s i

Journal of Black Sea Studies

33



KARADENİZ İNCELEMELERİ DERGİSİ**Yıl: 16, Sayı: 33, Güz 2022***Year:16, Number:33, Autumn 2022***Sahibi / Owner**

Serander Yayınevi Adına

Sema USTA

Yazı İşleri Müdürü / Publisher

Öğr. Gör. Veysel USTA

Karadeniz İncelemeleri Dergisi;

hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. İzin alınmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez. Makaleler, ulusal ve uluslararası geçerli etik kurallara (araştırma ve yayın etiğine) uygun olmak zorundadır. Yayımlanacak makaleler, intihal programı tarafından denetlenmekte ve uygun görülmeyenler yayımlanmamaktadır .

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Karadeniz İncelemeleri Dergisi

Serander Yayınevi, Soğuksu Mahallesi, Kisarna Cad,

Seyran Sit. A Blok, Kat: 6, D: 11.

Ortahisar-Trabzon / TÜRKİYE. Tel: 0533 421 70 02

Web: www.kainder.come-posta: karadenizincelemeleridergisi@yahoo.com.tr**Dizgi / Typed by**

Serander Yayınevi/TRABZON

Baskı / Printed by

Erkam Yayın ve Sanayi Ticaret A.Ş. İkitelli Osb Mh. Atatürk Blv.

Haseyad 1. Kısım No: 60/3C. Başakşehir /İSTANBUL

ISSN: 2146-4642**E-ISSN: 2717-9818****Abone Bedeli / Subscription Rate**

Kurum/Institutional: 350 TL (USD 20)

Bireysel/Individual: 300 TL (USD 25)

Tek sayı/Single Issue: 150 TL (USD 10)

KARADENİZ İNCELEMELERİ

D e r g i s i

Journal of Black Sea Studies

33

HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Bu dergi;
Turkologischer Anzeiger tarafından taranmakta olup
TUBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT)
SOBIAD, Acarindex.com, ResearchBib, Directory of Research
Journals Indexing (DRJI) ve ASOS Index
tarafından indekslenmektedir.

SERANDER
Trabzon 2022



EDİTÖRLER / EDITORS

Prof. Dr. Mesut ÇAPA
 Öğr. Gör. Veysel USTA
 Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL
 Doç. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
 Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
 Prof. Dr. Mehmet ÇOG (Samsun Üniversitesi)
 Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
 Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
 Prof. Dr. Alfina SIBGATULLİNA (Russian Academy of Sciences)
 Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
 Prof. Dr. Gülbadi ALAN (Erciyes Üniversitesi)
 Prof. Dr. Necmettin AYGÜN (Aksaray Üniversitesi)
 Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU (Marmara Üniversitesi)
 Prof. Dr. Faruk BİLİCİ (INALCO Paris)
 Prof. Dr. İdris BOSTAN (İstanbul Üniversitesi)
 Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
 Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
 Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK (Trabzon Üniversitesi)
 Prof. Dr. Feridun M. EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
 Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ (Ankara Üniversitesi)
 Prof. Dr. Nedim İPEK (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
 Prof. Dr. Haşım KARPUZ (KTO Karatay Üniversitesi)
 Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
 Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Hacettepe Üniversitesi)
 Prof. Dr. Rustam SHUKUROV (Moskova Devlet Üniversitesi)
 Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Üniversitesi)
 Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
 Doç. Dr. Alexander D. VASİLYEV (Russian Academy of Sciences)
 Doç. Dr. Muzaffer BAŞKAYA (Trabzon Üniversitesi)
 Doç. Dr. Hanefi BOSTAN (Marmara Üniversitesi)
 Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
 Doç. Dr. Özgür YILMAZ (Samsun Üniversitesi)

TÜRKÇE SORUMLUSU/EDITING TURKISH

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR

İNGİLİZCE SORUMLUSU/EDITING ENGLISH

Dr. Öğr. Üyesi Nimetullah ALDEMİR

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Enver ÇAKAR
Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. M. Feridun EMECEN
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. İlhan EKİNCİ
Ordu Üniversitesi

Prof. Dr. M. Yaviuz ERLER
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Gökhan KOÇER
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşegül ŞEYİHOĞLU
Trabzon Üniversitesi

Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN
Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ZAMAN
Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Turan AÇIK
Aksaray Üniversitesi

Doç. Dr. Talip AYAR
Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Metin AKSOY
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

Doç. Dr. Fırat CANER
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Cengiz FEDAKAR
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Özgür KOLÇAK
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Tuğrul ÖZCAN
Ordu Üniversitesi

Doç. Dr. Eyyub ŞİMŞEK
Aksaray Üniversitesi

Doç. Dr. Hatem TÜRK
Giresun Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ERSOY
Giresun Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Saadet TEKİN
Eger Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fatma YILDIRMIŞ
Gümüşhane Üniversitesi

İçindekiler / Contents

SUNUŞ	9
XVIII. YÜZYILDA TUNA NEHRİ KIYISINDA BİR HUBUBAT MERKEZİ: İSAKÇI AMBARLARI	
<i>A GRAIN CENTRE ON THE COAST OF THE DANUBE RIVER IN THE 18TH CENTURY: ISACCEA WAREHOUSES</i>	
Fadimana Fidan	
BARMA YAYLASI TARİHİ	
<i>HISTORY OF THE BARMA PLATEAU</i>	
M. Hanefi Bostan	
HURUFAT DEFTERLERİNE GÖRE KUMRU'DA (SERKİZ, KEŞDERESİ VE MEYDAN KAZALARI) CAMİLER, MESCİTLER VE GÖREVLİLERİ (1689- 1834)	
<i>MOSQUES, MASJIDS AND OFFICIALS IN KUMRU (SERKIS, KEŞ STREAM AND MEYDAN DISTRICT) ACCORDING TO HURUFAT NOTEBOOKS (1689-1834)</i>	
Abdullah Bay	
1909 ÇAĞA YANGINI VE REŞADİYE (YENİÇAĞA) KASABASININ KURULUŞU	
<i>1909 ÇAĞA CONFLAGRATION AND ESTABLISHMENT OF REŞADİYE (YENİÇAĞA) TOWN</i>	
Tarık Yaldırak	
LİVANE KAZASI'NIN İDARECİLERİ İLE İLGİLİ TALEP VE DAVALAR	
<i>CLAIMS AND LAWSUITS REGARDING THE ADMINISTRATORS OF LİVANE DISTRICT FROM THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY TO THE END OF THE PERİOD OF SULTAN ABDULMECİD</i>	
Zemzem Yüçetürk	
HUDÛD-I HÂKANÎDE BİR KASABA: OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE HOPA'DA HAPİSHANE VE ASAYİŞ	
<i>A TOWN IN HUDÛD-I HÂKANÎ: HOPA PRISON AND PUBLIC ORDER IN THE LAST PERIOD OF THE OTTOMAN STATE</i>	
Melike Karabacak Yılmaz	

MOHAÇ ÖNCESİ MACAR DIŞ POLİTİKASINDA HABSBURG
ORYANTASYONU

HABSBURG ORIENTATION IN PRE-MOHACS HUNGARIAN FOREIGN POLICY

Hüseyin Şevket Çağatay Çapraz

TRABZON ŞEHRİNDE NÜFUSUN GELİŞİMİ VE MEKÂNSAL DAĞILIŞI

POPULATION DEVELOPMENT AND SPATIAL DISTRIBUTION IN TRABZON

Ahmet Emrah Siyavuş

Rauf Belge

SAMSUN'DA BASILMIŞ BİR TİYATRO: *İNTİBAH-I MİLLÎ*

A THEATER PRINTED IN SAMSUN: İNTİBAH-I MİLLÎ

Orçun Aydoğdu.....

DOĞU KARADENİZ'E ÖZGÜ KALANDAR KUTLAMALARININ
KÜLTÜREL MİRAS TURİZMİ KAPSAMINDA İNCELENMESİ

*INVESTIGATING OF KALANDAR CELEBRATIONS, PECULIAR TO THE
EASTERN BLACK SEA, IN THE CONTEXT OF CULTURAL HERITAGE
TOURISM*

Paşa Mustafa Özyurt

Sezai Sarıbrahimoglu

KİTAP DEĞERLENDİRME/BOOK REVIEW

Volkan Aksoy

KİTAP DEĞERLENDİRME/BOOK REVIEW

Oğuzhan Başar.....

KİD Yayın İlkeleri.....653

SUNUŞ

Karadeniz İncelemeleri Dergisi'nin Kasım 2022 tarihli 33. sayısı; Karadeniz havzasına dair yedisi tarih, biri coğrafya, biri edebiyat ve biri halk kültürü olmak üzere toplam on bilimsel makale ve iki kitap tanıtımı ile okurlarıyla buluşmaktadır.

Bu sayının ilk makalesi *Fadimana FİDAN*'ın “*XVIII. Yüzyılda Tuna Nehri Kıyısında Bir Hububat Merkezi: İsakçı Ambarları*” adlı yazısıdır. Yazıda; Osmanlı Devleti'nin Eflak ve Boğdan'dan satın aldığı hububatın saklanması amacıyla Tuna'nın geçilmesi en kolay mevkii olan İsakçı'da kurduğu depoların inşa çalışmalarının yanı sıra özellikle Rus tehdidi altında bulunan kalelere yapılan sevkîyat üzerinde durulmaktadır. Ambarların inşası için kaynağını bölgeden alan işgücünün yarattığı ekonomik faaliyetlere de değinen çalışma, İsakçı, Rusçuk, Silistre ve Niğbolu iskelelerinde toplanan hububatın miktarları ve fiyatlarını vermesi bakımından döneme ışık tutacak bilgiler içermektedir.

M. Hanefî BOSTAN'ın kaleme aldığı “*Barma Yaylası Tarihi*” adlı yazıda, Trabzon'da yaylacılığın toplumsal yaşam için ne denli önemli yer tuttuğu, Of kazasına bağlı Barma Yaylası örneğinde ortaya konulmaktadır. Bostan, 17. yüzyılın ortalarında iskana açılan Barma Yaylası'nın kullanımı konusunda meydana gelen ihtilafları, Osmanlı döneminde Kadı Mahkemesinde görülen davalar ve Cumhuriyet dönemindeki süreciyle arşiv belgeleri üzerinden sunmaktadır.

Abdullah BAY'ın “*Hurufat Defterlerine Göre Kumru'da (Serkiz, Keşderesi ve Meydan Kazaları) Camiler, Mescitler ve Görevlileri (1689-1834)*” adlı makalesinde, şehir tarihlerinin ana kaynaklarından biri olan Hurufat Defterleri üzerinden Kumru kazasındaki gelişmeler irdelenmiştir. Kumru çevresindeki kırsal yerleşim yerlerinde kurulmuş vakıflar, dinî yapılar, görevliler ve ücretlerinin karşılanması için kurulan para vakıfların elde ettiği gelirlerin dinî ve sosyal yapıların bakım ve onarımları ve görevlilerin maaşlarının karşılanması bağlamında nasıl kullanıldığı değerlendirilmiştir. Yazıda, çok sayıda cami, mescid ve zaviyeye dair yeni bilgiler verilmiştir.

Tarık YALDIRAK'ın “*1909 Çağa Yangını ve Reşadiye (Yeniçağa) Kasabasının Kuruluşu*” adlı yazısı, geçmişte olduğu gibi günümüzde de özellikle toplu yerleşim birimleri için büyük mağduriyetlere neden olan bir yangını ele almaktadır. Yıldırım, 1879, 1901 ve 1909'da üç kez yangın geçirmiş olan Bolu sancağının Gerede kazasının Çağa kasabasında meydana gelen 1909 yangını ve ardından yaşanan olayları konu edinmiştir. Yazıda; Çağa'nın son otuz yıllık süreçte üç kez yangın felaketine maruz kalması üzerine Reşadiye (Yeniçağa) adıyla yeni bir yerleşim biriminin kurulması süreci de ele alınarak değerlendirilmiştir.

Zemzem YÜCETÜRK'ün “*Livane Kazası'nın İdarecileri İle İlgili Talep ve Davalar*” adlı makalesinde, 19. yüzyılın başından 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin yayınlanmasından sonra kazalarda kaymakamların idarecilik yaptığı döneme kadarki Livane kazasının idarecileri olan mütesellimler, müdürler, müftüler ve muhtarlar hakkında talep ve davalar ele alınarak incelenmiştir. Özellikle 1820-1823 yılları arasında yaşanan Osmanlı-İran savaşlarında Erzurum, Ardahan ve Kars gibi doğu bölgelerinin güvenliğinin sağlanması için önem arz eden Livane kazasında 1809-1866 yılları arasında görev yapmış idareciler ile müftü ve muhtarların faaliyetleri değerlendirilmiştir. Makale bu yönüyle Osmanlı merkezi idaresi ile taşra ilişkilerinin nasıl yürütüldüğüne dair ilginç veriler sunmaktadır.

Melike KARABACAK YILMAZ, “*Hudûd-ı Hâkanîde Bir Kasaba: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Hopa'da Hapishane ve Asayiş*” adlı çalışmasında, Tanzimat Fermanı'ndan sonra uygulamaya koyulan ıslahat hareketlerinden hapishanelere yönelik

olanına dair taşradan bir kesit sunmaktadır. Makale, 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sı arasında bir hudut kasabası olan Hopa'daki hapisanenin koşullarını iyileştirmek üzere yapılan çalışmalarda karşılaşılan insan ve ekonomik kaynak yetersizliğinin yarattığı güçlükleri ve bunlara karşı alınmak istenilen tedbirleri ortaya koymaktadır.

Hüseyin Şevket Çağatay ÇAPRAZ'ın, “*Mohaç Öncesi Macar Dış Politikasında Habsburg Oryantasyonu*” başlıklı yazısında; Habsburg Krallığı'nın Mohaç yenilgisinden sonra Macaristan siyaseti üzerinde giderek etkisini artırması ve Macar idaresinin Osmanlı ilerlemesine karşı destek arayışları yabancı arşiv belgeleri ışığında ele alınmıştır. Çapraz; ele aldığı dönemde Osmanlı tehdidi karşısında Macar dış siyasetinin barışçı bir politika izleyerek sorunları zamana yayması ve uluslararası işbirliği ile Belgrad'ın düşmesinden sonra zayıflayan savunma hattının güçlendirilebileceği fikri/düşüncesi üzerinde durmuştur.

Ahmet Emrah SİYAVUŞ ve *Rauf BELGE*'nin birlikte kaleme aldıkları “*Trabzon Şehrinde Nüfusun Gelişimi ve Mekânsal Dağılışı*” adlı makalede, şehirleşmede nüfusun zamansal ve mekânsal değişimi ele alınarak Trabzon özelinde durulmuştur. Cumhuriyet öncesi ve sonrası olarak iki ayrı bölümde değerlendirilen Trabzon nüfusu, coğrafi bakış açısıyla değerlendirilerek harita tablo ve grafiklerle gelişim ve dağılım ortaya konulmuştur. Çalışma, nüfus artışına bağlı olarak konut ihtiyacının belirlenmesi ile şehirlerin yatay ve dikey yönde büyümesine ışık tutmaktadır.

Orçun AYDOĞDU, “*Samsun'da Basılmış Bir Tiyatro: İntibah-ı Milli*” adlı makalede, basın-yayın hayatında büyük bir sıçramanın yaşandığı II. Meşrutiyet döneminde Samsun'da basılmış bir tiyatro eserini değerlendirmiştir. Osmanlı aydınlarının devletin içinde bulunduğu çöküşün sebepleri üzerinde çok sayıda bilimsel ve kültürel eser ürettiği bu dönemde Remzi-i Ayntabî'nin kaleme aldığı tiyatro eserinde de Osmanlı Devleti'nin çöküşünün ele alınarak bu çöküşün nedenleri üzerinde durulup gençlere öğüt verilmesinin tema olarak seçilmiş olması kadar bu eserin bir taşra kentinde yayımlanması da dikkate değer bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Paşa Mustafa ÖZYURT ve *Sezai SARİBRAHİMOĞLU*'nun birlikte yazdıkları, “*Doğu Karadeniz'e Özgü Kalandar Kutlamalarının Kültürel Miras Turizmi Kapsamında İncelenmesi*” adlı makalede, günümüz turizminde öne çıkan somut olmayan kültür mirası, kültür turizmi açısından ele alınıp irdelenmiştir. Bu bağlamda Trabzon yöresinin yaşayan zengin kültür mirası öğelerinden biri olan Kalandar kutlaması mercek altına alınarak yörenin kültür turizminin çeşitlendirilmesinde destinasyon örgütlerine ve yöneticilere önerilerde bulunulmuştur.

Volkan AKSOY tarafından kaleme alınan Kitap Değerlendirme yazısında, *Selim AHMETOĞLU*'nun yazdığı “*Devrim Günlerinde Trabzon: II. Meşrutiyet, İttihatçılık ve Toplumsal Dönüşüm (1908-1914)*” adlı kitabı değerlendirilmiştir. Aksoy, II. Meşrutiyet dönemi Trabzon'una dair kaleme alınmış bu kitabın, arşiv belgelerinin yanı sıra konsolosluk raporlarından da yararlanılması nedeniyle önemli bir boşluğu doldurduğunu belirtmekle birlikte çalışmada eksik bırakılmış bazı konuların bulunduğu dikkat çekerek kitabın muhtemel yeni baskıları için katkıda bulunmuştur.

Orçun AYDOĞDU'nun kitap değerlendirme yazısında ise *Önder Duman*'ın “*Meşrutiyet'ten Beyaz Devrim'e Canık-Samsun'da Seçimler ve Siyaset 1877-1950*” adlı çalışmasını ele almıştır. Giriş ve sonuç bölümü dışında dört bölümden oluşan ve II. Meşrutiyet ile 1950 seçimleri arasında Samsun'da yaşanan siyasi süreci ele alan kitabın analitik bir değerlendirmesi yapılmıştır.

XVIII. YÜZYILDA TUNA NEHRİ KIYISINDA BİR HUBUBAT MERKEZİ: İSAKÇI AMBARLARI*

*Fadimana FİDAN***

ÖZ

Osmanlı Devleti, Tuna Nehri'nin kıyısında bulunan verimli arazilerden, Eflâk ve Boğdan'dan satın aldığı hububatı ihtiyaç durumunda kullanılmak üzere İsakçı ambarlarında depoladı. Tuna'nın geçilmesi en kolay yerinde bulunan İsakçı'dan gemilere hububat kolaylıkla yüklenebilmekteydi. İsakçı'nın bu özelliği iskele yakınında pek çok ambarın yapılmasını sağladı. XVIII. yüzyıl boyunca İsakçı'da tahrip olan, yeniden inşası gereken ya da hububat depolamada yetersiz gelen ambarların inşaa faaliyetleri süreklilik arz etti. Ambar inşası bölgede pek çok insan için ekonomik bir kaynak oldu ve bu inşaa faaliyetleri yoğun bir organizasyonu beraberinde getirdi. Bu çalışma XVIII. yüzyılda İsakçı'daki ambar inşaa faaliyetleri hakkında bilgi vermekte ve burada stoklanan hububatın sınırda özellikle Rus tehdidi altındaki Karadeniz kalelerine gönderilmesi üzerinde durmaktadır. Böylelikle devletin sınırları koruma altına alırken işe anlamında askerin sıkıntı çekmesinin önüne geçmek için yoğun bir çaba içinde olduğu vurgulanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Tuna Nehri, İsakçı, Hububat, Ambar, Kale

A GRAIN CENTRE ON THE COAST OF THE DANUBE RIVER IN THE 18TH CENTURY: ISACCEA WAREHOUSES

ABSTRACT

The grain bought by the Ottoman traders from the fertile lands on the banks of the Danube and Wallachia and Moldavia was stored in the warehouses of Isaccea in case of need. Grain could be loaded easily on ships from Isaccea, which was located in the easiest part of the Danube to cross. This feature of Isaccea enabled the construction of many warehouses near the pier. During the 18th century in Isaccea, construction activities continued for warehouses which were damaged, needed to be rebuilt, or were inadequate for grain storage. This construction activity was an economic resource for many people in the region and necessitated

* *Gönderim Tarihi: 08.08.2022. Kabul Tarihi: 09.09.2022.* Bu makale Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmış olan "18. Yüzyılda İstanbul'un ve Ordunun İşaesinde Tuna İskelelerinin Rolü (1711-1768)" adlı doktora tezinin bazı bölümlerinin genişletilmesinden üretilmiştir.

** *Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, KARAMAN. ffidan@kmu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5613-2334.*

an intense organization. This study provides information on the warehouse construction activities in Isaccea in the 18th century and focuses on the shipping of the grain stocked here to the Black Sea castles on the border, especially those under Russian threat. Thus, the study emphasizes that the State was making intense efforts to ensure that the soldiers protecting the borders did not suffer in terms of subsistence.

Keywords: Ottoman Empire, Danube River, Isaccea, Grain, Warehouse, Castle

Giriş

Evliyâ Çelebi'nin “Ümmü'l-uyûn”¹, Napolyo'nun “nehirlerin kralı”², Franz Babinger'in “Osmanlı'nın kader ırmağı”³ olarak nitelendirdiği Tuna Nehri⁴ iskelelerinin (Silistre⁵, Zıştovi⁶, İbrail⁷, İsmail⁸, Kalas⁹, Kili¹⁰, Niğbolu¹¹,

¹ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2002, C: VI, s. 90.

² Gökçen Coşkun Albayrak, “Tuna Ticaretini Yeniden Düşünmek: 19. Yüzyılda Osmanlı Tunası'nda Ticaret ve Devlet”, *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller I*, Haz. Şakir Batmaz-Özen Tok, Kayseri 2015, s. 303.

³ Franz Babinger, “Die Donau Als Schicksalsstrom Des Osnanenreiches”, *Südosteuropa-Jahrbuch*, Berlin 1961, s. 15-27.

⁴ Almanya'nın güneyinde Karaormanlar bölgesinde Breg ve Brigach dağ ırmaklarının Donaueschingen'de birleşmesiyle meydana gelen Tuna; Orta Avrupa'dan doğup Karadeniz'e dökülen nehrin Türkçe adıdır. Kaynağından denize döküldüğü noktaya kadar Almanya, Avusturya, Slovakya, Macaristan, Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Romanya, Bulgaristan, Moldova ve Ukrayna gibi ülkelerin topraklarından geçerek Karadeniz'e ulaşmakta ve bu ülkeler arasında tabii bir sınır teşkil etmektedir. Mihai Maxim, “Tuna”, *TDVİA*, C: 41, İstanbul 2012, s. 372; Nihat Engin, *Osmanlılar'da İlk Denizcilik Hareketleri ve Tuna Donanmasının Kurulması*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1984, s. 55; Ayşe Kayapınar, “Osmanlı Hâkimiyetinde Tuna Nehri ve Tuna Adaları”, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı, 1, Ed. Hatice Oruç-Muhammed Ceyhan, Ankara 2016, s. 473-474.

⁵ Tuna Nehri'nin sağ kıyısında Eflâk'ın karşı yakasında bulunmaktadır. Machiel Kiel, “Silistre”, *TDVİA*, C: 37, İstanbul 2009, s. 202; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Çev. Özdemir Çobanoğlu, C: III, Ankara 1980, s. 375.

⁶ Zıştovi, Niğbolu ve Rusçuk arasında Tuna Nehri'nin aşağı kısmında bulunan bir liman şehridir. Machiel Kiel, “Zıştova”, *TDVİA*, C: 44, İstanbul 2013, s. 465.

⁷ Ortaçağ Eflak Prensliği'nin en büyük ticaret merkezi ve liman kenti olan İbrail, Tuna Nehri'nin sol kıyısında yer almaktadır. Mihai Maxim, “İbrail”, *TDVİA*, C: 21, İstanbul 2000, s. 363; Mihai Maxim, “Osmanlı Döneminde Bir Liman Kenti: İbrayıl (Braila)”, *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S:12, Yıl: 1998, s. 173.

⁸ Tuna Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü Kili Boğazı üzerindedir. Feridun Emecen, “İsmâil”, *TDVİA*, C: 23, İstanbul 2001, s. 82.

⁹ Aşağı Tuna iskelelerinden olan Kalas, Tuna nehrinin sol tarafında Siret Nehri'nin Tuna'ya döküldüğü yerde bulunmaktadır. Boğdan'ın Tuna Nehri'ndeki tek iskelesidir. Hadis Süt, *19. Yüzyılda Kalas (Galati) İskelesi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış

Rusçuk¹², İsakçı, Tulça¹³ ve Yergöğü¹⁴) İstanbul'un iâşesi için gereken hububatın sağlandığı yer olması¹⁵, iâşeye konu olan malların satın alınıp depolanmasında ve nakledilmesinde devletin temel rolü oynamasına neden oldu¹⁶. Ayrıca iskeleler ham madde yönünden zengin olmaları nedeniyle sefer zamanlarında devlete finansman ve lojistik anlamda büyük bir avantaj sağladı. Bu özellikleri Batı'da örneğin Avusturya karşısında Osmanlı Devleti'ni üstün konuma getirdi¹⁷. Hububatın tedarik edilerek sevk edilmesinde iskelelerin önemi sadece Batı yönündeki seferler için geçerli değildi. Doğu'daki savaşın hububat ihtiyacı da buna dâhildi¹⁸. Bütün bunlardan ayrı olarak Karadeniz ve Rumeli kalelerinde bulunan askeri birliklerin iâşesinin de Tuna iskelelerinden karşılandığı olurdu.

Tuna iskeleleri içinde hububatın depolandığı iskele olarak İsakçı ön plana çıkmaktadır. Zira Tuna havzasından tedarik edilen veyahut başka yerlerden getirilen hububat, İsakçı'nın coğrafi konumunun verdiği avantajlarla burada inşa edilmiş olan ambarlarda depolanmakta ve gerektiğinde ihtiyaç bölgelerine sevk edilmekteydi. Bu yönüyle İsakçı, özellikle Rusya'ya karşı yürütülen savaşlarda ana ikmal üssü, İstanbul'a gönderilen miri hububatın depolama görevini üstlendi. Hepsinden ayrı Karadeniz ile Rumeli kalelerinde görev yapan askerlerin iâşesinin karşılanmasında tedarik merkezi olma özelliğini taşıdı. Devlet için stratejik üstünlük olarak düşünülen İsakçı'daki bu ambarlar esnafın, işçilerin veyahut yapı malzemelerinin organizasyonunu beraberinde getirdi ve bu da Tuna kıyısı yerleşimlerinin ekonomik hareketliliğine katkı sağladı. Çalışmada ambarların yapım sebepleri, yapı malzemelerinin tedarik edilmesi, kullanıma

Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2015, s. 1; Gökçen Coşkun Albayrak, *Dersaadet'in Kileri Tuna Nehri'nde Ticaret ve Devlet*, İstanbul 2017, s. 153.

¹⁰ Tuna Nehri'nin Karadeniz'e dökülen üç kolundan biri olup bu kolun sol tarafında bulunmaktadır. Mihai Maxim, "Kili", *TDVİA*, C:26, Ankara 2002, s. 1.

¹¹ Niğbolu, Tuna Nehri'nin sağ kıyısında yer almaktadır. Machiel Kiel, "Niğbolu", *TDVİA*, C: 33, İstanbul 2007, s. 87.

¹² Rusçuk, Tuna Nehri'nin genişliği 1.300 metreyi bulan yerinde ve güneyden gelip Tuna'ya dökülen Lom (Kara Lom) Nehri'nin doğusunda, kısmen yüksekçe bir düzlük üzerinde kuruludur. Franz Babinger, "Rusçuk", *İA*, C: IX, İstanbul 2009, s. 784.

¹³ Tulça, Tuna Nehri'nin delta alanına girerken ayrıldığı üç koldan Hızırilyas kolunun sağ yakasında bulunmaktadır. Mihai Maxim, "Tulça", *TDVİA*, C: 41, İstanbul 2012, s. 360.

¹⁴ Tuna Nehri'nin sol kıyısı üzerinde, Rusçuk kazasının tam karşısında bulunmaktadır. Mihai Maxim, "Yergöğü", *TDVİA*, C: 43, İstanbul 2013, s. 483.

¹⁵ Lütfi Güçer, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İâşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", *İÜİFM*, C: XI, S: 1-4, İstanbul 1949-1950, s. 397.

¹⁶ Albayrak, *a.g.m.*, s. 304-305.

¹⁷ Tahir Sevinç, "18. Yüzyılda Tuna Nehri'nde Ulaşım ve Nakliye Faaliyetleri", *Türk Tarihinde Balkanlar*, Sakarya 2013, C: I, s. 590.

¹⁸ Fadimana Fidan, "Doğu Seferlerinin İâşe Temininde İki Durak: İsakçı ve Trabzon (1742-1746 Osmanlı-İran Harpleri Örneğinde), *İlkçağlardan Günümüze Jeostratejik ve Jeopolitik Açından Karadeniz*, Ed. Mehmet Okur-Volkan Aksoy-Yüksel Küçük-Ahmet Nafiz Ünal, Ankara 2018, s. 189-201; Serdar Genç, *Lale Devrinde Savaş-İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, İstanbul 2013, s. 56.

hazır edilen ambarların ne şekilde doldurulduğu ve burada depolanan hububatın kalelere gönderilmesi hususu ele alındı. Bu sayede çalışma Tuna iskelelerinden İsakçı tarihine katkı¹⁹ yapmakta, bu yüzyılda önem kazanan sınır kalelerine özellikle Doğu Karadeniz kalelerine İsakçı ambarlarının iâşe anlamında destek verdiğini dile getirmektedir.

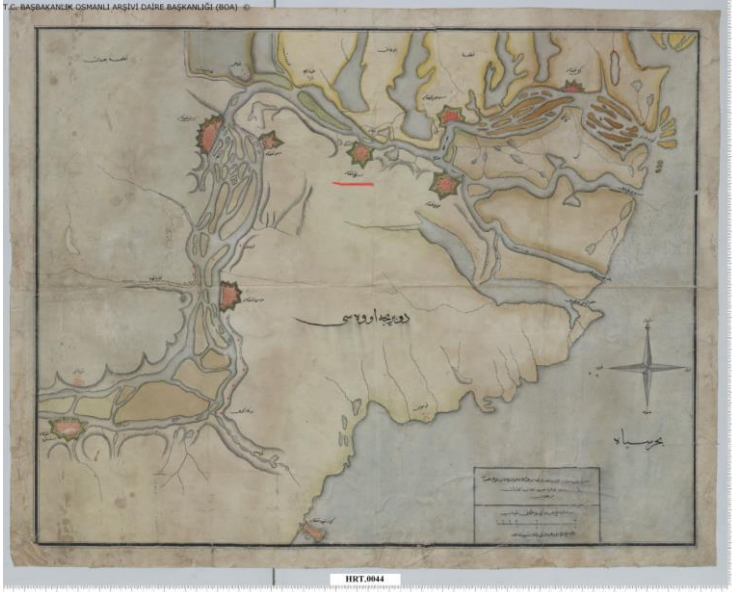
1. İsakçı'nın Coğrafyası ve Önemi

Bugün Romanya sınırları dâhilinde adı Isaccea olarak bilinen İsakçı²⁰ kasabası Dobruca bölgesinin kuzeybatısında, Romanya'nın güneydoğusunda,

¹⁹ İsakçı hakkında yapılan çalışmalardan bazıları için bk. Tudor Mateescu, "Din Legăturile Oraşului Isaccea cu Teritoriile Româneşti de la Stânga Dunării Până la 1877", *Analele Dobrogej*, Serie Nouă Anul V, nr. 2, Constanta 1999, s. 67-79; Georgeta Borandă, "Porturi Dobrogeane: Isaccea şi Măcin", *Analele Dobrogej*, Serie Nouă Anul V, nr. 2, Constanta 1999, s. 107-109; Filiz Halil, *İsakça'da Türk İzleri*, Editura Elvan, Romania 2004; Raşit Çöloğlu, *Temettüât Defterleri Çerçevesinde İsakça Kasabası'nın İktisadî ve Sosyal Yapısı (1844-1845)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010; Fidan, *a.g.m.*, s. 189-201; Filiz Yıldırım, "Tuna Nehri Kıyısında Bir Kasaba: İsakçı'da Sultan Osman Han Vakfı", *VAKANÜVİS Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Prof Dr. Süleyman Büyükkaracı Özel Sayısı, Yıl: 6, Aralık 2021, s. 286-325.

²⁰ Bazı kaynaklarda Sakçı (Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Bıldan)*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2017, s. 189), İshaklı (Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, İstanbul 1297, s. 293), İshâkçı (Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin, İstanbul 2001, C: V, s. 174) imlasının yanı sıra halk dilinde İskeçe olarak da anılan (L.İnciciyan-H.D. Andreasyan, *Osmanlı Rumelisi'nin Tarih ve Coğrafyası*, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 4-5, 1975-1976, 1976, s. 119.) İsakçı'ya M.Ö. 280 yılında Keltler Noviodunum adını vermişlerdir (Halil, *a.g.e.*, s. 30). Bu antik yerleşimi (Mateescu, *a.g.m.*, s. 67) XIV ve XV. yüzyıllarda Romenler Oblucita olarak anmışlardır (Bogdan Murgescu, "İsakça", *TDVİA*, C: 22, İstanbul 2000, s. 489; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1451-1538)*, Çev. Nilüfer Epceli, C: 2, İstanbul 2005, s. 160). Bugün küçük bir kasaba olan (Murgescu, *a.g.m.*, s. 489) İsakçı'ya bu adın niçin verildiği ile ilgili pek çok fikir ileri sürülmüştür. Akdes Nimet Kurat İsakçı'nın bu adı bekçi anlamına gelen "Sakçı" isminden aldığını ve bu ismin de muhtemelen Kumanlar tarafından verildiğini (Akdes Nimet Kurat, *Prut Seferi ve Barışı 1123 (1711)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1951, C: I, s. 270), Kemal Karpat bu ismi İshak Baba'dan aldığını ifade etmektedir (Kemal H. Karpat, "Dobruca", *TDVİA*, C: 9, İstanbul 1994, s. 484). Filiz Halil de İsakçı üzerine yaptığı araştırmasında bölge halkının hatırasında hala yaşamaya devam eden İshak Baba'nın İsakçı'ya ismini vermiş olabileceğini söylemektedir (Halil, *a.g.e.*, s. 24-28). İshak Baba fikrine Tahsin Gemil de gönderme yapar ancak bu ismin Peçenek ve Kıpçaklardan almış olabileceğini de ifade eder (Tahsin Gemil, "X-XIV. Yüzyıllarda Orta ve Doğu Avrupa'da İslâm Varlığı", *Balkanlarda İslâm Miadı Dolmayan Umud*, Ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, C: 2, Ankara 2016, s. 47). Bogdan Murgescu ise Altınorda Hanı'na basılan paralarda "Sakçı" adının var olduğunu, Moğol hâkimiyetinde bu ismi almış olabileceğini söyler (Murgescu, *a.g.m.*, s. 489). Bazı kaynaklarda Sakçı'nın Kıpçakça'dan geldiği de ifade edilmektedir (Fahri Maden, "Babaeski'de Sarı Saltık (Saltuk) Baba Türbe ve Tekkesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S: 95, Güz 2020, s. 26). Romen tarihçilerden bazıları İsakçı ismini 1086-1091 yıllarında Tuna'nın sağ kıyısında hüküm süren üç siyasi teşekkilden biri olan Satzas'a bağlamakta ve sonradan Türkçeleştiğini düşünmektedir (Halil, *a.g.e.*, s. 24).

Tuna Nehri'nin sağ kıyısında, Ukrayna ile sınırdır²¹. İsakçı, Aşağı Tuna'nın Karadeniz'e döküldüğü boğazlara yakındır²² ve XVIII. yüzyılın sonlarında kaleme alınan bir risalede “*Sünne sularından aşağı İsakçı var ki haylî ma'mûr ve âbâdândır. Burası dahi gemi yatağı ve geçid yeridir. Bu tarafda suyu iki yüz kırk kulaçdır*” olarak tanıtılmaktadır²³. Geçidi ile meşhur İsakçı²⁴ coğrafi konumunun verdiği avantajla erken tarihlerden itibaren kavimlerin geçtiği bir mahal olmuştur²⁵. Nitekim burada Tuna Nehri hem dardır, hem de karşı sahilinde bataklık diğer yerlere oranla daha azdır. Köprü kurulmasına müsait yapısı İsakçı'nın geçit mahali olmasını kolaylaştırmıştır²⁶. Bu özelliğinden dolayı Osmanlı döneminde “köprü yeri” olarak tanımlanmıştır²⁷. Üstelik bu elverişli konumu, çalışmaya konu olan bölgede üretilen tahılın büyük gemilere yüklenmesine de olanak sağlamaktadır²⁸.



Harita 1: Aşağı Tuna Kaleleri ve İsakçı Kalesi (BOA, HRT.h. 0044, 29 Z. 1341/12 Ağustos 1923)

²¹ Halil, *age*, s. 18.

²² Murgescu, *a.g.m.*, 489.

²³ Ali Karahan, “Tuna Nehri ve Kıyılarındaki Yerleşim Yerleri Hakkında XVIII. Yüzyılın Sonlarında Kaleme Alınan Bir Risale (Değerlendirme ve Çeviri Metin)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S: 45, Yıl: 22, 2021, s. 33.

²⁴ Katip Çelebi, *Cihannüma (İklîm-i Rum) Transkripsiyonlu Metin I*, İstanbul 1971, s. 48.

²⁵ Mehmet İnbaşı, *Ukrayna’da Osmanlılar-Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, İstanbul 2004, s. 62.

²⁶ Kurat, *a.g.e.*, s. 270.

²⁷ Nâimâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Târihi*, Cild-i Sâni, Kütüphâne-i Meclis-i Âyan, 1328, s. 190.

²⁸ Albayrak, *a.g.e.*, s. 148-149.

Coğrafi konumunun verdiği stratejik üstünlüğü elde etmeye çalışan devletler için bir mücadele alanına dönüşen İsakçı'nın²⁹ Osmanlı hâkimiyetine girmesi devletin Tuna siyaseti ile doğrudan ilgili oldu. Nitekim Tuna, limanlarının ve komşu bölgelerin stratejik önemini göz önünde bulunduran ve buraları fethederek kalıcı üsler haline getirmek isteyen³⁰ Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren sistemli fetih politikası içinde yer aldı³¹. XIV. yüzyıl gibi erken bir tarihte Tuna'da fetih hareketlerine başlayan Osmanlı Devleti takip eden 150 yıl içinde Kili'den Estergon'a kadar önemli kale ve şehirleri fethetti³². XV. yüzyılda ele geçirilen Tuna'nın aşağı kısmındaki en iyi geçidi³³ konumundaki İsakçı da bu sistemli fetih hareketinin içinde yer aldı. XV. yüzyılda sınır olma özelliği taşıyan İsakçı Kalesi'ni³⁴ Çelebi Mehmed H. 819 (M. 1416-1417) tarihinde tamir ettirdi³⁵. Sultan II. Osman burada bir kale, hamam ve cami yaptırdı³⁶. Bu kale, Tuna Nehri'nin ve İsakçı'nın savunmasında

²⁹ Roma döneminde işgalcilerin sık sık saldırılarına karşı önemli stratejik eklemelere sahip güçlü bir kalesi olan İsakçı, yoğun ekonomik hayata sahip bir şehir olarak göze çarptı (Mateescu, *a.g.m.*, s. 67). Roma döneminde inşa edilen bu kale, Roma'nın Tuna'daki donanması için bir üs vazifesi gördü. Zaman içerisinde kalenin güneydoğusunda büyük bir sivil yerleşim alanı meydana geldi. IV. yüzyıl İsakçı'da çeşitli imar faaliyetlerinin olduğu bir zamandı. VI. yüzyılda piskoposluk merkezi haline getirilen İsakçı, VII. yüzyılda Slav ve Bulgar saldırıları nedeniyle zarar görmüşse de stratejik bir geçit olma özelliğini korudu. Öyle ki Bulgarlar burayı Karadeniz'in kuzeyine yaptıkları saldırıları için üs olarak kullandı. İsakçı, XIII. yüzyılda Moğolların ana karakol noktası oldu (Murgescu, *a.g.m.*, s. 489). Altın Orda Hanı Berke ve ondan sonra Emir Nogay Balkan işlerine yakından müdahale etti ve buradaki Müslüman Türkleri himayelerine aldı. XIII. yüzyılda İsakçı bir Müslüman şehri ve Emir Nogay'ın karargâhı olarak zikredildi (Halil İnalçık, "Rumeli", *TDVİA*, C: 35, İstanbul 2008, s. 232). XIV. ve XV. yüzyıllarda huzursuz bir dönem yaşayan İsakçı Osmanlı idaresinde yeniden canlanmaya başladı (Murgescu, *a.g.m.*, s. 489).

³⁰ Theodora Bakardjeva, "The Role of The Ottoman Danubian Fleet in The Military Operations in XV-XVII C. Organization And Fighting Potentialities", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, II/I, 09-13 Eylül 2002, Ankara 2005, s. 153; Tayyip Gökbilgin, "XVI Asır Ortalarında Osmanlı Devletinin Tuna Havzası Ve Akdeniz Siyasetleri, Bunlar Arasındaki Alâka ve İrtibat, Muhtelif Veçheleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C: XIII, S: 4, 1955, s. 63.

³¹ Feridun M. Emecen, "Osmanlıların Tuna'nın Kuzeyine Yönelik İlgileri ve Stratejileri XVI. Asrın Ortalarında Erdel Örneği", *Halil İnalçık Armağanı I*, İstanbul 2009, s. 127-128.

³² Gabor Agoston, "Çevre ve Sınır Tarihi Çalışmalarının Buluştuğu Yer: Macaristan'daki Osmanlı-Habsburg Sınırı Boyunca Nehirler, Ormanlar, Bataklıklar ve Kaleler", Çev. M. Fatih Çalışır, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, İstanbul 2012, s. 98.

³³ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1300-1451)*, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005, C: 1, s. 332.

³⁴ Aurel-Daniel Stanica, "Cartography of The Missing Fortresses in Dobrogea: A Case Study of The Turkish Fortifications", *15th International Congress of Turkish Art*, Naples Università di Napoli "L'Orientale" 16-18 September 2015, Ed. Michele Bernardini-Alessandro Taddei-Michael Douglas Sheridan, Ankara 2018, s. 570.

³⁵ Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *a.g.e.*, s. 130; Aurel Decei, "Dobruca", *İA*, C: III, İstanbul 1993, s. 635.

³⁶ II. Osman, Kapıcıbaşlarından Hasan Ağa'ya Ramazan'ın ilk günlerinde "İsakçı'nın üstü yanında bir mu'azzam ka'la-i cedid ta'mir etdürüp, bir cânibi Nehr-i Tuna'ya mukabele, varoşu şehre karîb ve kuleleri fevkanî olup, ziyâde müstahkem ola" diye emretmişti.

önemli roller üstlenmesi amacıyla stratejik bir noktada yer aldı³⁷. Osmanlı Devleti İsakçı Kalesi'nin savunma yeteneklerinin geliştirilmesi için sürekli tahkim ederek³⁸, bakımına ve garnizonu için erzak sağlanmasına özel önem verdi³⁹. Dahası fethinden itibaren önemli bir menzıl olan İsakçı'nın Moldova, Rusya ve Lehistan'a düzenlenen seferlerde üs olarak kullanılması⁴⁰ bu önemi arttırdı. Nitekim Yıldırım Bayezid, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed'in Tuna'yı geçmesi İsakçı geçidinden oldu⁴¹. II. Bayezid'in Kili ve Akkerman⁴², Kanuni Sultan Süleyman'ın 1538 Boğdan⁴³, II. Osman'ın Hotin seferlerinde burası kullanıldı⁴⁴. Orduların toplanma yeri de olan İsakçı'da II. Osman'ın Hotin Seferi'nde, IV. Mehmed'in Kamanıçe Seferi'nde, IV. Mehmed'in ikinci Lehistan Seferi'nde⁴⁵ ve III. Ahmed döneminde gerçekleşen Prut seferinde konaklandı⁴⁶. Osmanlı yol sistemi içinde Rumeli'nin sağ kolu üzerinde bulunan⁴⁷ ve İstanbul'a 8 günde gidilen⁴⁸ İsakçı'nın İstanbul için de ayrı bir önemi bulunmaktaydı. Başkente İsakçı üzerinden Eflak ve Boğdan'dan temin edilen canlı hayvan ve hububat nakli yapılmaktaydı⁴⁹. Bu transit merkez olma özelliği nedeniyle Osmanlı Devleti XVII. yüzyılın ikinci yarısında, İsakçı'da başta tahıl olmak üzere, çoğunlukla Eflak ve Boğdan'dan getirilen diğer malzemeler için bazı büyük depolar kurdu⁵⁰. Bu depolarda ayrıca farklı mahallerden gelen ancak Tuna Nehri'nin suyunun azaldığı dönemlerde⁵¹ ileri

Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadrî) Efendi, *Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, Haz. Ziya Yılmaz, Ankara 2003, C: II, s. 732; Mehmet İnbaşı, "Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer Yolu ve Tuna Nehrinin Stratejik Önemi (XVII. Yüzyıl)", *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti, Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri*, Bükreş, Romanya/1-5 Kasım 2006, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 2011, s. 492.

³⁷ Yıldırım, *a.g.m.*, s. 298.

³⁸ Aurel Mototolea-Andreea Andrei, "Urban Structures And Commercial Life in Ottoman Dobruja (16th– 18th Centuries)", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri 2*, Ed. Zafer Gölen-Abidin Temizer, Ankara 2017, s. 554.

³⁹ B.Cvetkova, "İsakca", *EF²*, C: IV, Leiden 1997, s. 92.

⁴⁰ Murgescu, *a.g.m.*, s. 489.

⁴¹ Kurat, *a.g.e.*, s. 270.

⁴² Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *a.g.e.*, s. 293.

⁴³ Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *a.g.e.*, s. 495.

⁴⁴ Yıldırım, *a.g.m.*, s. 293.

⁴⁵ İnbaşı, *a.g.m.*, s. 492.

⁴⁶ Yeniçeri Katibi Hasan, *Pрут Seferi'ni Beyanımdır*, Haz. Hakan Yıldız, İstanbul 2011, s. 18.

⁴⁷ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İstanbul 2014, s. 99.

⁴⁸ BOA, TS.MA.e. 899/66, 29 Z. 1184 (15 Nisan 1771); Katip Çelebi, İstanbul-İsakçı arasındaki 14 günde gidildiğini (Katip Çelebi, *a.g.e.*, s. 48), Ebü'l-Fidâ bu sürenin karadan 20 gün (Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 189), Alman gezgin Kleemann İsakçı-İstanbul arasındaki genellikle 6 gün (Mateescu, *a.g.m.*, s. 71) olduğunu dile getirmiştir.

⁴⁹ Cvetkova, *a.g.m.*, s. 92.

⁵⁰ Mateescu, *a.g.m.*, s. 69.

⁵¹ Tuna, suyunun bolluğu ve mecrasının genişliği sebebiyle Karadeniz'den gelen gemilerin iç kısımlara kadar ilerlemesini sağlar. Ayrıca Tuna'ya karışan çok sayıdaki nehir sayesinde çeşitli devletlerin içlerine kadar gitmeyi kolaylaştır. Engin, *a.g.t.*, s. 58.

bölgelere geçemeyen gemilerdeki mallar depolandı⁵². Bu şekilde İsakçı hem İstanbul'u besleyen ticaret ağı hem de askerî yolun son noktası statüsüyle her daim önemini koruyan bir konumda yer aldı⁵³. Bütün bu özellikleri nedeniyle Osmanlı Devleti'nin önemli bir iâşe merkezi durumundaki İsakçı, Rusların hedefi haline geldi. Ruslar tarafından 1771, 1790, 1809 ve 1818 senelerinde yakılan ambarlar tamir edilerek onarıldı⁵⁴. Ayrıca devlet tamir ve yeniden inşa faaliyetleri dışında İsakçı ambarlarının güvenliğinin sağlanmasına önem verdi. Ambarların korunması için her yıl belirli sayıda ocaklık şaykası tayin etti, neredeyse her yıl görev yapan İsakçı ocaklık şaykasına Vidin, Flordin ve diğer ocaklık şaykalarının da yardımıyla bulunmasını sağladı⁵⁵. İsakçı'nın devlet tarafından sürekli tahkim edilmesi buranın psikolojik sınır olma özelliğinden kaynaklandı. Zira İsakçı'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesi Tuna'yı aşarak ülkeye girmesi anlamına gelmekteydi⁵⁶.

2. İsakçı: Bir Ambar İnşa Yeri

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Tuna kıyısında bulunan ambarların fiziki kapasiteleri artan hububat talebi karşısında yetersiz kaldı. Ambarların seferler ve İstanbul'un iâşesinin temini noktasında çok önemli olmaları nedeniyle devlet adamlarının gündemini büyük zahire ambarlarının yapılması gerekliliği meşgul etti. Bu gereklilik ambar inşa faaliyetlerine yansıdı⁵⁷. İsakçı'nın da köprü kurulmasına müsait yapısı, gemilerden indi-bindi yapılmasına uygun olması devletin Tuna ötesi harekâtlarında bu coğrafyanın verdiği avantajları kullanmasını sağladı. Özellikle çok sayıdaki askeri misafir etme, ileride bulunan orduyu hububat anlamında destekleme, şehirlerin ve kalelerin hububat ihtiyacı gündeme geldiğinde Tuna'nın verimli arazilerinden gelen hububatı daha sonra kullanmak üzere depolama gerekliliği İsakçı'da çok sayıda ambarın inşa edilme sürecini başlattı. Öyle ki ambarların bulunduğu mahale miri ambarlar bölgesi adı verildi⁵⁸. İskele yakınında bulunan bu ambarlar⁵⁹ Tuna'nın taşıdığı dönemlerde etkilenmekteyse de gemilere indi-bindi yapılması esnasında kolaylık olması için iskeleye ve köprüye yakın bir yerde

⁵² Bekir Gökpinar, "Osmanlı-Avusturya Savaşlarında Tuna Nehri'nden Yapılan Sevkiyatta Yaşanan Problemler (1716-1718)", *Balkan Tarihi*, Ed. Zafer Gölen-Abidin Temizer, C: II, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği, Ankara 2016, s. 307.

⁵³ Mototolea-Andrei, *a.g.m.*, s. 556.

⁵⁴ Murgescu, *a.g.m.*, s. 490.

⁵⁵ Filiz Yıldırım, *Nazlı Tuna'nın İnce Donanması (18. Yüzyıl)*, İstanbul 2019, s. 270.

⁵⁶ Murat Tuğluca, "1711 Prut Seferi Organizasyonundan Bir Kesit: Tombaz Tedariki", *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller 1*, Haz. Şakir Batmaz-Özen Tok, Kayseri 2015, s. 108.

⁵⁷ Savaşlar sırasında bu ihtiyaç daha çok hissediliyordu. Örneğin İbrail'de 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başında yaptırılan büyük zahire ambarlarının kapasiteleri savaştan sonra artırılmıştı. Hakan Engin, *Tuna Savunma Hattında Bir Osmanlı İstihkâmı: Askeri ve Mâli Yönleriyle İbrail Kalesi'nin Organizasyonu (1711-1829)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2022, s. 400-401.

⁵⁸ BOA, AE. SMST. III, 272/21799, 2 Ş. 1182 (12 Aralık 1768).

⁵⁹ BOA, C.AS. 1119/49565, 9 Ra. 1182 (24 Temmuz 1768).

yapıldı⁶⁰. İsakçı iskelesi yanındakiler haricinde hem İsakçı'nın en büyük nahiyesi konumundaki Tomarova'da⁶¹ hem de Boğdan canibinde bulunan Corceviş⁶² köyünde ambar bulunuyordu ve özellikle savaş dönemlerinde dolu olması devlet tarafından istenilen bir durumdu. Zira Osmanlı Devleti 1736-1739 savaşlarında bu ambarlarda yüklü zahireler biriktirilmesini emretmişti⁶³. Sanıyoruz ki bu ambarlar özellikle savaş dönemlerinde önem kazanıyorlardı ancak İsakçı iskelesi yakınında bulunanlar her durumda önemliydi. Bu önem ambarların ne sıklıkla inşa programlarına tabi tutulduklarına bakıldığında anlaşılabilir. Nitekim İsakçı'da ambar inşa faaliyetleri XVIII. yüzyılın ilk yarısından sonlarına kadar, ambarların hububatı depolamada yetersiz kalması ve doğa olaylarının ambarlara zarar vermesi yüzünden yoğun bir şekilde devam etti. Örneğin 1736 senesinde İsakçı iskelesinde toplanan zahirenin bolluğundan ambarda stoklanan buğday, arpa, un ve peksimetin karışmaması için ambarın tamir edilmesi gerekti⁶⁴. 1747 senesinde 30 sene önce yaptırılan eski ambar kış döneminde yağ tarafından gelen kar ve yağmur suları nedeniyle birer arşın zemine gömülmesi, döşeme tahtalarının da yarım arşın zemin içinde kalması nedeniyle tamir edildi⁶⁵. Ambarın yapılması gerektiren önemli bir husus da Tuna

⁶⁰ Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Seferi! Prut Seferinde Organizasyon ve Lojistik*, İstanbul 2006, s. 181.

⁶¹ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllı, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C: V, s. 174.

⁶² Çocin, Cocora gibi farklı yazımları mevcuttur. BOA, C.AS. 739/31032/1-2 (10 Z. 1149/11 Nisan 1737).

⁶³ BOA, C.AS. 739/31032/1, Gurre-i Ca. 1182 (13 Eylül 1768). Corceviş mevkiinde bulunan ambar nüzul emini tarafından dağıtılan tayinatın depolanması için çok önemli olduğundan ambarın 1768 senesinde hububat alma kapasitesinin artırılarak 200.000 kile depolanması hedeflendi. Nitekim 1149 (1736/1737) senesinde ambarlardan Corceviş ambarının tamiri Boğdan cizye malından karşılanarak İbrail nazırı vekili tarafından yapıldı. 1768 senesinde de İbrail nazırı bu işle sorumlu tutuldu. Bu ambar eski ambara nazaran daha genişti ve 200.000 kile zahireyi depolayabilirdi. Yapılan keşif sonrasında iki kapılı ve iki gözlü olan ambarın dört kapılı dört gözlü olması planlandı. Bu suretle bir göz ambar 50.000 İstanbul kilesinden fazla zahireyi depolayabilecekti. Ambarın düşmandan korunması için gece bekçileri için iki kule inşasının gerektiği devlete bildirildi. Bu kulelerde görev yapacak dört gece bekçisi tayin edilmesi, bekçilere aylık 7,5 kuruş, bekçilere reislik edene ise 10 kuruş aylık verilmesi ambar emini ile İsakçı naibi tarafından devlete haber edildi. BOA, C.AS. 739/31032/1, 3, Gurre-i Ca. 1182 (13 Eylül 1768); BOA, C.AS. 60/2827, 18 Ş. 1182 (28 Aralık 1768); BOA, C.AS. 1055/46380, 25 Ş. 1182 (4 Ocak 1769).

⁶⁴ BOA, C.AS. 881/37852, 2 M. 1149 (13 Mayıs 1736). Bu senede yapılacak ambarın uzunluğu 150 (109,9 m), genişliği 40 zirâ'dır (29,3 m.). BOA, D.BŞM.d. 2008, s. 2, 20 B. 1149 (24 Kasım 1736). Arapça bir kelime olan zirâ' bir uzunluk ölçüsü olup Türk lehçelerinde arşın, arşun, arçın, arjın, alçın olarak da geçmektedir. Zaman ve mekâna göre farklılık gösteren bu uzunluk ölçüsü, dirsekle orta parmak arasındaki mesafeyi gösterir. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde bir mimar arşını 73,3333 cm. olarak verilmektedir. Mehmet Erkal, "Arşın", *TDVİA*, C: 3, İstanbul 1991, s. 411-412. Çalışmada ambarların ölçüleri bu değer esas alınarak hesaplanmıştır.

⁶⁵ BOA, KK.d. 2909, s. 4, 29 N. 1160 (4 Ekim 1747).

Nehri'nin taşmasından etkilenmesiydi⁶⁶ ve böyle bir durum yüzünden 1750 senesinde ambarın tamiri gerekti⁶⁷. Söz konusu afetten ambarı korumak için alınan önlemlerden biri ambarın etrafına hendek kazılmasıydı⁶⁸.

Tamir olunan ambarın kış mevsiminin şiddetli geçmesi sonucunda yeniden yapılması söz konusu iken bir de buna deprem eklendiğinde sonuçlar daha vahim olabiliyordu. Zira 1758 senesinde hem kış mevsiminin şiddetli olması hem de deprem meydana gelmesi sebebiyle daha önceden tamir edilen yeni büyük ambarın güney tarafında yer alan ambarın puşidesi (örtüsü), arpanın üzerine; eski ambarın örtüsü de buğdayın üzerine çöktü. Üstelik eski ambarın önünde bulunan sayeban ve bir göz küçük ambar da yıkıldı⁶⁹. Yeniden yapılacak ambarın⁷⁰ inşa çalışması 1758 senesinin Ramazan ayının başından başlayıp Aralık ayının başına kadar 207 gün sürdü. Ortaya çıkan masrafin bir kısmı devlet tarafından gönderilmişse de büyük bir kısmının İsakçı ambarı emininin hesabında olan mubayaa parasından takas edilmesi uygun görüldü⁷¹.

1765 senesinde İsakçı ambarlarında tamir faaliyetinin nedeni burada darıya has bir ambar bulunmamasından kaynaklandı. Arpa ve buğday doldurulan ambar gözlerine darının saklanması telef olma riskini beraberinde getirdiğinden 1765 senesinde buğday ve arpa saklanan ambarın bazı gözlerine darının doldurulabilmesi için üstü ve katran ile kalafatlanmasının gerektiği ambar emini tarafından devlete bildirildi. Devlet tarafından kabul gören bu istek doğrultusunda ambar emini malzemenin tedarikiyle görevlendirildi⁷². Yine 1768 senesinde darı doldurulan eski ambarın bazı bölmelerinin tamiri gerektiğinden bir keşif defteri hazırlandı⁷³.

1768 senesinde ortaya çıkan ambar ihtiyacının nedeni ambarların hububat ile dolu olmasıydı. Zira Niğbolu, Silistre, Rusçuk, Zıztovi iskeleleri ile Eflak ve Boğdan'dan satın alınması emredilen zahirenin çok olması Tuna Nehri'nin taşmasından zarar görmeyecek bir yere yeni bir ambarın yapılmasını gerekli kıldı⁷⁴. Ambar yapımında kullanılan malzemeler eski yıllara kıyasen ortaya

⁶⁶ Nehrin yatağı 750-1.600 metre, derinliği ise en az 3,5 metredir. Nehir kabardığında bu genişlik 10 kilometreye, derinlik ise iki katına çıkmaktadır. İlhan Ekinci, *Tuna Nehri'nde Diplomasi Oyunları (1856-1883)*, Ankara 2014, s. 12.

⁶⁷ Ambarın tamiri için gerekli para miktarını ambar emini yüksek bir bedel olarak çıkarmışsa da devlet bu iş için 2.814 kuruşun yeteceğini ve dahi daha azına bile ambarın yapılabileceğini ambar eminine bildirdi. BOA, KK.d. 2909, s. 11, 5 R. 1163 (14 Mart 1750).

⁶⁸ 1754 senesinde uzunluğu 158 (115,8 m.), genişliği 43 zirâ' (31,5 m.) olan ambarın tamirinde bu durum düşünülmüş, ambarın dört bir etrafına 2'şer zirâ' hendek kazılması yapılan keşifle bildirilmişti. BOA, KK.d. 2909, s. 17, 20 Ra. 1167 (15 Ocak 1754).

⁶⁹ BOA, KK.d. 2909, s. 6-7, 17 Za. 1171 (23 Temmuz 1758).

⁷⁰ Ambarın uzunluğunun 138 zirâ' (101,1 m.), genişliğinin 34,5 zirâ' (24,9 m.) olması planlanmıştı. BOA, KK.d. 2909, s. 7, Derkenar 1, 7 Z. 1171 (12 Ağustos 1758).

⁷¹ BOA, KK.d. 2909, s. 9, 25 M. 1174 (6 Eylül 1760).

⁷² BOA, AE. SMST. III. 186/14653, 27 S. 1179 (15 Ağustos 1765).

⁷³ BOA, C.AS. 640/26935, 25 R. 1182 (8 Eylül 1768).

⁷⁴ Bu ambarın yüksekliğinin 8 zirâ' (5,8 m.), uzunluğunun 150 zirâ' (109,9 m.), genişliğinin ise 40 zirâ' (29,3 m.) olması düşünülmüştü. BOA, C.AS. 820/34874/1-2, 23 Ca. 1182 (5 Ekim 1768).

çıkarıldı⁷⁵. Yine 1784 senesinde İsakçı ambarlarının yanından çıkartılan taş parçaları ambarların örtülerine zarar verdi. Ambarların tahta örtüleri de padavra tahtasından yapılması nedeniyle Eflak ve Boğdan'dan bu kerestenin tedarik edilmesi gerekti⁷⁶.

Keresteden inşa edilen ambarlar ihtiyaca göre kimi zaman büyük, kimi zaman da küçük olarak yapıldı ve yapım süreçleri bir aksilik çıkmazsa büyüklüklerine göre değişti. Örneğin 1736 senesinde küçük olarak nitelendirilen ambarın yapımı 18 gün sürdü⁷⁷. 1758 senesinde büyük olarak nitelendirilen ambar⁷⁸ 207 gün içinde tamamlandı⁷⁹. Ambar ihtiyacının ortaya çıkmasıyla bir ambar keşif defteri hazırlanmaktaydı. Hazırlanan ambar keşif defterlerinde ambarın ihtiyacı olan malzemeler, esnaf ve işçiler ile ambar inşasının ne kadar sürede tamamlanacağı belirtilmekteydi⁸⁰. Ancak paranın ya da yapı malzemelerinin yetersiz kalması inşanın istenilen zamanda bitirilmemesine ve hububatın açıkta kalmasına neden oluyordu. Bu durumun meydana gelmemesi adına 1747 senesinde yapılması emredilen ambarın tamiri için gerekli malzemeler temin edilmiş olmasına rağmen⁸¹ yeterli gelmedi. Bu yüzden Boğdan ve Eflak'tan yeni keresteler istenildi⁸². Dahası ambar emininin söylediğine göre tamirin bitirilmesi için bir miktar daha para gerekmekteydi⁸³. 1777 senesinde de ambar inşası istenilen sürede tamamlanamadı. Ambar Emni Mehmed Tahir, ambar inşasını iki ayda tamamlayabileceğini bildirmişse de bunu yerine getiremedi, Eflâk'tan mubayaa olunan zahire İsakçı'da açıkta kaldı. Bu yüzden ambar inşası ile görevlendirilen Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşlarından el-Hâc Mehmed Tahir bir an önce ambarı tamamlaması ve zahirenin telef olmasının önüne geçmesi yönünde uyarıldı⁸⁴.

Ambarların inşa ya da tamiri sırasında kullanılan malzemeler ve burada çalışan işçiler Tuna iskeleleri ile Eflak ve Boğdan'dan İsakçı'ya gönderildi. Özellikle iki beyliğin Osmanlı kapısına yönelik vasal yükümlülükleri

⁷⁵ BOA, C. AS. 1119/49565, 9 Ra. 1182 (24 Temmuz 1768).

⁷⁶ BOA, C.AS. 439/18271, 5 Ş. 1198 (24 Haziran 1784).

⁷⁷ BOA, C.AS. 620/26170, Evâil-i B. 1149 (Kasım 1736). Hakan Yıldız İsakçı'daki küçük ambarların uzunluğunu 39, enini 12,5 metre olarak vermektedir. Yıldız, *a.g.e.*, s. 181.

⁷⁸ Ambar 138 zirâ' (101,1 m.) uzunluğa, 34,5 zirâ' (24,9 m.) genişliğe sahiptir. BOA, KK.d. 2909, s. 7, Derkenar 1, 7 Z. 1171 (12 Ağustos 1758).

⁷⁹ BOA, KK.d. 2909, s. 9, 25 M. 1174 (6 Eylül 1760).

⁸⁰ Bir örnek için BOA, C.AS. 368/15246, 18 Ş. 1201 (5 Haziran 1787).

⁸¹ BOA, KK.d. 2909, s. 3, 29 N. 1160 (4 Ekim 1747); BOA, KK.d. 2909, s. 3, Derkenar 1, 6 Ca. 1161 (4 Mayıs 1748).

⁸² BOA, KK.d. 2909, s. 5, Derkenar 1-2, 29 B. 1161 (25 Temmuz 1748).

⁸³ Ekim 1748 senesine gelindiğinde ambar emini devletten 5.000 kuruş istemekte ve bu miktar gönderilirse ambar tamirinin tamamlanabileceğini bildirmekteydi. Oysaki daha önceki ambar eminine ve kendisine gönderilen para 7.500 kuruşa varmıştı. Bu yüzden ambar emininin istediği miktar yüksek bulundu. Kendisine 1.500 kuruş daha verilebileceği, bunun dışında bir para isteğinin olmaması yönünde ambar emini uyarıldı. BOA, KK.d. 2909, s. 4, Derkenar 1, 19 L. 1161 (12 Ekim 1748).

⁸⁴ BOA, C.AS. 1118/49548, 17 L. 1191 (18 Kasım 1777).

çerçevesinde defalarca İsakçı'ya gönderilen malzeme⁸⁵ ve işçilerin ücretleri cizyelerine karşılık olarak alındı⁸⁶. Örneğin 1747 senesinde İsakçı ambarının tamirinde gerekli olan dikme, köprülük, payendelik ve döşeme kerestelerinin büyük bir bölümü Boğdan Voyvodası Ligor tarafından temin edilmesi, kereste ücretleri ile nakliyenin Boğdan cizyesinden ödenmesi emredildi. Eflak Voyvodası Kostantin ise ambarın üstünün kapatılması için gerekli olan şendere⁸⁷ tahtası ve şendere çivisi temininden aynı şartlar altında mesul tutuldu⁸⁸. Voyvodaların 1768 senesinde de İsakçı'da eski ambarlar bölgesinde yeniden yapılacak büyük ambar için gereken keresteleri cizyeleri karşılığında, kış bastırmadan evvel İsakçı Ambar Emmini Hatipzâde Ahmed'e göndermeleri emredildi⁸⁹. Diğer taraftan ambar inşasında kullanılan malzemelerin ücretleri bazen ambar emmini tarafından da verilebilmekteydi. Bununla ilgili bir örnek 1750 senesindeki tamir sırasında gerçekleşti. Bu tamir faaliyeti için gerekli olan kereste ve çivi ücretlerinin yanı sıra nakliye masraflarının da ambar emmini tarafından verilmesi emredildi⁹⁰. Ayrıca bu iki voyvodalık dışında ambar inşasında kullanılan malzemelerden bazıları Tuna şehirlerinden temin edildi. Örneğin dikme, köprülük, dayamalık ve bölmelik için gerekli olan kerestenin Belgrad'dan geldiği vakî idi. Bu malzemelerin ücretleri devlet tarafından ambar emminine verilmiş paradan karşılanmaktaydı⁹¹. Yine kereste ile çivi İsakçı ve Maçın'den⁹² temin edildiği gibi ıhlamur kirış, ıhlamur merteği, çeşitli çiviler⁹³ ve ham demir⁹⁴ İsakçı'dan alınırdı. Kireç Babadağı'ndan, inşa sırasında ortaya çıkan mühimmat ve alet ihtiyacı geriye teslim edilmesi şartıyla İsakçı, Kili ve İbrail kalelerinden temin edilmekteydi⁹⁵.

Ambarların yapımı ve tamirinde esnaf ve amelenin bulunması gerekliydi ve ambarın yapımında çalışanlar büyük çoğunlukla Tuna şehirlerinden tedarik edilmekteydi. Ücretleri ambar emmini tarafından ödenen neccarların temin edilmesinde Silistre, Rusçuk⁹⁶, İsakçı ve Babadağı kazaları sorumlu tutulmaktaydı⁹⁷. Cerehor⁹⁸ ihtiyacı İsakçı⁹⁹ ve Boğdan'dan¹⁰⁰ karşılanmaktaydı. Kili

⁸⁵ Mateescu, *a.g.m.*, s. 71.

⁸⁶ BOA, C.AS. 439/18271/2, 25 Ş. 1198 (14 Temmuz 1784).

⁸⁷ Kaplama için kullanılan ince ve dar tahtaya verilen isimdir. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Tırki*, Haz. Paşa Yavuzarslan, Ankara 2019, s. 1136.

⁸⁸ BOA, KK.d. 2909, s. 4, 29 N. 1160 (4 Ekim 1747).

⁸⁹ BOA, C.AS. 747/31415, 27 Ca. 1182 (9 Ekim 1768)

⁹⁰ BOA, KK.d. 2909, s. 12, 5 R. 1163 (14 Mart 1750).

⁹¹ BOA, KK.d. 2909, s. 3, 29 N. 1160 (4 Ekim 1747).

⁹² BOA, C.AS. 820/34874/3, 26 Ca. 1182 (8 Ekim 1768); BOA, C. AS. 1119/49565, 9 Ra. 1182 (24 Temmuz 1768).

⁹³ BOA, KK.d. 2909, s. 3, 29 N. 1160 (4 Ekim 1747).

⁹⁴ BOA, KK.d. 2909, s. 6-7, 17 Za. 1171 (23 Temmuz 1758).

⁹⁵ BOA, C. AS. 1119/49565, 9 Ra. 1182 (24 Temmuz 1768).

⁹⁶ BOA, KK.d. 2909, s. 4, 29 N. 1160 (4 Ekim 1747); BOA, KK.d. 2909, s. 12/4, 5 R. 1163 (14 Mart 1750); BOA, KK.d. 2909, s. 6-7, 17 Za. 1171 (23 Temmuz 1758).

⁹⁷ BOA, KK.d. 2909, s. 3, Derkenar 4, 9 Ca. 1161 (7 Mayıs 1748).

⁹⁸ Cerehor Osmanlı askeri sistemi içinde genellikle geri hizmette geçici olarak kullanılan ücretli askere verilen isimdir. Abdülkadir Özcan, "Cerehor", *TDVİA*, C: 7, İstanbul 1993, s.

ve İsmail taraflarından âhengar tedarik edildiği gibi¹⁰¹, ambarın yapımında çalışacak işinde uzman neccar, duvarcı gibi esnaf ve diğer işçilerin tedarikinde ambar eminden başka kadılar, naibler, mütesellimler de görevliydi. Örneğin 1768 senesinde İsakçı, Maçın, Babadağı, Silistre, Niğbolu, Kili, Akkırman ve İsmail'den ambar inşasında çalışacakların tedarik edilmesinde sayılan görevliler mesul tutuldu ve esnafın ücretlerinin ambar emini tarafından ödeneceği kendilerine bildirildi¹⁰².

İsakçı ambarı yapımında çalışanlar için ambar tamir ve yeniden inşası iyi bir geçim kapısıydı. Çalışma gün sayısı ambarın büyük ya da küçük olmasına göre değişirdi ve büyük bir ambarın yapımında neredeyse yedi ay kadar çalıştıkları zaman olurdu.

Tablo 1: İsakçı Ambarlarının Yapımında Çalışanların Sayısı ve Ödenen Ücretler

Sene	Gün sayısı	Amele	Nefer	Kâtip	Mutemed nefer	Cerehor	Mutemed Cerehor	Neccar
1736 ¹⁰³	18	65 Günlük 18 akçe	52 Günlük 33 akçe	1 Günlük 50 akçe	2 Günlük 50 akçe	-	-	-
1737 ¹⁰⁴	69	-	-	-	-	30 Günlük 20 akçe	-	-
1768 ¹⁰⁵	30	-	-	1 günlük 20 para	2 günlük 15 para	15 Günlük 11 para	-	30 Günlük 16 para
1768 ¹⁰⁶	25	-	-	-	--	105 Günlük 33 akçe	5 Günlük 60 akçe	-
1787 ¹⁰⁷	40	50 Günlük 40 para	-	-	-	-	-	30 Günlük 40 para

393. Cerehorlar kale inşası ve tamiri, bataklıkların temizlenmesi, siper kazılması gibi pek çok yerde hizmet etmişlerdir. Tuna havzasında zahirenin taşınmasında ve gemilerin Tuna girdaplarından geçirilmesinde onlardan faydalanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Kamil Çolak, "Ruşçuk ve Çevresinde Cerehorlar (1694-1698)", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C: 13, S: 1, 2018, s. 369-389.

⁹⁹ BOA, KK.d. 2909, s. 3, 29 N. 1160 (4 Ekim 1747).

¹⁰⁰ BOA, C. HR. 69/3441, 10 R. 1150 (7 Ağustos 1737).

¹⁰¹ BOA, C. AS. 1119/49565, 9 Ra. 1182 (24 Temmuz 1768).

¹⁰² BOA, C.AS. 826/35172, 27 R. 1182 (10 Eylül 1768).

¹⁰³ BOA, C.AS. 620/26170, Evâil-i B. 1149 (Kasım 1736); BOA, C.AS. 885/38028/2, 29. Z. 1149 (30 Nisan 1737).

¹⁰⁴ BOA, C. HR. 69/3441, 10 R. 1150 (7 Ağustos 1737).

¹⁰⁵ BOA, C.AS. 640/26935, 25 R. 1182 (8 Eylül 1768).

¹⁰⁶ BOA, AE. SMST. III, 272/21799, 2 Ş. 1182 (12 Aralık 1768).

¹⁰⁷ 1787 senesinde ambarlar bölgesinde yeniden yapılması planlanan beş gözlü, saz örtülü ambarın uzunluğu 45 zirâ' (32,9 m.), genişliği 24 zirâ' (17,5 m.) ve yüksekliği 5,5 zirâ' (4 m.) idi. BOA, C.AS. 368/15246, 18 Ş. 1201 (5 Haziran 1787).

Ambar inşasında çalışanlar mahkemede ambar emininin kendilerine ödeme yaptığını, hizmetlerinin karşılığını aldıklarını ifade ederlerdi¹⁰⁸. Ambarların tamir ya da yeniden yapılması esnasında kullanılan kerestelerin ücretlerinin de ambar emini tarafından muhataplarına ödendiği mahkemede kayıt altına alınmaktaydı¹⁰⁹. Keresteler Eflak ya da Boğdan voyvodalıklarından alındığında gelen kerestenin miktarının yazılı olduğu makbuz ambar eminden alınır ve voyvodalar tarafından saklanırdı. Bu sayede ambar emini çeşitli suçlamalarla töhmet altında kalmaktan kurtulurdu. Ayrıca ambar eminleri keresteleri gereğinden fazla tedarik ettirmeme ve bu anlamda kendilerine menfaat sağlamama noktasında uyarılırdı¹¹⁰.

3. İsakçı Ambarlarının Kaleler İçin Önemi

Osmanlı Devleti askerî operasyonlara katılanların ve sınır kalelerinde bulunan askerlerin beslenme ihtiyacı için hazır bulunmayı ilke edindi. Elbette bunun devam etmesi orduların beslenmesinde ve kale savunmasında bulunan askerlerin görevlerini layıkıyla yapabilmeleri adına önemliydi. Konunun hassas olması devlet adamlarının bu konuyla yakından ilgilenmesini gerektirdi. Bu ilgi sefer güzergâhlarında ve büyük hudut kalelerinde ordunun ihtiyaçlarının depolanabildiği ambarları da beraberinde getirdi¹¹¹. Bu ambarların yanı sıra askerî harekâtın yoğunlaştığı zamanlarda yeni depolar inşa edilmesi gerekmekte, hatta bu depolar bile yeterli gelmemekteydi. Bu gibi durumlarda iaşenin stoklanması için mahzenler, menzil güzergâhındaki çiftlikler, şahıslara ait havlu, ahır ve ambarlar da kiralanmaktaydı¹¹². Yeteri kadar ambarın bulunması ve dolu tutulması zorunluluktan. Ambarları her daim dolu tutmak hem Batı'da hem de Doğu'da sürekli savaş tehdidiyle karşı karşıya gelen devletin savaşlardaki varlığının teminatıydı¹¹³. Bu ambarların da savaş güzergâhında yer alması hayati önem taşırdı. Nitekim Osmanlı Devleti ikmal istasyonlarına yakın olduğunda ve bu istasyonlardan nehirler vasıtasıyla nakliye yapabildiği sürece büyük orduları sefere çıkarabilirdi¹¹⁴. Bu noktada hem Karadeniz hem de Tuna Nehri mühimmat ve iaşe naklinde önemliydi. Örneğin Lehistan ve Rusya'ya karşı

¹⁰⁸ BOA, AE. SMST. III, 272/21799, 2 Ş. 1182 (12 Aralık 1768).

¹⁰⁹ Kalas'ta yaşayan Dimitri ve Vasil ambar eminine teslim ettikleri keresteler için 598 kuruş 15 para aldıklarını mahkeme önünde ikrar etmişlerdi. BOA, AE. SMST. III. 255/20410, 27 R. 1182 (10 Eylül 1768).

¹¹⁰ BOA, C.AS. 439/18271/2, 25 Ş. 1198 (14 Temmuz 1784).

¹¹¹ Hans Georg Majer, "17. Yüzyılın Sonlarında Avusturya ve Osmanlı Ordularının Seferlerdeki Lojistik Sorunları", *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul 1981, s. 192.

¹¹² Mehmet Yaşar Ertuş, "XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askerî Fonksiyonları", *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 1, Yıl: 1997, s. 94.

¹¹³ Ömer İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 33.

¹¹⁴ Rhoads Murphy, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çev. Tanju Akad, İstanbul 2007, s. 47-48.

yürütülen savaşlarda ordunun yanında götürmediği İstanbul ve Karadeniz'den alınan gıda ve çeşitli ihtiyaçlar gemilerle İsakçı, Akkırman, Kili ve Kırım gibi stratejik noktalara nakledilirdi. Hem karadan hem de nehirler vasıtasıyla hareket halindeki ordu sürekli ikmal edilirdi¹¹⁵.

Osmanlı Devleti için stratejik konumu ve ikmalî kolaylaştıran özellikleri sebebiyle İsakçı, sefer için toplanan zahirenin ana ikmal üssü oldu. Burası Karadeniz ve Tuna civarındaki kazalardan tedarik edilen zahirenin büyük kısmının depolandığı ve orduya sevk edildiği yerd. 1711 senesinden itibaren İsakçı'nın Tuna Nehri'ne yakın mahallerinde toplam dört-beş bin ton kapasiteli ambarlar yaptırıldı. İsakçı'da aynı zamanda zahirenin depolanması için ambarlar da kiralandı. 1710'dan itibaren on beş ambar kiralandı, peksimetler ve un 40 dükkânda depolandı¹¹⁶. 1713 senesinde de Tuna iskelelerinden satın alınarak depolanacak zahire için Ambar Eminî Mustafa Ağa'nın görevlendirdiği el-Hâc Ahmed tahminen 105.000 İstanbul kilesi¹¹⁷ alabilecek ambarları listeledi¹¹⁸. Rusya karşısında yürütülen savaşlarda depo olma vazifesi gören İsakçı, bu görevini 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi esnasında da sürdürdü. Zira bu sefer sırasında Hotin muhafazasında bulunan askerler için peksimet gönderdi¹¹⁹.

İkmal edilmesi gereken sadece hareket halindeki ordu değildi. XVIII. yüzyılda Osmanlı askerî başarılarının eskisi kadar gösterişli olmadığı açıktı ve sınır savunması önemli bir hale gelmişti. Bu savunma sistemi daha önceki dönemlere kıyasla arttı, bu da kendini kale inşasıyla gösterdi¹²⁰. Zira Karlofça Antlaşması'yla elden çıkan kaleler sınır savunmasının önemini gündeme getirdi ve bu barış antlaşmasıyla beraber sınırlar tahkim edilmeye başlandı¹²¹. Bunların çoğunluğu Habsburg sınırında gerçekleştirilirken Belgrad Antlaşması (1739) ve Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan (1774) sonra Karadeniz'e dökülen nehirlerin kenarında bulunan kalelerde tahkim faaliyetleri devam etti¹²². Örneğin Avusturya'ya karşı direnen Belgrad¹²³, Vidin¹²⁴, Rus tehlikesine karşı Rusçuk¹²⁵

¹¹⁵ Yıldız, *a.g.e.*, s. 82.

¹¹⁶ Yıldız, *a.g.e.*, s. 180-181

¹¹⁷ Kile hububat ve kuru meyvelerin ölçümünde kullanılan bir ölçek olup bir İstanbul kilesi XVI. yüzyılda un ve buğdayda 25,6589 kg., arpada ise 23,093 kg. idi. Cengiz Kallek, "Kile", *TDVİA*, C: 25, Ankara 2002, s. 567-568.

¹¹⁸ BOA, C.AS. 238/10056, 20 M. 1125 (16 Şubat 1713).

¹¹⁹ Cengiz Fedakar, "Hotin Kalesi'nin Sükûtu (1768-1774 Osmanlı-Rus Harpleri'nde)", *Bozkırın Oğlu Ahmet Taşağıl'a Armağan*, Ed. Tuğba Eray Biber, İstanbul 2019, s. 455-456.

¹²⁰ Bruce McGowan, "Âyanlar Çağı", Çev. Ayşe Berktaş, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, Ed. Halil İnalcık-Donald Quataert, İstanbul 2006, C: 2, s. 761.

¹²¹ Ömer Gezer, "Karlofça Antlaşması'ndan Sonra Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Stratejisi", *Archivum Ottomanicum*, Ed. György Hazai, S: 33, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2016, s. 145.

¹²² Emine Asuhan Aksakal, "Değişen Askerî Güç Dengesi: Osmanlı Diplomasisinde Kaleler (1735-1774)", *Dr. Cezmi Karasu Armağanı Ustaya Saygı*, Ed. Mikail Kolutek-Çağhan Sarı-Orhan Köksal, Ankara 2021, s. 29.

¹²³ Tahir Sevinç, "Belgrad Kalesi'nde Tamir ve İmar Faaliyetleri (1740-1743)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 32, 2014, s. 113.

ile Anapa'dan Faş'a kadar kaleler yeniden yapıldı, tahkim edildi ve kalelere asker sevkıyatı hızlandırıldı¹²⁶. Ancak güçlü surlar ve çok fazla asker ile bir kaleyi korumak yeterli değildi. Kalelerin güçlü bir garnizon bulundurması, ambarlarının erzak ve cephanelik ile dolu olmasını gerektirmekteydi¹²⁷. Bu minvalde kaleler başka yerlerden getirilecek iase maddelerine muhtaçtı ve İsakçı özellikle Tuna Nehri iskelelerinden satın alınan zahirenin kalelere sevk edildiği bir iskele olmasıyla göze çarpmaktaydı. Nitekim İsakçı'da biriktirilmiş hububattan yararlanan kaleler; Rus tehdidi karşısında savunma oluşturan, buradaki eşkıyalık faaliyetlerinde bölge güvenliğini sağlayan¹²⁸ Özi¹²⁹, Faş¹³⁰, Sohum¹³¹, Soğucak¹³², Açe¹³³ ve Kılburun'du¹³⁴. Yine Batı tarafında fetih

¹²⁴ Mahir Aydın, *Vidin Kalesi Tuna Boyu'ndaki İnci*, İstanbul 2015, s.31

¹²⁵ Mehmet Topal, "Ruşçuk Şehrinin Adı ve Yeri Üzerine Düşünceler", *History Studies*, Volume 2/2, 2010, s. 246.

¹²⁶ Aydın, *a.g.e.*, s. 32; Zübeyde Güneş Yağcı, "Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki Askerî Yatırımları", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2, S: 3, Şubat 2004, s. 17-22; Cengiz Fedakar, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı- Kırım'a Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)*, İstanbul 2014, s. 50 vd.

¹²⁷ Ömer Gezer, *Kale ve Nefer-Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699-1715)*, İstanbul 2020, s. 341.

¹²⁸ Kalelerin bu özellikleri için bk. Zübeyde Güneş Yağcı, *Ferah Ali Paşa'nın Soğucak Muhafızlığı (1781-1785)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1998, s. 52; Mahir Aydın, "Faş Kalesi", *Osmanlı Araştırmaları VI*, İstanbul 1986, s. 67; Mustafa Güler, "1737 Osmanlı-Rus Savaşında Özi'nin Elden Çıkması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C: XXIII, S: 1, Temmuz 2008, s. 138; Cengiz Fedakar, "Kafkasya'da Osmanlı Tahkimatı: Sohum Kalesi (1723-1729)", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Kafkasya Özel Sayısı, Yıl: 2, 2017, s. 163; Cengiz Fedakar, "1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun, Özi ve Hocabey Muharebeleri", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S: 46, 2015, s. 121; Bekir Gökpinar, "Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya Karşı Karadeniz'de Savunma Hattı Oluşturma Mücadelesi: Açu Kalesi (1696-1711)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C: XVII, S: 67, 2020, s. 606; Cengiz Fedakar, "Soğucak Kalesi'nin İnşası (1728)", *XVIII. Türk Tarih Kongresi (1-5 Ekim 2018/Ankara) Bildirileri*, Haz. Semiha Nurdan-Muhammed Ozler, C: VI, Ankara 2022, s. 97.

¹²⁹ Osmanlılar tarafından Karadeniz ve Tuna yalılarının kilidi olarak görülen Özi, Kılburun'un karşısında Karadeniz'in kuzeyinde yer almaktadır. Temel Öztürk, "Özü", *TDVİA*, C: 34, İstanbul 2007, s. 133.

¹³⁰ Önemli bir limana sahip olan Faş, Gürcistan'ın Karadeniz sahilinde, Batum ve Anagara arasında Riyon (Faş) Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü yerdedir. Aydın, *a.g.m.*, s. 67.

¹³¹ Abhazya'nın başkenti olan Sohum, Karadeniz'in doğu kıyısında önemli bir liman şehridir. Mustafa Aydın, "Sohum", *TDVİA*, Ek-2, Ankara 2019, s. 519.

¹³² 1720 yılında bugünkü Novorossiysk şehri yakınlarında kurulan Soğucak Kalesi kurulmadan evvel Osmanlı Devleti'nin Batı Çerkesya'daki yayılma üssüydü. Anzor Kushhabiev, "Osmanlı Belgelerine Göre 18. Yüzyılın Sonlarında Kuzey ve Batı Kafkasya'da Osmanlı Politikasının Bazı Yönleri", Çev. Murat Topçu (Papşu), *Journal of Caucasian Studies (JOCAS)/Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 1, Eylül 2015, s. 96.

¹³³ Taman yarımadasında bulunan Açe Kalesi Kuban Nehri'nin Rusya tarafında kalan kısmındadır. Cengiz Fedakar, "Anapa", *TDVİA*, C: EK-1, Ankara 2020, s. 93.

hareketlerinde kullanılan aynı zamanda bu taraftan gelecek tehlikelere karşı bir savunma hattı oluşturan Belgrad¹³⁵ da bu hububattan yararlananlardandı.

Seferler, İstanbul'un ve kalelerin iâşe ihtiyaçları İsakçı ambarlarının kapasitesinin geçen yıllara göre artmasını sağladı. Nitekim H.1166-1167-1168 (M.1752/1753-1753/1754-1754/1755) senelerinde Zıstovi, Niğbolu, Silistre, Rusçuk İsakçı ve Eflak'tan İstanbul ekmekçi esnafına ve bazı ihtiyacı olan mahallere dağıtılmak üzere toplam 450.000 kile buğday (11.546,5 ton) ile 250.000 kile (5.573,2 ton) arpanın biriktirilmesi emredildi. Bir senede (H.1166-M.1752/1753) burada depolanması emredilen hububat miktarı 7.000 tondan fazlaydı¹³⁶. Bu miktarın içinde kalelerin ihtiyacı olan hububat 50.000 kile (1.282,9 ton) buğday ile 50.000 kile (1.154,6 ton) arpaydı. Zira bu defterde H.1168 (M. 1754/1755) senesine ait Niğbolu, Silistre, Rusçuk ve İsakçı'dan mubayaa edilecek miktarlar 1755 senesine ait başka bir belgede kalelerin ihtiyaçları olarak belirtildi. Bir önceki sene kalelere ve palankaya verilen senelik hububat derkenarda şu şekilde gösterilmişti¹³⁷.

Tablo 2: İsakçı Ambarından Kalelerin Bir Yıllık İhtiyacı İçin Verilen Buğday Miktarı

Kaleler	Buğday kile
Özi Kalesi piyade ve süvarileri için	12.582
Kılburun Kalesi piyade ve süvarileri için	4.180
Hasan Paşa Palankası piyade ve süvarileri için	972
Açe Kalesi yerlileri için	4.488
Faş Kalesi yerlileri için	2.138,5
Anagara Kalesi ve sair kaleler için	1.650,5
Sohum Kalesi yerlileri için	2.376
Özi Kalesi gönüllüleri için (H.1168/M. 1754/1755)	3.240
Soğucak Kalesi yerlileri için(H. 1167/M.1753/1754)	3.640
Toplam	35.267 (904,9 ton)

¹³⁴ Özi Kalesi'nin karşısında bu kalenin kilidi durumundadır. Fedakar, "1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun, Özi ve Hocabey Muharebeleri", s. 120.

¹³⁵ Selim Aslantaş, "Belgrad-ı Dârü'l-Cihâd", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl. 8, S: 15, 2011, s. 13.

¹³⁶ BOA, D.MKF.d. 29677, s. 6-7 (29. Z. 1169/24 Eylül 1756). Elbette bu miktarın ne kadarının ambarda muhafaza altına alındığını bilmiyoruz. Ancak H.1175 (M. 1761/1762) senesinde İsakçı ambarında Zıstovi, Rusçuk, Niğbolu, Silistre ve Eflak'tan satın alınan toplam 5.684 ton hububat bulunuyordu ve bunun 5.366 tonu buğday, 318 tonu arpaydı. Ertesi sene bu miktar 5.623 ton buğday ve 329 ton arpa ile 5.952 tona çıkmıştı. Dolayısıyla devletin istediği zahire miktarı ile ambarda bulunan miktarlar arasında bir farklılık olabilmektedir. Ancak bu miktarlar sefer hali olmadan İsakçı ambarlarının bir yılda 6.000 tona yakın zahire depolayabildiğini göstermekte, sefer olması durumunda bu miktarların artabileceğine işaret etmektedir. BOA, D.MKF.d. 30026, s. 4, 29. Z. 1176 (11 Temmuz 1763).

¹³⁷ BOA, AE. SOSM.III. 94/7201, 23 Ra. 1169 (27 Aralık 1755).

Kaleler için 50.000 kile arpa ile aynı miktar buğday temin edilmesi daha sonraki senelerde de korundu. Örneğin 1756 senesinde düzenlenen tertip defterine göre Tuna iskelelerinden kalelere gönderilmesi için ambarda muhafaza altına alınması gereken hububat miktarı şu şekildedir¹³⁸.

Tablo 3: İsakçı'da Kaleler İçin Toplanan Hububat

İskeleler	Kazalar	Buğday kile	Arpa kile
İsakçı	Hırsova	2.105	1.579
	Maçın	526	396
	Babadağı	4.210	3.157
	İsakçı	1.053	790
	İbrail	2.106	1.578
Ruşçuk	Ruşçuk	9.912	7.334
	Hezargrad	9.912	7.334
	Şumnu	7.501	5.404
	Eski Cuma	1.605	1.158
	Ala Kilise nam-ı diğer Osman Pazarı	1.070	770
Silistre	Silistre	5.625	6.750
	Çardak	312,5	375
	Yenipazar	3.750	4.500
	Umur Fakih	312,5	375
Niğbolu	Niğbolu	-	4.500
	Lofça	-	1.500
	Plevne	-	1.500
	Rahova	-	500
	İvraca	-	500
Toplam		50.000	50.000

1756 senesinde nakliye bedelleri içinde olmak kaydıyla buğdayın her İstanbul kilesi 30 akçe, arpanın her kilesi 20 sağ akçeden satın alınacak, bu hububat ürünleri için ödenecek bedel ahalinin vergilerine takas olacaktı¹³⁹. Tabloda yer alan 19 kazanın 1757 senesinde aynı miktardaki buğday ve arpayı İsakçı ambarına göndermeleri için İsakçı Ambar Emmini Abdülbaki görevlendirildi. Ambarda toplanan ürünlerin temiz yani başka maddelerle karıştırılmamış olması önemliydi. Ahalinin ambara teslim ettiği ürünlerin miktarının belli olması için de ellerine bir temessük verilmekteydi¹⁴⁰.

¹³⁸BOA, C.AS. 789/33444, 5 Ca. 1169 (6 Şubat 1756).

¹³⁹ BOA, C.AS. 789/33444, 5 Ca. 1169 (6 Şubat 1756).

¹⁴⁰ BOA, C. AS. 1093/48269, 11 Ş. 1170 (1 Mayıs 1757).

İsakçı'da depolanan ürünler Tuna iskelelerinden devlet tarafından satın alınarak bir navlun¹⁴¹ bedeli ile ambara getirilmekteydi. 1736 yılında İsakçı'ya diğer Tuna iskelelerinden gönderilen zahirenin her bir kilesinin taşıma ücreti şu şekildeydi: Niğbolu'dan 6, Zıştovi ve Rusçuk'tan 5, Silistre'den 4 akçe. Bu iskelelerden İsakçı'ya Rusçuk, Zıştovi ve Silistre'den peksimet de gönderildi ve Silistre ve Zıştovi'den gelen peksimetin her kantarı için 6, Rusçuk'tan gelen için ise 5 akçe taşıma bedeli ödendi¹⁴². 1754 senesinde de taşıma ücretlerinde bir değişiklik olmadı. Rusçuk ve Niğbolu'dan İsakçı'ya kadarki mesafe için 5 akçe, Silistre-İsakçı arası mesafe için 4 akçe navlun bedeli çıkmaktaydı¹⁴³. Nakliye ücretinde gidilen mesafenin uzunluğu etkiliydi¹⁴⁴. Öyle ki İsakçı'dan Faş ve Sohum kalelerine zahire nakleden reislere ödenen navlun bedeli kile başına 12 akçeydi. Ancak 1765 senesinde bu miktara razı gelmeyen reisler navlunun 11 para olması yönünde talepte bulunmuşlardı. Bu durum ambar eminini sıkıntıya düşürmüş o da İstanbul'dan gemi gönderilmesini istemişti. Ancak devlet bu istediği kabul etmeyerek eski hesap üzerinden orada bulunan sefinelere zahirenin yüklenerak gönderilmesini emretmişti¹⁴⁵. 1766 senesinde yine navlun ile ilgili bir sıkıntı yaşandı. Gürcistan seferi için İsakçı'dan Faş iskelesine hububat götüren geminin navlun bedeli her kile başı 20 akçe olarak hesaplanmıştı. Ancak bu durumun düzeltilmesi ve navlunun 12 akçeden hesaplanarak reise verilmesi emredilerek bu suretle devletin zarara uğratılmaması gerektiğinin de altı çizildi¹⁴⁶. Navlunun 20 akçeden hesaplanmasının nedeni Şubat 1765 senesinde İstanbul'dan İsakçı'ya gelen 21 sefinenin bu miktardan navlun bedeli alarak Faş iskelesine zahire götürmeleri için görevlendirilmeleri idi. Bu miktardan hesap edilen navlunlarının 3/1'lik kısmını İsakçı ambar emini verecekti¹⁴⁷. İsakçı'dan Özi Kalesi'ne de zahire gönderilmekteydi. Nitekim Özi Kalesi'nde bulunan 582 nefer yeniçeriye 24 Mayıs 1735-11 Mayıs 1736 tarihleri arasında 7.092 kile buğday İsakçı'da bulunan miri buğdaydan verilmesi ocakları tarafından talep edildi. İsakçı'dan bu miktar zahire her kilesine 4'er sağ akçeden hesaplanan navlun ile gönderilmesi ve toplam 236 kuruş 16 para navlunun buğdayı almaya gelen mübaşir tarafından verilmesi uygun görüldü¹⁴⁸. 1751 tarihli bir defterde Özi Kalesi dizdarına verilen 20.140 kile buğday ile 1.500 kantar peksimetin navlun ücreti olarak 332.190

¹⁴¹ İtalyanca bir kelime olan Naulo'dan türetilen navlun terimi, gemilerin kiralınmasında ödenen ücrettir. Süleyman Nutki, *Kamûs-i Bahri*, Haz. Mustafa Pultar, İstanbul 2011, s. 213.

¹⁴² Sevinç, "18. Yüzyılda Tuna Nehri'nde Ulaşım ve Nakliye Faaliyetleri", s. 595.

¹⁴³ BOA, AE. SOSM. III. 76/5769, 2 Şaban 1167 (25 Mayıs 1754).

¹⁴⁴ Sevinç, *a.g.m.*, s. 595.

¹⁴⁵ BOA, C.AS. 550/23074, 19 Za. 1178 (10 Mayıs 1765).

¹⁴⁶ BOA, C.AS. 641/26971, 9 C. 1180 (12 Kasım 1766), Derkenar 1, 12 Ra. 1180 (17 Eylül 1766).

¹⁴⁷ BOA, C.AS. 1032/45302, 4 N. 1178 (25 Şubat 1765).

¹⁴⁸ BOA, C.AS. 677/28440, 7 C. 1148 (25 Ekim 1735).

akçe verildi. Buğday götüren sefinelerinden birine 12,5 akçe birine 13,5 akçe kile başına ödeme yapıldı¹⁴⁹.

İsakçı ambarından zikredilen kalelere zahire gönderilmesi hususu devlet tarafından yakından takip edilmekteydi. Ancak ambarda yeterli miktarda hububat olmaması ya da ambar emininin suiistimalleri kalelerde yaşayan askerin sıkıntı çekmesine neden oluyordu. Örneğin 1748 senesinde Belgrad Kalesi'nin ihtiyacı olan buğday İsakçı'dan gönderilmedi. Ambar emininin suçu olarak görülen bu durum karşısında Niğbolu, Zıştovi ve Rusçuk iskelelerinden Belgrad defterdarı kendi eliyle hububatı mubayaa ederek zahirenin doğrudan kaleye ulaşmasını sağladı. Bu sebeple İsakçı ambarına mubayaa ferman olunan hububat Tuna iskelelerinden Belgrad Kalesi için mubayaa edilen miktar azaltılarak satın alındı. Bu durum bir sonraki sene için de aynen uygulanarak Belgrad muhafazasında bulunan yeniçeri, cebeci, topçu ve top arabacılarının bir senelik ihtiyacı 40.000 İstanbul kilesi un, 25.000 İstanbul kilesi arpa miri hesap uygulamasıyla adı geçen iskelelerden satın alınması emredildi. Bir kile un nakliye ve çuval bahasıyla 50 akçe, arpa ise nakliye masrafiyle beraber 20 akçeydi. Bu ücretler ise ahalilerin vergileriyle takas edilmekteydi. Zahirenin satın alınması bir bedeli beraberinde getiriyorsa da nakliye ve işçi ücreti de devlet tarafından düşünülmemekteydi. Zira bu hububatın sevk edilmesinde kullanılan gemilerin navlun bedeli ile hububatın gemilere yüklenmesi ve boşaltılması esnasında yararlanılan prestoyka¹⁵⁰ ücretleri de Belgrad cizyesi malından ödenmesi kararlaştırıldı¹⁵¹. 1760 senesinde ambardan Belgrad Kalesi'nde bulunan askerin bir senelik ihtiyacı olan 20.000 İstanbul kilesi buğday ile 10.000 İstanbul kilesi arpanın alınarak ambar eminin görevlendirdiği bir mutemed adamla gönderilmesi emredildi. Bu miktar zahirenin kaleye gönderilmesinde navlun ve prestoyka ücreti 5.240 akçe tuttu¹⁵².

Karadeniz'deki kaleler de İsakçı'dan gelmeyen hububat yüzünden sıkıntı yaşayabiliyordu. Örneğin Faş, Sohum ve Soğucak kalelerinde görevli yeniçerilerin 1748 yılındaki bir senelik zahireleri 5.202 İstanbul kilesi buğdayın İsakçı ambarından tedarik edilmesi gerekti. Ancak ambar emininden bu miktar teklif edildiğinde İsakçı Ambar Emmini Mehmed, ambarda buğday olmadığını ifade ederek buğdayı teslim almak için görevlendirilen çavuşa bedel teklif etti. Devlet bunu haber aldığı anda bedel teklifinin olmayacağını, İsakçı'da mevcut buğday varsa vermesini yoksa da kendisinin mubayaa ettiği buğdaydan ayırarak navlununu ödeyeceği bir sefineye buğdayı yükleyerek gönderilen görevliye bu hububatı tamamen teslim etmesini emretti¹⁵³. 1752 senesinde de ambar emini sefine bulamadığını ve reislerin de fazla navlun talep ettiklerini sebep göstererek bu kalelere zahirenin gönderilememesine neden oldu. Devlet bundan önceki

¹⁴⁹ BOA, DMKF.d. 29724, s. 3, 30 Za. 1164 (20 Ekim 1751).

¹⁵⁰ ekir Gökpinar, *Tuna Ötesine Son Sefer Varadin 1716*, İstanbul 2019, s.124.

¹⁵¹ BOA, AE. SMHD.I. 14/817, 7 Za. 1161 (29 Ekim 1748).

¹⁵² BOA, C.AS. 1015/44496, 27 S. 1175 (8 Ekim 1760).

¹⁵³ BOA, C.AS. 648/27270, 29 Z. 1160 (1 Ocak 1748).

senelere göre tertip edilen 5.325 İstanbul kilesi buğdayın bir an evvel gönderilmesini aksi takdirde ambar emininin mallarının satılarak elde edilecek para ile navlunun ödeneceğini ambar eminine bildirdi¹⁵⁴. Yine Özi Kalesi kadar önemli Kılburun Kalesi'nin de ihtiyacı olan peksimetin İsakçı ambarından verilmesi yönünde 1750 senesinde bir emir verildi. Ancak 1754 senesinde bu emirde yer alan 1.000 kantar peksimet henüz Kılburun'a gönderilmemiş olduğu kale dizdari, kalede görev yapan asker ve âyanlar tarafından devlete haber edildi¹⁵⁵.

Sonuç

XVIII. yüzyılda Tuna Nehri hem Avusturya'ya hem de Rusya'ya karşı bir savunma hattı özelliği gösterdi. Bu dönem içerisinde Tuna hattı ve Doğu Karadeniz kaleleri önem kazandı. Yeniden yapılan ya da tahkim edilen kaleleri koruyan askerlerin iâşe anlamında desteklenmesi gerekiyordu. Aksi takdirde mühimmat ve iâşe açısından yetersiz kalan bir kalenin düşmesi ülke sınırlarını düşman işgaline açık hale gelmesine neden olabilirdi. Tuna'dan tedarik edilen malzemeler hem sefer sırasında ordunun hem de kale askerlerinin temel kaynaklarını oluşturmaktaydı. Bu temel kaynaklardan Osmanlı Devleti'ni yoksun bırakmak isteyen Rusya sürekli olarak Tuna hattını delmeye çalışmakta, ordunun iâşesinin stoklandığı İsakçı'yı hedef haline getirmekteydi. Şu halde Osmanlı Devleti'nin İsakçı'ya özel ilgi göstermesi ve ambar inşa faaliyetlerini yakından takip ederek ambarları her daim dolu tutmaya çalışması Rusya'ya karşı kale savunma sistemlerinin en azından iâşe anlamında güçlü olmasını sağlamaktaydı.

Bu bağlamda sadece kalelerin ihtiyacı olan ürünlerin stoklanması amacını taşımasa da İsakçı'da özellikle doğa olayları ve ambarların hububat depolamada yetersiz kalması yüzünden XVIII. yüzyılda ambar inşa faaliyetleri yoğun bir şekilde devam etti. İnşa faaliyetleri birkaç sonucu ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan ilki Osmanlı Devleti'nin Tuna hattını düşmandan korumak için çoğunlukla yine bu bölgenin avantajlarını kullanmasıdır. İkincisi Karadeniz'deki pek çok kalenin güvenliğinden sorumlu askerlerin beslenmesine İsakçı üzerinden Tuna Nehri yerleşimleri katkı sağlamaktadır. İsakçı'da ambar inşasında çalışanlar ve ambar yapım malzemeleri civar iskelelerden ya da Eflak ve Boğdan'dan tedarik edilmektedir. Diğer taraftan ambar inşası bölgede bir geçim kaynağı haline gelmiş olmalıdır. Büyüklü küçüklü ambarların yeniden inşa ve tamir faaliyetlerinde birçok esnaf ve amele birlikte çalışmakta, çalışanlar da çoğunlukla Tuna şehirlerinden temin edilmektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki bir şehrin değeri coğrafi şartların ona sağladığı olanaklarda gizlidir. İsakçı için ifade edilen geçit yeri, gemi yatağı ya da köprü yeri gibi isimlendirmelerin yanına hububat deposu da eklenmelidir. Nitekim bir belgeden çıkan sonuca göre altı-yedi bin ton hububatı depolayacak kapasiteye

¹⁵⁴ BOA, TS.MA.e. 257/19, 8 N. 1165 (20 Temmuz 1752).

¹⁵⁵ BOA, C.AS. 683/28675, 25 Ş. 1167 (17 Haziran 1754).

sahip İsakçı, Tuna'dan ve prensliklerden elde edilen hububatı ihtiyaç bölgelerine bağlayan bir köprüdür.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA);

Ali Emiri Sultan Mahmud I (AE. SMHD.I.) 14/817.

Ali Emiri Sultan Mustafa III. (AE. SMST. III.) 272/21799; 186/14653; 255/20410.

Ali Emiri Sultan Osman III. (AE. SOSM. III.) 76/5769; 94/7201.

Cevdet Askeriye (C.AS.) 1093/48269; 1119/49565; 1015/44496; 1032/45302; 1055/46380; 1118/49548; 1119/49565; 238/10056; 368/15246; 439/18271; 550/23074; 60/2827; 620/26170; 640/26935; 641/26971; 648/27270; 677/28440; 683/28675; 739/31032; 747/31415; 789/33444; 820/34874; 826/35172; 881/37852; 885/38028.

Cevdet Hariciye (C.HR.) 69/3441.

Bâb-ı Defteri Baş Muhâsebe Defterleri (D.BŞM.d.) 2008.

Bâb-ı Defteri Mevkufat Kalemî Defterleri (D.MKF.d.) 29677; 29724; 30026.

Kamil Kepeci Defterleri (KK.d.) 2909.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS. MA.e.) 257/19; 899/66.

2. Kitap ve Makaleler

AGOSTON, Gabor, “Çevre ve Sınır Tarihi Çalışmalarının Buluştuğu Yer: Macaristan’daki Osmanlı-Habsburg Sınırı Boyunca Nehirler, Ormanlar, Bataklıklar ve Kaleler”, Çev. M. Fatih Çalışır, *Osmanlı’da Strateji ve Askerî Güç*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, ss. 97-130.

AKSAKAL, Emine Asuhan, “Değişen Askerî Güç Dengesi: Osmanlı Diplomasisinde Kaleler (1735-1774)”, *Dr. Cezmi Karasu Armağanı Ustaya Saygı*, Ed. Mikail Kolutek-Çağhan Sarı-Orhan Köksal, Gazi Kitabevi, Ankara 2021, ss. 17-37.

ALBAYRAK COŞKUN, Gökçen, “Tuna Ticaretini Yeniden Düşünmek: 19. Yüzyılda Osmanlı Tunası’nda Ticaret ve Devlet”, *Osmanlı Devleti’nde Nehirler ve Göller I*, Haz. Şakir Batmaz-Özen Tok, Not Yayınları, Kayseri 2015, ss. 301-310.

ALBAYRAK COŞKUN, Gökçen, *Dersaadet’in Kileri Tuna Nehri’nde Ticaret ve Devlet*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.

ASLANTAŞ, Selim, “Belgrad-ı Dârü’l-Cihâd”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 8, S: 15, 2011, ss. 13-37.

AUREL- MOTOTOLEA, Andreea- Andrei, “Urban Structures And Commercial Life in Ottoman Dobrudja (16th– 18th Centuries)”, *Osmanlı Dönemi*

Balkan Şehirleri 2, Ed. Zafer Gölen-Abidin Temizer, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss. 519-568.

AYDIN, Mahir, “Faş Kalesi”, *Osmanlı Araştırmaları VI*, İstanbul 1986, ss. 67-138.

AYDIN, Mahir, *Vidin Kalesi Tuna Boyu’ndaki İnci*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.

AYDIN, Mustafa, “Sohum”, *TDVİA*, Ek-2, Ankara 2019, ss. 519-522.

BABİNGER, Franz, “Die Donau Als Schicksalsstrom Des Osnanenreiches”, *Südosteuropa-Jahrbuch*, Berlin 1961, ss. 15-27.

BABİNGER, Franz, “Ruşçuk”, *İA*, C: IX, MEB., İstanbul 2009, ss. 784-787.

BAKARDJIEVA, Theodora, “The Role Of The Osmanlı Danubian Fleet in The Military Operations in XV-XVII C. Organization And Fighting Potentialities”, *XIV. Türk Tarih Kongresi II/I*, 09-13 Eylül 2002, Ankara 2005, ss. 151-157.

BORANDĂ, Georgeta, “Porturi Dobrogene: Isaccea şi Măcin”, *Analele Dobrogej*, Serie Nouă Anul V, nr. 2, Constanta 1999, ss. 107-109.

CVETKOVA, Bistra, “İsakca”, *EJ*, C. IV, Leiden 1997, ss. 92.

ÇOLAK, Kamil, “Ruşçuk ve Çevresinde Cerehorlar (1694-1698)”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C: 13, S: 1, 2018, ss. 369-389.

DECEİ, Aurel, “Dobruca”, *İA*, C: III, MEB, İstanbul 1993, ss. 629-643.

EBÜ’L-FİDÂ, *Ebü’l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü’l-Büldan)*, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017.

EKİNCİ, İlhan, *Tuna Nehri’nde Diplomasi Oyunları (1856-1883)*, Altınpost Yayınları, Ankara 2014.

EMECEN, Feridun M., “Osmanlıların Tuna’nın Kuzeyine Yönelik İlgileri ve Stratejiler XVI. Asrın Ortalarında Erdel Örneği”, *Halil İnalıcık Armağanı I*, DOĞUBATI, İstanbul 2009, ss. 126-141.

EMECEN, Feridun M., “İsmâil”, *TDVİA*, C: 23, İstanbul 2001, ss. 82-84.

ENGİN, Nihat, *Osmanlılar’da İlk Denizcilik Hareketleri ve Tuna Donanmasının Kurulması*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1984.

ENGİN, Hakan, *Tuna Savunma Hattında Bir Osmanlı İstihkâmı: Askeri ve Mâli Yönleriyle İbrail Kalesi’nin Organizasyonu (1711-1829)*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Edirne 2022.

ERKAL, Mehmet, “Arşın”, *TDVİA*, C: 3, İstanbul 1991, ss. 411-413.

ERTAŞ, Mehmet Yaşar, “XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli’deki Menzillerin Askerî Fonksiyonları”, *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 1, Yıl: 1997, ss. 91-98.

EVLİYÂ ÇELEBİ B. DERVİŞ MEHEMMED ZİLLÎ, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, C: V, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

EVLİYÂ ÇELEBÎ B. DERVÎŞ MEHEMMED ZİLLÎ, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, C: VI, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

FEDAKAR, Cengiz, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı- Kırım'a Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014.

FEDAKAR, Cengiz, "1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun, Özi ve Hocabey Muharebeleri", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S: 46, 2015, ss. 119-136.

FEDAKAR, Cengiz, "Kafkasya'da Osmanlı Tahkimatı: Sohum Kalesi (1723-1729)", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Kafkasya Özel Sayısı, Yıl: 2, Kasım 2017, ss. 163-194.

FEDAKAR, Cengiz, "Hotin Kalesi'nin Sükûtu (1768-1774 Osmanlı-Rus Harpleri'nde)", *Bozkırın Oğlu Ahmet Taşağul'a Armağan*, Ed. Tuğba Eray Biber, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, ss. 451-478.

FEDAKAR, Cengiz, "Anapa", *TDVİA*, C: EK-1, Ankara 2020, ss. 92-94.

FEDAKAR, Cengiz, "Soğucak Kalesi'nin İnşası (1728)", *XVIII. Türk Tarih Kongresi (1-5 Ekim 2018/Ankara) Bildirileri*, Haz. Semiha Nurdan-Muhammed Ozler, C: VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, ss. 97-113.

FİDAN, Fadimana, "Doğu Seferlerinin İaşe Temininde İki Durak: İsakçı ve Trabzon (1742-1746 Osmanlı-İran Harpleri Örneğinde)", *İlkçağlardan Günümüze Jeostratejik ve Jeopolitik Açından Karadeniz*, Ed. Mehmet Okur-Volkan Aksoy-Yüksel Küçüker-Ahmet Nafiz Ünal, Akçağ Yayınları, Ankara 2018, ss. 189-201.

GEMİL, Tahsin, "X-XIV. Yüzyıllarda Orta ve Doğu Avrupa'da İslâm Varlığı", *Balkanlarda İslâm Miadı Dolmayan Umut*, C: 2, Ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, Tika Yayınları, Ankara 2016, ss. 41-49.

GENÇ, Serdar, *Lale Devrinde Savaş-İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

GEZER, Ömer, "Karlofça Antlaşması'ndan Sonra Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Stratejisi", *Archivium Ottomanicum*, Ed. György Hazai, S: 33, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2016, ss. 145-156.

GEZER, Ömer, *Kale ve Nefer-Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askerî Gücü (1699-1715)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020.

GÖKBİLGİN, Tayyip, "XVI Asır Ortalarında Osmanlı Devletinin Tuna Havzası Ve Akdeniz Siyasetleri, Bunlar Arasındaki Alâka ve İrtibat, Muhtelif Veçheleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C: XIII, S: 4, 1955, ss. 63-77.

GÖKPINAR, Bekir, "Osmanlı-Avusturya Savaşlarında Tuna Nehri'nden Yapılan Sevkiyatta Yaşanan Problemler (1716-1718)", *Balkan Tarihi*, Ed. Zafer Gölen-Abidin Temizer, C: II, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği: Gece Kitaplığı, Ankara 2016, ss. 297-312.

GÖKPINAR, Bekir, *Tuna Ötesine Son Sefer Varadin 1716*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019.

GÖKPINAR, Bekir, "Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya Karşı Karadeniz'de Savunma Hattı Oluşturma Mücadelesi: Açu Kalesi (1696-1711)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C: XVII, S: 67, 2020, ss. 605-629.

GÜÇER, Lütfi, “ XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul’un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi”, *İÜİFM.*, İstanbul 1949-1950, C: XI, S: 1-4, ss. 397-416.

GÜLER, Mustafa, “1737 Osmanlı-Rus Savaşında Özi’nin Elden Çıkması”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C: XXIII, S: 1, Temmuz 2008, ss. 137-156.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İl Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014.

HALİL, Filiz, *İsakça’da Türk İzleri*, Editura Elvan, Romania 2004.

HAMMER-PURGSTALL, Baron Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C: I, Üçdal Neşriyat, Ankara 1998.

İNALCIK, Halil, “Rumeli”, *TDVİA*, C: 35, İstanbul 2008, ss. 232-235.

İNBAŞI, Mehmet, “Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer Yolu ve Tuna Nehrinin Stratejik Önemi (XVII. Yüzyıl)”, *Balkanlar’da İslâm Medeniyeti*, Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri, Bükreş, Romanya/1-5 Kasım 2006, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 2011, ss. 479-505.

İNBAŞI, Mehmet, *Ukrayna’da Osmanlılar-Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004.

İNCİCİYAN-ANDREASYAN, P.L. -H.D., “Osmanlı Rumelisi’nin Tarih ve Coğrafyası”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5, 1975-1976, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1976, ss. 101-152.

İŞBİLİR, Ömer, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1300-1451)*, Çev. Nilüfer Epçeli, C: I, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1451-1538)*, Çev. Nilüfer Epçeli, C. II, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

KALLEK, Cengiz, “Kile”, *TDVİA*, C: 25, Ankara 2002, ss. 567-570.

KANTEMİR, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Çev. Özdemir Çobanoğlu, C: III, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.

KARAHAN, Ali, “Tuna Nehri ve Kıyılarındaki Yerleşim Yerleri Hakkında XVIII. Yüzyılın Sonlarında Kaleme Alınan Bir Risale (Değerlendirme ve Çeviri Metin)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S: 45, Yıl: 22, 2021, ss. 1-34.

KATİP ÇELEBİ, *Cihannüma (İklim-i Rum) Transkripsiyonlu Metin I*, İstanbul 1971.

KAYAPINAR, Ayşe, “Osmanlı Hâkimiyetinde Tuna Nehri ve Tuna Adaları”, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı 1, Ed. Hatice Oruç-Muhammed Ceyhan, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, ss. 472-520.

KİEL, Machiel, “Niğbolu”, *TDVİA*, C: 33, İstanbul 2007, ss. 87-89.

KİEL, Machiel, “Silistre”, *TDVİA*, C: 37, İstanbul 2009, ss. 202-205.

KİEL, Machiel, “Ziştova”, *TDVİA*, C: 44, İstanbul 2013, ss. 465-467.

KURAT, Akdes Nimet, *Prut Seferi ve Barışı 1123 (1711)*, C: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1951.

KUSHHABİEV, Anzor, “Osmanlı Belgelerine Göre 18. Yüzyılın Sonlarında Kuzey ve Batı Kafkasya’da Osmanlı Politikasının Bazı Yönleri”, Çev. Murat Topçu (Papşu), *Journal of Caucasian Studies (JOCAS)/Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 1, Eylül 2015, ss. 93-102.

MADEN, Fahri, “Babaeski’de Sarı Saltık (Saltuk) Baba Türbe ve Tekkesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S: 95, Güz 2020, ss. 25-69.

MAJER, Hans Georg, “17. Yüzyılın Sonlarında Avusturya ve Osmanlı Ordularının Seferlerdeki Lojistik Sorunları”, *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul 1981, ss. 185-194.

MATEESCU, Tudor, “Din Legăturile Oraşului Isaccea cu Teritoriile Româneşti de la Stânga Dunării Până la 1877”, *Analele Dobrogei*, Serie Nouă Anul V, nr. 2, Constanta 1999, ss. 67-79.

MAXİM, Mihai, “Tuna”, *TDVİA*, C: 41, İstanbul 2012, ss. 372-374.

MAXİM, Mihai, “Osmanlı Döneminde Bir Liman Kenti: İbrayil (Braila)”, *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S:12, Yıl: 1998, ss. 173-187.

MAXİM, Mihai, “Kili”, *TDVİA*, C: 26, Ankara 2002, ss. 1-3

MAXİM, Mihai, “Tulça”, *TDVİA*, C: 41, İstanbul 2012, ss. 360-361.

MAXİM, Mihai, “Yergöğü”, *TDVİA*, C: 43, İstanbul 2013, ss. 483-484.

MCGOWAN, Bruce, “Âyanlar Çağı”, Çev. Ayşe Berktaş, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, C: 2, Ed. Halil İnalcık-Donald Quataert, Eren Yayınları, İstanbul 2006, ss. 761-884.

MURGESCU, Bogdan, “İsakça”, *TDVİA*, C: 22, İstanbul 2000, ss. 489-490.

MURPHEY, Rhoads, *Osmanlı’da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çev. Tanju Akad, Homer Kitapevi, İstanbul 2007.

NAİMÂ MUSTAFA EFENDİ, *Naîmâ Târihi*, Cild-i Sâni, Kütüphâne-i Meclis-i Âyan, 1328.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Cerehor”, *TDVİA*, C: 7, İstanbul 1993, ss. 393.

ÖZTÜRK, Temel, “Özü”, *TDVİA*, C: 34, İstanbul 2007, ss. 133-134.

SEVİNÇ, Tahir, “18. Yüzyılda Tuna Nehri’nde Ulaşım ve Nakliye Faaliyetleri”, *Türk Tarihinde Balkanlar*, C: I, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya 2013, ss. 589-617.

SEVİNÇ, Tahir, “Belgrad Kalesi’nde Tamir ve İmar Faaliyetleri (1740-1743)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 32, 2014, ss. 111-130.

SOLAK-ZÂDE MEHMED HEMDEMÎ ÇELEBÎ, *Solak-zâde Tarihi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1297.

STANİCA, Aurel-Daniel, “Cartography of The Missing Fortresses in Dobrogea: A Case Study of The Turkish Fortifications”, *15th International Congress of Turkish Art*, Naples Università di Napoli “L’Orientale” 16-18

September 2015, Ed. Michele Bernardini-Alessandro Taddei-Michael Douglas Sheridan, Önkı Matbaa, Ankara 2018, ss. 569-751.

SÜLEYMAN NUTKÎ, *Kamûs-i Bahri*, Haz. Mustafa Pultar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.

SÜT, Hadis, 19. *Yüzyılda Kalas (Galati) İskeleyi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2015.

ŞEMSEDDİN SAMÎ, *Kamus-ı Türkî*, Haz. Paşa Yavuzarslan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

TOPAL, MEHMET, “Ruşuk Şehrini Adı ve Yeri Üzerine Düşünceler”, *History Studies*, Volume 2/2, 2010, ss. 243-254.

TOPÇULAR KÂTİBİ ‘ABDÜLKADİR (KADRÎ) EFENDİ, *Topçular Kâtibi ‘Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, Haz. Ziya Yılmazer, C: II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.

TUĞLUCA, Murat, “1711 Prut Seferi Organizasyonundan Bir Kesit: Tombaz Tedariki”, *Osmanlı Devleti’nde Nehirler ve Göller 1*, Haz. Şakir Batmaz-Özen Tok, Not Yayınları, Kayseri 2015, ss. 103-134.

YAĞCI GÜNEŞ, Zübeyde, “Osmanlı Devleti’nin Kafkasya’daki Askerî Yatırımları”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2, S: 3, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Başkanlığı Yayınları, Şubat 2004, ss. 15-27.

YAĞCI GÜNEŞ, Zübeyde, *Ferah Ali Paşa’nın Soğucak Muhafızlığı (1781-1785)*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 1998.

YENİÇERİ KATİBİ HASAN, *Prut Seferi’ni Beyanımdır*, Haz. Hakan Yıldız, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

YILDIRIM, Filiz, *Nazlı Tuna’nın İnce Donanması (18. Yüzyıl)*, Hiper Yayınları, İstanbul 2019.

YILDIRIM, Filiz, “Tuna Nehri Kıyısında Bir Kasaba: İsakçı’da Sultan Osman Han Vakfı”, *VAKANÜVİS Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Süleyman Büyükkarçı Özel Sayısı, Yıl: 6, Aralık 2021, ss. 286-325.

YILDIZ, Hakan, *Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferinde Organizasyon ve Lojistik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

BARMA YAYLASI TARİHİ*

M. Haneî BOSTAN**

ÖZ

Bu makalede Of kazasında yaylacılığın ne zaman başladığı ve yaylalardan ne kadar vergi alındığı tespitiye çalışılacaktır. Of kazasına bağlı Hola-i Kebir köylerinin eski mahallesi, sayfiye köyü olan ve yaylacılık yapılan Barma Yaylası'nın ne zaman kurulduğu ve sınırlarının nereye kadar uzandığı arşiv belgelerine dayanılarak ortaya konulacaktır. Zaman içinde Barma Yaylası'nın mezralarına komşu olan yaylaların halkından Paçan köylüleri ile ne tür ihtilafların ortaya çıktığı ve bu ihtilafların nasıl geliştiği, ihtilafların çözülmesi için yaylalardan kurulan mahkemelerin nasıl sonuçlandığı kadı ilamlarıyla belirlenmeye çalışılacaktır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Hola-i Kebir köylüleri kendi meralarına (Sicanoba Yaylası'nda) kelifler yapan Paçan köylüleri arasında meydana gelen çatışmanın nasıl sonuçlandığı ortaya konulacaktır. Cumhuriyet döneminde bu ihtilafların Köprübaşı'na bağlı Dağardı köylüleri ile devam ettiği ve bu ihtilafların neden çözülmediği belirlenmeye çalışılacaktır. 1935 yılında Barma Yaylası'nda hangi köylülerin ve bu köylere bağlı hangi hanelerin evi ve çayırı bulunduğu ortaya konulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Of Kazası, Barma Yaylası, Hola-i Kebir, Paçan, Kelif, Çaykara, Dernekpazarı, Köprübaşı.

HISTORY OF THE BARMA PLATEAU

ABSTRACT

This article explores the time when nomadic life started in the district of Of and how much tax was collected from the plateaus. Using the archive documents, it will be revealed when the Barma Plateau, which is the old quarter of Hola-i Kebir villages in the district of Of, was established and where nomadic life is practised, and how far its borders extend. The study, according to the 19th-century kadı writs and chronicles, also highlights the conflicts between the Paçan villagers, who were among the people of the highlands adjacent to the hamlets of Barma Highland, how these conflicts developed, and how the courts established from the highlands to resolve the conflicts. The study focuses on the conflict between the villagers of Hola-i Kebir and Paçan villagers who made herds for their pastures (in Sicanoba Plateau) and how it was resolved. The study also includes discussions of other conflicts that continued along with the Dağardı villagers of Köprübaşı during the Republican period and the reasons why these conflicts were not resolved. The

* Gönderim Tarihi: 22.04.2022. Kabul Tarihi: 06.02.2022.

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İSTANBUL.
mhanefibostan@gmail.com, ORCID: 000-0003-3498-0142.

study reviews which villagers and households were connected to these villages with houses and meadows in Barma Plateau in 1935.

Keywords: District of Of, Barma Plateau, Hola-i Kebir, Paçan, Kelif, Çaykara, Dernekpazarı, Köprübaşı.

Giriş

Barma, Trabzon bölgesinin 15 Ağustos 1461 tarihindeki fethinden 1948 yılında Çaykara ilçesinin kuruluşuna kadar Of kazası sınırları dâhilinde bulunurken bu tarihten sonra Çaykara ilçesine bağlı Dernekpazarı nahiyesi sınırları içinde kaldı. 20 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan kanunla Çaykara ilçesine bağlı Dernekpazarı ve Sürmene ilçesine tabi Köprübaşı nahiyeleri ilçe oldu. Bu kanunda Barma Yaylası ile ilgili bir düzenlemeye yer verilmedi. Ancak Barma Yaylası, bugün Trabzon ilinin Köprübaşı ilçesine bağlı Beşköy Mahallesi sınırları içinde gösterilmekle beraber¹, Trabzon Kadı Sicilleri’ne göre; bugünkü Dernekpazarı ilçesine bağlı Hola-i Kebir köyleri² diye anılan Arşela (Tüfekçi), Fot / Fotkene (Taşçılar), Kalanas (Çalışanlar), Makidanos (Ormancık), Zenozena (Günebakan), Havaşo / Havahoş (Çayırbaşı) ve Martadas (Yenice) köylerine ait bir yayladır.

Barma; çukurlarda biriken su³, “cort”⁴, “corma/çorma”⁵ yani bataklık yer anlamına gelmektedir⁶. Moğolcada barma, zavallı, fakir, cılız⁷, mecâzi olarak da yetersiz ve cılız otlak anlamına⁸, Uygurcada *bar*; *var*⁹, *par*; *çift*¹⁰, “*ma*” da Arapçada su anlamına, Orta Asyada da *par/bar*; *var ve yeterli*¹¹, dolayısıyla yeterli su anlamına geldiği belirtilmektedir¹². Şemseddin Sami’nin Kâmûs’ul - A’lâm’ında Musul ile Tigris arasında Barma adında bir dağın bulunduğu kaydedilmektedir¹³. 16 Mayıs 1908 / 14 Rebi’u’l-evvel 1326 tarihli bir arşiv kaydında Konya merkez kazasına tabi “*Barma*” köyü adında bir yerleşim

¹ Trabzon Köprübaşı Belediyesi, “Arsa M2 Rayiç Bedelleri”, <https://www.trabzonkoprubasi.bel.tr/genel.asp?sayfalama=goster&id=78> (erişim 29.10.2018).

² *Trabzon Şer’iyye Sicili (TŞS)*, nr. 1904/90, s. 19b.

³ *Derleme Sözlüğü*, II, Ankara 1965, s. 534.

⁴ TŞS, nr. 1866/52, s. 61a. “Cort”, Şebinkarahisar’da bataklık, dere kenarında bataklık anlamında kullanılmaktadır (Bilgi Doç. Dr. Recep Ahışahlı’dan alınmıştır).

⁵ TŞS, nr. 1999/185, s. 41a.

⁶ *Derleme Sözlüğü*, III, Ankara 1968, s. 1272.

⁷ Ferdinand D. Lessing, *Moğolca Türkçe Sözlük*, I, Çev. Günay Karaağaç, Ankara 2003, s. 134.

⁸ Osman Coşkun, *Doğu Karadeniz Yer Adları ve Söz Varlığı (Artvin - Rize - Trabzon)*, İkizdere 2013, s. 60.

⁹ Emir Necipoviç Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Çev. İklil Kurban, Ankara 1995, s. 34.

¹⁰ Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, s. 392.

¹¹ Mirfatih Z. Zekiye, *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, Çev. D. Ahsen Batur, İstanbul 2007, s. 16.

¹² Coşkun, *Doğu Karadeniz Yer Adları ve Söz Varlığı*, s. 60, 229.

¹³ Şemseddin Sami, “Barma”, *Kâmûs’ul - A’lâm*, II, İstanbul 1316, s. 1191, 1192.

biriminin bulunduğu görülmektedir¹⁴. Bütün bu bilgilerden “Barma” adının Türkçe olduğu ortaya çıkmaktadır.

Barma Yaylası ve bu yaylanın yakınında bulunan, eskiden mera ve bugün yayla konumundaki Ağaçbaşı’nda Türkiye’nin en büyük ve çok nadir yüksek bataklıklar (çormalıklar/turbalıklar) bulunmaktadır¹⁵. 24 Haziran 2019 tarih ve 1158 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararıyla Köprübaşı sınırları içinde bulunan Ağaçbaşı Yaylası Turbalığı¹⁶ ile 25 Kasım 2019 tarih ve 1809 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararıyla Köprübaşı ve Çaykara ilçeleri sınırları dâhilinde bulunan Barma Yaylası Turbalığı doğal sit alanları ilan edilerek koruma altına alınmışlardır¹⁷.

Barma Yaylasının adını, bu yaylada bulunan çormalıktan aldığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim Barma, çormalığı ile meşhur bir yayladır¹⁸. Barma Yaylası, 1800-1900 metre yükseltide¹⁹ ve etrafı ormanlarla çevrili bir yayladır²⁰.

A. BARMA YAYLASI TARİHİ

1. Of Kazasında Yaylacılık ve Barma Yaylasının Kuruluşu

Barma Yaylası’nın hangi tarihte iskâna açıldığı bilinmemekle beraber, 1700 tarihli bir sicil kaydından yaylanın bu tarihten önce yerleşmelere açık olduğu anlaşılmaktadır²¹. Yaylanın 1600-1650 yılları arasındaki bir tarihte yerleşime açıldığı tahmin edilmektedir. Nitekim Çaykara ve Dernekpazarı yöresinde yaylalarla ilgili ilk arşiv kaydı tespit edilebildiği kadarıyla M. 1606-1607 (H. 1015) tarihli “Kadahor (Çaykara – Işıklı – Maraşlı - Kumlu), Hopşera

¹⁴ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA), Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT), nr. 1054/65.

¹⁵ Altay Yiğit, *Çaykara ve Folkloru*, Ankara 1981, s. 125, 187; Hakan Yiğitbaşıoğlu, “Ağaçbaşı Yaylası Turbalığı/Trabzon: Doğal Çevre Değişimine Güzel Bir Örnek”, *V. Ulusal Coğrafya Sempozyumu 2008 (16-17 Ekim 2008) Bildiriler Kitabı*, Ankara 2009, s. 293-298; Sadık Albayrak, *Manaho Deresi (Cezaevi Notları)*, İstanbul 2013, s. 62; Alper Hüseyin Çolak ve Simay Kırca, “Turbalıklar: Gezegenin Arşivleri”, *Atlas Dergisi*, 249 (2013), s. 70-88; Coşkun Erüz, “Barma Ağaçbaşı Turbalığı Bir Dünya Mirası”, <https://www.caykaragazetesi.com/barma-agacbası-turbalığı-bir-dünya-mirası/> (erişim 15 Kasım 2017).

¹⁶ Resmi Gazete, Sayı 30812, Tarih: 25 Haziran 2019.

¹⁷ Resmi Gazete, Sayı 30960, Tarih: 26 Kasım 2019.

¹⁸ Şair Barma çormalığını şöyle tasvir eder: “En sifte terk cyledum/Barma Kazankıranı/Zahmet ile geçurdum/Barma senun cormanı” (bk. Yiğit, *Çaykara ve Folkloru*, s. 125).

¹⁹ Cemil Mor, *Trabzon İlinin Turizm Coğrafyası*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s. 69.

²⁰ Bu durum mısralara şöyle yansımıştır: “Kukolar bağıranda/ Gelur yayla zamanı/ Yakında şenlenecek/ Hanzar, Barma ormanı.” (Mecit Karataş, “Yaylalar”, *Yeni Çaykara Bülteni*, 11 (1985), s. 3). “Barma’dan sorarsalar/ Koruluktur her yanı/ Burada duranların/ Nasıl sıkılır canı.” (Yiğit, *Çaykara ve Folkloru*, s. 122). Yine çocukluğu Barma Yaylası’nda geçen Sadık Albayrak’ın Barma ile ilgili yazdığı bir dörtlükte yaylayı şöyle tasvir eder: “Barma’nın her tarafı/ Koruluktur koruluk/ E kız senin peşine/ Gide gele yorulduk.” (Bu dörtlük, 06.11.2018 tarihinde sözlü olarak Sadık Albayrak’ın kendisinden alınmıştır).

²¹ TŞS, nr. 1866/52, s. 61a.

(Akdoğan - Soğanlık), Şur (Şahinkaya) ve Ogene (Kökner)” köyleri ahalisinin müşterek kullandığı Eğrisu Yaylası’na ait Of kadısının hüccet kayıdır²². Bu tarihten önce Of kazasında yaylak resmi ve Ogene mezrası ile ilgili kayıtlar varsa da bunlarda yayla adıyla bir iskân biriminden söz edilmemektedir. Ogene mezrasının yanında bir yaylaktan bahsedilmişse de bu yaylakin adı verilmemektedir.

Nitekim 1486 tarihli Timar Defteri’nde Of kazasına tabi İşkane ve Paçan köyleri arasındaki kayıtlarda “*Yâylâk-ı Orgene*” (muhtemelen Ogene) imlası ile yazılıp defter harici olduğu bildirilen ve vergi hâsılı 1000 akça olan ve “*Yağmurderesi’nden berusi(ni) tasarruf ede*” hükmünü havi bir kayıt yer almaktadır²³. 27 Aralık 1528 (15 Rebiu’l-ahir sene 935) tarihli bir başka kayıta “*mezra’a-i Ogene tâbi’i Of der-nezd-i yâylâk ... hâric ez-defter, hâsıl 2999 akça*” ibaresi bulunmaktadır²⁴. 1583 tarihli defterlerde de Of kazasından hane başına 2 akça olmak üzere toplam 1000 akça yaylak vergisi alındığı ve bu verginin Trabzon beylerbeyi hâsları içinde kaydedildiği görülmektedir²⁵. Of kazasına bitişik Sürmene nahiyesinden de 1486 yılında 1000 akça yaylak vergisi alınmıştır. Bu yaylak Boğalı adıyla şöhret kazanmıştır²⁶. 1515 tarihli kayıtlarda Boğalı Yaylası, yine Sürmene kayıtları içinde yer almakta ve burada yaylacılık yapanlardan toplam 1500 akça yaylak resmi alınmaktaydı. Bu yaylanın Bayburd sancağının Kovans kazasına tabi Yağmurdere nahiyesine bağlı Boğalı köyünün yaylası olduğu “*yaylak-ı Boğalı ma’a karye-i Boğalı an tâbi’i Maçuka ile tâbi’i Of*”²⁷ kaydından da sınırlarının Maçka’dan Of sınırına kadar uzandığı anlaşılmaktadır²⁸. 1583 tarihli tahrir kaydında bu yaylakla ilgili şu bilgiler yer alır: “*Resm-i yâylâk-ı Boğalı tâbi’i Sürmene, kadîmu’l-eyyâmdan Maçuka sinorundan Of sinoruna varınca ne veçhile zabt oluna gelmiş ise ol veçhile zabt olunup Bayburd sinoruna dahl olunmaya deyu ber-müceb-i defter-i atik defter-i cedide kayd olundu, hâsıl 700*”²⁹. 1583’te bölgedeki yayla köylerinden Sakarsu(yu) (Şekersu) ve XVIII. yüzyılda da Haros (Yaylaönü) adlı köylerin Sürmene nahiyesine bağlı³⁰ olması bu idari birimin sınırlarının Of’un Solaklı

²² Bu belge Eğrisu Yaylası’na Ait Hicri 1015 Tarihli Of Kadısı Hücceti olup, Çaykara İlçesine bağlı Akdoğan / Yukarı Hopşera Köyü Muhtarlığı Arşivi’nde (Çİ-AKMA, EY-H.1015-OKH.) bulunmaktadır.

²³ BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), nr. 828, s. 316. Yağmurderesi, 1520 ve 1530 tarihli kayıtlarda Bayburd sancağının Kovans kazasına bağlı bir nahiyedir (İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s. 26, 27).

²⁴ BOA, TD, nr. 53, s. 64.

²⁵ BOA, TD, nr. 613, s. 7; Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi (TK. KKA), TD, nr. 348, s. 2a; TK. KKA, TD, nr. 355, s. 2a.

²⁶ BOA, MAD, nr. 828, s. 226; Mehmet Bilgin, *Sürmene Tarihi*, İstanbul 1990, s. 265.

²⁷ BOA, TD, nr. 52, s. 135.

²⁸ Bilgin, *Sürmene Tarihi*, s. 265.

²⁹ TK. KKA, TD, nr. 29, s. 114a. Ayrıca bk. Bilgin, *Sürmene Tarihi*, s. 224, 265.

³⁰ TK. KKA, TD, nr. 29, s. 109b; BOA, Cevdet-Evkaf (C. EV), nr. 421/21311, s. 1-2; BOA, İrade-Dâhilliye (İ. DH), nr. 577/40222, lef 2, s. 1; Dündar Kılıç, *Sürmene Nüfus Defteri (1834)*, İstanbul 2013, s. 564, 565; BOA, Şura-yı Devlet (ŞD), nr. 1843/27.

vadisinin üst kısımlarına kadar uzandığını göstermektedir. Ancak bu iki yayla köyü 1892 yılında Of kazasına bağlanmıştır³¹.

1486-1583 yılları arasındaki yaklaşık bir asırlık dönemde Of kazasında yaylacılık yapan hânelerin sayısı 250 hânedan 500 hâneye yükselmiştir. Bu da XVI. yüzyılın sonlarında yaklaşık 2.500 kişilik bir nüfusun Of kazasında (bugünkü Of, Hayrat, Çaykara ve Dernekpazarı ilçelerinde) yaylacılık faaliyeti içinde olduğunu göstermektedir. Of kazasında 1486 yılında yaylak resmi dışında 300 baş, 1515'te 274 baş, 1554'te 160 baş, 1583 yılında yaklaşık 660 baş koyundan vergi alındığı ve ayrıca keçi de beslendiği tespit edilmektedir³². Of yöresinde beslenen koyun sayısının tahrir kayıtlarına yer aldığından daha çok olduğu düşünülmektedir. Nitekim kadı, sipahi, müderris. emin vb. gibi askerî zümreden 150 koyundan az koyunu olanlarından ağnam resmi alınmamaktaydı³³. 1722'de Trabzon şehrinde ikamet edenlerin üzerinde bulunan 8.922 baş koyundan vergi alınmaktaydı. Ancak şehirde yaşayıp askerî zümreden bulunmaları hasebiyle 13.050 baş koyunun vergisinden muaf 87 mal sahibinin olduğu kaydedilmektedir. Buna göre şehirde ikamet edenlerin kazanın kırsal kesimindeki köy, mera ve yaylalarda beslenen toplam 21.972 baş koyununun bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihte kazanın tamamındaki mevcut koyunların 30.409 adedinden vergi alındığı kaydedilmektedir. Bu bilgilerden hareketle 1722 yılında Trabzon kazası dâhilinde yaklaşık 50-60 bin koyunun bulunduğu hesaplanmaktadır³⁴. Dolayısıyla Trabzon eyaleti dâhilinde tahrir kayıtlarında verilen sayılardan daha fazla küçükbaş ve büyükbaş hayvanın bulunduğu, aynı şekilde Of kazasında da buna benzer bir durumun olduğu sonucuna varılmaktadır.

Of kazasında yayla adını taşıyan en eski arşiv kaydı Eğrisu Yaylası ile ilgilidir. Bu kayıt Akdoğan (Yukarı Hopşera) Köyü Muhtarlığı Arşivi'nde bulunan Of kadısının bir hüccet sureti olup, H. 1015 (M. 1606/1607) tarihini taşımaktadır. Söz konusu hüccetin içeriği şöyledir: Of kazasına tabi Ogene sâkinlerinden Manok oğlu Yano, Pareşkeva oğlu Yani ve Sava oğlu Yori adlı gayr-i Müslimler mahkemede Kadahor sâkinlerinden Kara Keşiş adlı gayr-i Müslim'le yüz yüze gelerek adı geçen Kara Keşiş ve bazı köy ahalisinin "Eğrisu Yâylâk"ı diye bilinen mevkiye hudutları belli olan yerlerine müdahale ettiklerini beyan ettiler ve mahkemece haklarının teslim edilmesini istediler. Bunun üzerine söz alan Kara Keşiş, iddia sahiplerinin hakları olduğunu ileri sürdükleri yerler ve etrafının bir tarafı Köprü Irmağı, bir tarafı Mavreya(s) Çatağı, bir tarafı Kovanlık Başı, Dört Köşeli (Anbar) Taş(ı) ve Konadır Taşı ve bir tarafı kayalık ile sınırlıdır. Sınırları çizilen bu alan Kadahor, Hopşera, Şur ve Ogene köyleri halkının müşterek kullandıkları yerlerdir dedi. Bunun üzerine mahkeme Kara

³¹ İbrahim Tuncer, *Coğrafyası ve Belgeleriyle Çaykara Tarihi*, İstanbul 2017, s. 459, 542.

³² TK. KKA, TD, nr. 29, s. 197a-217a; Bostan, "XV - XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Of Kazası", *Başlangıçtan Günümüze Her Yönüyle Of*, Trabzon 2016, s. 77, 83-84, 92, 96.

³³ Feridun Emecen, "Ağnam Resmî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1998, s. 478.

³⁴ Necmettin Aygün, "Osmanlı Devleti Kırsalında İktisadî Örüntüler ve Trabzon'da Koyun (Sürü) Sahipleri (1722)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 25, Trabzon 2018, s. 37-41, 47-49.

Keşiş'ten söylediklerinin doğruluğuna dair delil istedi. Kara Keşiş de Manol oğlu Kostandin, Kama oğlu Hristol adlı kişileri şahit gösterdi. Şahitler de dava konusu olan yerlerin adı geçen köylere ait olduğuna şahitlik ettiler. Mahkeme de Eğrisu Yâylâk'ının Kadahor (Gorgora n.d. Paçan/Bacan), Hopşera, (Soğanlık ve Akdoğan) Şur (Şahinkaya) ve Ogene (Kökнар) köyleri halkının müşterek kullanmasına karar verdi³⁵.

Eğrisu Yaylası konusundaki Ogene köylüleri ile Kadahor, Hopşera, Şur köyleri arasındaki ihtilafın sona ermediği konu ile ilgili Evâhir-i Cemaziye'l-ahir 1136 (20/25 Mart 1724) tarihli bir fermanan anlaşılmaktadır. Fermana yukarıda zikredilen Kadı Hücetine göre işlem yapılması emredilmektedir³⁶.

Yukarıda verilen Kadı hüccetinin bir benzer hüccettin Ağustos/Eylül 1725 (Zilhicce 1137) yılında verildiği tespit edilmektedir. Bu hüccette, Of kazasına tabi Eğrisu demekle bilinen yer; umumi yol, Köprü Irmağı, Mavreya(s) Çatağı, Kovanluk ve dört köşeli Anbar Taşı ve kayalık ile sınırlıdır. Mahkeme heyeti tarafından adı geçen Eğrisu Yaylak'ına çıkıp mahkeme meclisi kurularak, Of kazasına tabi Şur köyü ahalisinden Ahmed Ağa, İbrahim oğlu Hasan Beşe, Mustafa Çelebi oğlu Hasan Efendi, Beşir oğlu Molla Hüseyin, Mustafa oğlu Molla Mehmed, Bektaş oğlu Molla Mustafa ve sâir köy ahalisi ve Hopşera köyünden İslam oğlu İbrahim Beşe ve diğer İbrahim Beşe, Uzun Hüseyin oğlu Molla Süleyman ve sâir köy ahalisi; eskiden bu güne dek Eğrisu adlı yaylağı Kadahor, Hopşera, Şur ve Ogene köylüleri ile birlikte müşterek tasarruf ederken, Şur köyünden Mehmed Beşe oğlu Murteza Çelebi, Molla İsa oğlu Molla Hasan ve kardeşi İbrahim ve diğer kardeşleri ile aynı kazaya tabi Ogene köyünden Hacı Süleyman, Molla İbrahim ve Ahmed, Ömer oğlu Osman, Tenbel İbrahim ve sair köy ahalisinden bazı kimselerin müstakil çayır sarıp ve tarla açarak fukaraya zulm ettiklerini ve bu nedenle kendilerinden davacı olduklarını bildirdiler. Bunun üzerine dava edilenler mahkemede adı geçen yaylaktaki müstakil çayır sarma ve tarla açma eylemi ile alakalarının olmadığını, eskiden beri bu yaylaktan hayvanlarının diğer köylülerin hayvanları ile birlikte otlandığını ve daha önceleri verilen hüccet-i şer'iyeye ve fermâna uygun hareket ettiklerini bildirdiler. Bunun üzerine mahkeme heyeti dava edilenlere gerekli uyarılarda bulunarak; Eğrisu Yaylağı'nın Kadahor, Hopşera, Şur ve Ogene köy ahalilerinin ortaklaşa istifade ettikleri yer olduğu hususunu kayıtlara geçirdi³⁷.

Eğrisu Yaylası ile ilgili bulunan ilk kayıtlar yukarıda verilen arşiv belgeleridir. Ancak, Hasan Umur'un Of'ta on sekiz sene mahkeme baş-kâtipliği yapan Rizeli Sekbanoğlu Saffet Efendi'den naklettiğine göre; Solaklı Deresi'nin yukarı köylerine ait 1000 Hicri tarihlerinde bir yayla davası ile ilgili iki ferman bulunduğunu belirtmektedir³⁸. Bu fermanların Eğrisu Yaylası ile ilgili olduğu

³⁵ Çİ-AKMA, EY-H.1015-OKH.

³⁶ Çİ-AKMA, Eğrisu Yaylası İle İlgili Evâhir-i Cemaziye'l-ahir 1136 Tarihli Padişah Fermanı.

³⁷ Çİ-AKMA, Eğrisu Yaylası'na Ait Hicri 1137 (1725) Tarihli Of Kadısı Hücceti (EY-H.1725-OKH)

³⁸ Hasan Umur, *Of ve Of Muharebeleri*, İstanbul 1949, s. 9-10.

sanılmaktadır. Nitekim Ağustos/Eylül 1725 tarihli Eğrisu Yaylak'ı ile ilgili kadı hüccetinde geçen ferman bunlardan biri olmalıdır.

Yine 1681 tarihli Avâız Defteri'nde yer alan kayıtlarda Hola ve Hopşera köyleri halkının tamamı Müslüman olup hepsi derbentçi yazılmıştır. 40 neferi Hopşera ve 106 neferi de Holo'dan olmak üzere toplam 146 nefer derbentçi tayin edildiklerinden avâız vergisinden muaf tutulmuşlardır. Bunlar "*Kanlık nâm derbendden Ağaçbaşına varınca*" devam eden derbentlerin derbentçisi olup, gelip geçen yolculara hizmet etmek ve bunların "*mallarına ve davarlarına zarar*" verdirmemek üzere görevlendirilmişlerdir³⁹.

Yine 1650-1651 tarihli avâız hânelerini ihtiva eden defterde⁴⁰, Holo ve Hopşera köylerinin bulunmaması avâız vergisinden muaf olduklarını, dolayısıyla derbentçilik görevi ifâ ettiklerini göstermektedir. Nitekim 1583 tarihli *Tahrir Defteri*'nde Holo köyü "*nâm-ı diğer Arşela*" kayıtlarıyla ve herhangi bir muafiyeti olmadan kaydedilmiştir. Yine Hopşera adlı yerleşim birimi bu tarihte Holo köyünün bir mahallesi olarak ilk defa kayıtlarda yer almaktadır⁴¹. Bütün bu bilgiler Barma Yaylası'nın 1600-1650 yılları arasındaki bir tarihte kurulduğunu göstermektedir. Barma Yaylasının kurucularının Holo Fotkene (Taşçılar-Çayırbaşı) köyünden Bostanoğulları olduğu belirtilmektedir⁴².

2. Barma Yaylası Hangi Köylere Aittir?

Arşiv belgelerinde yer alan kayıtlara göre, Barma Yaylası; Holo diye anılan köyün eski bir mahallesi ve yazlık köyüdür. Nitekim 4 Mart 1740 (H. 5 Zilhicce sene 1152) tarihli Trabzon Kadı Sicili'nde yer alan belgede "*Trabzon civarında vâki' Of kazasına tâbi' Holo nâm karye-i a'tika mahallâtından Barma nâm karye-i sayfiyede beş vâkit namâz ve salât-ı Cum'a edaya ve çocukların okutulmasına imâm olan Hacı Habşaoğlu Ahmed Efendi...*" ibaresi yer almaktadır⁴³. Belgede yer alan bilgilerden, adı geçen imamın yirmi iki buçuk yıldan beri Barma adlı yazlık köyün (yayla) camiinde görev yaptığı anlaşılmaktadır. İmamın ücreti de;1700 tarihinde Of kazası naibi Mehmed Ataullah'ın vermiş olduğu hüccetle "*sulhen*" sınırı belirlenen Holo köyüne ait bir mera parçasından ödenmekteydi. Bu mera parçası, otlakları az olması nedeniyle Sarıkaya Yaylası sahipleri olan Paçan (Maraşlı-Şahinkaya-Koldere) köylülerine kiraya verilmişti. Seneliği 37 kuruşa kiraya verilen mera parçasının sınırı Ağaçbaşı'nın doğusundaki eski yol üzerinde bulunan Balustala (Sıcanaba) binaları, oradan Demirci Irmağı başı hizasına kadar uzandığı aynı belgeden anlaşılmaktadır.

³⁹ BOA, Kamil Kepeci (KK), Mevkufat Kalemi (MK), nr. 2697, s. 45a.

⁴⁰ BOA, KK, MK, nr. 2605, s. 18a-18b.

⁴¹ TK. KKA, TD, nr. 29, s. 209a-209b.

⁴² Bu bilgi 2016 yılında Holo Çayırbaşı Mahallesi (Köyü) eski muhtarı Hasan Duman, Holo Taşçılar Mahallesi'nden (Köyünden) Öğretmen Dursunali Aslan (v.t. 29.08.2018) ve Holo Çayırbaşı Mahallesi'nden (Köyünden) İş adamı Ali Rıza Koç'tan alınmıştır. Adı geçen şahıslar da bu bilgiyi dede ve babalarından aldıklarını ifade etmişlerdir.

⁴³ TŞS, nr. 1904/90, s. 19b.

Hicri 1227 (M. 1812-1813) yılında Sultan II. Mahmud'un "Paçan ahâlîsinin, Hola-i Kebîr ahâlîsinin Anbartası'ndan Kumar dağı Vartan sinoruna, andan Timurci (Demirci) ırmağı başına andan Ağaçaşbaşı'na kadar bir kıt'a mer'â Barma câmi-i şerîfine sarf olunmak üzere otuz yedi buçuk kuruş beher sene Hola ahâlîlerine verilmesi ve beher sene her kim imâm olursa hitâbet ona ait olmak üzere emr-i 'âlîşânım olmuştur" ibareli fermanından bu yerlerin ikinci defa kiraya verildiği ortaya çıkmaktadır⁴⁴. Paçan köyleri halkının, Hola-i Kebir köyleri halkından kiraladıkları mezraa yerlerinin kirasını vermedikleri anlaşılmaktadır.

Nitekim, 9 Mart 1807 (H. Evâhir-i Zilhicce 1221) tarihli Sultan III. Selim'in fermanından anlaşıldığına göre; Barma Camii'nin zaman içinde harap olması nedeniyle yeniden inşa edildiği ve bu tarihte de Barma'nın kayıtlara köy olarak geçtiği görülmektedir⁴⁵. Aynı tarihte caminin imam ve hatiplik görevi "ber-vech-i hasbî" (gönüllü ve karşılıksız) olarak Ahmed oğlu Mustafa'ya tevcih edildiği görülmektedir⁴⁶. 27 Şubat 1905 (H. 22 Zilhicce 1322) tarihli bir vakıf kaydında da "kadîmen bina ve inşa olunan" Barma Yaylası Camii'nin vakfından söz edilmekte ve caminin hitabet görevinin karşılıksız ve gönüllü olarak Hafız Mehmed Hakkı Efendi'ye verildiği belirtilmektedir⁴⁷.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, burada Paçan köylüleri ile bunların neden otlak sıkıntısı çektikleri hususuna açıklık getirmek yararlı olacaktır. Paçan, Trabzon bölgesinin fethinden sonra yapılan ve günümüze kadar ulaşan 1486 ve 1515 yılı tahrir kayıtlarında "Gorgora nâm-ı diğer Paçan" ve "Paçan" adlarıyla iki köy, 1554 yılında "Paçan" adıyla tek bir köy, 1583 yılı tahririnde de "Gorgora n.d. Paçan", "Paçan n.d. Hopgin" ve "Paçan n.d. Sero" adlarıyla üç ayrı köy, 1681 yılı avarız kayıtlarında da "Paçan" adıyla bir köy olarak kaydedilmiştir. 1834 tarihli *Of Nüfus Defteri* kayıtlarında Paçan (Maraşlı), Paçan Anaso (Çambaşı), Paçan Mezraa (Taşlıgedik) ve Paçan Çoroş (Taşkıran) adlarıyla dört ayrı köy, 1876 tarihli Trabzon Salnamesinde de Nefs-i Paçan (Maraşlı), Şinek Paçan (Ataköy) ve Mezrea-i Paçan (Taşlıgedik) olmak üzere 3 ayrı köy olarak yazılmıştır⁴⁸.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Paçan (Maraşlı)'ın yalnız bir köy iskân birimi değil, birçok köyden oluşan bir bölge adı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

⁴⁴ Dernekpazarı İlçesi - *Ormancık Köyü Güzelleştirme ve Dayanışma Derneği Arşivi (DPI - OKGDDA)*, Sultan II. Mahmud'un Barma Camii İle İlgili Fermanının Sureti (SII.M-BCFS), nr. 6.

⁴⁵ *Kabro Hoca'nın Oğlu Ahmet Er'in Arşivi (KHO.AEA)*, Sultan III. Selim'in Barma Köyü Camii Fermanı (SIII.S-BKCF).

⁴⁶ *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)*, Vakıf Defteri (VD), nr. 532, s. 45.

⁴⁷ VGMA, VD, nr. 157, s. 48-49.

⁴⁸ Bostan, "Çaykara ve Dernekpazarı Tarihi", *Geçmişten Geleceğe Çaykara - Dernekpazarı (Tarih - Toplum - Kültür)*, İstanbul 2005, s. 31-34; a.mlf, *Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı*, İstanbul 2012, s. 91, 151-152, 154-155, 156-157; a.mlf, "XV - XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Of Kazası", s. 54-59, 63; Sezgin Demircioğlu ve Süleyman Bilgin, *Of Nüfus Defteri (1834)*, İstanbul 2011, s. 285, 297, 306, 308

Nitekim bu yüzyıllara ait Hola-i Kebir köylüleri ile yayla ve mera ihtilaflarıyla ilgili belgelerde bazen Paçan, bazen Şur ve Şinek, bazen de Şur (bugünkü Şahinkaya), Şinek (bugünkü Ataköy), Hopşera (bugünkü Soğanlı ve Akdoğan), Şerah (bugünkü Uzungöl) adları ile geçen köyler için Paçan köyleri tabiri kullanılmaktadır⁴⁹. Ancak belgelerde geçen Şerah köyünün Barma Yaylası ve meralarına uzak olması sebebiyle nasıl ilgi kurulduğu anlaşılamamıştır. Muhtemelen Şerah'tan kasıt Ogene (Köknar ve Karaçam) köyleri olmalıdır. Nitekim 1606-1607 (H. 1015) tarihli belgede Eğrisu Yaylası'nda yaylacılık yapan köylerden biri de Ogene köylüleridir.

Paçan köyleri halkının otlak yönünden neden sıkıntı çektiğine gelince; bu köylerin yayla ve mezarlarına yoğun bir nüfusun yerleşmiş olması, yörede hayvanları besleyecek otlakların azaldığını düşündürmektedir⁵⁰. Nitekim Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Eylül - Ekim 1710 (H. Şaban 1122) tarihli bir hurufat kaydında yer alan bilgilere göre; Of ve Sürmene arasında bulunan Eğrisu (Yaylası) adıyla bilinen mevkide Çatana (?)⁵¹, Sarıkaya (Yaylası), Hofala (?) ve Olofnos (Alifinos/Uzuntarla)⁵² adlı mezarları “*şen ve abâdân edüb ta'lim-i din ve va'az etmek şartıyla meşrutıyyet üzere Şeyh Osman'in babası ve dedesi etmeği olmakla kadısı Mehmed arzıyla*” yeniden tevcih edildiği ifadeleri yer almaktadır⁵³. Görüldüğü üzere yayla konumundaki adı geçen mezarları şenlendirmek ve mamur hale getirmek görevi Şeyh Osman Efendi'ye ve daha önce de dedesi ve babasına verilmiştir. Dolayısıyla bu durum bölgeye önemli bir Türk nüfusun yerleştirildiğini göstermektedir. Bölgeye yerleşen yoğun Türk nüfustan dolayı hayvanları otlatmak yeterli otlakların kalmadığı ortaya çıkmaktadır. Şeyh Osman Efendi'ye Eğrisu, Sarıkaya Yaylaları ve çevre mezarları “*ta'lim-i din ve va'az etmek şartıyla*” verilmiştir. Belgede geçen “*meşrutıyyet üzere Şeyh Osman'in babası ve dedesi etmeği olmakla*” ifadesi ile yörede öteden beri İslamı anlatma görevinin bu ailede olduğu ve dolayısıyla bu şahsın Of kazasında meşhur olan Maraşlı Şeyh Osman Efendi'nin torunu ya da bu ailenin neslinden olduğunu göstermektedir.

⁴⁹ TŞS, nr. 1866/52, s. 61a; TŞS, nr. 1904/90, s. 19b; TŞS, nr. 1923/109, s. 5b, 24b, 121b; TŞS, nr. 1999/185, s. 41a-41b; BOA, Bâb-ı Âsafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Trabzon Ahkâm Defterleri (A.DVNS.AHK. TZ.d.), nr. 5, s. 43; BOA, A.DVNS.AHK. TZ.d., nr. 7, s. 249.

⁵⁰ Doğu Karadeniz bölgesindeki yaylacılık faaliyetlerinin ortaya çıkışında, fiziki ve beşeri coğrafyanın önemli etkileri olduğuna dâir bk. Mehmet Zaman, *Doğu Karadeniz Kıyı Dağlarında Yaylalar ve Yaylacılık*, Erzurum 2007, s. 257. Bölgede otlakların azlığından dolayı meydana gelen yayla anlaşmazlıkları ile ilgili olarak bk. İlhan Ekinci, “On Dokuzuncu Yüzyılda Doğu Karadeniz’de (Gümüşhane-Trabzon) Yayla Anlaşmazlıkları ve Düşündürdükleri”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 26, Trabzon 2019, s. 321-322.

⁵¹ Bu mezra yeri H. 1015 tarihli belgede geçen “*Mavreya çatağı*”nın (Çİ-AKMA, EY-H.1015-OKH) bulunduğu alan ya da yakın çevresinde bulunması muhtemeldir.

⁵² Çaykara'nın Yaylaönü (eski adı Haros) köyündeki Feyizoğulları, Maraş'tan Uzuntarla (Alisinos) köyüne gelip bir asra yakın burada iskân ettikten sonra arazi darlığı sebebiyle Haros'a (Yaylaönü) gidip yerleşmişlerdir (Numan Bakkaloğlu, “Yaylaönü Köyü”, *Yeni Çaykara Bülteni*, 8 (1984), s. 17).

⁵³ VGMA, *Hurufat Defteri (HD)*, nr. 1133, s. 70.

Ağustos - Eylül 1711 (H. Recep 1123) tarihli belgede de Şeyh Osman Efendi'nin Şur (bugünkü Şahinkaya) köyünde bulunan Şeyh Osman Efendi Zaviyesinin günlük bir akça ile zaviyedarı ve bu köydeki caminin de imamı olduğu belirtilmektedir. Şeyh Osman Efendi'nin 1711 yılında vefatıyla köy camiinin imamlık görevi aynı yılın Ağustos – Eylül aylarında Mehmed adında birine verilmiştir⁵⁴. Yörenin son dönem meşhur âlimlerinden Cansız Hoca (Mustafa Cansız), Çaykara ve Dernekpazarı'nın da dâhil olduğu Of yöresinde “tekke” bulunmadığını ifade ederse de⁵⁵, Maraşlı Şeyh Osman Efendi'nin uşur (bugünkü Şahinkaya) köyünde kendi adıyla anılan bir tekkesinin bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

Eğrisu ve Sarıkaya Yaylaları Sultan Murat Suyu ve Hanlarına çok yakındır. Sultan Murat Hanları yakınında Maraşlılar Mezarlığı bulunmaktadır. Burada, Maraşlı Şeyh Osman Efendi ait bir mezar taşı bulunduğu tespit edilmektedir. Eskiden beri bu mezarlıkta Maraşlıların yattığı yöre halkı tarafından bilinmektedir⁵⁶. Muhtemelen bu şahıs 1711 yılında vefat eden Maraşlı Şeyh Osman Efendi'nin torunu ya da kendi neslinden Şeyh Osman Efendi adıyla arşiv kayıtlarında geçen şahıs olmalıdır. Hasan Umur, Maraşlı (nefs-i Paçan) köyünde Maraşlı Şeyh Osman Efendi'ye ait olduğu söylenen mezarın ona ait olamayacağını ileri sürmekte, çünkü bu mezarın rüya ile belirlendiğine dikkati çekmektedir⁵⁷. Bu durumun başlı başına araştırılması gereken bir konu olduğu ortaya çıkmaktadır.

Holo/Hola adlı köyün 1486 yılından sonra kurulduğu, 1515 tarihli 52 numaralı tahrirde daha önce Behşayış oğlu Mehmed'in tasarrufunda bulunduğu belirtilmesinden anlaşılmaktadır. Nitekim 1488 tarihli kayıtlarda Holo köyünün (Of kazasına bağlı olduğu belirtilmeden) vergi gelirinin Trabzon sancakbeyi şehzade Selim'in arzıyla Trabzon Yeniçerilerinden Tırhalalı Hamza'ya timar olarak verildiği bilgisi yer almaktadır⁵⁸. 1515 tarihli defterde ise bu köyün timar gelirinin Trabzon sipahilerinden İlyas'a timar olarak verildiği kayıtlıdır⁵⁹.

Hicri 5 Şevval 928 (28 Ağustos 1522) tarihli bir timar tevcih kaydında yer alan bilgilere göre; daha önce Trabzon sancağında 10.000 akça timarı olup mazul (azledilmiş) olan Bostanî (Bostanoğlu) İlyas'a Holo köyünün 6.000 akçalık timar geliri verildi. Bostanî İlyas'ın bu tarihte ayrıca Atina (Pazar) kazasına tabi Tavgat (Sessizdere, Sahilköy, Derebaşı, Ocak ve Yemişli) köyünde

⁵⁴ VGMA, HD, nr. 1133, s. 70.

⁵⁵ Mehmet Günaydın, *Cansız Hoca*, İstanbul 2007, s. 212.

⁵⁶ Bostan, *Karadeniz'de Nüfus Hareketleri*, s. 79-81.

⁵⁷ Umur, *Of ve Of Muharebeleri*, s. 16-17.

⁵⁸ Bu tarihte Holo köyünün 59 hane, 3 bive (dul) ve 1 mücerreden (yetişkin bekar erkek) meydana gelen bir nüfusa sahip olduğu ve timar gelirinin 3011 akçadan ibaret olduğu kaydedilmektedir (BOA, Timar Zeamet Tevcih Defteri (TZTD), nr. 17893, s. 120).

⁵⁹ BOA, TD, nr. 52, s. 414.

de 4.000 akça tımar geliri bulunmaktaydı. 1522’de de İlyas Bostan’ın toplam tımar geliri 10.000 akçadan oluşmaktaydı⁶⁰.

1554 yılı tahrir kayıtlarında “*Holo*”, 1583 yılı kayıtlarında da “*Holo n.d. Arşela*” adlarıyla kaydedildiği görülmektedir. 1681 yılı avarız kayıtlarında da sadece “*Holo*” adıyla kaydedilmiştir⁶¹. Ancak 1583 yılı tahrir kayıtlarında “*Nogano n.d. Hol*” ve 1681 yılı avarız kayıtlarında da sadece “*Hol*” (Cumapazarı) adıyla bir başka köyün kurulmasından dolayı, birbiriyle karışmaması için Hol köyü Küçük Hol (HOLA-i Sagır), Holo köyü de HOLA-i Kebir (Büyük Holo) adıyla anılmaya başlanmıştır. Nitekim Holo köyü, XVIII. ve XIX. yüzyıl kayıtlarında genelde HOLA-i Kebir adıyla kaydedilmiştir⁶².

HOLA-i Kebir’in, sadece bir köy adından ibaret olmayıp, birçok köyden oluşan köyler topluluğu olduğu düşünülmektedir. Nitekim 1709 tarihli bir sicil kaydında HOLA-i Kebir köylerinden söz edilmekte ve bu köylerin Kalanas (bugünkü Çalışanlar), Fot (bugünkü Taşçılar ve Çayırbaşı), Arşela (bugünkü Tüfekçi), Makdanos (bugünkü Ormancık), Zenozena (bugünkü Günebakan ve Yenice) ve Arhancilo (bugünkü Büyük Doğanlı) köyleri olduğu kaydedilmektedir⁶³.

Çaykara ve Dernekpazarı yöresinin folkloru ile ilgili önemli bilgiler veren Altay Yiğit; Holo deresinin bulunduğu ve derenin iki yakasında yer alan Kalanas (Çalışanlar), Fotrakan (Çayırbaşı), Zenozena (Günebakan), Makidanos (Ormancık), Fotgene (Taşçılar), Arşela (Tüfekçi) ve Yenice (Martadas) köyleri, halk arasında “*Holo*” olarak anıldığını, taşrada bu köylerden herhangi birisinden olan bir kimseye nereli olduğu sorulduğunda “*Holalıyım*” cevabının alındığını belirtmektedir⁶⁴.

Dernekpazarı İlçesi Kaymakamlığı’nda bulunan ve 1935-1937 yıllarına ait Ormancık (Makdanos) köyüne ait kayıtları ihtiva eden *Ormancık (Makdanos) Köyü Arazi Tahrir Cetveli Defteri*’nde yer alan kayıtlara göre Barma Yaylası “*HOLA Makdanos (Ormancık), Arşela (Tüfekçi), Fotg(k)ene (Taşçılar), Fotrakan*

⁶⁰ BOA, TD, nr. 53, s. 62. Bostanoğlu İlyas’ın kardeşi Mehmed (Mehmed v. Bostanî/Bostan) Of kazasının Kono (bugünkü Hayrat ilçesine bağlı Gülderen) köyünde tımar sahibi idi (BOA, TD, nr. 53, s. 98). Arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre bunların büyük kardeşleri Bergoz dizdârı Ahmed Bostan olup, bu şahıs 1515 tarihinden önce Maçka nâhiyesinde bulunan Hortokop (Kozagaç) köyünün vergi gelirlerini tımar olarak tasarruf ediyordu (BOA, TD, nr. 52, s. 2). Ahmed Bostan’ın oğlu Mehmed, Arhavi kalesi erlerinden olup Rize kazasının Kesanos köyünün vergi geliri kendisine tımar olarak verilmişti (BOA, TD, nr. 52, s. 283). Dizdâr Ahmed Bostan’ın diğer oğlu Hamza’dır. O da Rize kazasına tâbi Mozara (Güzelsirt – Söğütlü – Dağınksu-Akpınar) köyünün tımarlı sipahisi idi (BOA, TD, nr. 52, s. 340). Bu bilgilerden bunların babalarının Bostan adında biri olduğu anlaşılmaktadır.

⁶¹ Bostan, *Karadeniz’de Nüfus Hareketleri*, s. 92, 167-169; a.mlf, “XV - XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Of Kazası”, s. 55-59, 63

⁶² TŞS, nr. 1866/52, s. 61a; TŞS, nr. 1923/109, s. 5b, 24b; TŞS, nr. 1999/185, s. 41a; BOA, A.DVNS.AHK. TZ .d., nr. 5, s. 43; BOA, A.DVNS.AHK. TZ .d., nr. 7, s. 249.

⁶³ TŞS, nr. 1923/109, s. 24b.

⁶⁴ Yiğit, *Çaykara Folklorü*, s. 94.

(Çayırbaşı) ve Okşoho (Dağardı) köylerinin orta malı” olduğu kaydedilmektedir⁶⁵.

3. Barma Yaylası ve Mezralarının Sınırları

Barma Yaylasının yaylak ve mezra yerlerinin sınırları ile ilgili olarak bulabildiğimiz en eski belge 1700 tarihli bir kadı hüccetidir. Of kadısı nâibi Mehmed Ataullah’ın bu hüccetinde; Hola-i Kebir köyleri ahalisinden Şaban ve Bağdatlı diye bilinen iki şahsın mahkemede verdikleri ifadeler bölgenin sınırları hakkında önemli ayrıntılar içermektedir. Şöyle ki bu iki şahıs Barma Yaylası’nın güney tarafında bulunup Balustala (bugünkü Sıçanoba/Sıcakoba Yaylası)⁶⁶ olarak adlandırılan, Anbartası’na kadar uzanan eskiden beri mera ve yaylak olarak tasarruf edilen arazideki hisselerini Paçan ahalilerine sattıklarını, ancak mera ve yaylanın diğer hisselerinin Hola-i Kebir köyleri ahalilerine ait olduğunu nâibin huzurunda beyan ve itiraf etmişlerdir. Mahkeme nâibince verilen hüccette; Ağaçbaşı yakınında bulunan bataklık kenarındaki eski yol (tarihi yol) ile Balustala binaları ve oradan Demirci Irmağına varıncaya kadar olan sahanın hudut olduğu, Balustala (bugünkü Sıçanoba) ve ona tabi yerlerin Hola-i Kebir köyleri ahalisine ait bulunduğu açık biçimde belirtilmektedir⁶⁷.

1701 tarihinde Trabzon kadısına merkezden gönderilen emirdeki ifadeler hudut konusunu daha da aydınlatmaktadır. Buna göre, Of kazasına bağlı Hola-i Kebir köylüleri padişaha sundukları bir arzuhalde, Hola-i Kebir ile Şur (Paçan) köyleri arasında mera yerlerinden dolayı çıkan ihtilaftan bahsetmişler, bunun üzerine eski kayıtlara müracaat edilmiş ve neticede bu köyler arasındaki mera sınırının Şur başından Ağaçbaşı’nın doğu yönünden Balustala’ya bitişik eski umumi yoldan ibaret olduğu tespit edilmiştir. Bâbiâli’den Trabzon yönetimine gönderilen yazıda, burada belirtilen kayıtlara göre konunun tekrar incelenerek adı geçen köyler arasındaki mera sınırı ile ilgili ihtilaftan giderilmesi emredilmiştir⁶⁸.

XVIII. yüzyılın başlarında Hola köyleri âlimlerinden Hacı Ahmed, Mustafa ve Hacı Bekir adlı kişiler Saray’a gönderdikleri bir arzuhalde, Of kazasına bağlı Şinek (bugünkü Ataköy), Şur (bugünkü Şahinkaya), Hopşera (bugünkü Soğanlı ve Akdoğan), Şerah vesâir köyler ahalisinin, yine aynı kazaya bağlı Hola-i Kebir köylerinden Kalanas (bugünkü Çalışanlar), Fot (bugünkü Taşçılar ve Çayırbaşı), Arşela (bugünkü Tüfekçi), Makdanos (bugünkü Ormancık), Zenozena (bugünkü Günebakan ve Yenice) ve Arhancelo (bugünkü

⁶⁵ *Dernekpazarı Kaymakamlığı (DPK), Ormancık (Makdanos) Köyü Arazi Tahrir Cetveli Defteri (OKATCD)*, s. 72.

⁶⁶ Kabro Hoca (Kebirzâde Hasan)’ın 1928 yılında çizdiği “Barma Yaylası Haritası”, *Dernekpazarı Haber Bülteni*, 8 (1998), s. 24-25.

⁶⁷ *TŞS*, nr. 1866/52, s. 61a.

⁶⁸ *DPI-OKGDDA*, Trabzon Kadısına 1701 Tarihinde Gönderilen Emrin Sureti (TK1701TGES), nr. 3. (Bu sicil suretinin Trabzon eski kadısı Murteza Efendi’nin sicilinde kayıtlı bulunduğu belirtilerek 1912 yılında Trabzon Merkez Kadısı Ömer Lütfi tarafından tasdik edildi).

Büyük Doğanlı) köylülerinin sahip oldukları yaylak ve meralarına müdahale ve taarruz ettiklerini şikâyet etmişlerdir. Bunun üzerine adı geçen köylerin eski hudud kayıtları incelenmiş; hududun Mihman (Vardan) suyu, Küçük Yaylası, Komar Dağı, Anbar Taşı, Şur başı Kancık (Gelincik) taşını içine alarak Hanika (Hadi) deresinde sonlandığı tespit edilmiştir. Sultan III. Ahmed tarafından Of kadısına gönderilen 1709 tarihli fermanda, sınırların bu kayıtlara göre yeniden belirlenmesi istenmiştir⁶⁹.

Trabzon Kadı Sicili'nde yer alan 4 Mart 1740 tarihli kayıтта Barma'nın Hola-i Kebir köyünün eski mahallelerinden ve yazlık köyü olduğu, köyün camisinde beş vakit namaz ile Cuma namazını kıldırmak ve yayladaki çocukları okutmak için imam görevlendirildiği, imamet görevinin ise bir parça meradan sağlandığı ifade edilmektedir. Barma Camii imamlığını Kalanas (Çalışanlar) köylülerinden Hacı Habşaoğlu Ahmed Efendi yürütmekteydi. İmam Ahmed Efendi ücretinin bir kısmını Hola-i Kebir köylülerinden alamadığı gerekçesiyle kadıya başvurmuştu. Mahkemeye Hola-i Kebir köylülerini temsilen Hacı Fazlıoğlu Süleyman, Haşemenoğlu Ali ve Batraçoğlu Mehmed Efendi katıldılar. Bunlar Barma imamı "*Ahmed Efendi'nin ücreti*"nin, köyün merası dâhilinde bulunan ve 1700 tarihinde Of kazası naibi Mehmet Ataullah'ın vermiş olduğu hüccetle sulhen gösterilen sınırdan ibaret bulunduğunu; bu sınırın Ağaçbaşı'nın doğusundaki eski yol üzerinde bulunan Balustala binaları, oradan Demirci Irmağı başı hizasına kadar bir parça merayı kapsadığını dile getirdiler. Yine kendi (Hola-i Kebir) köylülerinin ittifakıyla Barma Camii'ne sarf edilmek üzere Sarıkaya Yaylası sahipleri olan Paçan köylülerinin otlaklarının az olması nedeniyle söz konusu mera parçasını otlatmaları için kiraya verdiklerini ifade ettiler. Kira karşılığının senelik 37 kuruş olduğunu ve bunu camiye vermeyi taahhüt ettiklerini belirttiler. Hola-i Kebir müderrislerinden Ali Efendi söz konusu mera parçasının 22 buçuk yıllık icarını senede kaydettiğini ve bu parayı Paçan köylülerinden Babucioğlu İbrahim Efendi ile Bayrakdar Mehmed Efendi ve sairlerine verdiğini, İmam Ahmed'in de ücretini bunlardan aldığını söyledi. Paçan ahalileri de bunu doğrulayınca, imamın açtığı dava düştü⁷⁰.

Barma İmamı Ahmed'in şikâyetiyle başlayan mahkeme evrakının önemi, Barma Yaylasında 1717 tarihinden önce Cuma namazı kılınan bir caminin varlığını ortaya koymasındır. Yine 1700 tarihli belgede⁷¹ yer alan ibarelerden Barma Yaylasının bu tarihten çok önce var olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yaylanın hangi tarihte kurulduğu kesin olarak tespit edilememektedir. Yukarıda ifade edildiği üzere, bunun 1600-1650 yılları arasındaki bir tarihte gerçekleştiği söylenebilir.

Trabzon kadısı Veliyüddin Efendi'ye gönderilen 1757 tarihli fermanda; bu defa Of kazasına bağlı Vartan adlı yazlık köyün halkının mera yerlerine Hola

⁶⁹ TŞS, nr. 1923/109, s. 24b.

⁷⁰ TŞS, nr. 1904/90, s. 19b.

⁷¹ TŞS, nr. 1866/52, s. 61a.

köylülerinin müdahalesinden yakındıkları görülmektedir. Yapılan incelemede bu iki köyü birbirinden ayıran hududun Temurci (Demirci) ırmağı olduğu belirlenmiştir. Köylerin sınırları belli olduğundan bu iki köy halkının birbirine müdahalede bulunmamaları noktasında gerekli gayreti göstermesini ve bir daha bu köylerin sınır konusunda herhangi bir itiraz ve tartışmaya girmemeleri emredilmiştir⁷².

Trabzon Kadı Defteri'nde yer alan 1759 tarihli bir sicil kaydı, Hola-i Kebir (bugünkü Çalışanlar, Çayırbaşı, Günebakan, Ormancık, Taşçılar, Tüfekçi ve Yenice) ve Hopşera (bugünkü Soğanlık ve Akdoğan) köyleri arasında yaylaklar konusunda bir ihtilafın çıktığını göstermektedir. Anlaşmazlığı çözmesi için görevlendirilen Salim Efendi'nin yaptığı keşif ve araştırma sonucunda, bu köyler arasındaki yaylak hududunun Vardan Suyu, Balustala (Sıçanoba) ve dağ seyrinin sınır olduğu belirlenmiş, tarafların bu sınıra riayet etmeleri istenmiştir⁷³.

1759 (H. 1173) tarihli bir başka sicil kaydında yer alan Trabzon Kadısı Veliyüddin Efendi'nin hücceti, Hola-i Kebir ile Şur (bugünkü Şahinkaya) ve Şinek (bugünkü Ataköy) köyleri arasında takriben 60 yıl önce (1700 yılında) başlayan yaylak ve mera davalarındaki sınır anlaşmazlıklarını önemli ölçüde çözüme kavuşturmaktadır. Hüccette Of halkından Hola-i Kebir ile Şur ve Şinek köyleri arasında meydana gelen yaylak ve mera davalarından dolayı Hola-i Kebir köylüleri bu ihtilafın hukuka uygun çözülmesini devletin en üst makamından talep etmişlerdi. Bunun üzerine eski kayıtlara bakılmış ve bu köyler arasındaki yayla ve mera sınırının Şur başından Ağaçbaşı'nın doğu yönünden Balustala'ya bitişik eski umumi yolun olduğu görülmüştür. Bu sınır meselesi H. 1113 (M. 1701) tarihli padişahın emr-i âlîleri gereği eski umumi yol sınır kabul edilerek çözülmüştür. Ancak H. 1172 (M. 1758) ve 1173 (M. 1759) yılında Şur ve Şinek köylülerinin eskiden beri sınır olarak belirlenen eski umumi yola müdahale ederek sınırı geçmeleri üzerine Hola-i Kebir köyleri halkı durumu Trabzon Kadılığına bildirmiş ve ellerindeki padişah fermanlarını da mahkemeye ibraz etmişlerdir. Konu mahkemede değerlendirilmiş ve dava edilen Şur ve Şinek köylüleri halkına şikâyet edildikleri konu sorulmuş, onlar da hududun doğruluğunu kabul etmiş, ancak sınır olan eski umumi yolu geçip Hola-i Kebir köylülerinin yaylak ve meralarına müdahale meselesini inkâr etmişlerdir.

Bunun üzerine Trabzon Mahkemesi, yerinde gerekli keşif, inceleme ve araştırmalar yapmak üzere kâtip Salim Efendi'yi görevlendirir. Kâtip Salim Efendi dava konusu olan bölgeye giderek yerinde incelemeler yapar. Eski umumi yolu bilen birçok kişi ile görüşür ve bu yol üzerinde bulunan eserleri tek tek tespit eder. İncelemelerini tamamladıktan sonra Hola-i Kebir köyleri ile Şur ve Şinek köyleri arasındaki yaylak ve mera yerleri ile ilgili sınırı şöyle tespit

⁷² TŞS, nr. 1923/109, s. 121b. Bu ferman suretinin Trabzon Kadısı Veliyüddin Efendi'nin sicilinde kayıtlı olduğu 31 Mart 1912 ve 27 Ağustos 1928 tarihlerinde Trabzon Merkez naiblerinin tasdikinden anlaşılmaktadır (bk. *DPI OKGDDA*, Trabzon Kadısı Veliyüddin Efendi'nin Hücceti ve Hüccet Sureti (TKVEH), nr. 4, 5).

⁷³ TŞS, nr. 1923/109, s. 5b.

eder: Şur başının Şahinkaya ve Yangın adlı mahalden ve buradan Ağaçbaşı'nın doğusunda yer alan Hadi nehrine, oradan Şinek başındaki Anbartaşı ve Han ırmağı ve oradan Sarıkaya'nın batı yönünden Balustala (Sıçanoba) binalarının Komar Dağı doğusundan Sultanmurat'a ve Vartan'a bitişik Demirci ırmağına varıncaya kadar devam etmektedir. Bu sınırın doğruluğuna herkes şahitlik ettiği belirtilmektedir. Özellikle Balustala (Sıçanoba) ve bu yaylağa tabi olan yerlerin ve eski umumi yolun batısında kalan bütün yerlerin tartışmasız biçimde Hola-i Kebir köyleri halkına ait bulunduğu vurgulanmaktadır. Bütün bunlardan ötürü, adı geçen yerlerin Hola-i Kebir köyleri halkının olduğuna hükmedilmiştir. Şur ve Şinek köyleri halkının da bu yerlere müdahale etmemeleri konusunda uyarılmalarına karar verilmiştir⁷⁴.

Sultan II. Mahmud 1812 (H. 1227) tarihli fermanında, Paçan (Şur, Şinek vesâir) köyleri halkına; Anbartaşı'ndan Komar dağı Vartan hududuna, oradan Demirci ırmağı başına, oradan da Ağaçbaşı'na kadar uzanan bölgede bulunan merayı otlatmak karşılığında her yıl otuz yedi buçuk kuruşun Barma Camii'ne harcanmak üzere Hola-i Kebir köyleri halkına verilmesini emretmiştir. Padişah ayrıca adı geçen camide görevlendirilen imamın hitabet görevini de üstlenmesi konusunda Hola-i Kebir köyleri halkını uyarmıştır⁷⁵. Bu ferman, meranın yaklaşık bir asır önce (1717 tarihinde) Hola-i Kebir köyleri halkı tarafından Paçan köyleri halkına kiraya verilmesi uygulamasının⁷⁶, 1812 yılında da devam etmekte olduğunu ortaya koymaktadır.

Hola-i Kebir köyleri 1830'ların ortalarında Saray'a arzuhal göndererek, köyleri arazisinden olan ve eskiden beri koyun ve sair davarlarını otlatıp suyun- dan istifade etikleri Barma yaylasına bitişik mera yerlerine, son zamanlarda Paçan köyleri halkının kanunlara aykırı biçimde müdahale ettiklerinden yakındılar. Paçanlıların tecavüzlerinin önlenmesi konusunda yardım istediler. Sultan II. Mahmud, Of Kadısı Naibine gönderdiği Evâhir-i Şevval 1251 (M. 9-17 Şubat 1836) tarihli fermanında, şikâyetin araştırılmasını istemiş ve iddialar doğru ise bu tecavüze mani olunmasını emretmiştir⁷⁷. Aynı emir, *Trabzon Ahkâm Defteri*'nde de yer almaktadır⁷⁸.

Fakat Paçan ahalisinin bölgedeki haksız müdahalesinin önüne geçilememiştir. Zira 1857 tarihinde Trabzon Eyaleti Valisi vezir Ragıp Paşa'ya, Of Kadısı Naibine ve Of Kazası Müdürü'ne gönderilen hükümde; Hola-i Kebir köyleri halkının eskiden beri kendilerine mahsus ve müstakil olan meralarına, yakınlarında bulunan Paçan köyleri ahalisinin müdahale ettiklerini daha önce bildirdikleri belirtilmektedir. Sorun divân-ı hümayun kalemi tarafından araştırılmış; neticede, söz konusu mera yerlerinin Paçan köyleri ile bir ilişkisinin

⁷⁴ DPİ-OKGDDA, TKVEH, nr. 4, 5.

⁷⁵ DPİ-OKGDDA, Sultan II. Mahmud'un Barma Camii Fermanının Sureti (SII.M-BCFS), nr. 6.

⁷⁶ TŞS, nr. 1904/90, s. 19b.

⁷⁷ DPİ-OKGDDA, Sultan II. Mahmud'un Hola-i Kebir Köylerinin Mera Yerleri İle İlgili Fermanı (SII.M-HKMYF), nr. 7.

⁷⁸ BOA, A. DVNS. AHK. TZ.d., nr. 5, s. 43.

bulunmadığı, ayrıca Hola-i Kebir köyleri ile ortaklaşa kullandıkları mera yerleri olmadığı, buraların tamamıyla Hola-i Kebîr köylerinin müstakil yerleri olduğu gerçeği bir kez daha tespit edilmiştir. Hükümde, bu gerçeğe rağmen Paçan köyleri halkının bu meralara haksız olarak müdahale ettikleri ve 1836 tarihinde bu haksızlığın sona erdirilmesinin emredildiği, bu emre rağmen Paçan köylülerinin müdahalelerine devam ettiklerine dikkat çekilmekteydi. Bununla beraber Saray aynı tavrı göstermiş, Trabzon Valisi, Of Kadısı Naibi ve Of Kazası müdürüne bu müdahalenin sona erdirilmesi için gereğini yapmalarını emretmiştir⁷⁹.

Görüldüğü üzere, Hola-i Kebir köylerine ait Barma Yaylası meralarına Paçan (Şur, Şinek ve sair) köyleri halkının müdahalesi padişah fermanlarına ve kadı hüccetlerine rağmen bir buçuk asırdan fazla bir süre devam etmiştir⁸⁰. 1858 yılında Arazi Kanunnamesi'ni kabul ederek toprak reformu yapmış olan devlet, ihtilafı bu defa güvenlik tedbirleriyle değil yargı yoluyla çözüme kavuşturmak istemiştir. Hola-i Kebir köyüne bitişik Barma Yaylası ile Sıcanoba (Balustala) yaylası arasında bulunan ve bugün Mahkeme Tepesi⁸¹ olarak anılan tepede farklı tarihlerde iki mahkeme kurulmuştur. Bunlardan ilki, 5 Temmuz 1860 (16 Zilhicce 1276) tarihinde yapılmıştır. Trabzon Kadısı Mehmed Emin Efendi'nin ilâmından anlaşıldığına göre buna Trabzon Mahkemesi kâtibi Mehmed Efendi, Trabzon eski valisi Hacı Ahmed İzzet Paşa'nın mübaşir olarak görevlendirdiği mühendis Ali Efendi, Of nahiyesi Meclisi Üyeleri ile Of nahiyesi müdürü Osman Ağa tarafından sicil-i şer'i vekili olarak görevlendirilen Galatoğlu İsmail Ağa katılmışlardır⁸². Yine Mahkeme Tepesi'nde kurulan ikinci mahkeme ise 25 Zilhice 1276 (14 Temmuz 1860) ile kadı ilamının yayımlandığı 21 Cumâde'l-ülâ 1277 (5 Aralık 1860) tarihleri arasındaki bir tarihte icra edilmiştir. İkinci mahkemenin tarihi kesin olmamakla birlikte 1860'ın Ağustos ile Ekim ayları arasındaki bir tarihte ve Trabzon Valiliğine atanan Cemaleddin Paşa⁸³ zamanında yapıldığı kayıtlardan ortaya çıkmaktadır⁸⁴.

İkinci mahkemeye Trabzon Mahkemesi kâtibi Hafız Evliya Hasan Efendi ibnû'l-merhûm Veiyüddin Efendi (eski Trabzon Kadısı'nın oğlu)) meselenin gerçeğinin ne olduğunu hukuka uygun olarak ayrıntılı bir şekilde tespit ederek kayıt altına alması ve gereğinin yapılması için Trabzon Mahkemesine yazılı ve sözlü olarak sunması için ve ayrıca Trabzon Eyaleti Valisi Cemaleddin Paşa'nın

⁷⁹ BOA, A. DVNS. AHK. TZ.d., nr. 7, s. 249.

⁸⁰ Doğu Karadeniz bölgesindeki yayla ihtilafları ile ilgili geniş bilgi için bk. Ekinci, "On Dokuzuncu Yüzyılda Doğu Karadeniz'de (Gümüşhane-Trabzon) Yayla Anlaşmazlıkları ve Düşündürdükleri", s. 311-346.

⁸¹ *Dernekpazarı İlçesi-Tüfekçi Köyü Muhtarlığı Arşivi (DPI – TKMA)*, Harita Mühendisi Osman Sula'nın Çaykara – Sürmene İlçe Hududu Haritası (HMOSÇ-SHH).

⁸² TŞS, nr. 1999/185, s. 41a-41b.

⁸³ Cemaleddin Paşa, Trabzon valiliğine Ağustos 1860 tarihinde atanmıştır (Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İstanbul 1999, s. 40). Cemaleddin Paşa, bazı belgelerde Cemal Paşa olarak geçmektedir (BOA, MVL, nr. 665/65, lef 2). Cemal Paşa'nın 1860-1862 yılları arasında Trabzon valisi olarak görev yaptığı belirtilmektedir (Özgür Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, İstanbul 2014, s. 187, 533).

⁸⁴ TŞS, nr. 1999/185, s. 41a.

tahrîrat bâşkâtibi mu'âvini İsmet Efendi mübaşir olarak görevlendirilmiştir. Of nahiyesi müdürü Kalcızâde Osman Ağa ve nahiye meclisi azalarının da hazır bulunduğu mahkemeye Hola-i Kebir köylülerinden dersiamdan Hafız Mehmed Efendi, Aliefendioğlu Mahmud, Aliefendioğlu Molla Salih, Ordoloğlu Mehmed, Barkeloğlu Hasan, Hacıhasanoğlu Hafız Mehmed Efendi, Bacakoğlu Mustafa, Hüseyinefendioğlu Hüseyin, Mollaoğlu Mustafa, Hacıkerimoğlu Mehmed, Koçoğlu Mahmud, Dilaveroğlu Mehmed, Muhtar Memişoğlu Ömer, Müderris Kerameddin İbrahim, Beşiroğlu Hasan, Alemdaroğlu Şuayip Efendi, Terzioğlu Mustafa, Sarıhasanoğlu Cevahir, Müderris Kerameddin Hacı Abdullahzâde Hasan Efendi, Şirinoğlu Ali, Kocaoğlu Ahmed, Kerimoğlu Molla Mahmud, Karamustafaoğlu Tayip Efendi, Takaoğlu Hasan, Hacabaoğlu Hasan, Yakaoğlu Osman olmak üzere toplam 88 kişi katıldı. Paçan köylülerinden de dersiamdan Kamil Efendi, Mehmet Kamil Efendi, Kumluoğlu Mehmed, Şamlıoğlu Ali Efendi, Mutrubzâde İshak Efendi, Bakkaloğlu Ahmed Efendi, Köseoğlu İsmail Efendi, Hanecioğlu Ali, Ayvazoğlu Mustafa, Azaklıoğlu Mustafa Efendi, Kulaoğlu Ahmed, Kurşunoğlu İsmail, Serdarzâde Mehmed Efendi, Sofizâde Mahmud Efendi, Bilal Efendi, Kaçıranzâde Mustafa Efendi olmak üzere toplam 74 kişi katıldığı görülmektedir⁸⁵.

İkinci mahkemeye Hola-i Kebir köylüleri adına katılanlar, ilk mahkemede dava konusu olan meranın; bazen Ağaçaş diye anılan dağ tepesi, bazen Ağaçaş yakınında bulunan çorma diye adlandırılan küçük bataklık ve bir taraftan eski umumi yol ile Balustala Irmağı diye adlandırılan ırmak, bir taraftan Hola-i Kebir mezrası başı, dördüncü tarafı da Demirci Irmağı ile sınırlı Balustala (Sıçanoba) ve buraya bağlı Hanzar diye adlandırılan yer olduğunu; burasının Hola-i Kebir'e ait bulunduğunu ve eskiden beri hayvanlarını otlata geldikleri ve suyundan istifade ettiklerini dile getirdiler. Buna rağmen Paçan köyleri ahalisinin bu mera arazisini fuzuli ve haksız biçimde zapt ederek üzerine “*kelif*” diye anılan kule binalar inşa ettiklerini, yaz aylarında bu kule binalara çıkıp gece gündüz oturduklarını, meramızın otundan ve suyundan hayvanlarıyla beraber faydalanırken, bölgenin asıl sahibi olan kendilerinin istifadesine engel olduklarını ileri sürdüler. Mahkemeye Paçan köyleri adına katılanların bu meranın Hola-i Kebir köylülerine ait olduğunu bütünüyle inkâr ettiklerini ve şahitleri dinlemekten kaçınarak mahkemeyi terk ettiklerini bildirdiler. Holalıların iddiasına göre, Paçan köylerini temsilen bir grup 14 Temmuz 1860 tarihinde kendilerinin yanına gelerek, bundan önceki mahkeme masrafını ödemeyi, bunun karşılığında mezrada yaptıkları kulübeleri yıkmayı ve merayı birlikte kullanmayı teklif etmişler, ancak Holalıları buna yanaşmamışlardı. Bu öfkelenen Paçanlıların araziye tecavüze devam ettiklerini belirten Hola temsilcileri, mahkemeden meranın kendilerine tesliminin sağlanmasını istemişlerdi. Paçan köylerini temsilen gelenler ise, meranın eskiden beri kendilerine ait müstakil mera yerleri olduğunu, yıllardır otundan ve suyundan faydalana geldikleri ve kendi kontrol-

⁸⁵ TŞS, nr. 1999/185, s. 41a-41b.

leri altında bulunduğunu savunarak, Hola-i Kebir köyleri halkının mera üzerinde herhangi bir haklarının olmadığını öne sürdüler.

Bunun üzerine mahkeme her iki taraftan da, iddialarını ispatlamalarını talep etti. Meranın eskiden beri kendilerine ait olduğunu savunan Hola-i Kebir köylüleri, buradan herhangi bir şekilde istifade etmeyen Of nahiyesine tabi Visir (Gülen), İstavri (Yemişalan), Küçük Hol (Araköy), Yarakar (Serindere), Kazaro (Kazret/Ağaçbaşı), Hopşera (Soğanlı ve Akdoğan) köylerinden ve Sürmene nahiyesine tabi Arpalı, Aso (Aksu), Güneşera (Köprübaşı - Fidanlı) köylerinden toplam 73 kişiyi şahit olarak mahkeme huzuruna getirdiler. Bunlar meranın eskiden beri Hola-i Kebir köylülerine ait olduğuna şahitlik ettiklerini bildirdiler. Paçan köylüleri ise iddialarına delil getiremediklerinden daha önceki duruşmada yaptıkları gibi mahkemeden firar ettiler⁸⁶.

Mahkeme kâtibi Hafız Hasan Evliya Efendi, Hola-i Kebir köylüleri lehinde şahitlik edenlerin söylediklerini kayıt altına aldı. Daha sonra Kâtip Hasan Efendi, beraberinde Of nahiyesi müdürü Osman Ağa, “*umenâ-i şer*” denilen güvenilir kişiler ve mübaşir olduğu halde, Trabzon şehrindeki Büyük Eyalet Meclisi’nde mahkemeye giderek olan biteni anlatıp yazılı takdim etti. Of nahiyesinin ulemasının büyük çoğunluğundan, şeyhlerden ve nahije meclisinden bir mazbata alınarak meranın Hola-i Kebir halkına ait olduğu tescil edildi. Mahkeme ilâmında, Paçan köyleri halkının iki defa mahkemeden ve hükmün açıklanmasından kaçtıkları göz önüne alınarak, bunların güven vermediklerine, şahsi menfaat gözettiklerine ve hileli bir oyun içinde olduklarına kanaat getirildiği, iddialarının yalandan ibaret bulunduğunun tescil edildiği ve durumun kendilerine bildirildiği kaydedilmiştir⁸⁷. Bu ilâm 1912 yılında Trabzon Merkez Naibi ve 27 Ağustos 1928 yılında da Trabzon Adliyesi tarafından onaylanacaktır⁸⁸.

Trabzon Kadısı Mehmed Emin Efendi’nin bu ilâmından sonra da Paçan köyleri ahalisinin itirazlarını sürdürdükleri ve Hola-i Kebir köylülerinin mezralarına (yaylaklarına) müdahaleye devam ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim 21 Kasım 1911 tarihli Trabzon Tetkikat Mahkemesi Meclisinin ilâmında; Hola-i Kebir ile Paçan köyleri ahalisi arasındaki yaylak ve mera sınırını oluşturan eski umumi yola bitişik Balustala diye anılan “*nısfı Sıçanoba ile Hanzar ta'bir olunur ma'lûmul hudûd iki kıt'a yaylak hakkında*” bir mahkeme daha yapıldığı belirtilmektedir. Trabzon Tetkikat Mahkemesi Meclisinin ilâmında yer alan kayıttan, Trabzon Vilayeti Merkez Mahkemesinin 18 Temmuz 1862 (20 Muharrem 1279) tarihinde bu mahkemeye ilgili bir ilâm verdiği anlaşılmaktadır. Trabzon Valisi Mehmed Emin Muhlis Paşa⁸⁹ zamanında ve yine Mahkeme Tepesi’nde yapılan bu üçüncü mahkemeye Trabzon Valisi Mehmed

⁸⁶ TŞS, nr. 1999/185, s. 41b.

⁸⁷ TŞS, nr. 1999/185, s. 41b.

⁸⁸ DPT-OKGDDA, TKMEEİ, nr. 8.

⁸⁹ Mehmed Emin Muhlis Paşa, Trabzon valiliğine Şubat 1862 tarihinde atandığı ve bu göreve Temmuz 1865 tarihine kadar devam ettiği kaydedilmektedir (Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali*, s. 40). Paşa’nın 1862-1865 yıllarında Trabzon valisi olarak görev yaptığına dair ayrıca bk. Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, s. 533.

Emin Muhlis Paşa'nın vekili Hacı Ahmed Hulusi Efendi, mühendis Mehmed Ziya Efendi ve sözlerine güvenilir kişiler katılmışlardır⁹⁰.

İlâmda yer alan bilgilere göre; ihtilaf konusu olan iki yaylakın sınırları şöyle çizilmektedir: Doğusu Sicakoba Irmağı, yani Sicanoba Camii'nin bitişiğinden akıp giden ve Şur köyü yakınından geçip Solaklı Deresi'ne katılan ırmak (Hadi Irmağı), batısı Bayburd ve diğer kazalara giden umumi yol, güneyi bazan umumi yol ile Sarıkaya Yaylası'na giden diğer yol, kuzeyi de Şur köyü ile sınırı bulunan ve içinde Paçan köylülerine ait 53 bâb yayla evinden oluşan ve Balustala Obası diye anılan Nefs-i Sıçanoba'dır. Diğeri ise, doğusunda Bayburd ve diğer kazalara giden umumi yol, güneyinde Vartan “*karyesine*” (yaylasına) bitişik Demirci Irmağı, batısında Arpalı Deresi ve Manahos Irmağı, güneyinde de Hola-i Kebir mahallesine tabi Barma Yaylası'na bitişik Barmabaşı diye bilinen Çormalık ve bazen de Çamlık sırtı ile sınırlı Hanzar diye anılan yaylaktır. Bu iki yaylağı birbirinden ayıran Bayburd ve diğer kazalara giden umumi yoldur.

18 Temmuz 1862 tarihli ilâmda; Hola-i Kebir köylüleri vekilleri yukarıda sınırları belirtilen iki yaylakın eskiden beri köylerinin tasarrufunda bulunduğunu, başkalarının bunlardan faydalanma hakkı bulunmadığını ifâde ettiler. Paçan köylülerinin vekilleri de bu iki yaylakın kendilerine ait olduğunu ve bu konuda şahit bile gösterebileceklerini belirttiler. Paçan köylülerinin şahitleri dinlendikten sonra Nısf-ı Balustala ve Hanzar yaylaklarının Paçan köylülerine ait olduğuna dâir bir ilâm yayınlandı⁹¹. Ancak bu ilâm kaydı günümüze kadar gelmiş olan *Trabzon Şer'iyye Sicilleri* içinde henüz bulunamadı.

Paçan köyleri ahalileri Trabzon Vilayeti Merkez Mahkemesinin 18 Temmuz 1862 tarihli ilâmına dayanarak Hola-i Kebir ahalisinin bu yaylaklarla bir alakalarının olmadığı iddiasıyla mahkemeye başvurmuş ve bu durumun düzeltilmesini talep etmişlerdi. Ancak Trabzon Tetkikat Mahkemesi Meclisi, söz konusu ilâmın “*nâtık*” ve “*mazmûnu münker*” olduğunu belirterek; itirazın yersiz ve kanunsuz bulunduğunu 29 Zilkade 1329 (21 Kasım 1911) tarihinde bir ilâmla duyurmuştur. Trabzon Merkez Mahkemesi de, Tetkikat Mahkemesi Meclisinin ilâmının aslına uygun olduğunu 1 Temmuz 1914 (7 Şaban 1332) ve 26 Ağustos 1928 tarihlerinde tasdik etmiştir⁹².

İkinci mahkemenin 5 Aralık 1860 tarihinde yayımlanan ilâmından sonra Paçan köyleri halkı Hola köylerine ait Sıçanoba ve Hanzar yaylaklarında hayvan otlatmaya ve kelif inşa etmeye devam etmişlerdir. Holalılar da 1861 yılının ikinci yarısından itibaren bu tecavüzü önlemek amacıyla Paçan köylerine ait bir yaylada altı kelif inşa ettiler. Ancak bu kelifler Paçanlılar tarafından içindeki eşyalarla birlikte yakılıp yıkıldı. Holalılar durumu Trabzon valiliğine bildirdiler.

⁹⁰ *DPI-OKGDDA*, TKMEEİ, nr. 8.

⁹¹ *20 Muharrem 1279 (18 Temmuz 1862) Tarihli İlâmın Mustafa Cansız Tarafından Çevirisi*, nr. 8, s. 4-5.

⁹² *DPI-OKGDDA*, TTMMİ, nr. 9.

O dönemde valilik, görevden ayrılma hazırlığı içerisindeki Cemal Paşa'nın uhdesindeydi.⁹³ Cemal Paşa, Trabzon'daki görevinden 1861 Ekim'inin başlarında ayrıldığına göre⁹⁴, hadise bundan birkaç hafta önce gerçekleşmiştir. Müracaatlarının üzerinden hayli müddet geçmesine rağmen valilikten herhangi bir adım atılmaması üzerine Hola köylüleri sorunu kendileri çözmek istemişler ve Paçanlıların Sıçanoba'da yaptıkları kelifleri yakıp yıkmışlardır⁹⁵. Gelişmeler Bâbîâli'ye intikal edince hükümet birtakım kimseleri cezalandırmıştır. Sadareten Trabzon valiliğine gönderilen 28 Temmuz 1863 tarihli emnamede, Paçanlıların “*kelîf ta'bir olunur yâylâk hânelerini*” yıkan Holalılardan Ali Efendi oğlu Mehmed ve Kibar'ın 27 Şubat 1863 tarihinden itibaren on beşer yıl, Mustafa Efendi'nin ise aynı tarihten itibaren beş yıl kürek cezasına çarptırılmış ve bunların Erzurum'a gönderilmeleri bildirilmiştir. Yine Paçanlılara ait yıkılan yayla evi sayısıyla bunların bedelinin belirlenmesi, bu bedelin suçlulardan alınması, hatta yıkım işine karışan ve akabinde vefat eden Terzioğlu Kibar'ın⁹⁶ hissesine düşen miktarın da muhallefâtından tahsili istenmiştir. Ayrıca Paçanlıların geçen yıl (1861 yılının sonbaharında) Holalıların yayladaki eşyalarını yağma ve bir kısım hanelerini yakıp yıktıkları ile ilgili iddianın soruşturularak neticenin bir mazbata ile sadarete bildirilmesi emredilmiştir.

Trabzon Eyaleti Meclisi bu emirnâme üzerine hazırladığı 28 Eylül 1863 tarihli mazbatayı Sadarete gönderdi. Mazbatada yer alan bilgilere göre; Holalılar, Paçanlılara ait 125, Paçanlılar da Holalılara ait 6 adet kelifi tahrip etmişlerdi. Paçanlıların yıkılan 125 kelifden doğan maddi zararın kıymeti yaklaşık “*iki yük*” (200.000) kuruş olarak hesaplandı. Küreğe çarptırılanların Erzurum'a gönderildiği belirtildi. Paçanlılara ait olup 125 kelifin Holalılardan “*kırk-elli kadar*” şahsın “*iğfâl ve tahrikıyla*” yıkılıp yakıldığı kaydedildiği ve meydana gelen zararın telafisinin kürek cezasına çarptırılan ve tahrikte bulunan kişiler tarafından karşılanmasının mümkün olmadığından bunun bütün Holalılar tarafından karşılanması istendi. Ayrıca Cemal Paşa'nın valiliğinin son döneminde Holalıların Paçanlılara ait yaylakta inşa ettikleri altı kelifin tahribinden doğan zararın aynı şekilde Paçan halkı tarafından karşılanması, kelifleri yakıp yıkan şahısların tespiti vazifesinin bölgede özel görevle bulunan Mehmed Bey'e

⁹³ BOA, MVL, nr. 665/65, lef 2.

⁹⁴ Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali*, s. 40.

⁹⁵ BOA, MVL, nr. 665/65, lef 2. Altay Yiğit, bu olayın Mahkeme Tepesi'nde yapılan ve yalancı şahitlerle davanın Holalılar aleyhine sonuçlanmasından sonra gerçekleştiğini yazar (*Çaykara Folkloru*, s. 94, 95). Üçüncü mahkemenin ilâmı 18 Temmuz 1862 tarihini taşıdığına göre, Holalılar Sıçanoba'daki yaylak evlerini bu tarihten sonra tahrip etmişlerdir. Ancak bu ilâmın *Trabzon Şerr'iyye Sicili Defterleri*'nde yer almaması ve Trabzon Eyaleti Meclis-i Kebir'inin Sadarete gönderdiği 28 Eylül 1863 tarihli mazbatada olaydan söz edilmemesi, bunun bir hükmünün olmadığına bir başka delildir.

⁹⁶ 26 Mart 1863 tarihli bir sicil kaydında Trabzon hapishanesinde iken vefat eden Hola-i Kebir köyü halkından Abdullahoğlu Kibar b. Abdullah'ın, Terzioğlu Kibar'la bir ilişkisinin olmadığı anlaşılmaktadır (*TŞS*, nr. 2005/191, s. 8a).

ilave görev verilerek, gerekli tahkikat yapıldıktan sonra suçu sabit bulunanların aynı şekilde tecziyeleri istendi⁹⁷.

Trabzon Eyalet Meclisi'nin talebi Meclis-i Vâlâ'da görüşüldü. Kelif yakma suçuna karışmayanların para cezasına nasıl ortak edileceği tartışıldı. Trabzon valisine gönderilen 18 Şubat 1864 tarihli tezkerede bu konu hakkında görüş soruldu. Tezkerede ayrıca, olayın içyüzünün Mehmed Bey tarafından tarafsız biçimde tahkik ve tetkik edilerek sonucun bildirilmesi ve sorguya çekilenlerin ifadelerinin gönderilmesi istendi⁹⁸. Olayın bundan sonraki seyrine dair bir bilgiye henüz ulaşılammıştır.

Altay Yiğit, Holalılarla Paçanlılar arasında eskiden vuku bulan “*Hanzer*” (Hanzar) yaylası davasının meşhur olduğunu ve bu davanın Paçanlılar lehine sonuçlanması üzerine Holalılar'ın Paçanlılara ait Sıçanoba (Sıcakoba) yaylasındaki evlerini yıktıklarını belirtmektedir. Ayrıca söz konusu davada zamanın valisi huzurunda mahallinde yapılan keşifte şahit olarak dinlenen Paçanlıların ayakkabılarının içine koyduğu toprağa bastığından (vebali bize, bastuğum toprak Paçan toprağıdır) sözleri hileli bir ifade ve zekice bir buluş olarak hala dillerde dolaştığını kaydetmektedir⁹⁹. Yiğit'in söz konusu ettiği dava, muhtemelen 1862 yılında Mahkeme Tepesi'nde gerçekleşen üçüncü mahkeme olmalıdır¹⁰⁰.

⁹⁷ BOA, MVL, nr. 665/65, lef 2.

⁹⁸ BOA, MVL, nr. 665/65, lef 4.

⁹⁹ Yiğit, *Çaykara Folkloru*, s. 94, 95.

¹⁰⁰ Bu dava, Holalı ve Paçanlı ozanların bir araya geldiklerinde atışmalarına neden olmuştur.

Yöre folkloruna zenginlik katan atışmaların bir örneği şöyledir:

“Holalı - : Sorarum ey kutnili/ Kocan var mıdır, kocan?”

Paçanlı - : Kadahor yıkılurse/ Gelur yerine Paçan.

Holalı - : Yıktuk, s...tuk içine/ Sıçanobayı sıçan.

Paçanlı - : Attuk hapushaneye/ Holodan bir iki çan.

Holalı - : Sormaz mı size buni/ Sora hapustan kaçan?

Paçanlı - : Korkmaz misun ağadan/ Bizdedur Çanoğlı çan.

Holalı - : Oh oldi hacı boba/ Kül oldi Sıçanoba.

Paçanlı - : Aluruk intikamı/ Bir obaya on oba.” (bk. Yiğit, *Çaykara Folkloru*, s. 94-95).

Canoğulları 1834 yılı nüfus kayıtlarına göre, bugünkü Çaykara'nın Paçan (Maraşlı) ve Of'un Zeno (Akköse) köylerrinde kalabalık bir şekilde yaşadıkları görülmektedir. Ayrıca az sayıda da olsa bugünkü Çaykara'nın Şinek (Ataköy) ve Of'un Lakoz (Ballica beldesi Barış mahallesi) köylerinde yaşadıkları anlaşılmaktadır (Demircioğlu ve Bilgin, *Of Nüfus Defteri*, s. 168, 243, 286, 334). Canoğulları ile ilgili ilk kayıt Şubat 1788 tarihine ait bir ferman olup, 150 kişilik maiyetiyle Soğucak ve Anapa'nın muhafazası için görevlendirildi. İkinci kayıt ise H. 1259 (M. 1843-1844) tarihli olup Paçan köyünden Canoğlu Hüseyin oğlu Hasan ile aynı köyden Osman Çelebioğlu İsmail arasında bir nikâh davası ile ilgilidir (Umur, *Of Tarihine Ek*, İstanbul 1956, s. 65-66, 73). Altay Yiğit, ticaret amacıyla Rusya'ya giden ve Ruslar'dan intikam almak için oradaki Türkler'den bir vurucu güç oluşturan Canoğlu Mustafa'dan söz etmektedir (*Çaykara Folkloru*, s. 156). 1922 yılında da Hadi Belediye Başkanının Şinek köyünden Canzâde Mehmed Ağa olduğu görülmektedir (Prof. Dr. Burhanettin Can Arşivi, *Hadi Belediyesi Reisi ve Azası İle İlgili Belge*). Atışmada geçen “*Çanoğlı*”nin, 1834'te Şinek (Ataköy) köyü nüfus kayıtlarında geçen Canoğlu Ahmed bin İbrahim veya oğlu Mehmed ya da Paçan (Maraşlı) köyünde ikamet eden Canoğullarından

Trabzon Tarihi yazarı Şakir Şevket¹⁰¹, (Abdullah) Galip Paşa, Trabzon valisi iken Of ve Sürmene halkı arasında yaylak anlaşmazlığından dolayı karşılıklı çatışma çıktığını, hatta yaylada karşılıklı “*metrisler*” (toprak siperler) yapıldığını, vuruşma nedeniyle bir hayli insanın öldüğünü ve olaydan sonra valinin yaylak mahalline gittiğini kaydetmektedir¹⁰². Abdullah Galip Paşa, Mayıs-Ağustos 1872 döneminde valilik yaptığına göre¹⁰³, olay bu tarihlerde vuku bulmuştur. Kanlı olayın Hola-i Kebir köylerine ait yayla ve mezra ihtilafından mı, yoksa Sürmene ahalisine ait yaylalarla ilgili olup olmadığı konusunda arşiv belgelerinde bir açıklık bulunmamaktadır. Barma, Sultanmurat, Limonsuyu, Kuşmer, Seydiyakup ve Şekersu hattında yaylacılık yapan Çaykara ve Dernekpazarı ile Köprübaşı ve Sürmenelilerle yaptığımız görüşmelerde bu olayı duyan ve hatırlayan olmamıştır. Hola-i Kebir köylülerinin Paçanlılarla, Siçanoba yaylası yüzünden 1863 yılında mahkemelik oldukları ve Hola-i Kebir köylülerinden bazı kişilerin hapsedildiği göz önüne alındığında ve her iki köyün Of kazasına bağlı olduğu düşünüldüğünde hadisenin Barma ve Siçanoba yayla ve mezraları ile ilgili değil, başka yaylaklarla ilgili olduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁴.

Nitekim *Trabzon Şer'iyye Sicilleri* ve Osmanlı Arşivi'nde erişime açılan son dönem belgeleri üzerinde yaptığımız araştırmada net bilgilere ulaşmamakla birlikte, Oflular (Çaykara ve Dernekpazarlılar) ve Sürmeneliler arasında yaylak ve mezra ihtilafları yüzünden çıkmış iki ayrı olaya dair kayıtlara rastlanmıştır¹⁰⁵.

biri olmalıdır (Demircioğlu ve Bilgin, *Of Nüfus Defteri*, s. 243, 286). Canoğulları ile ilgili ilk kayıtlardan biri, bunlardan 150 kişilik grubun Soğucak ve Anapa'nın muhafazası için görevlendirildiğini bildiren Şubat 1788 tarihli fermanıdır. İkinci kayıt ise H. 1259 (M. 1843-1844) tarihli olup Paçan köyünden Canoğlu Hüseyin oğlu Hasan ile aynı köyden Osman Çelebioğlu İsmail arasında bir nikâh davası ile ilgilidir (Umur, *Of Tarihine Ek*, İstanbul 1956, s. 65-66, 73). Altay Yiğit, ticaret amacıyla Rusya'ya giden ve Ruslardan intikam almak için oradaki Türklerden bir vurucu güç oluşturan Canoğlu Mustafa'dan söz etmektedir (*Çaykara Folkloru*, s. 156). 1922 yılında da Hadi Belediye Başkanının Şinek köyünden Canzâde Mehmed Ağa olduğu görülmektedir (Prof. Dr. Burhanettin Can Arşivi, *Hadi Belediyesi Reisi ve Azası İle İlgili Belge*). Atışmada geçen “*Çanoğlu*”nin, 1834'te Şinek (Ataköy) köyü nüfus kayıtlarında geçen Canoğlu Ahmed bin İbrahim veya oğlu Mehmed ya da Paçan (Maraşlı) köyünde ikamet eden Canoğullarından biri olmalıdır (Demircioğlu ve Bilgin, *Of Nüfus Defteri*, s. 243, 286).

¹⁰¹ Şakir Şevket, bu olay sırasında ve öncesinde Trabzon Vilâyeti İdare Meclisi'nde ikinci kâtip olarak görev yapmaktaydı (*Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon*, Defa 1, Trabzon 1286, s. 27; *Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon*, Defa 4, Trabzon 1289, s. 31).

¹⁰² Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, Yay. Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Ankara 2001, s. 97-98. Aynı bilgileri Mahmut Goloğlu, Şakir Şevket'e dayanarak aktarmaktadır (Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi (Fetihden Kurtuluşa Kadar)*, Trabzon 2013, s. 166).

¹⁰³ Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali*, s. 41, 51.

¹⁰⁴ Ömer Asan, Zisino (Bölümlü) doğumlu papaz Yorgos Papadopoulos'un tuttuğu not defterine dayanarak bu “*şavaşın*” (karşılıklı çatışmanın) Siçanoba yüzünden Oflular ve Sürmeneliler arasından geçtiğini ileri sürmektedir ki (Ömer Asan, *Pontos Kültürü*, İstanbul 2000, s. 63), bu bilgi doğru değildir. Nitekim bu yayla ve yaylakla ilgili bütün anlaşmazlıklar Of kazasına bağlı Hola-i Kebir ve Paçan köyleri arasında gerçekleşmiştir.

¹⁰⁵ Sürmene ve Of yöresi ile ilgili önemli ilmi araştırmalar yapan Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Bilgin'e Oflular ve Sürmeneliler arasında yaylalar yüzünden çıkan çatışmaya dair bir

Oflular ve Sürmenelilerle ilgili ilk olay 21 Mayıs 1868 (28 Muharrem 1285) tarihli bir kadı ilâmında geçmektedir. Bu ilâm; Sürmene nahiyesine bağlı Haros (bugünkü Yaylaönü) köyü¹⁰⁶ ile Of kazasına tabi Şerah (Uzungöl)¹⁰⁷ ve Yente (Çayıroba) köyleri arasında yıllarca sürmüş, Haldizen deresi ile Sarıkaya¹⁰⁸ (Yente/Çayıroba yaylası) arasında bulunan bir mera davasından haber vermektedir¹⁰⁹. Haros ve Yente köylülerinin müşterek kullandıkları bu meraya Şerah köylülerinin müdahale ettikleri kayıtlardan ortaya çıkmaktadır¹¹⁰. Seksen yıldan fazla süren bu mera anlaşmazlığı nedeniyle karşılıklı çatışmadan dolayı birçok kişinin öldüğü, hayli eşya ve malın zayı olduğu, anlaşmazlığın Hazinedarzade Osman Paşa'nın Trabzon valiliğinin sonlarında¹¹¹ bir müddet durmakla beraber bunun fazla sürmediği ve bu tarihten sonra otuz yılı yakın bir süre daha devam ettiği görülmektedir¹¹². Kadı ilâmında ve Trabzon valisi Esad Muhlis Paşa'nın¹¹³ merkeze gönderdiği tahriratta adı geçen köyler arasındaki anlaşmazlığın 1868 (H. 1285) yılında sulh ile çözüldüğü kaydedilmektedir¹¹⁴. Nitekim Sadaret'ten Trabzon valiliğine gönderilen 13 Temmuz 1868 (22 Rebi'ü'l-evvel 1285) tarihli yazıda, hayli zamandan beri sürmekte olan mera davasının çözülmesinden

bilgisinin olup olmadığını sorulmuş; o da, Küçük Şine hanlarının biraz yukarısının batı yönünde bulunan Yeni Yayla ile ilgili yaklaşık elli seneden beri süren bir davadan söz etmiş; 1925 yılına kadar Of'a bağlı olan ve bu yıldan itibaren Çaykara'ya bağlanan ve Mavreyas yaylasında yaylacılık yapan Uzuntarla köylülerinin bu yaylanın kendilerine ait olduğu iddiasıyla birkaç defa yayla evlerini yaktıklarını, ancak karşılıklı çatışma konusunda bir bilgiye ulaşmadığını belirtmiştir. Naci Altuncu ise Yeni Yayla'nın 40-45 yıl önce kurulduğunu ve Sürmeneliler'in bu yaylayı silah zoruyla aldıklarını belirtmektedir (bk. "Geçmişte yayladan köye göç", <https://www.caykaragazetesi.com/gecmiste-yayladan-koye-goc/> erişim: 6 Kasım 2018). Bu ihtilaf Cumhuriyet döneminde gerçekleştiği için bizim üzerinde durduğumuz yaylak ihtilafı ile ilgili gerçekleşen karşılıklı silahlı çatışmayla bir ilgisi olmadığı anlaşılmaktadır.

¹⁰⁶ Haros/Yaylaönü köyü, XVIII. ve XIX. yüzyılda Sürmene nahiyesine bağlı bulunmaktaydı (BOA, C. EV, nr. 421/21311, s. 1-2; BOA, İ. DH, nr. 577/40222, lef 2, s. 1; Kılıç, *Sürmene Nüfus Defteri* (1834), s. 564, 565; BOA, ŞD, nr. 1843/27). 1892 yılında Of kazasına bağlandığı belirtilmekte ve bugün de Çaykara ilçesi sınırları dâhilinde bulunmaktadır (Tuncer, *Çaykara Tarihi*, s. 542).

¹⁰⁷ Yapılan mahkemede Akkoyunlulardan Şamlıoğullarının Şerah köyü sakinleri içindeki varlığı ile Yente köyündeki Şeyh Ali oğulları ve Şah İsmail oğulları dikkat çekmektedir (TŞS, nr. 2019/205, s. 67b).

¹⁰⁸ Sarıkaya yaylasının Eğrisu/Sultanmurat/Vartan yaylaları yakınındaki Sarıkaya yaylası ile bir ilişkisi yoktur. Ancak her iki bölgede Maraşlıların bulunması ve iki ayrı yaylanın aynı adı taşıması dikkat çekicidir.

¹⁰⁹ TŞS, nr. 2019/205, s. 67b.

¹¹⁰ TŞS, nr. 2019/205, s. 68a.

¹¹¹ Hazinedarzade Osman Paşa'nın Trabzon valiliği görevi 1827-1843 yılları arasındadır (Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, s. 533).

¹¹² BOA, İ. DH, nr. 577/40222, lef 2, s. 1.

¹¹³ Esad Muhlis Paşa, 1867-1871 yıllarında Trabzon valiliği yapmıştır (Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, s. 533).

¹¹⁴ TŞS, nr. 2019/205, s. 67b-68a; BOA, İ. DH, nr. 577/40222, lef 2, s. 1-2 (Tarih: 22 Safer 1285/14 Haziran 1868); BOA, İ. DH, nr. 577/40222, lef 4 (Tarih: 14 Rebi'ü'l-evvel 1285/5 Temmuz 1868).

dolayı duyulan memnuniyet dile getirilmiştir¹¹⁵. 1872 tarihinde Sürmeneliler ile Oflular arasında bir yaylak yüzünden gerçekleşen çarpışmanın Sürmene'ye bağlı Haros ile Of'a tabi Yente ve Şerah köylüleri arasında cereyan eden mera ihtilafı ile bir alakasının olmadığı, bu köyler arasındaki ihtilafın dört yıl önce çözülmesinden anlaşılmaktadır.

Sürmene ve Of kazasına bağlı köyler arasında geçen ikinci hadise 20. yüzyılın başlarındadır. Trabzon valiliğinden Maliye Nezareti'ne gönderilen 5 Eylül 1907 (27 Recep 1325) tarihli tahriratta Sürmenelilerle Ofluları karşı karşıya getiren ihtilafın “*Manaho nâm-ı diğer Yankunyeri*” mezrası yüzünden çıktığı ifade edilmiştir¹¹⁶. Sürmene kazasına tabi Vizara (Ovalı) köyü muhtarı Ahmed Cemal Maliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, bu mezranın 200 hanelik Vizara Yaylası civarında “*arâzi-i hâliyeden*” (sahipsiz, boş topraklardan) olduğunu ve padişah fermanıyla kendilerine tahsis edilmiş bu merayı çok eski tarihlerden beri hayvanlarını otlatmak için kullandıklarını dile getirmiştir¹¹⁷. Maliye Nezareti'nin bu konuda bilgi istemesi üzerine Trabzon valiliği süreci özetlemiştir. Buna göre, Yanginyeri mezrası yüzünden Sürmene ve Of köyleri arasındaki ihtilafı “*otuz beş seneden beri*” devam etmekteydi. Tarafların anlaşamaması üzerine Vilayet İdare Meclisi kararıyla bölgeye inceleme heyeti gönderilmişti. Her iki tarafın da mezrayı sahiplenmekle birlikte ellerinde kendilerini haklı çıkaracak bir belge bulunmadığını tespit eden heyet, yerin devlete ait (mîrî arâzi) olduğunu belirterek, ihtilafların çözümü için arazinin talipilerine müzayede ile satılmasını önermişlerdi¹¹⁸. Valiliğin yazısında geçen otuz beş sene öncesinin 1872 yılına tekabül ettiğine bakılırsa, Oflular ile Sürmeneliler arasındaki çatışma Vizara Yaylası yakınındaki Yanginyeri mezrası yüzünden çıkmış olmalıdır.

Trabzon Valisi Mehmed Galib Bey, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 7 Mayıs 1919 tarihli yazıda, Sürmene'de eşkıyalık yapan iki şahıs ile Of halkı arasında Barma yaylasında meydana gelen çatışmada eşkıyadan biri ölürken, diğerinin yakalandığını yazmıştır. Eşkıyanın ikisi de Sürmene kazasına bağlı Güneşera (Köprübaşı) köyündendi. Bunlardan Süleyman oğlu Mikdat ölmüştü, Feyzi Baba (?) oğlu Hasan ise yaralı olarak ele geçirilmişti¹¹⁹.

Barma Yaylası'nın Osmanlı dönemindeki durumuyla ilgili bahsi kapatmadan önce, yörenin tanınmış âlimlerinden Ormancık'lı (Makidosanlı) Kabro Hoca (Kebirzade Hasan Efendi)'nin çizmiş olduğu haritadan söz etmek gerekir. Kabro Hoca dinî ilimlerin yanında astronomi okumuş, harita çizecek ölçüde topografi ve hendese ilmine sahip olmuştu. Kendisi Hola köylerinden birine mensup olması hasebiyle tanıklık ettiği ve içyüzüne vakıf olduğu arazi ve yayla

¹¹⁵ BOA, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A. MKT. MHM), nr. 413/37, lef 1-2.

¹¹⁶ BOA, Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti (ML. EEM), nr. 759/17, lef 3.

¹¹⁷ BOA, ML. EEM, nr. 759/17, lef 1.

¹¹⁸ BOA, ML.EEM, nr. 759/17, lef 2.

¹¹⁹ BOA, Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi Evrakı (DH. EUM. AYŞ), nr. 7/67.

ihtilaflarına çözüm sunmak amacıyla, gözlemlerine dayanarak 1928 yılında bir bez üzerine Barma Yaylası haritasını çizmiştir¹²⁰. Hocanın harita üzerine düştüğü notlar ayrıca önem taşımaktadır. Örneğin bu notlardan birinde Barma Yaylası tapularının hicri 1282 (1865-1866) tarihinde verildiğini belirtmektedir. Nitekim Çaykara Tapu Sicil Müdürlüğünden 27 Temmuz 1964 tarihinde verilen ve 25 Nolu Defter'den istinsah edildiği belirtilen yazıda bazı yerlerin Hola-i Kebir köylüleri adına bazı ailelere tapulu olduğu anlaşılmaktadır¹²¹.

Kabro Hoca, Barma Haritası üzerinde çevre köy ve bu köylerin çayırılıklarını, Kazankıran, Görnek, Açma, Hanzar, Sıçanoba (Balustala), Sarıkaya ve Vartan yaylalarını; Sultanmurat, Demirci Irmağı, Arpalı köyü, Ağaçbaşı Tepesi, Madur Dağı, Şahin Kayaları, Yangın mezrası, Hadi nehri, Han Irmağı, Anbar Taşı, Hadi nehrinin bir kolunu oluşturan Balustala (Sıçanoba) Irmağı, Komar Dağı ve diğer bazı önemli coğrafi mevkileri belirlemiştir. Yine Barma Camii, Barma Değirmeni, Barma Çatağı ve Barma Bataklığı ile Barma ve Görnek ırmakları gibi ayrıntılar da aynı haritada yer almaktadır. Kabro Hoca, arşiv belgelerine konu olan eski yolun (*tarik-ı 'âm-ı 'atîk'in*) ve H. 1286 (M. 1869-1870) yılında yapıldığını belirttiği yeni yolun güzergâhlarını *Barma Yaylası Haritası* üzerinde göstermiştir. Yine harita, Barma ve Açma yaylalarında yaylacılık yapan bazı ailelerin yayladaki arazilerinin bulunduğu yerleri göstermesi açısından da hayli değerlidir. Örneğin “Barma Yaylası”nda Bostanoğlu Temel, Topaloğlu Emin ve Ardalaoğlu Mehmed; “Açma Yaylası”nın-
daki Ağaçbaşı” tarafında Arducoğlu Hasan Çavuş, (Hacı) Hasan oğlu Ömer, Çakaloğlu İsmail ve Ablaoğlu Halil gibi isimlerin mülk sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Kabro Hoca, yörede H. 1168 (M. 1754-1755), 1258 (M. 1842-1843) ve 1275 (M. 1858-1859) yıllarında üç büyük sel felaketi meydana geldiğini de harita üzerindeki notları arasına eklemiştir¹²².

B. CUMHURİYET DÖNEMİNDE BARMA YAYLASI VE BU YAYLAYA BAĞLI MEZRALARLA İLGİLİ İHTİLAFLAR

1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Barma Yaylasında Yaylacılık Yapan Aileler

Dernekpazarı Kaymakamlığı'nda bulunan ve Ormancık köyünün 1935-1937 yıllarına ait kayıtlarını ihtiva eden *Ormancık (Makdanos) Köyü Arazi Tahrir Cetveli Defteri*'nde yer alan kayıtlara göre; Barma Yaylasının Yaylak

¹²⁰ Kabro Hoca, “Barma Yaylası Haritası”, s. 24-25.

¹²¹ *DPI-OKGDDA*, H.1284 ve 1285/ M. 1868 Tarihli Tapu Kayıtları (1284-1285/ 1868 T.TK), nr. 10, s. 1-2.

¹²² Kabro Hoca, “Barma Yaylası Haritası”, s. 24-25. Of kazasına 2 Ağustos 1850 tarihinde yağın aşırı yağmur sel felaketine yol açmış; 25 ev, 12 dükkan, 32 köprü ve 60 kadar değirmen harap olurken 9 kişi de ölmüştür. Ayrıca ekili arazi ve çok sayıda ağaç büyük zarar görmüştür (*BOA*, Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A. MKT. MVL), nr. 33/18; *BOA*, MVL, nr. 94/14). 1863 yılında ise bu defa Of ve Sürmene'ye aşırı yağmur düşmüş; haneleri ve mahsulatı büyük zarar gördüğünden bu iki kaza halkının senelik vergileri ertelenmiştir (*BOA*, MVL, nr. 646/37, 22 Mayıs 1863).

Arazisinin sınırları şöyle çizilmektedir: “Do(ğusu): Şur başından Şahinkaya ve Yangın (mezrası) ve Ağaçbaşının şarkı (doğusundaki) Hadi Çayı. Batı(sı): Arhancilo köyüne merbut (bitişik) Kukul Taşı. G(üneyi): Ağaçbaşı’nda Mezra Irmağı. Ku(zeyi): Kazankıran ile çevrili”. Bu kayıttan anlaşıldığı üzere Görnek ve çevresi ile Manahos (Arpalı) deresine kadar olan yerler Barma Yaylası’nın sınırları içindedir. Yine Barma Yaylası’nın sınırları ile ilgili kayıtların yer aldığı yerde Barma Yaylası’nın “Hola Makdanos (Ormancık), Arşela (Tüfekçi), Fotg(k)ene (Taşçılar), Fotrakan (Çayırbaşı) ve Okşoho (Dağardı) köylerinin orta malıdır” kaydı yer almaktadır¹²³.

Dernekpazarı Kaymakamlığı Ormancık (Makdanos) Köyü Arazi Tahrir Cetveli Defteri, 1935-1937 yıllarında Barma Yaylası’nda yaylacılık yapıp orada arazisi olan 131 ailenin kaydını da içermektedir. Ailelerin önemli bir bölümü soyadlarıyla, bir bölümü de lakaplarıyla kaydedilmiştir. Bu yaylada yaylacılık yapan ve arazisi bulunan aileler, soyadları ve lakaplarına göre, şöyle sıralanmaktadır: Açık, Alıkaraoğlu, Alioğlu, Arduç, Bay, Bayburtlu, Bayoğlu, Bayrakdar, Bostan, Cevahir, Cinci, Çalık, Çamlı, Çamlık (?), Çolak, Dafa (Tafa), Dereli, Er, Gene (Genç), Gürcü, Gürzu (?), Hacıoğlu, İbrahim (oğlu), İlaç, Kadıhasan, Kalfa, Kanbaz, Kanbur, Kaplak, Kara, Karaali, Karakullukçu, Karamolla, Karzaoğlu, Kasran, Kastanevas, Kaya, Keleş, Kır, Koçan, Kömürcü, Kudal, Kumaş, Kurumehmetoğlu, Kuzuoğlu, Küçük, Külünk, Kurt, Lik, Mangan, Mehmetoğlu, Memeka, Memeşil, Miroğlu, Murtaza (oğlu), Mustafa (oğlu), Odabaş, Öztürk, Patençoğlu (?), Sarıhasan, Sülenk, Süleyman(oğlu), Şahin, Şenarslan, Şirin, Tak, Topal, Yaka, Yalaya-Yalayaoğlu, Yaran, Zaim, Zehir. Defterde ayrıca, ailelerin Hola-i Kebir’in hangi köyüne mensup oldukları, sahip oldukları arazilerin miktarı, bu araziler için yıllık ödedikleri vergi miktarları ve arazilerini kullanıp kullanmadıkları gibi bilgiler de yer almaktadır¹²⁴.

2. Cumhuriyet Döneminde Barma Yaylası ve Bağlı Mezralarla İlgili İhtilaflar

Hola-i Kebir köyleri ile Paçan köyleri arasındaki Barma Yaylası’na bağlı mezralarla ilgili ihtilafların Cumhuriyet döneminde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim 9 Ağustos 1961 yılında Çaykara Kazası (İlçesi) İdare Heyeti’nin almış olduğu 79 Sayılı Karar’a göre; Çaykara Kazası’nın Dernekpazarı Nahiyesi’ne bağlı Ormancık (Makdanos), Tüfekçi (Arşela), Çayırbaşı (Fotrakan), Taşçılar (Fotkene), Çalışanlar (Kalanas), Günebakan (Zenozena) ve Yenice (Martadas) köyleri ile merkez kazaya (Çaykara’ya) bağlı Şahinkaya (Şur) köyü arasında “Kazankıran-Barma Yaylası mevki’indeki hudut ihtilafindan dolayı aralarında çıkan münazaa üzerine mahalline çıkan heyet” gerekli incelemeleri yaparak ve tarafların heyete sundukları evrak ve krokilere bakarak şu karara varmıştır: Şahinkaya köyü ile yukarıda adları geçen Hola-i Kebir

¹²³ *Dernekpazarı Kaymakamlığı (DPK), Ormancık (Makdanos) Köyü Arazi Tahrir Cetveli Defteri (OKATCD)*, s. 72.

¹²⁴ *DPK, OKATCD*, s. 58-72.

köyleri arasındaki hudut “Ağaçbaşı, Barma Sırtı, Görnek Hanları Sırtı ve temadisi (kesintisiz sürüp giden) hattı olarak tespit edilmiş (ve bu hattın) tabi’i hat olarak kalmasına” oy birliği ile karar verilmiştir¹²⁵.

1970’li yıllardan itibaren Barma Yaylası ve bu yaylaya bağlı mezralarla ilgili ihtilafın Paçan köylerinden ziyade Of kazasının Kondu (Dernek) bucağından ayrılıp 7 Temmuz 1930’da Sürmene kazasına, 1990 yılında Köprübaşı ilçesine bağlanan Okşoho (Dağardı) ve Büyük Arhancilo (Büyükdoğanlı) köyleri¹²⁶ arasında geçtiği görülmektedir. Dağardı (Okşoho) köyü 14 Eylül 1938 tarihinde tekrar Of kazasına tabi Dernek(pazarı) bucağına bağlanmıştır¹²⁷. Nitekim Okşoho köyü 1940, 1945 ve 1950 Yılı Nüfus Sayımları’nda Dernek-pazarı Nahiyesi sınırları içinde görülmekle beraber¹²⁸ 1955 ve 1960 Yılı Nüfus Sayımları’nda yine Sürmene İlçesi Köprübaşı Nahiyesi’ne bağlı olduğu tespit edilmektedir¹²⁹.

1834 ve 1842 tarihli Of Kazası Nüfus Defterleri¹³⁰ ile 1876 (H. 1293) yılı *Trabzon Salnamesi* kayıtlarına göre Of kazasına bağlı olup¹³¹, 1930’da Of’un Dernek(pazarı) bucağından ayrılarak Sürmene kazasına bağlanan köylerden olan Büyükarhancilo (Büyükdoğanlı), Küçükkarhancilo (Küçükdoğanlı), Kalis (Konuklu) ve Holomezra (Yılmazlar) köyleri bir daha Dernekpazarı’na bağlanmamıştır.

6 Temmuz 1970 yılında Çaykara Tapu Sicil Müdürlüğü tarafından bastırılmış Köy Sınır Kâğıdı Örneği’nde Okşoho (Dağardı) köyünün sınırı Barma (Yaylası) altındaki taş ve Çifin Tepesi olduğu Okşoho köyü muhtarı ve köy azalarının 1 Mart 1928 tarihinde tasdikledikleri Köy Sınır Kâğıdı’ndan anlaşılmaktadır. Bu sınır kâğıdının 6 Şubat 1929 tarihinde Of Kaymakamı, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, Tapu Memuru ve Orman Memuru tarafından onaylanmış olması, bilgiyi güçlendirmektedir.¹³²

16 Haziran 1970 tarihinde Ormancık (Makdanos), Tüfekçi (Arşela), Çayırbaşı (Fotrakan), Taşçılar (Fotkene), Çalışanlar (Kalanas), Yenice (Martadas) ve Günebakan (Zenozena) köyleri muhtarları bir araya gelerek, Dağardı (Okşoho) muhtarını Trabzon Valiliği’ne şikâyet etmişlerdir. Muhtarlar dilekçelerinde, “Köylerimizin müşterek yaylası olan ve tamamen köylerimizin hudutları dâhilinde bulunan Barma Yaylası’nın asırlardan beri köylerimiz tarafından istifa ve intifa etmekte olan ve 200’ü mütecaviz esaslî şekilde yayla evimiz

¹²⁵ DPT-OKGDDA, Çaykara Kazası İdare Heyetinin 79 Sayılı Kararı (ÇKİH79SK), nr. 11.

¹²⁶ Zehra Arslan, “Cumhuriyet Döneminde Of İlçesinin İdari Yapısı ve Nüfusu (1923-2015)”, *Türk İdare Dergisi*, 480, (2015), s. 14, 16-17. Okşoho (Dağardı), Büyük Arhancilo (Büyükdoğanlı) ve Küçük Arhancilo (Küçük Doğanlı) köylerinin Sürmene kazasına bağlı olduğuna dair bk. 1935 *Genel Nüfus Sayımı – Trabzon Vilayeti*, Ankara 1937, s. 14.

¹²⁷ Arslan, “Cumhuriyet Döneminde Of İlçesinin İdari Yapısı ve Nüfusu (1923-2015)”, s. 16.

¹²⁸ 1940 *Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1944, s. 622; 1945 *Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1950, s. 591; 1950 *Umumî Nüfus Sayımı*, Ankara 1951, s. 363.

¹²⁹ 1955 *Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1961, s. 517.

¹³⁰ BOA, Nüfus Defterleri (NFS.d), nr. 1139, s. 99a-109a; BOA, NFS.d, nr.1142, s. 97a-108b; Demircioğlu ve Bilgin, *Of Kazası Nüfus Defteri*, s. 13, 16, 24.

¹³¹ *Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon*, Def’a 8, İstanbul 1293, s. 135, 137, 139.

¹³² DPT-OKGDDA, Okşoho Köy Sınır Kâğıdı Örneği (OKSKÖ), nr. 12.

vardır. Diğer yaylalar gibi keyfi bir yayla olmayıp, zaruri ihtiyaçtan doğan (ve) asgari senenin altı ayını hayvan intifasını temin etmek bakımından doğan bir yayladır. Bugüne kadar intifa ve istifade ede gelmekte iken son günlerde kanunî delil ve istinad olmayan ... Sürmene İlçesi'ne bağlı Dağardı köyü muhtarı tarafından kanunsuz şekilde teşekkül edilen 5 kişilik tüfekli bir çete tarafından adı geçen yayladaki malımıza ve canımıza maksatlı şekilde tecavüz" edildiğini ileri sürmüşlerdir. Bu köyün yayladaki tecavüzlerinin daha önceki yıllarda da vaki olduğu, ancak Çaykara Kaymakamlığı'nın 3 Haziran 1957 tarih ve 964/19 sayılı müdahalenin menine ait kararıyla bu müdahalenin önlendiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Yedi köy muhtarı şimdi, "silahlı tecavüzün önlenmesi"ni ve emniyetin sağlanmasını acilen Trabzon Valiliği'nden talep etmekte idiler¹³³.

Trabzon Valiliği ve ilgili diğer mercilerin, cana ve mala musallat olan bu "beşli çeteye" karşı herhangi bir müdahalede bulunmaması üzerine, aynı muhtarlar, sorunu 1 Ağustos 1970 tarihli dilekçeyle İçişleri Bakanlığına bildirdiler. Barma Yaylası'nda, Dağardı Muhtarlığının oluşturduğu ve 5 kişilik "Kocero" çetesi adı verilen silahlı çeteden yakındılar. "Her gün hayvanlarımızı çevirmekte ve mal ve canımıza tecavüz edilmekte, hayvan soygunu yapılmaya devam edilmekte" diyerek, can ve mal güvenliklerinin sağlanmasını talep ettiler. Muhtarlar dilekçede ayrıca Dağardı köyü ile aralarında bir ihtilaf bulunmadığını, ihtilaf olsa bile bunun kanunlarla çözülmesi gerektiğini, ayrıca sahanın hudutlarının 25 Mayıs 1958 tarih ve 48 Sayılı Çaykara Kazası İdare Kurulunca karara bağlandığını dile getirmişlerdi¹³⁴.

Çalışanlar Köyü Muhtarı İbrahim Yıldırım 21 Ağustos 1970 tarihinde Trabzon Valiliği'ne bir telgraf göndererek Barma Yaylası'na Sürmene Dağardı Köyü İhtiyar Heyetince silahlı kişilere yaptırılan müdahalelerin facia boyutuna ulaşmak üzere olduğunu öne sürmüş, kanunsuzluk ve zorbalığın bir an önce önlenmesini istemiştir: "18 Ağustos 1970 tarihinde Çalışanlar köyünden Halil Kurtbay'ın yedi baş hayvanlarını alarak hapsedtiler, hayvanlarının durumu mechuldur. Kanuni emir ve hükümleri tanımayan ve tanıtmak istemeyen bu çete kafilisini himaye yapan Sürmene Kaymakamlığının olduğu apaçıktır"¹³⁵.

Taşçılar Köyü Muhtarı Dursun Ali Mangan, Barma Yaylası'nın mera sorununun çözülmesi için hayli uğraştığı yaptığı yazışmalardan ortaya çıkmaktadır¹³⁶.

Trabzon Valiliği'nin 6 Nisan 1990 tarih ve 283, 6 Haziran 1990 tarih ve 339 ile 1 Ağustos 1990 tarih ve 511 sayılı yazıları ile "Çaykara Merkez Bucağına bağlı Koldere, Maraşlı, Yukarıkumlu ve Aşağıkumlu ile Sürmene

¹³³ DPİ-OKGDDA, Yedi Köy Muhtarı'nın Barma Yaylası'na Yapılan Silahlı Müdahalenin Önlenmesi İçin Trabzon Valiliğine Verdikleri Dilekçe (YKMBYYSMÖİTVVD), nr. 13.

¹³⁴ DPİ-OKGDDA, Yedi Köy Muhtarının İçişleri Bakanlığına Gönderdiği Dilekçe (YKMİBGD), nr. 14.

¹³⁵ DPİ-OKGDDA, Çalışanlar Köyü Muhtarının Trabzon Valiliğine Telgrafı (ÇKMTVT), nr. 15.

¹³⁶ DPİ-OKGDDA, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğünün Taşçılar Köyü Muhtarına Verdiği Cevap (TSM.M.TKMVC), nr. 16.

ilçesine bağlı Konuklu, Küçükdağanlı, Büyükdoğanlı, Dağardı ve Yılmazlar köyleri arasında 5442 Sayılı İl İdaresi Kanununa göre belirlenmiş sınır mevcut olmadığından” bahsedilmektedir. Yazılarda “sınır taraf olan köylerin muhtar ve ihtiyar heyeti üyeleriyle bir araya gelerek sınırın 1/25000 ölçekli krokide gösterilerek tespit edilmesi ve tanzim edilen tutanakların” valiliğe gönderilmesi istenmektedir. Valilik, şayet “sınır tespit edilemediği takdirde ilgili köylerin tekliflerinin” aynı ölçekli krokide gösterilerek tespit edilmesini ve tutulan tutanakların valiliğe gönderilmesini Çaykara Kaymakamlığı’ndan istemiştir.

Bunun üzerine Çaykara Kaymakamlığı İdare Kurulu’nun hazırladığı 6 sayfalık rapor, 4 Eylül 1990 tarihinde kaymakam Halil Kalabalık imzasıyla Trabzon Valiliğine gönderilmiştir. Raporda yer alan bilgilere göre 29 Ağustos 1990 tarihinde Sıcanoba (Sıcakoba) ve Barma yaylasına gidildiği, yukarıda belirtilen köy muhtarları ve ihtiyar heyetinin hazır olduğu, her iki tarafın köy muhtarlarının ayrı ayrı dinlendiği, “anlaşmazlık konusu olan sınırın bir yayladan geçmesinden dolayı bu yayla ile sınır irtibatı ve faydalanma hakkı bulunan köy muhtarları ile eskiden beri bu yayladan faydalanan diğer köy muhtarlarından Ormancık, Tüfekçi ve Çayırbaşı köyü muhtarları”nın da dinlendiği belirtilmektedir. Raporda bazı hatalar da yer almaktadır. Bunlardan en önemlisi Sıcakoba yaylasının yanı sıra Barma yaylasının da Koldere Maraşlı, Yukarıkumlu ve Aşağıkumlu köylüleri tarafından ortaklaşa kullanıldığının belirtilmesidir. Oysa Barma Yaylası, kurulduğu tarihten itibaren Hola-i Kebir köylerinin dışında başka köyler tarafından hiçbir zaman kullanılmamıştır.

Sınır ihtilafı çözilemeyince 10 Ocak 1991 tarih ve 15 Sayılı Trabzon İdare Kurulu’nun emirleri gereği Sürmene ve Çaykara kaymakamları ile sınır ihtilafı konusuyla alakalı köylerin muhtar ve temsilcileri 5 Mart 1991 tarihinde Of İlçesi Kütüphane Müdürlüğü salonunda bir araya gelerek sorunu müzakere etmişlerdir. Sürmene ve Çaykara ilçesine bağlı köylerin muhtarlarının sınırlarla ilgili teklifleri kayıt altına alınmıştır.

Sürmene köylülerinin teklifine göre; “2051 rakımlı Mahkeme Tepesi’nin 150 metre güneyinde kalan aynı yolun mezra yolu sırtından gelen yol ile birleştiği noktadan itibaren Mahkeme Tepesi Sürmene sınırları içinde kalacak şekilde aynı yolu takiben Ağaçbaşı kahvesine kadar giden yolun sınır olarak esas alınmasına, Ağaçbaşı kahvesinden itibaren Barma Yaylası’na giden ve doğuda kalan yolun sınır olarak kabul edilmesini, Ağaçbaşı kahvesinin Sürmene İlçesi sınırları içerisinde kalmasını, aynı yolun Barma Yaylası girişindeki yol ayırımından itibaren 1968 rakımlı tepeye çekilen düz bir hattın sınır olarak tespit edilmesinin uygun olacağı kararına” varmışlardır.

Çaykara İlçesine bağlı muhtarların içinde yer alan Çayırbaşı, Ormancık, Yenice, Günebakan, Tüfekçi, Çalışanlar ve Taşçılar (Hola-i Kebir) köyleri ile Aşağıkumlu, Yukarıkumlu, Koldere, Maraşlı köyleri muhtarları ile Ataköy Belediye Başkanı; “Manahos Deresi ile Hoşenterma deresinin kesiştiği yerden itibaren Vartan, Sıcakoba yaylaları ve Hanzar ormanlarını içine alacak şekilde Manahoz deresini takiben Ağaçbaşı deresinin bu ırmağı kestiği noktaya kadar, oradan da Barma Yaylası’ndaki 1939 rakımlı tepeye, bu tepeden de Görenek

Yaylası'ndaki 1972 rakımlı tepeye, buradan da 1538 rakımlı Sokakbaşı Tepesine çekilecek düz hat" olması gerektiğine karar vermişlerdir¹³⁷.

20 Ağustos 2003 tarihinde yazılıp Dernekpazarı Kaymakamlığı aracılığıyla Trabzon Valiliğine gönderilen ve Taşçılar, Çayırbaşı, Ormancık, Tüfekçi, Yenice, Günebakan ve Çalışanlar (Hala-i Kebir) köyleri muhtarlarının taleplerini ihtiva eden rapor mahiyetindeki dilekçe ile şunlar talep edilmektedir: Yayla sınırlarının belirlenmesi hususunda taraf olarak gösterilen Ataköy Belediyesi ile Beşköy Belediyesi "birbirinden kilometrelerce uzaklıkta olup aralarında müşterek sınır yoktur... Sınır çizilirken menfaati olan taraf Barma Yaylasında kadimden beri" yaylacılık yapan "Dernekpazarı'na bağlı 7 Holo köyü: Taşçılar, Çayırbaşı, Ormancık, Tüfekçi, Yenice, Günebakan ve Çalışanlar köyleri ile Sıcakoba Yaylası'nda yaylak yapan köylerdir" denilmektedir. Yine "Holo köyleri 12 tane olup Of'a bağlı oldukları ve Çaykara'nın ilçe oluşu ile ona verildikleri, daha sonra ise beş tanesinin Sürmene'ye daha sonra Beşköy ilçesine bağlandı. Beşköy ilçesine bağlanan köyler şunlardır: Büyükarhancilo (Büyükdoğanlı), Küçükarhancilo (Küçükdoğanlı), Kalis (Konuklu) ve Holomezra (Yılmazlar) ve Okşoho (Dağardı) köyleri. Diğer yedi köy ise Dernekpazarı'na bağlıdır". Dernekpazarı ilçesine bağlı köyler; Ormancık (Makdanos), Tüfekçi (Arşela), Çayırbaşı (Fotrakan), Taşçılar (Fotkene), Çalışanlar (Kalanas), Günebakan (Zenozena) ve Yenice (Martadas) köyleridir. Arhancilo (Büyükdoğanlı ve Küçükdoğanlı) ve Holomezra (Yılmazlar) köyleri hariç, Köprübaşı ilçesine bağlanan köyler (Okşoho, Kalis köyleri) XIX. yüzyılda kurulmuş olup, XX. yüzyılda da Sürmene ilçesine, 1990 yılında da Köprübaşı ilçesinin kurulmasıyla bu ilçeye bağlanmışlardır. Dernekpazarı Kaymakamlığı Ormancık (Makdanos) Köyü Arazi Tahrir Cetveli Defteri'ne göre 1937 yılında Barma Yaylası'nda yaylacılık yapma hakkı olan köyler şunlardır: "Hala Makdanos (Ormancık), Arşela (Tüfekçi), Fotg(k)ene (Taşçılar), Fotrakan (Çayırbaşı) ve Okşoho (Dağardı) köyleri"¹³⁸. 2000'li yıllarda Barma Yaylası'nın 150 hissesinden 22'si Beşköy beldesi köylerinden olup yakın tarihlerde satın alma yolu ile buraya yerleştikleri belirtilmektedir¹³⁹.

Sonuç

Beş asır önce kurulduğu sonucuna varılan Barma Yaylası, Cuma ve beş vakit namazların kılındığı ve yazları çocukların dinî bilgilerinin verildiği bir merkez konumundadır. Bazen yayla, bazen mahalle ve bazen de yazlık köy olarak değerlendirilen 1800-1900 metre yükseklikte, eski ve yeni yol güzergâhı üzerinde bulunan bir iskân merkezidir. Bu iskân biriminde yaylacılık faaliyeti

¹³⁷ DPİ-OKGDDA, Çaykara ve Sürmene Köy Muhtarlarının Talep Ettiği Sınırlar (Ç-S. KMTES), nr. 17.

¹³⁸ Dernekpazarı Kaymakamlığı (DPK), Ormancık (Makdanos) Köyü Arazi Tahrir Cetveli Defteri (OKATCD), s. 72.

¹³⁹ DPİ-OKGDDA, Hala-i Kebir Köy Muhtarlarının Trabzon Valiliğine Gönderdikleri Rapor Mahiyetindeki Dilekçeleri (HKKM.TV.GRMD), nr. 18, s. 1-2.

bir yılda aşağı-yukarı dört aydan altı aya kadar sürmekteydi. Burada eskiden çok yoğun olmasına karşılık bugün az da olsa yağ, peynir üretimi ve kışın hayvanların yiyecek ihtiyacını karşılayacak ot üretiminin de önemli bir bölümü buradan sağlanmaktaydı. Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre Barma Yaylası ve çevresindeki mezralar Hola-i Kebir köylerine aittir.

Barma Yaylası'nın güneyinde Balustala (Siçanoba) ve güney - batısında Hanzar adlı iki merası bulunmakta ve bu meralar XVII. yüzyılın sonlarından başlayarak günümüze kadar, yakın çevredeki yaylaları tasarruf eden Paçan köylüleri ile ihtilaf konusu olmaya devam etmiştir. Yayla tarihinin büyük bir bölümünü bu anlaşmazlıklar ve bu meralarla ilgili mahkeme kayıtları teşkil etmektedir. Bu nedenle bu kayıtları bir tarafa bırakarak Barma Yaylası'nın tarihini ve bu yayla çevresinde meydana gelen olayları görmezlikten gelerek yaylanın tarihini yazmanın mümkün olmadığı düşünülmüştür. Ortaya çıkan anlaşmazlıkların arka yüzünde büyük bir iktisadî bunalımın ve yetersizliğin yattığı gerçeğiyle karşı karşıya kalınmıştır. Bu ekonomik yetersizliğin bölge halkı üzerindeki olumsuz tesirleri bütün çıplaklığıyla ortaya konulmuştur.

1709 tarihli bir fermenda Balustala (Siçanoba) ve Hanzar meraları Hola-i Kebir köylerinden Kalanas (Çalışanlar), Fot (Taşçılar ve Çayırbaşı), Arşela (Tüfekçi), Makdanos (Ormancık), Zenozena (Günebakan ve Yenice) ve Arhancilo (Büyük Doğanlı) köylerine ait olduğu kaydedilmektedir. XVII yüzyılın sonlarındaki Trabzon Kadı Sicilleri ile XVIII., XIX. ve XX. yüz yıllardaki bütün belgelerde Barma Yaylası, Hola-i Kebir köylerine ve 1935-1937 yıllarına ait *Ormancık (Makdanos) Köyü Arazi Tahrir Cetveli Defteri*'nde yer alan kayıtlara göre de Hola-i Kebir köylerinin açılımı verilerek "*Hola Makdanos (Ormancık), Arşela (Tüfekçi), Fotg(k)ene (Taşçılar), Fotrakan (Çayırbaşı) ve Okşoho (Dağardı) köylerinin orta malı*" olduğu belirtilmektedir. Bu kayıtlar Barma Yaylası ve çevre mezraları ile ilgili asırlarca süren ihtilafları önemli ölçüde çözüme kavuşturmaktadır.

Tapu Kadastro Kuyud - ı Kadime Arşivi (TK. KKA),

Tahrir Defteri (TD), nr. 29, 43, 348, 355.

Trabzon Şer'iyeye Sicilleri (TŞS), nr. 1866/52, 1904/90, 1923/109, 1999/185, 2005/191, 2019/205.**Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)**

Hurufat Defteri (HD), nr. 1133.

Vakıf Defteri (VD), nr. 157, 532.

Çaykara İlçesi - Akdoğan Köyü Muhtarlığı Arşivi (Çİ-AKMA)

Eğrisu Yaylası'na Ait Hicri 1015 Tarihli Of Kadısı Hücceti (EY-H.1015-OKH).

Eğrisu Yaylası İle İlgili Evâhir-i Cemaziye'l-ahir 1136 Tarihli Padişah Fermanı.

Eğrisu Yaylası'na Ait Hicri 1137 (1725) Tarihli Of Kadısı Hücceti (EY-H.1725-OKH).

Dernekpazarı Kaymakamlığı (DPK)

Ormancık (Makdanos) Köyü Arazi Tahrir Cetveli Defteri (OKATCD).

Dernekpazarı İlçesi - Ormancık Köyü Güzelleştirme ve Dayanışma Derneği Arşivi (DPİ – OKGDDA)

Trabzon Kadısına 1701 Tarihinde Gönderilen Emrin Sureti (TK1701TGES), nr. 3.

Trabzon Kadısı Veiyuddin Efendi'nin Hücceti ve Sureti (TKVEH), nr. 4, 5.

Sultan II. Mahmud'un Barma Camii Fermanının Sureti (SII.M-BCFS), nr. 6.

Sultan II. Mahmud'un Hola-i Kebir Köylerinin Mera Yerleri İle İlgili Fermanı (SII.M-HKMYF), nr. 7.

20 Muharrem 1279 (18 Temmuz 1862) Tarihli İlâmın Mustafa Cansız Tarafından Çevirisi, nr. 8, s. 1-8.

Trabzon Tetkikat Mahkemesi Meclisinin İlâmı ve İlâmın Suretleri (TTMMİ), nr. 9.

H.1284 ve 1285 / M. 1868 Tarihli Tapu Kayıtları (1284-1285 / 1868 T.TK), nr. 10, s. 1-2.

Çaykara Kazası İdare Heyetinin 79 Sayılı Kararı (ÇKİH79SK), nr. 11.

Okşoho Köy Sınır Kâğıdı Örneği (OKSKÖ), nr. 12.

Yedi Köy Muhtarı'nın Barma Yaylası'na Yapılan Silahlı Müdahalenin Önlenmesi İçin Trabzon Valiliğine Verdikleri Dilekçe (YKMBYYSMÖİTVVD), nr. 13.

Yedi Köy Muhtarının İçişleri Bakanlığına Gönderdiği Dilekçe (YKMİBGD), nr. 14.

Çalışanlar Köyü Muhtarının Trabzon Valiliğine Telgrafı (ÇKMTVT), nr. 15.

Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğünün Taşçılar Köyü Muhtarına Verdiği Cevap (TSM.M.TKMVC), nr. 16.

Çaykara ve Sürmene Köy Muhtarlarının Talep Ettiği Sınırlar (Ç-S. KMTES), nr. 17.

Hola-i Kebir Köy Muhtarlarının Trabzon Valiliğine Gönderdikleri Rapor Mahiyetindeki Dilekçeleri (HKKM.TV.GRMD), nr. 18, s. 1-2.

Dernekpazarı İlçesi – Tüfekçi Köyü Muhtarlığı Arşivi (DPİ – TKMA)

Harita Mühendisi Osman Sula'nın Çaykara – Sürmene İlçe Hududu Haritası (HMOSÇ-SHH).

Kabro Hoca'nın Oğlu Ahmet Er'in Arşivi (KHO.AEA)

Sultan III. Selim'in Barma Köyü Camii Fermanı (SIII.S-BKCF).

Prof. Dr. Burhanettin Can Arşivi

Hadi Belediyesi Reisi ve Azası İle İlgili Belge.

Resmî Gazete, Sayı 30812, Tarih: 25 Haziran 2019; Sayı 30960, Tarih: 26 Kasım 2019.

2. Kitap ve Makaleler

1935 *Genel Nüfus Sayımı – Trabzon Vilayeti*, Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü Yayını, Ankara 1937.

1940 *Genel Nüfus Sayımı*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1944.

1945 *Genel Nüfus Sayımı*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1950.

ALBAYRAK, Sadık, *Manaho Deresi (Cezaevi Notları)*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013.

ALTUNCU, Naci, “Geçmişte yayladan köye göç”, <https://www.caykaragazetesi.com/gecmiste-yayladan-koye-goc/> (06 Kasım 2018).

ARSLAN, Zehra, “Cumhuriyet Döneminde Of İlçesinin İdari Yapısı ve Nüfusu (1923-2015)”, *Türk İdare Dergisi*, 480 (2015), ss. 11-37.

ASAN, Ömer, *Pontos Kültürü*, Belge Yayınları, İstanbul 2000.

AYGÜN, Necmettin, “Osmanlı Devleti Kırsalında İktisadî Örüntüler ve Trabzon’da Koyun (Sürü) Sahipleri (1722)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 25, Trabzon 2018, ss. 11-67.

BAKKALOĞLU, Numan, “Yaylaönü Köyü”, *Yeni Çaykara Bülteni*, 8 (1984), s. 17.

BİLGİN, Mehmet, *Sürmene Tarihi*, Sürmene Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 1990.

BOSTAN, M. Hanefi, “Çaykara ve Dernekpazarı Tarihi”, *Geçmişten Geleceğe Çaykara - Dernekpazarı (Tarih - Toplum - Kültür)*, Çaykara ve Dernekpazarı Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti Yayını, İstanbul 2005, ss. 17-94.

BOSTAN, M. Hanefi, *Karadeniz’de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı*, Nöbetçi Yayınevi, İstanbul 2012.

BOSTAN, M. Hanefi, “XV - XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Of Kazası”, *Başlangıçtan Günümüze Her Yönüyle Of*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2016, ss. 35-109.

COŞKUN, Osman, *Doğu Karadeniz Yer Adları ve Söz Varlığı (Artvin - Rize - Trabzon)*, Çatı Kitapları, İkizdere 2013.

ÇOLAK, Alper Hüseyin ve KIRCA, Simay, “Turbalıklar: Gezegenin Arşivleri”, *Atlas Dergisi*, 249 (2013), ss. 70-88.

DEMİRCİOĞLU, Sezgin – BİLGİN, Süleyman, *Of Nüfus Defteri (1834)*, Şenyıldız Yayınları, İstanbul 2011.

Derleme Sözlüğü, II, (1968) III, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1965.

EKİNCİ, İlhan, “On Dokuzuncu Yüzyılda Doğu Karadeniz’de (Gümüşhane-Trabzon) Yayla Anlaşmazlıkları ve Düşündürdükleri”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 26, Trabzon 2019, ss. 311-346.

EMECEN, Feridun, “Ağnam Resmi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1998,

ERÜZ, Coşkun, “Barma Ağaçbaşı Turbalığı Bir Dünya Mirası”, <https://www.caykaragazetesi.com/barma-agacbasi-turbaligi-bir-dunya-mirasi/> (erişim 15 Kasım 2017).

GOLOĞLU, Mahmut, *Trabzon Tarihi (Fetihten Kurtuluşa Kadar)*, Serander Yayınları, Trabzon 2013.

KABRO HOCA (Kebirzâde Hasan), “Barma Yaylası Haritası”, *Dernekpazarı Haber Bülteni*, 8 (1998), ss. 24-25.

KARATAŞ, Mecit, “Yaylalar”, *Yeni Çaykara Bülteni*, 11 (1985), s. 3.

KILIÇ, Dündar, *Sürmene Nüfus Defteri (1834)*, Alioğlu Yayınevi, İstanbul 2013.

KUNERALP, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İsis Yayınları, İstanbul 1999.

LESSİNG, Ferdinand D., *Moğolca Türkçe Sözlük*, I-II, Çev. Günay Karaağaç, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

MİROĞLU, İsmet, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, Anadolu Yakası Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, İstanbul 1975.

MOR, Cemil, *Trabzon İlinin Turizm Coğrafyası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2006.

NECİP, Emir Necipoviç, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Çev. İklil Kurban, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon, Defa 1, Trabzon Vilâyeti Matbaası, Trabzon 1286.

Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon, Defa 4, Trabzon Vilâyeti Matbaası, Trabzon 1289.

Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon, Defa 8, Trabzon Vilâyeti Matbaası, İstanbul 1293.

ŞAKİR ŞEVKET, *Trabzon Tarihi*, Yay. Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2001.

ŞEMSEDDİN SAMİ, “Barma”, *Kâmûs’ul – A’lâm*, II, Mihran Matbaası, İstanbul 1316, ss. 391, 392.

Trabzon Köprübaşı Belediyesi (= TKB), (2018), “Arsa M2 Rayiç Bedelleri”, <https://www.trabzonkoprubasi.bel.tr/genel.asp?sayfalama=goster&id=78> (erişim 29.10.2018).

TUNCER, İbrahim, *Coğrafyası ve Belgeleriyle Çaykara Tarihi*, Çaykara Kültür Sanat ve Yayıncılık Limited Şirketi, İstanbul 2017.

UMUR, Hasan, *Of ve Of Muharebeleri*, Güven Basımevi, İstanbul 1949.

UMUR, Hasan, *Of Tarihine Ek*, İstanbul Birlik Basın ve Yayınevi, İstanbul 1956

YILMAZ, Özgür, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2014.

YİĞİT, Altay, *Çaykara ve Folkloru*, Kent Matbaası, Ankara 1981.

YİĞİTBAŞIOĞLU, Hakan, “Ağaçbaşı Yaylası Turbalığı/Trabzon: Doğal Çevre Değişimine Güzel Bir Örnek”, *V. Ulusal Coğrafya Sempozyumu 2008 (16-17 Ekim 2008) Bildiriler Kitabı*, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafya Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Ankara 2009, ss. 293-298.

ZAMAN, Mehmet, *Doğu Karadeniz Kıyı Dağlarında Yaylalar ve Yaylacılık*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2007.

ZEKİYE, Mirfatih Z., *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.

HURUFAT DEFTERLERİNE GÖRE KUMRU'DA (SERKİZ, KEŞDERESİ VE MEYDAN KAZALARI) CAMİLER, MESCİTLER VE GÖREVLİLERİ* (1689-1834)

Abdullah BAY**

ÖZ

Bu incelemede şehir tarihinin ana kaynakları arasında yer alan Hurufat defterlerinden ve bölge hakkında bilgi veren diğer bazı belgelerden hareketle Kumru çevresindeki kırsal yerleşim yerlerinde kurulmuş vakıflar, dinî yapılar, görevliler ve ücretleri incelenecektir. Kazalar hakkında tutulan Hurufat defterlerinde bölgenin idarî, dinî, sosyal ve ekonomik durumu ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Tutulduğu zaman dilimi değerlendirildiğinde, bu defterler bölgenin yaklaşık iki yüzyıllık bir dönemini tespit etme imkânı sunmaktadır. Osmanlı döneminde bölgenin idari birimleri olan Meydan, Serkez ve Keşderesi kazalarında 1690 ile 1830 yılları arasında çok sayıda dini yapı hizmet veriyordu. Hizmet veren bu binaların her türlü finansmanı ise vakıflarla karşılanıyordu. Kazalarda inşa edilen camiler, mescitler ve buralarda görevli kişilerin masraflarını karşılamak üzere hayırsever kişiler tarafından birçok para vakfı kurulmuştur. Vakfedilen bu paralar İslam hukukuna uygun şekilde düzenlenmiş bir çeşit gelir sistemiyle borç verilerek değerlendirilmiş, elde edilen gelirler, dinî ve sosyal yapıların bakım ve onarımlarının sağlanması ve görevlilerin maaşlarının karşılanması için harcanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kumru, Meydan, Serkez, Keşderesi, Cami, Mescid, Vakıf, Hurufat.

MOSQUES, MASJIDS AND THEIR OFFICIALS IN KUMRU (SERKIS, KEŞ STREAM AND MEYDAN DISTRICT) ACCORDING TO HURUFAT NOTEBOOKS (1689-1834)

ABSTRACT

This study deals with the foundations and religious structures established in rural settlements around Kumru, and officials and their wages will be examined based on the Hurufat notebooks, which are among the main sources of the local history,

* Gönderim Tarihi: 24.07.2022 Kabul Tarihi:14.10.2022.

** Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Tarih Bölümü, RİZE.
abdullahbay1973@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5420-8999.

and some other documents revealing the characteristics of the region. *Hurufat* notebooks kept by district officers provide us with important information about the administrative, religious, social and economic aspects of the region. Considering the period in which it was kept, these notebooks offer the opportunity to identify a period of approximately two centuries in the region. During the Ottoman period, many religious buildings were serving in the districts of Meydan, Sergis and Keş Stream, which were the administrative units of the region, between 1690 and 1830. All kinds of financing for these buildings were supported by foundations. Many monetary foundations were established by benevolent people to cover the expenses of mosques and masjids built in these districts, and the people working in these places. These donations were utilized through a kind of income system according to Islamic law, and the revenues were spent for the maintenance and restoration of religious and social structures and to meet the wages of the officials.

Keywords: Kumru, Meydan, Sergiz, Keşderesi, Mosque, Masjid, Foundation, Hurufat.

Giriş

Kumru, Anadolu'nun kuzeydoğusunda, Elekçi deresinin aşındırdığı iki vadi arasında yer alan bir yerleşim yeridir. Doğusunda Korgan, batısında Akkuş, kuzeyinde Fatsa, kuzeybatısında Ünye ve güneyinde Niksar ilçeleri bulunur. Ordu iline bağlı ilçenin idari sınırlarında Osmanlı döneminde Meydan ve Serkez kazaları, Korgan ilçesinin sınırlarında ise Keşderesi kazası yer alıyordu. Yöre kesin olarak 1427/28 yılında Osmanlı hakimiyetine geçti. Fetihden sonra uzun yıllar Sivas eyaletine bağlı olarak idare edilen yöre 1455 yılında “Satılmış-ı Mecid Beğ” adı altında nahiye olarak teşkilatlandırılmıştı.¹ Satılmış nahiyesi 1520 tahririnde kaza haline getirildi. 1642 yılında ise kaza altı farklı kazaya bölündü. Bu idari düzenlemelere göre kazanın eski merkez çevresi Satılmış olarak devam ederken, Korgan’da Keşderesi, Ünye’nin doğusu ve Kumru’nun kuzeyinde Meydan kazası, Kumru’nun kuzey-doğu ve Fatsa’nın güney-batı kesimlerinde Serkez (Serkeş) kazaları oluşturulmuştur. Satılmış kazası 32, Meydan 18, Keşderesi 11 ve Serkez 18 köye sahipti. En fazla hane 284 sayısı ile Meydan’da bulunuyordu. Buna karşılık Satılmış 200, Serkez 160 haneye sahipti. En az haneye sahip kaza ise 66 hane ile Keşderesi idi.²

¹ Bahaeddin Yediyıldız-Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları I: 1455 Tarihli Tahrir Defteri*, TTK, Ankara 1992, s.XXVI-XXIV; Bahaeddin Yediyıldız-Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları II: 1485 Tarihli Tahrir Defteri*, TTK, Ankara 2002, s.20-35.

² Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağında Nüfus 1455-1643”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy. 6, 1991, s.176; Kaza ismi belgelerde Serkez, Serkis, Sergis, Serkeş biçimlerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. 19. yüzyıldan itibaren Serkeş kullanımı ağırlık kazanmıştır. İncelemede orijinal isimlendirmelere sadık kalınarak yer yer farklı isimlerin kullanımı bilinçli olarak tercih edilmiştir.

Uzun yıllar bölge üç ayrı kaza birimi altında idare edildi.³ 19. yüzyıla gelindiğinde Keşderesi, Serkiz ve Meydan'ın kaza statüsü devam ediyordu. Fatsa kazasına bağlı 22, Keşderesi kazasına bağlı 14, Serkiz kazasına bağlı 24, Meydan kazasına bağlı 13 köy bulunuyordu. Meydan kazası köyleri Tevkür, Çokdeğirmen, Karacalu, Divani, Kömerik, Kovancık, Gebekise, Samur, Alideresi, nefs-i Meydan, Koncuk, Ergen, Ağcaalan'dan oluşuyordu. Serkeş kazası Kunaş, Balı, Demircili, Güneycik, Fizme-i Sufla, Akçakese, Nefs-i Serkeş, Kuşnavak, Karaçalı, Kargucak, Karaağaç, Gökçeli, Tekye, Derbent, Salihlü, Göl, Geyikçelü, Meri, Duman, Kösebucağı, Güğez, Fizme-i Ulya, Belalan köylerinden oluşuyordu.⁴ Yöre Tanzimat sonrası idarî düzenlemeleri kapsamında 1847 yılında Trabzon Eyaleti'ne dahil edildi. 1864'te yöre yeni oluşturulan Ünye Sancağına bağlı Fatsa ve Ünye kazaları arasında bölüştürülmüştü.⁵ 1869 yılında Fatsa nahiyeye dönüştürülerek Ünye kazasına bağlandığı sırada Serkiz, Meydan ve Keşderesi kazalarına bağlı köyler de bu iki idari birim arasında bölüştürülmüştü.⁶ 1877'de uzun bir aradan sonra Canik Sancağı Sivas eyaletine bağlandığı sırada bu kazalar da bu eyalete bağlanmıştı.⁷ 1900 yılında bölge yeniden Ünye ve Fatsa kazaları arasında paylaştırılarak Trabzon vilayetine bağlanmıştır.⁸ 1332/1913 tarihli haritada Fatsa ve Ünye'nin iki ayrı kaza yapısını devam ettirdiği görülüyor. Meydan ve Serkiz'in ayrı kaza statüleri ise kaldırılmıştır.⁹

Meydan ve Serkiz Kazalarında Osmanlı Vakıfları

Osmanlı toplumunda ekonomik, sosyal ve kültürel hizmetler vakıflar aracılığıyla gerçekleştiriliyordu.¹⁰ Topluma hizmet sunan mektep, medrese, hastane, cami, mescit, tekke, zaviye, yol, köprü ve imaret gibi sosyal, ekonomik ve kültürel yapılar vakıflarla inşa ve finanse edilmiştir.¹¹ İmparatorluğun bir

³ Fethi Gedikli, "Kaza", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C: 25, Ankara 2022, s.117-119.

⁴ NFS.d., 1033, s.6. Canik Nüfus Yoklama Defteri. H.1255/1839; NFS.d., 977, s.63-114. H 1250/M 1834.

⁵ Nedim İpek, "Canik Sancağı'nın Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, C: 12, sy. 1, 1999, s.35.

⁶ *Trabzon Vilayeti Salnamesi*. C: 1, Haz. Kudret Emiroğlu, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara 1993, s.157.

⁷ *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1877*, C: 9, Haz. Kudret Emiroğlu, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara 1995.

⁸ *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1990*, C: 18, Haz. Kudret Emiroğlu, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara 2008, ss.422-423; *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1903*, C: 21, Haz. Kudret Emiroğlu, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara 2008, s.561.

⁹ İBB, Atatürk Kitaplığı, Hat, 1084. 1332/1913 Tarihli Ünye haritası.

¹⁰ Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrât Sistemi", *Osmanlı*, C: 5, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.17.

¹¹ Hasan Demirtaş, "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurufat Defterleri: Kangırı Örneği", *Vakıflar Dergisi*, S: 37, 2011, s.49; Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri", *Türkler*, C: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.447.

parçası olan Kumru'da da bütün bu hizmetler vakıflar aracılığıyla gerçekleştiriliyordu. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde (VGMA) kurulmuş olan bu vakıflara ait çok sayıda defter bulunmaktadır. İncelememizin ana kaynağını oluşturan Hurufat defterleri bu amaçla hizmet veren vakıfların tayin ve terfi işlemlerinin kayıtlarını ihtiva eder. Bu defterlere harf sırasına göre kazalardaki vakıflarda görevli imam, hatip, ferraş ve karyim gibi personellerin atamaları günü gününe kaydedilmiştir. Defterlerde herhangi bir vakfa yapılan atamalar, görevden alma, vakfın çeşitli meseleleri, anlaşmazlıklar, vakfiye sorunlarına ilişkin bilgiler verilmiştir. Atama usulüne göre vakıflarda görev boşaldığında atanmak isteyen kişi arzuhal sunar, bu istek yerel kadı veya naib aracılığıyla veya doğrudan kadı ve naib arzıyla kazaskerliğe iletilir, uygun görülmesi durumunda tevcih beratla gerçekleştirilirdi. Berat verilmesinin ardından, berat özetleri Hurufat defterlerine kaydedilirdi.¹² Kösebucağı köyü camii hatibi Mehmed'in vefatı üzerine gerçekleştirilen tevcih işlem basamaklarına işaret ediyor. "...fevt oldukda oğlu Mehmed mevcûd iken sulbi olmak hasebiyle ecânibden Seyyid Ali nam kimesne müteveffanın "bilâveled fevt oldu" deyu hitabet-i mezkûreye hilaf-ı inha bir takrîb üzerine berat ettirüb merkûma gadr-i külli ve babası nânâresinden mahrûm etmekle hilaf-ı inha berat ettirüb mezbûrun ref'inden babası merkûmun mahlûlünden nâibi Mehmed arzıyla oğlu Mehmed b. Mehmed'e tevcih buyuruldu".¹³

Gerçekleştirilen bu atamalar sonucu günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Arşivi'nde bütün imparatorluğa ait defter sayısı 216'ya ulaşmıştır. Defterler, atik H. 1086-1103 (M.1673-1691) ve cedit H. 1102-1298 (M. 1690-1840) olmak üzere iki seri halinde bulunmaktadır. Hurufat defterlerinde vakıf, esnaf ve mahkeme teşkilatı ve buralarda çalışan personel hakkında verilen beratların özeti niteliğindeki kayıtlar yer almaktadır. Bu defterler hem vakıf envanteri hem de imam, hatip, müderris, muallim, zaviyedar, mütevellî, nazır, ferraş, muhızır, kâtip, esnaf kethüdası ve yiğitbaşı gibi görevlilerin özlük bilgilerinin tutulduğu defterler olarak da nitelendirilebilir.¹⁴ Bir şehrin veya bölgenin yer isimleri, idari değişiklikler, görevliler, mimarî yapıları, yapılarda hasar, tamir ve yeniden inşa gibi zamanla gerçekleştirilen değişikliklerin tespit edilebilir olması bu defterleri tarihçiler ve sanat tarihçileri için temel kaynak konumuna yükseltmiştir.¹⁵

¹² Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Ankara 2018, s.134; Yasemin Beyazıt, "Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", *History Studies C: 5*, S: 1, 2013, s.44.

¹³ VGMA, HD, 567, s.134. Z 1223/1808.

¹⁴ Beyazıt, a.g.m., s.48.

¹⁵ Hurufat Defterleri ve kaynaklık değeri üzerine geniş bilgi için bkz. Halit Çal, "1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli Hurufat Defterine Göre Yunanistan'daki Türk Mimarisi", *Erdem*, S: 58, 2010, s. 221-286; Tuncer Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1990, s.1-13; Mustafa Alkan, "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurufat Defterleri: Adana Örneği", *Kongreye Sunulan Bildiriler*, C: IV, 1.Kısım (XV. Türk Tarih

Bu defterlerde kazalardaki vakıflar hakkında pek çok bilgi bulunmakla birlikte burada tarihi süreçte Keşderesi, Meydan ve Serkiz kazalarının sınırları içerisinde kurulan Kumru merkez ve köylerindeki cami, mescit ve görevliler ele alınacaktır. Meydan, Serkiz ve Keşderesi vakıflarının içinde bulunduğu çok sayıdaki defterlerden dinî yapılar ile buralarda görevli imam, hatip, müezzin gibi personellerin vefat, atama işlemleri ve camilerin banileri belirlenebilmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıflar Arşivi'nde (VGMA) Anadolu defterleri arasında dağınık halde bulunan Kumru'ya ait bu defterler H.1101-1250 (M.1689-1834) tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir. En eski atama kaydı H. 1101 (M.1689) tarihlidir. VGMA'da Keşderesi, Meydan ve Serkis'e ait eski Kumru sınırını oluşturan yerleşim yerlerindeki toplam kayıt sayısı 192'dir. Kumru'daki atamaların birkaçı hariç, büyük çoğunluğu dini kurumlara yapılmıştır. Bölge ile ilişkisi bulunan defter katalogları aşağıdaki tabloda listelenmiştir.

Kaza Adı	VGMA Defter No	Sayfa Sayısı	Kayıt Sayısı	Başlangıç-Bitiş Tarihi
Keşderesi	555	1	6	1230-1237 (1814-1821)
Keşderesi	1131	1	14	1119-1134 (1707-1721)
Keşderesi	1140	1	2	1109-1110 (1697-1698)
Meydan	1154	1	4	1180-1196 (1766-1781)
Meydan	1098	2	23	1101-1118 (1689-1781)
Serkiz	545	1	10	1217-1223 (1802-1808)
Serkiz	547	1	5	1199-1203 (1784-1788)
Serkiz	548	1	11	1203-1208 (1788-1793)
Serkiz	549	1	5	1238-1243 (1822-1827)
Serkiz	550	1	7	1245-1250 (1829-1834)
Serkiz	567	1	4	1223-1226 (1808-1811)
Serkiz	1088	1	17	1144-1154 (1731-1741)
Serkiz	1089	1	2	1184-1185 (1770-1771)
Serkiz	1090	1	18	1168-1173 (1754-1759)
Serkiz	1091	1	2	1138 (1725)
Serkiz	1117	1	4	1176-1179 (1762-1765)
Serkiz	1118	1	15	1130-1135 (1717-1722)
Serkiz	1119	1	1	1136 (1723)
Serkiz	1122	1	11	1156-1167 (1743-1753)
Serkiz	1123	1	3	1187-1188 (1773-1774)
Serkiz	1128	1	5	1139-1140 (1726-1727)
Serkiz	1139	1	4	1140-1141 (1727-1728)

Kongresi, 15 Eylül 2006), Ankara 2010, s.825-842; Enver Çakar-Celalettin Uzun, *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Elazığ 2017; Enver Çakar, "Hurufat Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Palu", *Vakıflar Dergisi*, S: 49, 2018, s.21-40; F. Naldan, "Hurufat Defterlerine Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda Gercanis'de (Refahiye) Bulunan Vakıf Eserler", *Vakıflar Dergisi*, S: 53, 2020, s.115-131.

Serkiz	1140	1	8	1110-1111 (1698-1699)
Serkiz	1142	1	3	1130-1222 (1717-1807)
Serkiz	1158	1	8	1188-1203 (1774-1788)

Tablo 1. Kumru ile ilgili vakıf kayıtlarının bulunduğu defterler

Dini Yapılar

Kumru’da başlıca binalar, camiler ve mescitler ile genellikle bunların bitişiğinde yer alan mekteplerdi. Bunlar dışında Kömerik köyünde bir türbe ve Serkiz’de bir zaviye belgelere yansımıştır. Kömerik’teki türbe Salih Mustafa adına kayıtlıdır.¹⁶ Serkiz kazası merkezinde bulunan zaviye ise Heybetullah zaviyesi olarak kayıtlıdır. Zaviye Şeyh Osman’a tevcih edilmiştir.¹⁷ Kayıtlara yalnızca birkaç mescit sayısının yansımaları tescille doğrudan ilgilidir. Belgelere yansıyan tarihler inşa tarihinden ziyade ilk görevli atamalarına karşılık gelmektedir. Birçoğunun tescil tarihinden önce de uzun yıllar mescit olarak kullanıldığını imam hatip atamasıyla da tescille girdiğini gösteren bilgiler vardır.

İnşa edilen eserlerin banilerinin büyük çoğunluğunu köylüler, köylü hayırsesler, bunlar dışındakileri ise ağa, asker ve bey gibi toplumun üst tabakasına mensup kişiler oluşturmuyordu. Örneğin Güneycik camiini Osman Bey,¹⁸ Kuşnağak ve Kayaköy camilerini köy ahalisi,¹⁹ Meri camiini Hacı Ali,²⁰ Göğçeli camiini Şaban Ağa,²¹ Gököy camiini Seyyid İbrahim Ağa yaptırmıştı.²² İnşa edilen cami ve mescitlerin neredeyse tamamında inşaata başlamadan önce izin isteğinde bulunulmuştu. Kuşnağak camiinin inşasından önce merkezden izin isteğinde bulunulması buna örnek oluşturur.²³ Bazı banilere inşa ettirdikleri camilerin imam hatip görevi tevcih edilmiştir. Örneğin Serkiz merkezinde Osman tarafından yaptırılan caminin imam hatip görevi kendisine tevcih edilmiştir.²⁴ Cemaatin artması veya zamanla yıkılması durumunda, bazı camiler hayır sahibi kişiler veya köy halkı tarafından yeniden inşa edilmiştir. Bu yapılar arasında yer alan çok az sayıdaki mescit, cemaatinin çoğalması veya ihtiyaca binaen, hayır sahiplerinin veya ahalinin talebi, kaza kadısı veya naibinin arzı ve hükümetin de izniyle, minber konularak camiye dönüştürülmüştür. Kargucak köyünde Dumlu Camii “...müddet-i vâfireden berü harab olub Halil b. Mustafa cami-i mezburu tamir ve termim ve bâ-izin-i hümayûn müceddeden minber vaz’

¹⁶ VGMA, HD, 1098, s.93. N 1103/1692. “...medfün Salih Mustafa türbedarı Ramazan fevt yerine Mehmed...”

¹⁷ VGMA, HD, 1118, s.152. Ca 1131/1719. “...nefs-i Serkiz nam karyede Heybetullah zaviyesi avam-ı nasdan Mehmed ve Ali almağla ref’inden Şeyh Osman’a...”

¹⁸ VGMA, HD, 1088, s.193. M 1145/1732.

¹⁹ VGMA, HD, 545, s.111. Ca 1222/1807.

²⁰ VGMA, HD, 1140, s.367. Z 1111/1700.

²¹ VGMA, HD, 1118, s.152. M 1135/1722.

²² VGMA, HD, 1090, s.252. C 1168/1755..

²³ VGMA, HD, 545, s.111. Ca 1222/1807. “...ahali-i karye bâ-izn-i hümayun müceddeden binası...”

²⁴ VGMA, HD, 1117, s.126. Ca 1178/1764.

edüb cami-i şerife hatib lâzım olmağla hasbî bâni-i mezbûr Halil'e bâ-arzuhal tevcih" buyurulmuştu.²⁵

Defterlerde kayıtlı tevcihlerden hareketle Serkis, Meydan ve Keşderesi kazalarında (Kumru ve Korgan) iki yüz yıllık sürede mevcut cami ve mescitler, banileri ve mescitlerin camiye dönüştürülme tarihleri hakkında bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Hurufat defterlerinde 17. yüzyıl sonundan 19. yüzyıl ortasına kadar Korgan ve Kumru sınırlarında çok sayıda dinî yapının adı zikredilmiştir. Defterlerdeki bilgilere göre hazırlanan ekli liste Korgan ve Kumru'da dinî yapıların yer aldığı yerleşim yerlerini ve banilerini toplu olarak göstermektedir. (Ekli Tablo bkz.)

Camiler ve Mescitler

Fındıksa Camii: Keşderesine bağlı köydeki ilk cami kaydı 1125/1713 tarihine aittir. Camiye muhtelif tarihlerde imam hatip, müezzin ve ferraş tevcihleri gerçekleştirilmiştir. Aynı köyün mahallesi olduğu anlaşılan yerde Avşarcık adında bir cami kaydı daha bulunuyordu.²⁶

Gemenos Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1122/1710 tarihlidir. 1231/1816 tarihinde ahali tarafından yeniden yaptırılmıştır. Camiye muhtelif tarihlerde hatip ve müezzin tevcihi gerçekleştirilmiştir.²⁷

Tatarcık Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1123/1711 tarihlidir. Camiye muhtelif tarihlerde hatip ve müezzin tevcihleri gerçekleştirilmiştir.²⁸

Kuzpınarı Camii: Keşderesi kazasına bağlı köydeki ilk cami kaydı 1234/1819 tarihlidir.²⁹

Başköy Camii: Keşderesi kazasına bağlı köydeki ilk cami kaydı 1237/1822 tarihlidir.³⁰

Tepealan Camii: Keşderesi kazasına bağlı köydeki ilk cami kaydı 1237/1822 tarihlidir.³¹

Kiçi Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1119/1707 tarihlidir.³²

Karakoyunlu Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1122/1710 tarihlidir. Ahali tarafından yaptırılmıştır. Camide muhtelif tarihlerde hatip, ferraş ve müezzin tevcihi gerçekleştirilmiştir.³³

Korgan Camii: Cami kaza merkezi olan Korgan köyünde bulunuyordu. İlk kayıt 1129/1717 tarihlidir. Camiye muhtelif tarihlerde imam ve müezzin tevcihi gerçekleştirilmiştir.³⁴

²⁵ VGMA, HD, 545, s.111.

²⁶ VGMA, HD, 555, s.216; VGMA, HD, 1131, s.8.

²⁷ VGMA, HD, 555, s.216; VGMA, HD, 1131, s.8.

²⁸ VGMA, HD, 555, s.216; VGMA, HD, 1131, s.8.

²⁹ VGMA, HD, 555, s.216.

³⁰ VGMA, HD, 555, s.216.

³¹ VGMA, HD, 555, s.216.

³² VGMA, HD, 1131, s.8.

³³ VGMA, HD, 1131, s.8.

³⁴ VGMA, HD, 1131, s.8.

Turali Mescidi: Aynı adlı köyde bulunuyordu. Köydeki ilk cami kaydı 1134/1722 tarihlidir. Mescit iken alınan izin ile camiye çevrilmiştir.³⁵

Gevrek Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1109/1697 tarihlidir.³⁶

Korcu (?) Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1109/1697 tarihlidir.³⁷

Canurca Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1110/1698 tarihlidir.³⁸

Ergen Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1104/1693 tarihlidir. Yine aynı köye bağlı mahalle olduğu anlaşılan Yılanlıca'da 1112/1700'de kayda yansıyan bir cami daha bulunuyordu. 1104/1693'te bu cami tescile mescit olarak girmişti. Camiye muhtelif tarihlerde hatip ve müezzin tevcihi gerçekleştirilmiştir.³⁹

Tevkür Camii: Köy bazı belgelerde Tekfur olarak da geçmektedir. Köydeki ilk cami kaydı 1102/1691 tarihlidir. Camiye muhtelif tarihlerde imam hatip, abkeş ve müezzin tevcihi gerçekleştirilmiştir.⁴⁰

Alan Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1190/1776 tarihlidir.⁴¹

Aliverası Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1113/1701 tarihlidir. Camiye muhtelif tarihlerde imam hatip, ferraş ve müezzin tevcihi gerçekleştirilmiştir.⁴²

Kunaş Camii: Köydeki ilk camii kaydı 1103/1692 tarihlidir.⁴³

Kömerik Salih Mustafa Türbesi: Samur köyünün bir mezrası idi. Köyde Salih Mustafa adındaki birine ait türbede Ramazan türbedar olarak görev yapıyordu. 1103/1692'de Ramazan'ın vefatı sebebiyle görev Mehmed'e tevcih edilmişti.⁴⁴

Tepecik Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1111/1699 tarihlidir. Camiye ferraş tevcih edilmiştir.⁴⁵

Divani Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1113/1701 tarihlidir. Camiye muhtelif tarihlerde imam hatip, ferraş ve müezzin tevcihi gerçekleştirilmiştir.⁴⁶

Karaalilü Camii: Çokdeğirmen köyüne bağlı mahallede inşa edilmişti. İlk cami kaydı 1113/1701 tarihlidir. Camiye muhtelif tarihlerde hatip, abkeş ve ferraş tevcihi gerçekleştirilmiştir.⁴⁷

Kumlu Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1114/1702 tarihlidir. Camiye muhtelif tarihlerde hatip ve abkeş tevcihi gerçekleştirilmiştir.⁴⁸

Ağcaalan Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1116/1704 tarihlidir.⁴⁹

³⁵ VGMA, HD, 1131, s.8.

³⁶ VGMA, HD, 1140, s.314.

³⁷ VGMA, HD, 1140, s.314

³⁸ VGMA, HD, 1140, s.314.

³⁹ VGMA, HD, 1154, s.44; VGMA, HD, 1098, s.93; VGMA, HD, 1098, s.91.

⁴⁰ VGMA, HD, 1154, s.44; VGMA, HD, 1098, s.91.

⁴¹ VGMA, HD, 1154, s.44.

⁴² VGMA, HD, 1154, s.44; VGMA, HD, 1098, s.91.

⁴³ VGMA, HD, 1098, s.93.

⁴⁴ VGMA, HD, 1098, s.93.

⁴⁵ VGMA, HD, 1098, s.91.

⁴⁶ VGMA, HD, 1154, s.44; VGMA, HD, 1098, s.91.

⁴⁷ VGMA, HD, 1154, s.44; VGMA, HD, 1098, s.91.

⁴⁸ VGMA, HD, 1098, s.91.

⁴⁹ VGMA, HD, 1098, s.91.

Göl Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1116/1704 tarihlidir.⁵⁰

Kargucak Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1111/1699 tarihlidir. Ahali tarafından yaptırılmıştır. Camiye muhtelif tarihlerde imam, hatip ve müezzin tevcihi gerçekleştirilmiştir.⁵¹ Köyün mahallesinde Dumlu camii denilen bir cami daha bulunuyordu. Bu cami Halil b. Mustafa tarafından yaptırılmıştı. Yine kendisine ilk defa hatiplik görevi tevcih edilmişti.⁵²

Göçceli Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1110/1698 tarihlidir. Şaban Ağa tarafından yaptırıldığından kendi adıyla da anılmıştır. Camiye muhtelif tarihlerde hatip, ferraş ve müezzin tevcihi gerçekleştirilmiştir.⁵³ Aşağı mahallede köylü hayırseverler tarafından yaptırılan bir cami daha vardı. Buradaki cami 1218/1803 yılında kayda girmiştir.⁵⁴

Karaağaç Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1110/1698 tarihlidir. Cami Ca 1221/1806 tarihinde ahali tarafından yeniden inşa edilmiştir. Camiye muhtelif tarihlerde hatip, ferraş ve müezzin tevcihi gerçekleştirilmiştir.⁵⁵

Kösebucağı Camii: Köyde Erikdibi denilen yerde bulunuyordu. Kızılağaç Camii olarak da anılıyordu. Cami 1111/1699 yılında tescile girmiştir. Camiye muhtelif tarihlerde hatip, ferraş ve müezzin tevcihi gerçekleştirilmiştir.⁵⁶

Demircili Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1145/1732 tarihlidir. Cami M 1221/1806 tarihinde ahali tarafından yeniden inşa edilmiştir. S 1243/1827 tarihinde Ramazanzâde Mehmed tarafından yeniden yaptırılmış ve bundan dolayı kendisine imam hatiplik görevi tevcih edilmiştir. Camiye muhtelif tarihlerde imam, hatip ve müezzin tevcihi gerçekleştirilmiştir.⁵⁷

Derbend Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1139/1727 tarihlidir. Cami Z 1203/1789 tarihinde ahali tarafından yeniden inşa edilmiştir. Camiye muhtelif tarihlerde imam ve hatip tevcihi gerçekleştirilmiştir.⁵⁸

Kuşnağak Camii: 1222/1807 yılında ahali tarafından inşa edilmiştir.⁵⁹

Meri Camii: Belgelerde sık sık Miri olarak da geçmektedir. Köydeki ilk cami kaydı 1110/1698 tarihlidir. Bu cami muhtemelen yaptırının ismiyle Bostancı Hüseyin Camii olarak anılmıştır. Başka bir mahallesinde yine banisine

⁵⁰ VGMA, HD, 1098, s.91.

⁵¹ VGMA, HD, 1088, s.193; VGMA, HD, 1140, s.367; VGMA, HD, 1089, s.28; VGMA, HD, 1090, s.252; VGMA, HD, 1139, s.39; VGMA, HD, 1122, s.104; VGMA, HD, 1131, s.8.

⁵² VGMA, HD, 545, s.111.

⁵³ VGMA, HD, 1118, s.152; VGMA, HD, 1140, s.367.

⁵⁴ VGMA, HD, 545, s.111.

⁵⁵ VGMA, HD, 1118, s.152; VGMA, HD, 1088, s.193; VGMA, HD, 548, s.159; VGMA, HD, 547, s.51; VGMA, HD, 545, s.111; VGMA, HD, 1123, s.41; VGMA, HD, 1122, s.104.

⁵⁶ VGMA, HD, 1140, s.367; VGMA, HD, 1090, s.252; VGMA, HD, 1119, s.111; VGMA, HD, 1117, s.126; VGMA, HD, 1088, s.193; VGMA, HD, 567, s.134; VGMA, HD, 1118, s.152; VGMA, HD, 1122, s.104; VGMA, HD, 1122, s.104; VGMA, HD, 547, s.52.

⁵⁷ VGMA, HD, 1088, s.193; VGMA, HD, 549, s.93; VGMA, HD, 545, s.111.

⁵⁸ VGMA, HD, 1128, s.29; VGMA, HD, 1088, s.193; VGMA, HD, 547, s.51; VGMA, HD, 545, s.91.

⁵⁹ VGMA, HD, 545, s.91.

izafetle Hacı Ali Camii adında bir cami daha vardı. Camiye muhtelif tarihlerde imam, ferraş, müezzin ve hatip tevcihi gerçekleştirilmiştir.⁶⁰

Kovancılı Camii: Ahali tarafından inşa edilmiştir. Köydeki ilk cami kaydı N 1223/1808 tarihlidir. Bu cami Yukarı Kovancılı'da kayıtlıdır.⁶¹

Göl Camii: Bazı belgelerde Gölköy olarak da anılmaktadır. Köydeki ilk cami kaydı 1131/1719 tarihlidir. Cami Seyyid İbrahim Ağa tarafından inşa edilmiştir. Bu sebeple aynı isimle belgelere yansımıştır. 1223/1808 tarihinde ahali tarafından yeniden inşa edilmiştir. Camiye muhtelif tarihlerde imam, müezzin, ferraş ve hatip tevcihi gerçekleştirilmiştir.⁶²

Kayaköy Camii: Ahali tarafından inşa edilmiştir. Köydeki ilk cami kaydı Ra 1223/1808 tarihlidir. Alançayırı denilen yerde inşa edilmiştir.⁶³

Salihli Camii: 1199/1785 tarihinde ahali tarafından yeniden inşa edilmiştir. Camiye muhtelif tarihlerde imam ve hatip tevcihi gerçekleştirilmiştir.⁶⁴

Fizme Camii: 1135/1723 tarihinde ahali tarafından inşa edilmiştir. Camiye muhtelif tarihlerde imam ve hatip tevcihi gerçekleştirilmiştir.⁶⁵

Gügez Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1132/1720 tarihlidir. Camiye muhtelif tarihlerde imam, ferraş, müezzin ve hatip tevcihi gerçekleştirilmiştir.⁶⁶

Serkiz Camii: Belgelerde sık sık Serkeş olarak da anılmaktadır. Burası kaza merkeziydi. Köydeki ilk cami kaydı 1110/1698 tarihlidir. 1158/1745 tarihinde ahali tarafından yeniden yaptırılmıştır. 1185/1771 tarihinde kaza merkezinde Osman Ağa tarafından yaptırılan ve kendi ismiyle anılan bir cami daha bulunuyordu. Yaptırana hatiplik görevi tevcih edilmiştir. Camiye muhtelif tarihlerde imam, ferraş, saka, müezzin ve hatip tevcihi gerçekleştirilmiştir.⁶⁷

Geyikçelü Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1156/1743 tarihlidir. Camiye muhtelif tarihlerde imam ve hatip tevcihi gerçekleştirilmiştir.⁶⁸

Erikçelü Camii: İlk cami kaydı 1241/1826 tarihlidir. Ahali tarafından yaptırılmıştır.⁶⁹

Koyunculu Camii: İlk cami kaydı 1243/1828 tarihlidir.⁷⁰

⁶⁰ VGMA, HD, 1128, s.29; VGMA, HD, 1140, s.367; VGMA, HD, 1139, s.39; VGMA, HD, 1090, s.252; VGMA, HD, 1088, s.193; VGMA, HD, 1140, s.367; VGMA, HD, 545, s.91.

⁶¹ VGMA, HD, 545, s.91; VGMA, HD, 548, s.159.

⁶² VGMA, HD, 545, s.91; VGMA, HD, 1088, s.193; VGMA, HD, 1117, s.126; VGMA, HD, 1090, s.252; VGMA, HD, 1122, s.104.

⁶³ VGMA, HD, 545, s.91; VGMA, HD, 549, s.93.

⁶⁴ VGMA, HD, 547, s.51; VGMA, HD, 548, s.159; VGMA, HD, 567, s.134; VGMA, HD, 1117, s.126.

⁶⁵ VGMA, HD, 1118, s.152; VGMA, HD, 547, s.51; VGMA, HD, 548, s.159.

⁶⁶ VGMA, HD, 1118, s.152; VGMA, HD, 1122, s.104; VGMA, HD, 1090, s.252; VGMA, HD, 567, s.134; VGMA, HD, 1088, s.193; VGMA, HD, 567, s.134; VGMA, HD, 547, s.51.

⁶⁷ VGMA, HD, 1080, s.193; VGMA, HD, 1089, s.28; VGMA, HD, 1117, s.126; VGMA, HD, 1090, s.252; VGMA, HD, 1128, s.29; VGMA, HD, 1140, s.367; VGMA, HD, 1122, s.104; VGMA, HD, 1118, s.152; VGMA, HD, 548, s.159; VGMA, HD, 547, s.52.

⁶⁸ VGMA, HD, 1122, s.104; VGMA, HD, 548, s.159.

⁶⁹ VGMA, HD, 549, s.93.

Güneycik Camii: Köydeki ilk cami kaydı 1134/1722 tarihlidir. Osman Bey tarafından yaptırılmıştır. Camiye muhtelif tarihlerde imam ve hatip tevcihi gerçekleştirilmiştir.⁷¹

Karaoğlu Camii: İlk cami kaydı 1154/1741 tarihlidir.⁷²

Tekke Camii: İlk cami kaydı 1138/1726 tarihlidir. Camiye muhtelif tarihlerde imam, müezzin ve hatip tevcihi gerçekleştirilmiştir.⁷³

Halilbeyli Camii: İlk cami kaydı 1138/1726 tarihlidir. Bu kayıta camiye meremmetçi tevcih edilmiştir.⁷⁴

Geriş Camii: Serkis'in muhtemelen mahallesi konumundaydı. İlk cami kaydı 1167/1754 tarihlidir. Camiye muhtelif tarihlerde imam ve hatip tevcihi gerçekleştirilmiştir.⁷⁵

Türbealanı Camii: İlk cami kaydı 1187/1773 tarihlidir.⁷⁶

Aşağıalan Mescidi: İlk mescit kaydı 1139/1727 tarihlidir.⁷⁷

Kuz Camii: İlk mescit kaydı 1130/1718 tarihlidir. İlginç şekilde daha sonra herhangi bir kayda rastlanmaz.⁷⁸

Heybetullah Zaviyesi: Zaviye Serkis kazası merkezinde bulunuyordu. 1131/1719 tarihinde kayda yansımıştır. "Avam-ı nasdan Mehmed ve Ali almağla ref'inden" müdahaleyle ehil olan Şeyh Osman'a zaviyedarlık görevi tevcih edilmişti.⁷⁹

19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Fatsa nahiyesinde 5 medrese, 71 cami, 1 mescit, 36 imam, 48 hatip, 11 müderris, 72 mektep bulunuyordu. Ünye kazasında ise 2 medrese, 49 cami, 1 tekke, 12 imam, 55 hatip, 2 müderris, 79 mektep bulunuyordu.⁸⁰ 20. yüzyılın başında sayılar Ünye kazasında 7 cami, 9 medrese, 1 tekke, 102 mektep, tüm kaza sınırlarında 95 cami, 5 mescid, 6 medrese, 96 mektebe ulaşmıştı.⁸¹

Görevliler

İmam, hatip, müezzin ve müderris Serkis, Meydan ve Keşderesi kazalarında (Kumru ve Korgan) bulunan dinî yapılarda karşımıza çıkan başlıca görevlilerdi.⁸² Genellikle büyük camilerin bulunmadığı bölgede ferraş, abkeş, saka, meremmetçi, türbedar ve zaviyedar gibi yardımcı görevliler nadiren karşımıza çıkar. Bunlar arasında yer alan su getirmekle görevli abkeş ve saka,

⁷⁰ VGMA, HD, 549, s.93.

⁷¹ VGMA, HD, 1088, s.193; VGMA, HD, 1090, s.252; VGMA, HD, 1118, s.152.

⁷² VGMA, HD, 1088, s.193.

⁷³ VGMA, HD, 1091, s.54; VGMA, HD, 1139, s.77.

⁷⁴ VGMA, HD, 1091, s.54.

⁷⁵ VGMA, HD, 1090, s.25; VGMA, HD, 1122, s.104.

⁷⁶ VGMA, HD, 1123, s.41.

⁷⁷ VGMA, HD, 1128, s.29.

⁷⁸ VGMA, HD, 1118, s.152.

⁷⁹ VGMA, HD, 1118, s.152.

⁸⁰ Emiroğlu, a.g.e., C: 1, s.157.

⁸¹ Emiroğlu, a.g.e., C: 21, s.422-423.

⁸² VGMA, HD, 1088, s.193; VGMA, HD, 1140, s.367.

tamirle görevlendirilen meremmetçi dikkat çekici örneklerdir.⁸³ Bölgede görev yapma izni verilen bir sünnetçi kaydı da belgelere yansımıştır. Kayda göre Serkiz kazası köylerinde sünnetçilik yapma görevi Yakutoğlu Ahmed'e tevcih edilmiştir.⁸⁴

Görev tevcihleri “lazım olmağla”, “tecdid”, “ibka”, ve “inayeten” yapılyordu. Genellikle ilk atama, padişah cülusu veya kaybedilen beratın yenilenmesi durumlarında gerçekleştirilen tevcihler “tecdid” (yenileme) olarak ifade ediliyordu. Serkiz camiinde “...müezzin olmayıp lâzım ve mühim olmağla işbu Hüseyin Halife'ye tevcih ricasına nâibi Mevlâna Esseyid Süleyman Efendi arzıyla bin yüz yetmiş senesi Şaban-ı şerîfinin otuzuncu günü tarihli arz mucibince tevcih” edilmişti.⁸⁵ Ölüm, ferağ (rıza ile çekilme) ve kasr-ı yed durumlarında “mahlûlünden tevcih” ediliyordu. “Nâ-ehil, nâ-müstehak, gadr-i külli, sûihal, tarık-ı hizmet, muattal olma, mefkûd” gerekçeleriyle görevden alma (ref) sonrası yapılan atamalara da rastlanılır. Örneğin Göl camiinde hatip Ali Halife “...terk-i hizmet idüb yeri hali ve muattal olmağla Ahmet Halife'ye mezbûrun ref'inden” tevcih edilmişti.⁸⁶ Personelin görevine devam etmesi ve haksız atamanın düzeltilerek eski personelin görevine iadesi “ibka” olarak ifade ediliyordu. Böyle bir örnekte Güneycik köyünde imam hatip Mustafa “nâ-ehil olduğundan maâda şerîr-i ağmaz olmağla ref'inden beratı Ömer'e” ibka edilmişti.⁸⁷

Meydan, Keşderesi ve Serkis kazalarında görevlilere genellikle “bî-berat, zâyî-i berat, tecdid-i berat” gerekçeleriyle berat verilmiştir. Serkiz camiinde hatip Osman Halife “...berat-ı atik tecdid için gelir iken zâyî olmağla mucibince geri zâyiden” tevcih edilmişti.⁸⁸ Berat kaybı, görevi terk veya haksız berat

⁸³ VGMA, HD, 1098, s.91. L 1114/1703. “Meydanda Kumlu camiinde nim akçe ile abkeş Ömer bî-berat inayet”; VGMA, HD, 1118, s.152. B 1132/1720. Serkeş camiinde “...nim akçe ile saka Mehmed fevtinden oğlu Osman'a inayet”; VGMA, HD, 1118, s.152. Ca 1131/1719; VGMA, HD, 1091, s.54. Z 1138/1726. Halilbeyli köyü camiinde “...meremmetçi Mustafa fevtinden nim akçe ile Hüseyin'e inayet”.

⁸⁴ VGMA, HD, 1142, s.109. I 1223/1808. “Serkiz kazası kurralarında ve gayride hitam etmek için sünnetçilik müceddeden Yakutoğlu Ahmed Usta'ya”; Ertan Gökmen, “Hurufat Defterlerine Göre Demirci Kazası ve Köylerinde Cami ve Mescitler (1690-1830)”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.3, sy. 2, 2005, s.32-56.

⁸⁵ VGMA, HD, 1090, s.252. Ş 1170/1757; VGMA, HD, 1128, s.29. R 1139/1726. Serkiz'de camide müezzin olmayıp “...lazım olmağla Molla İshak Halife'ye inayet”; VGMA, HD, 1128, s.29. S 1140/1727. Serkiz'de Aşağıalan'da “...müceddeden bina edilen mescide Mehmed Halife inayet.”; VGMA, HD, 1154, s.44. “Berat-ı cülûs-ı hümayûn sene 11 B 1203”/1789; VGMA, HD, 1089, s.28. C 1184/1770; VGMA, HD, 555, s.216. Ş 1231/1816. “Gemenos karyesinde ahali-i karye bâ-izn-i hümayûn müceddeden bina ve minber vaz' eylediği camiine hatip nasb ve ta'yin olunmak lâzım”.

⁸⁶ VGMA, HD, 1117, s.126. Ca 1178/1764; VGMA, HD, 1128, s.29. Ra 1139/1727. Serkiz camiinde hatip olan Hüseyin “...terk-i hizmet olmağla ref'inden görev Osman Halife'ye” verilmişti.

⁸⁷ VGMA, HD, 1088, s.193. M 1145/1732.

⁸⁸ VGMA, HD, 1090, s.252. 1170/1756; VGMA, HD, 548, s.159. S 1206/1791. Geyikçelü köyü camiinde “...hatip Mustafa'ya zâyiden inayet” edilmişti.

ettirmelerde tevcihler genellikle ferman ile gerçekleştiriliyordu. Bunlar arasında görev bıraktırılan, görevini terk eden veya kendi isteğiyle (feragat, ferağ) görevini bırakan örneklere de rastlanıyor. Karaağaç camiinde hatiplik görevi “Esseyid Hasan ferağından oğlunun oğlu Seyyid Abdullah’a ba-berat tevcih” edilmişti.⁸⁹ Yine Kösebucağı camii hatibi Ömer “terk-i hizmet olmağla ref’inden Ahmed Halife’ye tevcih” edilmişti.⁹⁰ Görev değişiklikleri, görev almak isteyenlerin veya ahalinin arzuhalleriyle veya kazaların arz yetkisine sahip vakıfları idare etmekle görevli kadı ve naiblerin arzlarıyla gerçekleşiyordu.⁹¹ Örneğin Güneycik camiinde imam hatip Mustafa “..nâ-ehil olduğundan maâda şerir-i ağmaz olmağla ref’inden beratı Ömer’e” tevcih edilmişti.⁹² Köylü de atamalarda etkili oluyordu. Göğceli Aşağı mahallede ahali tarafından inşa edilen camiye imam hatip “...lâzım olmağla karye-i mezbûr sükkânından cümlenin muhtarı Mustafa’ya hasbi bâ-arzuhal merkûma tevcih” edilmişti.⁹³

Görevlilerin vefatı veya görevden ayrılması durumunda görev öncelikli olarak erkek evlada, kardeşe veya yeğen gibi yakın akrabalara tevcih ediliyordu.⁹⁴ Hatta, çocuk küçükse büyüyene kadar geçici olarak görev vekile veriliyor, büyüyünce görev çocuğa iade ediliyordu. Örneğin Tepealan camiinde hatip Hasan vefat ettiğinden “..sulbi sağır oğlu Mehmed b. Hasan nâib Halil arz etmeğin cihet-i mezkûre mutlaka evlada verile gelen cihâtta olmakla hizmet-i lâzimesini eda eylemek üzere sulbi sağır-i mezbûre tarafından mahallinde huzur-ı şer’de vekil nasbıyla hitabet-i mezkûre müteveffa babası mahlûlünden ber mucib-i meşrûat oğlu sağır Mehmed’e tevcih” edilmişti.⁹⁵ Ancak soyun sona ermesi veya liyakatli kimse bulunmaması durumunda görev akrabalarına öncelik tanınarak aile dışına geçiyordu. Görevli atamaları tımar veya maaşlı diğer memurluklar gibi işlem görüyordu. Babası veya dedesinin görevi oğlunun hakkı olarak görülüyordu. Dolayısıyla öncelikli olarak oğlunun ataması gerçekleştiriliyordu. Derbend camiinde imam hatip Mehmed’in ölümünden sonra görev oğlu Osman’a verilmişti.⁹⁶ İşleyişe işaret eden çok sayıda örnek

⁸⁹ VGMA, HD, 1123, s.41. S 1188/1774; VGMA, HD, 1090, s.252. Ş 1170/1757. Güneycik camiinde hatip Ömer Halife “...kendi hüsn-i rızasıyla erbab-ı istihkakdan Mehmed Halife’ye kasr-ı yed” edilmişti; VGMA, HD, 1122, s.104. C 1156/1743; VGMA, HD, 1090, s.252. C 1168/1755. Göl camiinde Miralay Seyyid İbrahim Ağa camiinde “...hatip Mehmed kasr-ı yedinden oğlu Ahmed’e” tevcih edilmişti ve Ra 1172/1758 tarihli diğer belge; VGMA, HD, 547, s.51.

⁹⁰ VGMA, HD, 1122, s.104. Za 1158/1745.

⁹¹ VGMA, HD, 1123, s.41. Ş 1187/1773. Türbealan camiinde “...müezzin olan Hüseyin fevt-i mahlûlünden Mahmud nâib Abdullah arzıyla tevcih buyuruldu”.

⁹² VGMA, HD, 1088, s.193. M 1145/1732.

⁹³ VGMA, HD, 545, s.111. 21 Ra 1222/1807.

⁹⁴ VGMA, HD, 1090, s.252. Za 1172/1759.

⁹⁵ VGMA, HD, 555, s.216. Z 1237/1822; VGMA, HD, 1118, s.152. M 1135/1722. Karaağaç camiinde “...müezzin Mehmed ferağından oğlunun oğlu Hasan’a” tevcih edilmişti; VGMA, HD, 1088, s.193.

⁹⁶ VGMA, HD, 545, s.111. Za 1222/1807; VGMA, HD, 545, s.111. S 1223/1808. Göl köyünde hatip olan Esseyid Mustafa “...bilâveled fevt-i mahlûlünden babası Osman b. Abdullah’a bilâveled fevti vâki ise inayet” edilmişti; VGMA, HD, 545, s.111. Ra 1223/1808. Kayaköy

bulunmaktadır. Yine başka bir örnekte Salihli köyünde Ramazanzâde Mehmed adındaki hayırseverin yaptırdığı camide imam hatip olan “...bani-i mezbûr Ramazanzâde Mehmed mutasarıf olduğu ciheteyn-i mezkûreteyn ferağından torunları Osman b. Ömer ve Mustafa b. Süleyman nam kimesnelere feragat ve kasr-ı yed edüb yedlerinde olan büyükbabaları atik beratı mucibince merkûmdan Osman b. Ömer ve Mustafa b. Süleyman”a tevcih edilmişti.⁹⁷ Aile arasındaki geçişler zamanla kapalı sisteme dönüşmüştür. Geçerli kural şöyle ifade ediliyordu. “...imam ve hatip olan Ahmed b. Hüseyin fevt oldukda eğerçe sulbi oğlu mevcûd olub ve ber vech-i kanun hazret-i ciHANDâri babası mahlûlünden oğluna tevcih olunması emredilmiş ise de oğlu mecnûn...” olduğundan başkasına tevcih edilmiştir. Dedenin veya babanın beratıyla torunu görev alabiliyordu. Bunun birçok örneğine rastlamak mümkündür. Kovancılı camiinde hatip Mustafa’nın ölümünden sonra görev Hüseyin ve Mehmed adındaki oğullarına tevcih edilmişti.⁹⁸

Kumru’da ortaklaşa tevcihler de gerçekleştirilmiştir. Örneğin ahali tarafından yaptırılan Karaağaç camiinde görev “...hasbi hatip olan Esseyid Ali fevt sulbi oğulları Esseyid Ali ve Esseyid Mehmed nam yine Esseyid Ali nam karındaşlara iştiraken” tevcih edilmişti.⁹⁹ Tevcihlerde halkın tercihi önemli bir etkendi. Atamalarda halkın tercihi göz önünde bulunduruluyor, memnuniyetsizlik durumunda personel değiştiriliyordu. Göğceli Aşağı mahallede “...ahalinin müceddeden binası camide imam hatip lâzım olmağla karye-i mezbûr sükkânından cümlelerin muhtarı Mustafa’ya hasbi bâ-arzuhal merkûma tevcih...” edilmişti.¹⁰⁰ Bütün bu tevcihlerde liyakat önemli bir etkendi. Görevlinin liyakatsiz olduğu anlaşıldığında yerine başkası atanıyordu. Örneğin Karaağaç camiinde müezzin Hasan “cahil olmağla ref’inden” görev Mehmed’e tevcih edilmişti.¹⁰¹

Belgeler tevcihlerde sık sık anlaşmazlıklar yaşandığını gösteriyor. Bunlar genellikle usulsüz tevcihler olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Meri köyünde hatip olan Himmet’in vefatından sonra yerine oğlu Mustafa’nın geçmesi gerekirken “...ashab-ı ağrazdan Mahmud b. Osman nam kimesne hilafına inha bir takrîb kendi üzerine tevcih ve berat ettirüb merkûmu gadr-i külli ve babası nan-paresinden mahrûm etmekle hilaf-ı inha berat...” ettirmiş,

Alaңayırı camiinde imam hatip olan Emrullah b. Ömer’in ölümünden sonra görev “kebir oğlu Ömer b. Emrullah’a” verilmişti.

⁹⁷ VGMA, HD, 549, s.93. S 1243/1827.

⁹⁸ VGMA, HD, 549, s.93. Ca 1243/1827; VGMA, HD, 1090, s.252. Ra 1172/1758. Göl camiinde hatip olan Ahmed “...fevt olmağla mahlûlünden oğlu Ali Halife’ye babası beratı mucibince tevcih” buyurulmuştu; VGMA, HD, 547, s.52. Ca 1199/1785.

⁹⁹ VGMA, HD, 545, s.111. 1222/1807; VGMA, HD, 549, s.93. Ş 1238/1823. Kösebucağı camiinde hatip Mehmed b. Mehmed vefatından “...sulbi oğulları Hüseyin ve Ali b. Mehmed nam karındaşları iştiraken babaları beratı mucibince vâki ise şartıyla...” tevcih buyuruldu.

¹⁰⁰ VGMA, HD, 545, s.111. 21 Ra 1222/1807.

¹⁰¹ VGMA, HD, 1118, s.152. M 1135/1722.

durumun anlaşılmasıyla görevden alınmıştı.¹⁰² Haksız atamalar genellikle merkezde soruşturmadan geçiyordu. Örneğin Karaağaç köyü camiinde hatip Esseyid Ali, babası Seyyid Abdullah'tan devraldığı görevi, görevle ilgisi olmayan Mustafa'nın Esseyid Ali'nin vefat ettiğini ileri sürerek Serkiz kazası naibi Seyyid Osman arziyle haksız şekilde kendine berat ettirmesi üzerine arzuhal sunmuş, bunun üzerine yapılan soruşturmada İstanbul'da misafir bulunan kaza halkından Ömer, Seyyid İsmail, Çelebi b. Seyyid Ali ve Molla Mustafa b. İbrahim'in şahitlikleriyle yapılan haksızlığın anlaşılması üzerine görev yeniden Seyyid Ali'ye Anadolu kazaskeri Mehmed Emin Efendi'nin ilamı ve buna binaen çıkarılan fermanla iade edilmiştir.¹⁰³ Yine Kayaköy köyünde Alançayırı camii imam hatibi Emrullah b. Ömer'in vefatından sonra oğulları Ömer ve Emrullah'a "ber veçh-i iştirak" tevcih olunmak gerekirken Ömer'in imam hatiplik cihetlerini kendi üzerine tek başına tevcih ettirip "...karındaşı merkûm Emrullah'a gadr-i külli ve babası nanparesinden mahrûm etmekle ciheteyn-i mezkûreteyn nısf hisseleri babası müteveffa-yı merkûmun ve karındaşı mezbûr Ömer'in ref'inden nâibi Seyyid Mehmed arzıyla..." Emrullah'a tevcih edilmiştir.¹⁰⁴

Bölgede büyük gelirli vakıfların bulunmayışı sebebiyle yüksek ücretli vakıf çalışanına rastlanmaz. Kumru vakıflarında görevliler yevmiye (günlük) 0,5-1 akçe arasında değişen oranlarda ücretler almışlardır. Bunlar arasında birden fazla görev verilenler de bulunuyordu. Bu görevliler çoğunlukla imam, hatip, bazen de bunlara eklenen müezzin görevlerini beraber yürütüyorlardı. Personel arasında çok sayıda kişi karşılıksız (hasbi) görev yapıyordu. Bunlar arasında yeterli vakıf gelirlerine sahip cami personellerinin de yer alması gelir yetersizliğinden ziyade bunun bilinçli bir tercih olduğunu gösteriyor (Tablo bkz.) Belgelerde karşımıza sıkça "hasbî" olarak çıkan kayıt, Kuran okuma, imam ve müezzinlik gibi görevlerin ücretini vakıf gelirinden tahsil etmeyerek karşılıksız yerine getirmeyle ilişkili görünüyor. Bunun da en önemli

¹⁰² VGMA, HD, 545, s.111. Ş 1223/1808; VGMA, HD, 548, s.159. C 1203/1789. Yine Fizme camiinde hatip Mahmud b. Mehmed'in babasından intikal eden görevine "...dahl ve taarruz icab etmez iken ecânibden Halil nam kimesne "fevt oldu"..." diyerek üzerine berat ettirmiş, "...merkûma gadr-i külli etmekle mezbûr Halil'in ref'inden merkûm Mahmud b. Mehmed Sadık'a Habsmana nâibi İbrahim arzıyla..." geri tevcih edilmişti.

¹⁰³ VGMA, HD, 548, s.159. Za 1203/1789.

¹⁰⁴ VGMA, HD, 549, s.93. L 1239/1824; VGMA, HD, 567, s.134. Ra 1224/1809. Gügez camiinde hatip Ömer'in vefatıyla Mehmed Emin'e tevcih olunmak gerekirken Hüseyin kendi üzerine tevcih ettirip Mustafa adına ferağ etmiş, "...merkûm Mehmed Emin'e gadr-i külli ve babası nanparesinden mahrûm etmekle hitabet-i mezkûre babası mahlûlünden ve merkûm Mustafa'nın ref'inden mezbûr Mehmed Emin'e nâibi Seyyid Mehmed arzıyla tevcih buyuruldu"; VGMA, HD, 567, s.134. Z 1223/1809. Kösebucağı camisi hatibi Mehmed'in vefatıyla "...oğlu Mehmed mevcûd iken sulbi olmak hasebiyle ecânibden Seyyid Ali nam kimesne müteveffanın "bilâveled fevt oldu" deyu hitabet-i mezkûreye hilaf-ı inha bir takrîb üzerine berat ettirüb merkûma gadr-i külli ve babası nanparesinden mahrûm etmekle hilaf-ı inha berat ettirüb mezbûrun ref'inden babası merkûmun mahlûlünden nâibi Mehmed arzıyla oğlu Mehmed b. Mehmed'e tevcih buyuruldu".

gerekçelerinden biri ibadet karşılığında alınan ücretin caiz olmayacağı düşüncesidir.¹⁰⁵ Bu görüşün karşısında yer alanlar imam ve müezzin gibi görevlerin para karşılığı yapılmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Özellikle Hurufat defterlerinde “hasbî” vurguları bu tartışmaların bir parçası olsa gerektir. Görevler genellikle ömür boyu yürütülüyordu. Ancak kendi isteğiyle görevden feragat yaygın bir yöntemdi.

19. yüzyılda büyük oranda mevcut işleyişini devam ettiren teşkilatta personellere de ulaşılmaktadır. Bu durum modernleşme çabalarının dini teşkilata henüz yansımadağı bir dönem hakkında bilgi edinmemizi sağlıyor. Ağcaalan ve Karaçalı köylerinin müderris kayıtları buraların bu yüzyılda eğitim merkezi kimliğiyle ön plana geçtiğini gösteriyor. Ağcaalan’da Ahmed Efendi, Karaçalı’da Abdullah Efendi müderris olarak görev yapıyorlardı. Muhtemelen bu köyler çevre yerleşimlerden öğrenci çekiyordu. Yine Meydan ve Serkis kazalarındaki cami personel listeleri de teşkilatın mevcut işleyişini aynen devam ettirdiğini gösteriyor.¹⁰⁶

Vakıfların Gelirleri

Osmanlı’da birçok dinî yapının inşası ve personel masraflarının karşılanması kırsalda çoğunlukla para vakıflarıyla karşılanmıştır. Kırsal bir alanı temsil eden Korgan ve Kumru’da bölgenin dağlık ve kentleşmenin sınırlı olması sebebiyle büyük gelirlere sahip vakıflara rastlanmaz. Bu boşluk para vakfı yoluyla doldurulmuştur. Bu tür para vakıfları vakfedilenin tamamının ya da bir bölümünün para olduğu vakıflardır.¹⁰⁷ Vakfedilen bu paralar, mudarebe şirketi, ticarî kredi ve istirbah yoluyla tahsis edilebilmektedir. Vakfedilen paranın ana sermayesi korunarak elde edilen geliri kurumun ihtiyaçları, vakıf mütevellisinin maaşı, vakıf binası inşası ve tamiri, fakirler ve personelin maaşları için harcanmaktaydı.¹⁰⁸

Korgan ve Kumru’da dinî kurumların ve çalışanların finansmanının neredeyse tamamı para vakıflarıyla karşılanıyordu. Vakıflar genellikle ahali veya bey, efendi ve ağa ünvanlı itibarlı ve varlıklı kişiler tarafından tesis edilmiştir. Bu kişiler nakit paralarını camilere finansman sağlamak üzere kurulan para vakıflarına tahsis etmişlerdir. Vakfiyelere tahsis edilen ana para %

¹⁰⁵ Abdullah Kavalcıoğlu, “16. Yüzyıl Osmanlısında Kur’ân Okuma Karşılığı Ücret Alma Tartışmaları: Birgivi Zeyrekzâde Örneği”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, S: 54, 2020, s.303-328; M. Ertuğrul Düzdağ, Kanuni Devri Şeyhülislamı Ebussuud Efendi Fetvaları, Kapı Yayınları, İstanbul 2018, s.177.

¹⁰⁶ BOA, NFS.d., 977, s.63-114. 1250/1834.

¹⁰⁷ Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, OSAV, İstanbul 2003, s.384-385; Cafer Çiftçi, “18. Yüzyılda Bursa’da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.23, sy.36, 2004, s.79-102; Mehmet Demiryörek, “Kıbrıs Şer’iye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs’ta Kurulan Para Vakıfları (Vakf-ı Nukud)”, *Turkish Studies C*: 4, S: 8 2009, s.1015-1043.

¹⁰⁸ Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s.284-285; Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012; Kavalcıoğlu, a.g.m., ss.307-308.

15 gibi en üst yasal sınırdan nemaya verilmiş, bundan elde edilen gelirler harcanmıştır.

19. yüzyılda devlet taşradaki vakıflar üzerindeki kontrolünü artırmıştır. 1254/1838 yılında Canik Sancağı kazalarında cami ve mescitler ile bunlara gelir sağlayan vakıflar merkezin emri ile esaslı bir teftiştten geçirilmiştir. Padişah imamlık görevinde bulunan Mustafa Efendi'yi sancağın kaza ve köylerinde tesis edilen vakıfların kaydı, gelir ve giderlerinin belirlenmesi, yolsuzluk yapan mütevellilerin görevden alınması, tamirlerin yaptırılması, camiler, mescitler, mektepler, medreseler ve buralardaki personelleri teftiş etmek üzere görevlendirmişti. Daha sonraki yıllarda ayrıntılı muhasebe kayıtlarının varlığı vakıfları kontrol politikasının aralıksız devam ettiğini gösteriyor.¹⁰⁹

Bu teftişler sırasında tutulan 1262/1845 tarihli vakıf muhasebe kayıtları Keşderesi, Meydan ve Serkis kazalarında belgelere yansıyan başlıca para vakıfları ve muhasebeleri hakkında az da olsa bilgi edinmemizi mümkün kılıyor. Bu kayıtlara göre kazalardaki başlıca vakıflar şu şekildedir:

Fatsa kazasındaki Çeşmelerin Suyolları Tamiri Vakfı: Bu vakıf kazadaki çeşmelerin tamiri için tahsis edilmişti. Vakfın sermayesi 368 kuruş, neması 55 kuruştı. Vakfın toplam geliri dükkân ve arsa kira gelirleriyle birlikte yıllık 204 kuruşa ulaşıyordu. Masraflar 215 kuruştı.

Nefs-i Serkis Camii Vakfı: Vakfın sermayesi 486 kuruş, yıllık neması 72 kuruştı. Caminin harcamaları 5 kuruştı.

Kargucak Camii Vakfı: Sermayesi 25 kuruş, yıllık neması 19 kuruştı. Caminin harcamaları 2 kuruştı.

Korgan Camii Vakfı: Sermayesi 121 kuruş, yıllık neması 38 kuruştı. Cami harcamaları 1 kuruştı.

Batari Köyü Camii Vakfı: Sermayesi 20 kuruş, yıllık neması 25 kuruştı. Cami harcamaları 1 kuruştı.¹¹⁰

Sonuç

Bu incelemede Hurufat defterlerindeki kayıtlardan hareketle Keşderesi, Meydan ve Serkis kazalarında yapılan dinî eserler ve buralarda vazifeli personeller incelenmiştir. Korgan ve Kumru çevresinde dinî yapılaşma 17. yüzyılın sonunda gerçekleşmiştir. Keşderesi, Meydan ve Serkis kazalarında çoğunluğunu cami ve mescitlerin oluşturduğu çok sayıda dinî yapı hizmet veriyordu. Bu eserlerin kurucularının büyük çoğunluğunu köylüler, bunlar dışındakileri ise ağa ve efendi gibi toplumun üst tabakasına mensup kişiler oluşturuyordu. Kurulan vakıflar arasında camiler ve mescitler çoğunlukta. Cemaatin artması veya yapıların yıkılması durumunda, camiler ve mescitler hayır sahibi kişiler ve ahali tarafından yeniden inşa edilmiştir. Bu camilerin ve personellerin masraflarını karşılamak üzere hayırsever kişiler tarafından para vakıfları da kurulmuştur. Vakfedilen bu paralar İslam hukukuna uygun şekilde

¹⁰⁹ BOA, MŞH.ŞSC., 8947, s.104. C 1254/1838 Ünye Kadı Sicili

¹¹⁰ BOA, EV.d., 12983. 1262/1845.

düzenlenmiş bir çeşit gelir sistemiyle başkalarına borç vererek değerlendirilmiş ve elde edilen gelirler, cami ve mescitlerin bakım ve onarımına ve hizmet personelinin maaşlarının karşılanmasına harcanmıştır.

Hurufat kayıtlarında atamalarla ilgili usulsüzlükler ve köylüler arasında mevcut çekişmeler hakkında da önemli bilgiler bulunmaktadır. Beratla bir kişinin üzerinde olan bir görevin bir başka kişi üzerine kaydettirilmesine sıkça rastlanmaktadır. Personelin çoğunluğunu imam, hatip ve müezzinler oluştuyordu. Bunlar arasında birden fazla görevi üzerinde bulunduranlar da vardı. Kazalarda dinî kurumlarda hizmet gören personel kadı ve naib arzı ile atanıyordu. Bu görevlere getirilen kişilerin köylüler tarafından seçildiği örneklerle rastlanmaktadır. Görevler ömür boyu devam ediyor, görevler genellikle babadan oğula geçiyordu. Ölen kişinin çocuksuz vefatı durumunda görev aile dışına intikal ediyordu. İmam hatip atamaları tımar düzenine benzer şekilde işletilmiştir. Baba ve dedenin görevi soyun hakkı sayılmıştır. Dolayısıyla görev öncelikli olarak erkek evlada intikal ettirilmiştir. Görev erkek evlat bulunmaması durumunda yakın akrabaya veya aile dışına intikal ediyordu. Bu kayıtlar bize çok da yabancı olmadığımız kendine has bir düzenin işlemekte olduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

1-Arşiv Kaynakları

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

-NFS.d., (Nüfus Defterleri) 977; 1003; 1033.

-EV.d. (Evkaf Defterleri), 12983.

-MŞH.ŞSC. (Meşihat Şeriyeye Sicilleri Defterleri, Ünye Kadı Sicili), 8947.

VGMA (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

-HD, (Hurufat Defteri) 545; 547; 548; 549; 555; 567; 1080; 1088; 1089; 1090; 1091; 1098; 1117; 1118; 1119; 1122; 1123; 1128; 1131; 1139; 1140; 1142; 1154.

İBB Atatürk Kütüphanesi

-Hat.1084.

2-Kitap ve Makaleler

AKGÜNDÜZ, Ahmet. "Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri". *Türkler*, C:10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.447-460.

———. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. OSAV, İstanbul 2013.

AKINCI, Halis. *Hurufat Defterlerine Göre Kır-ili Kazası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007.

ALKAN, Mustafa. “Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurufat Defterleri: Adana Örneği”. *Kongreye Sunulan Bildiriler 2006*, IV. Cilt, 1.Kısım, Ankara 2010, ss.825-842.

BAYKARA, Tuncer. *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1990.

BEYAZIT, Yasemin. “Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri”. *History Studies C: 5*, S: 1, 2013, ss.39-69.

ÇAKAR, Enver. “Hurufat Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Palu”. *Vakıflar Dergisi*, S: 49, 2018, ss.21-40.

ÇAKAR, Enver ve Celalettin Uzun. *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Elazığ 2017.

ÇAL, Halit. “1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli Hurufat Defterine Göre Yunanistan’daki Türk Mimarisi”. *Erdem*, S: 58, 2010, ss.93-242.

ÇİFTÇİ, Cafer. “18. Yüzyılda Bursa’da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri”. *Tarih Araştırmaları Dergisi C: 23*, S: 36, 2004, ss.79-102.

DEMİRTAŞ, Hasan. “Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurufat Defterleri: Kangırı Örneği”. *Vakıflar Dergisi*, S: 37, 2011, ss.47-92.

DEMİRYÜREK, Mehmet. “Kıbrıs Şer’iye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs’ta Kurulan Para Vakıfları (Vakf-ı Nukud)”. *Turkish Studies C: 4*, S: 8, 2009, ss.1015-1043.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul. *Kanuni Devri Şeyhülislamı Ebussuud Efendi Fetvaları*. Kapı Yayınları, 2018.

EMİROĞLU, Kudret. *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1869*. C. 1. Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara 1993.

———. *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1877*. C. 9. Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara 1995.

———. *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1890*. C. 18. Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 2008.

———. *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1903*. C. 21. Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 2008.

GEDİKLİ, Fethi. “Kaza”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C: 25, Ankara 2022, ss.117-119.

GÖKMEN, Ertan. “Hurufat Defterlerine Göre Demirci Kazası ve Köylerinde Cami ve Mescitler (1690-1830)”. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 3, S: 2, 2005, ss.21-56.

İPEK, Nedim. “Canik Sancağı’nın Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme”. *On dokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, C: 12, S: 1, 1999, ss.24-45.

KAVALCIOĞLU, Abdullah. “16. Yüzyıl Osmanlısında Kur’ân Okuma Karşılığı Ücret Alma Tartışmaları: Birgivi Zeyrekzâde Örneği”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, S: 54, 2020, ss.303-328.

KUL, Eyüp. *Osmanlı Döneminde Rize (Fetihten 19. Yüzyıla)*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2020.

———. “Rize Şehri’nin Türk-İslam Beldesine Dönüşüm Sürecinde Vakıfların Rolü”. *Başlangıçtan 19. Yüzyıla Rize Tarihi*, Ed. Burak Gani Erol, Ali Güveloğlu, Eyüp Kul, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, Rize 2020, ss.216-266.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. TTK, Ankara 2018.

NALDAN, F. “Hurufat Defterlerine Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda Gercanis’de (Refahiye) Bulunan Vakıf Eserler”. *Vakıflar Dergisi*, S: 53, 2020, ss.115-131

ÖZ, Mehmet. “Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağında Nüfus 1455-1643”. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S: 6, 1991, ss.173-205.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin ve Ünal Üstün. *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları I: 1455 Tarihli Tahrir Defteri*. TTK, Ankara 1992.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin ve Ünal Üstün. *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları II: 1485 Tarihli Tahrir Defteri/*. TTK, Ankara 2002.

———. “Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi”. *Osmanlı*, C: 5, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss.17-33.

———. “Vakıf”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C: 42. İstanbul 2012, ss.479-486.

EKLER**Meydan, Serkis ve Keşderesi kazalarında Osmanlı Dönemi Dinî Yapılar ve Görevliler Envanteri**

Kaza Adı	Cami Adı	Banisi	Görevli	Görevi	Yakını	Görev Yılı	Atama Sebebi	Ücret	Kaynak (HD)
Keşderesi	Findıksa		Halil b. Mustafa-Mehmed Said	İH	Oğlu	Ş 1230	Ö	0,5 akçe	555, 216
Keşderesi	Gemenos	Ahali	Halil b. Mehmed	H		Ş 1231	Mü	Hasbi	555, s.216
Keşderesi	Tatarcık		Salih-Ahmed	H	Kardeş	Ş 1234	Ö		555, s.216
Keşderesi	Kuz pınarı		Halil b. İbrahim-Hasan	H	Oğlu	Ra 1234	Ö		555, s.216
Keşderesi	Başköy		Eyüp b. Mustafa-Oğulları Müsterek Ahmed, Emin ve Eyup	H	Oğulları	L 1237	Ö		555, s.216
Keşderesi	Tepealan		Hasan-Mehmed	H	Oğlu	Z 1237	Ö	0,5 akçe	555, s.216
Keşderesi	Kiçi		Ahmed-Mahmud	H	Kardeş	Za 1119	Ö	0,5 akçe	1131, s.8
Keşderesi	Gemenos		Osman-İbrahim	M		M 1122	Ö	0,5 akçe	1131, s.8
Keşderesi	Karakoyunlu		Mehmed	F		M 1122		Hasbi	1131, s.8
Keşderesi	Tatarcık	Ahali	Ömer	M		Ca 1123		0,5 akçe	1131, s.8
Keşderesi	Tatarcık	Ahali	Mehmed	H		Ca 1123		0,5 akçe	1131, s.8
Keşderesi	Karakoyunlu		Ali-Osman	F		Ca 1123	Ö	0,5 akçe	1131, s.8
Keşderesi	Findıksa		Ömer-Osman	M		Ra 1125	Ö	Hasbi	1131, s.8
Keşderesi	Findıksa/Avşareik		Ömer-Mehmed	F		Ra 1125	Ö	Hasbi	1131, s.8
Keşderesi	Findıksa		Abdi-Mustafa	M		Ra 1125	Ö	Hasbi	1131, s.8
Keşderesi	Karakoyunlu		Mustafa	F		N 1126	TH	Hasbi	1131, s.8
Keşderesi	Korgan		Musa-Hasan	M		Ra 1129	Ö	0,5 akçe	1131, s.8
Keşderesi	Karakoyunlu		Abdi-Yusuf	M		Ra 1129	Ö	0,5 akçe	1131, s.8
Keşderesi	Korgan		Mehmed	İ		N 1134	Mü	1 akçe	1131, s.8
Keşderesi	Tur Ali (Mescid)		Ömer	İ		N 1134	Ö	Hasbi	1131, s.8
Keşderesi	Gevrek		Hızır	M		S 1109	Fe	0,5 akçe	1140, s.314
Keşderesi	Korcu?		Ahmed	F		S 1109	İ	0,5 akçe	1140, s.314
Keşderesi	Canurca		Ahmed	H		Ş 1110	İb	0,5 akçe	1140, s.314
Meydan	Ergen		İbrahim	H		R 1180	Te	0,5 akçe	1154, s.44
Meydan	Tevkür		Ali	İH		Ra 1186	Te	Hasbi	1154, s.44
Meydan	Alan		Mehmed	H		Ca 1190	Te	0,5 akçe	1154, s.44
Meydan	Aliverası		Mehmed	İH		B 1196	Te	0,5 akçe	1154, s.44
Meydan	Yılanlıca Mescid		Mehmed-Mehmed	İ		S 1104	Ö	0,5 akçe	1098, s.93
Meydan	Ergen		Mustafa	M		S 1104	Te		1098, s.93
Meydan	Ağcaalan		Mehmed-Şaban	H	Kardeş	R 1102	Ö	1 akçe	1098, s.91
Meydan	Tevkür		Mehmed	M		R 1102	Te		1098, s.91
Meydan	Kunaş		Mehmed	M		1103	Te		1098, s.93
Meydan	Kömerik		Ramazan-Mehmed	Tü		N 1103	Ö		1098, s.93
Meydan	Tepecik		Mehmed	F		C 1111	İ	0,5 akçe	1098, s.91
Meydan	Divani		Ali-Mustafa	H		B 1113	Ö	1 akçe	1098, s.91
Meydan	Ergen/Yılanlıca		Ahmed-Bali	H	Kardeş	B 1112	Ö	1 akçe	1098, s.91
Meydan	Divani		Mustafa-Ali	M		M 1113	Ö	0,5 akçe	1098, s.91
Meydan	Karaalılı		Mustafa	Ab		M 1113	BB	0,5 akçe	1098, s.91
Meydan	Çokdeğirmen/Karaalılı		Ali-Mustafa	F		M 1113	Ö	0,5 akçe	1098, s.91
Meydan	Çokdeğirmen/Alılı		Ahmed-Veli	H	Oğlu	S 1113	Ö	1 akçe	1098, s.91
Meydan	Ergen		Ahmed-Deriş Mehmed	M		S 1113	TH	0,5 akçe	1098, s.91
Meydan	Aliverası		Mustafa-Mehmed	H		S 1113	Ö		1098, s.91
Meydan	Kumlu		Ömer	Ab		L 1114	BB	0,5 akçe	1098, s.91
Meydan	Aliverası		Abdullah	F		L 1114	BB	0,5 akçe	1098, s.91
Meydan	Divani		Hüseyin	F		L 1114	BB	0,5 akçe	1098, s.91
Meydan	Tevkür		Mehmed	Ab		Ra 1116	Mü	0,5 akçe	1098, s.91
Meydan	Ağcaalan		Şaban-Halil	H		Ra 1116	Ö		1098, s.91
Meydan	Göl		Mustafa-Hızır	M		B 1116	Ö	0,5 akçe	1098, s.91
Meydan	Kumlu		Ömer-Ali	H		Ra 1118	Ö	0,5 akçe	1098, s.91
Serkiz	Kargucak/Dumlu	Halil b. Mustafa	Halil b. Mustafa	H		R 1217	Mü	Hasbi	545, s.111

Serkiz	Göçeli/Aşağı	Köylü	Mustafa	İH		C 1218	M	Hasbi	545, s.111
Serkiz	Demircili	Ahali	Mehmed	H		M 1221	Mü	Hasbi	545, s.111
Serkiz	Karaağaç	Ahali	Esseyid Ali-Ali ve Mehmed	H	Oğulları	Ca 1221	Ö	Hasbi	545, s.111
Serkiz	Derbend		Mehmed-Osman	İH	Oğlu	C 1223	Ö	Hasbi	545, s.91
Serkiz	Kuşnağak	Ahali	Osman	İH		Ca 1222	Mü	Hasbi	545, s.91
Serkiz	Meri		Himmet-Mustafa	H	Oğlu	Ş 1223	Ö	0,5 akçe	545, s.91
Serkiz	Yukarı Kovancılı	Ahali	Mehmed	H		N 1223	İ	Hasbi	545, s.91
Serkiz	Göl	Ahali	Esseyid Mustafa-Abdullah	H	Babası	S 1223	Ö	0,5 akçe	545, s.91
Serkiz	Kayaköy/Alaşağı	Ahali	Emrullah b. Ömer-Ömer b. Emrullah	İH	Oğlu	Ra 1223	Ö	Hasbi	545, s.91
Serkiz	Salihli	Ahali	Abdullah	H		B 1199	İ	Hasbi	547, s.51
Serkiz	Fizme		Mahmud-Halil b. Mehmed	H		B 1199	Ö		547, s.51
Serkiz	Güğeş		Hüseyin-Mustafa	H		S 1200	Fe	0,5 akçe	547, s.51
Serkiz	Derbend	Ahali	Mehmed	İH		Z 1203	Mü	Hasbi	547, s.51
Serkiz	Karaağaç		Esseyid Abdullah-Seyyid Ali	H	Oğlu	M 1203	Ö	Hasbi	547, s.51
Serkiz	Serkis	Osman	Mehmed-Osman	H	Oğlu	Ca 1199	Ö		547, s.52
Serkiz	Kızlağaç		Seyyid Ali-Mustafa	H		L 1202	Ö		547, s.52
Serkiz	Fizme		Mahmud b. Mehmed	H		C 1203	İb		548, s.159
Serkiz	Fizme		Mahmud b. Mehmed-Hasan b. Mehmed	H		B 1203	Fe	0,5 akçe	548, s.159
Serkiz	Karaağaç		Seyyid Ali	H		1203	İb		548, s.159
Serkiz	Serkiz		Ali-Veli	H		M 1204	Ö	0,5 akçe	548, s.159
Serkiz	Fizme		Hasan b. Mehmed	H		M 1204	İ	0,5 akçe	548, s.159
Serkiz	Geyikçeli		Mustafa	H		S 1206	Z	0,5 akçe	548, s.159
Serkiz	Salihli		Ali-İsmail	H		S 1206	Ö	0,5 akçe	548, s.159
Serkiz	Fizme		Hasan b. Mehmed-Mehmed b. Ahmed	H		Ca 1206	Ö	0,5 akçe	548, s.159
Serkiz	Geyikçeli		Mustafa-Seyyid Mustafa	H		Ca 1207	BÖ	0,5 akçe	548, s.159
Serkiz	Kovancılı		Ali-Mustafa	H		L 1207	Ö	0,5 akçe	548, s.159
Serkiz	Fizme		Mehmed b. Ahmed	H		M 1208	Fe	0,5 akçe	548, s.159
Serkiz	Kösebucağı		Mehmed b. Mehmed-Hüseyin ve Mehmed	H	Oğulları	Ş 1238	Ö	0,5 akçe	549, s.93
Serkiz	Kayaköy	Ahali	Emrullah b. Ömer-Ömer ve Emrullah	İH	Oğulları	L 1239	Ö	Hasbi	549, s.93
Serkiz	Erikçeli	Ahali	Abdullah b. Mehmed Emin	H		Ra 1241	Mü	Hasbi	549, s.93
Serkiz	Demircili	Ramazan-zade Mehmed	Ramazan-zade Mehmed-Osman b. Ömer, Mustafa ve Süleyman	İH	Torunları	S 1243	Fe	Hasbi	549, s.93
Serkiz	Koyunculu		Mustafa-Hüseyin ve Mustafa	H	Oğulları	Ca 1243	Ö	0,5 akçe	549, s.93
Serkiz	Kösebucağı		Mehmed-Mehmed b. Mehmed	H	Oğlu	Z 1223	Ö	0,5 akçe	567, s.134
Serkiz	Güğeş		Ömer-Mehmed Emin	H	Oğlu	Ra 1224	Ö	0,5 akçe	567, s.134
Serkiz	Güğeş		Mehmed Emin-Mehmed b. Mehmed	H	Oğlu	L 1226	Ö	0,5 akçe	567, s.134
Serkiz	Salihli		İsmail-Mehmed b. İsmail	H		L 1226	Fe	0,5 akçe	567, s.134
Serkiz	Meri		Hasan-Hüseyin Halife	H	Oğlu	M 1144	Ö	0,5 akçe	1088, s.193
Serkiz	Serkiz		İshak-Ali Halife	M		M 1145	Ö	0,5 akçe	1088, s.193
Serkiz	Göl		Mehmed-Mehmed Halife	İH		M 1145	Ö	0,5 akçe	1088, s.193
Serkiz	Güğeş		Mehmed-Ahmed	H	Oğlu	M 1145	Ö	0,5 akçe	1088, s.193
Serkiz	Kösebucağı		Mustafa-Mehmed	H		M 1145	Ö	0,5 akçe	1088, s.193
Serkiz	Güğeş		Recep-Abdurrahman	M		M 1145	R	0,5 akçe	1088, s.193
Serkiz	Derbend		Mahmud	H		M 1145	Te	0,5 akçe	1088, s.193
Serkiz	Güğeş		Mustafa-Ömer	M	Oğlu	M 1145	Te		1088, s.193
Serkis	Güneycik	Osman	Mustafa-Ömer	İH		M 1145	R	0,5 akçe	1088, s.193
Serkiz	Güneycik/Demircili		Mahmud Halife	İ		M 1145	İ	0,5 akçe	1088, s.193
Serkiz	Kösebucağı		Mehmed-Ali Halife	H		Z 1146	Ö	0,5 akçe	1088, s.193

Serkiz	Göğcelü/Salihlü		Ali-Mehmed Halife	H		B 1152	Ö	0,5 akçe	1088, s.193
Serkiz	Karaoğlu		Ali	F		L 1154	Mü	0,5 akçe	1088, s.193
Serkiz	Karaağaç		Mustafa-Seyyid Hasan	H		L 1154	Ö	0,5 akçe	1088, s.193
Serkiz	Göğcelü		Ömer	İ		L 1154	İ	0,5 akçe	1088, s.193
Serkiz	Serkiz		Mehmed			L 1154	Ö	0,5 akçe	1088, s.193
Serkiz	Meri		Himmet	İ		L 1154	İ	0,5 akçe	1088, s.193
Serkiz	Kargucak		İbrahim	H		C 1184	Te	0,5 akçe	1089, s.28
Serkiz	Serkiz/Osman Camii		Osman-Mehmed	H	Oğlu	M 1185	Ö	0,5akçe	1089, s.28
Serkiz	Tekke		Ahmed-Hüseyin Halife	H		Ş 1138	Ö	Hasbi	1091, s.54
Serkiz	Halilbeyli		Mustafa-Hüseyin	Mer		Ş 1138	Ö	0,5 akçe	1091, s.54
Serkiz	Salihli		Mehmed-Ali Halife	H		1176	Ö	0,5 akçe	1117, s.126
Serkiz	Serkiz	Osman	Osman	H		Ca 1178	Mü	Hasbi	1117, s.126
Serkiz	Göl		Ali Halife-Ahmed Halife	H		Ca 1178	TH	0,5 akçe	1117, s.126
Serkiz	Kösebucağı		Ahmed- Mehmed	H		N 1179	Ö	0,5 akçe	1117, s.126
Serkiz	Göl/Seyyid İbrahim Ağa		Mehmed-Ahmed	H	Oğlu	C 1168	KY		1090, s.252
Serkiz	Serkiz		Osman	H		Ş 1170	Z	0,5 akçe	1090, s.252
Serkiz	Kargucak		Mehmed-İbrahim Halife	H		Ş 1170	Ö	0,5 akçe	1090, s.252
Serkiz	Serkiz		Hüseyin Halife	M		Ş 1170			1090, s.252
Serkiz	Miri		Mehmed	M		Ş 1170	İ		1090, s.252
Serkiz	Güneycik		Ömer Halife-Mehmed Halife	H		Ş 1170	KY	1 akçe	1090, s.252
Serkiz	Karaağaç		Seyyid Hasan	H		Ş 1170	Te	0,5 akçe	1090, s.252
Serkiz	Kösebucağı		Ahmed	H		Ş 1170	İ	0,5 akçe	1090, s.252
Serkiz	Geriş		Mehmed Sadık Halife	H		Ş 1170	Te	0,5 akçe	1090, s.252
Serkiz	Güğez		Osman	H		R 1171	Te	0,5 akçe	1090, s.252
Serkiz	Gölköy		Mustafa b. Bali-Mehmed	F	Oğlu	Ş 1171	Fe		1090, s.252
Serkiz	Geriş		Sadık Mehmed Halife	H		S 1172	Te	0,5 akçe	1090, s.252
Serkiz	Serkiz		Osman Halife	H		S 1172	Te	0,5 akçe	1090, s.252
Serkiz	Kösebucağı		Ahmed	H		Ra1172	Te	0,5 akçe	1090, s.252
Serkiz	Güğez		Osman Halife-Ömer Halife	H		Ra 1172	Ö	0,5 akçe	1090, s.252
Serkiz	Meri		Hüseyin Halife-Himmet Halife	H		Ra 1172	KY	0,5 akçe	1090, s.252
Serkiz	Göl		Ahmed-Ali Halife	H	Oğlu	Ra 1172	Ö	0,5 akçe	1090, s.252
Serkiz	Güneycik		Mehmed	H		M 1173	T	0,5 akçe	1090, s.252
Serkiz	Kösebucağı		Mustafa Halife	M		N 1136	İ	0,5 akçe	1119, s.111
Serkiz	Türbealanı		Hüseyin-Mehmed	M		Ş 1187	Ö	0,5 akçe	1123, s.41
Serkiz	Göğceli		Osman	H		Ş 1187	İ	0,5 akçe	1123, s.41
Serkiz	Karaağaç		Seyyid Hasan-Seyyid Abdullah	H	Torunu	S 1188	F	0,5 akçe	1123, s.41
Serkiz	Serkiz		Ahmed-Osman Halife	H		Ra 1139	TH		1128, s.29
Serkiz	Serkiz		Molla İshak	M		Ş 1139	İ	Hasbi	1128, s.29
Serkiz	Derbend		Hüseyin	İ		Ş 1139	İ	0,5 akçe	1128, s.29
Serkiz	Aşağıalan Mescid		Mehmed Halife	İ		Ş 1139	İ	1 akçe	1128, s.29
Serkiz	Meri		Mehmed-Mehmed	İ		S 1140	Ö	Hasbi	1128, s.29
Serkiz	Tekke		Mehmed-Süleyman b. Hasan	M		Ş 1140	Ö	1 akçe	1139, s.77
Serkiz	Miri		Mehmed-Recep b. Ömer	İ		Ş 1140	Ö	1 akçe	1139, s.77
Serkiz	Kargucak		Ahmed-Ömer	H		L 1141	Ö	0,5 akçe	1139, .77
Serkiz	Kargucak		Mehmed-Hasan	M		L 1141	Ö	1 akçe	1139, s.77
Serkiz	Miri/Bostancı Hüseyin		Şaban	F		Ra 1110	İ	0,5 akçe	1140, s.367
Serkiz	Serkiz		Mustafa	H		R 1110	R	1 akçe	1140, s.367
Serkiz	Karaağaç		Mehmed	M		R 1110	Te	1 akçe	1140, s.367
Serkiz	Göğcelü/Şaban Ağa		Hasan-Ali	H		B 1110	R		1140, s.367
Serkiz	Meri/Hacı Ali		Ömer	F		Z 1110	İ	0,5 akçe	1140, s.367
Serkiz	Kargucak		Ömer-Mustafa	H		M 1111	Ö	0,5 akçe	1140, s.367
Serkiz	Kargucak		Mustafa-Ahmed	H	Oğlu	M 1111	Ö	0,5 akçe	1140, s.367
Serkiz	Kösebucağı		Ömer-Mustafa	F		S 1111	Ö	0,5 akçe	1140, s.367

Serkiz	Serkiz		Osman	H		Za 1188	Te	1 akçe	1158, s.297
Serkiz	Meri		Himmet	H		C 1189	Te	0,5 akçe	1158, s.297
Serkiz	Geriş		Mehmed	H		C 1189	Te	0,5 akçe	1158, s.297
Serkiz	Serkiz	Osman	Mehmed	H		L 1189	Te	0,5 akçe	1158, s.297
Serkiz	Güneycik		Mehmed	H		S 1190	Te	0,5 akçe	1158, s.297
Serkiz	Salihli		Ali	H		S 1190	Te	0,5 akçe	1158, s.297
Serkiz	Karaağaç		Seyyid Abdullah	H		S 1190	Te	0,5 akçe	1158, s.297
Serkiz	Kargucak		İbrahim	H		Ş 1203	Te	0,5 akçe	1158, s.297
Serkiz	Kösebucağı		Hüseyin-Osman	M		Ra 1156	Ö	0,5 akçe	1122, s.104
Serkiz	Kargucak		Ömer-Mehmed Halife	H		C 1156	R	0,5 akçe	1122, s.104
Serkiz	Geyikcelü		İshak-Mahmud	H		C 1156	Ö	Hasbi	1122, s.104
Serkiz	Serkiz	Ahali	Osman	H		M 1158		Hasbi	1122, s.104
Serkiz	Kösebucağı		Ömer-Ahmed Halife	H		Za 1158	TH		1122, s.104
Serkiz	Kösebucağı/ Kızılağaç		Mustafa-Ali	M	Oğlu	Ca 1160	Ö		1122, s.104
Serkiz	Karaağaç		Ali-Hüseyin	F		L 1160	Ö		1122, s.104
Serkiz	Geyikcelü		Mahmud-Ömer	H		B 1160	Ö	0,5 akçe	1122, s.104
Serkiz	Göl	Seyyid İbrahim Ağa	Hacı Mehmed Halife	H		R 1163	Mü	0,5 akçe	1122, s.104
Serkiz	Güğeş		Ahmed-Osman	H		S 1166	İ	0,5 akçe	1122, s.104
Serkiz	Serkiz		Mustafa-Halil	F		Z 1167	Ö	0,5 akçe	1122, s.104
Serkiz	Geriş		Mahmud-Sadık Mehmed	H	Oğlu	Z 1167	KY	0,5 akçe	1122, s.104
Serkiz	Karaağaç		Hüseyin-Hüseyin	F		Z 1167	Ö	0,5 akçe	1122, s.104
Serkiz	Kuz		Recep-Abdurrahman			C 1130	Ö	0,5 akçe	1118, s.152
Serkiz	Gölköy		Mustafa	F		M 1131	İ		1118, s.152
Serkiz	Serkiz Mahkeme		Ali-Mustafa	M		M 1131	Ö		1118, s.152
Serkiz	Serkiz/ Heybetullah Zaviye		Mehmed ve Ali-Şeyh Osman	Za		Ca 1131	R		1118, s.152
Serkiz	Serkiz		Mehmed-Osman	S	Oğlu	B 1132	Ö	0,5 akçe	1118, s.152
Serkiz	Güğeş		Mahmud	F		Za 1132	İ	0,5 akçe	1118, s.152
Serkiz	Güğeş		Mustafa-Ömer	M	Oğlu	Za 1132	Ö		1118, s.152
Serkiz	Kösebucağı		Mustafa-Mehmed	H		Za 1132	Ö		1118, s.152
Serkiz	Güneycik	Osman	Ramazan-Mustafa	H		Z 1134	Ö	0,5 akçe	1118, s.152
Serkiz	Karaağaç		Hasan-Mehmed	M		M 1135	R	0,5 akçe	1118, s.152
Serkiz	Fizme		Hasan	İ		M 1135	İ	0,5 akçe	1118, s.152
Serkiz	Kösebucağı/ Erikdibi		Müftüzade Mustafa	İ		M 1135	İ	0,5 akçe	1118, s.152
Serkiz	Göğcelü	Şaban	Mehmed-Hüseyin	M	Oğlu	M 1135	Ö		1118, s.152
Serkiz	Göğcelü	Şaban	Mehmed	F		M 1135	İ	0,5 akçe	1118, s.152
Serkiz	Karaağaç		Mehmed-Hasan	M	Torun	M 1135	Fe		1118, s.152

Kaynak: İlgili belgeler son sütunda gösterilmiştir. Hicri tarihlerde ay kısaltmaları kullanılmıştır.

Kısaltmalar: Yevmi (Günlük), Hasbi (Karşılıksız), İH İmam Hatip, M Müezzin, Mu Muhzır, Tür Türbedar, Ab Abkeş, Mer Meremmetçi, Sü Sünnetçi, ZaZaviyedar, S Saka, H Hatip, F Ferraş, İ İmam, Ö Ölüm, İ İnyet, TH Terk-i Hizmet, Mü Müceddeden, İb İbka, Fe Ferağ, BÖ Bilaveled Ölüm, Z Zayi, Te Tecdid, R Ref, KY Kasrıyed, BB Bi-berat,

1909 ÇAĞA YANGINI VE REŞADIYE (YENİÇAĞA) KASABASININ KURULUŞU*

Tarık YALDIRAK**

ÖZ

Bolu sancağının Gerede kazasına bağlı Çağa kasabası, üç tepe arasında ve gayet dar bir vadi üzerindedir. Kasabada ilki 1879 civarında, 1901 ve 1909 yıllarında olmak üzere otuz yıl zarfında üç yangın meydana gelmiştir. Son yangında kasabanın büyük bir kısmı yok olmuştur. İlk müdahale 80 kadar çadırı bölgeye ulaştıran askeriye tarafından yapılmıştır. Akabinde çevre mahallerden yardım toplanarak açıkta kalan ahalinin barınması ve günlük iaşesinin sağlanmasına çalışılmıştır. Ayrıca içinde bulundukları durum merkezi yönetime bildirilerek yardım istenmiştir. Diğer taraftan taşra yönetimi sık yaşanan yangınlardan dolayı, yangınzedeler için, Gölağzı mevkiinde “Reşadiye” adında bir kasaba kurulmasını talep etmiştir. Ancak gerekli izin ve yardımlar geç geldiğinden, ahali 1910 kışını çadırlarda ve kulübelerde geçirmek zorunda kalmıştır. Yangında evini kaybeden her aileye, evlerini yeniden inşa etmeleri için, devlet hazinesinden 2.000 kuruş yardım verilmiştir. İlâveten kasabanın inşasında kullanılmak üzere, umumi ihtiyaçlar için 132.000 kuruş destek talep edilmiş, bu meblağ merkezi yönetim tarafından yüksek görülerek daha cüzi bir miktar gönderilmesine karar verilmiştir. Reşadiye’de 1910 baharında inşaat başlamıştır. Bazı yangınzedeler buraya yerleşmek istemedikleri için evlerini yine Çağa’ya yapmayı tercih etmiştir. Taşra yönetimi her ne kadar tedbirler alsa da buna engel olamamıştır. Böylece Çağalılar bir kısmı eski kasabalarında kalırken diğer kısmı Reşadiye’ye yerleşmiştir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı, Yangın, Bolu sancağı, Çağa, Reşadiye.

1909 ÇAĞA CONFLAGRATION AND ESTABLISHMENT OF REŞADIYE (YENİÇAĞA) TOWN

ABSTRACT

This paper deals with conflagrations or destructive fires in Çağa and the resulting establishment of a new town called Reşadiye in 1909. The town of Çağa, which is connected to the Gerede district of the Bolu sanjak, is between three hills and on a very narrow valley. Three significant conflagrations occurred in the town over thirty years, the first being around 1879, and the others in 1901 and 1909. Most of the town was destroyed in the last one. The first aid attempts were made by the

* Gönderim Tarihi: 12.06.2022. Kabul Tarihi: 18.07.2022.

** Öğretmen, MEB, tyaldirak@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9472-6942.

military, which delivered about 80 tents to the region. Afterwards, donations were collected from the surrounding areas and it was tried to provide shelter and daily sustenance for the people who were homeless. Local administration was concerned about the disaster and reported the developments to the central government, requesting subsidies and support. On the other hand, the provincial administration demanded the establishment of a new town named Reşadiye in the Gölağzı area for the victims due to the frequent conflagrations. However, since the official procedures were not complete in time and the required aid was too late, the community had to spend the winter of 1910 in tents and sheds. Each family who lost their house in the fire was subsidised 2.000 *kuruş* from the state treasury to rebuild their houses. In addition, 132.000 *kuruş* of support was requested for the reconstruction of the town. only a small amount of financial support was provided by the Government. Yet, the construction began in the spring of 1910 in Reşadiye. Those who survived the fire preferred to rebuild their houses in Çağa again because they did not want to settle in Reşadiye. Although the provincial administration laid out certain regulations, they did not help. Thus, some people from the Çağa town kept living in the old town while others settled in Reşadiye.

Keywords: Ottoman, Conflagration, Bolu Sanjak, Çağa, Reşadiye.

Giriş

Yangınlar, yerleşim birimleri ve doğa üzerinde ciddi tahribat yaratan afetlerdendir. Yangınları oluşum şekillerine göre; yıldırım düşmesi sonucu meydana gelenler, kuraklığın ve sıcak havanın neden oldukları, deprem sonrası kargaşa ortamından kaynaklananlar, meteor veya meteor yağmuru sonrasında meydana gelenler, insan ihmalkârlığı yüzünden çıkanlar ve kundaklama nedeniyle meydana gelenler olmak üzere altı kategoride tasnifleyebiliriz.¹

Osmanlı Devleti'nde pek çok kez yangın yaşanmıştır. En fazla yangının gerçekleştiği şehir İstanbul'dur. Sokakların dar ve dolambaçlı olması, yapıların saçak, cumba ve çardak çıkıntıları, evlerin ahşaptan ve bitişik nizam yapılması, yangınların büyümesine neden olmuştur.² Genellikle evlerin zeminleri, kat araları ve köşe kısımları meşe kerestesinden yapılır ve araları kerpiçle doldurulurdu. İç cephe çamurla dış cephe ise kereste ile kaplanırdı. Ahşap yapı tercih edilmesinin sebebi ise ucuz ve isteğe göre şekillendirilebilir olmasıydı. Ayrıca bu yapıların esneme kabiliyeti olması depremden daha az hasarla kurtulabilmelerini sağlıyordu. Osmanlı idaresi, yangınlardaki dezavantajına rağmen depremlerde daha az hasara sebep olması ve halkın temin etmesinin

¹ Mehmet Yavuz Erler, her bir kategorideki yangın oluşum sebebine, ilgili makalenin dipnotunda, Osmanlı Arşiv Belgeleri'nden örnekler vermiştir. Bkz. Mehmet Yavuz Erler, "1870 Yılında Doğu Karadeniz'de Çıkan Yangın ve Etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 20, S: 31, Ankara 2000, s. 209.

² Cemal Sezer, "1893 Büyük Bolu Yangını", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 15, S: 1, Bolu 2015, s. 238-239.

daha kolay olmasından dolayı ahşap yapıyı özendiriyordu.³ Diğer taraftan meydana gelen yangınlar devlete mali açıdan yük olmaktadır. Yangın sonrası zarar görenlerin başka bir yere taşınması, barınma ihtiyaçlarının karşılanması ve vergilerden muaf tutulması gibi uygulamalar bu yükü oluşturan kalemlerdendi.⁴

Çağa kasabasında⁵ otuz senelik zaman zarfı içerisinde üç defa yangın meydana gelmiş ve kasaba her yangında ciddi hasar görmüştür. İlk yangınla ilgili herhangi bir evraka ulaşılamamakla birlikte, 1909 yılında meydana gelen yangına ait belgelerde geçen bilgilerden, bu yangının, 1879 yılı civarında gerçekleştiği anlaşılmaktadır.⁶ Daha sonraki yangın 1901 yılında gerçekleşmiş ve 29 evin yanmasıyla neticelenmiştir.⁷ Bu yangınla ilgili olarak da detaylı bilgiler edineceğimiz evraklara ulaşılamamıştır. Konumuz olan son yangın ise 1909 yılında gerçekleşmiştir.

Araştırmanın konusu, 1909 yılında Çağa kasabasının büyük bir kısmının ortadan kalkmasına neden olan yangın ve Reşadiye kasabasının kuruluş süreciyle sınırlıdır. Araştırmanın amaçları ise bölge tarihini aydınlatmak, 1935'te Yeniçağa adını almış olan yerleşim yerinin⁸, Reşadiye'nin, kuruluş serüvenini anlatmak, çalışma konusu kapsamında merkez-taşra ilişkilerini incelemek ve Osmanlı Doğal Afetler tarihine küçük bir katkı sunmak şeklinde sıralanabilir. Makale T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan birincil kaynaklara dayanıp tetkik eserlerle desteklenmiştir.

³ Kemalettin Kuzucu, "Osmanlı Başkentinde Büyük Yangınlar ve Etkileri", *Osmanlı*, C: 5, Ankara 1999, s. 688.

⁴ Talip Ayar, Arşiv Belgelerinde Mudurnu Yangınları (1888-1906), *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 14, S: 2, Bolu 2014, s. 307.

⁵ Kasaba terimi genellikle köyden büyük şehirden küçük yerleşim birimleri için kullanılmakla birlikte üzerinde uzlaşılan bir tanımı bulunmamaktadır. Bkz. Tuncer Baykara, "Kasaba", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 24, İstanbul 2021, s.525; İncelenen arşiv belgelerinde gerek Çağa için gerekse Reşadiye için kimi kez köy kimi kez ise kasaba ifadesi kullanılmıştır. Kasaba ile idari bir birim olan nahiye/bucak terimleri birbirine karıştırılmamalıdır. 1864 yılındaki düzenlemeyle Osmanlı idari taksimatında vilayet, sancak/liva, kaza ve köy idari birimleri düzenlenmiştir. 1871 yılında ise bu birimlere nahiye eklenmiştir. Bkz. Fatih Sadık Torun, "Son Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı", *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S: 14, 2017, s. 88-89; Bu dönemde hem Çağa'nın hem de kurulmasıyla birlikte Reşadiye'nin idari taksimatta köy olduğu görülmektedir.

⁶ BOA., Şura-yı Devlet (ŞD.), 35/12, Lef:13, 10 Ağustos 1325 (15 Ağustos 1909); BOA,ŞD, 1683/27, Lef:1, 15 Ramazan 1327 (30 Eylül 1909); BOA, ŞD, 1691/10, Lef:1, 27 Teşrinievvel 1328 (9 Kasım 1912).

⁷ BOA., Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 2518/16, Lef:1, 18 Rebüylahir 1319 (4 Ağustos 1901)

⁸ T.C Resmi Gazete, 9 Şubat 1935, S: 2925, ss. 4833; Yeniçağa ismi, bölgeyi ziyareti sırasında Mustafa Kemal Atatürk tarafından verilmiştir. Bkz. <http://www.bolu.gov.tr>, erişim tarihi: 10.07.2022, 14.42.

1. Çağa Kasabası

Çağa⁹, üç tepe arasında ve gayet dar bir vadide yer alan bir kasabadır.¹⁰ XVI. yüzyılda Bolu sancağına bağlı 16 nahiyeden biridir. Mevcut tımar ve nahiyeye bağlı köy sayısı bakımından Bolu'nun en küçük nahiyesidir. Kendisine bağlı 19 köy vardır. Ancak adli taksimatta görece büyük bir kaza durumundandır. Mengen nahiyesi ve idari taksimatta Gerede'ye bağlı köylerin pek çoğu, adli taksimatta, Çağa kadılığına bağlıdır. Kasaba dört mahalleden meydana gelmektedir. Bunlar; Hamza Mescidi Mahallesi, Cami Mahallesi, Subaşı Mahallesi ve Akmesjid Mahallesi'dir.¹¹

XVII. yüzyılda özellikle tımar sisteminin etkisini kaybetmesiyle birlikte, adli bir birim olan kazalar, idari birim durumuna getirilmiş, nahiyeler ise kazanın bir alt birimi halinde sınıflandırılmıştır.¹² Arşiv belgelerinde aynı yüzyılın sonundan itibaren Çağa'dan kaza diye bahsedilmektedir.¹³ 1692-1811 yılları arasında voyvodalıkla yönetilen Bolu sancağı bu tarihten itibaren mutasarrıflıkla yönetilmeye başlanmıştır¹⁴ ve Çağa, 1811'de, Bolu'ya bağlı 19 kazadan biridir.¹⁵ 1857 tarihli Devlet Salnamesi'nde de Çağa yine karşımıza kaza olarak çıkmaktadır.¹⁶ 1864 Vilayet Nizamnamesi'nde, birkaç köyün birleşmesiyle oluşan idari birimler kaza olmayıp nahiye haline getirilerek

⁹ Çağa kasabası 40 derece 29 dakika ve 32 derece 37 dakika doğu boylamlarıyla, 40 derece 15 dakika ve 41 derece 5 dakika kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Güneybatısında Çağa Gölü, kuzeyinde Mengen, doğusunda Gerede bulunmaktadır. Evliya Çelebi Seyahatname'sinde burada bulunan kalenin –günümüzde kalenin yeri bilinmemektedir– Çağa isminde bir ihtiyar tarafından yapıldığını ve isminin buradan geldiğini söylemektedir. Bununla birlikte Çağa isminin kökenine dair çeşitli iddialar mevcuttur. Enver Konukçu, Çağa isminin ihtiyarlık/olgunluk anlamına geldiğini ifade etmekte; Akdes Nimet Kurat ise Kazan Türkçesi'nde Çağa'nın küçük anlamına geldiğini belirtmektedir. Bilge Umar tarihi çağa/çaka isminin aslında Ermenice olduğunu söylemektedir. Bu doğrultuda Ermenice değirmen anlamına gelen “çağatz” kelimesinden bozulmuş bir isim olması da ihtimal dâhilindedir. Kasabanın hangi dönemde kurulduğu bilinmemektedir. Ancak Çağa ovasında ve etrafındaki dağlık alanda Roma ve Bizans dönemine ait kalıntılar bulunmaktadır. Bkz. İdris Keleş, *Çağa ve Köylerinin Tarihi*, Ankara 2007, s. 1-45

¹⁰ BOA., Babıalı Evrak Odası Evrakı (BEO.), 3648/273571, Lef: 2, 17 Eylül 1325 (30 Eylül 1909).

¹¹ Kenan Ziya Taş, *Osmanlı'nın Arka Bahçesi Bolu Sancağı*, İstanbul 2017, s. 42.

¹² Tuncer Baykara, “Kaza”, *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi*, C: 25, Ankara 2002, s. 119-120.

¹³ BOA., Ali Emiri Mustafa II (SMST.II), 110/11937, Lef:1, 8 Cemazeyilahir 1111(1 Aralık 1699).

¹⁴ Kemal Kaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Voyvodalık*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2004, s. 28; Voyvoda, merkezi hazine adına vergi toplayan tahsildar olup aynı zamanda mutasarrıf ya da vali vekilidir. Bkz. Erol Özvar, “Voyvoda”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 43, Ankara 2013, s.129-131.

¹⁵ Mithad Kemal Bey, *Ayanlar Devrinde Bolu*, Haz. Hamdi Birgören, Bolu 2008, s.32.

¹⁶ M.Zekai Konrapa, *Bolu Tarihi*, Bolu 1960, s.422.

kazalara ilhak edileceği ifade edilmiştir. Ancak nahiye yönetimini etraflı bir biçimde düzenleyen 1871 Vilayet Nizamnamesi'dir.¹⁷

1874 tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesi'ne bakıldığında Çağa'nın Gerede kazasına bağlı bir nahiye olduğu görülmektedir.¹⁸ XIX. yüzyılın sonunda iki mahalleden oluşan kasabada 142 hane ve 899 nüfus kaydedilmiştir. Ayrıca kendisine bağlı 52 köyü bulunan Çağa nahiyesinin¹⁹, XX. yüzyılın başında Gerede kazasına ilhak edildiği ve kasabanın idari taksimatta köy haline getirildiği anlaşılmaktadır. 1870'li yılların ortasında, Mengen nahiyesi de Gerede kazasına ilhak edilmişti. Mengen'de bir kasaba merkezi bulunmayıp tamamen köylerin bir araya gelmesinden oluşmasına rağmen, ahalinin itirazı üzerine, Mengen yeniden nahiye kimliğine kavuşmuştu.²⁰ Fakat Çağa için böyle bir durum söz konusu olmadı. 1846'dan beri Bolu, Kastamonu eyaletine -1867'de vilayet haline geldi- bağlı bir sancaktı.²¹ II. Meşrutiyet'in ilanı ile Bolu bağımsız bir sancak haline geldi. Ereğli, Zonguldak, Gerede, Devrek, Bartın, Mudurnu ve Göynük Bolu'ya bağlı kazalardı.²² Çağa ise idari taksimatta Gerede Kazasına bağlı bir köydü.

Çağa kasabası 1909 yangınından önce Cami-i Atik ve Asilbey adında olmak üzere iki mahalleden²³ ve 161 evden oluşuyordu.²⁴ Kasabada son 11 sene de ev sayısının sadece 19 kadar arttığı ve ciddi nüfus değişimi olacak emarelerin bulunmadığı dikkate alınırsa 1000-1050 arası nüfus bulunduğu tahmin edilebilir. Kasaba, yörede demircilik zanaatıyla bilinmekteydi.²⁵ Demircilik mesleği dışında Çağalıların 5'te 1'i tarımla uğraşmakta geri kalanı odunculuk, bakkallık ve amelelik gibi işlerle iştigal etmekteydi.²⁶

2. 1909 Çağa Yangını ve Gölağzı'na Nakil

Yangın 2 Ağustos 1909 Pazartesi günü çıkmıştır. Yangında 131 ev, 6 dükkân, 3 kahvehane, 6 ambar, 8 ahır, 27 samanlık, 1 fırın, 2 cami, 2 sıbyan mektebi, 1 tekke ve 1 medrese yanmış, 1 ihtiyar kadınla 2 genç hayatını kaybetmiştir. Bütün kasabadan sadece 30 kadar ev kurtarılabilmektedir. Maddi hasar

¹⁷ Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi*, S: 2.1, 2011, s. 79-80.

¹⁸ Güray Önal, *Osmanlı Devri Kastamonu Vilayet Salnamelerinde Bolu Sancağı*, Bolu 2011, C: I, s.130.

¹⁹ Güray Önal, *Osmanlı Devri Kastamonu Vilayet Salnamelerinde Bolu Sancağı*, Bolu 2011, C: II, s. 691-693.

²⁰ Tarık Yıldırım, *XIX. Yüzyılda Mengen Kazasının Sosyo-ekonomik Durumu*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi, Düzce 2021, s. 6-7.

²¹ İlhan Şahin, "Kastamonu", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 24, Ankara 2001, s.588.

²² Bolu Livası 1921-1925 Senesi Salnamesi, Haz. Nermin Kılıç-Ayşe Kayapınar- Bilge Kaya, Fahri Kılıç- Levent Kayapınar, Bolu 2008, s.273.

²³ Önal, a.g.e., C: II, s.691.

²⁴ BOA., BEO., 3702/277581, Lef:1, 21 Teşrinisani 1325 (4 Aralık 1909).

²⁵ BOA., BEO., 3702/277581, Lef:1, 21 Teşrinisani 1325(4 Aralık 1909).

²⁶ BOA., Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUİ.), 3-4/7, Lef:12, 29 Ağustos 1325 (11 Ağustos 1909).

25.000-30.000 kuruş arasındadır. Kasabada, yakın zamanda iki kez yangın çıkmasına rağmen, itfaiye alet ve edevatı bulunmamaktadır. Yangın sırasında meydana gelen şiddetli rüzgâr yüzünden afet büyümüş ve kasabanın büyük kısmı küle dönmüştür.²⁷ Ayrıca yerleşim yerinin dar bir vadide olması, binaların ahşap ve birbirine bitişik inşa edilmeleri yangının yayılmasını hızlandırmıştır.²⁸

Afetin ardından ivedilikle merkezi yönetimden ve çevredeki yerleşim birimlerinden yardım talep edilmiştir. Askeriye eliyle 80 kadar çadır derhal bölgeye ulaştırılmıştır. Afetzedelerin bir kısmı çadırlarda kalırken bir kısmı da çevre köylerdeki akrabalarının yanlarına gitmiştir.²⁹ Çevre bölgelerden yardım toplama çabaları sürerken merkezi yönetimden kasabanın umumi masrafları için 3.000 kuruş, her afetzede aileye Ziraat Bankası'ndan, geri ödemek kaydıyla 300'er kuruş talep edilmiştir. Ayrıca ahalinin ev yapmak için ormandan elde edeceği keresteden dolayı ödeyeceği orman rüsumundan³⁰ affı da istenmiştir.³¹ Ziraat Bankası sadece ziraatla uğraşanlara, kendilerine kefil göstermek şartıyla 300 kuruş borç vermiştir.³² Ahalinin sadece küçük bir kısmının bundan yararlanabilmesi üzerine mutasarrıflıkla nazırlık arasında bir dizi yazışma gerçekleşmiştir. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın imzasıyla Sadaret makamına, ahalinin mağduriyetini anlatan ve ahalinin orman rüsumundan affını içeren bir arz sunulmuştur.³³ 300 kuruşluk borç yardımının herkesi kapsayacak şekilde genişletilip genişletilmediğine dair bir evraka rastlanmamıştır. Benzer şekilde genel masraflar için istenilen 3.000 kuruşla ilgili de sadece talep yazısına ulaşılmıştır. Büyük bir ihtimalle, umumi ihtiyaçlar için istenilen meblağ hızlı bir şekilde karşılanmış olmalıdır. Bir diğer talep olan orman rüsumundan af isteği ise kabul edilmiştir.³⁴

Yangından birkaç gün sonraya ait resmi evraklarda ahalinin, sık sık felakete uğrayan bu yerde kalmak istemedikleri ve kendilerine yeni bir yerleşim yeri tahsis edilmesini istedikleri ifade edilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda yerleşim yeri için üç seçenek öne çıkmıştır. Bunlar; Nallar Boğazı, Doğancı Ovası ve Gölağzı diğer adıyla Mum Pınarı olarak bilinen yerlerdir. Taşra yönetimi kendi incelemeleri sonucu, Göl Ağzı mevkinin, gerekli su kaynaklarına sahip olduğu ve yerleşim için uygun olduğuna karar vererek

²⁷ BOA., BEO., 3702/277581, Lef:1, 21 Teşrinisani 1325(4 Aralık 1909); BOA., BEO., 3611/270764, Lef:1, 22 Temmuz 1325(4 Ağustos 1909); BOA., DH.MUİ., 3-4/7, Lef: 8, 22 Temmuz 1325(4 Ağustos 1909).

²⁸ Keleş, a.g.e., s. 121.

²⁹ BOA., BEO., 3611/270764, Lef:1, 22 Temmuz 1325(4 Ağustos 1909).

³⁰ 1870 Orman Nizamnamesi yayınlanana kadar, ahali kendi köylerine ya da kasabalarına ait ormanları baltalık olarak veya kendilerine arazi açmak için istediği gibi tasarruf ediyordu. Bu nizamnameyle birlikte kesim yapmaları için vergi mükellefiyeti getirildi. Ormanlık alanda arazi açmak ise yasaklandı. Bkz. Cantürk Gümüş, *Türk Orman Devrimi*, Ankara 2018, s.34-38.

³¹ BOA., DH.MUİ., 3-4/7, Lef: 8, 22 Temmuz 1325 (4 Ağustos 1909).

³² BOA., ŞD., 35/12, Lef:14, 2 Ağustos 1325 (15 Ağustos 1909).

³³ BOA., ŞD., 35/12, Lef:15, 16 Ağustos 1325 (30 Ağustos 1909).

³⁴ BOA., DH.MUİ., 3-4/7 Lef: 13, 7 Eylül 1325(20 Eylül 1909).

tercihini bu yönde kullanmıştır. Gölağzı, üzerinde zirai faaliyet yapılmayan taşlı bir arazidir. Deliler³⁵ köyünün merası olarak kullanılmaktadır. Deliler köyü sakinleri de arazinin Çağalılara tahsis edilmesine razıdır. Ayrıca yeni kurulacak yerleşim yerinin isminin tahta yeni çıkan Sultan V. Mehmed Reşad'a atfen "Reşadiye" olmasını istemişlerdir.³⁶ Meralarından yoksun kalan Deliler köyü halkı ise verdikleri araziye karşılık olarak, hem Çağa yaylasından hem de ormanından yararlanabilecektir.³⁷

Tüm bu talepler bir hafta içinde sadarete ulaştırıldı. Fakat uzun süre cevap gelmemesi üzerine, durum merkezi yönetime sürekli hatırlatıldı. Taşra yönetimi kışın yaklaşmasından endişeliydi. Yaklaşık bir buçuk ay sonra mevkinin uygunluğunun inceleneceğine dair bir yazı gönderildi.³⁸ Yapılan incelemenin sonucunda Gölağzı mevkiine yerleşmesine izin verildi.³⁹

3. Gelen Yardımlar

Yangınzedelerin Göl Ağzı mevkisine yerleşmeleri için iskan izni alınmıştı ancak ahalinin ekonomik durumu iyi değildi ve Çağa çarşısı tamamen yandığı için esnafılık yapanların hepsi işinden de olmuştu. Yangınzedelerden sadece 30 ailenin yeniden ev yapabilmeye gücü vardı. Geriye kalanların ev yapmak şöyle dursun günlük işlerini sağlayacak durumları dahi yoktu. Evlerin inşası ve halkın işesi için merkezi yönetimden nakdi yardım talep edilmiş ancak bu talep kabul edilmeyerek ihtiyaçların çevreden yardım toplanarak karşılanması söylenmişti.⁴⁰ Gerede ve çevre mahallerden yaklaşık 15.000 kuruş yardım ulaştı. Bu meblağ ise muhtaç durumdaki ahalinin sadece bir iki aylık gıdasını karşılayabilecek bir miktardı. Diğer taraftan kış ayları gelmişti ve halkın büyük kısmı çadırlarda barınmaktaydı. Bir kısmı ise soğuktan korunabilmek için ormandan kesim yapmak suretiyle kendilerine, eski yerlerinde derme çatma kulübeler inşa etmişlerdi. Yangınzedelerin durumunu inceleyen Gerede Kaymakamı ahalinin yeni yerleşim yerine nakledilebilmesi için her evin en az 2.000 kuruşa mâl olacağını hesaplayarak, maddi imkânı olmayanlara 100 ev inşası için 200.000 bin kuruş talep etmiştir. Silsile yoluyla sadarete ulaşan talep

³⁵ Günümüzdeki adı Akıncılar'dır. Bkz. <https://nisanyanmap.com>, erişim tarihi:18.05.2022, 22:49.

³⁶ BOA., ŞD., 35/12, Lef:16, 26 Temmuz 1325(8 Ağustos 1909). Çağalı yangınzedelerin yerleşmesi için önerilen üç yer olduğundan ve bunlardan Gölağzı ve Nallar Boğazı mevkisinden bahsedilmektedir. Ancak önerilen üçüncü yerin Doğancılar Ovası olduğunu Yeniçağa Belediyesi ve YENKAV'ın destekleriyle hazırlanan anonim bir kaynaktan öğreniyoruz. Bkz. Anonim, Güzellikler Diyarı Yeniçağa, Yücel Ofset Matbaacılık, Ankara 1997, s. 21.

³⁷ BOA.,ŞD. 35/12, Lef:3, 2 Haziran 1328 (15 Haziran 1912).

³⁸ BOA., DH.MUİ. 3-4/7 Lef:13, 7 Eylül 1325 (20 Eylül 1909).

³⁹ BOA., BEO., 3648/273571, Lef:1, 26 Eylül 1325 (9 Ekim 1909).

⁴⁰ BOA., DH.MUİ., 3-4/7, Lef:14, 2 Eylül 1325 (15 Eylül 1909).

bu defa kabul görmüş⁴¹ ve ayrıca kurulacak kasabanın adının padişaha atıfla “Reşadiye” olmasına onay verilmiştir.⁴²

Para, ihtiyaç sahiplerine Ziraat Bankası aracılığıyla dağıtılacaktır ve bu iş için bir komisyon kurulmuştur. Taşra yönetiminin paranın ihtiyaç sahiplerine tek seferde verilmesine dair kaygıları vardır. Ahalinin parayı alıp ev yapmak yerine diğer şahsi işlerine harcayacaklarından ve gelecek kış yine meskensiz kalacaklarından korkmaktadır. Bu yüzden paranın inşaatın başında, ortasında ve sonunda olmak üzere üç taksit halinde verilmesini önermişler ve mevkinin bulunduğu konumdan ötürü kendilerinin inşaatı sürekli denetleme imkânları bulunmadığından buraya ayrıca bir memur tahsis edilmesini istemişlerdir. Ayrıca inşaatın 4-5 ayda tamamlanması öngörülmüştür.

Yeni oluşturulacak kasabanın umumi ihtiyaçları vardır. Bu gereksinimler için talepte bulunurken 100’ü devlet desteğiyle yapılmak üzere kasabanın 200’ün üzerinde eve ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. İleride artan nüfusla birlikte daha büyük bir yerleşim yeri olacağı düşünülerek; şadırvanıyla birlikte büyük bir camii şerif için 70.000 kuruş, 1 medrese için 30.000 kuruş, inşa edilecek 2 ayrı mahallede su isaleleriyle birlikte 1’er çeşme için 20.000 kuruş, mekteb-i ibtidai için 10.000 bin kuruş ve inşaatı kontrol etmesi için tayin edilecek memurun görev süresince alacağı maaş için 2.000 kuruş olmak üzere toplam 132.000 kuruş yardım talebinde bulunulmuştur.⁴³ Fakat bu meblağı merkezi yönetim çok yüksek bulmuş⁴⁴ ve kendi yaptığı hesaplamalar sonucu camii şerif için 25.000 kuruş, mekteb-i ibtidai için 6.000 kuruş, çeşmeler için 20.000 kuruşun yeterli olduğuna kanaat getirmiştir.⁴⁵ Çevre köylerde bulunan medreseler ihtiyacı karşılayacağı için yeni bir medrese yapılmasına gerek görülmemiştir.⁴⁶ Camii şerif masrafının Evkaf-ı Hümayun Nezareti’nin, mekteb-i ibtidai masrafının Maarif-i Umumiye Nezareti’nin ve çeşmelerin masraflarının ise taşra yönetimi ile halkın ortaklaşa karşılamasına karar verilmiştir.⁴⁷

Çağa ile aynı sancağa bağlı olan Bolu -kasaba merkezi- ve Mudurnu’da yakın tarihlerde meydana gelen yangınlar incelendiğinde ihtiyaçların karşılanma biçiminin yörenin özelliğine, maddi durumuna ve idarecilerin izlediği yönetime göre değiştiği görülmektedir. 1893’te Bolu’da meydana gelen büyük yangında 138 ev, 21 han, 409 dükkân, 1 saat kulesi ve 1 depo yanmıştır. Yangın sonrası çevreden iyi bir miktar yardım toplanmış ancak yangının yol açtığı tahribat fazla olduğu için, o dönem Bolu’nun bağlı olduğu Kastamonu vilayeti, Sadareten izin almak suretiyle merkeze göndereceği emlak vergisi gelirlerini yangınzedeler için tasarruf etmiştir. Bolu’da yangınzedeler için ev başına ortalama 2.500 kuruş

⁴¹ BOA., Meclis-i Vala (M.V.) 136/63, Lef:1 24 Kanunisani 1330 (6 Şubat 1910).

⁴² BOA., DH.MUİ., 3-4/7 Lef:23, 20 Mart 1326 (2 Nisan 1910).

⁴³ BOA., BEO., 3753/281449, Lef:3, 11 Nisan 1326 (24 Nisan 1910).

⁴⁴ BOA., M.V., 136/63, Lef:1 24 Kanunisani 1330 (6 Şubat 1910).

⁴⁵ BOA., M.V., 143/1, Lef:1, 3 Şaban 1328 (10 Ağustos 1910).

⁴⁶ BOA., BEO., 3792/284398, Lef:2, 30 Eylül 1326 (13 Ekim 1910).

⁴⁷ BOA., M.V., 143/1, Lef:1, 3 Şaban 1328 (10 Ağustos 1910).

tahsis edilmiştir.⁴⁸ 1906 yılında Mudurnu’da meydana gelen İmaret Mahallesi yangınında 100 ev, 270 dükkân, 2 camii, 1 hamam ve bazı devlet daireleri yanmıştır. Yangın sonrası taşra yönetimi çevreden yardım toplamaya girişmiş ancak yeterince para toplanamamıştır. Merkezi yönetimden 200.000 kuruş nakdi yardım talep edildiyse de bunda muvaffak olunamamıştır. Ahali Orman rüsumundan muaf tutulmuş bunun dışında, yaralarını kendi sarmak zorunda kalmıştır.⁴⁹

1860 ile 1914 yılları arasında ürünlerin fiyat istikrarının korunduğu dikkate alınır⁵⁰ ve Çağa’da yaşanan ahalinin Bolululara göre, yaşadıkları evlerin standartlarının bir nebze düşük olduğu düşünülürse Çağalı yangınzedelere dağıtılan 2.000 kuruşun makul olduğu anlaşılar. Ayrıca Bolu Mutassarrıflığı Çağalı yangınzedeler için, ev başına 2.000 kuruş talep etmiş ve bu istek de kabul görmüştür. Fakat umumi alanlar için yapılan talepler yüksek görülerek düşürülmüştür. Bolu Mutassarrıflığı Çağa’nın bir cazibe merkezi olacağını düşünerek taleplerde bulunmuş ancak İstanbul yönetimi bu konuda ihtiyatlı davranarak öncelikli ihtiyaçları karşılamaya yönelmiştir. Merkezi yönetimin bu tutumunda ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal ortam etkili olmalıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti henüz yeni iktidara gelmiş ve hâlihazırda bir iktisat politikası bulunmamaktadır. İktidarının ilk yıllarında ekonomi alanında köklü değişiklikler yapmaktan geri duran İttihat ve Terakki yönetiminin harcama yapma konusunda temkinli davranması mâkuldur.⁵¹ Kendi dönemlerindeki pek çok hükümet gibi onlar da ekonomiye, siyasi ve idari sorunlardan daha az önem vermiştir.⁵²

4. Reşadiye ve Çağa’da Yapılan İnşaatlar

1910 yazında ödemeleri alan Çağa ahalisinin bir kısmı, evlerini Göl Ağzı mevkisine yapmak yerine Çağa’ya inşa etmişlerdir. Mutassarrıfın para yardımının 3 taksitte verilmesi ve inşaatı kontrol için bir memur tayin edilmesi taleplerinin dikkate alınmaması bu vaziyetin meydana gelmesinde ana etkindir. Bu durum bizi bir noktada şüpheyne düşürmektedir. Gölağzı mevkisine nakledilmeyi Çağa ahalisinin talep ettiği, üst makamlara yazılan yazıda özellikle belirtilmekteydi. Ancak ahalinin parayı aldıktan sonra tekrar evlerini Çağa kasabasına inşa etmeleri, en azından Çağalıları arasında bu konuda bir fikir birliğinin bulunmadığını göstermektedir. Ayrıca nakil konusunda ahali tarafından yazılan bir arzuhal de bulunmamaktadır. Bu durum nakil talebinin, çok sık yangın çıktığından dolayı halkın sıhhatini düşünerek, daha çok taşra idarecilerinin isteği olabileceğini akla getirmektedir.

⁴⁸ Sezer, a.g.m., s.239-240.

⁴⁹ Talip Ayar, a.g.m., ss.316-319.

⁵⁰ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul 2020, s. 110

⁵¹ İsmail Kurt, *İttihat ve Terakki Döneminde Osmanlı Ekonomisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2012, s. 112-113.

⁵² Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Tuna, Ankara 2017, s. 309.

Yangınzedelere yardımların dağıtılmasından sonra 1910 yılının Haziran ayına kadar Çağa'ya 26 ev inşa edilmiştir. Diğer yandan ise Çağalıların diğer kısmı Reşadiye'de inşaata başlamıştır. Bu durum üzerine taşra idaresi yeniden Çağa'ya inşaat yapanlara bunun kabul edilemeyeceğini anlatacak bir nasihat heyeti göndermiştir. Ayrıca Çağa'ya kurulan pazarın Reşadiye'ye kurulması ve Çağa yoluna iki ay süreyle 10-15 kişilik bir jandarma ekibi görevlendirilerek, pazarcıların Çağa'ya gitmelerini engellemek üzere tedbir alınmıştır. Bolu Mutasarrıflığı, nasihat heyetinin yeniden Çağa'ya mesken inşa eden yangınzedeleri güzelliikle ikna edemedikleri takdirde, yapılan inşaatı yıkmak için Dâhiliye Nezareti'nden izin istemiştir.⁵³ Fakat bu iznin verilmediği anlaşılmaktadır.

1912 yılına gelindiğinde Reşadiye'nin 75 ev, 2 cami-i şerif, 1 medrese, 1 hamam, 11 dükkân 4 kahvehane ile 1 handan ibaret olduğu ve 400 kadar nüfusu barındırdığı rapor edilmektedir. Çağa'da ise yangından zarar görmeyenler, yangınde olduğu halde Reşadiye'ye taşınmayı reddedenler ve daha sonra Çağa'ya yapılan evlerle birlikte, 75 ev bulunmaktadır. Çağa idari taksimatta zaten köy statüsündeydi. Yangından sonra Reşadiye'nin inşa edilmesinin ardından, başka bir köye bağlı mahalle haline getirilmesi düşünüldü. Bu uygulama aynı zamanda insanları Reşadiye'ye taşınma konusunda da teşvik edecekti. Lakin yakın bir yerde idari açıdan bağlanacak bir köy bulunmadığından ve bu konuda ısrar edilirse şikâyetlere yol açacağından Çağa müstakil bir köy olarak kalmaya devam etti.⁵⁴ Reşadiye de köy statüsüne alınıp bir muhtarlık ihdas edildi.⁵⁵ İnşa edilen mahallelere Çağa'daki mahallelerin adları olan Cami-i Atik ve Asilbey isimleri verildi.⁵⁶

5. Çağa ve Deliler Köyleri Arasındaki Anlaşmazlık

Kendi meralarını Reşadiye kasabasının teşekkülü için yangınzedelere veren Deliler köyü ahalisine, bunun karşılığında Çağa yaylasından ve ormanından yararlanma hakkı verilmiştir. Ancak daha sonra Çağa'da kalanlar bu duruma karşı çıkmış ve bir köyün sınırları içinde olan yayla ve ormandan başka bir köyün ahalisinin yararlanmasının hukuki olmadığını iddia etmişlerdir. Deliler köyü ahalisi bu haklardan yararlanmaya başlayınca da iki köy arasında şiddet olayları baş göstermiştir. Mutasarrıflık birkaç senedir süren bu geçimsizliğin, yaz mevsiminde hayvanların yayla zamanının gelmesiyle birlikte, istenmeyen olaylara sebep olmasından endişe duymaktadır. Bu doğrultuda iki taraf arasındaki anlaşmazlığa tarafsız kalan Mutasarrıflık konuyu Şura-yı

⁵³ BOA., DH.MUİ., 49-2/31, Lef:11, 23 Mayıs 1326 (5 Haziran 1910).

⁵⁴ BOA., ŞD., 1691/10, Lef:1, 27 Teşrinievvel 1328 (9 Kasım 1912).

⁵⁵ BOA., BEO., 4115/308558, Lef:1, 5 Teşrinisani 1328 (18 Kasım 1912).

⁵⁶ Keleş, a.g.e., s. 157.

Devlet'e⁵⁷ taşıyarak bu konu hakkında kesin bir karar verilmesini beklemektedir.⁵⁸ Meselenin nasıl hallolduğuna dair bir bilgi tespit edilememiştir.

Sonuç

Çağa yangını 2 Ağustos 1909 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra bir hafta içinde yangının yaşandığı yerden nakil talebinin ortaya çıkması, taşınılabilecek 3 yerin önerilmesi ve Gölağzı mevkiinin seçilmesi işlemlerinin çok hızlı gerçekleştiği görülmektedir. Daha sonra ahalinin bir kısmının 2.000 kuruşluk yardımı almasına rağmen evini yine eski kasabasına yapması bu konuda bir mutabakatın olmadığını ve muhtemelen ahalinin iyiliği için taşra yöneticileri tarafından bu talebin yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca ahali tarafından yazılan bir arzuhalde tespit edilememiştir. Yeni kurulacak kasabaya Sultan V. Mehmed Reşad'a atfen "Reşadiye" adının verilmesi talep edilmiştir. Çağalıların ya da taşra yöneticilerinin bu tercihi, yangının sebep olduğu ihtiyaçların hızlı bir şekilde karşılanmasını istemeleriyle ilgili olmalıdır.

Yangından sonra halkın yardımına ilk olarak askeriye yetişmiştir. Çevredeki yerleşim yerlerinden ise yeterince yardım toplanamamıştır. Çağalılar 1910 kışını çadırlarda ya da derme çatma kulübelerde geçirmiştir. Taşra yöneticileri merkeze gönderdikleri yazıda ahalinin içler acısı durumunu anlatmaya kelimelerin yetmediğini ifade etmiştir. Gerekli izinlerin ve yardımın bu kadar geç gelmesinde imparatorluğun içinde bulunduğu zorlu süreç etkili olmuş olmalıdır. Meşruti yönetim henüz yeni kurulmuş ve çok geçmeden bir karşı devrim girişimine maruz kalmıştı. Yeni yönetim siyasi, idari ve ekonomik alanlarda pek çok sorunla uğraşıyordu. Bu yoğunluk gecikmenin mazereti değilse de sebebi olabilir.

Merkezi yönetimden 1 cami ve 1 mektep yapılması için para ayrıldığı ve medreseye ihtiyaç olmadığı belirtildiği halde 2 yıl sonra yazılan bir mazbatada Reşadiye'de 2 cami ve 1 medrese bulunduğu ancak hiç mektep bulunmadığı görülmektedir. Camiler için gelen para, 2'ye bölünüp 2 ayrı mahalleye 2 ayrı cami yapılması suretiyle tasarruf edilmiş olabilir. Ancak kasabada mektebin neden bulunmadığı ve medresenin nasıl yapıldığı muammadır.

Mutasarrıflığın, ev yapımı için verilen paranın 3 parça halinde verilmesini ve evlerin yapılıp yapılmadığını denetlemek için bir memur atanmasını istemesi yaşanacak aksilikleri önceden gördüğünü gösterir. Taşra yönetiminin daha sonra Çağa'ya pazarcıları sokmaması ve yangınzedelerin Çağa'ya yaptıkları evlerin yıkılmasını istemesi hem giriştikleri işi sonuçlandırma hem de Çağa'da yeniden çıkabilecek bir yangında yaşanacak felaketleri önleme arzusudur. Ancak İstanbul Hükümeti'nin bu konuda o kadar ısrarcı olmadığı görülmektedir.

⁵⁷ Şura-yı Devlet, idari yargı ve danışma organıdır. Bkz. Ali Akyıldız, "Şura-yı Devlet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 39, İstanbul 2010, s. 236-239.

⁵⁸ BOA. ŞD. 35/12, Lef:6, 12 Cemazeyilahir 1331 (19 Mayıs 1913).

Neticede eski Çağa ahalisi, Reşadiye ve Çağa olmak üzere ikiye bölünmüş, Çağa da nispeten kalabalık bir köy olmaya devam etmiştir.

Çağalılar ile Deliler köylüsü arasındaki anlaşmazlıkta ise Deliler ahalisinin mağduriyeti görülmektedir. Kendi köylerinin merasını yangınzedelere veren köylüler, bu konuda hiçbir sorun çıkarmamıştır. Çağa yaylasından ve ormanlık alanından faydalanmak onlar için daha iyi bir seçenek olmalı ve aynı zamanda insanların yaşadıkları sefaletle karşı, onlara destek vermek istemiş olmalı. Ancak daha sonra Çağa yaylasına ve ormanlık alana alınmak istenmediklerinde, kendileri mağduriyet yaşamış ve mesele idari yargıya intikal etmiştir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA.), Ali Emiri Mustafa II (SMST.II): 110/11937.

BOA., Babıali Evrak Odası (BEO.): 3648/273571; 3702/277581; 3611/270764; 3753/281449; 3792/284398; 4115/308558.

BOA., Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.) 2518/16.

BOA., Dahiliye Muheberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUI.): 3-4/7; 49-2/31.

BOA., Meclis-i Vala (MV.): 136/63; 143/1.

BOA., Şuar-yı Devlet (Ş.D): 35/12; 1683/27; 1691/10.

T.C Resmi Gazete, 9 Şubat 1935, S: 2925.

2. Kitap ve Makaleler

Anonim, Güzellikler Diyarı Yeniçağa, Yücel Ofset Matbaacılık, Ankara 1997.

AYAR, Talip, Arşiv Belgelerinde Mudurnu Yangınları (1888-1906), AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C:14, S:2, Bolu 2014, ss. 305-327.

BAYKARA, Tuncer, “Kaza”, *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi*, C: 25, Ankara 2002, ss. 119-120.

_____, “Kasaba”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 24, İstanbul 2001.

Bolu Livası 1921-1925 Senesi Salnamesi, Haz. Nermin Kılıç-Ayşe Kayapınar- Bilge Kaya, Fahri Kılıç- Levent Kayapınar, Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları (BAMER), Bolu 2008.

ERLER, Mehmet Yavuz , “1870 Yılında Doğu Karadeniz’de Çıkan Yangın ve Etkileri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 20, S: 31, Ankara 2000, ss. 209-218 .

GENÇOĞLU, Mustafa “1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi*, S: 2.1, 2011, ss. 29-50.

GÜMÜŞ, Cantürk, Türk Orman Devrimi, Türkiye Ormancılar Derneği, Ankara 2018.

KAYA, Kemal, *Osmanlı İmparatorluğunda Voyvodalık*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2004.

KELEŞ, İdris, Çağa ve Köylerinin Tarihi, Yücel Ofset Matbaacılık, Ankara 2007.

KONRAPA, M. Zekai, Bolu Tarihi, Bolu Vilayet Matbaası, Bolu 1960.

KURT, İsmail, *İttihat ve Terakki Döneminde Osmanlı Ekonomisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2012.

KUZUCU Kemalettin, “Osmanlı Başkentinde Büyük Yangınlar ve Etkileri”, *Osmanlı*, C: 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 679-699.

LEWIS, Bernard, Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çev. Boğaç Babür Tuna, Arkadaş Yayınları, Ankara 2017.

Mithad Kemal Bey, Ayanlar Devrinde Bolu, Haz. Hamdi Birgören, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, Bolu 2008.

ÖNAL, Güray, Osmanlı Devri Kastamonu Vilayet Salnamelerinde Bolu Sancağı, C: I, Bolu Belediyesi Bolu Araştırma Merkezi, Bolu 2011.

_____, Osmanlı Devri Kastamonu Vilayet Salnamelerinde Bolu Sancağı, C: II, Bolu Belediyesi Bolu Araştırma Merkezi, Bolu 2011.

ÖZVAR, Erol “Voyvoda”, TDV İslam Ansiklopedisi, C:43, Ankara 2013.

PAMUK, Şevket Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

SEZER, Cemal, “1893 Büyük Bolu Yangını”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 15, S: 1, Bolu 2015, ss. 237-249.

ŞAHİN, İlhan, “Kastamonu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 24, Ankara 2001.

TAŞ, Kenan Ziya, Osmanlının Arka Bahçesi Bolu Sancağı, Post Yayınevi, İstanbul, 2017.

TORUN, Fatih Sadık, “Son Dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nun İdari Taksimatı”, *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S:14, 2017, ss. 85-110.

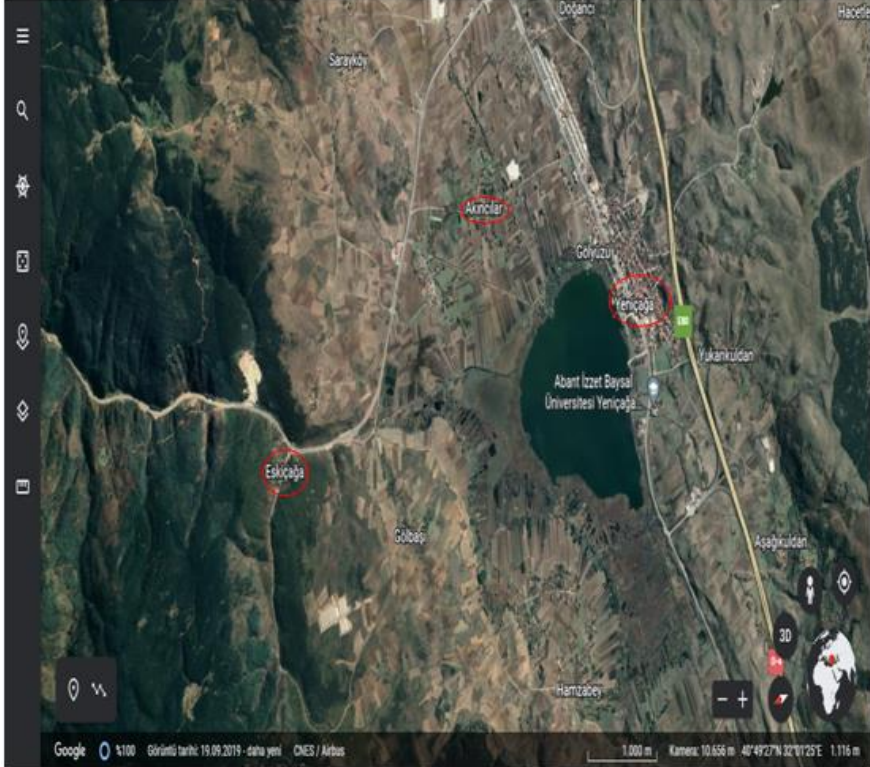
YALDIRAK, Tarık, *XIX. Yüzyılda Mengen Kazasının Sosyo-ekonomik Durumu*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi, Düzce 2021.

3. İnternet Kaynakları

<https://nisanyanmap.com>, erişim tarihi:18.05.2022, 22.49.

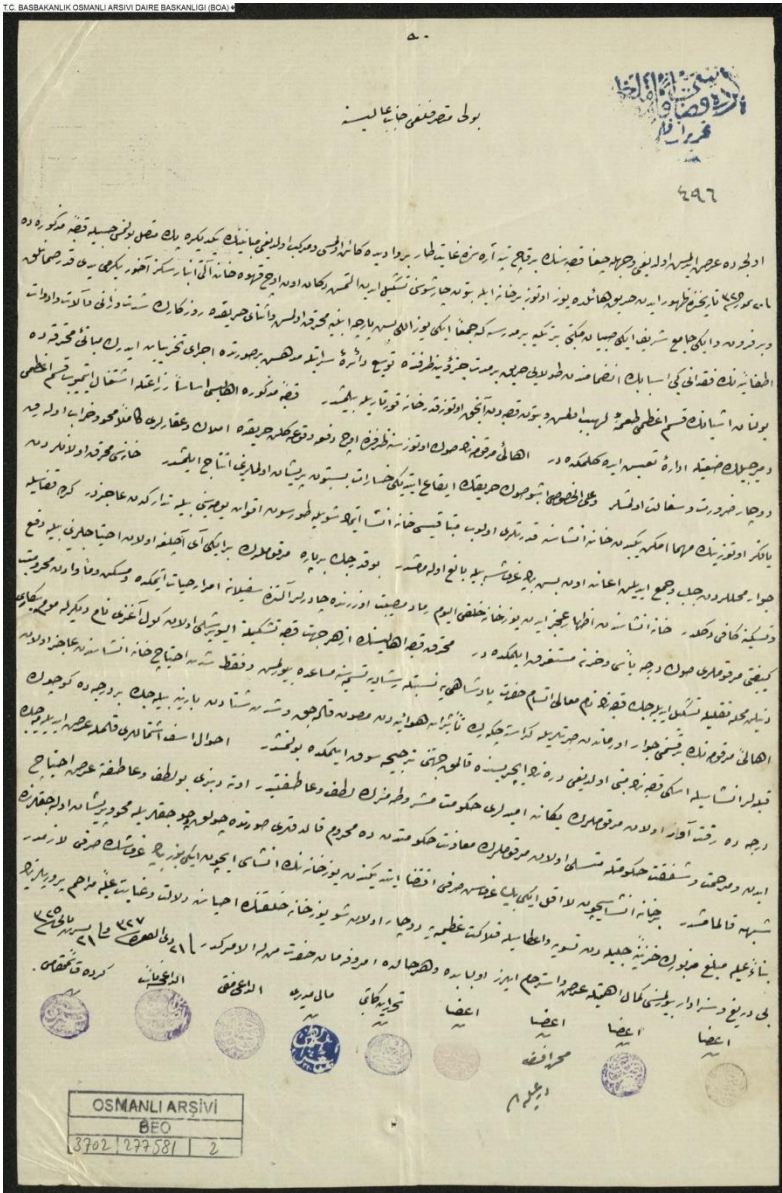
<https://earth.google.com/web/>, erişim tarihi: 08.07.2022, 00.24.

<http://www.bolu.gov.tr>, erişim tarihi: 10.07.2022, 14.42.

EKLER**Ek 1**

Google Earth internet sitesinden elde edilen uydu görüntüsü üzerinde Çağa, Deliler ve Göl Ağzı mevkileri işaretlenerek gösterilmiştir. Günümüzdeki adı Eskiçağa olan yer, tarihi Çağa kasabasının bulunduğu alandır. Deliler köyü günümüzde Akıncılar ismini almıştır. Göl Ağzı mevkisi ise bugün ki Yeniçağa ilçesinin bulunduğu konumdur.

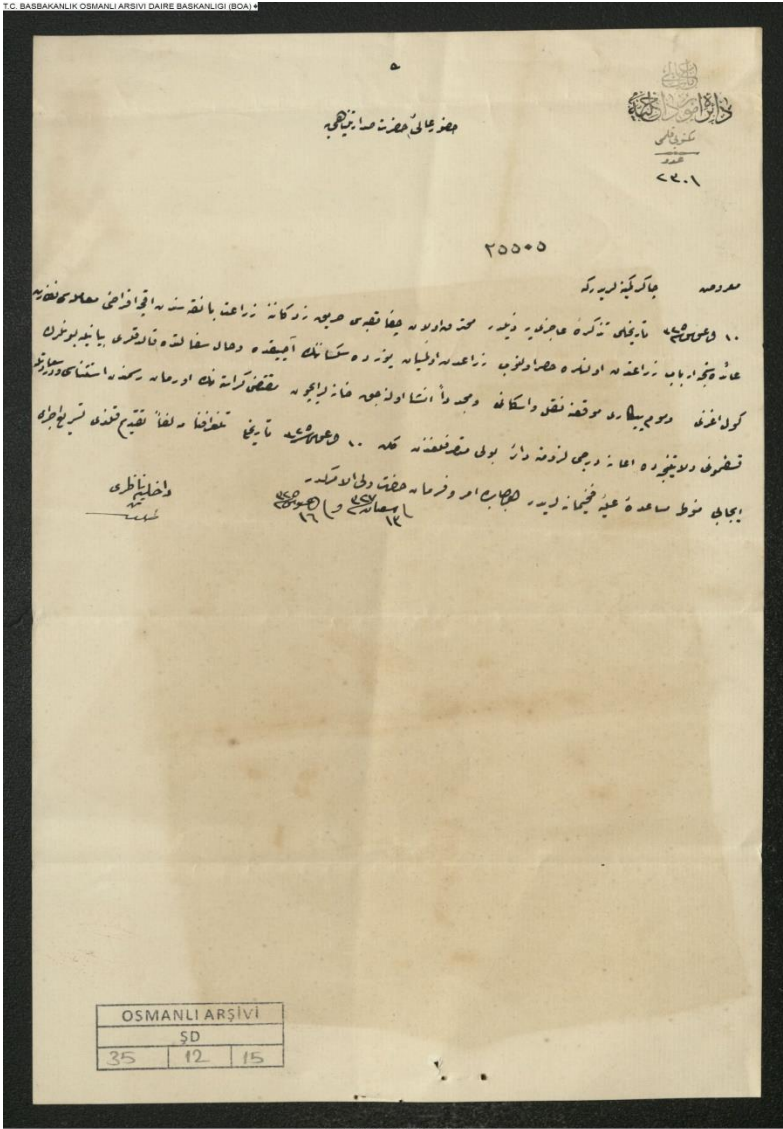
Ek 2



BEO.003702.277581.002

Yangının 2 Ağustos 1909 (20 Temmuz 1325) tarihinde çıktığını gösteren, yangında meydana gelen tahribat ile ahalinin vaziyetini anlatan ve bir takım isteklerin yapıldığı Gerede Kaymakamı'nın, memurların ve azaların mührünü taşıyan Bolu Mutasarrıflığı'na yazılmış yazıdır.

Ek 3



ŞD.00035.00012.015

Bolu Mutasarrıflığından gelen telgrafname doğrultusunda, Ziraat Bankası'nın 300 kuruşluk kredisinden halkın % 80'inin yararlanmadığını ifade eden ve ahalinin yapacakları evler için elde edecekleri kerestenin Orman rüsumundan affını talep ettiklerini bildiren, Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın imzasıyla Sadarete gönderilen yazıdır.

LİVANE KAZASI'NIN İDARECİLERİ İLE İLGİLİ TALEP VE DAVALAR*

*Zemzem YÜCETÜRK***

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde eyaletlerde beylerbeyleri, sancaklarda ise sancakbeyleri görev yerlerine gitmediklerinde veya sefer zamanlarında yerlerine mütesellimler yönetici olarak bırakmışlardır. Mütesellimler beylerbeylerinin ve sancakbeylerinin yerine onların görevli oldukları eyalet, sancak ve kazalarda idari görevleri yerine getirdikleri gibi müdürleri de toplayan görevlilerdi. Tanzimat'tan önce ise vali ve mutasarrıfların idare ettikleri sancak ve kazaların idarelerine memur edilmişlerdir. Mütesellimlere voyvoda da denilmekteydi. Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın sonlarından Tanzimat dönemine kadar bu görev devam etmiştir. 1842 yılından itibaren ise kazalarda kaza müdürleri görev almıştır. Çalışmada 19. yüzyılın başından 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin yayınlanmasından sonra kazalarda kaymakamların idarecilik yaptığı döneme kadarki Livane kazasının idarecileri olan mütesellimler, müdürler, müftüler ve muhtarlar hakkında talep ve davalar ele alınmıştır. Ancak bu idarecilerin yönetiminden çoğunlukla Livane halkının ve Livane'nin bağlı olduğu Erzurum eyaleti ile Çıldır sancağı idarecilerinin memnun olmadığı görülmüştür. Livane halkı da söz konusu idareciler hakkındaki şikayetlerini arzuhallerle İstanbul'a bildirmişlerdir. Devlet bu şikayetlere duysız kalmamış, söz konusu idarecilerin değiştirilerek düzenin sağlanması için gerekli yerlere emirler göndermiştir. Döneme ait belgelerde Livane idarecileri ile ilgili taleplere bakıldığı zaman ise Livane, Batum bölgesinin asayişinin sağlanması için ve 1820-1823 yıllarında Osmanlı-İran Savaşı'nın yaşandığı zamanlarda Erzurum, Ardahan ve Kars gibi doğu bölgelerinin güvenliğinin sağlanması konusunda, idarecilerinden asker ve mühimmat talep edilen önemli bir bölge olmuştur. Söz konusu savaşta İran ordusunun geri çekilmesinde Livane'nin asker ve mühimmat bakımından önemli rolü olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Livane, Mütesellim, Muhtar, Müftü, Talep ve Davalar

**CLAIMS AND LAWSUITS REGARDING THE ADMINISTRATORS OF
LİVANE DISTRICT FROM THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY
TO THE END OF THE PERIOD OF SULTAN ABDULMECİD**

* Gönderim Tarihi: 05.08.2022. Kabul Tarihi: 12.09.2022.

* Dr. Öğr. Üyesi Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ARTVİN, zemzem_yuceturk@artvin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9638-7160.

ABSTRACT

This study explores the demands and lawsuits against the administrators of the Livane district, such as *mufti* and *mukhtars*, from the beginning of the 19th century after the publication of the 1864 Provincial Regulations. The study discusses the period when the district governors were the administrators. However, it was seen that the people of Livane and the governors of the province Erzurum and the sanjak Çıldır, to which Livane was affiliated, were not satisfied with the administration policy at the time. Regarding the fact that In the Ottoman Empire, when the local governors in the provinces and the *Sanjak's* were off during the campaign, leaving their posts to the trustees as administrators. Mütesellims were officials who collected taxes as well as fulfilled administrative duties in the provinces, sanjaks and districts where they were assigned instead of their *Beylerbeyi's* and *sanjakbeyi's*. Before the Tanzimat, they were assigned to the administrations of the sanjaks and districts administered by the governors and mutasarrıfs. Mütesellims were also called voivodes in the XVIth century Ottoman Empire. This task continued from the end of the century until the Tanzimat period. Since 1842, accident managers took charge of accidents. The people of Livane also reported their complaints about these administrators and wrote many petitions to Istanbul. The state did not remain indifferent to these complaints and sent orders to the necessary places to replace the said administrators and restore order. When the requests about the Livane administrators are examined in the documents of the period, Livane is an important city whose administrators were asked for soldiers and ammunition for the security of the eastern regions such as Erzurum, Ardahan and Kars during the Ottoman-Persian War in 1820-1823. Livane played an important role in the withdrawal of the Iranian army in terms of soldiers and ammunition.

Keywords: Livane, Mütesellim, Headman, Mufti, Claims and Lawsuits

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Livane sancağı 1579'da Çıldır eyaleti kurulduktan sonra bu eyalete bağlanmış olup merkezi ise Artvin şehri olmuştur.¹ Söz konusu sancak XVIII. yüzyılda idarî birim olarak kaza haline getirilmiştir.² 1828'deki ilk Rus işgalinden sonra 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması ile tekrar Türk idaresine alındı.³ 1828'den 1878 Rus yönetimine kadar Livane-i Süfla adı da verilen Vartan kısmı Trabzon eyaletine bağlı Lazistan sancağının kazasıdır.⁴

¹ Metin Tuncel, "Artvin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 3, İstanbul 1991, s. 420.

² Eşref Temel, "Hurufât Defterlerine Göre XVIII.-XIX. Yüzyılda Livane (Artvin) Vakıfları", *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, Ed. Nuri Yavuz, İstanbul 2019, s. 126.

³ Faruk Taşkın; Ali İrfan Kaya, "19. Yüzyıl Artvin Demografisi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, (Ed. Nuri Yavuz), İstanbul 2019, s. 168.

⁴ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2017, s. 514. Osmanlı Devleti'nde 1850 yılında Batum sancağına Çürüksu ve civarında bulunan bazı yerlerin de ilhakıyla Lazistan adıyla yeni bir sancak kurulmuştur Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara 1988, s. 125-126. Bu nedenle XIX. yüzyılda Batum

Osmanlı Devleti'nde vilayet teşkili sırasında Livane-i Süflâ kazası Erzurum'a bağlanmıştır.⁵ Livane ve Maçahel kazalarının Çıldır sancağından ayrılarak tekrar Lazistan sancağına bağlanması ise Meclis-i Vala'nın 14 Temmuz 1867 tarihli kararından sonra gerçekleşmiştir.⁶ 1828'den 1878'deki Rus yönetimine kadar Livane-i Ulya adı verilen ve Maçahel'i de içine alan kısım Erzurum eyaletine bağlı Çıldır sancağının kazasıydı.⁷

3 Mart 1918 tarihinde Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı Devleti'ne bağlandı.⁸ Ancak Artvin Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı topraklarından ayrılacaktır.⁹ İngilizler bölgeyi 17 Aralık 1918'de işgal etmiştir.¹⁰ Onların çekilmesinden sonra ise Nisan 1920'de bu topraklara Gürcüler hakim olmuştur.¹¹ Gürcü hâkimiyeti 1921 başlarına kadar sürmüş olup Artvin ve çevresi 1921 yılında tekrar Türk hâkimiyetine geçmiştir. Bundan sonra dört buçuk ay süreyle Artvin ve Şavşat kazaları Ardahan sancağına bağlı kalmıştır. Ayrıca Hopa kazası Rize sancağına, Yusufeli (Kiskim) kazası ise Erzurum sancağına bağlanmıştır.¹² Artvin 7 Temmuz 1921 tarihinde liva haline getirilirken, vilayet haline gelmesi ise Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na göre livalar kaldırıldıktan sonra gerçekleşmiştir.¹³ Bundan sonra Ardahan'dan alınan Şavşat kazası Artvin'e bağlanmıştır.¹⁴ Borçka ve Ardanuç da Artvin'e bağlanan diğer yerlerdir.¹⁵

Livane'nin idari taksimatı hakkında bilgi verdikten sonra çalışmanın konusu hakkında bilgi vermek de yerinde olacaktır. Çalışmada 19. yüzyılın

sancağına Lazistan sancağı da denilmektedir S. Esin Dayı, *Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilâtlanma*, Erzurum 1997, s. 2.

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vala (MVL), 1052/ 49, 28 Kasım 1866.

⁶ BOA, MVL, 538/35, 12 Haziran 1867.

⁷ Sezen, a.g.e., s. 514.

⁸ Memmedli, Marziye; "Hilal Akgülleri, Brest Litovsk Barış Antlaşması'nın Siyasi Sonuçları (Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Açısından)", *Belgi Dergisi*, S: 20, Yaz 2020, s. 2725-2726; Kutlu, E.-Taşkın, F., "1835 Nüfus Defterlerinde Şavşat (Satlı)", *Artvin Araştırmaları* 3, Ed. Nuri Yavuz, Ankara 2021, s. 34.

⁹ Ahmet Atalay, *Batum ve Artvin Tarihi*, Konya, 2021, s. 17.

¹⁰ Faruk Taşkın, *Artvin Tarihi Bibliyografyası*, İstanbul 2020, s. 5.

¹¹ Rahmi Çiçek, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Artvin Vilayeti'nin Sosyo-Ekonomik Durumu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 14, Mart 2013, s. 134; Çağla Kılıç; Faruk Taşkın, "İlk Nüfus Sayımında Artvin Merkez ve Murgul Nahiyesi", *Artvin Tarihi İlk Çağdan 1918'e*, Ed. Mustafa Sıtkı Bilgin, Ankara 2021, s. 258.

¹² Nurşen Gök, "Artvin Livası'nın Anavatan'a Katılışı Sırasındaki Durumuna İlişkin Belgeler", *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 41, Ocak 2008, s. 91.

¹³ Muvahhit Zeki, *Artvin İli Hakkında Genel Bilgiler*, Çev. Hayrettin Tokdemir-Ertuğrul Tokdemir, İstanbul 1999, s. 150.

¹⁴ Gök, a.g.e., s. 91.

¹⁵ Murat Kasap, *Osmanlı Arşiv Kayıtlarında 93 Harbi Batum Muhacirleri*, İstanbul 2018, s. 30. Artvin vilayetinin 1920-2013 yılları arasındaki idari taksimatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Musa Musa Şaşmaz, *Türkiye'nin İdarî Taksimatı (1920-2013)*, III. Cilt, Ankara 2014.

başından 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin yayınlanmasından sonra kazalarda kaymakamların idarecilik yaptığı döneme kadarki Livane kazasının idarecileri olan mütesellimler, müdürler, müftüler ve muhtarlar hakkında talep ve davalar ele alınmıştır.¹⁶ Söz konusu talep ve davalar incelendikten sonra görüleceği üzere bu dönemde hangi idarecilerin Livane'de görev aldıkları hakkında bilgi edinmek de mümkün olmuştur. Ayrıca bu idareciler döneminde dava ve talepler konu edilirken Livane'nin sosyal, ekonomik, idari ve hukuki durumu hakkında da bilgilere ulaşılmıştır. Çalışılan dönemde Livane'de göreve gelen idareciler hakkında da bilgi vermek aydınlatıcı olacaktır. Osmanlı Devleti'nde birçok idarî görev için kullanılan mütesellim tabirinin sözlükteki anlamı kabul eden, teslim edilen bir şeyi alan anlamındadır.¹⁷ Mütesellimler beylerbeyi veya sancakbeyi görev yerlerine gitmediğinde veya sefere çıktıklarında onların yerlerine bakarak vergileri de toplarlardı.¹⁸ Tanzimat'tan önce ise vali ve mutasarrıfların idare ettikleri sancak ve kazaların idarelerine memur edilenlere bu isim verilmiştir.¹⁹ Bazen bu idarecilere voyvoda da denmiştir. Osmanlı Devleti'nde mütesellimlik XVI. yüzyılın sonlarından Tanzimat dönemine kadar süren idarî bir görev olmuştur. Mütesellimlerin yerlerine vekil bıraktığı da olmuştur.²⁰ Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra 1842 yılı Mart'ından itibaren kazalarda müdürler görev almıştır. Kaza ileri gelenleri aralarından birini müdür seçmişlerdir. Müdür değiştirilmek istendiğinde müdürün yerine vekil getirildikten sonra halkın da uygun gördüğü birisi seçimle müdürlüğe atanıyordu.²¹ Kaza müdürlerin öncelikli görevi görev yerlerindeki verginin zamanında ve eksiksiz toplanarak hazineye gönderilmesi idi. Bu görevin yerine getirilmesi için asayiş ve güvenliğin sağlanması önemli olup söz konusu durumun temini de müdürlere aitti.²² Halkın geçimlerini sağlamalarına yardımcı olarak, Tanzimat'la birlikte kararlaştırılan yeniliklerin uygulanmasını kolaylaştırmak da onlara

¹⁶ 1864 Nizamnamesi yayımlandıktan sonraki dönemde Livane kazasının idarecileri için bkz: Zemzem Yüçetürk, "19. Yüzyılda Artvin'in İdarî Yapısı", *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, Ed. Nuri Yavuz, İstanbul, s. 261-294.

¹⁷ Yücel Özkaya, "Mütesellim", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 32, İstanbul 2006, s. 203.

¹⁸ M. Zahit Yıldırım, "Osmanlı'da Mütesellimlik Kurumu ve Karahisar-I Sâhib ve Konya Mütesellimi Ali Ağa", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C: 9, S: 1, 2014, s. 98.

¹⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C: II, İstanbul 1993, s. 639. Beylerbeyilere aynı zamanda vali de denilmekle birlikte bu sonuncu unvan daha çok XVII. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmış, XIX. yüzyılda idarî teşkilâtta peş peşe yapılan değişiklikler sonunda vali kelimesi resmen kabul edilmiştir. Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 6, İstanbul 1992, s. 69. Mutasarrıf kelimesinin ise "sancağa veya livâyâ gönderilen idareci" anlamını kazanması XVII. yüzyıl başlarından itibaren meydana gelen gelişmelerle ilgilidir. Ali Fuat Örenç, "Mutasarrıf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 31, İstanbul 2006, s. 377.

²⁰ Özkaya, a.g.m., s. 203.

²¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 241-242.

²² Sadık Fatih Torun, "Kaza Müdür ve Memurlarına Verilen 1850 Tarihli Ta'limat", *Belgeler*, C: XXXII, 2011, s. 58.

yönetmeliklerle verilmiş görevlerdi.²³ Böylece Tanzimat öncesi voyvodaların ve ayanların yaptıkları hizmetler, Tanzimat'la birlikte kaza müdürlerine devredilmiştir. Müdürler şer'i vergilerin toplanmasında köy muhtarları ve imamlarından yardım almışlardır. Ancak kaza müdürleri ile halkın ilişkiler bu dönemde iyi gitmemiştir. Bu dönemde sık sık görevden alınmalarının veya sürgün edilmelerinin sebebi de çıkarları için iş yapmış olmalarıydı. Ancak verilen bu cezalar işe yaramamış olup müdürler bu tarz suçları işlemeye devam etmiştir. Hazine için toplanan vergileri zamanında teslim etmeyip, zimmete geçirme, bu dönemde çoğu müdürün işlediği suçtu.²⁴

Livane halkı ve idarecileri kendileri veya buradaki idareciler hakkındaki talep ve davalarını arzuhaller yoluyla İstanbul'a bildirmişlerdir.²⁵ Osmanlı Devleti'nde günümüzde dilekçe türünden belgeler olan arzuhal önemli bir hak arama aracı olmuştur.²⁶ Temel görevi adaleti sağlamak olan Divan-ı Hümayun'a yapılan başvurular padişahın devamlı olarak divanda bulunması düşüncesiyle doğrudan padişaha yapılan başvurular sayılmaktadır.²⁷ Osmanlı halkı sunduğu arzuhallerinde yalnızca şikayetlerini dile getirmeyip bir görev veya ücretin istenmesi veya bir yanlışlığın düzeltilmesi gibi durumlarda da arzuhal yazmışlardır. Arzuhaller sadece padişaha sunulmayıp taşradaki küçük idareci ve makamlara kadar yetkili her mevkiye sunulabilirdi.²⁸ Çalışmada sadece arzuhaller incelenmeyip hem Livane ve Livane'nin bağlı olduğu Erzurum ve Çıldır meclisleri ile idarecilerinin hem de Livane halkının, Livane idarecileri hakkındaki şikayet ve taleplerini içeren belgeler de incelenmiştir.

1. Livane İdarecileri Hakkında Talep ve Davalar

1.1. Kaza Mütesellim ve Müdürleri ile İlgili Talep ve Davalar

1.1.1. Süleyman Bey (1809-1823?)

Döneme ait belgelerden anlaşıldığına göre 1809-1823 tarihlerinde Livane beyi olarak Süleyman Bey'in görevde olduğu anlaşılmaktadır. Süleyman Bey'in görevde bulunduğu sürede Çıldır valisi Selim Paşa ile husumetleri olmuştur. 24 Haziran 1809 tarihli belgede Çıldır valisi Selim Paşa ile Livane Beyi Süleyman Bey arasındaki bu düşmanlıktan bahsedilmiştir. 1 Ocak 1810 tarihli Erzurum valisi Şark Seraskeri Behram Paşa'nın tahriratında da Çıldır valisi Selim Paşa ile Livane Beyi Süleyman Bey'in eskiden beri aralarında çekişme olduğu belirtilmiştir. Aralarındaki bu durum düşmana fırsat verdiğinden bir an evvel

²³ Musa Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, C: 53, S. 256, Nisan 1989, s. 240.

²⁴ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 243-248.

²⁵ Orhan Sakin, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Okuma Kılavuzu*, 2019, s. 258.

²⁶ Mehmet İpşirli, "Arzuhal", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 3, İstanbul 1991, s. 447-448.

²⁷ Halil İnalcık, "Şikâyet Hakkı: 'Arz-i Hâl ve 'Arz-i Mahzar'lar", *Osmanlı Araştırmaları*, C: VII-VIII, İstanbul 1988, s. 33.

²⁸ İpşirli, *a.g.m.*, s. 447-448.

çekişmeye son verilmesi istenmiştir.²⁹ 1806-1812 tarihleri arasında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş olmuştur.³⁰ Muhtemeldir ki belgede bu savaş da dikkate alınarak idarecilerin aralarındaki düşmanlığa son verilmesi istenmiştir. Süleyman Bey askeri maiyyetiyle birlikte Batum'un ve Erzurum'un muhafazası için görevlendirilmiştir. Livane o dönemlerde çevre bölgelerin muhafazası için özellikle asker temini hususunda önemli bir bölge olmuştur. 25 Ocak 1811 tarihli belgeye göre Trabzon valiliğinden Şerif Paşa azlolunduğu için ve yerine Alaiye sancağı mutasarrıfı Çarhacı Ali Paşa Trabzon valisi olarak atanacağı için bu kişinin görev yerine gelmesine kadar Artvin sancağı beyi Süleyman Bey maiyetindeki askerle Batum limanı ve havalisinin muhafazasına görevlendirilmiştir. Gönye sancağı ağalarından iktidarlı olanlarının da Süleyman Bey'in maiyetine tayin olunması emredilmiştir.³¹ Belgeden de anlaşıldığına göre Batum ve çevresinin muhafazası için Livane beyinden asker talebi söz konusudur. Bundan başka Osmanlı-İran savaşının yaşandığı dönemde de Livane orduya asker ve mühimmat temini açısından önemli bir bölge olmuş, Livane Bey'i Süleyman Bey de aldığı emirler doğrultusunda maiyetindeki askerle birlikte Erzurum, Kars ve Ardahan bölgelerine hareket ettiği gibi İran seferi için de görevlendirilmiştir.³² Osmanlı-İran Savaşı 1820-1823 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu zaman diliminde devlet bir de Yunan İsyanı'yla uğraşmaktaydı. İran Osmanlı Devleti'nin bu zor durumundan faydalanmış, yıllardır çektiği bu devleti tam anlamıyla yenilgiye uğratmak için harekete geçmiştir. Savaşın bir bölümü doğu cephesinde gerçekleşmiştir. Söz konusu cephede şark seraskeri olarak Mehmet Emin Rauf (ö. 1860) ile Maraş ve Rakka Valisi Mehmet Celalettin paşalar görev alacaklardı. Bu kişiler İran'ın Yunan İsyanı'ndan faydalanacağını ve bu işin arkasında da Rusya'nın olduğunu tahmin etmişlerdir. Rusya'nın, diplomatları vasıtasıyla İran'ı Osmanlı aleyhine kışkırtması bu düşüncüyü haklı çıkarmıştır.³³ 19 Mayıs 1822 tarihli Çıldır Valisi Ahmet Paşa'nın Şark Canibi Seraskeri Rauf Paşa'ya gönderdiği kaimesine göre Acemlerin Kars ve etrafındaki hasar ve saldırıları nedeniyle Livane Bey'i Süleyman Bey'in başbuğ tayin edilerek maiyyetinde ulufeli bin beş yüz neferle Erzurum'a sevk edilmesi talep edilmiştir. Acara ve Livane beylerine savaş ve kuşatma için hazırlıklı olmaları ve talep edilen topçu ordusu, mühimmat, cephane ve yiyeceğin gönderilmesi konusunda emir gönderilmiştir.³⁴ Görüldüğü üzere Acemlerin saldırıları nedeniyle Livane de asker, mühimmat ve sair gereçler için önemli bir bölge olmuştur. 16 Eylül 1822 tarihine gelindiğinde

²⁹ BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT). 276/16214, 1 Ocak 1810; BOA, HAT. 646/31696, 24 Haziran 1809.

³⁰ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara 2003, s. 91.

³¹ BOA, HAT. 475/23297, 25 Ocak 1811.

³² BOA, HAT. 820/37367, 19 Mayıs 1822; BOA, HAT.820/37367, 16 Eylül 1822; BOA, Cevdet Askeriye (C.AS). 340/14086, 4-13 Mart 1823.

³³ Eralp Yaşar Azap, "1820-1823 Osmanlı-İran Savaşında Ortaya Çıkan Salgın ve Bu Salgının Savaşa Etkisi", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 2, S: 2, 2020, s. 82.

³⁴ BOA, HAT. 820/37367, 19 Mayıs 1822.

Acemlerin saldırılarının doğu bölgesinde halen devam ettiği görülmektedir. Bu konuda Livane Beyi Süleyman Bey de şark ordusu ile sürekli irtibatla olmuştur. Söz konusu tarihte Süleyman Bey Şark Canibi Seraskeri Rauf Paşa'ya gönderdiği arzuhalinde Rusyalının dahi hudut başlarında cemiyetleri olduğunu, Çıldır Valisi Ahmet Paşa'nın emriyle beş yüzden fazla askeriyle beraber Ardahan kalesine gittiğini ifade etmiştir. Tetikte olmaları için emir aldıklarından Acemlerin Kars eyaletine olan suikastları nedeniyle kendisine başbuğ tayini ile bin beş yüzden fazla güzide asker gönderilmesi emrini burada aldığını ve durumu Ahmet Paşa'ya bildirdiğini belirtmiştir.³⁵ 24 Ocak 1823 tarihli belgeye göre ise Acemler Kars'ın kaza ve köylerine hücum etmiş olup Çıldır, Ahilkelek, Ardahan, Göle, Penek, Oltu ve Mamirvan kazalarının her biri bir serhat olduğundan buraların muhafazası için Livane Beyi Süleyman Bey ile Dergah-ı Ali Kapıcıbaşlarından Acara Mütesellimi Ahmet Bey ve Ardahan Beyi'ne yardım etmeleri için serasker tarafından emir gönderilmesi istenmiştir.³⁶ 13 Mart 1823 tarihli belgede de Livane Bey'i Süleyman Bey'in İran seferine bin beş yüz nefer ulufeli askerin başında başbuğ olarak katılması istenmiştir.³⁷ 14 Mayıs 1823 tarihli belgeye göre ise Acara Mütesellimi Kapıcıbaşı Ahmet Bey'in bin nefer ile Livane Bey'i Süleyman Bey'in de bin beş yüz nefer ile şark ordusuna memur edildikleri Çıldır Valisi Ahmet Paşa tarafından bildirilmiştir.³⁸ İki ülke arasında savaşı bitiren barış antlaşması, 28 Temmuz 1823 yılında imzalanmıştır. Savaş sırasında ortaya çıkan salgın hastalık, İran ordusunun geri çekilmesinde ve gücünün kırılmasında önemli rol oynamıştır.³⁹ Belgelerden de anlaşıldığına göre Livane'nin de bu mücadelede önemli rolü olmuştur.

1.1.2. Ali Bey (1826?-30 Ekim 1830)

14 Kasım 1826 tarihine gelindiği zaman bu tarihte Süleyman Bey'in görevde olmadığı ve Livane beyi olarak Ali Bey'in görevde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak Ali Bey'in göreve ne zaman geldiğine dair belgelerde bilgiye rastlanılamamıştır. Söz konusu tarihte Esseyit İsmail imzalı tahriratta daha önce Livane Bey'i Ali Bey'den Ahışa'ya gelerek Kiskim Bey'i Şerif Bey'in kaybolan mallarının tahsil edilmesi işinin yerine getirilmesi istendiği, ancak Ali Bey'in bu ana kadar gelmekte tereddüt ettiği belirtilerek gereğinin yapılması istenmiştir.⁴⁰ Belgede anlatılanlara göre Ali Bey kendisine verilen görevi yerine getirmemiştir.

Çıldır kazası yöneticileri ile Süleyman Bey zamanındaki husumet Ali Bey zamanında da devam etmiştir. 30 Ağustos 1830 tarihli belgeye göre Çıldır Mutasarrıfı Ahmet Paşa ile Livane Bey'i Ali Bey Çıldır sancağında bulunan

³⁵ BOA, HAT. 820/37367, 16 Eylül 1822.

³⁶ BOA, HAT. 818/37318, 24 Ocak 1823.

³⁷ BOA, C.AS. 340/14086, 4-13 Mart 1823.

³⁸ BOA, C.AS.1214/54444, 14 Mayıs 1823.

³⁹ Azap, *a.g.m.*, s. 91.

⁴⁰ BOA, Cevdet Dahiliye (C. DH). 204/10198, 14 Kasım 1826.

Ardanuç ve Tavusker kazalarından dolayı tartışma ve harp etmişlerdir.⁴¹ Ali Bey'in 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşıdan sonra Tavusker kazasında hakimiyet kurmak istemesi nedeniyle adı geçen kaza halkı ile Ali Bey arasında da düşmanlık söz konusu olmuştur. 1828-1829 Osmanlı Rus savaşı sırasında Rus ordusu, General Paskevic kumandasında 8 Temmuz 1829 tarihinde Ermenilerin gösterileri arasında şehre girmiştir. Erzurum Osmanlı yönetimine geçtikten sonra ilk defa istilâya uğramış oluyordu. Ruslar burayı harekât üssü haline getirmeye çalışırken imzalanan Edirne Antlaşması gereğince şehri 14 Eylül 1829'da tekrar Osmanlı Devleti'ne bırakmak durumunda kaldılar. Şehir üç aylık Rus işgali sırasında büyük zarar görmüştür. İşgal nedeniyle bir kısım Müslüman halk buradan göç etmiştir. Ruslar çekilirken çoğu sanat erbabı olan Ermenileri de götürmüştür.⁴² 20 Eylül 1830 tarihli belgeye göre Tavusker kazasında bulunan ulema ve ahali İstanbul'a gönderdikleri yazıda Erzurum'u Ruslar işgal ettikten sonra Livane Beyi Ali Bey'in fırsattan yararlanıp kazayı zapt ettiğini söyleyerek kazalarının mütesellimliğinin bir daha Livane beylerine verilmemesini istemişlerdir.⁴³ 30 Ekim 1830 tarihli belgeye göre de Çıldır sancağına bağlı Livane kazasında mütesellim bulunan Livaneli Ali Bey sefer esnasında Erzurum'a firar etmiş, fukaraya da zulmetme gibi uygunsuz hareketi olduğu için kendisinin Sivas'a sürgünü düşünülmüştür. Görevinden ihraç edilen Ali Bey'in yerine ahalinin muhtarı olan Süleyman Sani Bey mütesellim tayin edilmiştir. Ali Bey Dursun adlı eşkıya ile bir miktar asker tedarik edip tabyalar inşa ederek isyana kalkışmış, üç binden fazla askerle Ardanuç sancağında Çıldır Beylerbeyi Ahmet Paşa'nın üzerine hücum etmiş ise de daha sonra firar etmiştir.⁴⁴ Belgeler incelendiğinde 30 Ekim 1830 tarihinde Süleyman Sani Bey'in mütesellim olarak atanmasından sonra da eski mütesellim Ali Bey hakkında yorumlar ve şikayetlerin devam ettiği görülmektedir. Ayrıca söz konusu belgeler bu kişinin yönetimi hakkında da bilgi vermektedir. 3 Kasım 1830 tarihli Çıldır Mutasarrıfı Ahmet Tevfik Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği yazıya göre Livane kazasında mütesellim bulunan Ali Bey bir sene Ardanuç ve Tavusker kazalarını istila etmiştir. Halka zulmederek sipahiden öşür ve reayadan cizye almıştır. Ardanuç civarında yapılan muharebede Livane'ye kaçmış olduğundan Ahmet Tevfik Paşa Ali Bey'in buradan çıkarılmasını istemiştir.⁴⁵ Çıldır ahali ve kazaları ileri gelenlerinin imzalarıyla da ayrıca bu kişinin Livane'den çıkarılmasına dair İstanbul'a dilekçe gönderilmiştir.⁴⁶ Belgelerde iddia edilenler doğru ise Ali Bey'in mütesellimliği sırasındaki idaresinden halk memnun kalmamıştır. Ali Bey iç isyan ve çevre kazaları işgale kalkıştığı gibi halktan haksız yere vergi toplayıp insanları zor durumda bırakmıştır. Bu kişinin

⁴¹ BOA, HAT. 1040/43065, 19 Eylül 1830; BOA, HAT. 1040/43065, 30 Ağustos 1830; BOA, HAT. 1040/43065, 20 Ekim 1830.

⁴² Cevdet Küçük, "Erzurum", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 11, İstanbul 1995, s. 324.

⁴³ BOA, HAT. 1337/52173, 20 Eylül 1830.

⁴⁴ BOA, HAT. 1261/48811, 30 Ekim 1830; BOA, C. DH. 294/14688, 6-16 Kasım 1830.

⁴⁵ BOA, HAT. 1336/52113, 3 Kasım 1830.

⁴⁶ BOA, HAT. 1337/52173.

idaresinden sadece halk değil kaza ileri gelenleri, kazanın bağlı olduğu Çıldır sancağının yöneticileri ve halkı da memnun olmamıştır. Ali Bey Livane kazasının bağlı olduğu Çıldır sancağı mutasarrıfı ile muharebeye girmiş, Mutasarrıf Ahmet Tevfik Paşa da durumu İstanbul'a bildirip yardım istemiştir. 10 Haziran 1831 tarihli belgeye göre de Çıldır Mutasarrıfı Ahmed Paşa ile Livane Beyi Ali Bey arasındaki düşmanlığın bittiği anlaşılmaktadır. Söz konusu belgeye göre Livane ileri gelenleri ve Livane kazası kadısı Hüseyin Efendi tarafından Çıldır Mutasarrıfı Ahmed Paşa ile Livane Beyi Ali Bey arasında çıkan kavganın yatıştırılmış olmasından duyulan memnuniyet İstanbul'a bildirilmiştir.⁴⁷ 4 Mart 1840 tarihinde Mehmet, Yusuf, Ahmet ve Hafız Osman imzalı arzuhalde de bu kişiler Livane kazasından firar etmiş olduklarını bildirerek Livane Mutasarrıfı Ali Bey'in amcalarını ve amca oğullarını, bazılarının kayın pederlerini haksız yere ve padişah emri olmaksızın katlettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Ali Bey'in çocuklarını perişan ettiğini, bu kişileri gittikleri kazalarda da rahat bırakmayıp öldüreceğinden korktuklarını ifade ederek canlarından ve mallarından emin olmaları için gereğinin yapılmasını istemişlerdir.⁴⁸ Belgedeki iddialara göre Ali Bey halkı katlettirmiş olup halk tetik üzerinde yaşamaktadır. Yine 1845 tarihli belge de söz konusu kaza ahalisinin buradaki beylerin zulmünden kurtulamadıklarını göstermektedir. 24 Mayıs 1845 tarihinde Erzurum Valisi Bekir Sami Bey İstanbul'a gönderdiği takririnde Ali Bey'in ve burada mütesellim bulunan beylerin zulmünden bahsederek Livane kazasına müdür olarak Hasan Ağa'nın tayin edilmesinin istendiğini belirtmiştir.⁴⁹ Ali Bey'in belgelerde iddia edilen zulümlerine rağmen 1848 tarihine gelindiğinde de Livane kazasının müdürlüğüne tekrar gelmek istediği görülmektedir. 24 Ocak 1848 tarihinde Livane kazası halkının İstanbul'a gönderdiği arzuhalde göre Erzurum eyaletinde bulunan Livane kazası sakinlerinden Ali Bey daha önce müdür bulunduğu sırada halka zulüm ettiğinden halk bu duruma tahammül edememiş ve söz konusu kişi bu tarihten üç yıl önce Erzurum müşiri aracılığıyla sürgün edilmişse de ara sıra vilayetlerinde fesat eksik olmamıştır. Halktan haksız yere ceza parası toplamış, yönetiminde haksız yere insanları katletmiş, şimdi İstanbul'a gelip tekrar kaza müdürlüğünü talep etmiştir. Kaza halkı bu kişiyi müdür olarak istemediklerini ve vilayetlerine de gelmesinin engellenmesini istemişlerdir.⁵⁰ Belgede bahsedilenler doğru ise Ali Bey kötü idaresi nedeniyle 1845 yılında sürgün edilmiştir. Ancak söz konusu kişi 1848 tarihine gelindiğinde de halen Livane kazasına müdür olarak gelmek istemiştir. Halk kendisinden korktuğundan İstanbul'a dilekçe göndererek bu durumun önüne geçmek istemiştir. Ayrıca kaza halkı Ali Bey ile olan davalarını dilekçe yoluyla İstanbul'a bildirip yardım istemişlerdir.

⁴⁷ BOA, HAT. 1040/43065, 10 Haziran 1831; BOA, HAT. 1337/52178, 10 Haziran 1831.

⁴⁸ BOA, HAT. 145/7201, 4 Mart 1840.

⁴⁹ BOA, Sadaret Mektubi Kalemi (A.MKT). 31/49, 24 Mayıs 1845.

⁵⁰ BOA, MVL. 20/39, 24 Ocak 1848.

Ali Bey hakkında kaza halkının tümünün söz konusu genel davaları olmakla birlikte özel davalar da bulunmaktadır. Dudu Hatun 9 Mayıs 1849 tarihli arzuhalinde Erzurum eyaletine bağlı Livane kazası köylerinden Artvin köyü sakinlerinden eski Müdür Ali Ağa zimmetinde on iki bin kuruş alacak hakkı olduğunu belirtmiştir. Daha önce defalarca bu parayı talep etmişse de Ali Ağa vermediğinden şerî mahkeme yoluyla davanın çözüme kavuşturulması için adı geçen yerin kaymakamına emir gönderilmesini istemiştir. Dilekçe doğrultusunda Erzurum valisine 12 Mayıs 1849 tarihinde gönderilen yazıda davanın şerî mahkemede çözüme kavuşturulması istenmiştir.⁵¹ Belgede yazılanlara göre Ali Bey kişilerden de para alıp geri vermemiştir.

1.1.3. Süleyman Sani Bey (30 Ekim 1830-1845)

Yukarıda da ifade edildiği üzere 30 Ekim 1830 tarihli belgeye göre Livane kazasına Ali Bey'in yerine ahalinin muhtarı olan Süleyman Sani Bey mütesellim tayin edilmiştir.⁵² 19 Ocak 1831 tarihli Çıldır Mutasarrıfı Ahmet Tevfik Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği yazıda da Çıldır sancağına bağlı Livane kazasında birkaç seneden beri mütesellim bulunan Ali Bey'in sefer vaktinde uygunsuz hareketi nedeniyle görevinden ihraç edildiği, halkın isteğiyle Livane beyi ve ahalinin muhtar ve eski beyzadeleri olan Süleyman Sani Bey'in atandığı bildirilmiştir.⁵³ Halk bundan dolayı memnuniyetini İstanbul'a bildirmiştir.⁵⁴ Ancak Süleyman Sani Bey'in yukarıda bahsedilen ve 1809-1823 tarihlerinde Livane Beyi olan Süleyman Bey ile aynı kişi olup olmadığına dair belgelerde bilgiye rastlanılamamıştır. 1845 tarihli belge Süleyman Sani Bey'in de bazı uygunsuz hareketlerde bulunduğunu ve söz konusu tarihte mütesellimlikte olmadığını göstermektedir. 9 Ocak 1845 tarihli belgeye göre Çıldır sancağına bağlı Livane kazasında Vartishav karyesi sakinlerinden Dede Süleyman İstanbul'a gönderdiği arzuhalinde adı geçen kaza sakinlerinden eski mütesellim Sani Bey'in kendisinden haksız yere iki bin kuruş alıp vermediğini belirterek meblağın bu kişiden tahsili için emir yazılmasını istemiştir.⁵⁵ Belgede iddia edilenlere göre Ali Bey gibi Süleyman Sani Bey de haksız yere para toplayıp insanları zor duruma sokmuştur. Süleyman Sani Bey müdürlükten ayrıldıktan sonra da söz konusu kişi hakkında talepler ve davaların devam ettiği görülmektedir. 2 Ağustos 1849 tarihli Erzurum eyaleti dahilinde Nısf-ı Livane kazası halkı verdikleri arzuhalde birkaç seneden beri kaza müdürlerinin dışarıdan atanıp bu kişilerin kötü yönetimi devam ederse halkın başka sancaklara göç etmek durumunda kalacaklarını belirtmişlerdir. Süleyman Beyzade Sani Bey'in kazalarında müdürlük yapıp onun müdürlüğünde halkın rahat ettiğini ancak buna rağmen kendinin müdürlüğe talip olmadığını, bu

⁵¹ BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Deavî (A.MKT.DV). 14/1, 9 Mayıs 1849.

⁵² BOA, HAT. 1261/48811, 30 Ekim 1830; C. DH. 294/14688, 6-16 Kasım 1830.

⁵³ BOA, HAT. 1337/52178, 19 Ocak 1831.

⁵⁴ BOA, HAT. 1337/52178.

⁵⁵ BOA, Sadaret Divan Kalemi Evrakı (A.DVN). 11/70, 9 Ocak 1845.

kişinin müdür tayin edilmesi için adı geçen eyaletin müşirine emir gönderilmesini istemişlerdir. 16 Haziran 1849 tarihinde İstanbul'dan Erzurum valisine gönderilen yazıda da bu konuda gereğinin yapılması istenmiştir.⁵⁶

Yukarıda bahsedilen 2 Ağustos 1849 tarihli belgede Süleyman Sani Bey hakkında Livane kazasının olumlu yorumlarına ve tekrardan bu kişinin müdür seçilmesini istemelerine rağmen belgeler incelendiğinde özellikle gayrimüslimlerin bu kişiyle davaları olduğu da anlaşılmaktadır. 24 Şubat 1856 tarihli Sarraf oğlu Damat Ohannes ve Mıgırdıç İstanbul'a gönderdikleri yazılarında Livane kazasına bağlı Artvin kasabası sakinlerinden Süleyman Beyzade Sani Bey zimmetinde elli dört bin altı yüz kuruş alacakları olduğunu söyleyerek gereğinin yapılmasını istemişlerdir. 29 Eylül 1857 tarihinde İstanbul'dan Lazistan mutasarrıfına gönderilen yazıda da bu kişinin bulunduğu yerde bulunan emlakının meclisçe satılmasıyla ödeyeceği miktarın adı geçen alacaklıların tayin ettikleri vekilleri Hurşit Ağa'ya teslimi konusunda daha önce dilekçe verildiği belirtilmiştir. Bu miktarın otuz beş bin kuruşu teslim edilmiş olup, geri kalan on dokuz bin kuruşun da Sani Bey'in yurtluk ve ocaklık ile malikane hasılatından olmak üzere mahalli mal sandığından ödenmesine karar verilmişse de henüz bir ödeme yapılmadığı ifade edilmiş olup adı geçen meblağın meclis marifetiyle tahsil edilerek taraflara teslim edilmesi istenmiştir.⁵⁷ 5 Ekim 1857 tarihli İstanbul'dan Çıldır kaymakamına yazılan yazıya göre de bu konuda gereğinin yapılması istenmiştir.⁵⁸ Belgeden de anlaşıldığı üzere Süleyman Sani Bey'in gayrimüslimlerle de alacak verecek davası bulunmaktadır. Belge aynı zamanda Damat Ohannes'in unvanı olan Sarraf oğlu unvanından da gayrimüslimlerin o dönemde sarraflık gibi işlerle meşgul olduğunu da göstermektedir. Devlet gayrimüslimlerin dilekçeleri ile de ilgilenmiş, davalarının çözümü için Çıldır kaymakamına yazı gönderilmiştir.

1.1.4. Mehmet Bey (1846)

1 Şubat 1846 tarihinde Mehmet Bey'in Livane kazasının müdürü olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁹ Ancak söz konusu kişinin tam olarak kaç tarihinde göreve geldiği ve Hüsrev Ağa'dan sonra göreve gelen Mehmet Ağa ile aynı kişi olup olmadığı hakkında belgelerde bilgiye rastlanılamamıştır. Ayrıca dönem içi belgeler incelendiğinde Mehmet Bey'in Livane kazasındaki yönetimine dair fazla bir bilgi elde edilememiştir. Fakat 1860 tarihli belgede iddia edildiğine göre Mehmet Bey bazı uygunsuz işler yapmıştır. 28 Ocak 1860 tarihli Trabzon sancağına bağlı Livane kazası sakinlerinden Panayot İstanbul'a gönderdiği

⁵⁶ BOA, A.MKT. 206/60, 2 Ağustos 1849.

⁵⁷ BOA, A.MKT.DV. 117/51, 29 Eylül 1857. Livane kazasında yurtlu-ocaklık topraklar hakkında detaylı bilgi için bkz: Zemzem Yücetürk, "XIX. Yüzyılda Livane Kazası Halkının Yurtluk-Ocaklık Maaşları Hakkındaki Talepleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: 31, 2021, s. 125-142. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde malikane topraklar için bkz. Mehmet Genç, "Malikane", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 27, Ankara 2003, s. 516-518.

⁵⁸ BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM). 293/80, 5 Ekim 1857.

⁵⁹ BOA, MVL. 8/25, 1 Şubat 1846.

dilekçesinde on dört sene önce Asakir-i Bahriye'deki görevi esnasında, o zaman adı geçen kazanın müdürü Mehmet Ağa ile muhacirden Huzistan ahalisinin itibarlı kişilerinden Nikoli'nin kaza ahalisinden kendisi adına altı bin kuruş para topladığını ifade etmiştir. Söz konusu kişiler bu parayı kendisine vermeyip kendi işleri için harcamışlardır. On dört sene görevden sonra adı geçen kazaya döndüğünde bu paranın kendi adına toplandığını kaza halkından öğrendiğini belirterek meblağın kendisine teslim edilmesi için Trabzon sancağı valisine emir gönderilmesini istemiştir. 4 Şubat 1860 tarihinde Trabzon valisine gönderilen yazıda durumdan bahsedilerek bu paranın söz konusu kişilerden şerî mahkeme yoluyla tahsil edilmesi istenmiştir.⁶⁰ Belgeden de anlaşıldığı üzere Mehmet Bey bir gayrimüslim ile beraber hareket ederek başkası adına para toplayıp bu parayı kendi işi için harcamıştır.

1.1.5. Hüsrev Ağa (1848)

29 Nisan 1848 tarihli belgeye göre bu tarihte Livane kaza müdürlüğünde Hüsrev Ağa'nın bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak Hüsrev Ağa'nın da bu göreve tam olarak kaç tarihinde geldiğine dair kesin bir bilgi elde edilememiştir. Belgede talebe-i ulumdan Osman ve Hafız Mehmet Efendi'nin İstanbul'a gönderdikleri arzuhalde bahsedilmiştir. Arzuhaldeki iddialara göre Erzurum eyaletinde Livane kazasına bağlı Deviskal karyesinde muhtar bulunan Salihzade Ali Ağa ve kardeşi Hüseyin Bey haksız yere halka zulüm etmişlerdir. Erzurum Müşiri Esat Bey Livane kazasına kendi taraflarından Hüsrev Ağa'yı müdür tayin etmiş, halk kendilerine yapılan eziyeti adı geçen müdüre bildirmiş ve Hüsrev Ağa da Salihzade Ali ve Hüseyin Beyleri adı geçen karye muhtarlığından azlederek Osman ve Hafız Mehmet Efendi'nin pederleri Ali Ağa'yı muhtarlığa tayin etmiştir. Halk Ali Ağa'dan memnun kalmış, ancak Ali Ağa, Salihzade Ali Ağa ve Hüseyin Bey'in tahrik ve fesatlarından kurtulamamış ve kendini azlettirmiştir. Osman ve Hafız Mehmet Efendi dilekçelerinde bu kişilerin tutuklanması ve pederleri Ali Ağa'nın tekrar muhtarlığa gelmesi için Erzurum Müşiri Hamdi Bey'e emir gönderilmesini istemişlerdir.⁶¹ Belgedeki iddialar doğru ise Hüsrev Ağa halka zulüm yapan muhtarları halkın şikayetleri doğrultusunda değiştirmiş, bu konuda kaza halkının mağduriyetini gidermeye çalışmıştır. Söz konusu kişinin ne zaman müdürlükten ayrıldığı hakkında ise belgelerde bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak aşağıda bahsedildiği üzere 18 Nisan 1849 tarihli belgeye göre bu tarihte Mehmet Ağa'dan sonra Hasan Ağa'nın müdür tayin edildiği düşünülürse söz konusu tarihten önce Livane kaza müdürlüğünde sırasıyla Hüsrev Ağa ve Mehmet Ağa'nın bulunduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁰ Sadaret Mektubi Kalemî Deavî (A.MKT.DV.). Gömlek (G): 145, Sıra (S): 80, H. 5 Recep 1276 (28 Ocak 1860). Huzistan: İran'a bağlı eyalet. Sezen, *a.g.e.*, s. 3.

⁶¹ BOA, MVL. 24/51, 29 Nisan 1848.

1.1.6. Mehmet Ağa (1848?/1849?-18 Nisan 1849)

1850 tarihli belgeye göre Mehmet Ağa'nın 1848 yılının ortasında kaza müdürlüğünde olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca belge söz konusu müdür zamanında kazada cinayet olaylarının yaşandığını da göstermektedir. Livane kazası naibi Mehmet Emin'in 8 Eylül 1850 tarihli ilamına göre Artvin kasabası sakinlerinden olup daha önce Hod köyünde katledilerek kayıp olan Dürzi Bali veled-i Mikel zımminin veraseti zevcesi Veşho ve anası Nana, öz kardeşi İstapan adlı kişiye ait olduğu kesinleştikten sonra adı geçen vereselerin şer'i vekili İstapan asaleten ve vekaleten, kaymakam Ahmet Bican Paşa ve şer'i mahkemede adı geçen kazaya bağlı Hod köyü sakinlerinden Ahmet'in oğlu İsmail'in önünde bundan bir buçuk sene önce Bali'nin Hod köyünde katledildiğini söylemiştir.⁶² 18 Nisan 1849 tarihli Livane kazası meclisinin tahriratına göre de daha önce Livane kazasının müdürü bulunan Mehmet Ağa'nın kötü idaresi nedeniyle adı geçen kazada ara ara bazı uygunsuzluklar olmuş herkes silahlarıyla gezerek gece gündüz silah sıkmıştır. Kazanın nahiye ve köylerindeki insanlara ödeyemeyecekleri vergi yüklendiğinden 1248 senesinin ödeyemedikleri vergilerini 1249 senesinde ödeyebilmeleri için vergilerin düzenlenmesi talep edilmiştir. Müdürün kötü idaresi nedeniyle bu uygunsuz durumların yaşandığı belirtilerek değiştirilmesi istenmiştir. Müdürün değiştirilmesi hususu Anadolu Ordu-yı Hümayun Müşiri ve Erzurum valisi tarafından müzakere edilerek, adı geçen müşirin dairesinden Hasan Ağa'nın tayininden ve verginin düşürülmesinden memnun olduklarını bildirmişlerdir.⁶³ Belgeden Mehmet Ağa'nın idaresinden halkın memnun olmadığı anlaşılmaktadır. İddialara göre bu kişi zamanında kazanın asayışı sağlanamadığı gibi halka da ödeyemeyecekleri kadar vergi yüklenmiştir. Ahali bu nedenle müdürün değiştirilmesini istemiş bu istek doğrultusunda da Anadolu Ordu-yı Hümayun Müşiri ve Erzurum valisi tarafından Hasan Ağa'nın tayin edilmesi sağlandığı gibi halkın da üstünden ağır vergiler kaldırılmıştır. Mehmet Ağa görevden ayrıldıktan sonra da görevi sırasında aldığı maaş hakkında bazı davaların yaşandığı döneme ait belgeler incelendiği zaman anlaşılmaktadır. 27 Mart 1853 tarihinde Livane Kaza Meclisi İstanbul'a gönderdiği belgede Livane

⁶² 8 Eylül 1850 tarihli belgeye göre de katil İsmail o zaman adı geçen eski kaza müdürü Mehmet Ağa'ya ben katlettim diye anlatmıştır. İsmail suçunu itiraf ettikten sonra diyete karar verilmişse de parası yetmediğinden bu kişinin tutuklanmasına karar verilmiştir Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD). Gömlek (G): 15, Sıra (S): 88, H. 1 Zilkade 1266 (8 Eylül 1850). 10 Aralık 1850 tarihli belgeye göre de İsmail'in borcunu ödeyemediği bulunduğu yerden bildirilmiştir. Ölen kişinin veresesinin deynden mahrum olmaması için katile hapis tarihinden itibaren yedi sene müddet kürek cezası verilmesine, kazandığı paradan kifayet miktarı kendisine verilip gerisinin borcuna sayılmasına karar verilmiştir. Suçlunun müddeti bittiğinde ise tahliyesiyle memleketine gönderilmesi Meclis-i Vala'dan ifade edildiği ve durumun mahalline de yazılmış olduğu belirtilmiştir Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD). Gömlek (G): 20, Sıra (S): 87, H. 5 Safer 1267 (10 Aralık 1850); Meclis-i Vala (MVL.). Gömlek (G): 200, Sıra (S): 52, 14 Cemaziyelevvel 1266 (28 Mart 1850).

⁶³ BOA, MVL. 231/2, 18 Nisan 1849.

kazası eski müdürü Mehmet Ağa'ya aylığı bin beş yüz kuruştan 1848 senesi zarfında verildiği gösterilen on sekiz bin kuruş maaşın tahsisine dair hazinece kayıt bulunamadığından söz konusu maaşın kabul edilmesi veya edilmemesi konusunun daha önce Maliye Nezaretince görüşüldüğü bildirilerek bu maaşın kabul edilmesi için gereğinin yapılması istenmiştir.⁶⁴ Yine 27 Mart 1853 tarihli başka bir belgeye göre de Erzurum kazalarının müdürlüklerine beş yüz kuruştan bin beş yüz kuruşa kadar maaş tertip olunması o yerlere bildirilmiş olup Livane kazası müdürüne de verilen bu maaş usulü dairesinde olmamıştır. Ancak bu ödenen miktarın geri alınması zor olacağından on sekiz bin kuruşun kabulü ve konunun Maliye Nezaretine havalesi kabul edilmiştir.⁶⁵

1.1.7. Hasan Ağa (18 Nisan 1849-18 Kasım 1849 Vekaleten)

Yukarıda da bahsedildiği üzere 18 Nisan 1849 tarihli Livane kazası meclisinin tahriratına göre daha önce Livane kazasının müdürü bulunan Mehmet Ağa'nın kötü idaresi nedeniyle Hasan Ağa müdür tayin edilmiştir.⁶⁶ Hasan Ağa'nın aşağıda belirtileceği üzere 8 Şubat 1850 tarihli belgede asaleten Mehmet Ağa'nın yerine atandığı belirtilmiştir. Bu nedenle 18 Nisan 1849 tarihli belgeye göre Hasan Ağa'nın Mehmet Ağa'nın yerine muhtemelen vekaleten atandığı söylenebilir. Ancak belgelerdeki iddialara göre Hasan Ağa da bir takım uygunsuzluklara girişmiştir. 25 Mayıs 1849 tarihli belgeye göre Hasan Ağa adı geçen kaza halkından Ali Efendi ile birlikte hareket edip başkasıyla evli bulunan Ali Efendi'nin eski eşini zorla Ali Efendi ile tekrar evlendirmiştir. Erzurum eyaleti valisi Mehmet Hamdi'nin İstanbul'a gönderdiği yazısındaki iddialara göre Çıldır sancağına bağlı Livane kazasında Beşavul karyesi sakinlerinden Hacı Salih Ağa adlı kişiyi adı geçen kaza köylerinden Klaskürlü Ali Efendi katletmiştir. Ali Efendi'nin zevcesi Salih Ağa'ya nikahlandığından cinayet sırasında Ali Efendi elli, altmış kişi eşkıya ile gelip Salih Ağa'yı zorla götürmüştür. Katillerin cezasını alması için Salih Ağa'nın zevcesinin erkek kardeşi Mehmet adlı kişi tarafından arzuhal verilmiştir. Adı geçen kaza meclisinin mazbatasına göre de Hacı Salih Ağa hanesindeyken bir iki tüfek patlamasıyla yaralandıktan bir süre sonra ölmüştür. Salih Ağa'nın vefatından sonra zevcesi Dersaadet'te bulunan Hüseyin Efendi adlı kişiyle evlenmiştir. Buna rağmen Livane kazası müdürü tarafından bahsi geçen hatun zorla Ali Efendi ile evlendirilmiş ve ardından Ali Efendi bir takım eşkıya ile gelip zevcesini ve Salih Ağa'nın Beytü'lmal'a ait terekesini alıp Klaskür köyüne kaçmıştır. Bu tarz uygunsuzlukların meydana gelmesinin Livane kazası müdürünün söz konusu kazanın işlerini iyi idare edememiş olduğundan kaynaklandığı belirtilerek müdürün değiştirilip yerine yine Livane ahalisinden Süleyman Beyzade Sani adlı kişinin müdür tayin olunması bildirilmiştir. Çıldır sancağı kaymakamı tarafından da Livane kazasına bağlı Klaskür köyü ile Heba

⁶⁴ BOA, İrade Meclis-i Vala (İ.MVL). 199/6260, 27 Mart 1853.

⁶⁵ BOA, İ.MVL. 267/10182, 27 Mart 1853.

⁶⁶ BOA, MVL. 231/2, 18 Nisan 1849.

köyü ahalisi arasında ara sıra bu tarz olayların olması nedeniyle buraların asayişinin sağlanması istenmiştir. Ayrıca halkın vergilerinin toplanması sırasında ahaliiden uygunsuzlukları bildirilenlerin terbiyelerinin verilmesi, katilin yakalanarak yargılanması, Çıldır sancağına gönderilmesi ve Ali Efendi'nin zevcesinin de geride kalan eşyalarının İstanbul'dan gönderilmesi talep edilmiştir. Yine Livane kazası müdürünün de beceriksizliği anlaşıldığından azledilmesi ve bahsi geçen Sani Bey'in müdür tayin edilmesi hususu da istenmiştir.⁶⁷ Belgede iddia edilenlere göre Hasan Ağa müdürlüğü sırasında Livane kazasında asayiş sağlamadığı gibi cinayet işleyen Ali Efendi ile birlikte hareket etmiştir. Bu durum Çıldır kaymakamının da İstanbul'a şikayet içerikli yazı göndermesine sebep olmuştur. Yine iddialara göre Hasan Ağa'nın vekaleten müdürlüğü sırasında vergiler de usulünce toplanamamıştır. Belgelerden anlaşıldığı üzere Livane kaza meclisi ve Çıldır sancağı kaymakamı tekrardan Süleyman Sani Bey'in Livane kazasına müdür tayin edilmesini istemişlerdir. Yine Hasan Ağa dönemine ait ve Livane kazası müdürlerinden bahseden başka bir belge 28 Haziran 1849 tarihlidir. Bu tarihte Çıldır sancağı meclisi tahriratında 1845 senesinden beri Çıldır sancağına bağlı Livane kazasında bulunan Heba, Klaskür ve Sirya köyleri ahalisinin vergi konusunda ettikleri yanlarına kaldıkça kendileri bir kat daha şımarıp bu huyun başka halka da örnek olduğunu daha önce mazbatalarında İstanbul'a bildirdiklerini belirtmişlerdir. Adı geçen kazanın bu durumu için İstanbul ile Erzurum eyaleti valisi arasında haberleşmenin gerekli olduğu belirtilmiştir. Ahaliye nasihat edildikten sonra da Livane'ye konulan verginin ödenmesi sağlanamamıştır. Önceki senelerden kalan vergilerin ödenmesi şartıyla vergilerinin birazında indirim yapılmış ancak belirlenen ödeme müddeti zarfında da adı geçen nahiyelerde vuku bulmakta olan uygunsuzluğun önünün kestirilemediği belirtilmiştir. Müdür bulunanların idarelerinden memnun olmayan ahali de bu uygunsuzluğa razı olmayıp asayişin sağlanması ve uygunsuzluğun giderilmesini istemişlerdir. Müdürün verginin ödenmeyen kısmını tahsil edemediğinden başka tahsil ettiği maldan yirmi bin kuruştan fazla zimmetine akçe geçirdiği ifade edilerek kazalarına yerli ve kaza hanedanından Sani Bey'in getirilmesini istemişlerdir.⁶⁸ Belgede yazılanlar doğru ise Hasan Ağa Livane kazasında bulunan Heba, Klaskür ve Sirya köyleri ahalisinin tamamının vergilerini ödemesini sağlayamadığı gibi ödenen vergilerden bir miktarını da zimmetine geçirmiştir. Livane kaza meclisi, halkı ve Çıldır kaymakamının talepleri doğrultusunda söz konusu müdürün yerine Süleyman Sani Bey getirilmişse de bu kişinin görev yerine gelmemesinden dolayı yerine vekaleten tekrar Hasan Ağa'nın atandığı döneme ait belgelerden anlaşılmaktadır.

⁶⁷ BOA, A.MKT.UM). 8/19, 25 Mayıs 1849.

⁶⁸ BOA, MVL. 77/34, 28 Haziran 1849.

1.1.8. Hasan Ağa (18 Kasım 1849-8 Şubat 1850 Vekaleten)

18 Kasım 1849 tarihli belgeye göre Livane kazası müdürü Mehmet Ağa kazayı iyi idare edemediğinden dolayı yerine adı geçen kaza hanedanından Süleyman Beyzade Sani Bey atanmış ise de kendisi kazada bulunmadığından müdürlüğe istihdamı mümkün olmayıp durum Anadolu Ordu-yı Hümayunu müşiri ile görüşülüp yerine vekaleten Hasan Ağa tayin edilmiştir.⁶⁹ Bu bilgilere göre Hasan Ağa ikinci defa Mehmet Ağa'nın kötü idaresi nedeniyle 18 Kasım 1849 tarihinde vekaleten müdürlüğe getirilmiştir. Hasan Ağa bu defa söz konusu kazada asayişin sağlanması için daha fazla çaba harcamıştır. 20 Aralık 1849 tarihinde Erzurum Valisi ve Anadolu Ordu-yı Hümayun müşirine gönderilen yazıya göre ise Çıldır sancağına bağlı kazalardan Livane kazası vergisinin düzenlenip ödenmesi ve adı geçen kazanın müdürü Mehmet Ağa'nın kötü idaresinden dolayı azliyle yerine Hasan Ağa'nın asaleten memuriyetinin Anadolu Ordu-yı Hümayun müşiri ile müzakere edildiği belirtilmiştir. Müşir ile defterdar efendinin bu konuda gereğinin yapılmasına dair ortak verdikleri dilekçe de Meclis-i Ahkam-ı Adliye'ye havale edilmiştir. Vergi Maliye Nezareti ile görüşülmüş, adı geçen müdürlüğün maaşının da bin beş yüz kuruşa çıkarılmasına karar verilmiştir.⁷⁰

1.1.9. Hasan Ağa (8 Şubat 1850-3 Şubat 1851 Asaleten)

8 Şubat 1850 tarihli belgeye göre Çıldır sancağına bağlı Livane kazası Müdürü Mehmet Ağa'nın kötü yönetimi nedeniyle azliyle Erzurum valisi dairesinden Hasan Ağa'nın atandığı bildirilmiştir.⁷¹ Belgedeki iddialara göre Mehmet Ağa'nın kötü idaresi nedeniyle daha önce yukarıda da belirtildiği üzere iki defa vekaleten müdürlüğe gelen Hasan Ağa'nın 8 Şubat 1850 tarihinde asaleten atandığı bildirilmiştir. 8 Mart 1850 tarihli Livane Kaza Meclisi'nin mazbatasına göre de Çıldır sancağına bağlı Livane kazasının eski müdürleri görevlerini iyi yapamadıklarından Anadolu Ordu-yı Hümayun müşiri efendinin dairesinden Hasan Ağa, adı geçen kazaya müdür tayin edilmiştir. Bu kişinin müdürlüğünden memnun kalınmış, iddialara göre söz konusu kişi Tanzimat-ı Hayriye'ye uygun bir yönetim sergilemiştir.⁷² Ancak buna rağmen belgelerde Hasan Ağa ile ilgili olumsuz durumlara rastlamaktayız. Erzurum valisi Mehmet Hamdi'nin 16 Mart 1850 tarihli yazısına göre Erzurum eyaleti dahilinde Çıldır sancağına bağlı Livane kazasında Heba ve Klaskür nahiyeleri, Devaskirli Molla Mehmet adlı kişinin fesat ve tahrikiyle vergilerinin ödenmesinde muhalefet etmişlerdir. Adı geçen halkın birkaç seneden beri böyle olaylara karıştığı, aralarında cemiyet kurdukları, Anadolu Ordu-yı Hümayun müşiri ile de istişare edilmiştir. Kaza Müdürü Hasan Ağa'nın idarede beceriksizliği nedeniyle değiştirilip bin beş yüz kuruş maaşının layık olan kişiye verilmesinin iyi olacağı

⁶⁹ BOA, MVL. 229/16, 17 Kasım 1849.

⁷⁰ BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL). 22/86, 20 Aralık 1849.

⁷¹ BOA, İrade Dahiliye (İ.DH). 211/12277, 8 Şubat 1850.

⁷² BOA, A.MKT.UM. 10/33, 8 Mart 1850.

ifade edilmiştir. Söz konusu nahiyelerde asayişin sağlanması ve cinayet olayları da yaşandığından katillerin cezalandırılması için kazaya o topraklar hakkında bilgili birinin seçilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir.⁷³ Belgeden de anlaşıldığı üzere Hasan Ağa'nın asaleten müdürlüğe gelmesinden sonra da Heba ve Klaskür nahiyelerindeki halk ile vergi konusundaki problemler devam ettiği gibi söz konusu nahiyelerde cinayetlerin de işlenmesine devam edilmiştir. Durum Erzurum valisi tarafından İstanbul'a bildirilmiş olup, bu olumsuzlukların yaşanmasının sebebi olarak müdürün söz konusu topraklar hakkında yeterli bilgisi olmadığı gösterilmiştir. 8 Nisan 1850 tarihine gelindiğinde ise Heba ve Klaskür nahiyelerinde asayişin sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu tarihte Çıldır kaymakamına gönderilen yazıya göre Livane kazasının belli nahiyesinde bir müddetten beri uygunsuzluk meydana gelip burada asayiş sağlandığından ahali tarafından teşekkürü içeren mazbata düzenlenmiştir. Adı geçen kaza Çıldır sancağının en sonunda bulunmaktadır. Söz konusu sancak ise on üç kazaya sahip olup orada sancağın merkezi Livane kazasıdır. Livane kazasının ise Çıldır sancağının diğer kazalarına uzak olması nedeniyle işlerin görülmesi konusunda zorluk çekileceğinden Çıldır sancağı merkezinin Livane kazasından Oltu kazasına alınması dilekçeyle istenmiştir. Bu fikir ve ayrıca Livane kazasına ehliyetli bir müdür tayin edildiği halde bu kişinin idare süresi bittiğinden adı geçen müdürlüğe Erzurum meclisi azasından Müftü Paşazade Emin Bey, Ziraat Müdürü Mustafa Faik Ağa veya da başka münasip birinin tayini Erzurum valisi tarafından da istenmiştir. Bütün bu fikirler Meclis-i Valaya havale edilip gereğinin yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca Çıldır kaymakamlığı tarafından da gereğinin yapılması istenmiştir.⁷⁴ Belgeden de anlaşıldığına göre Hasan Ağa 1850 yılının Nisan ayına gelindiğinde görev yeri olan Livane kazasında asayiş sağlasa da idare süresi bittiğinden yerine başka birinin getirilmesi gerekmektedir. Hasan Ağa'nın yerine Kiskim kazası müdürü Osman Bey de düşünülmüştür. Ancak döneme dair belgelerden 29 Mayıs 1850 tarihli belgede Osman Bey hakkında olumsuz yorumlar bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak yine aynı belgede bu kişiye ait iddiaların doğru olmadığı da bildirilerek Osman Bey'in Livane kazasına müdür tayin edilebileceği belirtilmiştir. Söz konusu tarihte Erzurum eyaleti valisi Mehmet Hamdi'nin yazısına göre Çıldır sancağına bağlı Kiskim kazası müdürü Osman Bey istifa etmiş olup yerine kardeşi Ahmet Bey vekaleten tayin edilmiştir. Ahmet Bey'in yedi yüz elli kuruş maaşla asaleten adı geçen müdürlüğe tayin olunması istenmiştir. Fakat eski müdür Osman Bey'in iki seneden beri adı geçen kaza reayasından yüz adet cizye evrakı bedeli olarak on beşer kuruş tahsil edip kağıt vermediğine, memlekette asayiş sağlayamadığından halkın kulübelerinin soyulduğuna, halkın ırz ve canlarından emin olamadıklarına ve Osman Bey'in bundan başka uygunsuz hareketlerde de

⁷³ BOA, MVL. 232/34, 16 Mart 1850.

⁷⁴ BOA, A.MKT.UM. 36/12, 8 Nisan 1850; BOA, A.MKT.UM). 36/13, 8 Nisan 1850; BOA, Sadaret Amedi Kalemî Evrakı (A.AMD). 22/33, 10 Nisan 1850; BOA, İ.MVL. 187/5660, 12 Nisan 1850; BOA, İ.MVL. 199/6260, 22 Aralık 1850.

bulunmuş olduğuna dair iddialar vardır. Ancak söz konusu yazıda bu kişi hakkındaki iddialar doğru olmadığından Livane kazasına müdür olarak tayininin uygun görüldüğü belirtilmiştir.⁷⁵ Bununla birlikte 8 Haziran 1850 tarihine gelindiğinde Hasan Ağa'nın halen müdürlükte bulunduğu anlaşılmaktadır. Erzurum Valisi Mehmet Hamdi Efendi'nin söz konusu tarihteki tahriratına göre Çıldır sancağına bağlı Livane kazasında Heba, Klaskür ve Murgul nahiyeleri ahalisinden fesat çıkaranlar ele geçirilmiş ve Erzurum'a gönderilerek meclisçe soruşturulmuştur. İçlerinde katil olan ve isimleri de bilinen otuz kişi bulunmaktadır. Bu kişiler adı geçen liva Kaymakamı Bican Paşa, o tarafta bulunan Anadolu Ordu-yı Hümayunu Meclis Mirlivası Mustafa Paşa ve Livane kazası Müdürü Hasan Ağa ile birlikte maiyyetlerindeki askerle Erzurum'a getirilmiştir. Tahriratta bu uygunsuzluğa adı geçen yerlerdeki ayanların da müdahil olduğu anlaşıldığından gerekli soruşturmanın yapıp İstanbul'a da bilgi verileceği belirtilmiştir.⁷⁶ Belgede yazılanlar doğruysa söz konusu nahiyelerdeki asayişsizlikte ayanların rolü vardır. 31 Temmuz 1850 Erzurum Valisi Mehmet Hamdi Efendi'nin tahriratına göre de Çıldır sancağına bağlı Livane kazasında bulunan bazı yerler ahalisinin hareket-ı reddiyeleri sonucu, fesatlık çıkaran halkın ileri gelenleri ele geçirilmiştir. Kazada katl olayları çoğalıp halk can, mal ve ırzlarının muhafazasına güç yetiremeyecek durumdadır. Adı geçen kaza meclisindeki azaların bazılarının bu tür olaylara taraftar olduğu belirtilerek, rüesa-yı fesattan ele geçirilenlerin Erzurum'a gönderilmesi adı geçen liva kaymakamı Bican Paşa ve Anadolu Ordu-yı Hümayunu Meclis Mirlivası Mustafa Paşa'ya bildirilmiştir. Buradaki halkın vergi ve silah kullanım usulleri adı geçen mirliva ile görüşülüp, bu kişilerin mahkeme sonuçlarının da İstanbul'a bildirileceği belirtilmiştir.⁷⁷ Görüldüğü üzere Hasan Ağa döneminde Livane kazasında işlenen cinayetlere kaza meclisi azalarının da taraftar oldukları Erzurum valisi tarafından bildirilmiştir. Ayrıca incelenen dönemdeki belgelerden Hasan Ağa'nın Livane kazası halkından kişilerle alacak verecek davalarının bulunduğu da anlaşılmaktadır. Çıldır kaymakamına 25 Mart 1850 tarihinde gönderilen yazıda Livane kazasında Artvin kasabasına bağlı Beşavul karyesi sakinlerinden Molla Hasan'ın torunları Osman ve Hasan'ın tasarruflarında bulunan iki dönüm tarlanın Defterhane-i Amire'den verilen tapu senedini adı geçen kasaba Müdürü Hasan alarak saklamıştır. Bundan başka söz konusu kişilerin tasarruflarında olan bir oda hane ile beş dönüm miktarı bağı da bu kişi zapt ettiğinden Osman ve Hasan gereğinin yapılmasını talep etmiştir.⁷⁸ 22 Kasım 1850 tarihine gelindiğinde ise bu tarihte Maliye Nezaretine gönderilen belgeye göre Çıldır Kaymakamlığı dahilinde bulunan Livane kazasına müdür tayini gerektiği belirtilmiştir. Dergah-ı alî Kapıcıbaşılarından ve Erzurum meclisi azasından Müftü zade Emin Bey ile Ziraat Müdürü Faik Ağa'nın adı

⁷⁵ BOA, MVL. 232/26, 29 Mayıs 1850.

⁷⁶ BOA, A.MKT.UM. 17/68, 8 Haziran 1850.

⁷⁷ BOA, MVL. 233/31, 31 Temmuz 1850.

⁷⁸ BOA, A.MKT.DV. 25/53, 25 Mart 1850.

geçen müdürlüğe ehil kişiler olduğuna dair Erzurum valisinin yazısı olduğu ifade edilmiştir. Bu kişilerden hangisi münasipse onun bin beş yüz kuruş maaşla tayin edilerek durumun bildirilmesi istenmiştir.⁷⁹ Aşağıda belirtilecek olan 3 Şubat 1851 tarihli belgeye bakıldığında bu teklif edilen kişilerden Mustafa Faik Ağa'nın kaza müdürlüğüne getirildiği görülmektedir.

1.1.10. Mustafa Faik Ağa (3 Şubat 1851-15 Ekim 1852)

3 Şubat 1851 tarihli belgeye göre Çıldır Kaymakamlığı dahilinde bulunan Livane kazası müdürlüğüne Erzurum meclis azasından Ziraat Müdürü Mustafa Faik Ağa'nın bin beş yüz kuruş maaşla getirilmesi uygun görülmüştür.⁸⁰ 3 Temmuz 1851 tarihli belgeye göre ise Livane kazası müdürü tayin edilen Erzurum Meclisi azasından Mustafa Ağa'nın bin beş yüz kuruş maaşının ahalinin vergisine ilaveten veya mahallî mal sandığından tahsili konusu Maliye Nezaretine havale edilmiştir.⁸¹ Görüldüğü üzere müdür maaşlarının halkın vergisine ilave edilen parayla veya da mahallî mal sandığından karşılanması düşünülmüştür. Belgeye göre ayrıca maaşın merkezden karşılanması da teklif edilmiştir. Ancak 15 Ekim 1852 tarihine gelindiğinde Mustafa Faik Ağa istifa verdiğinden Lazistan sancağı meclisi ve mutasarrıfı tarafından Livane kazasına ehliyetli ve kazayı tanıyan birinin getirilmesi teklif edilmiştir. Söz konusu tarihte Lazistan sancağı meclisinin yazısına göre Lazistan sancağı dahilinde bin beş yüz kuruşla Livane kazası müdürü olan Erzurumlu Mustafa Faik Ağa istifa ettiğinden müdürlüğe Batum sancağı hanedanından birkaç seneden beri sancak serkerdeliği memuriyetinde bulunan Sefer Beyzade Abdülhamit Bey'in getirilmesi istenmiştir. Bu kişinin sadakatli biri olarak adı geçen kazanın maliye ve mülkiye işlerini yaptığı ve öteden beri uygunsuzluğu meşhur olan Heba, Klaskür, Sinköt nahiye ve karyelerinin asayişini sağlayacağı da aşıkard olduğundan meclisçe alınan karara göre de onun getirilmesi istenmiştir.⁸² 26 Ekim 1852 tarihli Lazistan mutasarrıfının yazısına göre de Livane kazası yüz kırk altı karye, altı bin hane ve yirmi bin nüfusa sahiptir. Heba, Klaskür ve Sinköt'te asayiş sağlamak için bu bölgeler hakkında malumatı olmayan müdür ve memurların iyi idare sağlamasının mümkün olmadığı belirtilmiştir. Bu nedenle Batum sancağı hanedanından olup bir müddetten beri adı geçen livada serkerdelik yapan Sefer Beyzade Abdülhamit Bey'in ise kudretli, malumatlı, bölgeye ziyadesiyle elverişli ve bu bölgelerden beş on kişiyi tutuklamış biri

⁷⁹ BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD). 19/33, 22 Kasım 1850.

⁸⁰ BOA, A.AMD. 29/75, 3 Şubat 1851; İ.MVL. 199/6260, 22 Aralık 1850; BOA, A.MKT.MVL. 39/58, 18 Ocak 1851.

⁸¹ BOA, İ.MVL. 215/7096, 3 Temmuz 1851. İlk başta müdürlere maaş ödenmemesine karar verilmişse de daha sonra bu fikirden vazgeçilip, halk tarafından ödenmek kaydıyla kazanın büyüklüğüne göre maaş bağlanmıştır Çadircı, *a.g.e.*, s. 241.

⁸² BOA, İ.MVL. 256/9512, 15 Ekim 1852. Serkerde baş, bir takımın veya bir güruhun başı anlamındadır Ferit, Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2005, s. 942.

olduğundan adı geçen kaza müdürlüğüne getirilmesi, getirilmediği takdirde de uygun başka birinin getirilmesi istenmiştir.⁸³ Belgeden de anlaşıldığı üzere Livane kazasına müdür tayin edilecek kişinin o havalıyı bilen bir kişi olması istenmiştir. Aşağıda belirtileceği üzere 5 Nisan 1853 tarihli belgede Livane kaza müdürü olarak Abdülhamit Ahmet Bey adının geçmesi yukarıda bahsedilen Abdülhamit Bey'in diğer adının da Ahmet olabileceğini ve Lazistan mutasarrıfının isteğinin yerine getirildiğini düşündürmektedir. Yukarıda 26 Ekim 1852 tarihli belgede Ahmet Bey'den Sefer Beyzade olarak bahsedilmesi ve Ahmet Bey'in aşağıda belirtilen 5 Kasım 1852 tarihli arzuhalinde kendisinin Sefer Paşa'nın sülalesinden olduğunu belirtmesi de bu kişilerin aynı kişi olduğunu düşündüren başka bir husustur. Ancak bu kişi göreve gelmeden önce Salih Bey müdürlüğe getirilmiştir. Salih Bey müdürlüğe gelmeden önce ise Süleyman Sani Bey'in müdürlük için talebi olmuştur. Yukarıda da bahsedildiği üzere Süleyman Sani Bey 18 Kasım 1849 tarihli belgeye göre Livane kazası müdürü Mehmet Ağa kazayı iyi idare edemediğinden dolayı yerine atanmıştı. Ancak kendisi kazada bulunmadığından müdürlüğe vekaleten Hasan Ağa tayin edilmişti.⁸⁴ 16 Kasım 1852 tarihli belgeye göre ise Süleyman Sani Bey'in müdürlüğe gelmesi için çaba harcadığı görülmektedir. Belgeye göre Livane kazası hanedanından Süleyman Sani Bey verdiği arzuhalinde adı geçen kaza müdürlüğünün kendisine verilmesine dair kaza halkının mazbatasının olduğunu belirterek söz konusu talebin yerine getirilmesini istemiştir.⁸⁵ Yine 2 Aralık 1852 tarihinde Mustafa Bey verdiği dilekçesinde Batum sancağına bağlı Livane kazasından ve eski hanedandan Süleyman Beyzade Sani Bey'in daha önce adı geçen kazanın müdürlüğünü yapıp iyi idarede bulunduğunu, buna rağmen müdürlükten alındığını belirtmiştir. Birkaç yıl önceden beri adı geçen kazanın müdürlüğünü almak için Dersaadet'te bulunup sefalet çeken bu kişiye tekrar müdürlük verilmesi için Batum mutasarrıfına emir gönderilmesini istemiştir. Bu arzuhal nedeniyle 8 Aralık 1852 tarihinde İstanbul'dan Lazistan mutasarrıfına bu kişinin müdürlük görevine getirilmesi için emir gönderilmiştir.⁸⁶ Süleyman Sani Bey'in bu isteğinin kabul edilmediği 1852 yılında Salih Bey'in kaza müdürlüğüne uygun görülmesinden anlaşılmaktadır.

1.1.11. Salih Bey (10 Aralık 1852-5 Nisan 1853)

10 Aralık 1852 tarihli Meclis-i Vala'da alınan karara göre Livane kazasına müdür olarak padişahın da onayı ile bölgeyi tanıyan Salih Bey'in getirilmesi uygun görülmüştür.⁸⁷ Bununla birlikte 1853 yılına gelindiği zaman Süleyman Sani Bey'in tekrar Livane kaza müdürlüğüne gelmek için çaba harcadığı görülmektedir. 21 Mart 1853 tarihli İstanbul'dan Lazistan

⁸³ BOA, İ.MVL. 256/9512, 26 Ekim 1852.

⁸⁴ BOA, MVL. 229/16, 17 Kasım 1849.

⁸⁵ BOA, MVL. 126/66, 16 Kasım 1852.

⁸⁶ BOA, A.MKT.UM. 116/79, H. 2 Aralık 1852.

⁸⁷ BOA, İ.MVL. 256/9512, 10 Aralık 1852.

mutasarrıfına yazılan belgeye göre Livaneli Süleyman Sani Bey'in ricası üzerine Livane kazası müdürlüğüne tayini görüşülmüş ancak padişah emri ile Salih Bey kaza müdürü tayin edilmiştir. Ayrıca Süleyman Bey için de oraca durumuna uygun kaza müdürlüğüne tayin edilmesi istenmiştir.⁸⁸ Aşağıda belirtilecek olan 5 Nisan 1853 tarihli belgede Livane kaza müdürü olarak Abdülhamit Ahmet Bey'in adının geçmesi bu tarihte Salih Bey'in görevde bulunmadığını göstermektedir.

1.1.12. Abdülhamit Ahmet Bey (5 Nisan 1853-23 Kasım 1853)

Ahmet Bey 5 Kasım 1852 tarihli arzuhalinde Ahıska hanedanından ve merhum Gazi Sefer Paşa'nın sülalesinden olduğunu belirtip uzun müddet Dersaadet'te han köşelerinde perişan olduğunu belirtmiştir. Van eyaletinde Ahlat kazası müdürlüğü yapmış ise de Kürt dilini bilmediği için istifa ettiğini de ifade ederek Lazistan sancağında Livane kazası müdürlüğüne getirilmesi için Lazistan mutasarrıfına emir gönderilmesini istemiştir.⁸⁹ Bu dilekçeden kısa bir süre sonra 5 Nisan 1853 tarihli belgede Livane kaza müdürü olarak Abdülhamit Ahmet adlı kişinin mührünün bulunması Ahmet Bey'in bu isteğinin kabul olduğunu düşündürmektedir. Belgede Kaza Müdürü Abdülhamit Ahmet ve Naib Esseyyit Tusi Osman mühürlü Livane kaza meclisinin yazısı bulunmaktadır.⁹⁰ Söz konusu yazı Livane kazası ahalisinden Keskin adlı kişinin öldürülmesi ile ilgilidir. 22 Şubat 1853 tarihli Lazistan mutasarrıfı Esseyyit Osman'ın yazısına göre Lazistan sancağı dahilinde Livane kazası nahiyesi köylerinden Gökliyet karyesi ahalisinden Keskin adlı kişinin katilidir denilip daha önce Dersaadet'e gönderilerek Tersane-i Amire'de kürek cezasına çarptırılan Hasan adlı kişi bu suçu kabul etmeyip, ceza süresi üç seneyi geçmiş ve davacısı da ortada bulunmamaktadır. Davanın görülmesi için 24 Kasım 1852 tarihli padişah emri olup durum adı geçen kaza müdürü ve meclis azasına bildirilmiş, kaza ahalisine göre bu kişi Osman'ı da katletmiş olup davanın çözümü için gereğinin yapılmasını istemiştir. 5 Nisan 1853 tarihli Kaza Müdürü Abdülhamit Ahmet ve Naibi Esseyyit Tusi Osman mühürlü Livane kaza meclisinin yazısına göre de bu kişinin evlat ve akrabaları adı geçen kazada bulunup sefalet çektiklerinden söz konusu kişinin tahliyesine dair arzuhal verilmiştir. Adı geçen karye imam, muhtar ve ahalisi kaza meclisine başvurmuştur. Kaza meclisi reisinin adı geçen konuda müdahalesi olmadığı, Hasan'ın bu kişiyi gündüz vakti tüfekte vurduğu ifade edilmiştir. Karye ve ahalice verilen ifade üzerine hükümetçe katil yakalanmıştır. Keskin'in vereseleri öz oğulları olup davaya yetkileri olmadıklarını söylemişler, ahali tarafından adı geçen Hasan'ın bu kişiyi öldürdüğü, Keskin'in biraderi Osman'ın dahi orman içinde ölü bulunduğu, bu kişinin de katili bilinmediği ifade edilerek gerekenin yapılması istenmiştir.⁹¹

⁸⁸ BOA, A.MKT.UM). 129/4, 21 Mart 1853.

⁸⁹ BOA, MVL. 125/5, 5 Kasım 1852.

⁹⁰ BOA, MVL. 208/33, 5 Nisan 1853.

⁹¹ BOA, MVL. 208/33, 5 Nisan 1853.

Belge Kaza Müdürü Abdülhamit Ahmet döneminde cinayet olayının yaşandığını da göstermektedir. Yukarıda bahsettiğimiz 10 Aralık 1852 tarihinde ve yine aşağıda bahsedeceğimiz 23 Kasım 1853 tarihinde Salih Bey'in Livane kazasında müdür olmasından, aradaki bir tarih olan 5 Nisan 1853 tarihinde Abdülhamit Ahmet Bey'in müdürlük yapması, bu kişinin bu tarihte Salih Bey'in yerine vekaleten görev yaptığını düşündürmektedir. 17 Kasım 1853 tarihine gelindiğinde ise Süleyman Sani Bey'in tekrar Livane kaza müdürlüğüne gelmek için çaba gösterdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu tarihte Batum sancağı dahilinde bulunan Livane kazası ahalisinden Süleyman Sani Bey İstanbul'a gönderdiği arzuhalinde daha önce müdürlük ve başka büyük hizmetlerde bulunduğunu ancak bir müddetten beri boşta kalması nedeniyle sefalet içinde olduğundan bahsedip adı geçen kazanın müdürlüğüne getirilmesi için Batum sancağı mutasarrıfına emir gönderilmesini istemiştir.⁹² Ancak Süleyman Sani Bey'in bu isteğinin kabul edilmediği Abdülhamit Ahmet Bey'den sonra Salih Bey'in tekrar Livane kazasının müdürlüğüne getirildiğinden anlaşılmaktadır.

1.1.13. Salih Bey (1853-1854?)

23 Kasım 1853 tarihli belgeye göre bu tarihte Livane kazası müdürlüğünde Salih Bey bulunmaktadır. Söz konusu tarihte Lazistan sancağı dahilinde Livane kazası halkının verdiği arzuhale göre Livane kazası müdürü Salih Bey'in işlerindeki dikkatsizliğinden kaynaklı olarak halkın işleri aksamıştır. Bu nedenle adı geçen kaza hanedanından vefat etmiş olan Şerif Paşa'nın oğlu Mehmet Dursun Bey ehliyetli biri olduğundan ve halkın da bu kişiyi sevmesi nedeniyle bu kişinin müdürlüğe tayinini istemişlerdir.⁹³ Görüldüğü üzere Livane kazası halkı Salih Bey'in müdürlüğünden memnun olmamıştır. Halkın talebi doğrultusunda İstanbul'dan 4 Aralık 1853 tarihli Lazistan mutasarrıfına gönderilen belgeye göre de durumun araştırılması istenmiştir.⁹⁴ 12 Aralık 1853 tarihli Lazistan sancağı meclisinin mazbatasına göre adı geçen kazaya müdür olarak Salih Bey'in yerine Ali Bey'in getirilmesi için gereğinin yapılması istenmiştir.⁹⁵ Söz konusu belge müdür değişimi konusunda Lazistan meclisinin Livane halkını desteklediğini göstermektedir. Ancak Lazistan meclisi Livane kazası halkının önerdiği Mehmet Dursun Bey yerine Ali Bey'i önermiştir. Mehmet Dursun Bey'in Livane kazası halkının arzuhalinden sonra kısa süreli de olsa müdürlük yapıp yapmadığına dair incelenen dönemdeki belgelerde bilgiye rastlanılamamıştır. Ancak Lazistan meclisinin önerdiği Ali Bey 1854 veya 1855 tarihinden itibaren müdürlük yapmıştır. 11 Mart 1854 tarihli belgeye göre Livane kazası eski müdürü Salih

⁹² BOA, İ.MVL. 146/53, 17 Kasım 1853.

⁹³ BOA, MVL. 147/8, 23 Kasım 1853.

⁹⁴ BOA, A.MKT.UM. 148/87, 4 Aralık 1853.

⁹⁵ BOA, İ.MVL. 297/12059, 12 Aralık 1853.

Bey'e haline uygun bir kaza müdürlüğü istenmiş olması ise bu tarihte Salih Bey'in müdürlükten ayrılmış olduğunu göstermektedir.⁹⁶

1.1.14. Ali Bey (1854?1855?/ 25 Eylül 1857)

5 Nisan 1855 tarihli belge bu tarihte Livane kazası müdürlüğünde Ali Bey'in olduğunu ve Lazistan sancağı meclisi tarafından önerilen kişinin kabul edildiğini göstermektedir. Ancak bu kişinin yukarıda da bahsedilen ve Livane kazasında 1830 yıllarında mütesellimlik yapan Ali Bey olup olmadığı hakkında belgelerde bilgiye rastlanılamamıştır. Bu tarihte Batum Ordu-yı Hümayun Kumandanı'nın İstanbul'a gönderdiği yazıya göre Lazistan sancağı dahilinde bulunan Livane kazası Müdürü Ali Bey memuriyetinin başından beri sadakatle çalışmış, Batum Ordu-yı Hümayunu ile ilgili gerekli işlerin yapılmasında gayret göstermiş olup halen dahi çalışıp çabalamaktadır. Bu nedenle söz konusu kumandan tarafından Ali Bey'e Rikab Kapıcıbaşılığı rütbesi verilmesi talep edilmiştir.⁹⁷ Belgede yazılanlara göre Ali Bey'in müdürlüğü dönemindeki çalışmalarından özellikle de Batum Ordu-yı Hümayun Kumandanı memnun kalmıştır. Ali Bey ile ilgili bu isteğin 1856 yılında tekrarlandığı görülmektedir. 30 Ocak 1856 tarihli belgeye göre Batum Ordu-yı Hümayunu'na memur Mustafa Paşa Livane kazası Müdürü Ali Bey'in iyi hizmeti ve gayretinden dolayı kendisine rikab-ı hümayun şahane kapıcıbaşılığı rütbesi verilmesine karar verildiğini bildirerek söz konusu kişiye bu rütbenin verilmesiyle rüus-ı hümayununun kendisine gönderilmesini istemiştir.⁹⁸ 13 Şubat 1856 tarihinde Seraskerliğe gönderilen yazıya göre de bu konuda gereğinin yapılması istenmiştir.⁹⁹ Görüldüğü üzere Mustafa Paşa'nın bu isteğine devlet duyarsız kalmamış ve bu konuda gereğinin yapılması için Seraskerliğe yazı göndermiştir. Ancak Batum Ordu-yı Hümayunu'nun bu memnuniyetine karşılık Livane kazası halkının Ali Bey'in yönetiminden memnun olmadığı belgelerden anlaşılmaktadır. 21 Şubat 1856 tarihli Livane kazası halkının İstanbul'a gönderdikleri yazıya göre söz konusu halk Lazistan sancağında Livane kazasına bağlı Beşavul karyesinin imam ve muhtarı bulunan Hızıroğlu Mehmet Ağa adlı kişiden halka yaptığı zulümleri nedeniyle şikayetçi olduklarını belirtmişlerdir. Livane meclisinde gerçekleşen muhakemede Mehmet Ağa hizmetinden atılmışken kaza müdürü Ali Bey bu kişiden belli bir miktar akçe alarak tekrar eski hizmetine tayin etmiştir. Bu şekilde halkın istemediği başka kişileri de karşılığında ücret alarak halkın başına musallat etmiştir. Bu nedenle bu kişinin söz konusu görevden alınması için Lazistan mutasarrıfına emir gönderilmesi

⁹⁶ BOA, İ.MVL. 272/51, 11 Mart 1854.

⁹⁷ BOA, A.MKT.UM. 189/41, 5 Nisan 1855. Selçuklular'da ve Osmanlılar'da rikâb kelimesiyle sultanın bizzat kendisi, yanı, katı veya maiyetiyle huzura kabulü kastedilirdi. Osmanlılarda yüksek rütbeli görevlilerin memuriyet unvanlarının başına rikâb kelimesi eklenirdi. Abdülkadir Özcan, "Rikâb", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 35, İstanbul 2008, s. 110.

⁹⁸ BOA, İ.DH. 337/22143, 30 Ocak 1856; BOA, A.MKT.NZD. 177/25, 13 Şubat 1856.

⁹⁹ BOA, A.MKT.MHM. 83/87, 13 Şubat 1856.

istenmiştir.¹⁰⁰ Belgedeki iddialar doğru ise Ali Bey rüşvet karşılığı halka karşı iyi yönetim sergilemeyen kişileri göreve getirmiştir. 2 Mart 1856 tarihli Trabzon valisine gönderilen yazıda iddia edilenlere göre Lazistan sancağı dahilinde bulunan Livane kazası müdürü Livaneli Ali Bey ahaliyi cezalandırmış, meclis azalarını kendi başına azletmiş ve atamıştır. Bundan başka daha bir çok zulüm ve zorbalığa cüret etmiş olduğundan bu kişinin azliyle yerine başka birinin tayini kaza ahalisinin verdiği arzuhalde istenmiştir.¹⁰¹ 4 Mart 1856 tarihinde Livane kazası halkının İstanbul'a gönderdikleri yazılarındaki iddialara göre de Batum sancağında bulunan Livane kazası müdürü Ali Bey daha önce derebeylik etmiş olup usul, nizam ve adaletle hareket etmemiş, meclisi azletmiş, aykırı hareketlerle halkı suçlamış, Tanzimat-ı Hayriye üzere hareket etmemiş, Müslüman ve Hristiyan tebaaya zulmetmiş olduğundan kaza halkı bu kişinin yerine başka bir müdür tayin edilmesini istemişlerdir.¹⁰² Bu şikayetlere rağmen Ali Bey'in müdürlük görevine devam ettiği ve maaşı ile ilgili taleplerin de İstanbul'a bildirildiği döneme ait belgelerden anlaşılmaktadır. 9 Kasım 1856 tarihli Lazistan sancağı meclisinin mazbatasına göre Livane kazasının memurlarının maaşlarına bakıldığı zaman Müdür Ali Bey aylık bin kuruş maaş, Mukayyit Sait Efendi aylık yüz kuruş maaş almaktadır. Müdür konağının kirası aylık elli kuruş, kırtasiye aylık yirmi beş kuruş, hapishane masrafı aylık otuz yedi kuruştur. Zabtiye maaşları ise aylık beş süvariyan askerin maaşı beş yüz kuruş, aylık yirmi beş piyadegan bin beş yüz kuruş olmak üzere toplam otuz nefere iki bin kuruştur. Bütün masrafların toplamı ise 3212 kuruş olarak bildirilmiş olup söz konusu masraf ve bu masraflar sonucu elde edilen kazançlara dair zimmet senedi gönderilmesi istenmiştir.¹⁰³ Ancak Livane kazası halkı Ali Bey'in müdürlükten alınması için dilekçe vermeye devam etmişlerdir. 11 Kasım 1856 tarihinde Livane kazası halkı verdiği dilekçede Livane kazası müdürü Ali Bey'in zulümleri nedeniyle bu kişinin azledilerek yerine başkasının tayinini istemişlerdir.¹⁰⁴ Belgede geçen iddialara göre de Ali Bey'in zulümlerine devam ettiği anlaşılmaktadır. 13 Kasım 1856 tarihinde Livane kazası halkının verdiği arzuhalde ise Batum Ordu-yı Hümayunu tarafından Ali Bey'in Rikab-ı Şahane Kapıcıbaşılığı rütbesi almasına dair isteğinin kabul edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu arzuhal aynı zamanda Livane kazasından bir kısım halkın Ali Bey'in yönetiminden memnun olduğunu da göstermektedir. Arzuhalde Batum ve Kars Ordu-yı Hümayunlarında iyi hizmet ettiği bilinen ve Kars muhasarasındaki gayreti bilinen Rikab-ı Şahane kapıcıbaşılardan Livane kaza müdürü Ali Bey'in halka iyi hizmette bulunup kanuna ve nizama aykırı hiçbir hareketi olmadığı belirtilmiştir. Livane kazasından kötü niyetli iki gayrimüslim arzuhal takdim ederek Ali Bey hakkında şikayette bulunmuş, bu

¹⁰⁰ BOA, 171/30, 21 Şubat 1856.

¹⁰¹ BOA, A.MKT.UM. 226/86, 2 Mart 1856.

¹⁰² BOA, A.DVN. 111/64, H. 4 Mart 1856; BOA, A.MKT.UM. 260/39, 12 Kasım 1856.

¹⁰³ BOA, Maliye Masarifât Defteri (ML.MSF.d.). d. no: 12687, 9 Kasım 1856.

¹⁰⁴ BOA, A.MKT.UM. 261/57, 11 Kasım 1856.

kişinin Trabzon meclisinde yargılanmasına karar verilmişse de Trabzon'un Livane kazasına uzak olması nedeniyle Ali Bey'in Batum'da yargılanması talep edilmiştir.¹⁰⁵ Ancak belgedeki bu olumlu yazıya rağmen yukarıda bahsedilen 11 Kasım 1856 tarihinde Livane kazası halkının verdiği dilekçede Livane kazası müdürü Ali Bey'in azledilerek yerine başkasının tayinini istemeleri sonucunda 18 Kasım 1856 tarihinde Trabzon valisine gönderilen yazıda da bu konuda gereğinin yapılması istenmiştir.¹⁰⁶

31 Ocak 1857 tarihli Katolik reayası patriği Nikogos tarafından İstanbul'a gönderilen belgede de patrik adı geçen kaza Müslüman ve Hristiyan ahalisi tarafından kendisine dilekçe verildiğini belirtmiştir. Dilekçede Dersaadet'e gelen Müftü oğlu Ahmet ve diğer Ahmet Ağaların adı geçen kazaya gitmediği bildirilerek, müteveffa Ali Bey'in yerine yerli halktan olmayıp Dersaadet'ten başka birinin müdür seçilmesi istenmiştir. Ayrıca adı geçen kaza meclis azalarının halk tarafından seçilmemiş kişiler olması ve Ali Bey'in seçtiği kişiler olması nedeniyle ahalinin işlerinin hak ve adalet çerçevesinde halledilmediği ifade edilmiştir. Arzuhalde bu kişilerin azledilerek ahali tarafından seçilen kişilerin görevlendirilmesi için gereğinin yapılması da talep edilmiştir.¹⁰⁷ 5 Mart 1857 tarihli belge de Livane kazası halkının bir kısmının Ali Bey'den memnun olmadığını göstermektedir. Söz konusu tarihte Livane kazası halkı İstanbul'a kaza müdürü Ali Bey hakkında şikayet içeren yazı göndermişlerdir. Bu nedenle kazaya daha önce memuriyetlerin tahkiki için İbrahim Ağa adlı kişi gönderilmiştir. Bu kişi tarafından adı geçen müdür hakkında pek çok dava içeren arzuhallerin de yer aldığı bir layiha hazırlanarak Babıali'ye gönderilmiştir.¹⁰⁸ 11 Mart 1857 tarihli Livane kaza meclisinin İstanbul'a gönderdiği yazısına göre de Livane kazası müdürü bulunan Rikab-ı Hümayun Kapıcıbaşılarından Ali Murat Bey sadık ve istikametli bir şekilde çalışmış muharebenin başından beri Batum ve Anadolu Ordu-yı Hümayunlarına asker, erzak ve levazımat tedariki hizmetinde gayretleri görülmüş, Kars muharebesinde sekiz yüzden fazla muvazzaf asker temin etmiş halk arasında refah ve asayiş sağlamış, Müslüman ve gayrimüslim halk kendinden hoşnut kalmıştır.¹⁰⁹ Belgelerden Livane kazası halkının bir kısmının Ali Bey'den memnun olduğu, bir kısmının ise memnun olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle de gayrimüslim halk memnun değildir. Yine Batum Ordu-yı Hümayunu Ali Bey'in yönetiminden memnun olup bu kişinin Rikab-ı Hümayun Kapıcıbaşılığı rütbesi almasını da sağlamıştır. 27 Nisan 1857 tarihinde de Katolik reayası patriği Nikogos tarafından İstanbul'a gönderilen belgede halka zulüm yapan Ali Bey ile halk tarafından seçilmeyip Ali Bey tarafından seçilen meclis azalarının görevden alınması talep edilmiştir.¹¹⁰ 25

¹⁰⁵ BOA, İ.MVL. 177/88, 13 Kasım 1856; BOA, A.MKT.UM. 272/53, 3 Mart 1857; BOA, MVL. 177/8, 11 Mart 1857.

¹⁰⁶ BOA, A.MKT.UM. 261/57, 18 Kasım 1856.

¹⁰⁷ BOA, MVL. 310/83, 31 Ocak 1857.

¹⁰⁸ BOA, A.MKT.UM. 262/75, 5 Mart 1857.

¹⁰⁹ BOA, İ.MVL. 375/16484, 11 Mart 1857.

¹¹⁰ BOA, MVL. 183/68, 27 Nisan 1857.

Eylül 1857 tarihli belgeye göre ise bu tarihte Ali Bey'in vefat ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu tarihte İstanbul'dan Trabzon valisine gönderilen yazıya göre Lazistan sancağında bulunan Livane kazası müdürü Ali Bey'in vefatı nedeniyle yerine eski Avrathisar kazası müdürü İbrahim Ağa'nın tayinine karar verilmiştir. Adı geçen kaza Müslüman ve Hristiyan ahalisi tarafından verilen dilekçede iddia edilenlere göre de Livane ahalisinden olup Dersaadet'e gelen Müftü oğlu Ahmet ve diğer Ahmet Ağalar adı geçen kaza meclisi azaları ve müdürü müteveffa Ali Bey ile uygunsuz hareketlerde bulunup ahali arasında fesat çıkarmışlardır. Bu nedenlerle verilen dilekçede meclis azasının değiştirilmesiyle Ahmet Ağaların da eski yerleşim yerine gitmelerine engel olunması istenmiştir. Belgede söz konusu kişilerin yargılanarak durumun bildirilmesi istenmiştir.¹¹¹ Belgelerde yazılanlar doğru ise halk Ali Bey'den şikayetçi olduğu gibi kaza ileri gelenleri, kaza meclisi azaları ile müftülerden de şikayetçidirler. İddialara göre kaza meclisi azaları halk tarafından seçilmeyip Ali Bey tarafından seçilen kişiler olduğu için Ali Bey ile birlikte fesat çıkarmışlardır. Halk Ali Bey öldükten sonra da söz konusu kişi ile müftüler ve kaza meclisi azaları bu kişi hakkındaki şikayetlerini İstanbul'a bildirmeye devam etmişlerdir.

1.1.15. Dede Bey (3 Kasım 1857-1857?1858? Vekaleten)

3 Kasım 1857 tarihli belge bu tarihte Livane kazası müdürlüğüne vekaleten Dede Bey'in geldiğini göstermektedir. Söz konusu tarihte Lazistan meclisinin İstanbul'a gönderdiği tahriratına göre Livane kazasının eski müdürü Ali Bey ile meclis azası, halk arasında fesatlık çıkarmıştır. Bu kişilerden Dersaadet'te olan Müftüzade Ahmet ve Kiskin oğlu Ahmet Ağalar tutuklanmıştır. Bu nedenle müdür vekilliği Dede Bey'e verilmiştir. Ali Bey'in vefatıyla azalar bu defa Dede Bey ile anlaşmışlardır. Ahali arasında fesatlık çıkaran Dede Bey ile Ziraat Müdürü Otavlı Mehmet Ağa, Nüfus Mukayyidi Said Efendi, azadan Kiskin oğlu Derviş Ağa ve Mirza oğlu Ahmet Ağa Batum'da tutuklanmışlardır. Bunların yerine halkın oy birliği ile hanedandan güvenilir kişilerin seçilmesi istenmiştir. Bu kişiler 1852-1853 senelerinde şerî kurra memurları Livane kazasına geldiğinde şerî kurrada rüşvetçilikte öne çıkan servet sahibi kişilerden beş altı çocuğu olanları asker alımı için kuraya dahil etmemişler, bir iki çocuğu olanları dahil etmişlerdir. Kaza naibi Mehmet Sadık Efendi ile azadan Arif Ağa'nın da bunlarla birlikte oldukları anlaşılmıştır. Söz konusu tahriratta bu kişilerin gereken cezaya çarptırılması da istenmiştir.¹¹² Belgede iddia edilenlere göre Ali Bey hayatta iken bu kişiyle beraber Livane kazasında karışıklık çıkaran kaza meclisi azaları, Dede Bey vekaleten müdürlüğe geldiğinde de bu defa Dede Bey ile anlaşarak karışıklık çıkarmışlardır. Dede Bey'in görevden tam olarak kaç tarihinde ayrıldığına dair belgelerde bilgiye rastlanılamamıştır. Ancak aşağıda belirtildiği üzere 1 Nisan

¹¹¹ BOA, A.MKT.MVL. 90/24, 26 Ağustos 1857.

¹¹² BOA, MVL. 317/105, 3 Kasım 1857.

1858 tarihli belgeye göre bu tarihte Livane kazası müdürlüğünde İbrahim Ağa bulunduğu göre Dede Bey bu tarihten önce görevden ayrılmış olmalıdır. 3 Kasım 1857 tarihli belgeye rağmen incelenen dönemdeki belgelere bakıldığı zaman bu tarihten önce Dede Bey hakkında olumlu yorumlara da rastlanılmıştır. 7 Mayıs 1857 tarihli serasker paşaya gönderilen belgeye göre Livane kazası hanedanından Dergah-ı Ali kapıcıbaşlarından Dede Bey'in hizmet ve sadakatinden dolayı kendisine mecidiye nişan-ı hümayunu verilmesinin Lazistan mutasarrıfı tarafından talep edildiği belirtilmiştir.¹¹³ 31 Ağustos 1857 tarihli Lazistan mutasarrıfına gönderilen belgeye göre de konu seraskerlik makamıyla görüşülmüş olup, bu tür nişanlar fevkalade iyi hizmet edenlere verildiğinden bu kişinin öyle bir hizmeti olduğunda ordu kumandanı tarafından bu nişanın verilebileceği belirtilerek söz konusu kişiye böyle bir hizmeti olmadığından nişanın verilemeyeceği belirtilmiştir.¹¹⁴

1.1.16. İbrahim Ağa (?1858-1858/1859)

1 Nisan 1858 tarihli belgeye göre bu tarihte Livane kazası müdürlüğünde İbrahim Ağa'nın bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak Lazistan idarecileri bu kişinin yönetiminden memnun olmamıştır. Bu tarihte Lazistan meclisinin tahriratına göre Lazistan livası dahilinde bulunan Livane kazasında müdür olarak bin beş yüz kuruş maaşla Dergah-ı Ali Kapıcıbaşlarından İbrahim Ağa bulunmaktadır. Ancak söz konusu müdür işleri yerliden ve Devlet-i Aliyye tebaasından İstefan adlı pazarganın idaresine teslim ederek kendisi adeta mahallî nazır konumuna girip bir tarafa çekilmiştir. Bu kişi idareye de ehliyetli olmadığından İbrahim Ağa'nın yerine yerliden ve reayadan Lazistan'da Hemşin kazası hanedanından ve Rikab-ı Hümayun-ı Şahane Kapıcıbaşlarından Halit Ağazade Reşit Ağa'nın bin kuruş maaşla getirilmesi veya ehliyetli başka bir kişinin müdür tayin edilmesine müsaade edilmesi talep edilmiştir.¹¹⁵ Bu şikayetlere rağmen İbrahim Ağa görevini yapmaya devam etmiştir. 13 Haziran 1858 tarihli Livane kaza müdürü İbrahim Bey İstanbul'a gönderdiği yazısında Livane kaza meclisi azaları ve eski kaza müdürü Dede Bey'in usulsüzlüklerinden bahsederek bu kişilerin reayadan katil olan taraftan birkaç bin kuruş para aldıklarını iddia etmiştir.¹¹⁶ İbrahim Ağa'nın ne zaman görevden ayrıldığına dair incelenen dönemdeki belgelerde bilgiye rastlanılamamıştır.

1.1.17. Şakir Bey (1858?/1859?-25 Ekim 1859)

19 Aralık 1859 tarihli Trabzon valisine ve Maliye Nezaretine gönderilen belgeye göre Lazistan sancağı dahilinde bulunan Livane kazası müdürü Şakir Bey iyi bir idare gösteremediğinden yerine 25 Ekim 1859 senesinden itibaren

¹¹³ BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme (A.MKT.MHM), 111/30, 7 Mayıs 1857.

¹¹⁴ BOA, A.MKT.MHM. 116/49, 31 Ağustos 1857.

¹¹⁵ BOA, MVL. 569/108, 1 Nisan 1858.

¹¹⁶ BOA, MVL. 317/105, 13 Haziran 1858.

vekaleten müdür tayin edilen Halil Ağa'nın tayin edilmesine karar verilmiştir.¹¹⁷ Belgeden 25 Ekim 1859 tarihinden önce Livane kazasında Şakir Bey'in müdürlük yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak Şakir Bey'in göreve ne zaman geldiğine dair dönemdeki belgelerde kesin bilgiye rastlanılamamıştır. Yukarıda bahsedilen 13 Haziran 1858 tarihli belgeye göre bu tarihte Livane kazasında İbrahim Bey'in olduğu görülmektedir. Ancak İbrahim Bey'in de müdürlükten ne zaman ayrıldığı bilinmediğinden Şakir Bey'in 13 Haziran 1858 tarihinden sonra bu göreve geldiği sonucuna ulaşılmaktadır.

1.1.18. Halil Ağa (25 Ekim 1859-1860 Vekaleten)

Yukarıda bahsedilen 19 Aralık 1859 tarihli belgeye göre Halil Ağa Şakir Bey'in kötü idaresi nedeniyle 25 Ekim 1859 tarihinden itibaren Livane kazası müdürlüğüne vekaleten tayin edilmiştir. Halil Ağa'nın vekil olarak bu görevi 25 Ekim 1859'dan¹¹⁸ 1860 tarihine kadar yapmıştır. Çünkü aşağıda bahsedilecek olan 19 Aralık 1859 tarihli belgeye göre bu tarihte Halil Ağa'nın asaleten tayinine karar verilmiş olup¹¹⁹ 11 Şubat 1860 tarihine gelindiğinde de müdürlüğün halen boş olduğu belirtilmiştir.¹²⁰ 27 Ağustos 1860 tarihli belgeye göre bu tarihte Halil Bey Livane kazası müdürlüğünde asaleten bulunmaktadır.¹²¹

1.1.19. Halil Ağa (1960-27 Ağustos 1860 Asaleten)

19 Aralık 1859 tarihinde Halil Ağa'nın asaleten Livane kazası müdürlüğüne atanmasına padişahın emriyle karar verildiği bildirilmiştir.¹²² 25 Ocak 1860 tarihli Lazistan meclisinin İstanbul'a gönderdiği belgeye göre Livane müdürü Şakir Bey'in görevi kötüye kullanması nedeniyle yerine ehliyetli biri olarak Halil Ağa'nın seçilmesi talep edilmiştir.¹²³ 11 Şubat 1860 tarihli sadaret makamından Trabzon valisine gönderilen belgeye göre de Erzurum eyaletinde Ardanuç kazası eski müdürü rikab-ı hümayun kapıcıbaşılarından Süleyman Bey'in Lazistan sancağı dahilinde bulunan Livane kazası müdürlüğü açıkta bulunduğu oraya tayin edilmesi için dilekçe verdiğinden bahsedilmiş olup kendisinin ehl-i erbab bulunduğu da haber verildiği ifade edilerek adı geçen göreve tayin edilmesi için gerekenin yapılması istenmiştir.¹²⁴ Belgede Süleyman Bey'in müdürlüğe getirilmesi istenmiş olsa da döneme ait belgeler incelendiğinde Süleyman Bey'in bu tarihten sonra müdür seçilip seçilmediğine dair bir bilgiye rastlanılamamıştır. 27 Ağustos 1860 tarihine gelindiğinde bu tarihte Livane kazası müdürlüğünde Halil Bey'in bulunduğu anlaşılmaktadır.

¹¹⁷ BOA, A.MKT.MVL. 112/64, 19 Aralık 1859.

¹¹⁸ BOA, A.MKT.MVL. 112/64, 19 Aralık 1859.

¹¹⁹ BOA, A.MKT.MVL. 112/64, 19 Aralık 1859.

¹²⁰ BOA, A.MKT.UM. 378/96, 11 Şubat 1860.

¹²¹ BOA, İ. MVL. 438/19403, 27 Ağustos 1860; BOA, A. MKT. MVL. 156/22, 1 Kasım 1855.

¹²² BOA, A.MKT.MVL. 112/64, 19 Aralık 1859.

¹²³ BOA, İ.MVL. 425/18657, 25 Ocak 1860.

¹²⁴ BOA, A.MKT.UM. 378/96, 11 Şubat 1860.

Ancak belgeye göre bu tarihte Halil Bey'in istifa ettiği de anlaşılmaktadır. Kaza halkı 25 Ağustos 1860'da Dede Bey'in müdür olması için dilekçe vermiştir. 29 Ağustos 1860'da Livane Kaza Meclisi'nce istifa eden Sivaslı Halil Bey'in yerine adı geçen kaza ümerasından ve Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşlarından Dede Bey'in seçilmesine karar verilmiştir. Dede Bey daha önce bu kazada memuriyette bulunmuş ve müdürlük yapmış olması nedeniyle meclisçe tecrübeli görülmüştür. Kazayı güzel idare etmesi nedeniyle halk da kendisinden memnun olmuştur. Lazistan Kaymakamı Mehmet Bey 2 Eylül 1860 tarihinde Trabzon valisine gönderdiği yazıda Livane ahalisi tarafından Dede Bey'in müdürlüğünü talep için Lazistan sancağına Tevfik Bey'in vekil olarak gönderildiğini, ayrıca bu karara dair Livane kaza meclisi, kaza halkı ve Lazistan sancağı meclisi tarafından mazbata düzenlendiğini söylemiştir. Bu yazı üzerine 14 Eylül 1860 tarihinde ilgili vekâlete Trabzon Valisi Mehmet Cemaleddin Bey tarafından Livane kazası müdürlüğüne Dede Bey'in veya başka birinin seçilmesi hakkında yazı gönderilmiştir. Yukarıda bahsedildiği üzere Lazistan meclisinin tahriratında Dede Bey hakkındaki olumsuz yorumlara rağmen bahsi geçen 27 Ağustos 1860 tarihli belgeye göre bu defa Livane kaza meclisi, kaza halkı ile birlikte Lazistan sancağı meclisinin Dede Bey hakkındaki yorumları olumludur. Ancak Dede Bey'in aşağıda bahsedilen 15 Aralık 1860 tarihli belgeye göre Livane kazasına müdür tayin edilmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yine aşağıda bahsedileceği üzere 1866 yılında kazaya müdür tayin edildiği görülmektedir.

1.1.20. Yusuf Ağa (18 Ocak 1861-28 Kasım 1861)

Ancak 15 Aralık 1860 tarihinde Meclis-i Vala'nın kararına göre Dede Bey'in adı geçen kazanın yerlisi olması nedeniyle tayini uygun görülmeyerek 18 Ocak 1861'de Yusuf Ağa bin beş yüz kuruşla Livane kazası müdürü tayin edilmiştir.¹²⁵ 24 Ocak 1861 tarihli Trabzon valisine ve Maliye Nezareti'ne gönderilen belgeye göre de Lazistan sancağı dahilinde bulunan Livane kazası müdürü Halil Ağa'nın istifası nedeniyle yerine eski Karaman kazası müdürü Yusuf Ağa ehliyetli görüldüğünden bin beş yüz kuruş maaşla görevlendirildiği bildirilerek gereğinin yapılması istenmiştir.¹²⁶ Kazaya müdür seçilen Yusuf Bey ile ilgili 10 Temmuz 1861 tarihli belge ise bu kişi hakkında Sadaretin şüphe duymasına sebep olmuştur. Ali Bey adlı kişi söz konusu tarihte Sadarete gönderdiği dilekçede Batum sancağında babasının naip olduğu Livane kazası müdürünün şer'i hükümlere aykırı harekette bulunduğunu şer'i hükümlere hizmet etmeyip babasıyla da iyi geçinmediğini belirtmiştir. Bu konuda gereğinin yapılması için Batum sancağı mutasarrıfına emir gönderilmesini de istemiştir. Sadareten 20 Temmuz 1861 tarihinde Lazistan Kaymakamı Hamdi Bey'e gönderilen yazıda Lazistan Meclisi'nce durumun soruşturulması istenmiştir.¹²⁷ Yine Sadareten Trabzon Valisi Emir Paşa'ya gönderilen yazıya göre de

¹²⁵ BOA, İ. MVL.438/19403, 27 Ağustos 1860; BOA, A. MKT. MVL.156/22, 1 Kasım 1855.

¹²⁶ BOA, A.MKT.MVL. 121/72, 24 Ocak 1861.

¹²⁷ BOA, A.MKT.UM.487/18, 10 Temmuz 1861.

Lazistan Sancağı dâhilinde bulunan Livane kazası Müdürü Yusuf Bey'in yerine 28 Kasım 1861 tarihinden itibaren, tahsis edilen bin beş yüz kuruş maaşla vekaleten müdür tayin edilen eski Bucak Kazası Müdürü Süleyman Bey'in asaleten getirilmesi Meclis-i Vala'da görüşülmüştür. Görüşme sonucunda Süleyman Bey'in göreve getirilmesi uygun görülmüş ve durum Maliye Nezaretine bildirilerek bu konuda gereğinin yapılması istenmiştir.¹²⁸ Belgeden 28 Kasım 1861 tarihinde Yusuf Bey'in görevde bulunmadığı anlaşılmaktadır.

1.1.21. Süleyman Bey (28 Kasım 1861-Aralık 1861 Vekaleten)

Yukarıda da bahsedildiği üzere 28 Kasım 1861 tarihinde Süleyman Bey öncelikle vekaleten müdürlüğe getirilmiş olup daha sonra bu kişinin asaleten göreve getirilmesine karar verilmiştir.¹²⁹ Süleyman Bey'in yukarıda bahsedilen ve 1809 yılında Livane kazasının mütesellimliğinde bulunan Süleyman Bey ile aynı kişi olup olmadığına dair belgelerde bilgiye rastlanılamamıştır. 19 Aralık 1861 tarihinde de Trabzon Valisi Cemal Paşa'ya gönderilen yazıya göre Trabzon eyaleti dâhilinde Livane kazasında vekaleten müdür bulunan Memiş Efendi'nin bu görevi asaleten yürütmesi için gereğinin yapılarak durumun bildirilmesi istenmiştir.¹³⁰ Söz konusu bilgiden Aralık ayında Süleyman Bey'in vekalet görevinden ayrılıp Memiş Bey'in söz konusu ay içinde vekaleten göreve geldiği anlaşılmaktadır.

1.1.22. Memiş Bey (Aralık 1861-1861 Vekaleten)

Memiş Bey 1861 yılının Aralık ayında kısa süreliğine Livane kazasının müdürlüğüne vekaleten gelmiştir.¹³¹ Aşağıda da belirtildiği üzere 15 Şubat 1865 tarihli belgede Süleyman Bey'in dört seneden beri Livane kazasında müdürlük yaptığının ifade edilmesi,¹³² Memiş Ağa'nın da 1861 tarihinin Aralık ayı sonunda bu görevden ayrılmış olduğunu düşündürmektedir. Ancak Memiş Bey'in idaresine dair belgelerde başka bir bilgiye rastlanılamamıştır.

1.1.23. Süleyman Bey (1862-21 Mart 1865 Asaleten)

Yukarıda da bahsedildiği üzere Livane kazası Müdürü Yusuf Bey'in yerine 28 Kasım 1861 tarihinden itibaren, tahsis edilen bin beş yüz kuruş maaşla vekaleten müdür tayin edilen eski Bucak Kazası Müdürü Süleyman Bey'in asaleten getirilmesi uygun görülmüştü.¹³³ Lazistan Mutasarrıfı Mehmet Nureddin Bey 15 Şubat 1865 tarihinde Sadarete gönderdiği yazısında Süleyman Bey'in dört seneden beri bu görevde bulunduğunu ancak halkın çoğunun kendisinden memnun olmadığını ifade etmiştir. Bu konu hakkında Trabzon

¹²⁸ BOA, A. MKT. MVL. 140/96.

¹²⁹ BOA, A. MKT. MVL. 140/96.

¹³⁰ BOA, A.MKT.DV. 213/67, 19 Aralık 1861; BOA, A.MKT.UM.537/84, 11 Temmuz 1861.

¹³¹ BOA, A.MKT.DV. 213/67, 19 Aralık 1861; BOA, A.MKT.UM.537/84, 11 Temmuz 1861.

¹³² BOA, MVL. 700/66, 15 Şubat 1865.

¹³³ BOA, A. MKT. MVL. 140/96.

valisi ile yaptığı görüşme sonucunda Süleyman Bey'in de isteğiyle Trabzon eyaletinde bulunan Akçaabad Kazası Müdürü İbrahim Bey ile becayişlerinin uygun görüldüğünü bildirilerek gereğinin yapılmasını istemiştir. Trabzon Valisi de Sadarete gönderdiği 8 Mart 1865 tarihli yazıda iki müdürün görev değişimi için gereğinin yapılmasını talep etmiştir. 21 Mart 1865 tarihinde İbrahim Bey Livane kazası müdürlüğüne 1500 kuruş maaşla, Livane Kazası Müdürü Süleyman Bey de Akçaabad Kazası Müdürlüğü'ne 1500 kuruş maaşla tayin edilmiştir.¹³⁴ 15 Şubat 1865 tarihli belgede Süleyman Bey'in dört seneden beri kaza müdürlüğü yaptığı ifade edildiğine göre ve Memiş Ağa'nın da Aralık 1861 tarihinde vekaleten bu görevde olması nedeniyle Süleyman Bey'in 1862 yılının başından itibaren bu göreve geldiği düşünülebilir.

1.1.24. İbrahim Bey (21 Mart 1865-?)

İbrahim Bey yukarıda da belirtildiği gibi 21 Mart 1865 tarihinde Livane kazasının müdürlüğüne getirilmiştir. Ancak belgeler incelendiğinde söz konusu kişinin müdürlüğü sırasında yönetimine dair ve daha önce belirtildiği üzere 1858-1859 yıllarında müdürlük yapan İbrahim Ağa ile aynı kişi olup olmadığına dair bilgiye rastlanılamamıştır. Ayrıca İbrahim Bey'in ne zaman müdürlükten ayrıldığına dair kesin bir bilgi de bulunmamaktadır.

1.1.25. Dede Bey (Kasım 1866?-?)

Erzurum Vilayeti dâhilinde Çıldır sancağına bağlı Livane kazasının Dersaadet'te bulunan ve içinde gayrimüslimlerin de bulunduğu bütün tüccarlarının Meclis-i Valaya 19 Haziran 1867 tarihinde verdikleri dilekçede yedi sekiz ay önce Dede Bey'in kaza müdürlüğüne getirildiğini ifade etmelerinden söz konusu kişinin 1866 yılının Ekim ayının sonu veya Kasım ayının başı gibi bir tarihte göreve geldiği anlaşılmaktadır. Dilekçelerinde ticaret için Dersaadet'te bulunduklarını belirten halk kazalarındaki halkın ticaret yapmak için taşraya gidip gelirken eşkıyalık olaylarıyla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Halkın ifadesine göre Livane kazası hanedanından ve Rikab-ı Hümayun Kapıcıbaşlarından Dede Bey iyi bir yönetim sergilemiş ve ahali kendini güvende hissetmiştir. Yedi sekiz ay önce de İslam ve gayrimüslim kaza ahali Erzurum vilayetine Dede Bey'in müdür tayin edilmesi için dilekçe hazırlamışlar, bu talebin sonucu Dede Bey müdür tayin edilerek bölgede asayiş sağlamıştır. Tüccarlar Dede Bey'in yerine başkasının göre talip olduğunu ifade ederek bu kişinin görevde kalmasını talep etmişlerdir.¹³⁵ Belgeden 1866 yılının sonundan itibaren Dede Bey'in Livane kazasında müdürlük yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak Dede Bey'in görevden ne zaman ayrıldığına dair belgelerde bilgiye rastlanılamamıştır. Makalenin giriş kısmında da bahsedildiği

¹³⁴ BOA, MVL. 700/66, 15 Şubat 1865.

¹³⁵ BOA, MVL.538/52, 19 Haziran 1867.

üzere 1864 Nizamnamesi'nden sonra kazalarda kaymakamlar görev almaya başlayacaktır.¹³⁶

1.2. Kaza Müftüleri ve Muhtarları Hakkında Davalar

1.2.1. Müftülerle İlgili Davalar

1.2.1.1. Dede Mustafa Efendi

3 Mayıs 1847 tarihli Livane kazası ahalisinin İstanbul'a gönderdikleri arzuhallerine göre Livane kazasının yirmi seneden beri müftülüğünü Dede Mustafa Efendi yapmaktadır. Ancak arzuhale göre Dede Mustafa Efendi'nin yönetiminden halk memnun olmamıştır. Çıldır sancağına bağlı Livane kazasının halen müftüsü bulunan Dede Mustafa Efendi ve kardeşi Ahmet Ağa meclis azası bulunmuşlardır. Mustafa Efendi iyi olmayan yönetimi ve halka zulmü nedeniyle yirmi yedi kişinin ölümüne sebep olmuştur. Söz konusu bu kişiler halkı tahrikle birbirine düşürmüşler, memleketlerinden de sürgün edilmişlerdir. Bu nedenle müftünün ve biraderinin durumlarının Erzurum valisi tarafından araştırılması istenmiştir. Söz konusu valiye sadareten gönderilen emirde durumun soruşturulması talep edilmiştir.¹³⁷ Görüldüğü üzere Dede Mustafa Efendi sadece müftülük görevinde bulunmayıp kardeşi Ahmet Ağa ile birlikte aynı zamanda Livane kazası meclisinin de azasıdır. Ancak kaza halkı kazalarındaki cinayet olaylarının ve çıkan karışıklıkların sebebini bu kişilerin kötü idaresi olarak göstermişlerdir.

Belgeler incelendiğinde Livane kazasının bazı nahiyeleri hakkında 1848 yılından itibaren şikayetler yoğun bir şekilde belirtilmiştir. Söz konusu nahiyelerdeki halkın uygunsuz hareketlerinin sebebi olarak ise buraların idarecileri ile bu nahiyelerin bağlı olduğu Livane kazasının idarecileri gösterilmiştir. 27 Haziran 1848 tarihli belgeye göre Çıldır sancağına bağlı Livane kazasında sekiz adet karyede üç yüz hane bulunmaktadır. Söz konusu kazaya bağlı Heba ve Klaskür nahiyeleri ahalisi eski Erzurum valisi Kamil Paşa zamanında vergilerini vermemişler, 1845, 1846 ve 1847 senelerinden otuz iki bin kuruş borçları kalmıştır. Ayrıca buranın halkı cinayet işleyip uygunsuz hareketlerde bulunmuşlardır. Halka gerekli cezanın verilmesi ve borçlarını ödenmeleri için bir tabur nizamiye askeri gönderilmesi üç ay önce talep edilmişse de şu ana kadar böyle bir asker de gönderilmediği belirtilmiştir.¹³⁸ Görüldüğü üzere bahsi geçen nahiyelerdeki halk vergilerini ödemediği gibi cinayet de işlemiştir. Buna rağmen belgede gerekli askeri tedbirlerin alınmadığı da bildirilmiştir.

Yine 1849 tarihli belgeler de halkın Müftü Mustafa Efendi ile kardeşi Ahmet hakkındaki şikayetlerini içermektedir. 24 Mart 1849 tarihli Livane

¹³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Zemzem Yücetürk, "19. Yüzyılda Artvin'in İdarî Yapısı", *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, (Ed. Nuri Yavuz), İstanbul 2019, s. 268.

¹³⁷ BOA, MVL. 19/6, 3 Mayıs 1847.

¹³⁸ BOA, MVL.237/2, 27 Haziran 1848.

kazasının verdiği arzuhale göre şu anda adı geçen kazada müftü bulunan Mustafa Efendi ve kardeşi Ahmet iki sene zarfında elli altmış adamı haksız yere idam ettirmişlerdir. Bu kişiler meclis azası da olduklarından kaza müdürü bu iki kişileri dikkate almak durumunda kalmaktadır. Bu nedenle şer'i olarak meseleler halledilemediğinden kaza ahalisi verdikleri arzuhallerinde bu iki kişi azledilmezse kaza ahalisinin de rahat edemeyeceğini belirterek söz konusu kişilerin görevlerinden azledilmelerini istemişlerdir. İstanbul'dan da gereğinin yapılması için Erzurum valisine tahrirat gönderilmiştir.¹³⁹ Belgeden de anlaşıldığı üzere Livane kazasında katillere gerekli ceza verilememekte olup halk bu durumdan huzursuzdur. 23 Nisan 1849 tarihinde İstanbul'dan Erzurum valisine gönderilen yazıda da Erzurum eyaletinde bulunan Livane kazasında Müftü Mustafa Efendi ile kardeşi Ahmet ahaliyi türlü rahatsızlıklara düşürdüğünden haklarında tahkikat yapıldıktan sonra gerekli cezanın verilmesi istenmiştir.¹⁴⁰ 15 Kasım 1849 tarihinde şeyhülislama gönderilen tezkerede Çıldır sancağına bağlı Livane kazasında meydana gelen uygunsuzluk, tahrik ve fasattan Müftüzade Ahmet Ağa ile bazı taraftarı sorumlu tutulup bu kişilerin Samsun'a sürülmesi istenmiştir.¹⁴¹

4 Mart 1851 tarihli Çıldır livası kaymakamının yazısına göre ise Heba'lı Müderris Ahmet Efendi'nin sürgünü Erzurum valisi tarafından belirtilip adı geçen Ahmet'in Samsun'a ve Molla Mehmet'in ise Trabzon'a sürgününe karar verilmiştir. Halktan katil olanların duruşmalarının yapılmasıyla durumun bildirilmesi, kabahatleri olmayanların kefilleri alınarak tahliyeleri talep edilmiştir. Cinayet olaylarından Müftüzade Ahmet Ağa'nın etkisi olduğundan bahsedilmişse de durumun araştırılması İstanbul'dan emredilmiştir. Adı geçen kazanın ihtilalinin 1845 senesinde olduğu, ihtilalin bütün ahalice meydana gelmeyip Heba ve Klaskür nahiyelerinde adı geçen Müderris Ahmet Efendi, Molla Mehmet ve Bulgazi Abdullah Ağa tarafından gerçekleştirildiği belirtilerek bunların cezalandırılması istenmiştir.¹⁴² 11 Mart 1851 tarihli mazbataya göre ise söz konusu yazı Meclis-i Vala'ya ulaşmış olup durum Erzurum valisine yazılarak bu kişilerin cezalarının verilmesi için emir verilince yapılan muhakemede bu kişilerin söz konusu isyanda müdahil olmadığı belirtilmiştir.¹⁴³ Belgeden de anlaşıldığı üzere müftülerin kötü idaresinin cezası bulundukları yerden başka eyaletlere sürgün edilmeleri olmuştur. Ancak belgeler bu cezaların da işe yaramadığını yöneticilerin zulümlerine ve kötü idarelerine devam ettiklerini göstermektedir.

9 Nisan 1851 tarihinde Çıldır kaymakamına ve Erzurum valisine gönderilen yazıda Livane kazasında çıkan fesatla Müftüzade Ahmet Ağa ve diğer meclis azalarının ilgileri olmadığı ortaya çıktığı belirtilmiştir. Abdullah

¹³⁹ BOA, A.MKT. 183/86, 24 Mart 1849.

¹⁴⁰ BOA, A.MKT.DV. 13/61, 23 Nisan 1849.

¹⁴¹ BOA, A.MKT. 238/22, 15 Kasım 1849.

¹⁴² BOA, MVL. 237/2, 4-13 Mart 1851.

¹⁴³ BOA, MVL. 237/2, 11 Mart 1851.

Ağa'nın ise çıkarılan fesatla ilgisi bulunduğundan sürgün edilmesi gerektiği ifade edilerek ahali arasına fesatlık sokan Müderris Ahmet Efendi, Molla Mehmet ve Abdullah Ağa'nın ve bu tür uygunsuzluklara neden olan diğer kişilerin cezalandırılmaları istenmiştir.¹⁴⁴

Belgeler Müftü Mustafa Efendi ile kardeşi Ahmet hakkındaki şikayetlerin 1851 ve 1852 yıllarında da sürdüğünü göstermektedir. 30 Ekim 1851 tarihli Livane halkı verdiği arzuhalde Lazistan sancağında Livane kazası meclisinde Müftüzade Ahmet Ağa ve kardeşi eski müftü halkı rencide edip eziyet ettiğinden gereğinin yapılmasını istemişlerdir.¹⁴⁵ Döneme ait belgeler incelendiğinde Müftü Mustafa Efendi'nin kardeşi Ahmet hakkında özel davalar da bulunmaktadır.

8 Kasım 1851 tarihli Mehmet adlı kişi verdiği arzuhalinde Livane sakinlerinden Müftü oğlu Ahmet adlı kişi zimmetinde babasının ücretinden olan iki bin beş yüz kuruş alacak hakkı olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu kişiden birçok defa parasını talep etse de alamadığını belirterek bu nedenle alacağının tahsili için bu kişiye emir gönderilmesini talep etmiştir.¹⁴⁶ 29 Ekim 1852 tarihinde İstanbul'dan Trabzon valisine gönderilen yazıda söz konusu arzuhalde bahsedilerek şerî mahkemede davanın görüşülüp tahsilin sağlanması istenmiştir.¹⁴⁷ Görüldüğü üzere kaza müdürleri gibi müftülerin de halk ile alacak verecek davaları olmuştur. Yöneticiler halktan para alıp daha sonra ödememişlerdir.

16 Kasım 1851 tarihli belgeye göre de Mustafa Efendi'nin Livane kazasında müftülük görevine devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu tarihte İstanbul'dan Erzurum valisine gönderilen yazıda Erzurum eyaletindeki Livane kazasında müftü bulunan Mustafa Efendi, biraderi Ahmet ve sair başka kişiler, halkı türlü rahatsızlığa düşürdükleri gibi eşkıya taifesinden olan kaza müdürlerini uygunsuz hareketlere cesaretlendirmişlerdir. Kazada zabıtasızlıktan dolayı iki sene zarfında elli altmış cinayet işlenmiş, müftünün azliyle halk bu kişiden zararlarının karşılanmasını talep etmiştir. Bu nedenle müftü ve müdürler hakkında tahkikat yapıp şerî mahkemede yargılanarak söz konusu iddialar gerçekse bu kişilerin cezalarının verilmesini istemişlerdir.¹⁴⁸ Belgeden de anlaşıldığına göre Livane kazası müdürleri ve müftüleri eşkıya olarak nitelendirilmiştir. Kazada asayiş bulunmamakta, cinayetler işlenmekte, uygunsuz hareketlere müftüler müdürleri teşvik etmektedir. Müdürlerden olduğu gibi halk müftülerden de şikayetçidir. Söz konusu şikayetler 1852 yılında da devam etmiştir. 10 Ocak 1852 tarihli Lazistan mutasarrıfının tahriratına göre Çıldır sancağı kaymakamlığı dahilinde Livane kazası ahali Müftüzade Mustafa Efendi, biraderi Ahmet ve oğulları Selim, Emin ile Süleyman oğlu Mehmet adlı

¹⁴⁴ BOA, A.MKT.UM. 54/99, 9 Nisan 1851.

¹⁴⁵ BOA, MVL. 123/87, 30 Ekim 1851.

¹⁴⁶ BOA, A.MKT.DV. 64/57, 8 Kasım 1851.

¹⁴⁷ BOA, A.MKT.DV. 64/57, 29 Ekim 1852.

¹⁴⁸ BOA, A.MKT.DV. 46/41, 16 Kasım 1851; BOA, A.MKT.MHM. 39/95, 18 Kasım 1851.

kişilerin kazalarında fesat çıkardıklarını söylemişlerdir. Bu nedenle iki yüzden fazla insan mal ve ırzlarından emin olmayarak yurtlarını terk edip perişan durumda kalmışlardır. Bu durumdan kurtarılmaları için de arzuhal göndermişlerdir. Bu insanların hareketleri ve zulümlerinin önlenmesi için İstanbul'dan Erzurum valisine emir gönderilmiştir. Ayrıca halk Livane kazasının Erzurum'dan ayrılması ve kazanın Lazistan sancağına yakınlığı nedeniyle meydana gelen uygunsuzluğun giderilmesi için Lazistan sancağına bağlanmasını istemişlerdir.¹⁴⁹ Bu şikayetlere rağmen Livane kaza meclisinin taraflı bir politika izlediği ve Müftü Mustafa Efendi ile beraberindekileri tuttuğu görülmektedir. 10 Mart 1852 tarihli Livane kaza meclisinin tahriratına göre Livane kazasında izinli olarak bulunan Mustafa Efendi ulemeden olup fetva işleriyle uğraşmaktadır. Kaza halkı da kendinden hoşnuttur. Haklarında atılan iftiralara rağmen fetva işlerini liyakatle yapmış olup kaza ahalisini cümleten yeniden memnun bırakmıştır. Bu nedenle bu kişinin müftülük görevine getirilmesi talep edilmiştir.¹⁵⁰

11 Temmuz 1852 tarihine gelindiği zaman Mustafa Efendi'nin hakkındaki şikayetlerden de kaynaklı olacak ki görevinden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu tarihteki belgeye göre Livane kazası halkı verdikleri arzuhalde kazanın eski müftüsü Veli Mustafa Efendi bir müddetten beri şerî kanunlara aykırı harekette bulunduğundan yerine kaza halkından olmayan El-Hac Osman Efendi tayin olunmuşsa da bu kişi kazalarına gelmediğinden kazanın müftüsüz kaldığını ifade etmişlerdir. Bu nedenle kazalarına Süleymaniye Medresesi'nden mezun Süleyman Efendi'nin müftü tayin edilmesini istemişlerdir.¹⁵¹ Belgeden de anlaşıldığı üzere halkın şikayetleri göz önünde bulunarak Mustafa Efendi'nin yerine Osman Efendi müftü tayin edilse de bu kişi görev yerine gelmediğinden halk bu defa müftüsüz kalmıştır. Mustafa Efendi görevden ayrılrsa da görevden ayrıldıktan sonra da hakkındaki şikayetler arzuhallerle İstanbul'a iletilmiştir. 21 Ekim 1852 tarihinde Lazistan mutasarrıfına yazılan yazıda Osman Efendi'nin Livane kazasına gelmemesinin sebebi de açıklanmıştır. Bu tarihte Livane kazası halkının İstanbul'a gönderdikleri arzuhale göre Lazistan sancağı dahilinde bulunan Livane kazası eski müftüsü Mustafa Efendi, kardeşi Ahmet Ağa ve amca oğlu Dursun Ağa halka zulmettiklerinden bu olaylardan sonra Mustafa Efendi'nin bu görevden istifasını vermesi üzerine söz konusu kişi görevden alınmıştır. Mustafa Efendi'nin yerine Müderris Hacı Osman Efendi tayin olunmuşsa da Mustafa Efendi'den korkusundan adı geçen kazaya gelememiştir. Bu nedenle halen fetva işlerine Mustafa Efendi bakmakta olup Ahmet ve Dursun Ağalar da meclis azası bulunduklarından belgede bu kişilerin ahaliye zulme devam ettikleri iddia edilmektedir. İddiaya göre bu kişiler kazaya tayin olunan naibe dahi meslek öğretmeye kalkarak devlet ve şeriat kanunlarına uygunsuz hareketlerde

¹⁴⁹ BOA, MVL. 246/61, 10 Ocak 1852.

¹⁵⁰ BOA, MVL. 249/41, 10 Mart 1852.

¹⁵¹ BOA, MVL. 115/42, 11 Temmuz 1852.

bulunduklarından halkın söz konusu kişilere tahammülü kalmamıştır. Bu nedenle bölge halkının verdikleri arzuhalde bunların azalıktan alınarak adı geçen müftünün de yerine Mehmet Efendi'nin tayini istenmiştir.¹⁵² Görüldüğü üzere halkın şikayetleri doğrultusunda yeni müftü tayin edilmişse de kazaya eski Müftü Mustafa Efendi'nin korkusunda gelememiştir. Böylece eski müftü görevine devam etmiştir. Mustafa Efendi çevresindeki kişilerle beraber diğer idareci ve halka zulmüne devam etmiştir. 25 Ekim 1852 tarihinde de kaza halkı verdiği dilekçesinde Livane kazası eski müftüsü Mustafa Efendi ve kardeşi meclis azasından Ahmet Ağa ahaliden rüşvet alarak halka eziyet etmişlerdir. Hakim de bu kişileri tuttuğundan şerî emirler yerine getirilememiştir. Müftü Mustafa Efendi müftülükten azledilmiş yerine müderristen Osman müftü tayin olunmuşsa da bu kişi kazaya gelmediğinden yine Mustafa Efendi tarafından işler görülmüştür. Mustafa Efendi'nin kardeşi Ahmet Ağa'nın azalıktan azliyle müderristen ve adı geçen kaza ulemasından Mehmet Efendi'nin naip tayin edilmesi istenmiştir. Durum Meclis-i Vala'ya havale edilmiştir.¹⁵³ Müftü Mustafa Efendi'nin kaza ahalisiyle özel davaları da bulunmaktadır. 27 Ekim 1852 tarihli Dudu Hatun verdiği arzuhalinde tasarrufunda bulunan bahçesini Livane sakinlerinden eski Müftü Mustafa Efendi'nin zabt ettiğini, bahçesini geri almak için adı geçen yerin valisine ve hakimine emir gönderilmesini istemiştir.¹⁵⁴ 29 Ekim 1852 tarihinde İstanbul'dan Trabzon valisine gönderilen yazıda söz konusu arzuhalde bahsedilerek şerî mahkemede davanın görüşülerek tahsilin sağlanması istenmiştir.¹⁵⁵ Bütün bunlara rağmen Müftü zade Ahmet Ağa'nın İstanbul ile yazışarak işlerini yoluna koymaya çalıştığı görülmektedir. 2 Kasım 1852 tarihli belgeye göre de Livane kazası hanedanından Ziraat Müdürü Müftü zade Ahmet Ağa'nın İstanbul'a gönderdiği dilekçe doğrultusunda İstanbul'dan Lazistan mutasarrıfına gönderilen yazıda söz konusu kişinin işlerinde kendisine yardım edilmesi istenmiştir.¹⁵⁶ Yukarıdaki belgelerde de ifade edildiği üzere Mustafa Efendi'nin de yakın çevresi olan kaza meclisi azaları kazanın güvenliği için görevlendirilen zaptiye kuvvetlerinin maaşlarını da kendi çıkarları doğrultusunda kullanmış, meclis azası Ahmet Ağa kazaya torpille oğlunu katip tayin ettirmiştir.

24 Mart 1853 İstanbul'dan Lazistan mutasarrıfına gönderilen yazıya göre Livane kazasının zaptiye işleri süvari ve piyade kırk nefer ile idare edilmektedir. Kaza meclisi azasından Müftü oğlu Ahmet Ağa ve diğer azalar kendi taraftarları olması nedeniyle Ahmet Ağa'nın oğluna, beş nefer süvari zaptiyenin maaşından kırkar kuruş düşürülerek iki yüz kuruş katip maaşı adıyla maaş temin edilip söz konusu mutasarrıflığa mazbata göndermişler ve bu maaş ile Ahmet Ağa'nın oğlu katip olarak istihdam edilmiştir. Bu durum adı geçen neferlere haksızlık olduğu

¹⁵² BOA, A.MKT.UM. 110/66, 21 Ekim 1852.

¹⁵³ BOA, MVL. 124/75, 25 Ekim 1852.

¹⁵⁴ BOA, A.MKT.DV. 64/57, 27 Ekim 1852.

¹⁵⁵ BOA, A.MKT.DV. 64/57, 29 Ekim 1852.

¹⁵⁶ BOA, A.MKT.DV. 64/76, 2 Kasım 1852.

için neferler memuriyetlerini terk etmiştir. Ahmet Ağa ile adı geçen azalardan Hafız ve Dursun Ağalar hizmetkarlarını zaptiye yazdırarak kullanmışlardır. Yazıda neferlere eski maaşlarının verilmesinin ile hizmetlerinde devamlılıklarının sağlanmasının adı geçen kaza ahalisi tarafından verilen arzuhalde talep edildiği ve durumun Meclis-i Vala'ya da havale edildiği bildirilerek konunun soruşturulması istenmiştir.¹⁵⁷ Belgeden de anlaşıldığına göre kaza halkının şikayetlerine rağmen Ahmet Ağa meclis azalığına devam etmekte olup oğluna da usulsüz yollarla görev temin etmiştir.

1.2.2. Muhtarlarla İlgili Talep ve Davalar

1.2.2.1. Hüseyin ibn Memiş Mehmet Efendi

11 Aralık 1836 tarihli belgeye göre bu tarihte Livane kazasında muhtar olarak Hüseyin ibn Memiş Mehmet Efendi'nin bulunduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu tarihte Livane kazasına bağlı Murgul nahiyesi ahalisi verdikleri dilekçelerinde adı geçen kazaya bağlı Osmal karyesinde ahali camileri bulunmadığından halk tarafından inşa edilen mescit camiye çevrilmiş ve söz konusu camiye adı geçen karye ahalisinden muhtarları Hüseyin ibn Memiş Mehmet Efendi'nin hatip tayin edilmesini istemişlerdir.¹⁵⁸ Belgeden de anlaşıldığına göre Livane kazasının Murgul nahiyesindeki halk muhtarlarından memnun oldukları için bu kişinin aynı zamanda camilerine hatip olarak tayinini de istemişlerdir.

1.2.2.2. Mustafa bin Süleyman

14 Şubat 1837 tarihine gelindiğinde ise söz konusu nahiyede Mustafa bin Süleyman bulunmaktadır. Livane kazası naibi İstanbul'a gönderdiği yazısında Livane kazasına bağlı Murgul nahiyesinde bulunan Avana karyesinde bulunan camide imam ve hatip olan Mehmet bin İbrahim Halife ölmüş olup bu kişinin çocuğu olmadığından bu görevin adı geçen karyenin muhtarı Mustafa bin Süleyman'a verilmesini talep etmiştir.¹⁵⁹ Görüldüğü üzere nahiye halkı muhtarları olarak Mustafa bin Süleyman'dan da memnun olmuş olacaklar ki bu kişinin aynı zamanda camilerine imam ve hatip olarak tayinini istemişlerdir.

1.2.2.3. Salihzade Ali ve Hüseyin ve Ali Beyler Dönemi

Livane kazası halkının muhtarlarından memnun olmadığı da olmuştur. 1848 tarihine gelindiğinde ise bu tarihten önce Livane kazasında Salihzade Ali, Hüseyin ve Ali Beylerin sırasıyla muhtar bulunduğu anlaşılmaktadır. 29 Nisan 1848 tarihinde talebe-i ulumdan Osman ve Hafız Mehmet Efendi'nin İstanbul'a gönderdikleri arzuhale göre Erzurum eyaletinde Livane kazasına bağlı Deviskal karyesinde muhtar bulunan Salihzade Ali Ağa ve kardeşi Hüseyin Bey haksız

¹⁵⁷ BOA, A.MKT.UM. 129/48, 24 Mart 1853.

¹⁵⁸ BOA, HAT. 1602/80, 11 Aralık 1836.

¹⁵⁹ BOA, HAT. 1605/69, 14 Şubat 1837.

yere halka zulüm etmişlerdir. Erzurum Müşiri Esat Bey Livane kazasına kendi taraflarından Hüsrev Ağa'yı müdür tayin etmiş halk kendilerine yapılan eziyeti adı geçen müdüre bildirmiş ve Hüsrev Ağa da Salihzade Ali ve Hüseyin Beyleri adı geçen karye muhtarlığından azlederek Osman ve Hafız Mehmet Efendi'nin pederleri Ali Ağa'yı muhtarlığa tayin etmiştir. Halk Ali Ağa'dan memnun kalmış, ancak Ali Ağa, Salihzade Ali Ağa ve Hüseyin Bey'in tahrik ve fesatlarından kurtulamamış ve kendini azlettirmiştir. Osman ve Hafız Mehmet Efendi dilekçelerinde bu kişilerin tutuklanması ve pederleri Ali Ağa'nın tekrar muhtarlığa gelmesi için Erzurum Müşiri Hamdi Bey'e emir gönderilmesini istemişlerdir.¹⁶⁰ Görüldüğü üzere müftüler de muhtarlar gibi yerlerine tayin edilen kişilerin görevlerini yapmalarına izin vermemişlerdir. Zaman zaman adı geçen kazanın muhtarlarının da halktan şikayet ettiği durumlar olmuştur. 23 Ekim 1852 tarihinde Lazistan sancağına bağlı Livane kazası köylerinin imam ve muhtarlarının İstanbul'a gönderdikleri yazıya göre Livane kazasında eşkıyalık olayları yaşanmakta olup bunlara gerekli cezalar veriliyordu.¹⁶¹

Sonuç

Çalışmanın konusu olduğu dönemde Livane idarecileri mütesellimler ile Tanzimat döneminden sonra da kaza müdürleri olmuştur. Ayrıca müftüler ile muhtarlar diğer yöneticilerdir. Mütesellimler zamanında Livane bölgesi Batum ve havalisi ile doğu bölgeleri olan Kars, Ardahan ve Erzurum gibi bölgelerin muhafazasında önemli rol oynamıştır. Mütesellimlerin yönetiminden Livane halkının ve Livane'nin bağlı olduğu Erzurum eyaleti ile Çıldır sancağı idarecilerinin memnun olmadığı görülmüştür. Söz konusu idarecilerden en fazla şikayet edilen durumlar halktan haksız yere vergi toplanması, aldıkları borçları vermeme ve halkı haksız yere katlettiirmediir. Ayrıca Livane beylerinin Çıldır mutasarrıfı ve valileri ile husumetleri olduğu gibi Erzurum valileri de bunlar hakkındaki şikayetlerini İstanbul'a bildirerek çözüm aramışlardır. Livane halkı da söz konusu idareciler hakkındaki şikayetlerini arzuhallerle İstanbul'a bildirmişlerdir. Mütesellimler gibi kaza müdürlerinin yönetiminden de Livane halkı memnun olmamıştır. Livane müdürlerinin halka ödeyemeyeceği kadar vergi yüklemeleri, halkın vergi ödemesini temin edememeleri, asayiş ve güvenliği sağlayamayıp, kaza meclisi azalarıyla da birlik olarak halk arasında fesat çıkarmaları halklarındaki şikayetlerin en önemli sebepleri olmuştur. Ayrıca halkı haksız yere katlettirip, katillere hak ettikleri cezaların verilmesini sağlayamamaları, topladıkları vergilerden zimmetlerine para geçirmeleri gibi şikayetler de söz konusudur. Yine müftü ve muhtarların yönetiminden de zulümleri nedeniyle Livane halkı şikayetçi olmuştur. Devlet bu şikayetlere duyarsız kalmamış, idarecilerin değiştirilerek düzenin sağlanması için gerekli yerlere emirler göndermiştir.

¹⁶⁰ BOA, MVL. 24/51, 29 Nisan 1848.

¹⁶¹ BOA, MVL. 253/63, 23 Ekim 1852.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet (BOA), Askeriye (C.AS).

(BOA), Cevdet Dahiliye (C. DH.).

(BOA), Hatt-ı Hümayun (HAT.).

(BOA), İrade Dahiliye (İ.DH.).

(BOA), İrade Meclis-i Vala (İ.MVL.).

(BOA), Maliye Masarifat Defteri (ML.MSF.d.). d. no: 12687.

(BOA), Meclis-i Vala (MVL.).

(BOA), Sadaret Amedi Kalemi Evrakı (A.AMD.).

(BOA), Sadaret Divan Kalemi Evrakı (A.DVN.).

(BOA), Sadaret Mektubi Kalemi (A.MKT.).

(BOA), Sadaret Mektubi Kalemi Deavî (A.MKT.DV.).

(BOA), Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL.).

(BOA), Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme (A.MKT.MHM.).

(BOA), Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD.).

(BOA), Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM).

2.Kitap ve Makaleler

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

ATALAY, Ahmet, *Batum ve Artvin Tarihi*, Kömen Yayınları, Konya 2021.

AZAP, Eralp Yaşar, “1820-1823 Osmanlı-İran Savaşında Ortaya Çıkan Salgın ve Bu Salgının Savaşa Etkisi”, *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 2, S: 2, 2020, ss. 81-94.

BAYKARA, Tuncer, *Anadolu’nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I Anadolu’nun İdarî Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1988.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

_____, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, *Belleten*, C: 53, S: 256, Nisan 1989, ss. 237-258.

ÇİÇEK, Rahmi, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Artvin Vilayeti’nin Sosyo-Ekonomik Durumu”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 14, 2013, ss. 133-152.

DAYI, S. Esin, *Elviye-i Selâse’de (Kars, Ardahan, Batum) Millî Teşkilâtlanma*, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum 1997.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2005.

GENÇ, Mehmet, “Malikane”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 27, Ankara 2003, ss. 516-518.

Gök, Nurşen, “Artvin Livası’nın Anavatan’a Katılışı Sırasındaki Durumuna İlişkin Belgeler”, *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C: 41, 2008, ss. 89-104.

İNALCIK, Halil, “Şikâyet Hakkı: ‘Arz-i Hâl ve ‘Arz-i Mahzar’lar”, *Osmanlı Araştırmaları*, C: VII-VIII, İstanbul 1988, ss. 32-54.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Arzuhal”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, C: 3, İstanbul 1991, ss. 447-448.

_____, “Beylerbeyi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, C: 6, İstanbul 1992, ss. 69-74.

KASAP, Murat, *Osmanlı Arşiv Kayıtlarında 93 Harbi Batum Muhacirleri*, Gürcistan Dostluk Derneği Yayınları, İstanbul 2018.

KILIÇ, Çağla; TAŞKIN, Faruk, “İlk Nüfus Sayımında Artvin Merkez ve Murgul Nahiyesi”, *Artvin Tarihi İlk Çağdan 1918’e*, Ed. Mustafa Sıtkı Bilgin, Akçağ Yayınları, Ankara 2021.

KÜÇÜK, Cevdet, “Erzurum”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, C: 11, İstanbul 1995, ss. 321-329.

KUTLU, Ecem; TAŞKIN, Faruk, “1835 Nüfus Defterlerinde Şavşat (Satlil), Artvin Araştırmaları 3”, Ed. Nuri Yavuz, *Artvin Araştırmaları 3*, Artvin Çoruh Üniversitesi Yayınları, Ankara 2021.

MEMMEDLİ, Marziye; Hilal Akgüller, “Brest Litovsk Barış Antlaşması’nın Siyasi Sonuçları (Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Açısından)”, *Belgi Dergisi*, S: 20, Yaz 2020, ss. 2713-2714.

ÖRENÇ, Ali Fuat, “Mutasarıf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, C: 31, İstanbul 2006, ss. 377-379.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Rikâb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 35, İstanbul 2008, ss. 110-111.

ÖZKAYA, Yücel, “Mütesellim”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, C: 32, İstanbul 2006, ss. 203-204.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C: II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

SAKİN, Orhan, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Okuma Kılavuzu*, Yeditepe Yayınevi, 2019.

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.

Şaşmaz, Musa, *Türkiye’nin İdarî Taksimatı (1920-2013)*, C: III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

TAŞKIN, Faruk, *Artvin Tarihi Bibliyografyası*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2020.

TAŞKIN, Faruk; Ali İrfan Kaya, “19. Yüzyıl Artvin Demografisi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, (Ed. Nuri Yavuz), Kriter Yayınevi, İstanbul 2019.

TEMEL, Eşref, “Hurufât Defterlerine Göre XVIII.-XIX. Yüzyılda Livane (Artvin) Vakıfları”, *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, Ed. Nuri Yavuz, Kriter Yayınevi, İstanbul 2019.

TORUN, Sadık Fatih, “Kaza Müdür ve Memurlarına Verilen 1850 Tarihli Ta’limat”, *Belgeler*, C: XXXII, 2011, ss. 57-64.

TUNCEL, Metin, “Artvin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, ss. 420-422.

YILDIRIM, M. Zahit, “Osmanlı’da Mütesellimlik Kurumu ve Karahisar-ı Sâhib ve Konya Mütesellimi Ali Ağâ”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C: 9, S: 1, 2014, ss. 95-114.

YÜCETÜRK, Zemzem, “XIX. Yüzyılda Livane Kazası Halkının Yurtluk-Ocaklık Maaşları Hakkındaki Talepleri”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: 31, 2021, ss. 125-142.

_____, “19. Yüzyılda Artvin’in İdarî Yapısı”, *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, Ed. Nuri Yavuz, İstanbul 2019, Kriter Yayınevi, ss. 261-294.

ZEKİ, Muvahhit, *Artvin İli Hakkında Genel Bilgiler*, Sad.: Hayrettin Tokdemir, Ertuğrul Tokdemir, Şavşat Kültür Turizm ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul 1999.

HUDÛD-I HÂKANÎDE BİR KASABA: OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE HOPA'DA HAPİSHANE VE ASAYİŞ*

Melike KARABACAK YILMAZ*

ÖZ

Tanzimat Fermanı'nın ilanını takip eden süreçte Osmanlı Devleti merkezi yönetimi güçlendirme anlayışı ile birlikte sosyal ve ekonomik alanda pek çok ıslahata tanıklık etmiştir. Ceza hukuku ve hapishaneler konusu hukuk alanındaki ıslahat çalışmalarından biri olmuştur. Bu ıslahatlar devletin içerden gelen ihtiyaçlarıyla ilgili olduğu kadar Batılıların talep ve baskılarıyla da ilgilidir. 19. yüzyıl boyunca olumsuz hapishane koşullarının iyileştirilmesi için çalışmalar yürütülmüştür. Mali sorunlar ve yetişmiş insan eksiliğinin yarattığı imkânsızlıklar diğer alanlarda yapılmak istenen ıslahatlarda olduğu gibi hapishaneler konusundaki ilerlemeyi de olumsuz etkilemiştir. Bu olumsuzluklar taşra hapishanelerinde daha fazla ve daha uzun süre kendini hissettirmiştir. Trabzon vilayetine doğusunda yer alan ve 1878 Berlin Anlaşması'ndan sonra Rusya ile Osmanlı arasında bir sınır kasabası haline gelen Hopa kazası güvenlik konusunda hassasiyet kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçiliğinin güçlendirilmesi ve hapishaneler konusundaki ıslahatlarının bir sınır kasabası olan Hopa'daki yansımaları bu çalışmada ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Hapishane ıslahatları, Taşra hapishaneleri, Hopa tarihi, Asayiş

A TOWN IN HUDÛD-I HÂKANÎ: HOPA PRISON AND PUBLIC ORDER IN THE LAST PERIOD OF THE OTTOMAN STATE

ABSTRACT

In the process following the proclamation of the *Hatt-i Sharif of Gulhane*, the Ottoman Empire witnessed many reforms in the social and economic fields, along with the understanding of strengthening the central government. The subject of criminal law and prisons had been one of the areas of reform in the field of law. These reforms were related to the demands and pressures of the Westerners as well as the internal needs of the state. During the 19th century, efforts were made to

* *Gönderim Tarihi: 07.09.2022. Kabul Tarihi: 29.09.2022.*

* *Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ARTVİN, melike_karabacak@artvin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6589-0831.*

improve the unfavourable prison conditions. Financial problems and the impossibilities created by the lack of trained people had adversely affected the progress in prisons, as in the reforms to be made in other areas. The effect of these negativities continued more and longer in urban prisons. Hopa, located in the east of Trabzon province and became a border town between Russia and the Ottoman State after the 1878 Berlin Agreement, had gained sensitivity about security. The aim of this study is to discuss the reflections of Ottoman centralism and prison reforms in a border town Hopa.

Keywords: Prison reforms, Urban prisons, The history of Hopa, Public order

Giriş

19.yüzyıl boyunca Osmanlı ceza sistemi ve hapishaneler alanında birbirini takip eden ıslahatlar gerçekleştirilmiştir. Hapishaneler konusunda yapılmak istenen ıslahatların bir yönü şüphesiz Batılı siyasetçilerin baskılarıyla ilgiliydi. İngiltere'nin İstanbul elçisi Canning, Osmanlı Devleti'nde cezalandırma sisteminde değişiklikler yapılması konusunu oldukça yakından takip etmiş, konuyla ilgili rapor hazırlayıp tespitlerinin hayata geçirilmesi konusunda ısrarcı bir tutum göstermiştir. Canning, Osmanlı Devleti'nde görev yapan İngiliz konsoloslarından kendi bölgelerindeki hapishaneler hakkında bilgi toplamış ve bunu "*Osmanlı'daki Hapishanelerin Islâhı*" adını verdiği kapsamlı bir rapor olarak 1851'de Osmanlı yöneticilerine sunmuştur¹. 1858 *Ceza Kanunname-i Hümayunu*'nun hazırlanmasından hemen sonra hem kanunun hapishaneler ile ilgi maddelerini hayata geçirebilmek hem de yabancı elçiliklerin bu konudaki eleştirisi ve itirazlarının önünü alabilmek amacıyla hazırlıklara başlanmıştır. İngiltere'den davet edilen ve bu konuda uzman olan Binbaşı Gordon devlet hizmetine alınmış, Meclis-i Tanzimat dairesinde bu hususta çalışmak üzere ayrı bir meclis kurulmuştur².

Mahpusların yaşamlarını etkileyen olumsuz hapishane koşullarının bir an evvel düzeltilmesi konusu 19. yüzyıl boyunca Osmanlı yöneticilerinin gündeminde olmuştur. Koğuşların izdiham içinde ve temizlik kurallarından uzak olması, kalabalık sebebiyle mahkûmların sürekli huzursuzluk çıkarmaları, mevcut hapishanelerin yetersizliği, hapishaneleri yenileme taleplerini karşılayacak bütçenin olmaması yaşanan en genel sorunlardı³. Nihayet 1880'de *Tevkifhane ve Hapishanelerin İdarelerine Dair Nizamname* yayınlanmıştır. 97 maddeden oluşan bu nizamnamede hapishanelerin sağlık, temizlik, yaşam koşullarının düzenlenmesi, farklı dereceden suçluların ayrı yerlerde tutulması,

¹ Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi TAM, İstanbul 2002, s. 84, 100-125, 138.

² Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Ankara 1996, s. 109-110.

³ Saadet Tekin, Sevilay Özkes, "Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishane Sorunu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: VII, S: 16-17, 2008, s. 193-195.

hapishane personelinin görevleri, mahkûmların üstlenecekleri işler gibi pek çok konu detaylı bir şekilde ele alınmıştır⁴.

19. yüzyılda Osmanlı ceza sistemi ve hapishaneler alanında gerçekleşen gelişmeleri sadece Batı'daki gelişmelerin Osmanlı'daki "taklitçi" bir tezahürü ya da modernleşme teorisi zaviyesinden ele almak hatalı ve eksik olacaktır. Osmanlı devlet yapısı ve toplumsal yaşamında ortaya çıkan değişimi ve zihniyet dönüşümünü merkezileşme ve siyasî merkez ile çevre arasındaki iktidar ilişkisinin yeniden inşası olarak ele almak konunun anlaşılmasına daha bütünlükçü bir perspektif kazandıracaktır⁵.

1870'den itibaren kaza statüsüne sahip olan Hopa, Trabzon vilayeti dâhilinde yer alan Lazistan sancağına bağlıdır. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sonucunda Lazistan sancağının merkezi olan Batum Rus idaresine geçmiş, sancağın merkezi ise Rize olmuştur. Savaş sonrasında bir hudut kenti haline gelen Hopa'nın Lazistan sancağındaki kaza statüsü devam etmiştir⁶. 1870 verilerine göre kazada 4 bin 496 İslam erkek nüfus mevcuttur⁷. Savaşın hemen sonrasına ait kayıtlarda Hopa'nın nüfusunda çok ciddi bir azalma olduğu, ölüm oranının doğum oranından on kat fazlaya ulaştığı görülür. Bu durum savaşın yıkıcı etkisi olarak değerlendirilebileceği gibi serhatta yer alan kazanın istatistik bilgilerinin merkeze ulaştırılmasında yaşanan muhtemel sorunların bir sonucu olarak da değerlendirilebilir⁸. 1901 verilerine göre Hopa kazasının mülhakatında bulunan Arhavi ve Viçe (Fındıklı) nahiyeleri ile birlikte nüfusu 16 bin 989 kadın, 15 bin 940 erkek toplamda 32 bin 929'a ulaşmıştır. Nüfusun tamamı İslamdır. Bu verilere göre kaza genelinde doğum oranı ölüm oranının üç katı fazlasına ulaşmıştır⁹. 1902 senesi bilgilerine göre merkez kaza olan Hopa

⁴ Kent Schull, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematiik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çabaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri", *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza 18-20. Yüzyıllar*, Der. Noémi Lévy, İstanbul 2008, s.220; Bozkurt, a.g.e., s. 112; Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, İstanbul 2012, s. 254-258.

⁵ Yıldız, a.g.t. s. 16; Hasan Şen, "Osmanlı'da Hapishane Mefhumu", *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza 18-20. Yüzyıllar*, Der. Noémi Lévy, Alexandre Toumarkine, İstanbul 2008, s. 202.

⁶ Doğu Karadeniz bölgesi ve Hopa'nın Berlin Anlaşması öncesi ve sonrasında idarî taksimatı hakkında bkz. Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, Der. Tülay Ercoşkun, Ankara 2011, s. 87; Hamdi Özdiş, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti'nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 62-63; Muammer Demirel, "Doğu Anadolu'da İdari Yapılanma (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 37, 2008, s. 250. Savaş sonrası çizilen sınırların ayrıntıları hakkında bkz. Mehmet Bilgin, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Sol Kanat Muhabereleri (1914-1915)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.

⁷ *Trabzon Vilayet Salnamesi 1870*, Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara 1995, s. 64.

⁸ Ahmet Köksal, "Trabzon Vilayeti'nin Nüfusu (1876-1878)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: 8, S: 15, 2013, s. 124.

⁹ *Trabzon Vilayet Salnamesi 1901*, Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara 1995, s. 429-430. Hopa'nın Trabzon Vilayet Salnamelerindeki bilgilere dayalı nüfusu hakkında bkz. Cevat Çakır,

kasabası ve köylerinde kadın ve erkek toplam nüfus 10 bin 70'tir. Aynı sene Arhavi nahiyesinde 13 bin 913, Viçe'de 9 bin 700 nüfus bulunmaktadır¹⁰.

Sınır yerleşimleri ulus devletlerin egemenlik alanlarının başlayıp bittiği bölgelerdir. Söz konusu bölgelerde güvenlik mefhumu ülkenin diğer yerleşim bölgelerine göre çok daha önemli bir vaziyet alır. Sınırın karşısında yer alan “öteki” buralarda yaşayan insanların hemen yanı başındadır. Her an düşmanla karşı karşıya olunan bu yerleşim bölgelerinde devlete ve onun güvenlik güçlerine daha fazla ihtiyaç hissedilir. Bu nazik durumuna rağmen sınır bölgelerinin ulus-devletin egemenlik alanının sonu olması merkezde yapılan her şeyin ve her değişikliğin en son buraya gelmesi gerçeğini değiştirmez¹¹. Osmanlı bürokratları çalışmaya konu olan kazayı tanımlarken sahibi olduğu coğrafi konum sebebiyle “haiz-i kemal-i emniyet” olarak nitelendirmişlerdir¹². Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin son döneminde bir sınır kazası olan Hopa'da hapishane inşa etme faaliyetleri ve gerekçeleri ile kazanın asayiş konu edinilmiştir. Çalışmanın ana kaynağını Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler teşkil etmektedir. Trabzon Vilayet Salnameleri ile alanda yazılmış literatürden de faydalanarak bir sınır kazasında asayiş sorunları ve hapishane yapım süreci mercek altına alınmaya çalışılmıştır.

1. Hopa'da Merkeziyetçiliğin Sembolü Resmî Yapılar ve Hopa Hapishanesi

1.1. Hopa Hükümet Konağı ve Diğer Resmî Yapılar

19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı kenti klasik dönemdeki yapılaşması olan kale- şehir modelinden farklılaşmaya başlamıştır. Eskiden sur içinde cami, çarşı ve hamam etrafında gelişen Osmanlı şehirleri bu dönemde çoğu zaman sur dışında bina edilen, hükümet konağı, hapishane ve postane gibi kurumlar etrafında gelişmeye başlamıştır¹³. Söz konusu dönemde oluşmaya başlayan yönetici merkezin odak noktası hükümet konağıdır. Telgrafhane, yeni eğitim yapıları gibi kamu kurumları da bu “yönetici merkez” etrafında bina edilmeye başlanmıştır¹⁴. Bu dönemde resmî işlemler artık askerî sınıf üyelerinin konaklarında değil kent merkezinde yer alan devlet binalarında görülmeye başlanacaktır¹⁵.

Trabzon Vilayet Salnamelerine Göre Lazistan Sancağı: Eğitim-Kültür ve İdarî Yapı (1869-1904), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2017, s. 91-95.

¹⁰ *Trabzon Vilayet Salnamesi*, 1320, s. 285-286.

¹¹ Latife Akyüz, “Bir Sınır Kasabası Olarak Hopa Sınırın Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Etkilerinin Analizi”, *Karardı Karadeniz*, Der. Uğur Biryol, İstanbul 2012, s.140.

¹² *Trabzon Vilayet Salnamesi 1888*, Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara 2002, s. 318.

¹³ Yıldız, a.g.t., s. 204.

¹⁴ Sevgi Aktüre, “Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C: 4, İstanbul 1985, s. 896.

¹⁵ İlhan Tekeli, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C: 4, İstanbul 1985, s. 881.

19. yüzyıl sonunda yönetsel yapının değişim süreciyle ortaya çıkan bir diğer devlet kurumu askerî kışlalardır. Kazaların mülkî yönetiminin hükümet konağından, askerî yönetiminin kışlalardan yapılması ile askerî-mülkî yönetim birbirinden ayrılmış oldu¹⁶. Bu binaların 19.yüzyılda Osmanlı devlet anlayışının en önemli hedefi olan merkezîyetçilik ilkesinin birer tezahürü olduğunu hatırd tutmak gerekir. Bu mimari yapılar bir taraftan tebaaya padişahın siyasî ve idarî iktidarını, devletin gücünü hatırlatırken diğer yandan da tebaanın zihninde her zaman ve her yerde hazır bir devlet imgesinin canlanmasını sağlamıştır¹⁷.

Hopa hapishanesi hakkında en erken tarihli bilgiyi bir adli müfettiş raporundan takip edebiliyoruz. Gönderildiği vilayette adliye ile ilgili her türlü işi teftiş etmeğe memur edilen adliye müfettişlerinin sorumluluk alanlarından biri hapishanelerdi¹⁸. Teftiş sonunda hazırlanan raporlar düzenli olarak üç ayda bir müfettişler tarafından Adliye Nezareti'ne gönderilirdi. Trabzon ve Kastamonu adliye müfettişi tarafından hazırlanan 28 Ağustos 1899 tarihli raporda Hopa ve Atina (Pazar) kazaları hapishanelerinin birer koğuştan ibaret olup fevkalade rutubet içinde, sağlık koşullarından mahrum bir halde bulundukları yazılıdır. Bu kazalarda nisa hapishanesi, hastane ve yemekhane de bulunmamaktadır. Atina kazasında “bî-kuvvet” mahkûmlara dahi tayinat verilmediği ifadesinden en azından müfettişin geldiği sırada Hopa'daki mahkûmlar arasında böyle bir durumun olmadığı düşünülebilir¹⁹.

Bu dönemde pek çok kazada olduğu gibi Hopa'da da bahsi geçen tek koğuşluk hapishanenin aslında hükümet konağı dâhilinde yer alan bir oda olduğunu tahmin etmek mümkündür. Hapishaneler nizamnamesinin birinci maddesinde her kaza, liva ve vilayette birer mahallî hapishane ve tevkifhane açılacağı, bunlara ek olarak tespit edilen uygun yerlerde umumî hapishaneler inşa edileceği öngörülmüştür. Kabahat ve cünha kapsamına giren suçlardan mahkûm olanlar ve ceza süresi üç ayı geçmeyenler idarî hiyerarşinin en altında yer alan kaza hapishanelerinde, ceza süresi üç seneye kadar olan mahkûmlar sancaklardaki liva hapishanelerinde, ceza süresi üç yılın üzerinde olanlar ise merkez vilayet hapishanelerinde tutulacaklardır²⁰. Hapishane ıslahatlarında retorikle pratiğin birbirini tutmaması Osmanlı Devleti sınırlarında özellikle taşrada çok kere örneği görülmüş bir durumdur. Nitekim 19.yüzyılın sonunda Trabzon vilayet merkezinde hapishane olarak adlandırılan dört binanın üçü

¹⁶ Aktüre, *a.g.m.*, s. 896.

¹⁷ Yasemin Avcı, “Kudüs Hükümet Konağı: Osmanlı Modernleşmesinin Mimari Temsili (1854-1917)”, *Filistin Araştırmaları Dergisi*, S: 10, 2021, s.2-3.

¹⁸ Adliye müfettişlikleri 1879 Teşkilat-ı Mehakim Kanunu'yla tesis edilmiş, görev ve sorumlulukları tanımlanmıştır. 1909'da yapılan son düzenlemeye kadar işleyişle ilgili birtakım değişiklikler görülmüştür. Bkz. Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, İstanbul 2008, s. 229-236.

¹⁹ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH. TMIK.S). 28/77, 28 Şaban 1317(31 Aralık 1899).

²⁰ Yıldız, *a.g.e.*, s. 382.

hükümet konağı avlusunda yer alan yapılarıdır²¹. Lazistan sancağı merkez hapishanesi olan ve 19. yüzyıl ortalarında inşa edildiği tahmin edilen Rize hapishanesi de hükümet konağı içinde ayrılan dört odadan ibarettir²². Trabzon ve Rize hapishanelerinin bu durumunun 20.yüzyılın başında da aynı şekilde devam ettiği anlaşılmaktadır²³.

1898’de Lazistan mutasarrıfı Ahmet Cevdet Bey’in sunduğu layihada Hopa hükümet konağı hakkında bilgiler mevcuttur. Bu bilgilere göre bina oldukça eski ve harap vaziyettedir. Binanın mefruşatının da çok eski olduğunu belirten Cevdet Bey bu elverişsiz koşulları biraz olsun düzeltebilmek için çalışmalar başlattığını, bir kampanya düzenleyerek 340,5 Osmanlı lirasının toplandığını belirtir. Yeni bir hükümet konağı inşası için Batum’da bulunan Hacı Ali Efendi isimli şahsın sahibi olduğu arsa satın alınmış ve Hopa’nın ileri gelenleri de bu çalışmalara dâhil olmuştur²⁴. Ancak bu dönemde hükümet konağı için başlatılan çalışmanın nihayete erip ermediğinden emin olamıyoruz. Mutasarrıf tarafından hazırlanan layihanın üzerinden yaklaşık 9 sene geçtikten sonra Hopa’da hükümet konağı olarak kullanılan mahallin kira bedelinin 136 kuruştan 200 kuruşa çıkarılması gerektiğini belirten bir yazışma²⁵ bu durumdan kuşku duyulmasının bir nedenidir. Trabzon Vilayet Salnamelerinde Hopa hükümet konağı ile ilgili en erken kayıt 1902 senesine aittir ve kaza merkezinde bir hükümet konağı olduğuna dair kısa bir bilgiye yer verilmiştir²⁶. Mutasarrıf öncülüğünde başlatılan çalışmalar nihayete erdiği halde yeni binanın çıkan yangında hasar görmesinden ötürü kiralama yoluna gidilmiş olması da ihtimal dâhilindedir.

1907’de meydana gelen yangında Hopa’nın hem hükümet konağı hem de telgrafhanesi yanmıştır²⁷. Hopa’da bir telgrafhane olduğuna dair en erken tarihli bilgi 1870 yılına aittir. Trabzon vilayeti telgraf memurlarının isimlerinin yazılı olduğu tabloda Hopa, Rize ve Gümüşhane kazaları için telgrafhane değil “konstrashane” terimi kullanılmıştır. Bu listede Hopa konstrashanesi memuru olarak Hüsnü Efendi’nin ismi verilmiştir²⁸. Bir sonraki seneye ait salnamede ise vilayet genelindeki resmî binaların gösterildiği tabloda Hopa’da bir hükümet konağı olduğuna dair işaretleme yapılmıştır²⁹. Yangın sonrasında hükümet konağı inşasına başlanmış, inşaatın tamamlanması Hopa halkının da sevgisini

²¹ Eyyub Şimşek, “XX. Yüzyıl Başlarında Trabzon Hapishanesi (1900-1914)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 23, 2017, s. 144-145, 150-155.

²² Murat Öntuğ, Banu Yılmaz, “XIX. Yüzyılın Sonları- XX. Yüzyıl Başlarında Rize Hapishanesi’nin Genel Durumu”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C: XVIII, S: 69, s. 59.

²³ Halim Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)*, İstanbul 2019, s.184, 189.

²⁴ Yahya Yeşilyurt, “Lazistan Mutasarrıfı Ahmet Cevdet Paşa’nın Atina (Pazar) ve Hopa ile İlgili Layihası”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 9, 2010, s. 36.

²⁵ BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT), 1141/43, 1 Zilhicce 1324 (16 Ocak 1907), (Lef 6).

²⁶ *Trabzon Vilayet Salnamesi 1320*, s.286.

²⁷ BOA, DH. MKT. 1172/49, 21 Rebiyülevvel 1325 (4 Mayıs 1907), (Lef 2,3).

²⁸ *Trabzon Vilayet Salnamesi 1870*, Haz. Kudret Emiroğlu, s. 143.

²⁹ *Trabzon Vilayet Salnamesi 1871*, Haz. Kudret Emiroğlu, s.207.

kazanmış kaymakam Nazım Bey'in üstün gayretleri ve yardımları ile nihayete ermiştir³⁰. İâne yoluyla inşa edilen hükümet konağının masrafı 6,625 kuruş olarak tespit edilmiştir³¹. 1908'de yapımı tamamlanan hükümet binası 1914'te bu sefer de Rus donanmasının bombardımanı sonucunda oturulamaz hale gelmiştir. Bu gelişme üzerine tekrar kiralama yöntemine başvurulmak zorunda kalınmış kasım 1914'ten itibaren Kuledibi ahalisinden Gürcü İsmail Ağa'nın konağı 200 kuruş bedelle icar edilmiştir³².

Kaza merkezinin hükümet konağına sahip olmasının çok katmanlı bir anlamı vardı. Yeni kurumların inşa edilmesi gayreti sadece merkezî yönetimin değil aynı zamanda yerel seçkinlerin de dâhil olduğu bir sürecin yansımasıdır. Bir kere bu dönemde hükümet konakları gelişmişliğin bir göstergesi haline gelmiştir. Hükümet konağı olmayan bir yerleşim birimi kaza ya da daha büyük bir idarî birim haline gelemezdi. Yerel eşraf yaşadığı yerde bir hükümet konağı bulunduğu takdirde daha büyük bir idarî birime dönüşebilme talebinde bulunabiliyordu. Sadece hükümet konakları değil, telgrafhane, okullar, adliye, hastane gibi kamu yapıları da yerel seçkinlerin talepleri, rızası ve bizzat katkıları ile ortaya çıkarılabiliyordu. Yerel seçkinlerin kendi bölgesel hâkimiyetlerini meşrulaştırmalarının ve güçlerini devam ettirebilmelerinin yolu bu yapıların varlığına bağlıydı. Ticaretle, ziraatla uğraşan yerel eşrafın bu yapılar olmaksızın faaliyetlerini sürdürmeleri mümkün değildi. Haberleşme için telgrafa, ürünlerini pazara ulaştırmak için yola, adlî meseleleri için mahkemeye ihtiyaçları vardı. Yapısal açıdan gelişmişliklerini gösterebildikleri takdirde merkezden olan taleplerini daha güçlü dile getirebiliyorlardı³³.

Bu durumun bir örneğini Hopalılar ve Arhavililer arasında kaza merkezi olmaya dair yaşanan çekişmede görmek mümkündür. Arhavili seçkinler 93 Harbi sonrasında idarî düzenleme ile Hopa'nın kaza merkezi olmasına itirazlarını dile getirirken Hopa'da bir hükümet konağı bile olmadığını belirtip kendilerinin yeni bir hükümet konağı yapabileceklerini, bu yapıları kadar da kasabalarında bulunan pek çok konaktan birini hükümet işlerine tahsis edebileceklerini ifade etmişlerdir³⁴.

Hopa'da bir Ziraat Bankası şubesinin ne zaman tesis edildiğine dair bilğimiz olmamakla birlikte en azından 1899 yılında henüz olmadığını biliyoruz. Maarif iane hisselerinin tahsil edilmesi için kazada bir Ziraat Bankası olmadığından bu işi yapmak üzere bir tahsildar görevlendirilmişti³⁵. 1879'da

³⁰ BOA, DH. MKT. 1258/32, 2 Cemaziyelevvel 1326 (2 Haziran 1908).

³¹ BOA, DH. MKT. 2852/71, 3 Cemaziyelahir 1327 (22 Haziran 1909).

³² BOA, Dâhiliye Nezâreti Mebani-i Emiriye Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS). 29/20, 20 Rebiyülevvel 1333 (5 Şubat 1915).

³³ Özdiş, *a.g.t.*, s.146, 229.

³⁴ Özdiş, *a.g.t.*, s. 145-146.

³⁵ BOA, Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.), 451/55, 27 Muharrem 1317 (7 Haziran 1899).

Hopa’da bir rüştiye mektebi bulunmaktadır³⁶. Hopa Ticaret ve Ziraat Odası ise 1884’te kurulmuştur³⁷.

Yeni yönetici merkezi olan hükümet konaklarının etrafında şekillenen kamu kurumlarından biri de hapishanelerdir. Kaza merkezinde hapishane inşa etmenin yine bir kaza merkezi olabilmek için önemini bilen yerel seçkinlerin hapishane binasının kaza ahalisinin olanakları ile inşa edileceğine dair merkeze taahhütte bulunmaları görülmemiş bir durum değildi. Kiskim’in merkezi Öğdem’den Ersis’e taşınırken bir kaza merkezi olmanın şartlarını iyi bilen Ersis köyü ileri gelenleri hükümet konağı, hapishane, telgrafhane binalarının inşaat ve telgraf tellerini döşeme masraflarını kendilerinin ödeyeceklerini merkeze bildirmişlerdi³⁸.

Bir hudut kazası olarak Hopa, Osmanlı-Rus Harbi sonrasında güvenlik ve asayiş konusunda çok daha hassas bir konuma gelmiştir. Kazanın bu durumu burada bir hapishane inşa edilmesinde yukarıda bahsedilen gerekçenin ötesinde önem kazanmış görünmektedir. 1904’te adliye müfettişinin vermiş olduğu rapor bu durumun anlaşılmasında aydınlatıcı ifadeler içerir. Rapordaki bilgilere göre Lazistan sancağında asayiş ciddi bir sorun haline gelmiştir. Sancak merkezinde 800, Atina’da 259 ve Hopa’da 443 toplamda 1,502 kişi hakkında mahkeme ilâmı bulunduğu halde haklarındaki hapis cezaları icra edilememiştir. Bunun bir nedeni olarak zabitanın işleri ağırdan alarak mahkûmları zamanında adliyeye teslim etmemeleri gösterilmiştir. Diğer neden ise liva hapishanesi ve kaza hapishanelerinin kapasitelerinin yetersizliğidir. Raporda ifade edildiği üzere zabitanın görevini layığıyla yapması da çözüm getirmeyecektir. Zaten kapasitelerinin üzerinde mevkuf ve mahpus barındıran söz konusu hapishaneler daha fazla kişiyi kaldıramayacaklardı. Suçluların takipsiz kalması, mahkeme kararlarının icra edilememesi, davaların mürûr-ı zamana uğraması bölgenin asayişini sekteye uğratmakta, ceza mahkemelerinin kurulmasından beklenen fayda ortaya çıkamamaktaydı. Özellikle de hudûd-ı hâkânîde yer alan Atina ve Hopa kazalarında böyle bir kayıtsızlık “*yâr-ü ağyâra karşı pek çirkin*” bir tablo arz etmekteydi. Bu sorunlara çözüm olarak Atina ve Hopa kazalarında birer hapishane inşa edilmesi müfettişler tarafından ifade edilmiştir³⁹.

Zaptiyenin esas görevi yörenin asayişini sağlamaktır. Bununla birlikte hapishane gardiyanlığı, hükümet emirlerinin kuryeliği, vergi ve öşür toplanmasına yardım etmek gibi hizmetler de verirlerdi. Trabzon vilayetine gelen resmî görevliler tarafından vilayet genelinde zaptiye sayısının yetersizliği çok kere yazışmalara konu olmuştur⁴⁰. Zaptiye, redif ve ordu birliklerine mensup diğer askerler bulundukları bölgede genel asayiş sağlama görevli

³⁶ *Trabzon Vilayet Salnamesi 1879*, haz. Kudret Emiroğlu, Ankara, 1999, s. 108.

³⁷ Hikmet Öksüz-Veyssel Usta-Kenan İnan, *Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi 1854-1950*, Trabzon 2009, s. 47.

³⁸ Muammer Demirel, *Yusufeli Tarihi*, İstanbul 2010, s. 90-91.

³⁹ BOA, DH.TMIK.S. 55/59, 6 Ramazan 1322 (14 Kasım 1904); DH. TMIK.S. 56/10, 14 Şevval 1322 (22 Aralık 1904).

⁴⁰ Özdiş, a.g.t., s. 204.

oldukları gibi eşkıya takibine gönderildiklerinde ve eşkıyanın ele geçirilmesi durumunda mahallî mal sandıkları aracılığıyla para ile ödüllendirilirlerdi⁴¹.

1898'de Ahmet Cevdet Bey'in verdiği raporda Lazistan sancağında zaptiyelerin durumuna dair de görüş bildirilmişti. Mutasarrıf, özellikle Hopa ve Atina'da görev yapan zaptiyenin kendilerine ait binaları olmadığı için zaman zaman görevlerini terk ederek kendi evlerinde vakit geçirdiklerine dair duyumlar aldığını görevin bu şekilde suiistimal edilmesinin asayiş bakımından ciddi sorunlar doğurduğunu ifade eder. Ahmet Cevdet Bey zaptiyeler ile ilgili durumu iki madde ile izah eder. Bunlardan birincisi zaptiyenin maaşlarını vaktinde alamamaktan şikâyetçi olmalarıydı. İkinci neden ise zaptiyeye bir üniforma verilmediği için görev başındayken de Laz ve Gürcü kıyafetlerini giymeye devam etmeleriydi. Üzerinde resmî kıyafet olmaksızın görev icra etmeye çalışan zaptiyenin yerel ahali nezdinde bir etkisi kalmıyordu⁴².

Hopa'da zaptiyelerin kendilerine ait bir binalarının olmasını sağlamak için bu raporun yazılmasından önce de girişimde bulunulduğu anlaşılmaktadır. 1889'da ahalinin para yardımıyla, kireç ve ağaç gibi malzemenin de meccanen tedarik edilmesiyle kışla yapımı için çalışmalar başlatılmıştır. Kışlanın arazisi aynı zamanda kaza meclis üyesi olan Mamoyzâde Hasan ve biraderi Rıfat efendiler tarafından bağışlanmıştır⁴³. İki kat olarak tasarlandığı anlaşılan kışlanın içerisinde 20 yataklı bir hastane, en az 200 askeri barındıracak kadar alt ve üst katlarda üçer koğuş, bir büyük salon, mutfak ve ambar ile zabıtana yetecek kadar zabitan odası olması planlanmıştır. Kışla inşaatı için yapılan keşfe göre masraf 215 bin 395 kuruştur. Asâkir-i şâhânenin inşaat işlerine yardımcı olması ile masrafların azalacağı öngörülmüş ve kaza ahalisinin o güne değin 20 bin kuruşa yakın yardımda bulunduğu belirtilmiştir⁴⁴. 1891'de kışla inşaatının tamamlanması için fevkalâde çaba gösteren bazı asâkir-i şâhane üyeleri taltif edilmiş⁴⁵, kışla arsasını bağışlayan Mamoyzâde biraderler de rütbe-i sâlise ile şerefendirilmişlerdir⁴⁶. Ancak mutasarrıfın tespitlerinden anlaşıyor ki kışlanın içerisinde zabitan odası yapılması planı gerçekleşmemiştir.

⁴¹ Örneğin Tirebolu'da eşkıyadan Hucuroğlunu'nun yakalanmasında faydası görülen yerli halk ve askerler 500 kuruşla ödüllendirilmişlerdi (Mehmet Yavuz Erler, "Trabzon Vilayeti'nde Kanun Kaçakları (1856-1869)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 19, S: 30, 1997, s. 88).

⁴² Yeşilyurt, *a.g.m.*, s.35. Zaptiyenin maaşı ve üniformaları konusunda düzenleme yapılması teşkilatın kuruluşundan itibaren konuşulmuşsa da arzu edildiği şekilde sonuçlar alınamamıştır. Yüzyılın ortasında İzmir'de yaşanan örneklerle dair bkz. Alp Yücel Kaya, "19. Yüzyıl Ortasında İzmir'de Mülkiyet, Emniyet ve Zaptiyeler", *Jandarma ve Polis Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, Der. Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine, İstanbul 2009, s. 189-202.

⁴³ BOA, DH. MKT. 1628/95, 14 Şevval 1306 (13 Haziran 1889).

⁴⁴ BOA, DH. MKT. 1696/99, 18 Cemaziyelahir 1307 (3 Haziran 1890).

⁴⁵ 27. Alayın ikinci tabur kolağası Dursun Ağa, imamı Hacı İbrahim Efendi, ikinci bölük yüzbaşısı Mustafa Ağa, ikinci ve üçüncü bölükler mülazımları Mustafa ve Ömer efendiler (BOA, DH. MKT. 1874/107, 2 Rebiyülevvel 1309 (6 Ekim 1891)).

⁴⁶ BOA, DH. MKT. 1829/72 11 Ramazan 1308 (20 Nisan 1891), DH. MKT. 1837/118, 22 Şevval 1308 (31 Mayıs 1891); Faruk Benli, *Mamoylar Aile Tarihi*, Ankara 2005, s.16.

1.2. Hopa Hapishanesi

Hapishane İnşasına Dair Girişimler

Lazistan sancağı hapishanelerinin elverişsizliği üzerine tespitler yapıldıktan üç sene sonra 1907 yılı içerisinde verilen raporlarda hapishanelerin olumsuz koşulları yinelenip özellikle hastalık ve sağlık koşullarının uygunsuzluğunun altının çizildiği dikkati çeker. Salgın hastalıkların hapishaneler gibi kalabalık, fizikî ve sıhhi sorunların yoğun olduğu ortamlarda yayılması pek doğal olarak hızlı olmuştur. Trabzon hapishanesinde 1904'te tifo, 1906'da veba, 1909'da yine tifo salgınları vuku bulmuştu⁴⁷. Hopa iskelesinde karantina usullerinin uygulandığına dair 1848 yılına ait bazı bilgiler ve 1853'te de Hopa karantinası için bir sancak direğinin inşasından bahseden yazışmalar bulunsa da Hopa karantinahanesinin varlığına dair esas kayıtlar daha çok II. Abdülhamid dönemi evrakında karşımıza çıkar⁴⁸. Trabzon vilayetinin genelinde yaşanan salgın hastalıklar sırasında Hopa'da şüpheli vakalar görülmüş ancak doğrudan hasta yoğunluğu yaşanmamıştır. Ancak Trabzon ve etrafında hastalıkların artış göstermesi ve Hopa'nın da bir karantina bölgesi olması kazayı potansiyel bir risk alanı haline getiriyor olmalıydı⁴⁹.

Belgelerden takip edebildiğimiz kadarıyla 1907'de yapılan teftiş sonucunda daha somut adımlar atıldığını söyleyebiliriz. Bu durumda yukarıda bahsi geçen salgın hastalıkların da etkisi olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. 1906'da devletin bütün hapishanelerin ıslahı için iki milyon bütçeli proje tasarlamış olması⁵⁰ da bu durumu etkilemiş görünmektedir. Teftiş raporuna göre Lazistan sancağı merkez hapishanesinde hastaların tedavisi için ayrılan oda alt katta ve havasızdır. Hastaların tedavisi için hapishanenin içinde veya dışında uygun bir mahal yaratılmalıdır. Hopa ve Atina kazalarındaki hapishaneler de rutubetli ve genel olarak sağlık şartlarından uzak mekânlardır. Bu kazalarda güvenli, “fenne ve hıfzıssıhhaya” uygun birer hapishane inşa edilmesi gerektiği teftiş sonucuna eklenmiştir⁵¹.

Bu rapor üzerine inşaat komisyonu tarafından Hopa hapishanesi için bir keşif yapıp defteri hazırlanmış, inşaat için gerekli malzemeler ve rayiç bedelleri gösterilmiştir⁵². Hapishanenin düşey ve yatay resimleri de çizilip

⁴⁷ Şimşek, *a.g.m.*, s. 156.

⁴⁸ İsmail Yaşayanlar, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Karadeniz Sınırında Emraz-ı Sâriye ile Mücadele: Batum ve Hopa Karantinahaneleri”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 28, 2020, s. 406.

⁴⁹ Trabzon vilayetinde yaşanan salgın hastalıklar için bkz. Nedim İpek, “Trabzon'da Kolera (1892-1895)”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001*, C: I, Trabzon 2002, s. 399-411; Özgür Yılmaz, “Trabzon'da Halk Sağlığı ve Sağlık Kurumları (1804-1895)”, *Mavi Atlas*, 5(1), 2017, s. 172-200; Esat Aktaş, *Erzurum ve Trabzon Vilayetinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2015.

⁵⁰ Şimşek, *a.g.m.*, s. 153.

⁵¹ BOA, DH. TMIK. S. 67/7, 1 Muharrem 1325 (14 Şubat 1907).

⁵² BOA, DH. TMIK. S. 67/7, (Lef 4).

eklenmiştir (Ek. 1)⁵³. Resmedilen plana göre hapishane tek katlıdır, jandarma odası, gardiyan odası, depo, bitişiğinde nisa tevkifhanesi ve hemen yanında da kadınlar için yapılmış abdesthane vardır. Hapishanenin birbirine bitişik bu odaları bir koridor ve demir parmaklıklarla erkek tarafından ayrılmıştır. Koridorun diğer tarafında erkeklere ayrılan bu kısımda iki tevkifhane, gusülhâne ve erkek mevkufa ait abdesthane bulunmaktadır.

Hopa’da bir hapishane inşaatının konuşulduğu dönemde imparatorluğun pek çok yerinde olduğu gibi burada da henüz kadın suçlular için oluşturulmuş bir mekân yoktur. 1880 *Hapishaneler Nizamnamesi*’nde merkez liva ve kazalarda cinayet ve cünha zanlısı kadınların soruşturmaları bitene kadar tutulacakları ayrı bir yerin olması gerektiği belirtilir. Uygulamaya bakıldığında ise birçok yerleşim yerinde ayrı nisâ hapishanesi olmadığı, genellikle kaza yöneticileri tarafından güvenilir kadınların evlerinin maaş karşılığında kullanılması yoluyla ihtiyacın giderilmeye çalışıldığı görülür⁵⁴. 1882 tarihine gelindiğinde ise masrafların azalacağı hesaplanarak ve genellikle taşrada olmak üzere mevcut hapishanelerin uygun yerlerine kadınlar için bölümler inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu şekilde kadın mahkûmlar için sürekli ödenen ev kirası masrafının ortadan kalkacağı düşünülmüştür. Özellikle kazalarda kadınlara mahsus hapishane inşa edilmesine gayret gösterilmiş fakat tahsilât kaynaklı nedenlerden ötürü planlandığı gibi gelişme olmamıştır⁵⁵.

1883’te Lazistan sancağı merkezinde aylık 150 kuruşa kiralanan bir kadın hapishanesi bulunmaktadır. Sancak dâhilindeki Hopa, Atina ve Of’ta ise kadın hapishaneleri bulunmamaktadır. Söz konusu kazaların her birine kadın hapishanesi inşa etmenin malî yükünün fazla olacağına kanaat getirilmiştir. Çözüm olarak da 50’şer kuruş ile birer hane kiralananması yolu gösterilmiştir. Hane kiralama usulü Hopa’daki kadın suçlular için bir çözüm önerisi olmaya uzun zaman devam etmiş⁵⁶ 1899’da adliye müfettişinin verdiği raporda nisa hapishanesi olmadığından Hopa’daki kadın mahkûmların gerektiği gibi cezalandırılmadığına dikkat çekilmiştir⁵⁷. 1907 tarihli planda kadın mahkûmların da durumu hesaplara katılıp onlar için de hapishane içerisinde uygun bir mahal yaratılmaya çalışılmıştır.

Yapılan keşif sonucunda Lazistan merkez hapishanesi inşaatı için 12 bin 518 kuruş, Hopa hapishanesi inşaatı için ise 15 bin kuruş bütçeye ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Vilayetten başlatılıp Sadaret’te son bulan yazışmalar sonucunda

⁵³ BOA, DH. TMIK. S. 67/7, (Lef 2). Belirtmek gerekir ki Hopa hapishanesi için yapılan yazışmalarda “hapishane” ifadesi kullanılırken keşif defteri ve yapı planında “tevkifhane” ifadeleri kullanılmıştır.

⁵⁴ Saadet Tekin, “Osmanlı’da Kadın ve Kadın Hapishaneleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 29, S: 47, 2010, s. 91-92.

⁵⁵ Ali Karaca, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fahişe Hatunlara Uygulanan Cezalar”, *Hapishane Kitabı*, ed. Emine g. Naskali, Hilal O. Altun, İstanbul 2010, s. 155-156.

⁵⁶ BOA, Şûrâ-yı Devlet (ŞD). 1825/26, 10 Zilkade 1300 (12 Eylül 1883).

⁵⁷ BOA, DH. TMIK. S. 24/93, 23 Zilhicce 1316 (4 Mayıs 1899), Lef 1,2,

1907 senesinin temmuz ayında söz konusu hapishanelerin inşaatı için padişah iradesi çıkmıştır⁵⁸. İlk etapta inşaat harcamalarının Trabzon vilayeti bütçesinden ödenmesi planlanmışsa da bu mümkün olamamış, ödemenin Maliye Nezareti'nden yapılması talep olunmuştur⁵⁹. Bürokratik yazışmalardan anlaşıldığı üzere Maliye Nezareti tarafından bu inşaatların masrafını karşılamak için 1907 senesinde bir miktar havale gerçekleştirilmiş; ancak aradan 2 seneye yakın zaman geçtiği halde bu paranın ne kadarının harcandığı tam olarak bilinemediği için defterdarlıktan kesin bir bilgi talep edilmiştir⁶⁰.

Hapishanenin inşasına dair bir sonraki yazışma 1910 senesine aittir. Bu yazışmalardaki bilgilerde yapılması planlanan kadın ve erkek hapishanesinin, hükümet konağının güney tarafında yer alacağı ifade edilir. Kare biçiminde planlanan yapının ortası açık olacak, içinde jandarma koğuşu, zabitan ve kalem odası, bir hastane, üç kademhâne, iki gusülhâne bulunacaktır. Binanın bir tarafı erkeklere bir tarafı kadınlara ayrılacaktır. Hapishanenin biri sahil tarafında diğeri arka tarafta iki kapısı ve 24 penceresi olacaktır. Pencereleer mutlaka demir parmaklıklı ve tel örgülü olmalıdır. Hopa'da yapılacak hapishane inşaatını ihaleye vermek amacıyla 20 Kasım 1910 tarihli bir şartname hazırlanmıştır. On beş maddeden oluşan söz konusu metinde inşaatın ayrıntılarına dair pek çok teknik bilgiye yer verilmiştir. Şartnamede binanın tek katlı, kârgir, 23 metre uzunluğunda, 12,5 metre genişliğinde, yüksekliğinin de 1,5 metresi bodrum kat olmak üzere toplamda 7,5 metre olacağı belirtilmiştir. Şartnamede her türlü malzeme, kullanılacak taşlar, ahşap türü, demir parmaklıkların niteliği, abdesthane ve çamaşırhane giderleri, duvar malzemesi, yer ve tavan döşemesinde kullanılacak malzemeler, çatı kiremitleri, kapılarda kullanılacak malzeme ayrıntılı bir şekilde ele alınmış, hapishanenin dış kapısının kestane ağacından yapılacağı, tevkifhane kapısının ise dışarıdan ve içeriden sac ile kaplanacağı ifade edilmiştir. Hapishane inşaatı için bir kroki de hazırlanmıştır ve buna sadık kalınması şart olunmuştur. Hazırlanan metne göre bütün inşaat malzemesi ile gümrük ve ormanlar için ödenecek vergiler de müteahhide ait olacaktır. Binanın inşaatının 3 ayda tamamlanması gerekmektedir ve bu aşamada ikinci bir keşif yapıp onay verilirse bina teslim alınacaktır. İhale şartlarına göre inşaat bedelinin yüzde 20'si peşin olarak verilecek kalan kısım da bina yapıldıkça ödenecektir. Ödemeler mal sandığından yapılacaktır. Ustaların ve amelenin yemek ve gece kalacakları yerin masrafı da müteahhide ait olacaktır⁶¹. Giderler kalemler halinde sıralanmış ve ücretleri de karşılarında gösterilmiştir. Rayiç bedelleri ise hem Osmanlı lirası hem de Rus manatı cinsinden gösterilmiştir⁶². İlk keşifte hapishane için devletin yapacağı ödeme

⁵⁸ BOA, ŞD. 2762/3, 30 Rebiyülevvel 1325 (13 Mayıs 1907); İ.DH. 1456/29, 24 Cemaziyevvel 1325 (5 Temmuz 1907); DH. MKT. 1210/32, 27 Cemaziyevvel 1325 (8 Temmuz 1907).

⁵⁹ BOA, DH. MKT. 1291/64, 11 Şaban 1326 (8 Eylül 1908).

⁶⁰ BOA, DH. MKT. 2741/96, 26 Muharrem 1327 (17 Şubat 1909).

⁶¹ BOA, DH. MB. HPS. 36/16, 25 Rebiyülahir 1330 (13 Nisan 1912), Lef 3, Lef 4.

⁶² BOA, DH. MB. HPS. 36/16, 25 Rebiyülahir 1330 (13 Nisan 1912), Lef 6.

36,500 kuruş olarak belirlenmiş, ihaleye talip çıkmayınca bu meblağ biraz daha arttırılıp 45,191 kuruşa yükseltilmiştir⁶³.

Hopa hapishanesinin inşaatı için bunca aşama kat edildikten sonra bu sefer arazinin hukukî durumu sorun teşkil etmiştir. 1911'in eylül ayında hapishanenin inşa edileceği arazinin çekek yeri⁶⁴ olduğu iddiasıyla inşaatın durdurulması talep edilmiştir. Bahriye Nezareti'nden gelen itiraza göre bu tür alanlar umuma ait arazi kategorisine girmektedir. Hapishane inşaatına engel olunmadığı takdirde deniz ticareti sekteye uğrayacak ve kamunun hakları zarara uğratılmış olacaktır. Yapılan tahkikat ile Hopa liman dairesinde bulunan çekek mahalli haritasında inşaat alanının da yer aldığı ortaya çıkarılmış ve inşaat faaliyetleri akim kalmıştır⁶⁵.

Hopa kaza meclisi Lazistan mutasarrıflığına 1912'de bir yazı göndererek Hopa'da 1910'da adliye ve asayişle alakalı teşkilatın tesis edildiğini, suçluların takip ve ele geçirilmesinde büyük başarı gösterildiğini ifade etmişlerdir. Bu gelişmelere karşılık mevkuf ve mahkûmları barındıracak bir hapishanenin bulunmaması büyük bir sorun olarak varlığını devam ettirmekteydi. Hopa'da hapishaneden kast edilenin hükümet konağının bodrum katında 35-50 metreküpten müteşekkil bir oda olduğu bu yazıda açık bir şekilde dile getirilmiştir. Burası küçük, ışık almaz, havasız, rutubetli bir odadır. Maznun ve mahkûmlar burada adeta birbirleri üzerine doldurulmaktadır. Meclis üyeleri bu durumun ne kanuna ne de insaniyete uygun olmadığını altını çizerek. Kaza merkezinde, hükümet civarında ve jandarmaya yakın bir yerde, sağlık koşullarına uygun bir hapishane inşası için daha önceden yapılan hazırlıklar ve merkeze gönderilen mazbata hatırlatılıp aradan geçen zamana karşılık bir şey yapılmadığı ifade edilir. Meclisin bu talebine dair yazışmalar nihayetinde merkeze ulaşmıştır. Dâhiliye Nezareti cevaben Hopa hapishanesinde mevcut mahkûm sayısına dair istatistik cetvelinin nezarete ulaşmadığı ve yapılacak hapishanenin kaç kişilik kapasitede olduğuna dair de bir bilginin verilmediğini ifade eder⁶⁶.

1913 senesinin sonuna ait sual varakasındaki açıklamalardan Hopa hapishanesinin fizikî koşullarında bir değişiklik olmadığı anlaşılr. Buradaki açıklamada hapishanenin hükümet konağı içinde oldukça dar bir odadan ibaret olduğu, izdiham ve salgın hastalık yaşandığı dönemlerde tutukluların bir kısmının tahliye edilen jandarma koğuşuna alındığı belirtilir. Hapishanenin daha önceden hazırlanmış kroki çizimlerine uygun olarak müceddeden inşa edilmesi gerektiğinin altı çizilir. Varakadan bu tarihte Hopa'da bir nisa hapishanesi

⁶³ BOA, DH. MB. HPS. 36/16, 25 Rebiyülahir 1330 (13 Nisan 1912), Lef 4

⁶⁴ Tam boyu 60 metreyi geçmeyecek büyüklükte her türlü gemi ve su aracına bakım, onarım ve kışlatma ile 24 metreye kadar inşa hizmeti veren tesis bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/06/20150628-3.htm> (erişim tarihi 23 Ağustos 2022)

⁶⁵ BOA, DH. MB. HPS. 34/28, 29 Ramazan 1329 (23 Eylül 1911).

⁶⁶ BOA, DH. MB. HPS. 36/16, 25 Rebiyülahir 1330 (13 Nisan 1912), Lef 1,8,10,11.

olmadığı, gerek görüldüğü zamanlarda uygun bir mahallin kiralanması yöntemine devam edildiği anlaşılmaktadır⁶⁷.

Trabzon Valisi Mehmed Galip Bey, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 27 Temmuz 1919 tarihli yazıda vilayet genelindeki hapishanelerin koşulları hakkında bir değerlendirme yapıp önerilerde bulunmuştur. Vali, hükümetlerin en önemli görevinin adaleti sağlamak olduğunu belirtir. Adaleti tesis etmenin gereklerinden biri de suçlu olarak hapishanelere düşen şahısların insanca yaşamlarını sürdürmelerini sağlayabilmektir. Vali, vilayet genelindeki hapishanelerin insanî yaşam koşullarından çok uzak olduğunu, Trabzon hapishanesinin yazının yazıldığı tarihten bir asır önce yapılmış köhne, rutubetli, ışık ve havadan mahrum bir yapı olduğunu söyleyerek merkez hapishanesinin olumsuz halini resmeder. Hal böyle olunca kaza hapishanelerinin durumu pek daha vahimdir. Galip Bey, Hopa hapishanesi ile birlikte saydığı diğer kaza hapishanelerinden Akçaabat, Vakfikebir ve Görele hapishanelerinin merkez hapishanesinden “*beter*” vaziyette olduklarını, zaten hapishaneden kastedilenin hükümet konaklarının bodrum katında ayrılmış birer oda olduğunu raporunda yazar. Tirebolu, Maçka, Of, Sürmene, Atina kazaları ile Gümüşhane ve Lazistan livasında iyi kötü birer hapishane binası vardysa da bunların da düşman istilası sırasında yanıp yıkıldığı bilgisini verir. Vali vilayet genelindeki bu olumsuz tabloyu arz ederken Ordu hapishanesi için “*insan değil köpek bağlasan durmaz*” ifadelerini kullanmıştır. Medeniyet lafzının kimsenin dilinden düşmediği halde hapishanedeki mahkûmların adeta “*adalet kurbanı*” olarak yaşamaya mahkûm edilmelerinin yarattığı tezatlığı ortaya koymaya çalışır. Galip Bey'in bu sorunlara getirdiği çözüm önerisi vilayet merkezinde “*adamakılı*” bir hapishane ve kazalarda da az masraflı ama işi görecektir kapasitede birer tevkifhane yapılması şeklinde olacaktır. *Mebâni-i Emiriye ve Hapishaneler Dairesi*'nin bu sefer “*ipe un sermeksizin*” bir ay içerisinde inşaata başlaması halinde bu sorunların ortadan kalkacağı şeklinde yorumda bulunur⁶⁸.

1919'da takip müfrezelerinin artan faaliyetleri ile tutuklu sayısı artış göstermiş, kapasitesi en fazla 10 kişiye yetebilecek yapıda olan Hopa tevkifhanesinde 15 mevkuf tutulmaya başlanmıştır. Tevkifhanenin olumsuz fiziksel yapısından ötürü günden güne sayıları artan mevkûfların sağlıklarından endişe ediliyordu. Mevcut tevkifhaneye yerleştirilemeyen tutuklular için ayrı bir hanenin kiralanması ve hasta olanlar için de bir tecrithanenin oluşturulması kaza meclisi tarafından mutasarrıfa iletilmiştir. Benzer nedenlerle yardım beklenen Sürmene tevkifhanesi için 800, Hopa tevkifhanesi için de 500 kuruşluk kira bedelleri 6 aylık olarak havale edilmiştir⁶⁹. 1920'de Hopa hapishanesi/tevkifhanesi yine bir tamirat meselesi üzerine gündeme gelmiş, hazırlanan keşifname ile tamirat için 3 bin 400 kuruş masraf gerektiği belirtilmiş, 6 varil

⁶⁷ BOA, Dâhiliye Nezareti Mebani-i Emiriye Hapishaneler (DH. MB. HPS. M.) 11/25, 5 Rebiyülahir 1332 (3 Mart 1914) , (Lef.17); Demiryörek, *a.g.e.*, s. 190.

⁶⁸ BOA, DH. MB. HPS. M. 39/19, 13 Zilkade 1337 (10 Ağustos 1919).

⁶⁹ BOA, DH. MB.HPS. 48/20, 14 Rebiyülevvel 1338 (7 Aralık 1919), Lef 37, 33,

çimento ile 2 de taş ustasının biran evvel işe koyulması gerektiği bildirilmiştir. Bu tamiratın niteliğinden hapishane/tevkifhane duvarında bir tahribatın ortaya çıktığı anlaşılmaktadır⁷⁰.

1880 *Hapishaneler Nizamnamesi*'nde tevkifhane ve hapishanenin tanımları yapılarak aralarındaki farklar gösterilmiştir. Tevkifhaneler katil, gasp, kaçakçılık, fuhuş, hırsızlık gibi suçlar nedeniyle tutuklananların mahkemeye çıkıncaya kadar alıkondukları mekânlardır. Hapishaneler ise mahkemesi görülüp hüküm giyenlerin tutulduğu yerlerdir. Devletin içinde bulunduğu malî imkânsızlıklar nedeniyle ayrı binaların inşası çoğu zaman mümkün olamıyordu. Bunun sonucunda da aslında birer tutukevi olan tevkifhaneler hapishane olarak kullanılabilirdi⁷¹. Belgelerde suçluların tutulduğu mekân anlamında tevkifhane ve hapishane isimlerinin kullanılması Osmanlı Devleti'nin genelinde görülen bu durumun Hopa için de geçerli olduğunu, aynı mahallin her iki maksatla da kullanıldığını düşündürmektedir.

Hopa Hapishanesindeki Mevkuf ve Mahkûmlar

1912'de İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümeti tarafından hapishaneler hakkında oldukça kapsamlı bir dizi reform uygulamaya konmak istenmiştir. Bu tasarıda hapishanelerin tek bir mimari plana göre yenilenmesi ve inşa edilmesi gibi hedefler yer alıyordu. Aynı yıl Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti kapsamlı bir hapishane istatistiği toplama çalışmasını başlatmıştır. Bu çalışmanın Osmanlı Devleti'ndeki en şümüllü istatistikî araştırma olduğu bilinmektedir. Bu araştırmayla sadece mahkûmların sayısı değil aynı zamanda onların cinsiyet, yaş, medenî durum, etnik köken, okuryazarlık, eğitim düzeyi, meslek bilgileri gibi pek çok ayrıntı kayıt altına alınmak istenmişti. Bu yöntemle hapishanelerin bilgileri alınmakta fiziksel koşulları, personel durumu ve kapasitesi gibi teferruatlar sual varakalarına işlenmekteydi⁷².

Burada Osmanlı ceza hukukunda suç tasnifinin ne şekilde yapıldığını kısaca açıklamak faydalı olacaktır. Osmanlı ceza hukukunda cinayet, cünha ve kabahat şeklinde yapılan sınıflandırma suça verilen cezanın ağırlığı esas alınarak yapılmıştır. 1858 Ceza Kanunu'na göre cinayet, ağır cezaları kapsayan işfallerdir. Cezası olarak da katl, teşhirle müebbet ya da küreğe konmak, kalebent olmak nefy-i ebed, müebbet memurluktan ve hukuk-i medeniyeden mahrum bırakılmak gösterilmiştir. Cünha, te'dib cezasını gerektiren suç diye tanımlanmıştır. Te'dib cezası olarak da en az 1 hafta hapis, muvakkit nefy, memuriyetten tard ve nakdî ceza gösterilir. Kabahat ise tekdiri gerektiren işfaldır. Cezası da 24 saatten 1 haftaya kadar hapis ve 100 kuruşa kadar nakdî cezadır⁷³.

⁷⁰ BOA, DH. HPS. M. 44/12, 4 Muharrem 1339 (18 Eylül 19120).

⁷¹ Yüksel Çelik, "Hapishane Tarihimizden Bir Kesit: Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi ve Mütareke Döneminde İşgali", *Belleten*, C: 72, S: 264, 2008, s. 608.

⁷² Schull, *a.g.m.*, s. 212-214.

⁷³ *Düstur*, I. Tertip, C: 1, İstanbul 1289, s.537.

Söz konusu istatistiklerden takip edebildiğimize göre 1912 senesinde Hopa kazası sınırları içerisinde kasten adam öldürme, izale-i bıkır ve yaralama suçları işlenmiştir. Kaydedilen cinayet vakalarının sayısı 7'dir. 2 olayın faili meçhuldür ve bütün failler Müslüman erkektir⁷⁴. Faillerin bazıları hemen olay sonrasında yakalandığı halde kaçmayı başaranlar da vardır⁷⁵. 1912 kasım/aralık ayına ait cetvelde iki katl, 1 kurşunla yaralama vakası görülmektedir. Vakaların üçü de Arhavi'nin köylerinde, ikisi Lome, biri Bahta'da gerçekleşmiştir. Lome'deki adam öldürme vakasının faili meçhul, kurbanı ise bir kadındır⁷⁶.

1913 mart-ağustos aylarına dair verilen bilgide Hopa kazasında toplam 25 cinayet suçlusunun olduğu, faillerden 11'nin yakalandığı, 13'ünün firarı olduğu ve 1 de faili meçhul vaka yaşandığı anlaşılmaktadır⁷⁷. 1913 yılının sonuna ait hapishane sual varakasında Hopa hapishanesinde 25 erkek, 7 kadın toplam 32 mahkûm olduğu görülmektedir⁷⁸.

İttihat ve Terakki hükümetinin vilayetlerden istediği hapishane yoklama cetvelleri içerisinde Trabzon vilayeti tarafından gönderilen evraklarda Hopa hapishanesine dair bilgiler de bulunmaktadır.

1914 Temmuz Ayı Hapishane Yoklama Cetveli

	Mahkûm		Mevkuf	
Suçun türü	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Cinayet			6	
Cünha	51	2		

Temmuz ayında merkeze gönderilen bu cetvel dört aylık yoklamayı göstermektedir. Tabloda yer alan bilgilere göre 1914 temmuzunda Hopa'da bulunan kadın ve erkek toplam suçlu sayısı 59'dur. En fazla cünha kapsamına giren suçlardan mahkûmiyet vardır. Kabahat suçlusu ise görünmemektedir⁷⁹. 1914 kasım dönemine ait hapishane yoklama cetveline göre ise 3 erkek mahkûm, 2 de erkek mevkuf bulunmaktadır⁸⁰. Özellikle mahkûm sayısındaki düşüş dikkat çekicidir. Bu durumda 5 Kasım 1914'te çıkarılan ve cezalarının dörtte üçünü çekenleri kapsayan af kanunun etkisi olmuş olabilir⁸¹.

⁷⁴ Banu Yılmaz, "Trabzon Vilayeti'nde Asayiş, Suç, Suçlu ve Hapishaneler (1876-1915)", *Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uşak* 2020, s. 188.

⁷⁵ Taammüden katl suçlusu Çakıroğlu Ahmed bin Ömer suç cetvelinin hazırlandığı tarihte jandarma tarafından aranmaya devam etmektedir (BOA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Şubesi (DH. EUM.EMN), 9/11, 28 Şaban 1330 (12 Ağustos 1912)).

⁷⁶ BOA, DH. EUM. EMN. 96/23, 6 Rebiyülevvel 1331 (15 Şubat 1913), Lef 10.

⁷⁷ Yılmaz, *a.g.t.*, s.94.

⁷⁸ BOA, DH. MB. HPS. M. 11/25, 5 Rebiyülahir 1332 (3 Mart 1914), Lef 17.

⁷⁹ BOA, DH. MB. HPS.M. 17/6, 14 Zilhicce 1332 (3 Kasım 1914).

⁸⁰ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 266.

⁸¹ Cihat Tanış, "Birinci Dünya Savaşı'nda Af", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 12, S: 65, 2019, s. 285.

İtihat ve Terakki Hükümeti hapishanelerin fiziksel durumu haricinde vilayetlerden aylık düzenli cinayet cetvellerinin de gönderilmesini talep etmiştir. Taşradan merkeze gönderilen bu istatistik cetveli dosyalarının hemen hepsinde “İhtar ve İzah” başlıklı bir emir görülür. Hükümetin taşraya gönderdiği bu emir yazısına göre her kazada 1 ay içinde ortaya çıkan cinayet türünden suçların o ay bitiminde cetvellere yazılarak ertesi ayın ilk haftasında bağlı olduğu merkez livaya, livadan vilayete, merkez vilayetten de bir hafta içinde Dâhiliye Nezareti’ne gönderilmesi gerekmektedir. Yazıda kendi idaresi altında bulunan bölgede ortaya çıkan cinayeti saklayacak olan memurun azledileceği ve gerektiğinde başka bir ceza da verileceği ifade edilir. Mutasarrıf ve kaymakamlardan bu jurnalleri geciktirenler olursa önce uyarılacakları tekrarlanması durumunda ise bir aylık maaşlarının kesileceği yazılmıştır. Üçüncü kez tekrar etmesi durumunda görevden alınacakları da kesin bir şekilde ifade edilmiştir⁸². Hükümetin bu denli katı ihtarına karşın şayet günümüze ulaşmasıyla ilgili bir sorun yaşanmadıysa Hopa’dan Trabzon vilayetine bu cetvellerin her zaman çok düzenli bir şekilde gönderilemediği anlaşıyor.

Hopa Hapishanesindeki Görevliler

1912 tarihli bilgilere göre Hopa hapishanesinde biri başgardıyan olmak üzere 3 gardıyan görevlidir. Başgardıyan olan Ahmet Efendi bu göreve 30 Haziran 1908’de başlamış, 23 Eylül 1912’de ise istifa ederek ayrılmıştır. İstifa ettiğinde aldığı maaş 200 kuruştur. Aynı dönemde Lazistan sancağı merkez hapishanesi ve Atina hapishanelerinin başgardıyanları da aynı ücreti almaktadır. Hopa’da görev yapan diğer gardıyanlardan Osman Nuri Efendi 3 Nisan 1911’de, Ahmet Efendi ise 23 Nisan 1912’de göreve başlamışlardır. Gardıyanların da maaşları 160 kuruştur ve sancaktaki diğer hapishanelerin gardıyanlarının maaşları ile aynıdır⁸³. 1913 yılı içinde merkez liva ile Atina ve Hopa kazaları hapishanelerinin gardıyan maaşları ve derecelerinde bir değişiklik olmamış⁸⁴, ancak haziran ayında Osman ve Ahmet efendiler buradan ayrılmış yerlerine iki yeni gardıyan göreve başlamıştır⁸⁵. Hapishanede kasım ayında yaşanan firar olayıyla gardıyanlara görevden uzaklaştırma cezası verilmiştir. 11 Kasım 1913 gecesi saat 8.30’da Hopa hapishanesinin kapısı yanındaki pencerenin altında bulunan duvar delinerek biri mahkûm ve diğerleri maznun 11 tutuklu firar etmiştir. Firarilerden biri pişman olduğunu söyleyip teslim olmuş, 6’sı yürütülen takibatla yakalanmıştır. Yapılan incelemelere göre olay gecesi iki gardıyan da görevleri başında değildir. Ele geçirilen suçluların ifadelerine göre nöbetçi jandarma kendilerinden 30 lira alarak kaçmalarına göz yummuştur. Trabzon valisi Jandarma Mehmet’in soruşturmasının devam ettiğini, ele geçirilemeyen 4

⁸² BOA, DH. MB.HPS.M. 7/10.

⁸³ BOA, DH. MB. HPS. M. 7/83, 26 Zilkade 1330 (6 Kasım 1912).

⁸⁴ BOA, DH. MB. HPS. 147/50, 16 Rebiyülahir 1331 (25 Mart 1913).

⁸⁵ Yılmaz, a.g.t., s. 266.

fırarînin de şayet Rusya tarafına geçmediler ise yakalanmalarının yakın olduğunu merkeze bildirmiştir⁸⁶.

Benzer bir fırar vakası ileriki tarihlerde de yaşanmıştır. 3 Ekim 1919'da cinayet zanlısı Çakmakçioğlu Hakkı ismindeki mevkuf gardiyan tarafından dışarı çıkarıldığı sırada fırar etmiş, takibat sırasında jandarma müfrezesinin dur emrine uymayınca üzerine ateş edilmiştir. Bacağından yaralanan fırarî ele geçirilmiş, sonrasında da vefat etmiştir. Bir cinayet zanlısını dışarı çıkarma yetkiyi kötüye kullanma olarak değerlendirilmiş gardiyan hakkında da soruşturma başlatılmıştır⁸⁷.

1.3. Hopa'da Asayiş: Hudûd-ı Hâkânî'de Bir Kasaba Olmak

Şakir Şevket, Hopa ve Arhavi halkını tanımladığı satırlarda silahşorluk ile meşhur olduklarına değinir⁸⁸. Karadeniz'in hırçın dalgalarının, sarp dağlar ve geçitlerinin yöre insanının karakterine etki ettiği düşünülmüş, yöre insanının “çevik ve çalak” olmaktan başka şansının olamayacağı yönünde bir yorum ortaya çıkmıştır⁸⁹. Ayrıntılarına vakıf olamasak da Osmanlı Arşivi'nde karşımıza çıkan bir vaka bu tespitleri akla getirir. 1890'da gerçekleşen bir kız kaçırma olayından ötürü Hopa köylerinin ahalisi Hopa hükûmetine hücum edip burayı adeta basmışlardır. Olayın daha fazla büyümemesi için Trabzon kumandanlığından kazaya bir mülazım kumandasıyla 15 nefer gönderilmiştir⁹⁰. Öteden beri varlık gösteren eşkıyalık sorunu ile birlikte, Rus tarafına kaçak geçişler, çifte tabiiyet ve suçluların iadesi gibi mevzular merkezî yöneticilerin Berlin Anlaşması sonrasında Hopa'da meşgul oldukları meseleler arasında yer alıyordu.

Doğu Karadeniz sahilinde sosyal ekonomik şartların yanında bölgenin merkeze uzaklığı ve merkezin de taşra ile bağlantısının zayıf olması geçmişten beri bu coğrafyada yaşanan eşkıyalık faaliyetlerinin nedeni olagelmıştır⁹¹. Bu temel gerekçe 19. yüzyılda da geçerliğini sürdürmüş, eşkıyalığın sebepleri zamanın şartlarına göre şekillenmiştir. Trabzon Vilayeti'nde 1856-1869 yılları arasında yaşanan eşkıyalık faaliyetlerinde idarî kontrolün yetersizliği yanında yerel halk ve merkez arasında yaşanan askerlikle ilgili anlaşmazlıklar da sebeplere eklenmiştir⁹². Özellikle 93 Harbi sonrasında yaşanan nüfus hareketliliği bölgenin sosyal ve ekonomik yapısında derin etkiler uyandırmıştır. Rusların din değiştirme, askere alma ve Panslavist politikaları sonucu yaşanan

⁸⁶ BOA, MB. HPS.M. 9/43, 9 Muharrem 1332 (8 Aralık 1913).

⁸⁷ BOA, MB. HPS.M. 35/62, 14 Muharrem 1337 (20 Ekim 1918).

⁸⁸ Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, C: 1, 1294, s. 106.

⁸⁹ *Trabzon Vilayet Saalnamesi 1320*, s. 65-66.

⁹⁰ BOA, Yıldız Perakende Askerî Maruzatı (Y.PRK. ASK.), 20 Rebiyülevvel 1308 (3 Kasım 1890).

⁹¹ Sibel Orhankazi, “XVIII. Yüzyılda Batum Sancağı'nda Eşkıyalık Meselesi ve Asayiş”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 29, 2020, s.117.

⁹² Erler,va.g.m., s. 81.

Kafkas göçlerinde⁹³ 1877-1878 Savaşı sonrasında Rus işgaline uğrayan topraklardaki Müslüman halkın kendilerini daha güvende hissedecekleri yerlere gitme arzuları etkili olmuştur⁹⁴.

1882’de Osmanlı topraklarına göç eden yaklaşık 40 bin Gürcü’nün büyük bir kısmı Trabzon vilayetine gelmiştir. Bu yoğun göç hareketi kuraklık şartlarıyla birleşince hem yerleşik ahali hem de muhacirler için hayli zor koşullar ortaya çıkmıştır. İşsizlik ve açlıkla karşı karşıya kalan muhacirlerin ellerinde 93 Harbi’nden kalan martini tüfeklerin olması bir zaman sonra Gürcü muhacirlerin adlarının eşkıyalıkla anılmasını beraberinde getirmiştir. Müslim ve gayrimüslim yerli ahali bu sürecin mağdurları olmuşlardır. Müslümanlar genelde kırsal alanda arazi meseleleri, kentlerde yaşayan Hristiyanlar ise hırsızlık, yağma, adam kaçırma, kadın kaldırma ve cinayetler üzerinden bu sürecin sıkıntılarına maruz kalmışlardır⁹⁵. Eşkivalık ile mücadele edebilmek için vilayet genelinde güvenlik önlemlerinin artırılması gerekiyordu. Vilayet yönetimi bu sebeple merkezden bölgedeki zaptiye sayısının artırılmasını talep etmiştir. Gelen bu talebe binaen ekim 1893’te iki aylığına zaptiye sayısı artırılmıştır. Ancak bu geçici tedbirler etkin ve uzun vadeli sonuçlar vermemiştir. 2 Temmuz 1909’da Hopa kazasında eşkıyalık faaliyetlerinin artmasına binaen bölgeye küçük bir birlik gönderilmişse de birliğin sayısı eşkıyaları yakalamaya kâfi gelmemiştir⁹⁶.

Trabzon vilayeti genelinde asayişle ilgili yaşanan sorunların bir nedeni kolluk kuvvetlerinin sayıca yetersiz olmasıdır. Osmanlı Devleti’nde 20. yüzyılın başında söz konusu kuvvetler henüz tam olarak örgütlenememiş zaptiye birliklerinden jandarma kuvvetlerine geçiş bütünüyle gerçekleşmemiştir⁹⁷. Yaşanan eksiklikleri gidermek ve jandarmanın yetersiz kaldığı durumlarda asayiş sağlamaya yardım etmek maksadıyla zaman zaman takip müfrezeleri teşkil edilmiştir⁹⁸.

Vilayetin özellikle doğu tarafının dağlık bir coğrafyaya sahip olması eşkıyaların saklanması kolaylaştırmakta, kaçmayı başaranlar kolluk kuvvetleri tarafından takibata alınsalar da Rusya’ya geçerek bir süreliğine de olsa izlerini kaybettirmeyi başarabilmekteydiler. Özellikle 1913 ve 1914 yıllarında suçluların Rusya’ya kaçmalarına dair Osmanlı Arşivi’nde çok sayıda örnek vaka vardır. 1913 temmuzunda Hopa’nın Kise köyünde vuku bulan adam öldürme olayına

⁹³ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006, s. 52-53, 59.

⁹⁴ Özdiş, a.g.t., s. 82.

⁹⁵ Oktay Özel, “Muhacirler, Yerliler ve Gayrimüslimler Osmanlı’nın Son Devrinde Orta Karadeniz’de Toplumsal Uyumun Sınırları Üzerine Bazı Gözlemler”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S: 5, Bahar 2007, s. 94-95, 97.

⁹⁶ Yılmaz, a.g.t. s. 62.

⁹⁷ Zaptiye birliklerinden jandarmaya geçiş süreci hakkında bkz. Cenk Reyhan, Serap Sert, “Asakir-i Zaptiyeden Jandarmaya: Osmanlı Kamu Düzeninde Mahalli Asayiş ve Emniyetin Korunmasında Güvenlik Kurumu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 40, S: 70, 2021, s.407-447.

⁹⁸ Zekeriyâ Türkmen, “Jandarma”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ek-1 Cildi, 2020, s. 690.

karışanların 3'ü de firar etmiş içlerinden biri Rusya'ya kaçmıştır. Çavuşlu köyünde kardeşini öldüren şahıs jandarmalar tarafından takibata alınmışsa da Rusya sınırında izini kaybettirmiştir. 1914'te Trabzon vilayetinde firar eden suçlu sayısında olduğu gibi asker kaçağı sayısında da önemli bir artış olmuştur. Bu sebeple 1914 yılı içerisinde hemen her gün merkeze yakalanan kaçaklardan birine dair bilgi gönderildiği görülür. Trabzon vilayetinde takip müfrezeleri görev alarak firarîlerin ele geçirilmesinde yararlılık gösterdikleri bağlı sancaklardan gelen bilgilerde kendini göstermiştir⁹⁹.

1914 Ocak/Şubat döneminde ele geçirilen eşkiya ve suçluları gösteren cetvele göre Hopa'da 9 suçlu yakalanmıştır. Darp, yaralama, silah çekme, ırza tasallut suçları yanında değirmen oluğunu tahrip etmek gibi ortak kullanım malına zarar türünde suçların işlendiği görülür. Üç darp suçlusu kadın diğerleri erkektir¹⁰⁰. 1914 Mayıs ayında 7 cünha suçlusu ve bekaya olan 18 nefer yakalanmıştır¹⁰¹. Lazistan mutasarrıfı mayıs ayına değin sancakta 16 cinayet, 46 cünha suçlusu ve 103 de bakâyânın yakalandığını bildirip Rusya'ya geçen suçlu ve asker kaçaklarının da haziran başına kadar getirtilip teslim edileceğine dair taahhüt vermiştir¹⁰². Nitekim haziran/temmuz dönemine ait cetvelde bir önceki dönem Hopa cetvelinde firari görünenlerden ele geçirilenlerin listesi verilmiştir. 19 firarinin bulunduğu bu cetvele bakıldığında içlerinde 1910'dan beri arananların olduğu görülür. Suçların 16'sı katl, 2'si yaralama ve biri de silah çekmektir. Suçluların 4'ü Hopa'da, 9'u Arhavi'de, 3'ü Viçe'de, 2'si Rize'de ve 1'i de Kelkit de ele geçirilmiştir¹⁰³.

1914'te takip müfrezeleri ve jandarmalar tarafından ele geçirilen suçlu ve bakâyâlar haricinde kendi rızalarıyla Rusya'dan dönüp devlete sığınanlar olmuştur¹⁰⁴. Bu suçluların "*hükümete dehâlet*" etmelerinin ardındaki saikler konusunda fikir yürütülebilir. Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları sırasında askerî kayıplar yanında ordu içinden çok sayıda da firarî olduğunun bilgisine vakıf olarak daha I. Dünya Savaşı'na girmeden seferberlik ilan edip bir genel af çıkarmıştır. Savaş yılları sırasında üç kere çıkarılan bu genel afların ilki 6 Ağustos 1914 tarihlidir. Bu aflarla önce asker kaçaklarının ve bakâyâların affedilmesi ilan edilmiş bu yeterli olmayınca fi'l-i şenî gibi suçlardan mahkûm olanlar hariç tutularak hapishanelerdeki hükümlülerin de affına karar verilmiştir¹⁰⁵. Bu aflar Rusya'daki suçluların Osmanlı sınırlarına geri dönmelerinde

⁹⁹ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 60, 116-117, 189.

¹⁰⁰ BOA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhaberat ve Tensikat Müdürlüğü (DH. EUM. MTK.) 81/61, 18 Rebiyülevvel 1332 (14 Şubat 1914).

¹⁰¹ BOA. DH. EUM. EMN. 74/26, 29 Cemaziyelahir 1332 (5 Mayıs 1914).

¹⁰² BOA. DH. EUM. EMN. 75/19, 2 Recep 1332 (27 Mayıs 1914).

¹⁰³ BOA. DH. EUM. MTK, 50/4, 16 Zilkade 1332 (6 Ekim 1914), Lef 8.

¹⁰⁴ BOA, DH. EUM. EMN, 74/26, 29 Cemaziyelahir 1332 (5 Mayıs 1914); DH. EUM. EMN, 86/28, 20 Şaban 1332 (14 Temmuz 1914).

¹⁰⁵ Cihat Tanış, "Birinci Dünya Savaşı'nda Af", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 12, S: 65, 2019, s. 285.

etkili olmuş olabilir. Ancak 1914'te affın ilan edilmesinden önce de dönüp devlete sığınanlar olduğu görülmektedir.

1878 Berlin Anlaşması sonrasında Osmanlı Rus sınır hattının inceliklerini görüşmek üzere toplanan komisyonlar huduttan geçiş ve karakol noktalarını da görüşmüşlerdir. İlk zamanlar Osmanlı tarafı için Kopmuşburnu ve Melo'da, Rus tarafı için ise Limanköy ve Orucuk'ta ikişer resmî geçiş noktası kabul edilmiştir. Tespit edilen bu noktalar arasında yüz kilometreye varan mesafe her iki taraf ahalisinin gündelik yaşamını zora sokuyor, bu durumda kaçak geçiş ve ticaretin önü alınamıyordu¹⁰⁶. Berlin Anlaşması sonrasında sınırın karşılıklı taraflarında kalanlar akrabalarıdır. Yazları tarla işlerinde birbirlerine yardım etmek için gidip gelirlerdi. Mesafe olarak birbirlerine o kadar yakın konumdaydılar ki gün içerisinde gidip dönmeleri mümkündü. Bu geliş gidişler ancak resmî kontrol noktalarının bulunduğu yerlerden yapılabiliyordu. İzin alma konusunda sorun yaşayanlar ya da bu noktalara uzak mesafede bulunanlar sessizce ve gizlice adeta bir "kaçak" gibi gidip dönmek zorunda kalıyorlardı¹⁰⁷.

Rusya sınırında suç işleyip Osmanlı tarafına dönen ve Osmanlı tabiiyeti olanlara ne şekilde muamele edildiğine dair Osmanlı belgelerinde ipuçları bulunmaktadır. Batum'da bir liman kasabasında Rus sınır karakolundaki 2 eri ağır şekilde yaralayıp tüfeklerini gasp ederek Osmanlı tarafına geçen suçlulardan biri Osmanlı tebaasıdır. Tabiiyeti gereği iade edilemeyeceği gibi suç mahallinin de Osmanlı sınırları dışında olması sebebiyle hakkında bir cezai işlem yapılamayacağı ifade olunan Hopalı Kara Mehmedoğlu Hasan'ın sınır bölgesinde bırakılmayıp memâlik-i şâhânenin uygun bir mahalline sürülmesine karar verilmiştir¹⁰⁸. Bazen de Osmanlı ve Rus valilerinin kişisel girişimleri ile kaçakların mübadelesi gerçekleşebiliyordu. Trabzon valisi Kadri Bey, Rus mevkidaşı ile yaptığı anlaşmayla 12 kaçığın Batum'dan Trabzon'a getirilmesini sağlamıştır¹⁰⁹.

Memur oldukları ülkede Osmanlı vatandaşlarına celpname, tebligat, zabıtname gibi evrakları ulaştırmak, askerlik çağına gelenleri takip etmek gibi adli görevleri de olan şebenderler¹¹⁰ nezdinde Osmanlı hükûmeti Rusya'ya kaçan suçluların takibini yürütmeye çalışıyordu. Bir şekilde Rusya'ya kaçmış olan şahısların bulundukları yerde derdest ettirilerek geri getirilmelerini buyuran örnekler olması¹¹¹ Rusya'daki şebenderlik nezdinde bu işlerin takip edilmeye

¹⁰⁶ Bilgin, a.g.t., 2015, s. 32.

¹⁰⁷ İvane Caiani, *Borçka Mektupları*, Çev. Fahrettin Çiloğlu, İstanbul 2002, s. 29.

¹⁰⁸ BOA, DH. MKT. 414/48, 26 Safer 1313 (18 Ağustos 1895).

¹⁰⁹ Abdulhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, İstanbul 2008, s. 199.

¹¹⁰ Müslimen Abacı, *II. Abdülhamid Döneminde Karadeniz Bölgesindeki Şebenderliklerin İstihbarat Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 53-54.

¹¹¹ Trabzon'un Sürmene kazasından Hüseyin, dördüncü ordu taburuna mensup olduğu halde Rusya'nın Sohum köyüne kaçıp orada rençperlik etmeye başlamıştır. Kendisinin derdest ettirilerek Trabzon'da bulunan taburuna iade edilmesi emredilmiştir (BOA, Hariciye Nezareti Tahrirât-ı Hariciye Odası (HR. TH). 106/36).

çalışıldığını gösterir. Erzurum'un Karakilise kazasında dokuz kişiyi öldürerek Rusya'ya kaçan şahısların teslim edilmesi için Petersburg kabinesi ile irtibata geçilmesi¹¹² de bu tür durumlarda takip edilen yol üzerine ipucu verir.

1909'dan itibaren Rusya kendi topraklarına geçişlerde Osmanlı tebaası olanlardan pasaport ve pasavan istemeye başlamış, belgeleri olmayanların geçişine izin vermemiştir. Belgeleri eksik olanların ancak Melo sınır kapısından geçmelerine müsaade edilmiştir. Arazi ve hayvan otlaklarının bir kısmının Rusya'da kaldığı Hopa ahalisinin Melo'ya gidip gelmesi zamanın şartlarında oldukça zordu. Hayvanlarını otlatmak maksadıyla kendilerince çözüm yolları bulan yöre insanı bir zaman sonra da işlerini kolaylaştırmak adına Rusya tabiiyeti alarak çifte vatandaşlığa geçmişlerdir. Tabiiyet konusu bu sefer de Osmanlı hükümeti ile yerli ahali arasında sorunların baş göstermesine yol açmıştır. Osmanlı Devleti çifte vatandaşlığı olan Hopalıların hayvanlarından alması gereken vergiyi alamıyordu. Öte yandan devlet Hopalıların bütünüyle Rusya tabiiyetine geçmesinden de çekiniyordu. Devlet nezdinde yaşanan bir diğer sorun ise Rusya tarafında hayvanları olduğu için çifte vatandaşlık hakkı olanların Osmanlı kanunlarına karşı kayıtsız davranmaya başlamalarıydı¹¹³. Çifte tabiiyete sahip olanların suça karışmaları durumunda hangi devletin kanunlarına göre muamele edileceği sorun teşkil ediyordu¹¹⁴. Çifte vatandaşlık ya da Rus vatandaşlığına sahip Rusya Müslümanları Osmanlı kanunlarını ihlal edip hatta hapishaneye düştüklerinde Rus yetkililerle temasa geçerek Rusya'ya iadelerini sağlayabiliyorlardı¹¹⁵.

Hopa bir sınır kenti olmanın güvenlik ile ilgili handikaplarına maruz kalırken bir taraftan da bu konumu merkezî yönetimden taleplerini dile getirirken strateji geliştirmesini kolaylaştırmıştır. Arhavliler sosyal ve ekonomik gelişmişliklerini öne sürerek kaza merkezinin Hopa'dan buraya taşınmasını defaatle gündeme getirmiş fakat istedikleri sonuca varamamışlardır. Arhavili komşularının ekonomik üstünlüklerini kabul eden Hopalılar bu duruma karşılık kazalarının sınırda bulunması sebebiyle kazandığı önemi, hassasiyeti öne çıkarmışlardır. Kaza merkezinin Hopa'dan Arhavi'ye taşınması durumunda buranın bütünüyle eşkıya ve uğursuz tayfasının ikametgâhı haline gelip halkı perişan bir hale sürükleyip nihayetinde onları göçe mecbur bırakacaklarını iddia etmişleridir. 93 Harbi sonrasında "kesb-i nezâket eden", "serhad-i hâkânî" olan Hopalıların kazayı terk ederiz tehditlerini merkezi hükümet göze alamamış ve Arhavlilerin kaza merkezi yapılması taleplerine de hiçbir zaman sıcak bakmamışlardır¹¹⁶.

¹¹² BOA, HR. TH. 167/26, 12 Aralık 1895.

¹¹³ Demirel, *a.g.m.*, s. 256.

¹¹⁴ İbrahim Serbestoğlu-Hasan Babacan, "Doksan Üç Harbi ve Hopalıların Tabiiyeti", *ERASMUS Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Uluslararası Akademik Çalışmalar Sempozyumu* (5-6 Nisan 2019), Ed. Hasan Babacan vd., İzmir, 2019, s. 1112.

¹¹⁵ Resul Turan, *Çarlık Rusyası Döneminde Batum Vilayeti (1878-1914)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019, s.105-106.

¹¹⁶ Özdiş, *a.g.t.*, s. 144, 147-148.

Sonuç

19.yüzyılın ilk yarısında görülmeye başlayan Osmanlı ceza sistemindeki ıslahat ile hem bedene yönelik cezalar kaldırılmaya başlanmış, hem de suçluları cezalandırma mekânı olan hapishaneler kurumsallaştırılmaya çalışılmıştır. Bu değişim devletin merkezîyetçiliği güçlendirme çabasının bir sonucu olduğu gibi Batılıların Osmanlı ceza sistemi ve uygulamalarına yaptıkları eleştiri ve müdahalelerin önüne geçme gayretiyle de yakından ilişkili idi. Bu dönemde Osmanlı ceza hukuku uygulamasında değişiklikler yapılmış, hapishanelerin olumsuz yaşam koşulları ıslah edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu yüzyılın sonlarında tek planlı, modern hapishaneler inşa edilmeye çalışılmışsa da devletin içinde bulunduğu malî ve siyasi koşullar buna imkân tanımamıştır. Yapılması planlanan yeni hapishaneler yerine eski yapılardan dönüştürülmüş, şahıslardan kiralanmış binalar kullanılmak durumunda kalınmıştır. Çoğu zaman bir bodrum katı olan bu hapishanelerde olumsuz fizikî koşullar kendini göstermeye devam etmiştir. Devletin mücadele ettiği malî sorunların yansımaları taşrada yer alan küçük hapishanelerde daha fazla hissedilmiştir. İstanbul'daki ve diğer bir kısım büyük hapishanelerde 1880 ve 1917 nizamnameleri sayesinde iyileşmeler görülebilmektedir. Binanın kendisinin daha uygun koşullara sahip olduğu büyük hapishanelerde bir zamandan sonra maaşı devlet tarafından ödenen berber bulunmaya başlamış, bakkal işletilmesine izin verilmiş, aşçı, doktor ve din adamı gibi görevliler hizmet vermeye başlamıştır¹¹⁷. Bu imkânların taşra hapishanelerinde bulunması çok daha uzun bir zamanı gerektirmiştir.

1878 Berlin Anlaşması sonrasında bir sınır kasabası hüviyeti kazanan Hopa'da yapılması planlanan hapishanenin serencamı Osmanlı Devleti'nin son döneminde pek çok taşra hapishanesinde yaşanan durumdan çok farklı görünmemektedir. Hopa, sınırda yer alması sebebiyle düşman savunmasına karşı önemli bir mevki oluşturuyor, diğer yandan da kaçak olarak Rusya'ya gidenler ve oradan dönenler için adeta bir koridor haline geliyordu. Mahkemeleri görülmüş ve cezaları kesinleşmiş şahısları alıkoyacak yeterli kapasitede bir hapishanenin olmaması bazı zamanlar suçluların kontrol edilemediği anlamına geliyor ve ciddi asayiş sorunlarına mahal yaratabiliyordu. Sultan II. Abdülhamid döneminde memleket genelinde hapishanelerin ıslah edilmesi ve yenilerinin inşa edilmesi için çok kere girişimlerde bulunulduğu bilinmektedir. Belgelerin gösterdiği üzere yeni ve yeterli kapasitede bir Hopa hapishanesinin inşa edilmesi için gerekli ön çalışmalar yapıldığı halde ekonomik imkânsızlıklar nedeniyle nihayete varılamamıştır. Yine belgelerin satır aralarından anlaşıldığı kadarıyla Hopa hapishanesi olarak bahsi geçen mahal uzun süre hükümet konağının alt katında yer alan bir odadan ibaret kalmıştır. 1928 senesinde cezasını çekmek üzere Hopa'ya getirilen şair Nazım Hikmet'in kaldığı yer de yine münferit bir hapishane binası değildir. Hatıralarda geçen bilgidен hapishane diye bahsedilen

¹¹⁷ Mehmet Temel, "XX. Yüzyılın başında Mentеше Sancağı Hapishaneleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S: 26, 2009, s. 124-125.

mekânın eski bir konağın bodrum katı olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁸. Hasan Azaklı'dan aldığımız bilgiye göre ise Şairin hapis yattığı dönemde hapishane olarak kullanılan mekân kışla binasının alt katı olmuştur¹¹⁹. Hopa'da münferit bir hapishane binası inşası ancak Cumhuriyet döneminde gerçekleşebilmiştir.

KAYNAKLAR

1. Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Şubesi (DH. EUM.EMN).

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhaberat ve Tensikat Müdürlüğü (DH. EUM. MTK.)

Dâhiliye Nezâreti Mebani-i Emiriye Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS).

Dâhiliye Nezareti Mebani-i Emiriye Hapishaneler (DH. MB. HPS. M.)

Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemî (DH. MKT.)

Dâhiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH. TMİK.S)

Hariciye Nezareti Tahrirât-ı Hariciye Odası (HR. TH).

Maârif Nezareti Mektubi Kalemî (MF. MKT.),

Şûrâ-yı Devlet (ŞD).

Yıldız Perakende Askerî Maruzatı (Y.PRK. ASK.)

2. Kitap ve Makaleler

ABACI, Müslimen, *II. Abdülhamid Döneminde Karadeniz Bölgesindeki Şehbenderliklerin İstihbarat Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

AKTAŞ, Esat, *Erzurum ve Trabzon Vilayetinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2015.

AKTÜRE, Sevgi, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Kentlerindeki Değişimler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C: 4, İstanbul 1985, ss. 891-904.

AKYÜZ, Latife, “Bir Sınır Kasabası Olarak Hopa Sınırın Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Etkilerinin Analizi”, *Karardı Karadeniz*, Der. Uğur Biryol, İstanbul, 2012, ss. 139-163.

AVCI, Yasemin, “Kudüs Hükümet Konağı: Osmanlı Modernleşmesinin Mimari Temsili (1854-1917)”, *Filistin Araştırmaları Dergisi*, S: 10, 2021, ss.1-21.

BENLİ, Faruk, *Mamoylar Aile Tarihi*, Ankara 2005.

BİLGİN, Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesi Sol Kanat Muhabereleri (1914-1915)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.

¹¹⁸ Bilgin, a.g.t., s. 10.

¹¹⁹ 26 Ocak 2022’de yapılan görüşme.

BOZKURT, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, Ankara 1996.

CAİANİ, İvane, *Borçka Mektupları*, Çev. Fahrettin Çiloğlu, Sinatle, İstanbul 2002.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, Der. Tülay Ercoşkun, Ankara 2011.

ÇAKIR, Cevat, *Trabzon Vilayet Salnamelerine Göre Lazistan Sancağı: Eğitim-Kültür ve İdarî Yapı (1869-1904)*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2017.

ÇELİK, Yüksel, “Hapishane Tarihimizden Bir Kesit: Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi ve Mütareke Döneminde İşgali”, *Belleten*, C: 72, S: 264, 2008, ss.603-628.

DEMİREL, Fatmagül, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, İstanbul 2008.

DEMİREL, Muammer, “Doğu Anadolu’da İdarî Yapılanma (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı’ndan Sonra)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 31, 2008, ss. 247-258.

_____, *Yusufeli Tarihi*, İstanbul 2010.

DEMİRYÜREK, Halim, *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)*, İstanbul, 2019.

Düstur, I. Tertip, C: 1, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1289.

ERLER, Mehmet Yavuz, “Trabzon Vilayeti’nde Kanun Kaçakları (1856-1869)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 19, S: 30, 1997, ss.69-98.

İPEK, Nedim, “Trabzon’da Kolera (1892-1895)”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001*, C: I, Trabzon Valiliği, Trabzon 2002, ss. 399-411.

_____, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006.

KARACA, Ali, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fahişe Hatunlara Uygulanan Cezalar”, *Hapishane Kitabı*, ed. Emine g. Naskali, Hilal O. Altun, İstanbul 2010, ss.152-162.

KAYA, Alp Yücel, “19. Yüzyıl Ortasında İzmir’de Mülkiyet, Emniyet ve Zaptiyeler”, *Jandarma ve Polis Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, Der. Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine, 2009, ss. 189-202.

KIRMIZI, Abdulhamit, *Abdülhamid’in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, İstanbul 2008.

KÖKSAL, Ahmet, “Trabzon Vilayeti’nin Nüfusu (1876-1878)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: 8, S: 15, 2013, ss. 99-130.

ORHANKAZI, Sibel, “XVIII. Yüzyılda Batum Sancağı’nda Eşkıyalık Meselesi ve Asayiş”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 29, 2020, ss.105-120.

ÖKSÜZ, Hikmet Veysel Usta, Kenan İnan, *Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi 1854-1950*, Trabzon 2009.

ÖNTÜĞ, Murat, Banu Yılmaz, “XIX. Yüzyılın Sonları- XX. Yüzyıl Başlarında Rize Hapishanesi’nin Genel Durumu”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C: XVIII, S: 69, ss. 57-69.

ÖZDİŞ, Hamdi, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti’nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.

ÖZEL, Oktay, “Muhacirler, Yerliler ve Gayrimüslimler Osmanlı’nın Son Devrinde Orta Karadeniz’de Toplumsal Uyumun Sınırları Üzerine Bazı Gözlemler”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S: 5, Bahar, 2007, ss. 93-112.

REYHAN, Cenk, Serap Sert, “Asakir-i Zaptiyeden Jandarmaya: Osmanlı Kamu Düzeninde Mahalli Asayiş ve Emniyetin Korunmasında Güvenlik Kurumu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 40, S: 70, 2021, ss. 407-447.

SERBESTOĞLU, İbrahim-BABACAN, Hasan, “Doksan Üç Harbi ve Hopalıların Tabiiyeti”, *ERASMUS Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Uluslararası Akademik Çalışmalar Sempozyumu (5-6 Nisan 2019)*, Ed. Hasan Babacan vd., İzmir 2019, ss. 1107-1116.

SCHULL, Kent, “Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematiik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çabaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri”, *Osmanlı’da Asayiş Suç ve Ceza 18-20. Yüzyıllar*, Der. Noémi Lévy, Alexandre Toumarkine, İstanbul, ss.212-238.

Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, C: 1, 1294.

ŞEN, Hasan, “Osmanlı’da Hapishane Mefhumu”, *Osmanlı’da Asayiş Suç ve Ceza 18-20. Yüzyıllar*, Der. Noémi Lévy, Alexandre Toumarkine, İstanbul, ss.200-211.

ŞİMŞEK, Eyyub, “XX. Yüzyıl Başlarında Trabzon Hapishanesi (1900-1914)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 23, 2017, ss.143-162.

TANIŞ, Cihat, “Birinci Dünya Savaşı’nda Af”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 12, S: 65, 2019, ss.280-288.

TEKELİ, İlhan, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kentsel Dönüşüm”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C: 4, İstanbul 1985, ss. 878-890.

TEKİN, Saadet-ÖZKES, Sevilay, “Cumhuriyet Öncesi Türkiye’de Hapishane Sorunu”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: VII, S: 16-17, 2008, ss.187-201.

TEKİN, Saadet, “Osmanlı’da Kadın ve Kadın Hapishaneleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 29, S: 47, 2010, ss.83-102.

TEMEL, Mehmet, “XX. Yüzyılın başında Menteşe Sancağı Hapishaneleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 26, 2009, s.109-135.

Trabzon Vilayet Salnamesi 1870, Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara 1993.

Trabzon Vilayet Salnamesi 1879, haz. Kudret Emiroğlu, Ankara 1999.

Trabzon Vilayet Salnamesi 1888, Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara 2002

Trabzon Vilayet Salnamesi 1901, Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara 2008.

Trabzon Vilayet Salnamesi,1320.

TURAN, Resul, *Çarlık Rusyası Döneminde Batum Vilayeti (1878-1914)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Jandarma”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ek-1 Cildi, 2020, ss. 689-691.

YAŞAYANLAR, İsmail, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğu Karadeniz Sınırında Emraz-ı Sâriye ile Mücadele: Batum ve Hopa Karantinahaneleri”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 28, 2020, ss.401-412.

YEŞİLYURT, Yahya, “Lazistan Mutasarrıfı Ahmet Cevdet Paşa’nın Atina (Pazar) ve Hopa ile İlgili Layihası”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 9, 2010, ss.29-44.

YILDIZ, Gültekin, *Osmanlı Devleti’nde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002.

_____, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, İstanbul 2012.

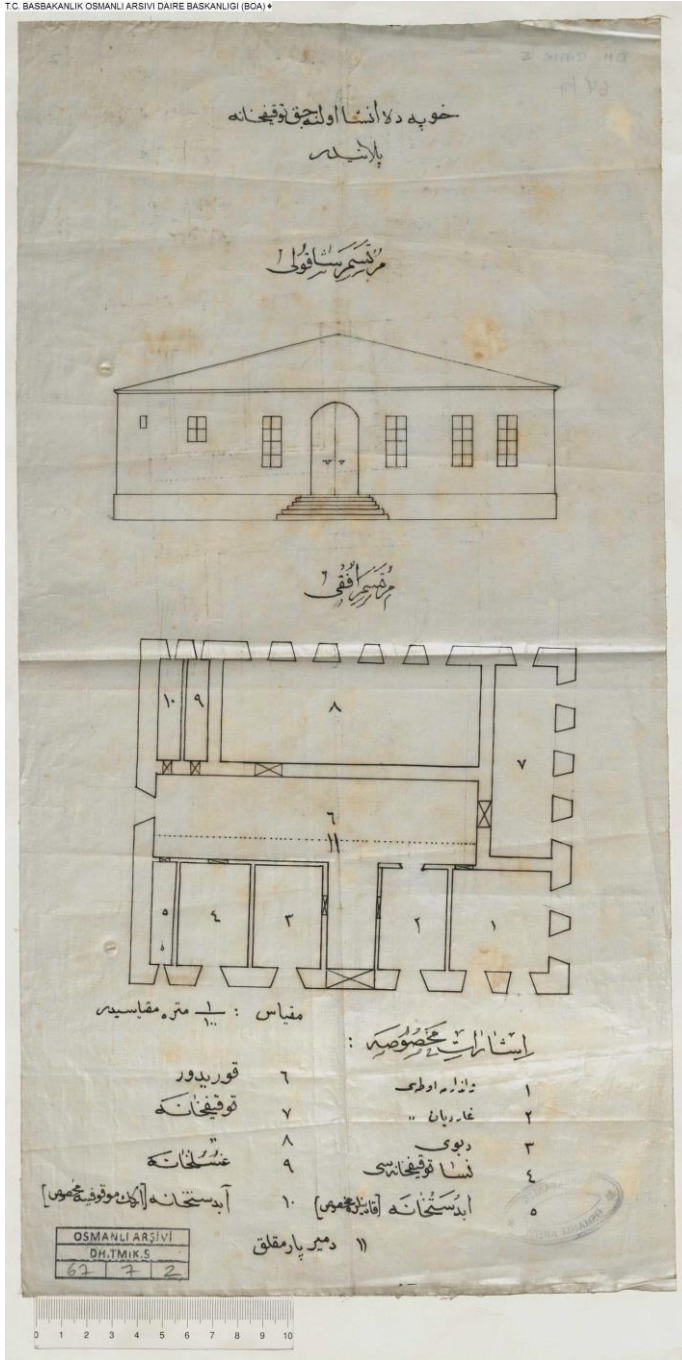
YILMAZ, Özgür, “Trabzon’da Halk Sağlığı ve Sağlık Kurumları (1804-1895)”, *Mavi Atlas*, 5(1), 2017, ss. 172-200.

YILMAZ, Banu, “Trabzon Vilayeti’nde Asayiş, Suç, Suçlu ve Hapishaneler (1876-1915)”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2020.

3. Elektronik Kaynaklar

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/06/20150628-3.htm> (erişim tarihi 23 Ağustos 2022).

Ek 1: Hopa'da İnşa Olunacak Tevkifhane Planı BOA, DH. TMIK. S. 67/7



MOHAÇ ÖNCESİ MACAR DIŞ POLİTİKASINDA HABSBURG ORYANTASYONU*

*Hüseyin Şevket Çağatay ÇAPRAZ***

ÖZ

Habsburg diplomasisi, Macaristan tarihinde Worms'taki İmparatorluk Meclisi [Reichstag] (1521) ile Mohaç yenilgisi (1526) arasında önemli rol oynamıştır. Çasar I. Maximilian'ın mirası bölündükten ve evlilik sözleşmeleri ile Habsburg idaresi ve Macaristan arasında sıkı bağlar tesis edildikten sonra realpolitik adımlar atan Ferdinand, Macaristan üzerindeki etkisini artırmıştır. Neticede Macarların Mohaç Muharebesi'ni kaybetmesiyle birlikte Ferdinand Macar Krallık Tahtı için harekete geçmiştir.

Belirlenen çerçeve ile çalışmada, Osmanlı ilerlemesine karşı verilen mücadelelerde siyasi, iktisadi ve beşerî olarak Habsburg desteğine ihtiyaç duyan XVI. yüzyıl Macar idaresinin vaziyeti resmedilmeye çalışılmıştır. İlâveten Macar sarayının izlediği diplomatik yöntemlerin ve dış politikadaki destek arayışının gösterilmesi amaçlanmıştır.

Bu kapsamda Mohaç Muharebesi arifesinde, Macar Kralı II. Lajos'un özellikle Habsburg siyasetindeki ülkesini temsil yeteneğine yoğunlaşmıştır. Ayrıca Macar sarayının taleplerine, böylece Budinli elçilerin faaliyetlerine değinilirken, Habsburg idaresinin Macar Krallığı'na dair aldığı kararlar ile Lehistan ve Vatikan'ın mevcut husustaki beklentileri vurgulanmıştır. Nihayet Macar Krallığı'na yapılacak yardımın şekline, boyutuna ve Budin'in çıkarlarına nasıl hizmet ettiğine ışık tutulmuştur. Bu vasıtalarla Türk tehdidine karşı şahsî birlik [Personalunion] çatısı altındaki Jagiellon Devlet Konfederasyonu'na gösterilen ilgi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı, Habsburg, Macar Krallığı, Mohaç, diplomasi.

HABSBURG ORIENTATION IN PRE-MOHACS HUNGARIAN FOREIGN POLICY

ABSTRACT

Habsburg diplomacy played an important role in Hungarian history between the Reichstag at Worms (1521) and the defeat of Mohacs (1526). After the inheritance of Emperor Maximilian I was divided and close ties were established between the Habsburg administration and Hungary by the marriage contracts

* Gönderim Tarihi: 22.10.2022. Kabul Tarihi: 02.11.2022.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Lüleburgaz Meslek Yüksekokulu, KIRKLARELİ. cagataycapraz@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7727-0728.

Ferdinand, who took realpolitik steps, increased his influence on Hungary. As a result of the Hungarians losing the Battle of Mohacs, Ferdinand took action for the Hungarian Kingdom throne.

In the study with the determined framework, the situation of the Hungarian administration, which needed Habsburg support politically, economically and humanly, in the struggles against the Ottoman progress in the 16th century was tried to be depicted. In addition, it is aimed to show the diplomatic methods followed by the Hungarian palace and its search for support in foreign policy.

In this context, on the eve of the Battle of Mohacs, King Louis II of Hungary's ability to represent his country, especially in Habsburg politics, was focused on. In addition, the demands of the Hungarian palace and the activities of the Buda ambassadors were mentioned. At the same time, the decisions taken by the Habsburg administration on the Kingdom of Hungary and the expectations of Poland and the Vatican on the current issue were emphasized. Finally, the shape and size of the aid to the Hungarian Kingdom and how it served the interests of Buda were shed light. Through these means, the interest shown in the Jagiellon State Confederation under the umbrella of personal unity [Personalunion] against the Turkish threat was tried to be determined.

Keywords: Ottoman, Habsburg, Kingdom of Hungary, Mohacs, diplomacy.

1. Habsburg ve Macar İdareleri Arasındaki Bağlar ve Beklentiler

1521 senesi gerek Macar Krallığı gerekse Kutsal Roma İmparatorluğu tarihinde pek çok yönden bir dönüm noktası olma niteliğine sahiptir. Zira Worms şehrinde İmparator Maximilian'ın mirası pay edilirken, Türk birlikleri Macaristan'ın kapısı ve en önemli kalesi olarak kabul edilen Belgrad'ı (Nándorfehérvár) başarıyla kuşatmıştır.¹ Kalenin düşmesi sadece Macaristan'a giden yolun açılması değil, aynı zamanda Türklerin İstayer (Steiermark), Karintiya (Kärnten) ve Krajna nüfusunu doğrudan tehdit etmesi anlamına gelmektedir.²

Elbette Macar Kralı I. Mátyás'ın Osmanlı birliklerinin mezkûr eyaletlere geçişine göz yumduğu, bu vasıta ile kralın III. Friedrich'in topraklarına gaza yapılmasına engel olmadığı hatırlanmaktaydı.³ Büyük ihtimalle bu dönemde İmparatorluk meclislerine gönderilen Macar elçilerinin yardım taleplerinin reddedilmesinin nedeni, Mátyás'ın Osmanlı tehdidini dış politikada bir gözdağı olarak kullanması idi.⁴

¹ Alfred Kohler, *Ferdinand I. 1503-1564. Fürst, König und Kaiser*, München 2003, s. 70.

² Maria Wakounig, "Ferdinand I. und die Uskoken", *Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens (Geschichte in der Epoche Karls V.)*, Hrsg. Martina Fuchs-Alfred Kohler, Münster 2003, s. 192.

³ Péter E. Kovács, *Matthias Corvinus*, Budapest 1990, s. 137.

⁴ Endre Bajcsy-Zsilinszky, *Mátyás Király*, Budapest 1939, s. 37.

İmparator III. Friedrich Türklerin İstayer, Karintiya ve Krajna'ya geçişlerine Macar Kralının göz yumduğuna dair suçlamalarda bulunsa da Mátyás bunu her seferinde reddetmiştir.⁵ Nihayet Macar Kralı, çasarın kendisine karşı asılsız iddialar yayması nedeniyle Osmanlılara karşı mücadelede Macarlara yardımın kabul edilmediğine dair 1483 tarihli Nürnberg İmparatorluk Meclisine mektup göndermiştir. Diğer taraftan kralın Osmanlı birliklerinin ülkesinden geçmesine her daim razı gelmediği de bilinmektedir.⁶

1521 yılından itibaren İstayer, Karintiya ve Krajna'ya karşı Türk akınları tehlikesi yeniden zuhur etmiştir. Lakin eskiye nazaran şartlar değişmiş, Macar Devleti'nin Osmanlı ilerlemesine karşı eşit büyüklükteki bir askerî güç tesis etmesi olanaksız hale gelmiştir. Dahası bu dönemde akıncıların geçişine izin verilmesi gibi Divan-ı Hümayun'un çıkarlarını tatmin edebilecek bir uzlaşma imkânı da ortadan kalkmıştır.

Macaristan ve daha ziyade tehdit altındaki Hırvatistan'ın bu dönemde Türk ilerleyişinin durdurulmasına karşı fazla umudu kalmasa da Worms'taki İmparatorluk Meclisinin kararları büyük heyecan uyandırmıştır. Çasar Maximilian'ın İmparatorluğu bölüşüldüğünde, Macar siyasetinin önde gelenlerinin uzun zamandır beklediği adım gerçekleşmiş; Çasar V. Karl Yukarı ile Aşağı Avusturya, İstayer, Karintiya ve Krajna üzerindeki hâkimiyetini küçük kardeşine devretmiştir. Dahası Avusturya meselelerinin kontrolünü de Ferdinand'a bırakmıştır.⁷

V. Karl tahta geçiş sürecinde ırsî eyaletlerin de [Habsburgische Erblande] desteğine ihtiyaç duymuş, bu nedenle çasar olması durumunda Ferdinand'ın Avusturya'da hakkı olan mirası alacağını seçimden önce ilan etmiştir.⁸ Ertesi yılın Ağustos ayında imparator, Macar büyükelçilerine Avusturya meselelerini bundan böyle küçük kardeşine devredeceğini bildirmiştir.⁹

Worms'taki İmparatorluk Meclisinde kararlar alınırken (23 Nisan 1521), Macar Krallığı açısından öncelikle 1515 tarihli "çifte evlilik" antlaşmasının

⁵ Tibor Kardos, "Mátyás Király és A Humanizmus", *Mátyás Király, Emlékkönyv Születésének Ötszázéves Fordulójára*, Szerk. Lukinich Imre, K: II, Budapest 1940, s. 41.

⁶ MOL, Q szekció: Diplomatikai Levéltár (Mohács Előtti Gyűjtemény), Q 38, DCCCLXXXVI. 11 Nisan 1483. I. Mátyás Magyar Király Levele Sixtus Frisingeni Püspökhöz. [Macaristan Kralı I. Mátyás'ın Frisingen Piskoposu Sixtus'a Mektubu.]

⁷ Rosemarie Aulinger-Ursula Machoczek-Schweitzer-Silvia Burian, "Ferdinand I. und die Reichstage unter Kaiser Karl V. (1521-1555)", *Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens (Geschichte in der Epoche Karls V.)*, Hrsg. Martina Fuchs-Alfred Kohler, Münster 2003, s. 88. V. Karl 7 Şubat 1522 tarihinde Brüksel'de, Worms Müzakerelerinde kendisine ayırdığı toprakların bir kısmından feragat etmiştir. Buna paralel olarak Ferdinand da Napoli'deki taht iddiasından vazgeçmiştir. István Zombori, "Hatalom és Családi Viszály: V. Károly és I. Ferdinánd Kapcsolata", *Világtörténet*, K: XV, Sz: II, Budapest 1993, s. 9.

⁸ Herwig Wolfram-Christiane Thomas, *Die Korrespondenz Ferdinands I.*, B: III, Wien 1973, s. 5-35.

⁹ Paula Sutter Fichtner, *Ferdinand of Austria. The Politics of Dynasticism in the Age of the Reformation*, New York 1982, s. 18.

Ferdinand ve Anna Jagelló ile ilgili pasajlarının uygulanması hususu bağlayıcı olmuştur. Zira Ferdinand Avusturya'da edindiği konuma ilaveten, 26 Mayıs 1521'de gerçekleşen düğün neticesinde Macar yönetimi ile ailevî bağlar kurmuş, dolayısıyla Macaristan'ın iç işlerine de müdahil olma imkânına kavuşmuştur.¹⁰ Bu sayede İstayer, Karintiya ve Krajna'nın Macar Krallığı'nın idaresi altındaki Hırvatistan'da savunulması planlanmıştır. Dahası 1515 anlaşmasında vücuda getirilen hukukî statü sayesinde Ferdinand, Macar tahtının varisi haline gelmiştir.¹¹

Aslında Macar meselesiyle Ferdinand'ın omuzlarına büyük bir yük binmiştir. Hatta Budin'de kendisinden ne beklendiğini henüz bilmemektedir.¹² Osmanlılara karşı mücadelede Macaristan'a yardım edeceği ümidiyle Macar ve Çek Kralı II. Lajos, imparator seçimleri sırasında Ferdinand'ın ağabeyi V. Karl'ı desteklemiştir.¹³ II. Lajos ve Macar diplomasinin liderleri Ferdinand'ın ülkeye sadece finansman ve askerî kuvvet sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda gerek kardeşini gerekse İmparatorluk Meclisini Macarların dış politikadaki eylemlerini desteklemesi konusunda ikna edeceğini ummaktaydı.¹⁴

Ferdinand henüz Worms'taki İmparatorluk Meclisinden önce Macar içişlerinin bir parçası haline gelmiştir. 1519 yılında II. Lajos, Sultan I. Selim ile üç yıllığına barış yapmış ve antlaşma Ferdinand'a da bildirilmiştir.¹⁵ İmparator Maximilian'ın mirasının bölüşülmesinden kısa süre sonra; Temmuz 1521'de II. Lajos, hamisi Lehistan Kralı Zygmunt'a, Türklerin Böğürdelen (Szabács) ve Zemun (Zimony) kalelerini ele geçirdikten sonra Belgrad ve Salankamen'i (Szalánkemén) kuşatacaklarını yazmıştır. Ayrıca Türklerinin hedefinin Budin olduğunu, az sayıda Macar askerinin bulunduğu Tétény konağına merkezî kuvvetlerin yavaş ilerlemesi hasebiyle ülkeyi korumanın sadece yurtdışından gelecek askerî yardım neticesinde mümkün olabileceğini kaydetmiştir. Arşidük

¹⁰ György Bónis, *Hübériség és Rendiség A Középkori Magyar Jogban*, Budapest 2003, s. 396.

¹¹ Bkz. Teréz Oborni, "Die Herrschaft Ferdinands I. in Ungarn", *Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens (Geschichte in der Epoche Karls V.)*, Hrsg. Martina Fuchs-Alfred Kohler, Münster 2003, s. 147-165.

¹² Wolfgang Hilger, "Die Bildnisse Ferdinands I", *Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens (Geschichte in der Epoche Karls V.)*, Hrsg. Martina Fuchs-Alfred Kohler, Münster 2003, s. 11.

¹³ Bkz. Péter E. Kovács, "A Császárválasztás és Magyarország", *Unger Mátyás Emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Mátyás Negyedszázados Egyetemi Történektanári Működése Emlékére és Születésének Hetvenedik Évfordulója Alkalmából*, Szerk. E. Kovács Péter-Kalmár János-V. Molnár László, Budapest-Eger 1991, s. 61-72.

¹⁴ Vilmos Fraknoi, *Magyarország A Mohácsi Vész Előtt A Pápai Követek Jelentései Alapján*, Budapest 1884, s. 33.

¹⁵ *Codex Diplomaticus Partium Regno Hungariae Adnexarum (Comitatum: Dubicza, Orbász Et Szana) / Magyarország Melléktartományainak Oklevéltára, Alsó-Szlavóniai Okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana Vármegyéek), 1244-1710*, Szerk. Thallóczy Lajos-Horváth Sándor, Budapest 1912, s. 280. Ferdinand'ın yanı sıra Papalık ile Lehistan ve İspanya krallarına barış antlaşması konusunda bilgi verildi.

Ferdinand'ın onları hayal kırıklığına uğratmayacağını ümit ettiğini söyleyerek yazısını sonlandırmıştır.¹⁶

Ertesi yılın Mart ayında Kont Krsto Frankopan Hırvat soyluları adına bir mektup kaleme alarak, arşidükten hududa mühimmat ve asker takviyesi talep etmiştir. Durum, Macar devlet idaresinde Ferdinand'a duyulan güveni işaret etmektedir. Söz konusu talep neticesinde Ferdinand Hırvat topraklarının korunması maksadıyla 6.000 askerlik bir ödenek göndermiştir.¹⁷

Ferdinand'ın Hırvat savunmasını fiilen devralması kamuoyunda hızla yankı bulmuştur. Öyle ki Kronikçi Miklós Istvánffy'nin 1522 yılına dair notları arasında, Belgrad'ın Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra Macar yönetiminin sorumluluğunda olan Yayça (Jajca) Kalesi'ne ilaveten, Hırvatistan'daki Istria ve Krajna'ya yakın sınır kalelerinin muhafazasının da Ferdinand'a bırakıldığı yazmaktadır.¹⁸

Yayça 1526'da bile Ferdinand'ın denetiminde değildir. Ancak Hırvatistan'daki uç kalelerinin önemli bir kısmının arşidükün idaresine teslim olduğu malumdur. 1522 senesine gelindiğinde II. Lajos'un talebi üzerine Ferdinand, 26 Ağustos 1522'de İstayer Kamarası'nın Başkanı Wolfgang Grasswein'e, Komutan Niklas Graf zu Salm hesabına 6.400 Ren forinti ödemesi talimatını verdi. Bu miktar, istihdam edilen İmparatorluk ordusunun bir aylık bütçesi idi.¹⁹

Ferdinand'ın savunmadaki sorumluluklarını ciddiyle yerine getirdiğini belgeler kanıtlamaktadır. Aşağı Avusturya'daki beş eyalete düzenli olarak talimatnameler göndermiştir. Memurları Türklerin hareketleri hakkında sürekli havadis sağlarken, arşidük Hırvatistan Banı (Lat. banus) için askerî teçhizat ve iaşe yardımında bulunmuştur.²⁰ Aslında Ferdinand ve danışmanları, eyaletlerin sadece önleyici tedbirler vasıtasıyla korunabileceğini fark etmiştir. Macar idaresi de Macar topraklarının Balkanlarda müdafaa edildiği devirde aynı taktiği uygulamış, böylece çatışma coğrafyasını ülkeden uzak tutmaya çalışmıştır.²¹

¹⁶ *Tomus Quartus Epistolarum. Legationum. Responsorum. Actionum et Rerum Gestarum; Serenissimi Principis Sigismundi Primi, Regis Polonie et Magni Ducis Lithuanie*, Ed. Stanislaw Batys Gorski-Adam Tytus Działyński, Poznań 1885, s. 392-393.

¹⁷ Wakounig, a.g.m., s. 192.

¹⁸ Miklós Istvánffy, *Istvánffy Miklós Magyarok Dolgairól Írt Históriája*, Szerk. Kőszeghy Péter, Ford. Tállyai Pál, Budapest 2003, s. 165. Emma Bartoniek, *Fejezetek A XVI-XVII. Századi Magyarországi Történetírás Történetéből*, Budapest 1975, s. 260. Imre Szántó, *A Végvári Rendszer Kiépítése és Fénykora Magyarországon, 1541-1593*, Budapest 1980, s. 38.

¹⁹ Johann Newald, *Niklas Graf zu Salm. Eine Historische Studie*, Wien 1879, s. 67-71.

²⁰ *Codex Diplomaticus Partium Regno Hungariae Adnexarum / Magyarország Melléktartományainak Oklevéltára, A Horvát Véghegyek Oklevéltára, 1490-1527*, Szerk. Thallóczy Lajos-Hodinka Antal, Budapest 1903, s. 48.

²¹ Bkz. Géza Pálffy, "A Török Elleni Védelmi Rendszer Szervezetének Története A Kezdetektől A 18. Század Elejéig (Vázlat Egy Készülő Nagyobb Összefoglaláshoz)", *Történelmi Szemle*, K: XXXVIII, Sz: II-III, Budapest 1996, s. 163-217.

1522'den itibaren Ferdinand'ın Macaristan politikasında Osmanlılara karşı verilecek mücadele önem kazanmıştır. Kendisi denetimi altındaki toprakların savunma ihtiyaçları için kardeşinden alacağı malî ve askerî destekle yetinmemiş, aynı zamanda çasarın Fransa Kralı I. François ile barış imzalamasına gayret etmiştir.²²

İki hükümdar arasındaki sürekli düşmanlık, ırsî eyaletlerin muhafazası için Hırvatistan'da yapılan hazırlıklara yeterli malî ve askerî destek sağlanamamasını da açıklamaktadır. Askerî teçhizat ve iaşe konusundaki sıkıntılar o denli büyüktür ki yerel yöneticiler savunma karşılığında topraklarını Ferdinand'a devretmeye başlamıştır. Türk tehdidi göz önüne bulundurulduğunda, bu yaklaşımın her iki taraf için de avantajlı bir tutum olabileceği düşünülebilir. Örneğin Miklós Zrínyi, Hırvatistan'daki Neuhas ve Dobraniwa kalelerini iki yıllığına ve tüm haklarıyla birlikte arşidüke devretmiştir. Dahası kalelerin güçlendirilmesine ihtiyaç hâsıl olursa gerekli odun miktarının Zrínyi ailesinin ormanlarından karşılanması kararlaştırılmıştır.²³

Türk tehdidi sadece malî ihtiyaçların artmasına meydan vermemiştir. Macar diplomasisinin önde gelenlerinin yardım beklentileri, Ferdinand'ın Macar idaresinde söz sahibi olmasının zeminini hızlandırmıştır. Arşidükten sadece Hırvat sınırlarını savunması değil, aynı zamanda saygınlığını ve ailevî bağlarını kullanarak çasardan da yardım sağlaması umulmuştur.²⁴

Nihayet 1523'te Estergon (Esztergom) Başpiskoposu László Szalkai'nin Bécsújhely'de (Wiener Neustadt) düzenlediği meclise Ferdinand da davet edilmiştir. Elbette Ferdinand İmparatorluk Meclisi ya da Eyalet Meclisi gibi farklı siyasî forumlarda Hırvat ve Macar çıkarlarını temsil etmiştir. Ancak Bécsújhely'de düzenlenen toplantı daha öncekilere kıyasla büyük önem arz etmektedir. Zira arşidüke ilaveten Macar Kralı II. Lajos ve Leh Kralını temsilen Şansölye Szydlowiecki burada yerini almıştır.²⁵

1521'de Belgrad'ın kaybedilmesi sonucunda 1522'de Nürnberg'de toplanan ve Türklere karşı saldırı düzenlenmesinin gündeme alındığı İmparatorluk Meclisi, Bécsújhely'deki müzakerelerin öncülüdür. Bu noktada Ferdinand ve İmparatorluktaki aristokratların Macaristan'la ilgili düzenlemelerde karşılaştığı zorlukları göstermek bakımından Nürnberg İmparatorluk Meclisinde ve Viyana Kongresinde neler yaşandığını kısaca izah etmek önem taşımaktadır.

²² Kohler, *a.g.e.*, s. 165.

²³ Mihály Horváth, "Magyar Regesták A Bécsi Cs. Levéltárból 1118-1605", *Magyar Történelmi Tár*, K: IX, Pest 1861, s. 84.

²⁴ Tamás Pálosfalvi, *Nikápolytól Mohácsig 1396-1526*, Budapest 2005, s. 175.

²⁵ Bkz. István Zombori, "II. Lajos Udvara-Szydlowiecki Kancellár Naplója Alapján", *Magyar Reneszánsz Udvari Kultúra*, Szerk. R. Várkonyi Ágnes-Székely Júlia, Budapest 1987, s. 107-117.

2. 1522 Nürnberg İmparatorluk Meclisi Hadiseleri

Uluslararası alanda Ferdinand arada kalmıştır. Bir yandan Macarlar arşidükten Macar Krallığı'nın çıkarlarını temsil etmesini beklemekteydi. Pratikte ise Hırvatistan zaten Ferdinand tarafından korunmaktaydı. Öte yandan Avusturya Arşidükü ve V. Karl'ın kardeşi olarak Ferdinand, İmparatorluk toplantılarında eyaletlerin ve ailesinin çıkarlarını göz önünde bulundurmamak zorundaydı.²⁶

26 Mart'ta başlayan İmparatorluk Toplantısında, ayın son gününe gelindiğinde Avusturya büyükelçileri söz aldı. Raporlarına göre, Belgrad'daki beş yüz gemilik Türk donanmasına ilaveten Senj'de (Zengg) de Türk filosu konuşlanmıştır. Bu ahval üzere Macaristan'a destek gönderilmemesi durumunda ülkenin Osmanlılar tarafından işgal edileceği açık olup, Ferdinand Hırvatistan'a 5.000 ve Macaristan'a 12.000 asker sevk etmelidir. Ayrıca Çek Krallığı'ndan da 12.000 kişilik bir birliğin nakledilmesi durumunda, Macarlar sınır bölgelerine saldırı düzenleyebilecek kabiliyete kavuşacaktır.²⁷

Nihayet V. Karl'a Napoli yönünden saldırıya geçmesi ve olası bir ittifak hususunda Hristiyan hükümdarlarla müzakere etmesi önerildi. Macar elçilerinin başı ve Senj Piskoposu Ferenc Jozefiks, imparatora teşekkürlerini sunarken, İmparatorluk Toplantısına katılanlara II. Ulaszló'nun imparatorundan, papadan ve diğer Hristiyan prenslerden defalarca kez yardım talep ettiğini; ancak karşılık bulamadığını hatırlatmıştır. Dahası Belgrad ve Böğürdelen kalelerini aldıktan sonra Türklerin Macar ülkesini fethetmeyi planladığını duyurmuştur.²⁸

Uzun süren görüşmelerin ardından 12 Nisan'a gelindiğinde Macar elçilik heyetine bir öneri sunulmuştur. Buna göre II. Lajos ile Macar, Çek, Moravya, Silezya ve Lusatya'daki lortlar Beç'e ayrı ayrı elçiler gönderecektir. İlaveten Macar Kralı, Leh hükümdarı Zygmunt'a da aynı çağrıyı yapacaktır. İmparatorluktaki beyler büyük miktarda yardım sözü vermişler, ayrıca kuzeyden gelenlerin Beç'te toplanmasına mukabil 3.000 yaya göndermeyi kabul etmişlerdir. Öte yandan söz konusu asker adedi, Çek Kralının da aynı oranda neferin yanı sıra top da göndermesi şartına bağlanmıştır.²⁹

Toplantıda alınan kararlar Beç'ten umulan desteği pratik olarak sağlamamıştır. Elbette en önemli birlikleri I. François'ya karşı mücadele verirken, çasarın Macaristan'a anlamlı bir yardımda bulunması mümkün değildir. Aynı zamanda V. Karl'ın politik adımları kısmen de olsa İmparatorluk Meclisini Macaristan lehine karar almaya zorlamıştır. Öte yandan anlaşılır ve mantıklı itirazlar yükselirken Beç, Macar meselesine üçüncü bir taraf olarak bakmıştır. İmparatorluk için Türklerin doğrudan bir tehdit olması durumunda

²⁶ Zoltán Korpás, *V. Károly és Magyarország*, Budapest 2008, s. 85-88.

²⁷ Zsuzsanna Újváry, *Nagy Két Császár Birodalmi Között*, Szerk. Heckenast Gusztáv, Lek. Péter Katalin, Budapest 1984, s. 72.

²⁸ Pál Török, "A Mohácsi Vész Diplomáciai Előzményei", *Mohácsi Emlékkönyv 1526*, Szerk. Lukinich Imre, Budapest 1926, s. 155-159.

²⁹ Lajos Thallóczy, *Jajcza (Bánság, Vár és Város) Története 1450-1527*, Budapest 1915, s. 225.

şüphesiz farklı reaksiyonlar zuhur edecektir; ancak mevcut halde çasar idaresi kendisini baskı altında görmemiştir.³⁰

İmparatorluktaki aristokrasinin fikrine göre Çasarlık tarafından sağlanacak 3.000 kişilik orduya ilaveten yine 3.000 kişilik paralı Çek askerleriyle önleyici operasyonlar başlatılabilirdi. Viyana Kongresi, ertesi yılın yazında Hristiyan devletleri arasında barış yapılmasını ve Belgrad'ı geri almak için bir ordu kurulmasını sağlamalıydı. Ayrıca tasavvur edilen askerî girişim, Türk tehdidi geçene kadar kalıcı olmalıydı. Bununla birlikte hazırlıklar için geç kalındığından yaz aylarında ihtiyaç duyulan yardımın tedarik edilemeyeceğine ve Alman askerlerinin ince kıyafetlerine atfen ordunun kışın da savaşa gönderilemeyeceğine dair lortların beyanları Macar elçilerinde büyük öfke uyandırmıştır.³¹

İmparatorluk raporları dikkate alındığında kış şartları Türkler için baskı oluşturan dek, 3.000 askerin üç aydan da uzun süreliğine görevlendirilebileceği anlaşılmaktadır. Dahası Çeklerin de aynı miktarda kuvvet göndermesi durumunda 5-6.000 asker sözü verilmiştir.³² Dışarıdan bakıldığında İmparatorluk Meclisinin teklifi cömert görünmektedir. Lakin Habsburg aristokrasisi Macarların sunulan şartları yerine getiremeyeceğini bilmektedir. Yine Macar siyasî liderliği, tayin edilen yardımların kullanımı konusunda da İmparatorluk Meclisinin güvenini defalarca zedelemiştir.³³

Toplantıdaki elçi beyanlarından anlaşıldığı üzere Macarların daha büyük bir orduya gereksinim duyması halinde talepleri karşılanacaktır. Bu durumda II. Lajos paralı askerlerin ödeneğinin en azından yarısını şimdiden teslim etmelidir. Ayrıca barut ve top masrafları Macar Krallığı tarafından karşılanacaktır. Bu suretle tesis edilen ordu üç parçadan oluşacaktır: Çasarlıktaki beylerin göndereceği birlikler, Çek Krallığı'nın aynı oranda sevk edeceği askerler ve Macar kuvvetleri.³⁴

Netice itibariyle görüşmelerin Macarlar açısından başarılı olmadığı söylenebilir. 1522'de Budin para ya da asker talep etmekle birlikte bunları karşılayacak malî güçten yoksundur. Hesaplamalara göre, sadece 3.000 kişilik bir ordunun altı aylık topçu ve at stoku maliyeti 52.020 forinti bulmaktadır.³⁵

Ek bir bilgi olarak; 1523'te Pojon'daki (Pozsony/Bratislava) toplantıda, Lehistan Büyükelçisi ve Şansölyesi Szydlowiecki ile Baş Defterdar ve Veszprém Piskoposu Pál Várdai, ülkenin gelirinin toplanması ve dağıtılması hakkında görüşmüştür. Várdai, Macaristan Kralı Lajos'un yıllık gelirinin 88.000

³⁰ Kohler, *a.g.e.*, s. 80-81.

³¹ 1504-1566. *Memoria Rerum. A Magyarországi Legutóbbi László Király Fianak Legutóbbi Lajos Királynak Születése Óta Esett Dolgok Emlékezete (Verancsics-évkönyv)*, Sajtó Alá Rend. Bessenyei József, Budapest 1981, s. 166-169.

³² HHStA, Ungarische Akten, 1/8 100/1321, fol. 61-62.

³³ György Bónis, *A Jogtudó Értelmeség A Mohács Előtti Magyarországon*, Budapest 1969, s. 159.

³⁴ Török, *a.g.m.*, s. 158.

³⁵ Török, *a.g.m.*, s. 158-159.

forint olduğunu beyan etmiştir. Uç kalelerine gönderilecek bütçenin ise 117.660 forint olduğunu belirtmiştir.³⁶ Söz konusu verilerin gerçeğe ne kadar yakın olduğu başka bir çalışmanın konusudur. Ancak gelir ve gider oranının benzer olacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca Macar hazinesinin büyük kısmı bu dönemde ipotek altındadır.³⁷ Dolayısıyla Macar Krallığı için 3.000 askerin teklif edilmesi bir anlam taşımamaktadır. Dahası Macarların da katılacağı bir seferberlik durumunda hazinenin yükleneceği külfet yüz bin forint üzerinde.³⁸

1521'de yeni bir dinarın [nova moneta] basılması ülkenin malî durumunu daha da kötüleştirdi. Bunun gümüş içeriği öncekinin yarısı kadar olup, sonuç olarak sarayın masraflarını katbekat artırdı. Dahası bir sonraki sene yükselen enflasyon, yeni para birimini bir ödeme aracı olmaktan çıkardı.³⁹ Bu nedenle Macarlarla yapılan müzakereler sırasında, yabancı askerlerin sabık para birimini kabul etmeyeceği ve paranın iyileştirilmesi gerektiği pek çok kereler dile getirilmiştir.

3. Viyana Kongresideki Gelişmeler

II. Lajos Viyana Kongresine 20 Mayıs 1522'de katılacağını duyurmuşsa da görüşmelere gelmeyecektir. Bu tarihten üç gün sonra Bavyera Prensi Louis liderliğindeki Alman İmparatorluğu'nun temsilcileri şehre varmıştır. Ancak sadece aralarında Leonard Harrach ve Georg Herberstein'in de bulunduğu Ferdinand'ın danışmanları ile görüşebilmişlerdir. Lehistan Kralı Zygmunt'un emriyle II. Lajos'u desteklemek üzere Leh elçiler de Beç'e gelmiştir.⁴⁰ Macar Krallığı'nı temsilen András Trepkow ve Ambrus Sárkány Viyana'da yerini almıştır. Sabık elçiler resmi görevlendirmede değildir. II. Lajos elçilik emirnamesini on gün gecikmeyle ilan etmiş, bu nedenle Estergon Başpiskoposu György Szatmári liderliğindeki Macar elçilik heyeti henüz görüşmeye katılamamıştır.⁴¹

³⁶ örök, a.g.m., s. 191.

³⁷ Péter Kulcsár, *A Jagelló-kor*, Budapest 1981, s. 153.

³⁸ Márton Gyöngyössi, "Magyar Pénztörténet (1000-1526)", *Magyar Középkori Gazdaság és Pénztörténet. Jegyzet és Forrásgyűjtemény*, Szerk. Ferenczi László, Laszlovszky József, Szabó Péter, Budapest 2006, s. 270-272.

³⁹ András Kubinyi, "A Magyar Állam Belpolitikai Helyzete Mohács Előtt", *Mohács. Tanulmányok A Mohácsi Csata 450. Évfordulója Alkalmából*, Szerk. Rúzsás Lajos-Szakály Ferenc, Budapest 1986, s. 62. Ayrıca bkz. Zsuzsanna Hermann, "Államháztartás és A Pénz Értéke A Mohács Előtti Magyarországon: Megjegyzések Thurzó Elek Költségvetési Előirányzatához", *Századok*, K: CIX, Sz: II, Budapest 1975, s. 301-336.

⁴⁰ Török, a.g.m., s. 159.

⁴¹ Domokos Kosáry, *Magyar Külpolitika Mohács Előtt*, Budapest 1978, s. 129.

Ferdinand bu durumdan yararlanmak istemiştir: Arşidük yetkisi olmamasına rağmen iki tabur askerin Hırvatistan'a gönderilmesini emretmiştir. 14 Haziran'da ise Hırvatistan'a iki bin asker daha nakledilmesini istemiştir.⁴²

Ferdinand'ın müzakerelere katılıp ağırlığını koyması, buna karşılık görüşmelerde yetkili bir Macar görevlisinin bulunmaması İmparatorluk elçilerini zor durumda bırakmıştır. Huzurda bulunanlar Macar ve Çek büyükelçilerinin gelmemesini protesto etse de müzakerelere devam edilmiştir. Sárkány ve Trepkow'un, Macar elçilerinin Osmanlılara karşı düzenlenecek savaşla meşgul olduklarını beyan etmesi fayda sağlamamıştır. İmparatorluk temsilcileri haklı olarak Macarların görüşmelere katılmamasını yardıma ihtiyaçları olmadığı yönünde yorumlamıştır. Hâlihazırda Macar tarafından gelenlerin ise müzakere yetkisi olmadığı belirtilmiştir. Çeklerin yokluğu da bir sinyal olarak kabul edilmiştir.⁴³ Zira İmparatorluk Meclisinin kararına göre yardım sadece Çeklerin de aynı destekte bulunması durumunda verilebilecektir.⁴⁴

Ferdinand, 15 Haziran'daki görüşmelerde mevcut Hırvat politikasıyla aslında Macarlara fiilen yardım ettiğini beyan etmiştir. Hatta ertesi gün hem Macarlar hem de Lehler sabık siyaseti doğrulamıştır. Böylece arşidük ordunun geri kalanını kolayca Hırvatistan'a gönderebilecektir. Sonuç olarak Niklas Graf zu Salm yardım birliklerinin başına atanmış ve ordu 1.500 yaya, 1.200 süvari, ayrıca top ve erzak ile tamamlanmıştır.⁴⁵

30 Haziran'da ve hala Macarların yokluğunda, büyükelçiler Ferdinand ile müzakerelere devam etmiştir. Buna göre Macarların toplantılara yetişip 3.000 asker istemesi durumunda, Nürnberg'de kararlaştırılan şartların geçerli olduğu teyit edilmiştir. Ferdinand konumunu daha da güçlendirmiş ve sonbaharın tehlike arz etmesinden ötürü Hırvatistan'a gönderilen askerlerin iki ay daha görevde kalmasını talep etmiştir. Ayrıca Macarların yardım istemesi halinde, Türklerin bu yıl sadece Hırvatistan ve Eflâk'a taarruz planladığının bildirilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁶

Ferdinand gerek Macarların yokluğundan faydalanmış gerekse İmparatorluk temsilcileri önünde sözünün herhangi bir Macar elçisinininkinden çok daha geçerli olmasını değerlendirmiştir. Bu vasıta ile istediğini elde ettiği açıktır. Müzakerelerde bir yetkisi bulunmayan Macar elçileri ise görüşmelerde, temel itibariyle olmayacak taleplerde bulunmuştur:

⁴² Attila Bárány, "A Horvát Végek és A Török Adriai Partraszállásának Kérdése (1480-1526)", *Elfeledett Háborúk Középkori Csatai és Várostromok (6-16. Század)*, Szerk. Pósa László-Veszprémy László, Budapest 2016, s. 337.

⁴³ Bálint Hóman-Gyula Szekfü, *Magyar Történet*, K: IV, Budapest 1935, s. 99.

⁴⁴ Gábor Ágoston, "Ideológia, Propaganda és Politikai Pragmatizmus: A Habsburg-Oszmán Nagyhatalmi Vetélkedés és A Közép-Európai Konfrontáció", *Történelmi Szemle*, K: XLV, Sz: I-II, Budapest 2003, s. 6.

⁴⁵ *HHStA, Handschriftenabteilung: Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fasc. 1. (Konv. D.) fol. 12-13.*

⁴⁶ Török, *a.g.m.*, s. 160.

İstişarelerde Macarlar Türk ordusunun büyüklüğünü 160.000-300.000 arası tahmin etmiştir.⁴⁷ Bu rakam oldukça abartılı olmakla birlikte taktik anlaşılabilir görünmektedir. Zira düşman ne kadar büyükse, destek o kadar olasıdır ve bu büyüklükteki bir ordu muhtemelen Macaristan'da durmayarak İmparatorluğa kadar ilerleyecektir. Neticede Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan 100.000 asker talep edilmiştir.⁴⁸

İmparatorluk elçileri tabii olarak 100.000 askeri abartılı bulacaktır. Almanlar ise olası bir haçlı seferinin yıllarca sürebileceğini düşündüklerinden, öncelikle Avrupa'da barışın tesis edilmesine odaklanmışlardır. Dolayısıyla Macaristan'a yalnızca iyi eğitilmiş paralı askerlerin gönderilmesi düşünülmüştür.⁴⁹

Osmanlılara karşı düzenlenecek bir seferin ön koşulu olarak Avrupa'da barışın sağlanması, Macarların tüm sorularına cevap niteliğindeydi. Ancak 1522 yazında Macarların 14.000 piyade talep etmesi İmparatorluk temsilcilerinin sabrını tüketmiştir. Nihayet beş hafta boyunca Macar elçilerin müzakerelere katılmaması, dahası Macar ve Çek beylerinin bir mektup dahi göndermemesi nedeniyle Macarlara yardım gönderilmeyeceği ilan edilmiştir.⁵⁰

İlaveten yetki sahibi olmayan Macarların ne istediklerini yazmaları durumunda, bunun İmparatorluk Hükümetine [Regiment] sunulacağı ve Hristiyan yardımı ülkeye ulaşana dek geçitler ile ve kalelerin Macar Krallığı tarafından savunulacağı bildirildi. Karara göre malî teminat için Macar kiliselerinin mal varlığı karşılık gösterilmiştir. Macar idaresi orduyu bu kurumlar vasıtasıyla finanse etmelidir. Hristiyan hükümdarlar Macarların kararlılığını gördüğü takdirde yardım edeceklerdir. İmparatorluk Hükümetinden gelen mektubun son satırlarında 3.000'den fazla askerin verilemeyeceği teyit edilmiştir.⁵¹

5 Temmuz'da müzakerelerin sonuna yaklaşılrken Estergon Başpiskoposu liderliğindeki Macar heyeti nihayet Beç'e ulaşmıştır. Yardım sağlayabilmek için büyük gayret göstermişler, görüşmelerde yetkilendirilmiş bir heyetin olmamasından ötürü Macarların şimdiye dek destek alamadığını kabul etmişlerdir. Neticede Ferdinand'ın muavenetini kazanmışlardır. Ancak Almanlar sadece Macar toprak beylerinin temsilcilerini müzakere ortağı olarak kabul edebileceklerini duyurmuştur. Macar lortları ise Türk savaşları nedeniyle ülkede meclisin kurulamadığını, bu bakımdan toprak beylerinin bir araya gelemediğini,

⁴⁷ HHStA, Handschriftenabteilung: Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fasc. 1. (Konv. D.) fol. 18.

⁴⁸ HHStA, Handschriftenabteilung: Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fasc. 1. (Konv. D.) fol. 18.

⁴⁹ HHStA, Handschriftenabteilung: Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fasc. 1. (Konv. D.) fol. 23.

⁵⁰ András Kubinyi, "A Jagelló-kori Magyarorszag Történetének Vázlata", *Századok*, K: CXXVIII, Sz: II, Budapest 1994, s. 311.

⁵¹ HHStA, Handschriftenabteilung: Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fasc. 1. (Konv. D.) fol. 24-26.

aksi takdirde şimdi Beç'te kararlaştırılan ilkelerin Macar Meclisinde de kabul edileceğini beyan etmişlerdir.⁵²

Müzakerelerin sonunda Almanlar, Ferdinand ve Macar elçilik heyeti ile uzlaşmıştır. Buna göre Beç'teki müzakereler Macarların hatası nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Yine de arşidükün talebi dikkate alınarak, Macarların ve Çeklerin 1 Eylül'de ilan edilen Nürnberg İmparatorluk Meclisine çıkması toprak beylerinden yetki almış olmaları şartıyla onaylanmıştır.⁵³

İmparatorluk temsilcileri, Hırvatistan'a gönderilen 3.000 askerin sonbahara kadar kalmasına onay vermemiştir. Bundan başka arşidük, Nürnberg'e davet edilmiş ve buradaki görüşmeler başlayana dek kendisinden iç politikada onay gören bir karar alması için Macar merkezî idaresini ikna etmesi istenmiştir. Yine Ferdinand Macarların yeni toprak almalarını ve mevcut değersiz paranın aksine yeni para basmalarını sağlamakla yükümlüdür.⁵⁴

Viyana'daki müzakereler, artık gelenekselleşmiş hale gelen Macarların yardım isteme taktiğinin hiçbir sonuç getirmeyeceğini açıkça göstermektedir. Anlaşılabacağı üzere İmparatorluk aristokrasisi güvence talep etmiş; ancak bunu elde edememiştir. Yardımın kararlaştırılması yavaş bir süreçken, bunun fiiliyata geçirilmesi daha da fazla zamana ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla İmparatorluktan yardım beklemek kötü bir siyasi karardır. Öte yandan gelinen nokta itibarıyla Jagiellon Macaristanı'nın başka seçeneği kalmamıştır. İç kaynaklar kesilmişken devlet hazinesinin savunmayı gerçekçi bir şekilde finanse etmesi mümkün değildir. İç siyasetteki kargaşa kaçınılmaz olarak ülkenin dışarıdaki saygınlığını da olumsuz yönde etkilemiştir. Dahası Türk tehdidi bu kadar büyükse, Macar siyasetinin hâkim şahsiyetleri ve taraflarının neden bir uzlaşmaya varamadığı yurtdışında anlaşılamamıştır.⁵⁵

İki tarafın müzakere biçimi de açıkça ayırt edilebilmektedir. İmparatorluk lortları ve temsilcileri neredeyse modern devlet idaresinin alışkanlıklarına uygun olarak, önceden belirlenmiş bir rotayı takip etmiştir. Meseleleri uzmanları tartışmış, askerî harekâtların analizlerinde Macaristan haritası kullanılmış ve atılacak adımlar için teminatlar talep edilmiştir. Buna karşılık Macarların politik adımları genellikle doğaçlama gerçekleşmiştir.⁵⁶

Ferdinand'ın her iki tarafa da sorumluluğunun bulunduğu İmparatorluk toplantıları veya diplomatik müzakereler söz konusu iki "ekolün" kesişme noktasıdır. İncelenen belgelerden arşidükün Hırvat meselesini tutarlı bir şekilde savunduğu, aynı zamanda Macarların gerçekçi isteklerini de desteklediği anlaşılmaktadır. Yerine getirilemeyecek istekler Macar diplomasisinin hatasıdır.

⁵² Géza Herczegh, *Európa Középén és Európa Peremén Magyarország Nemzetközi Kapcsolatainak Története, 896-1945*, Hága 2003, s. 46.

⁵³ Herczegh, *a.g.e.*, s. 47.

⁵⁴ Török, *a.g.m.*, s. 161-164.

⁵⁵ Kosáry, *a.g.e.*, s. 137.

⁵⁶ Török, *a.g.m.*, s. 168.

Elbette ülkenin olağanüstü hal durumunda olduğu göz önünde bulundurulursa, Budin'in mevcut siyaseti makul görülebilir.

4. Nürnberg İmparatorluk Meclisinin İkinci Toplanması

1522 sonbaharındaki Nürnberg İmparatorluk Meclisinin toplanma tarihi 11 Kasım olarak ilan edilmiştir. Macar idaresinin belki de önceki hatalarından ders alarak gerekli yetkilerle donattığı elçilik heyeti şehre 12 Ekim'de ulaşmıştır.⁵⁷

Delegasyonun başkanı ve Serem (Szerém) Piskoposu László Macedóniai toplantının açılışından sonra söz almıştır. Konuşmasında ülkenin ağır kayıplarını ana hatlarıyla belirtmiş, bugüne kadarki Türk fetihlerini anlatmış ve Macaristan'ın düşmesi durumunda Kutsal Roma İmparatorluğu'nun muğlâk geleceğini İmparatorluk lortlarının dikkatine sunmuştur. Ayrıca Belgrad'a karşı ittifak halinde harekete geçilirse Türklerin Rodos kuşatmasını durduracağını öne sürmüştür.⁵⁸

Ferdinand 2 Aralık'ta meclise hitap ederek Macarları desteklemiştir. Kendisi Macaristan'da artık bir fikir birliğine varıldığını, idarenin kralın yurda dönüşünü beklediğini, toparın bakımının yapılmaya başlandığını; ayrıca değerli paranın basılması hususunda da adımların atıldığını söylemiştir.⁵⁹

Bundan sonra İmparatorluk Meclisi Macarlara bir komite göndermiştir. Macar temsilcileri sabık heyet üyelerine kraldan ve soylulardan yetki aldıklarını, Macaristan'da kargaşanın hâkim olduğuna dair beyanların doğru olmadığını ve ülkeye 20.000 kişilik bir ordu gönderilmesi durumunda Türklerin külliye mağlup edileceğini belirtmiştir. Taktik değiştirmeye çalışan Macar tarafının elçileri aynı zamanda Ferdinand'a İmparatorluk görevlilerinin yurtlarının içinde bulunduğu sıkıntıyı anlamadıklarını iletmıştır.⁶⁰ Bundan sonra İmparatorluk Hükümeti ve İmparatorluk Meclisi Komitesi arasındaki müzakereler başlamıştır.

Hristiyan hükümdarlar arasındaki savaşın bir sonraki yıl da bitmeyeceği ön görüldüğünden, heyet üyeleri Macaristan için askerî seferberliği reddetmiştir. Öte yandan Macarlar lehine bir kampanya ilan edilse dahi tahsis edilecek ordunun görevi sadece altı ay ile sınırlandırılmıştır. Ordunun cepheye varması ve geri dönmesi, ikişer aydan toplam dört ay olarak hesaplanmıştır.⁶¹ Dolayısıyla askerî çatışma için geriye sadece iki ay kalmaktadır.

Çasar, Ferdinand ve Hırvat idaresi Macarlara yardım edilmesi konusunda ortak fikir beyan etmiştir.⁶² Özellikle finansman eksikliği nedeniyle yardım almama ihtimali, Macarların Türklerle anlaşması ihtimalini de doğurmuştur. Bu nedenle talep edilen ordunun en azından yarısı Macarlara verilmeliydi. Hatta

⁵⁷ József Fögel, *II. Lajos Udvarartása, 1516-1526*, Budapest 1917, s. 13.

⁵⁸ Krzysztof Szydlowiecki *Kancellár Naplója 1523-ból*, Sajtó Alá Rend. Zombori István, Budapest 2004, s. 228.

⁵⁹ Krzysztof Szydlowiecki *Kancellár Naplója 1523-ból*, s. 228-229.

⁶⁰ Török, *a.g.m.*, s. 164-165.

⁶¹ Tibor Várkonyi, *Négy Király, Egy Szultán*, Budapest 2014, s. 85-86.

⁶² Hermann, *a.g.m.*, s. 302.

Regiment bu oranı da az bularak, 1524 yılında yapılacak büyük yardımların şimdiden görüşülmesini önermiştir.⁶³

Uzun müzakerelerin ardından 19 Aralık'a gelindiğinde İmparatorluk lortları, 25 Mayıs 1523'e dek Şopron'da (Sopron) altı ay yetecek kadar askerî yardımın hazır edileceğine dair söz vermiştir. Ancak bunun bir aylığı gidiş ve geliş süresi için ayrılacaktır. Ayrıca Macarlar 70 farklı türde top ve topçu mühimmatı sağlayacaktır. Alman askerlerine silahlarını adil bir fiyata satın almaları için imkân tanınacak ve onların iaşeleri İmparatorluktan gümrüksüz olarak geçirilecektir. Tağşiş edilmiş para nedeniyle askerlerin Macaristan'da paralarını bozdurmak istememesi asker toplamayı zorlaştırmaktadır. Bu nedenle Macar devleti değeri yükseltilmiş para basmalıdır.⁶⁴

Müzakerelerin sonunda, Nürnberg'de bulunan Kont Krsto Frankopan, bir Türk yöneticinin kendisiyle irtibata geçtiğini bildirmiştir. Buna göre Osmanlı birlikleri bir engelle karşılaşmaksızın topraklarından geçmek istemektedir. Ayrıca sultanı efendisi olarak kabul etmesi halinde mülklerindeki hâkimiyeti garanti altına alınacaktır. Lakin bunu reddetmesinden ötürü Türkler arazilerini yerle bir etmiştir. Ona göre artık uygun yardım alınmazsa Hırvatistan Osmanlı Devleti'ne boyun eğmek zorunda kalacaktır.⁶⁵

9 Şubat 1523'te Macarlar ve Hırvatlara hitaben cevap ulaştı: 4.000 asker, yirmi topçu ve 10.000 kilo barut tahsis edilecektir. II. Lajos'un İmparatorluk Meclisinin koşullarını 15 Mart 1523'e kadar tamamlaması gerekmektedir. İmparatorluk lortları Macaristan'daki hazırlıkların kontrolünü Arşidük Ferdinand'a emanet etmiştir.⁶⁶

Macar Kralının Ülke Meclisini nisan ayında toplama kararı alması, talep edilen koşulların karşılanamamasına neden olmuştur. Dolayısıyla temmuz ayında Nürnberg'e giden Macar heyeti herhangi bir ilerleme bildirememiştir. Neticede zaten çok yavaş birikmekte olan yardımlar kontlar tarafından geri çekilmiş ve Macaristan herhangi bir yardım alamamıştır. Macar meselelerinin görüşülmesi, ertesi yıl toplanacak olan İmparatorluk Meclisine bırakılmıştır.⁶⁷

5. Bécsújhely Müzakereleri

Ülkenin siyasî seçkinleri tarafından çok önemli görülen Bécsújhely'deki toplantı, 15-22 Ekim 1523 tarihleri arasında gerçekleşti. Müzakerelere

⁶³ MOL, Q szekció: Diplomatai Levéltár (Mohács Előtti Gyűjtemény), A 25, DCLXXVIII, fol. 52.

⁶⁴ Krzysztof Szydłowiecki *Kancellár Naplója 1523-ból*, s. 230.

⁶⁵ Norbert C. Tóth, "A Magyar Királyság 1522. Évi Költségvetése", *Pénz, Posztó, Piac. Gazdaságtörténeti Tanulmányok A Magyar Középkorról*, Szerk. Weisz Boglárka, Budapest 2016, s. 109.

⁶⁶ Gábor Nemes, "Pápai Követek A Mohács Előtti Magyarországon", *Századok*, K: CL, Sz: II, Budapest 2016, s. 374.

⁶⁷ Török, *a.g.m.*, s. 166-170.

Macaristan Kralı II. Lajos, Kraliçe Mária⁶⁸, Arşidük Ferdinand ile eşi Anna, Şansölye Szydlowiecki, Çek lordları ve papalık elçisi katıldı.⁶⁹ Lehistan Kralı Zygmunt, tarihin birkaç kez değiştirildiğini öne sürerek kişisel katılımını iptal etmiştir.⁷⁰ Tavrının asıl sebebi büyük ihtimalle 1522 sonbaharı sonundaki İmparatorluk Meclisinin taleplerini Macarların bir kez daha yerine getirememesidir.

1524 tarihine gelindiğinde lortların taleplerinin karşılanabileceğine dair bir umut ortaya çıkmıştır: Bécsújhely’de Ferdinand ve II. Lajos bizzat görüşmüştür. Hatta II. Lajos, Lehistan Kralı Zygmunt’un da aralarına katılması konusunda ısrarcı olmuştur. Esasa ilişkin bir karar alınabileceği ve yardımların sağlanabileceği hususunda zuhur eden genel kanı, müzakerelere özel bir önem kazandırmıştır.⁷¹

Macar Kralı ve Ferdinand, müzakerelerden önce; 12 Ekim 1523’te Sopron’da bir araya gelerek çok büyük ihtimalle Türklere karşı verilecek savaşlar hakkında fikir birliğine varmıştır.⁷² Uzlaşa aynı zamanda Bécsújhely’deki tartışmaların da odak noktası olmuştur. Macarlar Ferdinand’dan para ve asker talep ederken, arşidük de sorumlu olduğu İmparatorluk Meclisi için garanti talep etmiştir. Habsburg Arşidükü tağşiş edilmemiş para basılmasını, Macar ordusunun tam sayısının verilmesini ve komutanın atanmasını beklemiştir.⁷³

Lehistan Şansölyesi görüşmelerin başından itibaren taarruzdan ziyade Türklere anlaşmaya varmanın daha makul olacağını savunmuştur. Aslında Lehistan anlaşılabilir bir politika izlemektedir. Zira Rus ve Tatar akınları ile Töton Şövalyeleri’nin saldırıları ülke için yeterince soruna yol açmıştır. Bu nedenle Türklere karşı bir sefer düzenlemekten kaçınılmıştır. Şansölyenin tavrının aksine Ferdinand gerek Osmanlılara karşı saldırıya geçilmesini desteklemiş gerekse Hırvatistan’ın çıkarlarını göz önünde bulundurmıştır.⁷⁴ Bununla birlikte uygun bir finansal kaynağın yokluğunda, saldırı savaşının hiçbir gerçekliğinin olmadığını ve Lehistan’ın muaveneti temin edilmeden başarı şansının daha da azaldığını belirtmek gerekir.

⁶⁸ Önceleri Habsburglu Maria (Maria von Habsburg) olarak kaynaklarda yer alan isim, kraliçenin II. Lajos ile evliliğinin ardından Macaristanlı Mária (Maria von Ungarn) şeklinde değişiklik göstermiştir.

⁶⁹ András Kubinyi, “Országgyűlési Küzdelmek Magyarországon 1523-1525-ben”, *Honoris Causa. Tanulmányok Engel Pál Tiszteletére*, Szerk. Neumann Tibor-Rác György, Budapest 2009, s. 128.

⁷⁰ BL, Cotton MS Galba B. VII, fol. 237.

⁷¹ Vilmos Fraknói, *II. Lajos és Udvara*, Budapest 1878, s. 24-25.

⁷² *Politikátörténeti Források Bátori István Első Helytartóságához (1522-1523)*, Közzétette: Norbert C. Tóth, Budapest 2010, s. 9.

⁷³ Bálint Lakatos, “Antonio de’ Conti Moszkvai Missziója és Az 1523. Évi Bécsújhelyi Királytalálkozó”, *Lymbus Magyarságtudományi Forrásközlemények*, Szerk. Ujváry Gábor, Budapest 2018, s. 66.

⁷⁴ *Krzysztof Szydlowiecki Kancellár Naplója 1523-ból*, s. 325-327.

Hücum savaşı için Ferdinand ve II. Lajos, Lehistan Kralı Zygmunt ile Töton Şövalyeleri arasında arabuluculuk yapmaya çalışmışlar, ancak başarı sağlayamamışlardır. Öte yandan Lehistan Şansölyesinin günlüğünden Ferdinand ve Macar Kralının Töton Şövalyeleri'nin düzeninin muhafaza edilmesini istedikleri, Lehistan'ın bu nedenle sefere dâhil edilemediği anlaşılmaktadır. Ek olarak Lehistan Şansölyesi ve Ferdinand, II. Lajos'un hem Kraliyet Sarayında hem de ülkede reformlar başlatması için nasıl ikna edilebileceği hususunda görüşmüştür.⁷⁵

6. Mohaç Arifesinde Macar Krallığı'nın Farklı Çözüm Arayışları

Türk meselesinin görüşmelerin odak noktasını teşkil etmemesi nedeniyle Bécsújhely Müzakerelerini takiben Pojon'daki toplantıya Ferdinand katılmamıştır. Arşidük burada Ren Palatine Kontu Fülöp ve Lübliyana (Laibach) Piskoposu Christoph Rauber önderliğindeki bir heyet tarafından temsil edilmiştir.⁷⁶ Bécsújhely Müzakerelerinde Lehler, Türklere karşı olası bir sefere ikna edilememiştir. Öte yandan 11 Ocak'ta Nürnberg'de toplanan İmparatorluk Meclisi yeni bir umut olarak telakki edilmiştir.⁷⁷

Aslında senaryo öncekilerin aynısıdır: Macarlar 24 Mart'ta Yanıkkale (Győr) Piskoposu János Gosztonyi başkanlığında Türklerin Yayça, Sören (Szörény), Kilis (Klissza) ile Moldova'yı işgal etmek istediğini, Sultan Süleyman'ın tüm komşularıyla barış yaptığını ve Macaristan'a saldıracağını duyurdu.⁷⁸ Macarlar sadece Almanların yardımıyla da direnmeye razıydı.

II. Lajos'un elçilerinin ifadelerinin ardından iki komite yardım konusunu görüşmüştür. Büyük yardımın sadece Almanların yükü olmaması hususunda taraflar anlaşmıştır. Ayrıca Çasar V. Karl ve Fransa Kralı I. François'ya barışın sağlanması amacıyla bir elçilik heyetinin gönderilmesi, bu suretle Macarlara hızlı bir şekilde yardım tedarik edilmesi konusunda da görüş birliğine varılmıştır.⁷⁹

Bu esnada Beç'te Macarların sadakatinin devamı için Macar Krallığı'na temin edilecek büyük yardımın en azından yarısının onaylanması düşünülmekteydi. Neticede lortlar 12 Nisan'a gelindiğinde geçen yıl oylanan yardımın verilmesine karar vermiştir. Ancak Türk saldırısı başlamaz ve askerlerin konuşlandırılması gerekmezse mevcut yardım tam olarak geri

⁷⁵ Krzysztof Szydlowiecki *Kancellár Naplója 1523-ból*, s. 327.

⁷⁶ Tivadar Ortway, *Pozsony Város Története. Mellékletek Pozsony 1300-1526. Évi Történetéhez*, Pozsony 1894, s. 72.

⁷⁷ Bálint Lakatos, "A Király Diplomatai. Követek és Követségek A Jagelló-korban (1490-1526). II. Rész", *Történelmi Szemle*, K: LXII, Sz: II, Budapest 2020, s. 347.

⁷⁸ Vince Bedy, *Győregyházmegye Múltjából. A Győri Székeskáptalan Története*, Győr 1938, s. 341.

⁷⁹ Gerhard Rill, *Fürst und Hof in Österreich in Österreich. Von den habsburgischen Teilungsverträgen bis zur Schlacht von Mohács (1521/22 bis 1526). Außenpolitik und Diplomatie*, Wien-Köln-Weimar 1993, s. 37, 47-49.

çekilecekti. Daha kapsamlı bir yardım planının geliştirilmesi, 11 Kasım 1524'te Speyer'de gerçekleştirilecek İmparatorluk Meclisine havale edilmiştir.⁸⁰

Macaristan'a yapılması planlanan yardımın tam şekli belirlenememiştir. Mevzubahis amaçla ilan edilen ve çeşitli kereler ertelenen Speyer İmparatorluk Meclisi nihayet 1526'da toplanmıştır. Burada ise Macaristan'a karşılıksız olarak 400 kişilik bir askerî birliğin gönderilmesi ön görülmüştür. Sabık sebepten ihtilaf çıksa da daha büyük yardımların görüşülmesi sonraya bırakılmıştır.⁸¹ Dahası hemen ardından İmparatorluk Hükümeti, "Luteranizm" ve köylü isyanları da dâhil olmak üzere yönetimlerinin uğraşması gereken daha önemli işleri olduğunu duyuracaktır.⁸² Para yardımının ödenmesi için kararlaştırılan son tarih ise 29 Eylül olup⁸³ bu, Mohaç Savaşı'nın kaybedilmesinden tam bir ay sonraya denk gelmektedir.

7. Habsburg-Macar İdareleri Arasındaki Siyasete Nüfuz Eden Temel Unsurlar

Ferdinand yönetimi altındaki Avusturya toprakları ile Macar Krallığı birbirine oldukça yakındır. İlaveten arşidük sadece ulusal değil, aynı zamanda yerel siyasetin çeşitli alanlarında da rol almıştır. Macar sınır bölgesindeki Şopron ve Bécsújhely kentlerinin halkı pek çok kez anlaşmazlığa düştüğünden, tartışmalı vakalar kayda geçirilmiş ve bunlar Macar şehir arşivlerinde muhafaza edilmiştir. Belgelerde sabık yerleşimler arasındaki ilişkinin 1522'ye kadar hala kabul edilebilir olduğu görülmektedir.

Bu durum aynı tarihe ilişkin bir örnek ile açıklanabilir: Ferdinand yıllık kotası 200 dreiling⁸⁴ olmak şartıyla Şopron'da üretilen şarabın, Aşağı Avusturya üzerinden nakledilerek Çek topraklarında satılmasına müsaade vermiştir. İlaveten 50 dreiling şarabın da henüz orada ikamet eden Macar Kralı II. Lajos için Çek Krallığı'na götürülmesine izin vermiştir.⁸⁵ Ertesi yıl kötüleşen durum nedeniyle Ferdinand, Şopron'un şarap ihracat iznini bir kez teyit etse de kasım ayında feshetmiştir.⁸⁶ Ayrıca arşidük çeşitli kereler Bécsújhely vatandaşlarının bağ ekiminin engellenmemesi ve Aspang ile Kirchschlag sakinlerinin normal yollarında seyahat etmesine mani olunmaması hususunda Şopron halkına çağrıda bulunmuştur. Hal, yine bozulan ilişkiyi işaret etmektedir.⁸⁷

⁸⁰ Török, *a.g.m.*, s. 170-171.

⁸¹ Péter E. Kovács, "Ferdinánd Főherceg és Magyarországa (1521-1526)", *Történelmi Szemle*, K: XLV, Sz: I-II, Budapest 2003, s. 37.

⁸² Paula Sutter Fichtner, *Ferdinand I. Wider Türken und Glaubensspaltung*, Graz-Köln-Wien 1986, s. 55.

⁸³ Kovács, *a.g.m.*, (2003), s. 38.

⁸⁴ 1 dreiling, yaklaşık 1.000 litre. István Bogdán, *Magyarországi Űr-, Térfogat-, Sülyés Darabmértékek 1874-ig*, Budapest 1991, s. 171.

⁸⁵ Jenő Házi, *Sopron Szabad Királyi Város Története. Oklevelek, Levelek és Iratok 1521-től 1531-ig*, Sopron 1929, (32. sz. 1522. nov. 30. Bécsújhely).

⁸⁶ Házi, *a.g.e.*, (47. sz. 1523. nov. 2. Bécsújhely).

⁸⁷ Házi, *a.g.e.*, s. 64-75.

Ferdinand kendi adamlarını defaatle Macaristan'da ihtiyaç duyulan hizmet sahalarına tayin etmiş ya da sadık olduğunu düşündüğü kişileri desteklemiştir. Roma'da eğitim görmüş, mükemmel derecede İtalyanca ve Almanca bilen *Artium et Medicine Doctor* Hieronymus Ritus buna iyi bir örnektir. Ferdinand 1523'te kendisini II. Lajos'un hizmetine sunmuştur.⁸⁸ Ertesi yıl kız kardeşi Mária'ya, Erdel Piskoposluğu'nun başına Ferenc Várdai'den sonra kardeşi Mihály Várdai'nin getirilmesini önermiştir. Zira ailenin Habsburglar ile iyi temasları bulunmaktaydı.⁸⁹ Ancak Erdel Piskoposluğu'na János Gosztonyi atanmıştır. 1526 baharında Şansölyelik Makamına yeni atanan Serem Piskoposu István Brodarics, tayininde kendisini desteklediği için Ferdinand'a teşekkürlerini sunmuştur.⁹⁰

Mevcut kapsamda ve son olarak, Ferdinand'ın Macaristan hususunda şimdiye kadar tam manasıyla araştırılmamış bir yönüne dikkat çekilmiştir: Arşidük, Macaristan hakkında bilgi sağlayan Papalık elçileri tarafından yeni dinî doktrinlerin amansız düşmanı şeklinde nitelendirilmekte ve kendisinden övgüyle bahsedilmektedir.

Luteranlığın Macaristan'da ortaya çıkışı, Ferdinand'ın ülkenin savunma politikasında gittikçe artan bir rol üstlendiği zamana denk gelmektedir. Öte yandan Ferdinand ırsî eyaletlerde Luteranların bir rakibi olarak telakki edilirken, Macaristan'daki kız kardeşi Mária, yeni akımın en önemli destekçisi olarak anılmıştır. Bu son yaklaşım özellikle Kraliçe Mária'yı pek sevmeyen Vatikan Büyükelçisi [nuncius] ve Sicilyalı Baron Giovanni Antonio Burgio'nun kayıtlarına dayanmaktadır.⁹¹

Burgio ilk kez ülkeye Papa VI. Adriano tarafından Macaristan'a gönderilen Thomas de Vio Cajetanus'a katılarak gelmiştir. Daha sonra Papa VII. Clement'in, Kardinal Lorenzo Campeggio'yu Kutsal Roma İmparatorluğu'nda görevlendirdiği dönemde, Burgio yetkisini Macaristan'da genişletmiştir. Macaristan büyükelçisi [nuncius] olmasının yanı sıra baronluk makamını da elde etmiştir.⁹²

⁸⁸ MOL, Q szekció: Diplomatikai Levéltár (Mohács Előtti Gyűjtemény), Q 23, DCCLIX. 28 Mayıs 1523, Innsbruck. Ferdinánd Levele II. Lajos Magyar Királyhoz. [Ferdinand'ın Macaristan Kralı II. Lajos'a Mektubu.]

⁸⁹ MOL, Q szekció: Diplomatikai Levéltár (Mohács Előtti Gyűjtemény), Q 82, DCLXXVIII. 13 Kasım 1524, Amstetten. Ferdinánd Levele Mária Magyar Királynéhoz. [Ferdinand'ın Macaristan Kraliçesi Mária'ya Mektubu.] Ayrıca bkz. András Kubinyi, "Diplomáciai Érintkezések A Jagelló-kori Magyar Állam és A Pápaság Között (1490-1526)", *Főpapok, Egyházi Intézmények és Vallásosság A Középkori Magyarországon*, Szerk. Várszegi Asztrik-Zombori István, Budapest 1999, s. 109-120.

⁹⁰ *Monumenta Ecclesiastica Tempora Innovatae in Hungaria Religionis Illustrantia / Egyháztörténelmi Emlékek A Magyarországi Hitújítás Korából*, Szerk. Bunyitay Vincze-Rapaics Raymund-Karácsonyi János, Budapest 1909, (230. sz. 1526. márc. 22. Buda).

⁹¹ Nemes, a.g.m., s. 378.

⁹² Antonin Kalous, *Late Medieval Papal Legation. Between the Councils and the Reformation*, Roma 2017, s. 213-214.

Kendisinin Mohaç Savaşı'ndan önceki devre ilişkin kaleme aldığı notlar önemli kaynaklar arasındadır. Kayıtlarında Kraliçe Mária ve onun sırdaşı Estergon Başpiskoposu László Szalkai hakkında verdiği malumat ekseriyetle kötüdür. Burgio'nun birincil görevi Papalık tarafından gönderilen yardım parasının akışını kontrol etmektir. Bundan başka Macaristan'ın Türklere karşı muhafaza edilmesi gayesiyle çalışmıştır. Saraydaki haberleri kraliçeyle husumeti olan Budin Kale Kumandanı ve Pojon'daki *Comes* [ispán] János Bornemissza'nın aracılığıyla almış olması muhtemelen Mária karşıtlığındaki temel nedendir.⁹³

Macar siyasî seçkinlerinin bir bölümünün Macaristan'daki Habsburg/Alman varlığına muhalefeti, ülkedeki Luteranların durumu ve algısı hususunu karmaşıklştırmaktadır. Bu dönemde kendini Luteran olarak tanımlayanlar genellikle Alman olduğundan, tüm Almanların Luteran olduğuna yönelik bir düşünce kolayca zuhur etmiştir. Burgio'nun 1525 senesinde Peşte'de toplanan Macar Meclisine ilişkin zabıtları konuya iyi bir örnektir. Buna göre soylular, hizmetindeki tüm Almanları görevden azletmesi için II. Lajos'a altmış elçi göndermiştir. Zira Ferdinand'ın da Anna Jagelló'nun himayesindeki Macarlara tavrı farksızdır. Ayrıca iddialarına göre bu Almanların hepsi Luterandır.⁹⁴

Burgio, Kraliçe Mária'nın Luteranları koruması altına aldığını düşünmektedir. Büyükelçinin 30 Ağustos 1525 gününe ilişkin kayıtlarında şu vakaya rastlanmaktadır:

Budin şehir yönetimi tarafından idama mahkûm edilen bir Luterana, aynı mezhepten tanıdıklarının olup olmadığı sorulmuştur. Kendisi Budin'deki birçok tüccarın ve Alman vatandaşının adını vermiştir. Ayrıca vaftiz edilmiş Yahudi Tüccar Imre Szerencsés'ten ve kraliçenin bir mabeyincisinden bahsetmiş, kraliçe ile iyi ilişkileri olduğu için haklarında cezaî işlem yapılamadığını iddia etmiştir.⁹⁵

Dinî ve etnik sorunların siyasal hayattaki etkisini Kardinal ve *Legatus* Lorenzo Campeggio'nun Budin'den 8 Şubat 1525'te Papalık Sekreteri Sadoletto'ya yazdığı mektupta da izlemek mümkündür. Söz konusu belgeye göre Kraliçe Mária ve onun Alman taraftarları, Papalığın çasara sırt çevirmesi durumunda hep birlikte Luteran olacaklarını ilan etmiştir. Campeggio nezdinde meselenin büyütülmesine lüzum yoktur. Zira Macaristan, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun doğal düşmanıdır [natural nemica] ve bu nedenle Vatikan'ın ve Katolik dininin yanında kalacaktır.⁹⁶

⁹³ Kubinyi, *a.g.m.*, (1986), s. 67-69.

⁹⁴ *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. Tomus Primus. Relationes Oratorum Pontificiorum*, Budapeştini 1884, s. 190.

⁹⁵ *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. Tomus Primus. Relationes Oratorum Pontificiorum*, s. 262.

⁹⁶ *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. Tomus Primus. Relationes Oratorum Pontificiorum*, s. 139-140.

Vatikan elçilerine göre Macaristan'da Habsburg destekçileri ve soylular ile orta sınıf ve Erdel Voyvodası János Szapolyai olmak üzere iki hizip bulunmaktadır.⁹⁷ Bu yaklaşımın tamamen gerçeği yansıtmadığı söylenebilir. İki siyasî güç belirgin şekilde hissedilse de farklı çıkar grupları arasında her zaman bir geçiş olmuştur. Örneğin Kraliçe Mária zaman zaman Habsburgların beklediğinden farklı bir politika izlerken, Szapolyai de orta sınıfa karşı baronlarla birçok kez bir araya gelmiştir.

Konu hakkında bilgi veren kaynaklar ya sözlü geleneğe ya da Vatikan elçilerinin anlatımlarına dayanmaktadır. Bu nedenle Mária ile Luteranlar arasındaki ilişkiyi tam olarak kanıtlamak mümkün değildir.⁹⁸ Mária'nın 1526'da Luther'den kendisine ithaf edilmiş bir kitap (Vier tröstliche Psalmen) alması suçlama için yeterli olmayacaktır. Çünkü kraliçenin Ferdinand'a da yazdığı gibi, Habsburg idaresi Luther'in istediğini yazmasını hukukî ya da fiilî olarak engellememekteydi. İlaveten eserin ön sözünden anlaşıldığı üzere Luther kitabını Mária'nın bilgisi olmadan kaleme almıştır.⁹⁹ Arşidük cevap mektubunda kraliçeye inandığını açıkça belirtirken, Mária'nın çevresinde Luteranlar olduğuna dair haberlerin yayıldığını, fakat kendisinin Luteran olduğu hususundaki söylentilere mahal vermemesi gerektiğini yazmıştır.¹⁰⁰

Büyük ihtimalle Luteranlar kraliçeyle birlikte Macaristan'a gelmiştir. Diğer yandan Mária, Luther'in öğretileriyle daha ziyade entelektüel olarak ilgilenmiş olabilir. Kendisi Erasmus'a büyük saygı duymuş ve yeni inançları öğrenmek istemiştir.¹⁰¹ Lütercilik meselesi 1523 Pojon Müzakerelerinde de gündeme gelmiş¹⁰² ve aynı yılın Nisan ayında Ulusal Meclis konuyu ele alarak, mezhep takipçilerine idam ya da mala el koyma cezası vermiştir. İki yıl sonra, Rákos'taki Eyalet Meclisinde kabul edilen yasa ile Luther'in destekçilerinin yakılması kararı alınmıştır.¹⁰³ Bazı görüşlere göre yasaların bu denli sert olmasının nedeni, Luther'in doktrinlerini desteklediği iddia edilen II. Lajos'un lalası Georg Brandenburg'un Macar soyluları tarafından *persona non grata* ilan edilmesidir.

Ferdinand ve Mária kardeşler arasındaki Lütercilik çatışması öncelikle politik nedenlere dayanmaktadır. Vatikan diplomasisi ise sarayın önde gelen

⁹⁷ Kubinyi, a.g.m., (1999), s. 117.

⁹⁸ Örneğin bkz. *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. Tomus Primus. Relationes Oratorum Pontificiorum*, s. 308.

⁹⁹ *Monumenta Ecclesiastica Tempora Innovatae in Hungaria Religionis Illustrantia / Egyháztörténelmi Emlékek A Magyarországi Hitújítás Korából*, s. 285.

¹⁰⁰ *Monumenta Ecclesiastica Tempora Innovatae in Hungaria Religionis Illustrantia / Egyháztörténelmi Emlékek A Magyarországi Hitújítás Korából*, s. 314.

¹⁰¹ Bkz. Ute Monika Schwob, "Der Ofener Humanistenkreis der Königin Maria von Ungarn", *Südostdeutsches Archiv*, B: LXXV, N: XVII-XVII, Tübingen 1974, s. 50-73.

¹⁰² *Krzysztof Sztydlowiecki Kancellár Naplója 1523-ból*, s. 166-167.

¹⁰³ András Kubinyi, "Budapest Története A Későbbi Középkorban Buda Elestéig (1541-ig)", *Budapest Története A Későbbi Középkorban és A Török Hódoltság Idején*, Szerk. Gerevich László-Kosáry Domokos, Budapest 1973, s. 163-164.

fertlerinin Mária'yı Habsburgların Macaristan'daki temsilcisi olmakla suçlamasını memnuniyetle karşılamıştır.

8. Mohaç Muharebesi Öncesinde Ferdinand'ın İzlediği Siyaset

26 Mart 1526 tarihinde arşidük Rákos'ta toplanacak meclis için Macaristan'a kimin gönderileceğini tayin etmiştir. Bundan üç gün sonra ise II. Lajos'a mektup yazarak, Hırvat sınırında toplanan Osmanlı ordusunun büyüklüğü hakkında bilgi talep etmiştir.¹⁰⁴

Aslında Ferdinand öncelikle Hırvat savunmasını dikkate almıştır. Daha nisan ayında, Nikola Jurišić'i Hırvatistan'da Osmanlı kuvvetlerine karşı savaşıcak ordunun başkomutanı olarak atamıştır.¹⁰⁵ Jurišić'in önemli görevlerinden biri de Hırvat Banına yardım sağlamaktır. Söz konusu desteğin muhafazası için Ferdinand, Krajna birliklerini görevlendirmiştir.¹⁰⁶ Ayrıca Aşağı Avusturya Kamarası vasıtasıyla Krsto Frankopan'ın kalelerine barut göndermiştir. Türklere karşı savaşta kullanılacak atların temin edilmesi işini Jurišić ve Frankopan'a bırakmıştır.¹⁰⁷

1526 baharına gelindiğinde Ferdinand yoğun Türk akınlarının gerçekleşeceğini tahmin etmiş görünmektedir. Bu nedenle II. Lajos'a para göndermiş ve değeri iyileştirilmiş Macar para birimi konusunu tekrar gündeme getirmiştir.¹⁰⁸ 29 Mayıs'ta Saray Divanına Macarlara gönderilen Papalık yardımının Avusturya'dan geçirilmesine izin vermesini emretmiştir. Bir diğer önlem olarak Ferdinand, Türklerin ilerlemesine dair haberlerin alınması maksadıyla Macaristan ile posta bağlantısı kurmuştur.¹⁰⁹

Arşidük, Niklas Graf zu Salm'dan II. Lajos'un Osmanlılara karşı mücadelesinde başkomutanlık görevini üstlenmesini istemiştir.¹¹⁰ Ancak kendisi

¹⁰⁴ FHKA, Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 1. No: 152, 153.

¹⁰⁵ FHKA, Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 1. No: 246. 20 Nisan 1526.

¹⁰⁶ FHKA, Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 1. No: 311. 9 Mayıs 1526; No: 329. 12 Mayıs 1526.

¹⁰⁷ FHKA, Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 1. No: 348. 5 Mayıs 1526; No: 481. 16 Haziran 1526.

¹⁰⁸ FHKA, Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 1. No: 207. 7 Nisan 1526; No: 405. 28 Mayıs 1526.

¹⁰⁹ FHKA, Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 1. No: 413; No: 554. 6 Temmuz 1526.

¹¹⁰ FHKA, Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 1. No: 513. 27 Haziran 1526.

hastalığını neden göstererek teklifi reddedecektir.¹¹¹ Ferdinand, Salzburg'daki köylü hareketlerini bastırmak için tesis edilen iki bin Çek askerini Macaristan'a göndermeyi amaçlamıştır. Söz konusu paralı askerlerin Beç'ten Macar kampına nakli için Krsto Frankopan görevlendirilmiştir.¹¹² Neferatın ve toprakların İstayer yönetimi tarafından finanse edilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹³

Ferdinand'ın Macar ordularının gücü hakkında bir yanılsaması yoktur. Bu nedenle ağustos ayının başında Aşağı Avusturya lortlarına Macar ordusunun hazırlıksız olduğunu bildirmiştir. Söz konusu gelişmenin etkisiyle Avusturya eyaletleri, İmparatorluk Meclisinden Macaristan'a acil yardım göndermesini talep etmiştir.¹¹⁴ Petrovaradin'in (Pétervárad) Osmanlıların eline geçmesinden sonra Ferdinand yaklaşan tehlikeyi göz önüne alarak, İtalya'daki seferi desteklemeyi bırakmıştır.¹¹⁵

Mohaç yenilgisinden bir gün önce Avusturya sarayını ve kamara danışmanlarını II. Lajos'un hazır olmadığı halde Türklerle savaşa duracağı hususunda bilgilendirmiştir.¹¹⁶ 3 veya 4 Eylül'de muharebenin kaybedildiğini öğrendiği zaman, Aşağı Avusturya lortlarını bilgilendirmiş ve derhal Kraliçe Mária'nın çıkarlarını korumak için tedbirler almaya başlamıştır.¹¹⁷

Habsburg idaresinin Macaristan politikasında iki önemli husus bulunmaktadır: Mária'nın konumunun takviyesi ve Hırvat sınırlarının muhafazası. Ferdinand özellikle Macar tahtına geçişini garanti altına alabilmek için pek çok durumda kardeşini desteklemiştir. Hırvatistan'ı ise askerî açıdan müdafaa ederken, temelde ırsî eyaletleri korumayı amaçlamıştır. Böylece ülkeye

¹¹¹ FHKA, Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 1. No: 628. 24 Temmuz 1526.

¹¹² FHKA, Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 1. No: 620. 22 Temmuz 1526; No: 621. 22 Temmuz 1526; No: 622. 22 Temmuz 1526.

¹¹³ FHKA, Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 1. No: 651. 17 Temmuz 1526.

¹¹⁴ FHKA, Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 2. No: 15. 6 Ağustos 1526.

¹¹⁵ FHKA, Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 1. No: 461. 12 Haziran 1526. FHKA, Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 2. No: 42. 16 Ağustos 1526. FHKA, Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 2. No: 45. 16 Ağustos 1526.

¹¹⁶ FHKA, Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 2. No: 77. 28 Ağustos 1526.

¹¹⁷ FHKA, Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 2. No: 93. 4 Eylül 1526.

yardımlarda bulunmuş ve İmparatorluk Hazinesinin himayesini kazanmaya çalışmıştır. Ancak Türklere karşı savaşın yükünü daha fazla kaldıramayacaktır.

Macaristan'a tahsis edilen malî yardımların iz bırakmadan kaybolduğu herkesin malumuydu. Hatta bu nedenle Papalık Macaristan'a gönderilen paranın güzergâhını kontrol etmesi için Burgio'yu görevlendirmiştir. Dolayısıyla Türklerle mücadele için talep edilen ve alınan paranın sadece sınır savunması için kullanılmadığı Roma'da bilinmekteydi. Macar Krallığı'nın altın devrini yaşadığı I. Mátyas döneminde dahi değişmemiş vaziyet dolayısıyla IV. Sixtus'un Papalık Makamına gelmesinin ardından (1471) yardımlar kesilmiştir.¹¹⁸

Muavenetin Macaristan'da usulüne uygun kullanılmadığı haberleri İmparatorlukta da yayılmıştır. Nitekim 1522 tarihli Nürnberg Meclisinde Macar Krallığı'nın talep ettiği takviyenin onaylanması, II. Lajos için İmparatorluktan danışmanların atanması şartına bağlanmıştır. Dahası genç krala Macar baronlar itaat etmek istememiştir.¹¹⁹

Sonuç

Jagiellon döneminin siyâsî çekişmeleri, kötüleşen ekonomik durum ve sosyal çalkantılar Krallık tarafından bir şekilde bertaraf edilebilirdi. Ancak ülke ne kadar yardım alırsa alsın Türklere karşı herhangi bir dayanma gücü bulunmamaktaydı. Nihayet 1520'lere gelindiğinde Macar Krallığı'nın önünde üç seçenek durmaktadır: Mátyas devrine benzer şekilde, Türklerin zengin Avusturya eyaletlerine geçmesine göz yummak, onlarla savaşmak veya barış yapmak.

Habsburg-Jagiellon antlaşmaları ve kurulan aile bağları nedeniyle ilk çözüm imkânsızdır. Ülkenin durumu dikkate alındığında ikinci taktik de olası görünmemektedir. Neticede Türklerin yalnızca uluslararası işbirliği ile geri püskürtülmesi ihtimal dâhilindedir. Barış yapmak muhtemelen iyi bir çözüm yoludur. Böylece zaman kazanan ülke, Belgrad'ın düşmesiyle zayıflayan savunma hattını da güçlendirebilirdi.¹²⁰

V. Karl Macar Krallığı meselesini önemsemiştir. Ancak Worms'tan bu yana ülke Ferdinand'ın çıkar alanına girmiştir. Bu durum Habsburgların Macaristan siyasetinde değişikliğe gitmesine neden olmuştur. Ferdinand'ın ağabeyinden destek alması da zorlaşmıştır. Öte yandan Macar ve Avusturya elçilerinin İmparatorluk meclislerinde boy göstermesi mezkûr hususta fayda sağlayamamıştır. Zira müzakerelerde, Çasarlık topraklarına karşı doğrudan bir

¹¹⁸ Péter E. Kovács, "Magyarország és Nápoly Politikai Kapcsolatai A Mátyás-korban", *Tanulmányok Szakály Ferenc Emlékére*, Szerk. Fodor Pál-Pálffy Géza-Tóth István György, Budapest 2002, s. 229-230.

¹¹⁹ Adolf Wrede, *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V. / (Deutsche Reichstagsakten. Jüngere Reihe III.)*, Göttingen 1963, s. 74.

¹²⁰ Ferenc Szakály, "A Török-Magyar Küzdelem Szakasza A Mohácsi Csata Előtt (1365-1526)", *Mohács. Tanulmányok A Mohácsi Csata 450. Évfordulója Alkalmából*, Szerk. Rúzsás Lajos-Szakály Ferenc, Budapest 1986, s. 49-52.

tehdit olmadığı sürece Macaristan için empati kurulmamıştır. XVI. yüzyılın başlarında Avusturya nezdinde Macaristan, XV. yüzyıldaki küçük Balkan ülkelerine benzer şekilde bir tampon devlet olarak değerlendirilmiştir. Mevcut tutum 1529'daki Beç kuşatmasına dek değişmeyecektir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

British Library (BL.)

Cotton MS Galba B. VII, fol. 237.

Finanz- und Hofkammerarchiv des Österreichischen Staatsarchivs (FHKA.)

Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 1. No: 152, 153.

Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 1. No: 246. 20 Nisan 1526.

Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 1. No: 311. 9 Mayıs 1526; No: 329. 12 Mayıs 1526.

Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 1. No: 348. 5 Mayıs 1526; No: 481. 16 Haziran 1526.

Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 1. No: 207. 7 Nisan 1526; No: 405. 28 Mayıs 1526.

Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 1. No: 413; No: 554. 6 Temmuz 1526.

Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 1. No: 513. 27 Haziran 1526.

Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 1. No: 628. 24 Temmuz 1526.

Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 1. No: 620. 22 Temmuz 1526; No: 621. 22 Temmuz 1526; No: 622. 22 Temmuz 1526.

Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 1. No: 651. 17 Temmuz 1526.

Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 2. No: 15. 6 Ağustos 1526.

Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 1. No: 461. 12 Haziran 1526. *FHKA*, Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 2. No: 42. 16 Ağustos 1526. *FHKA*, Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 2. No: 45. 16 Ağustos 1526.

Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 2. No: 77. 28 Ağustos 1526.

Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer. Die ältesten durch die Register nicht erfassten Akten des Bestandes Niederöst. Kammer. 1525-1531. Fasc. 2. No: 93. 4 Eylül 1526.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs (HHStA.)

Handschriftenabteilung: Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fasc. 1. (Konv. D.) fol. 12-13.

Handschriftenabteilung: Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fasc. 1. (Konv. D.) fol. 18.

Handschriftenabteilung: Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fasc. 1. (Konv. D.) fol. 18.

Handschriftenabteilung: Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fasc. 1. (Konv. D.) fol. 23.

Handschriftenabteilung: Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fasc. 1. (Konv. D.) fol. 24-26.

Ungarische Akten, 1/8 100/1321, fol. 61-62.

Magyar Országos Levéltár (MOL.)

Q szekció: Diplomatikai Levéltár (Mohács Előtti Gyűjtemény), A 25, DCLXXVIII, fol. 52.

Q szekció: Diplomatikai Levéltár (Mohács Előtti Gyűjtemény), Q 23, DCCLIX.

Q szekció: Diplomatikai Levéltár (Mohács Előtti Gyűjtemény), Q 38, DCCCLXXXVI.

Q szekció: Diplomatikai Levéltár (Mohács Előtti Gyűjtemény), Q 82, DCLXXVIII.

2. Basírmış Kaynaklar

1504-1566. *Memoria Rerum. A Magyarországı Legutóbbı László Király Fıának Legutóbbı Lajos Királynak Születése Óta Esett Dolgok Emlékezete* (Verancsics-évkönyv), Sajtó Alá Rend. Bessenyei József, Magyar Helikon, Budapest 1981.

BARTONIEK, Emma, *Fejezetek A XVI-XVII. Századi Magyarországı Történetírás Történetéből*, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományı Intézete és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest 1975.

Codex Diplomaticus Partium Regno Hungariae Adnexarum (Comitatum: Dubicza, Orbász Et Szana) / Magyarország Melléktartományainak Oklevéltára, Alsó-Szlavóniai Okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana Vármegyéek), 1244-1710, Szerk. Thallóczy Lajos-Horváth Sándor, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1912.

Codex Diplomaticus Partium Regno Hungariae Adnexarum / Magyarország Melléktartományainak Oklevéltára, A Horvát Véghelyek Oklevéltára, 1490-1527, Szerk. Thallóczy Lajos-Hodinka Antal, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1903.

FRAKNÓI, Vilmos, *Magyarország A Mohácsi Vész Elótt A Pápai Követek Jelentései Alapján*, Szent István Társulat, Budapest 1884.

GYÖNGYÖSSY, Márton, "Magyar Pénztörténet (1000-1526)", *Magyar Középkori Gazdaság és Pénztörténet. Jegyzet és Forrásgyűjtemény*, Szerk. Ferenczi László, Laszlovszky József, Szabó Péter, Bölcsész Konzorcium HEFOP Iroda, Budapest 2006, ss. 227-286.

HÁZI, Jenő, *Sopron Szabad Királyi Város Története. Oklevelek, Levelek és Iratok 1521-től 1531-ig*, Székely és Társa Könyvnyomdája, Sopron 1929.

HORVÁTH, Mihály, "Magyar Regesták A Bécsi Cs. Levéltárból 1118-1605", *Magyar Történelmi Tár*, K: IX, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya, Pest 1861, ss. 1-96.

ISTVÁNFFY, Miklós, *Istvánffy Miklós Magyarok Dolgairól Írt Históriája*, Szerk. Kőszeghy Péter, Ford. Tállyai Pál, Balassi Kiadó, Budapest 2003.

Krzysztof Szydlowiecki Kancellár Naplója 1523-ból, Sajtó Alá Rend. Zombori István, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (Metem), Budapest 2004.

LAKATOS, Bálint, "Antonio de' Conti Moszkvai Missziója és Az 1523. Évi Bécsújhelyi Királytalálkozó", *Lymbus Magyarságtudományı Forrásközlemények*, Szerk. Ujváry Gábor, Külgazdasági és Külügyminisztérium, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományı Kutatóközpont, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Nemzetközi Magyarságtudományı Társaság, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest 2018, ss. 9-76.

Monumenta Ecclesiastica Tempora Innovatae in Hungaria Religionis Illustrantia / Egyháztörténelmi Emlékek A Magyarországı Hitújítás Korából, Szerk. Bunyıtay Vincze-Rapaics Raymund-Karácsonyi János, Szent István Társulat, Budapest 1909.

Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. Tomus Primus. Relationes Oratorum Pontificiorum, Franklin Társulat, Budapestini 1884.

Politikatörténeti Források Bátori István Első Helytartóságához (1522-1523), Közzétette: Norbert C. Tóth, Magyar Országos Levéltár Kiadványai, Budapest 2010.

Tomus Quartus Epistolarum. Legationum. Responsorum. Actionum et Rerum Gestarum; Serenissimi Principis Sigismundi Primi, Regis Polonie et Magni Ducis Lithuanie, Ed. Stanislaw Batys Gorski-Adam Tytus Działyński, A. Popliński, Poznań 1885.

3. Kitap ve Makaleler

ÁGOSTON, Gábor, “Ideológia, Propaganda és Politikai Pragmatizmus: A Habsburg-Oszmán Nagyhatalmi Vetélkedés és A Közép-Európai Konfrontáció”, *Történelmi Szemle*, K: XLV/I-II, Budapest 2003, ss. 1-24.

AULINGER, Rosemarie-MACHOCZEK-SCHWEINZER, Ursula-BURIAN, Silvia, “Ferdinand I. und die Reichstage unter Kaiser Karl V. (1521-1555)”, *Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens (Geschichte in der Epoche Karls V.)*, Hrsg. Martina Fuchs-Alfred Kohler, Aschendorff, Münster 2003, ss. 191-201.

BAJCSY-ZSILINSZKY, Endre, *Mátyás Király*, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., Budapest 1939.

BÁRÁNY, Attila, “A Horvát Végek és A Török Adriai Partraszállásának Kérdése (1480-1526)”, *Elfeledett Háborúk Középkori Csaták és Várostromok (6-16. Század)*, Szerk. Pósn László-Veszprémy László, Zrínyi Kiadó, Budapest 2016, ss. 331-362.

BEDY, Vince, *Győregyházmegye Múltjából. A Győri Székeskáptalan Története*, Győregyházmegyei Alap Nyomdája, Győr 1938.

BOGDÁN, István, *Magyarországi Űr-, Térfogat-, Súlyés Darabmértékek 1874-ig*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1991.

BÓNIS, György, *A Jogtudó Értelmiség A Mohács Előtti Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1969.

BÓNIS, György, *Hűbériség és Rendiség A Középkori Magyar Jogban*, Osiris Könyvkiadó, Budapest 2003.

C. TÓTH, Norbert, “A Magyar Királyság 1522. Évi Költségvetése”, *Pénz, Posztó, Piac. Gazdaságtörténeti Tanulmányok A Magyar Középkorról*, Szerk. Weisz Boglárka, Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2016, ss. 83-148.

E. KOVÁCS, Péter, “A Császárválasztás és Magyarország”, *Unger Mátyás Emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Mátyás Negyedszázados Egyetemi Történektanári Működése Emlékére és Születésének Hetvenedik Évfordulója Alkalmából*, Szerk. E. Kovács Péter-Kalmár János-V. Molnár László, Magyar Tudományos Akadémia, Történettudományi Intézete, Heves Megyei Levéltár, Budapest-Eger 1991, ss. 61-72.

E. KOVÁCS, Péter, “Ferdinánd Főherceg és Magyarország (1521-1526)”, *Történelmi Szemle*, K: XLV/I-II, Budapest 2003, ss. 25-44.

E. KOVÁCS, Péter, “Magyarország és Nápoly Politikai Kapcsolatai A Mátyás-korban”, *Tanulmányok Szakály Ferenc Emlékére*, Szerk. Fodor Pál-Pálffy Géza-Tóth István György, Magyar Tudományos Akadémia, Támogatott Kutatócsoportok Irodája, Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoportja, Budapest 2002, ss. 229-248.

E. KOVÁCS, Péter, *Matthias Corvinus*, Officina Nova, Budapest 1990.

FÓGEL, József, *II. Lajos Udvartartása*, 1516-1526, Hornyánszky Viktor Császári és Királyi Udvari Könyvnyomdája, Budapest 1917.

FRAKNÓI, Vilmos, *II. Lajos és Udvara*, Franklin Társulat, Budapest 1878.

HERCZEGH, Géza, *Európa Közepén és Európa Peremén Magyarország Nemzetközi Kapcsolatainak Története, 896-1945*, Mikes International, Hága 2003.

HERMANN, Zsuzsanna, “Államháztartás és A Pénz Értéke A Mohács Előtti Magyarországon: Megjegyzések Thurzó Elek Költségvetési Előirányzatához”, *Századok*, K: CIX/II, Budapest 1975, ss. 301-336.

HILGER, Wolfgang, “Die Bildnisse Ferdinands I”, *Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens (Geschichte in der Epoche Karls V.)*, Hrsg. Martina Fuchs-Alfred Kohler, Aschendorff, Münster 2003, ss. 7-34.

HÓMAN, Bálint-SZEKFŰ, Gyula, *Magyar Történet*, K: IV, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1935.

KALOUS, Antonín, *Late Medieval Papal Legation. Between the Councils and the Reformation*, Viella, Roma 2017.

KARDOS, Tibor, “Mátyás Király és A Humanizmus”, *Mátyás Király, Emlékkönyv Születésének Ötszázéves Fordulójára*, Szerk. Lukinich Imre, K: II, Franklin-Társulat, Budapest 1940, ss. 9-105.

KOHLER, Alfred, *Ferdinand I. 1503-1564. Fürst, König und Kaiser*, C. H. Beck, München 2003.

KORPÁS, Zoltán, *V. Károly és Magyarország*, Századvég Kiadó, Budapest 2008.

KOSÁRY, Domokos, *Magyar Külpolitika Mohács Előtt*, Magvető Könyvkiadó, Budapest 1978.

KUBINYI, András, “A Jagelló-kori Magyarország Történetének Vázlata”, *Századok*, K: CXXVIII/II, Budapest 1994, ss. 288-319.

KUBINYI, András, “A Magyar Állam Belpolitikai Helyzete Mohács Előtt”, *Mohács. Tanulmányok A Mohácsi Csata 450. Évfordulója Alkalmából*, Szerk. Rúzsás Lajos-Szakály Ferenc, Akadémiai Kiadó, Budapest 1986, ss. 59-99.

KUBINYI, András, “Budapest Története A Későbbi Középkorban Buda Elestéig (1541-ig)”, *Budapest Története A Későbbi Középkorban és A Török Hódoltság Idején*, Szerk. Gerevich László-Kosáry Domokos, Akadémiai Kiadó, Budapest 1973, ss. 7-240.

KUBINYI, András, “Diplomáciai Érintkezések A Jagelló-kori Magyar Állam és A Pápaság Között (1490-1526)”, *Főpapok, Egyházi Intézmények és Vallásosság A Középkori Magyarországon*, Szerk. Várszegi Asztrik-Zombori István, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest 1999, ss. 109-120.

KUBINYI, András, “Országgyűlési Küzdelmek Magyarországon 1523-1525-ben”, *Honoris Causa. Tanulmányok Engel Pál Tiszteletére*, Szerk. Neumann Tibor-Rácz György, Magyar Tudományos Akadémia Történettudomány Intézete, Budapest 2009, ss. 125-148.

KULCSÁR, Péter, *A Jagelló-kor*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1981.

LAKATOS, Bálint, “A Király Diplomatai. Követek és Követségek A Jagelló-korban (1490-1526). II. Rész”, *Történelmi Szemle*, K: LXII/II, Budapest 2020, ss. 281-362.

NEMES, Gábor, “Pápai Követek A Mohács Előtti Magyarországon”, *Századok*, K: CL/II, Budapest 2016, ss. 301-336.

NEWALD, Johann, *Niklas Graf zu Salm. Eine Historische Studie*, Buchhandlung Carl Gerold's Sohn, Wien 1879.

OBORNI, Teréz, “Die Herrschaft Ferdinands I. in Ungarn”, *Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens (Geschichte in der Epoche Karls V.)*, Hrsg. Martina Fuchs-Alfred Kohler, Aschendorff, Münster 2003, ss. 147-165.

ORTVAY, Tivadar, *Pozsony Város Története. Mellékletek Pozsony 1300-1526. Évi Történetéhez*, Stampfel Karoly Császári és Királyi Udvari Könyvkereskedő, Pozsony 1894.

PÁLFFY, Géza, “A Török Elleni Védelmi Rendszer Szervezetének Története A Kezdetektől A 18. Század Elejéig (Vázlat Egy Készülő Nagyobb Összefoglaláshoz)”, *Történelmi Szemle*, K: XXXVIII/II-III, Budapest 1996, ss. 163-217.

PÁLOSFALVI, Tamás, *Nikápolytól Mohácsig 1396-1526*, Zrínyi Kiadó, Budapest 2005.

Paula Sutter Fichtner, *Ferdinand I. Wider Türken und Glaubensspaltung*, Styria, Graz-Köln-Wien 1986.

RILL, Gerhard, *Fürst und Hof in Österreich in Österreich. Von den habsburgischen Teilungsverträgen bis zur Schlacht von Mohács (1521/22 bis 1526). Außenpolitik und Diplomatie*, Böhlau, Wien-Köln-Weimar 1993.

SCHWOB, Ute Monika, “Der Ofener Humanistenkreis der Königin Maria von Ungarn”, *Südostdeutsches Archiv*, B: LXXV/XVII-XVII, Tübingen 1974, ss. 50-73.

SUTTER FICHTNER, Paula, *Ferdinand of Austria. The Politics of Dynasticism in the Age of the Reformation*, Boulder Colo.: East European Monographs Distributed by Columbia University Press, New York 1982.

SZAKÁLY, Ferenc, “A Török-Magyar Küzdelem Szakasza A Mohácsi Csata Előtt (1365-1526)”, *Mohács. Tanulmányok A Mohácsi Csata 450. Évfordulója Alkalmából*, Szerk. Rúzsás Lajos-Szakály Ferenc, Akadémiai Kiadó, Budapest 1986, ss. 11-57.

SZÁNTÓ, Imre, *A Végvári Rendszer Kiépítése és Fénykora Magyarországon, 1541-1593*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.

THALLÓCZY, Lajos, *Jajcza (Bánság, Vár és Város) Története 1450-1527*, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Budapest 1915.

TÖRÖK, Pál, “A Mohácsi Vész Diplomáciai Előzményei”, *Mohácsi Emlékkönyv 1526*, Szerk. Lukinich Imre, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1926, ss. 141-192.

ÚJVÁRY, Zsuzsanna, *Nagy Két Császár Birodalmi Között*, Szerk. Heckenast Gusztáv, Lek. Péter Katalin, Gondolat Könyvkiadó Budapest 1984.

VÁRKONYI, Tibor, *Négy Király, Egy Szultán*, Tarsoly Kiadó, Budapest 2014.

WAKOUNIG, Maria, “Ferdinand I. und die Uskoken”, *Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens (Geschichte in der Epoche Karls V.)*, Hrsg. Martina Fuchs-Alfred Kohler, Aschendorff, Münster 2003, ss. 191-201.

WOLFRAM, Herwig-THOMAS, Christiane, *Die Korrespondenz Ferdinands I.*, B: III, Adolf Holzhausens Nachfolger, Wien 1973.

WREDE, Adolf, *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V. / (Deutsche Reichstagsakten. Jüngere Reihe III.)*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1963.

ZOMBORI, István, “Hatalom és Családi Viszály: V. Károly és I. Ferdinánd Kapcsolata”, *Világtörténet*, K: XV/II, Budapest 1993, ss. 3-14.

ZOMBORI, István, “II. Lajos Udvara-Szydlowiecki Kancellár Naplója Alapján”, *Magyar Reneszánsz Udvari Kultúra*, Szerk. R. Várkonyi Ágnes-Székely Júlia, Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1987, ss. 107-117.

TRABZON ŞEHİRİNDE NÜFUSUN GELİŞİMİ VE MEKÂNSAL DAĞILIŞI*

*Ahmet Emrah SİYAVUŞ***

*Rauf BELGE****

ÖZ

Belirli bir mekân ve zaman dilimindeki insan sayısını ifade eden nüfus, şehirlerin mekânsal gelişimini doğrudan etkileyen bir dinamizmdir. Şehirlerde nüfusun artmasına bağlı olarak konut ihtiyacı artmakta, bu da şehirlerin yatay ve dikey yönde büyümesini hızlandırmaktadır. Şehirleşme olarak bilinen bu süreçte nüfusun zamansal ve mekânsal değişiminin bilinmesi büyük önem arz eder. Bir şehrin nüfusu incelenirken, zaman içerisindeki gelişimi ve değişimi, mekânsal dağılışı ve şehirleşme üzerindeki etkileri ele alınır. Bu bağlamda, bu çalışmada Karadeniz Bölgesinin Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer alan Trabzon şehrinde nüfusun zamansal ve mekânsal değişimi ele alınmıştır. Mahallelere göre nüfusun dağılışı ve yoğunluğu görsel olarak ifade edilmiştir. Trabzon nüfusu, Cumhuriyet öncesi ve sonrası olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir. Şehrin Cumhuriyet'ten önceki nüfusu konuyla ilgili yazılmış kaynaklardan elde edilmiş; Cumhuriyet sonrası nüfusu Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) temin edilmiştir. Elde edilen veriler coğrafi bakış açısı ile analiz edilerek harita, tablo ve grafiklere dönüştürülmüş, nüfusun gelişimi ve mekânsal dağılışı ortaya konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Trabzon, Nüfus Gelişimi, Nüfus Dağılışı

POPULATION DEVELOPMENT AND SPATIAL DISTRIBUTION IN TRABZON

ABSTRACT

Population, which expresses the number of people in a certain place and period, is a dynamism that directly affects the spatial development of cities. Due to the increase in population in cities, the need for housing increases, accelerating the horizontal and vertical growth of cities. In this process known as urbanization, it is of great importance to understand the temporal and spatial changes of the population. While examining a city's population, its development and change over time, its spatial distribution, and its effects on urbanization are discussed. In the context of this study, the temporal and spatial evolution of the population in the

* Gönderim Tarihi: 30.04.2022. Kabul Tarihi: 06.06.2022.

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, İSTANBUL. emrah.siyavus@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1116-1275.

*** Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, DENİZLİ. rbelge@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9985-5485.

city of Trabzon, which is located in the Eastern Black Sea Part of the Black Sea Region, is discussed. The distribution and density of the population according to the neighbourhoods are expressed visually. The population of Trabzon has been examined under two main headings, before and after the Republic. For this purpose, it was obtained from the sources written on the subject in the period before the Republic; The post-republic population was obtained from the Turkish Statistical Institute (TUIK). The data obtained were analyzed from a geographical point of view and transformed into maps, tables, and graphics, and the development and spatial distribution of the population were revealed.

Keywords: Trabzon, Population Development, Population Distribution

Giriş

İçinde bulunulan zaman ve mekânın özelliğine bağlı olarak artan veya azalan nüfus; sınırları belirli bir mekân ve zaman dilimindeki insan sayısını ifade eder. Mekân bilimi olan coğrafya; insanların sayıları, dağılışları, hareketleri ve nitelikleri ile yakından ilgilendir.¹ Nüfusun zaman içerisindeki gelişimi ve değişimi, doğal kaynaklarla ilişkisi, toplumların gelişimi ve şehirleşmeye olan etkileri nüfus coğrafyasının bileşenlerini oluşturur.²

Nüfusun özellikle son 200 yıldaki hızlı artışıyla birlikte sosyal ve ekonomik değişimler ortaya çıkmış, bu durum kırlardan kentlere göç edilmesine zemin hazırlamıştır. Söz konusu göçlerle birlikte nüfusun doğal çevre üzerindeki baskısı artmıştır. Şehir sayısının ve şehirleşmenin artmasını sağlayan nüfusun çevre üzerindeki etkileri, miktarı ve yoğunluğu nispetinde şekillenir.³ Nüfusun niceliği ve niteliği hususunda çeşitli araştırmalar yapılmakla birlikte nüfus, insanlık tarihinin her döneminde bir güç unsuru olarak kabul edilmiş, siyasi, askeri ve ekonomik gücün sembolü olmuştur.⁴ Bu durum nüfusun iyi bir şekilde planlanıp yönetilmesiyle mümkün olabilmektedir. Bu bakımdan dinamik bir unsur olan nüfusun ve sayımlarının dünya, bölge, ülke ve hatta en küçük yerleşmeler dâhilinde incelenip bu nispette planlamaları yapılmaktadır.

Büyük nüfus kütlelerinin çeşitli nedenlerle dar bir alanda yoğunlaşması, şehirlerin kurulmasında etkili olmuştur.⁵ Zira şehirler, dar bir sahada, büyük nüfus kütlelerinin birlikte bulunduğu, geçimini temin ettiği yerleşmelerdir.⁶ Ancak şehirsiz mekân içerisinde nüfus, homojen bir şekilde dağılmamıştır.

¹ Ali Tanoğlu, *Nüfus ve Yerleşme*. 1969, s. 29.

² Ertuğrul Murat Özgür, *COG 108 Nüfus Coğrafyası*, Ankara 2011, s. 7.

³ Ali Tanoğlu, 1986, a.g.m., s. 29.

⁴ Cemalettin Şahin, “Türkiye Nüfusu”, *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*, Ed.M. Hayır Kanat. İstanbul 2016, s. 2019.

⁵ Ali Tanoğlu, “İskân Coğrafyası: Esas Fikirler, Problemler ve Metod”, *Türkiyat Mecmuası*, C: 11, İstanbul 1954, s.1-2.

⁶ Süha Göney, *Şehir Coğrafyası*, İstanbul 1984, s.1.

Nüfusun şehir içinde coğrafi dağılışını etkileyen birçok faktör bulunur. Yoğunluk, arsa değerleri, kira bedeli, erişilebilirlik, saygınlık, estetik kaygılar, gürültü ve kirlilik gibi etkenler, nüfusun şehir içindeki dağılışında önemli rol oynar.⁷

Yapılan çalışmalar, şehirleşmenin nüfusun artması ile mümkün olacağını göstermektedir. Tümertekin şehirleşmeyi; bir ülkede belirli bir zaman diliminde yaşayan nüfusun belirlenen kriterlere göre şehir kabul edilmesi ve o yerleşmedeki nüfusun artması olarak tarif etmiştir.⁸ Şehirleşmeyi doğrudan etkileyen nüfus, aynı zamanda yerleşmelerin kır ve şehir ayırımında en fazla kullanılan kriterlerden biri olmuştur. Nüfusun belli bir miktarı aşması, yerleşme içerisindeki yoğunluğu ile sosyo-ekonomik yapısı şehir ve kır ayırımında esas alınmaktadır. Bunlar içerisinde yoğunluk, şehir ve kır ayırımında en fazla kullanılan yöntemlerden biridir. Bununla birlikte şehir sınırları ve şehrsel nüfusun yoğunluğunun tespiti hususunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.⁹ Çeşitli çalışmalarda şehir nüfusu idari sınırlara göre tespit edilmeye çalışılsa da merkezden itibaren yerleşmenin süreklilik arz ettiği alanlar şehrsel nüfus kapsamında değerlendirilmelidir.

Şehrsel nüfus yoğunluğu, coğrafya, şehir planlama ve kentsel/bölgesel ekonomi alanlarında çalışan araştırmacılar tarafından ele alınmaktadır,¹⁰ çünkü arazi kullanımı, mekân kullanımı, şehir trafiği, çevre ve yaşam kalitesi vb. ile yakından ilgilidir.¹¹ Bu bakımdan yöneticiler ve politikacılar şehrsel nüfusun bilinmesi yapılacak yatırım ve planlamaları yakından ilgilendirir.¹²

Çalışma Alanı

Karadeniz kıyı gerisinde artan yükselti, nüfusun kıyı kesimlerde ve sularını Karadeniz'e boşaltan akarsular tarafından oluşturulan vadi tabanlarında ve yamaçlarında gelişmesine neden olmuştur. Batıda Melet Çayı vadisi ve doğuda Çoruh vadisi tarafından iki bölüme ayrılan Doğu Karadeniz Dağları'nın

⁷ Abdullah Uğur-Alparslan Aliagaoglu, *Şehir Coğrafyası*, Ankara 2019, s.133.

⁸ Erol Tümertekin, *Türkiye'de Şehirleşme ve Şehrsel Fonksiyonlar*, İstanbul 1973, s. 1.

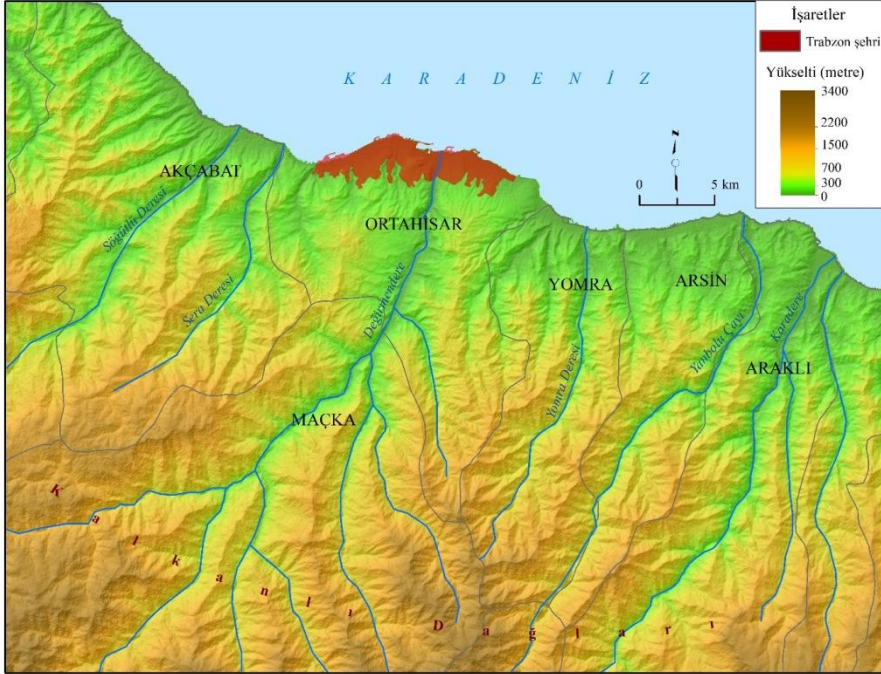
⁹ Minghong Tana-Xiubin Lia-Changhe Lu-WeiLuo-Xiangbin Kong-Suhua Ma, "Urban population densities and their policy implications in China", *Habitat International* C: 32, 2008, s. 471-484.

¹⁰ Kasanko Marjo-Barredo Cano Jose'-Lavallo Carlo-Mccormick Niall-Demicheli Luca-Sagris Valentina-Brezger Arne, "Are European cities becoming dispersed? A comparative analysis of 15 European urban areas", *Landscape and Urban Planning*, C: 77, S: 1-2, s.111-130.

¹¹ Roberto Camagni, Maria Cristina Gibelli, Paolo Rigamonti, "Urban mobility and urban form: The social and environmental costs of different patterns of urban expansion", *Ecological Economics*, C: 40, 2002, s. 199-216; Lin Li, Yohei Sato, Haihong Zhu, "Simulating spatial urban expansion based on a physical process", *Landscape and Urban Planning*, C: 64, 2003, s. 67-76.

¹² Yuming Fu, C.Tsuriel Somerville, "Site density restrictions: Measurement and empirical analysis", *Journal of Urban Economics*, C: 49, 2001, s.404-423.

merkez ilçe, doğuda ve güneydoğuda Yomra, güneybatıda Maçka, batıda Akçaabat ile hemhudut olup kuzeyde Karadeniz ile çevrelenmiştir (Harita 1). Trabzon ilinin 18 ilçesinden 334.228 nüfusu ile en kalabalığı olan Ortahisar, aynı zamanda ilin idari merkezidir. Ortahisar ilçesi, yaklaşık 190 km²'lik yüzölçüme sahip olup, doğu-batı yönünde Karadeniz'e olan kıyısı 22 km'dir. Çalışma sahası, Ortahisar ilçesinin kıyı kesiminde yer alan şehrsel alandan ibarettir.



Harita 2. Trabzon şehri ve yakın çevresinin yükselti basamakları

Trabzon'un işlek limana sahip olması ve deniz yoluyla ticareti yapılan ürünlerin Anadolu ve İran'a kadar ulaştırılmasında üstlendiği rol sayesinde ilkçağlardan bu yana önemini koruyan bir yerleşme olmuştur. Nitekim uzun bir dönem Trabzon, "İran-Kafkasya ve Erzurum" üzerinden gelen transit ticaret malların Avrupa'ya, Tuna üzerinden deniz yoluyla gelen malların ise doğuya ulaştırılmasında önemli bir toplanma ve dağıtma merkezi olmuştur.¹⁵ Sahip olduğu geniş hinterlandı sayesinde Osmanlı döneminde Samsun'dan Gümüşhane'ye kadar uzanan geniş bir vilayetin merkeziydi.¹⁶ Günümüzde de

¹⁵ Hayati Doğanay, "Trabzon'da Nüfus Hareketleri ve Göçler", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S: 15, Erzurum 1986, s.124

¹⁶ Mehmet Bayartan, "Kentsel Fonksiyonlar ve Trabzon Örneğinde Özel Fonksiyonların Kentsel Gelişime Etkileri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: 1, S: 2, Trabzon 2007, s. 128

liman fonksiyonu ile ön plana çıkan şehir, bünyesinde barındırdığı üniversite ve çeşitli sanayi kuruluşları ile Doğu Karadeniz'in en gelişmiş şehri durumundadır.

Çalışma sahasını teşkil eden Trabzon şehri 42 mahalleden oluşup yaklaşık 24 km²'lik bir alana sahiptir. Araştırma alanı doğuda Çimenli Mahallesi ile başlayıp batıda 1 Nolu Beşir Mahallesi'ne kadar devam etmektedir. Şehrin en güneyinde yer alan nokta ise Soğuksu Mahallesi'nin güney yarısıdır. Söz konusu 42 mahallenin bir kısmının idari sınırlarının tamamı çalışma sahası içerisinde yer alırken, Çukurçayır gibi bazı mahallerin idari sınırlarının bir bölümü şehrsel alan dışında kalmaktadır. Şehrin doğu-batı yönündeki uzunluğu 22 km olup, kuzey-güney doğrultusundaki genişliği farklılık göstermekle birlikte maksimuma ulaştığı alan 3,2 km'dir. Nüfusun artmasıyla birlikte şehrin güney yönündeki gelişimi devam etmektedir.

Veri ve Yöntem

Bu çalışmada Trabzon şehri nüfusunun gelişim evreleri ve bunlara sebep olan faktörler ele alınmıştır. Nüfusun Cumhuriyet öncesi ve sonrasındaki gelişimi, mahallelere dağılışı ve yoğunluğu incelenmiş; bunlar üzerinde etkili olan unsurlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. 2012 yılında çıkartılan 6360 sayılı Büyükşehir Yasası'nın ardından ilin tamamı şehir olarak kabul edilmiş olsa da çalışma sahasını teşkil eden şehrsel alan, nüfus ve fonksiyon gibi coğrafi kriterler göz önünde bulundurularak tespit edilmiştir. Şehrsel nüfus yoğunluğu tespit edilirken TÜİK'in belirlemiş olduğu idari sınırlar yerine coğrafi kriterler doğrultusunda belirlenen şehir sınırı ve bu sınırlar dâhilindeki nüfus esas alınmıştır. Yerleşmenin daimî olduğu ve merkezi sahadan itibaren süreklilik arz ettiği mahalleler çalışma sahasına dâhil edilmiştir. Bu bağlamda uydu görüntüleri ile mahalle sınırları Coğrafi Bilgi Sistemleri ortamında üst üste bindirilmiş, böylece şehrsel alanlara denk gelen mahalleler tespit edilmiştir.

Çalışma yürütülürken; tarihi kaynaklar, konuyla ilgili literatür, Devlet İstatistik Enstitüsü'nden (DİE) alınan genel nüfus sayımları ve TÜİK'in adrese dayalı nüfus kayıt sisteminden istifade edilmiştir. Çalışma nüfusun gelişimi, dağılışı ve yoğunluğunu gösteren harita, tablo ve grafiklerle desteklenmiştir. Haritalar oluşturulurken ArcGIS 10.8 yazılımından yararlanılmıştır.

Cumhuriyet Öncesi Trabzon Şehri Nüfusu

Yaklaşık 5 bin yıldır farklı kavimlere ev sahipliği yapmasına karşın, Trabzon nüfusuna ilişkin istatistiki veriler Osmanlı dönemine dayanmaktadır. Trabzon ve çevresi Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle birlikte bölgedeki Türk ve Müslüman nüfusu hızlı bir şekilde artmıştır. Önceleri sancak merkezi olan şehir, 1650'lerden sonra Trabzon eyaletinin merkezi durumuna gelmiştir. 19. Yüzyılda idari yapılanmasında birtakım değişiklikler olmuş, merkez sancağıyla birlikte 5 sancaklı vilayetin merkezini teşkil etmiştir. 1916-1918 yılları arasında işgale uğrayan şehir, 1920 yılında TBMM'nin açılmasının ardından il statüsüne

geçmiştir.¹⁷ Siyasi alanda ve idari taksimatta meydana gelen değişiklikler nüfusun gelişimi üzerinde etkili olmuştur.

Trabzon'un fethinden sonra şehrin nüfusuyla ilgili bilgi veren ilk arşiv 1486 tarihli, 828 numaralı Trabzon Tahrir Defteri'dir. Söz konusu kayıtlara göre şehrin nüfusu 7.575 olup bunların 5.500'ünü gayrimüslim, 2.075'ini Müslüman nüfus oluşturmuştur (Tablo 1). 1532 yılına gelindiğinde şehrin nüfusu 7.750'ye çıkmıştır. 1583 yılında ise şehirdeki Müslüman nüfusu artarak 6.100'e yükselmiş bu durum şehrin toplam nüfusunun 11.000'e çıkmasını sağlamıştır. 1681-1683 yıllarında yapılan tahminlere göre şehirde 8.000 Müslüman, 5.000 gayrimüslim olmak üzere yaklaşık 13 bin kişi yaşamıştır. 18. yüzyılın sonunda aradan geçen zamana rağmen şehrin nüfusunda bariz bir değişiklik olmamış toplam nüfus 14.000'e yaklaşmıştır. 1834-1835 Nüfus Defteri'ne göre şehrin nüfusu %70'i Müslüman olmak üzere toplamda 25.000'e yükselmiştir.¹⁸

1880 yılında 34.300 olan Trabzon şehir nüfusu, 1893 yılına gelindiğinde 28.600'e düşerken 1903 yılında tekrar 33.000'e kadar çıkmıştır. Özellikle Müslüman nüfusta meydana gelen dalgalanmalar şehrin nüfusunu etkilemiştir. Bu dönemde savaşların yaşanması, erkek nüfusun silahaltına alınması ve salgın hastalıklar nüfustaki dalgalanmayı artıran unsurlardır. Bununla birlikte şehrin I. Dünya Savaşı'na kadar işgale uğramaması ve yaşanan salgın ve doğal afet gibi nüfusu olumsuz etkileyecek hadiselerin; liman sayesinde yapılan sevkiyatlarla minimize edilmesi kitlesel göçlerin engellenmesini sağlamıştır.¹⁹

Yıllar	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
1486	2.075	5.500	7.575
1532	1.720	6.030	7.750
1583	6.100	4.900	11.000
1683	8.000	5.000	13.000
1794	9.000	5.000	14.000
1835	17.500	7.500	25.000
1880	21.500	12.800	34.300
1890	19.500	15.500	35.000
1893	16.000	12.600	28.600
1903	18.000	15.000	33.000

Tablo 1. Cumhuriyet öncesi Trabzon şehri nüfusu (1486-1903)
(Bostan, 2018; Günaçtı, 2017).

¹⁷ Nurettin Çakıcı, *Trabzon'un Demografik Yapısı (1923-1950)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Trabzon 2014, s. 5

¹⁸ Hanefi Bostan, "XV-XIX. Yüzyıllarda Trabzon Şehir Nüfusu, Nüfusun Yükseliş ve Düşüş Nedenleri", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C: 6, S: 13, 2018, s. 128-134

¹⁹ Yusuf Günaçtı, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Trabzon'a Göçler: Göç, Demografik Hareketlilik ve Değişim Üzerine Bir Kent Örneği (1877 – 1930)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2017, s. 114-120

Cumhuriyet Döneminde Trabzon Şehri Nüfusu

Cumhuriyet dönemi öncesinde yaşanan hadiseler nüfusun gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Öncelikle 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla deniz ticareti yolunun başka bir yöne kayması, 1883 yılında Batum-Tiflis-Bakü demir yolunun inşa edilmesiyle Batum limanının aktif olmaya başlaması, I. Dünya Savaşı esnasında 2 yıl süren (1916-1918) Rus işgali, yerli Ermeni ve Pontus komitacıların mezalimi ve çeşitli salgın hastalıkların buna eklenmesi Trabzon şehrinin eski ihtişamını kaybetmesine, dolayısıyla nüfusunda gerilemeler olmasına neden olmuştur.²⁰ Bununla birlikte Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan mübadele süreci ve doğal afetler nüfusun gelişimini etkileyen diğer unsurlardır.

Yukarıda zikredilen hadiselerden dolayı Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımı olan 1927 yılında Trabzon şehrinin nüfusu önceki dönemlere göre azalarak 25.000'in altında kalmıştır. Nüfus artışıdaki dalgalanma 1950 yılına kadar sürmüş, nüfus miktarı 30.000 civarında seyretmiştir. Bu durum yıllık nüfus artışı oranı ve hızına da yansımıştır. 1935 ve 1940 yıllarında %2'lerde olan artış oranı, 1945 yılında nüfusun gerilemesiyle-%1,8'e düşmüş, 1950 yılında tekrar %2,8'e çıkmıştır. Yıllık artış hızı da aynı şekilde 1945 yılında -%0,19'a düşerken, 1950'de %0,26'ye yükselmiştir. 1950'ye kadar nüfusta yaşanan dalgalanmalarda etkili olan başlıca unsurlar; mübadele göçleri, Cumhuriyet öncesinde yaşanan savaşlardaki erkek nüfus kaybı, II. Dünya Savaşı'nın etkileri, şehir merkezinde yeterli derecede sanayi kuruluşlarının olmayışı ve nüfusun önemli bir bölümünün kırsal alanda ikamet etmesidir.

1950'lerden sonra ülke genelinde olduğu gibi Trabzon'da da kırdan kente olan göçler artmıştır. Trabzon şehrinde limanın modernize edilmesi, balık yağı ve fındık kırma makinelerinin tesisi sanayi faaliyetlerine öncülük etmiştir. Bu durum 1955 yılında ilk kez şehir nüfusunun 40.000 üzerine çıkmasını ve bu tarihten sonra daima artmasını sağlamıştır. Bu dönemde mutlak artış miktarı 10.120'ye ulaşmış olup, yıllık artış hızı %0,42,8 gibi oldukça yüksek bir seviyeye çıkmıştır. Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin kurulması ve ilerleyen yıllarda artış trendinin devam etmesiyle 1975 yılında nüfus 100.00'e dayanmıştır. 1955-1975 yıllar arasındaki 5 yıllık sayım dönemlerinde, nüfusun mutlak artış miktarı 10.000'in üzerinde seyrederken, artış oranı %4, artış hızı ise %0,40'ların üzerinde gerçekleşmiştir (Tablo 2). Bir sonraki sayım dönemi olan 1980'de 100.000'i geçmiştir. Bahsi geçen 5 yıllık dönemdeki mutlak artış miktarı 11.193 olup, yıllık artış oranı %2,3, artış hızı ise %0,21,8'dir. 1980-1990 yılları arasında nüfus artışı hızlanmış 10 yıllık devredeki mutlak artış miktarı 35.000'i geçmiştir. Özellikle 1985 yılı Cumhuriyet döneminde nüfusun artış oranı ve hızı bakımından zirve yaptığı dönemdir. Zira söz konusu 5 yıllık devrede yıllık artış oranı %6,2, yıllık artış hızı ise %0,54'tür. 1990 yılına gelindiğinde bir önceki döneme göre nüfus artışında kayda değer bir değişiklik olmadığı görülmektedir.

²⁰ Metin Tuncel, "Bugünkü Trabzon", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C: 41, İstanbul 2012, s.303. Doğanay, "Trabzon'da Nüfus Hareketleri...", s. 132.

Nüfus artışının gerçekleştiği 5 yıllık devreler düşünüldüğünde %0,3 artış oranı ve %2,7 artış hızı bakımından en düşük değerler ile karşılaşılmaktadır. Bu düşüşler mutlak nüfus artışının azaldığı anlamına gelmemeli, sadece artış hızındaki oransal düşüşleri işaret etmektedir. Ülke genelinde şehirli nüfusun artışında kırdan kente yapılan göçlerin etkisi hâkim unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Trabzon'da ekonomik sebeplerden dolayı kırsal yörelerden itilen nüfus için şehir merkezi daimî bir çekim alanı oluşturamamış, bu durum söz konusu nüfusun başka illere uzun mesafeli göçlerine neden olmuştur.²¹

Sayım Yılları	Nüfus Miktarı	Değişim Miktarı	Yıllık Artış Oranı (%)	Yıllık Artış Hızı (%) ²²
1927	24.634	-	-	-
1935	28.713	4.079	2,4	19,2
1940	32.789	4.076	2,8	26,5
1945	29.824	-2.965	-1,8	-19
1950	33.990	4.166	2,8	26,2
1955	42.110	10.120	4,8	42,8
1960	53.039	10.929	5,2	46,1
1965	65.516	12.477	4,7	42,3
1970	80.795	15.279	4,7	41,9
1975	97.210	16.415	4,1	37
1980	108.403	11.193	2,3	21,8
1985	142.008	33.605	6,2	54
1990	143.941	1.993	0,3	2,7
2000	214.949	71.008	4,9	40,1
2007	228.826	13.877	0,9	8,9
2010	234.063	5.237	0,8	7,5
2015	277.149	43.086	3,7	33,7
2021	288.375	11.226	0,7	6,6

Tablo 2. Trabzon şehri nüfus gelişimi (1927-2021)
(DİE, 1927-2000 ve TÜİK, 2007-2021).

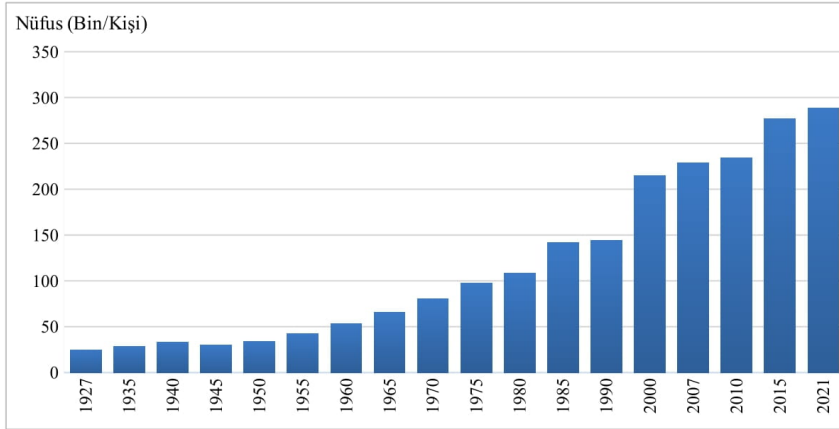
1990 yılından sonra nüfus sayımlarının 10'ar yıllık devrelerde yapılması kararlaştırılmıştır. Trabzon şehrinin 2000 sayımına göre nüfusu 214.949 çıkmıştır. Şehrin nüfusu 200.000 bandını aşarken, 10 yıllık sayım devreleri baz alındığında 71.008 ile en yüksek mutlak artış miktarına ulaşmıştır. Bu artışın oransal karşılığı %4,9 iken, artış hızı %40,1'dir. Bahsi geçen 10 yıllık devredeki

²¹ Doğanay, "Trabzon'da Nüfus Hareketleri...", s. 134.

²² Nüfus artış hızı hesaplamaları TÜİK'in kullanmış olduğu formüller ile yapılmıştır.

artış üzerinde Türkiye-Gürcistan sınırındaki Sarp Sınır Kapısı'nın açılması, dağılan Sovyetler Birliği ülkeleriyle yeni ticari ilişkilerin kurulması etkili olmuştur. Söz konusu gelişmelerle birlikte şehir eski canlılığına kavuşarak nüfusunda belirgin bir artış oldu. Liman üzerinden yapılan ticaret, şehirde kurulan Rus pazarı ve çeşitli şirketler Trabzon şehrinin bölgesel ölçekteki önemini daha da artırdı.²³

2006 yılında çıkartılan 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu ve 2005 yılında çıkan Türkiye İstatistik Kanunu çerçevesinde yerleşim yerlerinin nüfus bilgilerinin güncel kalması ve nüfus hareketlerinin düzenli bir şekilde incelenebilmesi için Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ne (ADNKS) geçilmiştir. 2007 yılında ADNKS'den elde edilen verilere göre Trabzon şehrinin nüfusu 228.826'dır. 2000 yılından 2007'ye kadar geçen 7 yıllık süreçte mutlak artış miktarı 13.877 olmuşken, artış oranı %0,9 olarak hesaplanmıştır (Grafik 1 ve 2).

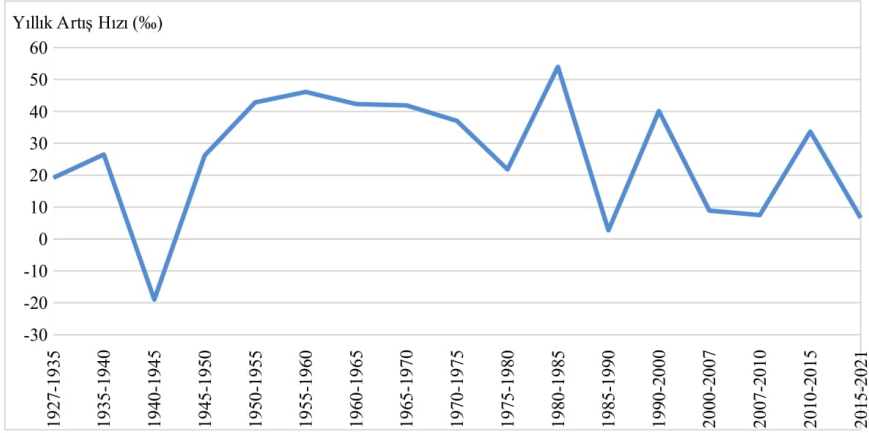


Grafik 1. Trabzon şehrinde nüfusun gelişimi (1927-2021).

2012 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı yasa ile 750.000'in üzerinde nüfusa sahip olan illerin büyükşehir belediyesi olması yönünde karar alınmıştır. Araştırma sahasının da içinde yer aldığı Trabzon ili söz konusu kriterleri sağladığı için büyükşehir statüsüne yükseltilmiştir. Bu yasayla birlikte merkez ilçede yer alan köy ve belediyeler mahalle statüsüne geçirilmiş, ilçenin tamamı şehir olarak kabul edilmiştir. Ancak bu çalışmada, Ortahisar ilçesinin kıyı kesiminde yer alan şehrsel alanda ikamet eden nüfus, şehir nüfusuna dâhil edilmiştir. 2015 yılında 42 mahalleyi içine alan şehrsel alandaki nüfus 277.149'dur. 2010-2015 yılları arasındaki 5 yıllık devrede şehrin nüfusu 43.086 kişi artmıştır. Bunun oransal karşılığı %3,7 iken artış hızı %33,7'dir. 2021 yılına gelindiğinde ise şehrin nüfusu bir önceki döneme göre 6 yılda 11.226

²³ Tuncel, *a.g.e.*, s. 302; Doğanay, "Trabzon'da Nüfus Hareketleri...", s. 135.

artarak 288.375'e yükselmiştir. Şehirdeki imar alanlarının azalması ve arsa fiyatlarının artmasından dolayı şehirli nüfusun artışında yavaşlama meydana gelmiştir. Ayrıca şehirden köylere yapılan tersine göçler²⁴ de bu durum üzerinde etkili olmuştur.



Grafik 2. Trabzon şehrinde nüfus artış hızı (1927-2021).

Nüfusun Mekânsal Dağılışı ve Yoğunluğu

Bir yerleşmedeki nüfusun dağılışı ve yoğunluğu üzerinde fiziki ve beşerî coğrafya faktörleri etkilidir. Topografik özellikler, yükselti, iklim, bitki örtüsü, toprak ve litolojik özellikler nüfusun mekân üzerindeki dağılışını doğrudan etkileyen fiziki unsurlardır. Nüfusun dağılış düzeninde sanayi tesisleri, tarım alanları, yer altı kaynakları, göçler ve ulaşım ağı gibi beşerî faktörlerin etkisi bulunmaktadır.²⁵

Çalışma sahasını teşkil eden Trabzon şehrinde, fiziki ve beşerî faktörler nüfusun dağılışı üzerinde denetleyici unsur olarak karşımıza çıkar. Nitekim kıyı gerisinde yer alan plato sahasından dolayı nüfus kıyı sahasında, vadi tabanlarında ve hafif eğimli yamaçlarda toplanmıştır. Ayrıca şehrin yerleştiği alanda bulunan denizel taraçalar şehrin ve ulaşım ağlarının doğu-batı yönünde gelişmesini sağlayarak doğrudan nüfusun dağılışına etkilemiştir. Bunun yanında limanın bulunduğu alan ve buna bağlı olarak gelişen ticari faaliyetler, şehrin çekirdek sahasını ve onun etrafında nüfusun yoğunlaşmasına zemin hazırlamıştır. 1963 yılında Esentepe Mahallesi'nde öğretim faaliyetlerine başlayan Karadeniz Teknik Üniversitesi de şehrsel nüfusun dağılışı ve yoğunluğuna etkileyen diğer bir unsur olmuştur.

²⁴ Tersine göç kavramı için bakınız: Hasan Kara, İbrahim Gökburun, "Bir Tersine Göç Örneği: Kadioğluçiftliği Köyü (Kahramanmaraş)", *International Social Sciences Studies Journal*, C: 4, S: 26, 2018, s.5546-5560.

²⁵ Şahin, a.g.e., s. 227.

mahallelerine doğru dağılmıştır. Boztepe'nin güneyinde plato sathına yerleşmiş durumda olan Çukurçayır, 31.937 kişi ile nüfusun en fazla olduğu mahalledir. Özellikle 2000'li yıllarda söz konusu mahalleye yapılan toplu konutlar nüfusun artmasını sağlamıştır. Merkezi sahada nüfusun artmasıyla birlikte şehir, topografyanın müsaade ettiği ölçüde kıyı gerisinde ve batı istikametinde gelişim göstermiş olup söz konusu alanda ikamet eden nüfusun sayısı artmıştır. Şehrin batı bölümünde yer alan İnönü, Yenimahalle, Fatih, Yeşiltepe, 2 Nolu Erdoğan, 3 Nolu Erdoğan, Aydınlikevler, Soğuksu, Toklu, Karşıyaka, 2 Nolu Beşir mahalleleri şehirli nüfusun yayılımı gösterdiği sahayı teşkil etmektedir. Son olarak Akyazı Mahallesi'nin doğusunda yer alan 1 Nolu Beşir Mahallesi, nüfusun batıdaki gelişim gösterdiği sınırı teşkil etmektedir.

Değirmendere'nin oluşturduğu kıyı ovasının batısında yer alan Sanayi Mahallesi'nde sanayi alanlarının geniş yer kaplaması, nüfusun az olmasına (1.776 kişi) neden olmuştur. Derenin batısında yer alan 2 Nolu Bostancı Mahallesi'nde bulunan alışveriş merkezi ve gerisinde Kalkınma Mahallesi'nin yerleştiği yamaçta tekrardan nüfusun arttığı görülür. Bunun doğusunda bulunan Üniversite Mahallesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi'ne bağlı kampüslerin faaliyete geçmesiyle nüfusun arttığı bir mahalle olup, günümüzde 14.569 kişi ikamet etmektedir. Yine şehrin doğusunda Değirmendere'nin kolları tarafından parçalanmış vadilerin arasında kalan sırtlara yerleşen Konaklar ve Pelitli mahalleleri nüfusun dağılışı gösterdiği diğer alanlardır. Şehrin doğu sınırını teşkil eden Pelitli, 22.052 nüfusu ile Çukurçayır Mahallesi'nden sonra 2. kalabalık mahallesini oluşturmaktadır. Mahalle sınırları içerisinde yer alan Avrasya Üniversitesi ve çeşitli tesisler nüfusun artmasını sağlamıştır.

Şehirdeki insan ve mekân ilişkisini daha iyi ortaya koyabilmek için nüfus yoğunluğuna başvurulur. Zira nüfus ile alan arasındaki ilişkiyi ifade eden nüfus yoğunluğu, birim alandaki nüfus miktarının bulunmasıyla elde edilir. Nüfus yoğunluğu hesaplanırken çeşitli yöntemler kullanılabilir. Bunlar arasında en yaygın olanı aritmetik nüfus yoğunluğudur. Belli bir nüfusun belirli bir alana eşit olarak dağıtılmasıyla elde edilir. Başka bir ifadeyle bir idari üniteye km^2 'ye düşen nüfus miktarıdır.²⁶ Bir şehrin nüfus yoğunluğunu ortaya koyabilmek için öncelikle şehir sınırları belirlenip daha sonra bu alanda yaşayan nüfusa bölünmesi gerekir.²⁷ Trabzon şehrinde de nüfus yoğunluğu ele alınırken idari sınırlardan ziyade yerleşmenin süreklilik arz ettiği meskûn sahada ikamet eden nüfusun yüzölçümüne oranı hesaplanmıştır.

Trabzon şehrinin yüzölçümü $24 km^2$ olup, bu alanda yaşayan nüfus miktarı 288.375'tir. Buna göre Trabzon şehrinin nüfus yoğunluğu yaklaşık 12.015'tir (Tablo 3). Trabzon şehrinde nüfus yoğunluğunun dağılışı incelediğimizde nüfus dağılışı haritasında olduğu gibi seyrek ve yoğun nüfuslu alanlar karşımıza çıkmaktadır. Şehrsel alan dâhilindeki yüzölçümü küçük,

²⁶ Hayati Doğanay, *Türkiye Beşerî Coğrafyası*, İstanbul 1997, s. 210.

²⁷ Hamid Sadi Selen, "Türkiye'de Köy Yerleşmeleri ve Şehirleşme Hareketleri", *Türk Coğrafya Dergisi*, C: 7-8, Ankara 1945, s. 110.

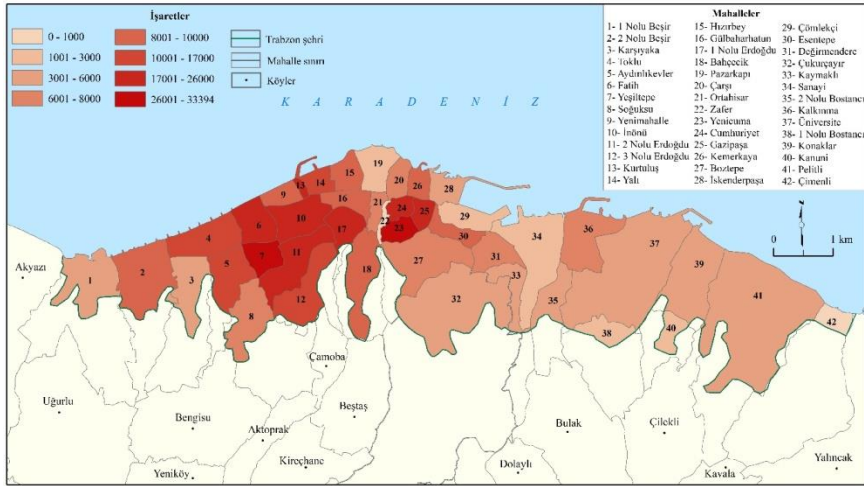
nüfusu ise fazla olan mahallerde nüfusun yoğun olduğu görülür. Trabzon şehrinde nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu mahalle Yenicuma'dır. 0,2 km² yüzölçüme sahip olan mahallede km²'ye düşen kişi sayısı 33.394'tür. Ortalama nüfus yoğunluğunun 12.015 olduğu düşünüldüğünde Yenicuma Mahallesi'nin oldukça yüksek yoğunluğa sahip olduğu anlaşılr. Bu yoğunluğa oldukça yakın olan Yeşiltepe Mahallesi'nde km²'ye düşen kişi sayısı 33.239'dur. Şehrin merkezi sahasında yer alan ve Yenicuma Mahallesi'ne komşu olan Gazipaşa ve Cumhuriyet nüfus yoğunluğunun 20.000'den fazla olduğu mahallelerdir. Zağnos Vadisi'nin batısında yer alan 1 Nolu Erdoğan, 2 Nolu Erdoğan, Fatih ve İnönü mahallelerinde nüfus yoğunluğu 20.000 ve üzerindedir. Bahsi geçen mahallelerin batısında yer alan Toklu ve Aydınlikervler nüfusun ikinci dereceden yoğun olduğu mahallelerdir.

Mahalle Adı	Nüfus Miktarı (2021)	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus Yoğunluğu (kişi/km ²)
Yenicuma	6.995	0,2	33.394
Yeşiltepe	9.689	0,3	33.239
Gazipaşa	4.042	0,2	25.775
1 Nolu Erdoğan	8.320	0,4	23.247
Kurtuluş	1.046	0,1	22.866
Cumhuriyet	3.335	0,2	22.383
Fatih	9.239	0,4	22.269
2 Nolu Erdoğan	13.310	0,7	20.041
İnönü	10.583	0,5	19.975
Aydınlikervler	13.622	0,9	16.646
Yalı	3.295	0,2	14.737
3 Nolu Erdoğan	13.972	1	14.598
Toklu	8.170	0,6	13.072
Kemerkaya	1.839	0,2	9.835
2 Nolu Beşir	16.356	1,7	9.761
Bahçecik	12.154	1,3	9.662
Gülbaharhatun	2.448	0,3	9.365
Yenimahalle	1.869	0,2	9.356
Hızırbey	2.542	0,3	9.299
Esentepe	2.225	0,2	9.201
Ortahisar	1.080	0,2	7.200
Değirmendere	2.657	0,4	7.032
Boztepe	8.397	1,2	6.894
Çarşı	1.430	0,2	6.532
Soğuksu	13.093	2,1	6.401
Kalkınma	4.697	0,8	6.212
Üniversite	14.569	2,6	5.650
Kaymaklı	4.260	0,8	5.644
İskenderpaşa	1.742	0,3	5.630
Pelitli	22.052	4	5.555
Karşıyaka	8.478	1,6	5.245

Konaklar	5.261	1,1	4.662
2 Nolu Bostancı	3.608	0,8	4.639
Çukurçayır	31.937	7,1	4.474
1 Nolu Beşir	10.927	2,8	3.908
Kanuni	2.212	0,8	2.914
Pazarkapı	1.041	0,4	2.653
Sanayi	1.776	1,1	1.597
Çömlekçi	563	0,4	1.575
1 Nolu Bostancı	1.615	1,6	1.016
Zafer	48	0,1	797
Çimenli	1.861	3,3	562
Trabzon şehri	288.375	24	12.015

Tablo 3. Trabzon şehrinde nüfusun mahallelere göre dağılışı ve yoğunluğu

Trabzon şehrinin tarihi nüvesini oluşturan ve aynı zamanda merkezi iş sahası sınırları içerisinde yer alan Ortahisar, Hızırbey, Gülbaharhatun, Çarşı, Kemerkaya ve İskenderpaşa km²'ye düşen kişi sayısının 5.000 ila 10.000 arasında değiştiği mahallelerdir. Yine zikredilen alanda yer alan ve tarihi dönemlerden bu yana ticari faaliyetlerin yürütüldüğü Pazarkapı, aynı zamanda Trabzon Limanı'nın yer aldığı Çömlekçi ve Trabzon Büyük Sanayi Sitesi'nin bulunduğu Sanayi Mahallesi'nde yerleşme daha sınırlı olup nüfus yoğunluğu 3.000 kişi/km²'nin altındadır.



Harita 4. Trabzon'da Nüfus Yoğunluğu, 2021.

Trabzon şehrinde kıyı gerisine doğru gidildikçe nüfus yoğunluğu azalmaktadır. Bunun yanı sıra iç kesimde plato sathı üzerinde yer alan Çukurçayır, en fazla nüfusu barındıran mahalle olmasına rağmen yüzölçümü oldukça geniş olduğu için km²'ye düşen kişi sayısı 4.474'tür. Aynı durum şehrin doğusu için de söz konusudur. 2 Nolu Bostancı, Kalkınma, Üniversite,

Konaklar, Kanuni, Pelitli km^2 'ye düşen kişi sayısının 7.000'in altında olduğu üçüncü dereceden nüfus yoğunluğuna sahip mahallelerdir. Zağnos Deresi'nin oluşturduğu vadi tabanına yerleşmiş ve $0,1 \text{ km}^2$ 'den daha küçük olan Zafer Mahallesi'nde yerleşmenin sınırlı oluşundan dolayı nüfus yoğunluğu oldukça düşük olup km^2 'ye 797 kişi düşmektedir. Söz konusu mahalle, kentsel dönüşüm kapsamına alınmasından dolayı nüfusun büyük bir kısmı şehrin farklı bölgelerine taşınmıştır. Şehrin doğu sınırını teşkil eden Çimenli Mahallesi ise 562 kişi/km^2 ile nüfus yoğunluğunun en düşük olduğu mahalledir (Harita 4).

Sonuç ve Tartışma

Çalışmaya konu olan Trabzon şehri, tarihi çağlardan bu yana konumu, limanı, geniş hinterlandı, mutedil iklim şartları, müstahkem mevkiye oluşu, birçok medeniyet tarafından tercih edilen bir yerleşme olmasını sağlamıştır. Şehir nüfusuna ilişkin en eski kayıtlara Osmanlı döneminde ulaşılmaktadır. 1486 yılında 7.500 civarı olan nüfus şehrin gelişmesiyle birlikte Cumhuriyet öncesinde 30.000'ini geçmiştir. Cumhuriyet dönemi öncesinde yaşanan savaşlar ve mübadeleler nüfusun azalmasına sebebiyet vermiş, 1927 yılında 25.000'in altına düşmüştür. 1950 yılına kadar nüfusta meydana gelen dalgalanmalar bu tarihten sonra ülke genelinde olduğu gibi şehir lehine istikrarlı bir şekilde artmaya başlamıştır. 1980 yılında 100.000'i geçen nüfusun 1985 yılında artış hızı zirve yaparak %54'e yükselmiştir. İlerleyen yıllarda Sarp Sınır Kapısı'nın açılması, Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla ticari faaliyetlerin bir bölümünün Trabzon ve çevresine kayması, Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin öğrenci sayısının artması ve sanayi faaliyetlerinin gelişmesiyle 2021 yılında nüfus 300.000'e dayanmıştır. Ancak son yıllarda şehirli nüfus artış hızı azalmıştır. Bu durumun çeşitli sebepleri olmakla birlikte son dönemde merkezden köylere yapılan tersine göçler, farklı illere göç edilmesi, çeşitli gerekçelerle ikametlerin şehirden köylere alınması ve şehirde konut yapılacak alanların sınırlı olmasıdır. Ayrıca farklı ülke ve şehirlerde ikamet eden Trabzonluların ikincil konutlarının fazlalığı daimî olarak ikamet etmek amacıyla gelen nüfusu olumsuz etkilemektedir. Nitekim yaklaşık 100.000 konutun olduğu şehirde 40.000'den fazla ikincil konut bulunmaktadır. Hâlihazırdaki hane halkı sayısı 3,2 iken, mevcut konut stoku ile nüfus oranlaması yapıldığında bu değer 2,24'e kadar inmektedir. Söz konusu hane halkı ortalamasına göre ikincil konutların daimî olarak kullanılması durumunda şehrin nüfusuna 120.000'den fazla nüfusun ekleneceği göz önünde bulundurularak planlamalar yapılmalıdır.

Trabzon şehri günümüzde yaklaşık 24 km^2 'lik bir alana sahip olup, nüfusu 288.375'tir. Bu alan dâhilindeki aritmetik nüfus yoğunluğu 12.015 kişi/km^2 'dir. Şehrin tarihi çekirdeğini oluşturan mevkiye tarihi doku ve iş yerlerinden dolayı nüfus daha seyrek olup, bu merkez etrafında yoğunluk kazanmıştır. Şehrin en fazla nüfusa sahip mahallesi 31.937 ile Çukurçayır iken, en yoğun nüfuslu mahallesi 33.394 kişi/km^2 ile Yenicuma'dır.

Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nin hazırlamış olduğu 1/100.000 Çevre Düzeni Planı ve 1/50.000 Ölçekli İl Çevre Düzeni Planının Nüfus

Projeksiyonları ve Plan Nüfus Kabulü ‘ne göre 2040 yılında Trabzon şehri nüfusunun 640.000 olması beklenmektedir. Bölgesel ölçekte hizmet ve turizm merkezi olan şehirde yapılacak planlamalar bu nispette değerlendirilmelidir. Günümüzde nüfusun güneye doğru yayılış gösterdiğini göz önünde bulundurarak bu bölgedeki tarım sahalarının, sel ve heyelan riski barından noktaların tespit edilip yerleşmeye açılmaması gerekir. Ayrıca tarihi dokuya zarar vermeden yapılacak şehir planlamaları nüfusun dağılışı ve yoğunluğunun daha uygun şekilde olmasını sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

ARDEL, Ahmet, “Trabzon ve Civarının Morfolojisi Üzerine Gözlemler”, *Türk Coğrafya Dergisi*, C:1, Ankara 1943, ss.71-85.

BAYARTAN, Mehmet, “Kentsel Fonksiyonlar ve Trabzon Örneğinde Özel Fonksiyonların Kentsel Gelişime Etkileri”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C:1, S: 2, Trabzon 2007, ss. 123-136.

BOSTAN, Hanefi, “Fetihten Yunan İsyanına Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinin Demografik Yapısı”. *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Serander Yayınları, Trabzon 2007.

BOSTAN, Hanefi, “XV-XIX. Yüzyıllarda Trabzon Şehir Nüfusu, Nüfusun Yükseliş ve Düşüş Nedenleri”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C: 6, S: 13, 2018, ss. 121-154.

ÇAKICI, Nurettin, *Trabzon’un Demografik Yapısı (1923-1950)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Trabzon 2014.

DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (DİE), *Genel Nüfus Sayım Sonuçları*, Ankara 1927-2000.

DOĞANAY, Hayati, “Trabzon’da Nüfus Hareketleri ve Göçler”, *Atatürk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S: 15, Erzurum 1986, ss. 123-136.

DOĞANAY, Hayati, “Trabzon’un Doğal Çevre Özellikleri ve Başlıca Sonuçları”, *Trabzon 2006*, Trabzon 2006.

DOĞANAY, Hayati, *Türkiye Beşerî Coğrafyası*, İstanbul 1997.

GÖNEY, Süha, *Şehir Coğrafyası*, İstanbul 1984.

GÜNAÇTI, Yusuf, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Trabzon’a Göçler: Göç, Demografik Hareketlilik ve Değişim Üzerine Bir Kent Örneği (1877-1930)* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Ankara 2017.

KARA, Hasan-GÖKBURUN, İbrahim, “Bir Tersine Göç Örneği: Kadioğluçiftliği Köyü (Kahramanmaraş)”, *International Social Sciences Studies Journal*, C: 4, S: 26, 2018, ss.5546-5560.

LIN, Li-SATO, Yohei-ZHU, Haihong, “Simulating spatial urban expansion based on a physical process”, *Landscape and Urban Planning*, C: 64, 2003, ss. 67–76.

MARJO, Kasanko- BARREDO CANO, Jose'- CARLO, Lavallo – MCCORMICK^, Niall- LUCA, Demicheli-VALENTINA, Sagris – ARNE, Brezger, “Are European cities becoming dispersed? A comparative analysis of 15 European urban areas”, *Landscape and Urban Planning*, C: 77, S: 1–2, 2005, ss.111–130.

ÖZGÜR, Ertuğrul Murat, *COĞ 108 Nüfus Coğrafyası*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Coğrafya Bölümü Ders Notları. Ankara 2011.

CAMAGNİ, Roberto-GİBELLİ, Maria Cristina-RİGAMONTİ, Paolo, “Urban mobility and urban form: The social and environmental costs of different patterns of urban expansion”, *Ecological Economics*, C: 40, 2002, ss. 199–216.

SELEN, Hamid Sadi, “Türkiye’de Köy Yerleşmeleri ve Şehirleşme Hareketleri”, *Türk Coğrafya Dergisi*, C: 7-8, Ankara 1945, ss. 97-108.

ŞAHİN, Cemalettin, “Türkiye Nüfusu”, *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*, (Ed. M. Hayır Kanat), İstanbul 2016, ss.219-249.

TANA, Minghong-XİUBİN, Lia- LU, Changhe- LUO, Wei- KONG, Xiangbin-SUHUA, Ma, “Urban population densities and their policy implications in China”, *Habitat International*, C: 32, 2008, ss.471-484.

TANOĞLU, Ali, “İskân Coğrafyası: Esas Fikirler, Problemler ve Metod”, *Türkiyat Mecmuası*, C: 11, İstanbul 1954,s s.1-35.

TANOĞLU, Ali, *Nüfus ve Yerleşme*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1969.

TUNCEL, Metin, “Bugünkü Trabzon” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C: 41, İstanbul 2012, ss.302-304.

TÜMERTEKİN, Erol, *Türkiye’de Şehirleşme ve Şehirselleşme Fonksiyonları*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1973.

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK), Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Sonuçları. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109> (Erişim Tarihi: 01.04.2022).

UĞUR, Abdullah-ALİAĞAOĞLU, Alparslan, *Şehir Coğrafyası*, Nobel Yay. Ankara 2019.

YUMING, Fu-SOMERVİLLE, C. Tsurriel, “Site density restrictions: Measurement and empirical analysis”, *Journal of Urban Economics*, C: 49, 2001, ss.404–423.

SAMSUN'DA BASILMIŞ BİR TİYATRO: *İNTİBAH-I MİLLÎ**

Orçun AYDOĞDU**

ÖZ

Samsun, Meşrutiyet'in (1908) tekrardan yürürlüğe konmasıyla edebî eser sayısı bakımından gelişmiştir. Tiyatro, şiir ve roman gibi pek çok tür Samsun'da neşredilmiştir. Remzi-i Ayntabî'nin yazdığı *İntibah-ı Millî* de Samsun'da basılan kitaplardandır. Basım yılı tam olarak bilinmemesine rağmen 1911 yahut 1912'de neşredildiği anlaşılan eser, Samsun'da basılan ilk tiyatro kitaplarındandır. Osmanlı Devleti'nin çöküşünü anlatması ve gençlere öğütler vermesi bakımından önemlidir. Yazara göre önemli olan halkın bilinçlenmesi sağlamaktır. Bu sayede sonraki nesiller de aydınlanacak ve Osmanlı Devleti'nin mevcut kötü durumu ortadan kalkacaktır. *İntibah-ı Millî* de başlıca üç kahraman vardır: Necdet Efendi, Fikret Efendi ve İsmet Efendi. Her üç kahraman da farklı dünya görüşünü temsil etmektedir. Böylece yazar dönemindeki görüşleri metne yansıtmıştır. Sonuç olarak söylenebilir ki *İntibah-ı Millî*, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü anlatması bakımından önemlidir. Çalışmaya konu eser, gerek şahıs kadrosu gerekse de devrin sosyal ve siyasi olaylarından hareketle incelenip metin Latin harflerine aktarılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *İntibah-ı Millî*, Meşrutiyet, Remzi-i Ayntabî, Samsun, Tiyatro

A THEATER PRINTED IN SAMSUN: *İNTİBAH-I MİLLÎ*

ABSTRACT

Samsun grows into a big town after the constitutional monarchy comes into force. Theatres were opened; poetry volumes and novels were published in Samsun. *İntibah-ı Millî*, a play written by Remzi-i Ayntabî, was among these books. Although its publication date is unknown, it is thought that it appeared in 1911 or 1912. It was one of the first published plays. Even though its aesthetic quality can be questionable, it is an important work that represents the fall of the Ottoman Empire, and teaches some lessons to youth. The play considerably increased public awareness. The play conveys its message and tried to enlighten the youth to restore the country. Necdet Efendi, Fikret Efendi and İsmet Efendi, three central characters in *İntibah-ı Millî*, represent different perspectives and attitudes in a way that represents the opinions of the period. The study concludes that *İntibah-ı Millî* is an important literary achievement concerning its narrative and thematic

** Arş Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, AĞRI. orcun-aydogdu@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4029-9743

quality and portrays the characters in the face of collapse of the Ottoman Empire. This study also reviews the social and economic events of the period and how it was first transcribed into Latin.

Keywords: Constitutional Monarchy, *İntibah-ı Millî*, , Remzi-i Ayntabî, Samsun, Theatre

Giriş

Tiyatro, Eski Yunancada “theatron” kelimesinden türeyip “izleyici yeri” anlamına gelmektedir.¹ Türk tiyatrosunun temeli ise geleneksel Türk halk tiyatrosu üzerinden şekillenmiştir. Karagöz, orta oyunu, köy seyirlik oyunları ve kukla gibi geleneksel oyunlar uzun süre Türk tiyatrosunun merkezini oluşturmuştur. Genel kabule göre Türk tiyatrosunun Batı’ya yönelimi 1839 Tanzimat Fermanı’yla gerçekleşmiştir. Lakin eldeki veriler belirtilen tarihten çok önceleri de Batılı manada tiyatroya yönelişin olduğunu göstermektedir. Örneğin IV. Mehmed devrinde Edirne’de yapılacak bir şenlik için Venedik’ten opera topluluğu getirilmek istenir. III. Selim’in döneminde, 16 Mayıs 1797’de, padişahın özel yazmanı Ahmed Efendi’nin günlüğüne yazdığı ifadeler, Osmanlı’nın operayla tanıştığını göstermektedir. Aynı dönemde biri sarayda diğeri ise saray dışında olmak üzere iki tane geçici tiyatronun varlığı bilinmektedir.² Görüldüğü üzere Tanzimat’tan önce Türk tiyatrosunun Batı’ya yönelimi başlamıştır. Batılı manada ilk tiyatro Şinasi’nin Şair Evlenmesi görülmesine rağmen Şinasi’den çok önce de Batılı manada tiyatronun varlığı bilinmektedir. Ermeni harfli Türkçe tiyatrolar Şinasi öncesini göstermesi bakımından önemlidir.³

Şinasi’nin Şair Evlenmesi ve sonrasında kaleme alınan metinler umumiyetle halkın sorunlarını dile getirmeyi amaçlamıştır. Özellikle Namık Kemal, Cemaleddin Harzemşah’a yazdığı önsözde Türk tiyatrosunun henüz olgunluk çağına erişmediğini söyleyerek “*Başka bir yerde de demiştim, tiyatro eğlencedir. Fakat eğlencelerin en fâidelisidir. Çünkü tebliğ-i merâmda havass-ı zahirenin şiddet-i infî’âl ve kuvvet-i intikalde cümlesine faik olan nazarı sâmi’aya teşrîk ettiği için fikir ve vicdâna iki vâsıta ile te’sirini icrâ eder. Bu cihetlerle tiyatrolar eğlencelik mâhiyetinden ayrılmakla berâber, memâlik-i mütemeddinenin inkılâbât ve terakkîyâtına neşriyâtın cümlesinden ziyâde hizmetler eylemiştir*” cümlesini kurar.⁴ Buradan hareketle Tanzimat Dönemi

¹ Aziz Çalışlar, *Tiyatronun ABC’si*, İstanbul 1993, s. 5.

² Metin And, *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu*, Ankara 1972, s. 21.

³ Yervant Baret Manok, *Doğu ile Batı Arasında San Lazzaro Sahnesi*, İstanbul 2013.

⁴ Namık Kemal, *Cemaleddin Harzemşah*, Haz. Oğuz Öcal, Ankara 2005.

tiyatrosunun sosyal bir amaç taşıdığı ve halkı bilgilendirmek üzerine şekillendiği söylenebilir.

II. Meşrutiyet Dönemi, Türk tiyatrosu için bir dönüm noktası sayılabilir. 23 Temmuz 1908’de Meşrutiyet’in tekrardan yürürlüğe girmesiyle halk, sokaklara akın eder. Tiyatro ise adeta II. Abdülhamid ve istibdadı eleştirmek için bir vasıta hâline gelir.⁵ Bu dönemde amaçlananların başında geçmişî kötülemek gelir. Meşrutiyet’in yeniden ilan edilmesinden iki gün sonra, Tepebaşı Amfi Tiyatrosu kiralanıp istibdad döneminde yasaklanan oyunların bir kez daha oynandığı görülür.⁶ Alemdar Yalçın’ın tespitiye göre, dönemin siyasî atmosferine kapılarak popüler metinlerin yazılması ve tiyatro muharririnin olmaması nedeniyle II. Meşrutiyet döneminde çok sayıda tiyatro kaleme alınmasına rağmen birinci sınıf tiyatro metninin az bulunduğu görülmektedir.⁷

Remzi-i Ayntabî’nin kaleme aldığı *İntibah-ı Millî* de bu dönemin bir ürünüdür. Metnin amacı, yaşanan vahim olayların tekrarlanmamasını ve devletin eski şanlı günlerine dönme ümidini yansıtmaktır. Yazar hakkında elimizde bir belge yahut bilgi olmamasına rağmen Antepli olduğu anlaşılmaktadır.

İntibah-ı Millî, Samsun’da Şems Matbaası’nda basılmıştır. Basım yılı kitabın üzerinde yazmamaktadır ama içeriğinden hareketle 1911/1912 yılında neşredildiği anlaşılmaktadır. “*Doksan sene evvel Yunanlılar ilan-ı istiklal ettiler*” ve “*bugün Balkan’ın 35 senelik kuvvetli bir hükûmeti olan bizim Bulgaristan’ın*” gibi ifadelerin yer alması metnin 1911 yahut 1912 yılında basıldığını göstermektedir. Samsun’da Türkler tarafından çıkarılan ilk gazetenin 1908’de yayın hayatına girdiği düşünüldüğünde, *İntibah-ı Millî*’nin Samsun’da neşredilen ilk tiyatro metinlerinden olduğu söylenebilir. Antepli Remzi’nin kitabın mukaddimesinde “*kendisine bir mevki-i mümtaz tutmuş bu şehirde bir tek tiyatro kitabı bile bulunamadı*” demesi de yargıyı destekler niteliktedir.

Metnin girişinde “*İntibah-ı Millî Niçin ve Nasıl Yazıldı?*” başlıklı bir mukaddime vardır. Yazar bu bölümde metni neden yazdığını ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Rüşdî Kızlar Mektebi’nin açılması için yardım kampanyası başlatılır. Yardımların içinde bir tane de tiyatro metninin olması istenir. Böylece hem metnin telifinden hem de oyunun oynanması sonucunda gelen ücretten okulun açılmasına katkı sağlanacaktır.

Yazara göre Samsun’da tiyatro kitabı olmamasının yanı sıra tiyatrodan anlayan genç sayısı da oldukça azdır. Bundan dolayı Antepli Remzi yazdığı metinde halkı bilinçlendirmeye çalışır. Ona göre bilinçli ve bilgili nesil olursa devletin beka tehlikesi ortadan kalkacaktır. Ayrıca müellifin düşüncesine göre Çin, Fransız, Alman ve Japon gibi her türlü milletin ruh hâliyle milli düşüncesini dile getiren eserler olmasına rağmen Türklüğü alakadar eden bir tek eser yoktur. Bu yokluğun verdiği elem üzerine geçmişte yaşananları, günümüzde olanları ve gelecekte aksedebilecekleri düşünerek olayları tarafsız ve gerçeğe uygun bir şekilde

⁵ Metin And, *Başlangıcından 1983’e Türk Tiyatro Tarihi*, İstanbul 2015, s. 115.

⁶ Metin And, *Meşrutiyet Dönemi Türk Tiyatrosu*, Ankara 1971, s. 15.

⁷ Alemdar Yalçın, *II. Meşrutiyette Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, Ankara 2002, s. 37-38.

kaydedip *İntibah-ı Millî*'yi meydana getirir. Mukaddimenin sonunda ilk defa bir tiyatro metni yazdığını belirten Remzi-i Ayntabî, metinde görünecek hatalardan dolayı özür dilememektedir. Onun beklediği üslubu güzel, millî değerleri anlatan değerli eserlerin oluşmasıdır: “*Müddet-i ömrümde ilk defa bu vadide bir eser yazdığım için meslek-i hazıramla hiç de alaka olmayan böyle bir mahsulün ezher cihet muhtaç-ı himmet olduğunu bildiğimden erbab-ı iktidar ve kemâlden afv ve merhamet değil; değerli eserler, millî gayeler telkin eden parçalar dilerim.*”⁸ Alıntidan hareketle söylenebilir ki Antepli Remzi için önemli olan millî duyguların gelecek nesle aktarılmasıdır. Amacı sanatıyla anılmak değil, anlattığı konuyla gelecek nesilleri bilinçlendirmeye çalışıp hatırlanmaktır. *İntibah-ı Millî*’den önce herhangi bir tiyatro metni yazmadığını söylemesi de metnin edebî yönden üstün bir eser olmadığını sezdirme amacı gütmektedir.

Olay Örgüsü ve Özeti

İntibah-ı Millî, 51 sayfa ve altı perdeden oluşmuştur. Birinci perde Fikret Efendi, Muallim Nusret Efendi ve Necdet Efendi arasında gerçekleşir. İlk perdede olaya giriş yapan yazar, metnin Fikret Efendi ile oğlu Necdet Efendi’nin çatışmasıyla şekilleneceğini sezdirir. Fikret Efendi’nin ilim ve bilimi savunduğu oğlunun ise eğlenceye ve işrete düşkünlüğü ilk perdeden anlaşılır. İkinci perdede Sabri Efendi, Necdet Efendi ve Miloş vardır. Yazarın amacı ikinci perdeden hareketle devletin yıkılışını göstermektir. Necdet Efendi, on beş yaşlarında bir genç olmasına rağmen kumarhane ve işretle meşguldür. İlim ve fenle meşgul olmayan Necdet, kendisi gibi düşünen Sabri’yle arkadaş olur. Miloş ise Osmanlı’dan ayrılan Sırları temsil etmektedir. Görüldüğü üzere üç kahraman da eğlenceye düşkün yahut eğlence sayesinde maddi gelir elde eden kişilerdir. Böylece yazar Osmanlı Devleti’ndeki gençlerin cehaletini, Osmanlı’dan ayrılarak devlet kurmuş olanların ise nasıl gayretle çalıştıklarını ortaya koyar. Üçüncü perdenin kahramanları Fikret Efendi, İsmet Efendi ve Hidayet Efendi’dir. Böylece yazar İsmet Efendi’yi sahneye taşır ve istenen ideal Türk gencini göstermeyi hedefler. Bu bakımdan üçüncü perdenin *İntibah-ı Millî* için bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Fikret Efendi’nin mirasını bırakmak istediği İsmet Efendi metne dahil olur. Sonraki perdelerdeki akış da buna bağlı olarak şekillenir. Fikret Efendi ile İsmet arasındaki konuşmalar, devletin önemini, insanların çalışması ve okuması gerektiğini gösteren cümlelerden oluşur. Dördüncü perde ise on beş sene sonrasını anlatmakla beraber İsmet, Midhat ve Petrof arasında geçmektedir. Petrof’a karşı Osmanlı Devleti’ni savunan İsmet ve Midhat, yaşanan elem dolu olaylara göndermede bulunur. Böylece devletin geçmişini unutmamasını ve gelecekte benzer kötü olayların yaşanmaması için yapılması gerekenleri gösterir. Bu bakımdan dördüncü perdenin okuyucuya ders verme mahiyetinde olduğu söylenebilir. Beşinci perdenin kahramanları İsmet, Necdet ve Midhat’tır. Yazar Necdet’in pişmanlığını göstermek ve kahramandaki dönüşümü anlatabilmek için bu

⁸ Remzi-i Ayntabî, *İntibah-ı Millî*, Samsun ty, s. 4.

perdeyi oluşturmıştır. Necdet hatasını anlar ve pişmanlığını dile getirir. İsmet ve Midhat da ona yardımcı olmaya çalışır. Böylece beşinci perdenin çatışma üzerinden değil, uzlaşma üzerinden şekillendiği söylenebilir. Son perdeyse Necdet'in iç buhranını anlatır. Babasının nasihatlerini dinlemeyen Necdet'in perişan hâli ve babasından özür dilemek için onun mezarına gidişi temsil edilir. Böylece yazar kahramanında bir dönüşüm gerçekleştirmiş ve onun üzerinden gençlere mesaj vermek istemiştir.

Netice itibariyle Antepli Remzi'nin kaleme aldığı *İntibah-ı Millî*, Osmanlı Devleti'nin düştüğü buhranı açık ve net bir şekilde ortaya koymaya çalışan ve gelecek nesillere öğüt vermeyi amaçlayan bir metindir.

Sahıs Kadrosu

İntibah-ı Millî'de üç temel kahraman söz konusudur. Kahramanlar arasında bir ilişki kurulabilmesine rağmen her biri kendi içerisinde farklı bir görüşü temsil etmektedir. Osmanlı Devleti'nde var olan insan profilleri tiyatroya aksetmiştir. Bir tarafta vatanın selametini düşünen Fikret Efendi diğer tarafta babasının parasını kumarhanede yiyen Necdet Efendi bir taraftaysa kumarhane müdavimleri üzerinden para kazanan azınlıkların temsilcisi Miloş Efendi söz konusudur. Görülüyor ki Osmanlı'nın yaşadığı toplumsal çeşitlilik metne yansımıştır. Bu sayede tiyatronun sosyal ve siyasî olaylardan beslendiği söylenebilir. *İntibah-ı Millî*'deki üç kahraman şunlardır: Fikret Efendi, Necdet Efendi ve İsmet Efendi. Bunların yanı sıra Nusret Efendi, Hidayet Efendi, Sabri Efendi ve Petrof Efendi gibi yan kahramanlar da söz konusudur.

1. Fikret Efendi: Tiyatronun başkahramanlarından Fikret Efendi, kırk yaşlarında Abanî sarık, yakalı kürk ve kırmızı kuşakla tanınan Rumeli zenginlerindendir. Osmanlı Devleti'nin çöküşünü doğru tespit eden kişilerdendir. Devletin kurtuluşunu eğitimde ve ekonominin geliştirilmesinde görür. Ona göre yetkin hocaların yetiştirilmesi yetkin gençlerin ortaya çıkması demektir. Böylece hastane, mektep ve fabrika gibi mekânlar kurularak ekonominin gelişmesi sağlanacaktır.

Fikret Efendi'ye göre insanlar eğlenceye düşkündür. Kendisinin hiçbir şey yapmamasına rağmen ona duyulan saygının şehit olan birinin ailesine yahut fakir birini besleyen kişiye gösterilmemesinde şikayetçi olan Fikret Efendi, oğlu Necdet'in eğitime önem vermektedir. Çünkü ona göre devletin devamını gençler sağlayacaktır. Bundan dolayı onlara her türlü ilmin öğretilmesi ve okutulması gerekmektedir.

Fikret Efendi'nin düşüncesinde vatanın selameti çocuğunun selametinden önce gelmektedir. Yegâne amacı vatanın terakkisidir. Bu uğurda oğlu Necdet'e söylediği "*Ben seni çetin yollardan geçilen bir saray-ı saadete götürürken, sen yapma çiçeklerle bezenmiş bir harabe-i sefaletle gidiyorsun*" cümlesi⁹ oldukça önemlidir. Saadet sarayına ulaşmanın yolu, çalışmak ve okumaktır. Bundan

⁹ Remzi-i Ayntabî, a.g.e, s. 12.

dolayı oğlu Necdet'in kumarhaneye gitmesine şiddetle karşıdır. Böyle kötü bir huyun devletin yıkılışına sebep olacağını düşünür: “Yılan küçük iken öldürülür, ağaç yaş iken eğilir. Yara başlangıcında tedavi edilmezse kangren olur. Bu babda en cüzi bir ihmâl telifisi mümkün olmayan felaketler doğurur” cümlesini¹⁰ söyleyerek bakış açısını ortaya koyar. Üzerinde durduğu konuya çalışmadır. Tiyatrodaki konuşmalarının sonunu “çalışalım, çalışalım, çalışalım” tekrarıyla bitirir.

Necdet kumardan vazgeçmeyince Fikret Efendi onu evlatlıktan reddeder. Babalık vazifesini yerine getirdiğini düşünen Fikret Efendi, oğluna servet bırakmayışından dolayı huzur duyar. Oğlunun yerine çalışma hırslı olan İsmet'i varis seçen Fikret Efendi, hem servetinin iyi bir şekilde kullanılmasını temin etmiş hem de istediği portrede bir varise sahip olmuş olur.

Sonuç olarak söylenebilir ki Fikret Efendi, Osmanlı Devleti'nin çöküş nedenlerini anlamış biridir. Bu uğurda kendisinden sonra gelenleri yetiştirmeye çalışmış ve bütün imkanlarını terakki için sarf etmiştir.

2. Necdet Efendi: Fikret Efendi'nin on beş yaşlarındaki oğludur. Batı'nın kötü alışkanlıklarını edindiği için “zübbe” tipinin bir örneğidir. *Araba Sevdası*'ndaki Bihruz Bey'in ya da *Kıralık Konak*'taki Servet Bey'in *İntibah-ı Millî*'deki karşılığıdır. Babasının nasihatlerini dinlemez. Onun için önemli olan eğlenmektir. Özel hocalardan ders almasına rağmen bir yolunu bularak derslere devam etmeyip kumarhaneye gitmiştir. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde karşılaşılan insan portresinin tiyatroya yansımış hâli olduğu söylenebilir.

Necdet Efendi, iradesiz bir kahramandır. Parası olmamasına rağmen teyzesinin kızının nişan hediyesi olan inciyle kumar oynar ve kaybeder. Bu da onun hem dirayetsizliğini hem de eğlenceye düşkünlüğünü göstermesi bakımından mühimdir.

İntibah-ı Millî'de dönüşüm gösteren tek kahraman Necdet'tir. Babasının evlatlıktan reddetmesi üzerine zor günler yaşayan Necdet Efendi, ilerleyen yıllarda hatasını anlar. Lakin yazar, Necdet Efendi'yi yokluğa ve açlığa terk eder. Yalın ayak, uzun saç ile sakal ve yırtık bir kıyafetle tasvir edilen kahramanın ağzından çıkan şu cümleler, kahramandaki dönüşümü göstermesi bakımından önemlidir: “Ah sefalet! Bugün bu müessesenin mâliki, müdürü ben olacaktım. Kapısından bile titreyerek girdiğim bu darü'l-irfan, bu bâb-ı fazilet ve hamiyet olsun bana iki lokma ekmek verecek mi? Bir darü'l-hayr olan birçok evler, aileler şenleten şu müessesede babasından merdûd, hem cinsinden menfûr, zelil, müsrif bir şahsa hürmet etmeyecek mi?”¹¹ Hatasını anlayan Necdet için son pişmanlık fayda vermemiştir. Babası Fikret Efendi'den özür dilemek için onun mezarına gider ve “pederim rızamı bahşet ve kucağını aç”

¹⁰ Remzi-i Ayntabî, a.g.e, s. 14.

¹¹ Remzi-i Ayntabî, a.g.e, s. 41.

diyerek seslenir. Yaptıklarının pişmanlığıyla kendisini öldürmek ister ama Midhat ile İsmet'in gelmesi bu ölümü engeller.

Nihayetinde söylenebilir ki Necdet Efendi “ahlakça yozlaşmış”tır.¹² Lakin geç de olsa hatasını anlamıştır. Bu bakımdan Peyami Safa'nın *Fatih Harbiye*'sindeki Neriman'a benzediği söylenebilir. Remzi-i Ayntabî'nin amacı yozlaşan insan profilini Necdet Efendi üzerinden anlatmaktır. Bunda da başarılı olduğu söylenebilir.

3. İsmet Efendi: Ayakkabı boyacılığı yapan on iki yaşlarında bir yetimdir. Fikret Efendi'nin servetini emanet ettiği kişidir. Yokluğu görüp vatan mefhumunun anlamını bildiği ve eğitime önem verdiği için Fikret Efendi'nin hayranlığını kazanmıştır. Yazarın istediği gençliği İsmet Efendi üzerinden şekillendirdiği söylenebilir. Bu bakımdan “zübbe” Necdet Efendi'nin karşısına konumlandırılan bir kahramandır. Fikret Efendi'nin servetine sahip olduktan sonra İsmet'in kişiliğinde herhangi bir değişim söz konusu olmamıştır. Serveti, eğitim ve öğretim uğruna kullanmıştır. Böylece yazarın İsmet Efendi üzerinden okuyucuya ders vermek istediği söylenebilir.

İsmet Efendi'nin Türk halkına ümitle bağlandığı söylenebilir. Ona göre var olan bütün sıkıntılar geçecek ve Osmanlı Devleti yeniden eski şanlı günlerine dönecektir. Bu düşüncelerini şöyle dile getirir: “*Bu millet ölmemiştir. Bugün tereddüt ve cehl içinde sürüklenen bu milletin damarlarında akan cevelan eden kanın, Sultan Süleymanların, Yavuz Selimlerin, Fatih Mehmedlerin kanıdır.*”¹³ Görülüyor ki İsmet Efendi'nin Türk halkından beklentileri oldukça fazladır. Kahramanın bakışında, var olan bütün sıkıntıların geçeceği ve devletin tekrardan şahlanacağı düşüncesi hâkimdir. Bu bağlamda İsmet Efendi'nin ideal Türk gencini temsil ettiği söylenebilir. Dönemin gençliğinden beklenen vasıflar, İsmet Efendi üzerinden anlatılmıştır.

Sonuç olarak söylenebilir ki *İntibah-ı Millî*'de başlıca üç kahraman vardır: Fikret Efendi üzerinden yokluğu görüp geleceğin ilim ve fenle şekilleneceğini düşünen aydın portresi anlatılırken Necdet Efendi üzerinden Batı'nın kötü alışkanlıklarını benimseyip devletini önemsemeyen “zübbeler” temsil edilmiştir. İsmet Efendi'ye özlenen ve istenen Türk gencidir. Anlaşıyor ki toplumda var olan üç kesim de metne yansımıştır. *İntibah-ı Millî*'deki başkahramanları beslemek için yardımcı kahramanlardan faydalanılmıştır. Örneğin Fikret Efendi'nin eğitime önem verdiğini göstermek için Nusret ve Hidayet Efendi'ye başvurulurken Necdet Efendi'nin kumara düşkünlüğünü göstermek için Sabri Efendi ve Miloş'tan faydalanılmıştır. İsmet Efendi'nin yanındaysa Midhat Efendi yer almaktadır. Netice itibarıyla Antepli Remzi, kahramanları halkı aydınlatmak uğruna adeta bir araç olarak metnin uygun yerlerinde kullanarak kurgunun genişlemesini sağlamıştır.

¹² Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İstanbul 2001, s. 260.

¹³ Remzi-i Ayntabî, a.g.e, s. 23.

Sosyal-Siyasi Olaylar

İntibah-ı Millî, bir devrin panoramasıdır. Osmanlı Devleti'nin yükseliş devrinden çöküş devrine kadar geçen pek çok önemli olay tiyatro metnine yansır. Bu bakımdan Antepli Remzi'nin dönemin sosyal ve siyasî olaylarını bildiği söylenebilir. Yazarın Antepli Remzi üzerinden amaçladığıysa millete bağlı ve vatanını seven eğitilmiş gençler yetiştirerek devletin bekasını sağlamaktır. Metne yansıyan olaylar başlıca üç kategoride toplanabilir: İsyanlar/Savaşlar, İltimas/Sefahat ve Eğitim.

1. İsyanlar/Savaşlar: Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı devletin “en uzun yüzyılı” hüviyetini taşımaktadır.¹⁴ Hem yenileşmenin hem de yenileşme karşıtlığının bir arada bulunduğu bir yüzyılda, Osmanlı Devleti birçok savaş ve isyanla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bunun sonucu olarak imparatorluk giderek zayıflamış ve eski gücünü kaybetmiştir. *İntibah-ı Millî*'yi kaleme alan Antepli Remzi de yaşanan olaylara hâkimdir. Gerek yaşayarak gerekse de okuyarak devletin çöküşünü görmüştür. Bunun sonucu olarak da kaleme aldığı tiyatro metninde belirli isyanlara ve savaşlara göndermede bulunmayı tercih etmiştir.

İntibah-ı Millî'de üzerinde en çok durulan isyan Bulgar ve Sırp İsyanı'dır. Bulgarların ve Sırp'ların isyan etmesinde ve ardından da bağımsızlığına kavuşmalarında Rusya'nın etkin bir rolü vardır.¹⁵ Metne yansıyan boyutuyla, sonradan bağımsız olan bu devletler, Osmanlı Devleti'ne meydan okuyabilecek güce gelmiştir. Balkan Harpleri yaşanan trajediyi açık bir şekilde göstermiştir. Antepli Remzi de Miloş karakteri üzerinden Sırp'ların ekonomik yönden gelişirken Osmanlı'nın geri kalmışlığını ortaya koyar. Benzer bir kullanım Bulgarlar üzerinden de gerçekleşir. Bulgarlar'ın bağımsızlığını kazanmalarının üzerinden henüz dört beş sene geçmesine rağmen Osmanlı'ya meydan okuyabilecek bir hâle gelmesinden şikayetçi olan Antepli Remzi, bu durumu Osmanlı'nın olaylardan ders çıkarmamasına bağlar. *İntibah-ı Millî*'deki şu satırlar yazarın düşüncesini ortaya koymaktadır: “*Viyana kapılarından Avrupa'ya titreten, sırf bir kahramanlık için I. Fransuva'yı, Şarlken'in elinden kurtaran çünkü Türklerin evladı hiç olmazsa vücud-ı pakinden ayrılan aza-yı mütefessih ve mülevvese derecesindeki Yunanlılar, Bulgarlar, Sırp'lar kadar olsun çalışmazlarsa esarete bile lâyık görülmez.*”¹⁶ Alıntından anlaşıldığı üzere yazar, geçmişle hâli mukayese ederek devletin geldiği vahim durumu ortaya koymaya çalışır. Çöküşten ders çıkararak eski şanlı günlerin geri gelmesi için çalışılması gerektiğini düşünür.

Bulgar ve Sırp İsyanı dışında Tunus ve Cezayir'de çıkan isyanlar, Yunanistan İsyanı ve Romanya İsyanı da *İntibah-ı Millî*'de anlatılmıştır. Yazarın tiyatro metnini bu gibi isyanlarla derinleştirmesinin nedeni, Osmanlı Devleti'nin

¹⁴ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1991, s. 11.

¹⁵ Charles-Barbara Jelavich, *The Establishment of The Balkan National States 1804-1920*, Washington 1977, s. 31.

¹⁶ Remzi-i Ayntabî, a.g.e, s. 30.

bir zamanlar var olan gücünü ortaya koymaktır. Gücün yerini çöküşün almasıyla isyanlar ortaya çıkmış ve topraklar birer birer gitmiştir. Böylece Antepli Remzi olaylardan ders alınarak benzer olayların bir daha yaşanmaması için çalışılması gerektiğini ortaya koyar.

İsyanların yanı sıra yaşanan savaşlar da *İntibah-ı Millî*'de görülmektedir. En çok üzerinde durulan savaş 93 Harbi ve onun sonucunda yaşanan Rumeli'nin Osmanlı Devleti'nden kopuşudur. Türk edebiyatında 93 Harbi'nin ayrı bir yeri vardır. 93 Harbi bazı romanlarda bir motif bazı romanlarda da tema hüviyetinde akseder. Örneğin Midhat Cemal Kuntay'ın Üç İstanbul'undaki Adnan Bey, 93 Harbi sonrasında İstanbul'a göçen muhacirlerdendir. Savaşın olumsuzlukları romanın başında ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Ruslara göre 93 Harbi, Türklerin yok edilme savaşıdır.¹⁷ Bu durumun farkında olan Antepli Remzi de Fikret Efendi'nin oğlunu hedef alarak kurduğu şu cümleler üzerinden hem 93 Harbi'nin nasıl bir felaket olduğunu hem de Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığını açıklamaktadır: “*Şu koca Rumeli'nin en münbit kısmının, en kıymetdar parçasının nasıl ve niçin elimizden çıktığını soruyorum. Fakat yine tahsilden nefret ediyor, çalışmayı bilmiyor, beğenmiyor. Onun için çalışmak, Şeytan'ın imanı kabulü kadar güç!*”¹⁸ Anlaşıldığı üzere 93 Harbi müellif için oldukça mühimdir. Ona bakarak ders alınması ve bir daha aynı kötülüklerin yaşanmaması gerekmektedir.

93 Harbi haricinde Mısır'ın İngiltere tarafından işgal edilmesi ve Trablusgarp Harbi de metne yansımıştır. Donanma-yı Hümayun'un zor durumda olması ve geçmişte pek çok defa yakılması da (Çeşme, Sinop ve Navarin) tiyatroya aksetmiştir. Yazarın önerisi donanmanın güçlendirilmesidir. Böylece tiyatronun arka planı kapsamlı bir şekilde hem isyanlardan hem de savaşlardan hareketle oluşturulmuştur. Nihayetinde söylenebilir ki Antepli Remzi, Osmanlı Devleti'ni etkileyen isyanları ve savaşları *İntibah-ı Millî*'ye yansıtmıştır. Bunu yaparken tarihî bir metin yazmadığının farkında olduğundan savaşlara ve isyanlara eserin uygun yerinde, adeta bir motif hüviyetinde, kullanır.

2. İltimas/ Sefahat: Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hazırlayan önemli etmenlerden biri iltimas¹⁹ dığeriyse sefahattir.²⁰ Antepli Remzi de devletin düştüğü iltimas ve sefahat batağını fark etmiştir. *İntibah-ı Millî*'de hak eden kişiye değer verilmemesinden tembelliğe kadar farklı konuları bir arada

¹⁷ Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri 1*, Ankara 1989.

¹⁸ Remzi-i Ayntabî, a.g.e, s. 6.

¹⁹ Osmanlı Devleti'nde iltimas, II. Bayezid zamanında başlamıştır. Padişah, kendisine yakın olan Hamza Nureddin'i Sahn-ı Seman'a müderris yapmak ister ama şahsın bilgisi bu mertebe için yeterli değildir. II. Bayezid'in müdahalesi sonucunda Hamza Nureddin, ilgili kuruma müderris olarak atanır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 68.

²⁰ Özellikle Lale Devri'nden sonra artan sefahat devletin son döneminde hızla artmıştır. Cevdet Paşa'nın *Tezahir*'de anlattıkları israfın ve sefahatin boyutunu göstermesi bakımından mühimdir. Cevdet Paşa, *Tezahir 2*, Haz. Cavid Baysun, Ankara 1960.

işlemiştir. Bunu yaparken hareket noktası iltimas ve sefahattir. Evladı şehit düşen bir anne üzerinden yazdığı şu satırlar var olan acıklı durumu göstermektedir: “Zikre şayan bir hizmetim olmadığı hâlde, yine her taraftan bana hürmet her cihetten bana teveccüh ve itaat! Her hudut boyunda bir evladını şehit bıraktıktan sonra gönüllü giden Ahmed’in kapısına bir yük odun, iki lokma ekmek gönderen, götüren vatandaş görülmüyor”²¹ Toplumun emeğe ve maneviyata değil şan ve şöhrete değer verdiğini gösteren bu satırlar, Antepli Remzi’ye göre bir devletin çöküşünü haber vermektedir. İltimas ve sefahat da gelinen vahim durumun son merhalesini teşkil eder.

Liyakatsizlik beraberinde eğlenceye düşkünlük getirir. Bu da devletin yok olmasıyla eş değerdir. Antepli Remzi; Fatih Sultan Mehmed, Kanuni Sultan Süleyman ve Yavuz Sultan Selim gibi önemli padişahlardan miras kalan devletin²² geldiği vahim tabloyu göstermek için dededen kalan bir arazi örneğini verir: “Atadan kalma üç yıkık dükkânı, iki mahsulsüz tarlayı da bize çok görüyorlar. Biz de o ölüme istihkakımızı, o servete adem-i liyakatımızı göstermekte ne kadar istical ediyoruz. Yeni açılan bir meyhanenin kapısından ilk giren mutlaka Müslüman oluyor. Henüz meydana gelen bir kumar masasının üzerine mutlaka Müslüman serveti yuvarlanıyor. Felaketin büyüğü, meyhaneler kumarhaneler mülkümüzde tahribatını çoğalttıkça, Müslüman müşterisinin adedi artıyor. Yarabbi ne kadar da idraksiz, izansız kalmışız!”²³ Müellif, halkın düşüncesizliğinden yakınmaktadır. Ona göre kumar masasına giden Müslüman, devletini değil kendi sefahatini düşünmektedir. Bu durum da devletin yıkılışıyla sonuçlanır.

Antepli Remzi’nin düşüncesine göre Osmanlı Devleti, iltimas ve sefahatle karşı karşıya kalmıştır. Bunun nihai sonucuysa devletin yıkılmasıdır. Yazar böyle bir durumun olmaması için elinden geleni yapmakta ve tiyatro üzerinden halkı bilinçlendirmeye çalışmaktadır.

3. Eğitim: Antepli Remzi’nin *İntibah-ı Millî*’de üzerinde durduğu önemli konulardan biri de eğitimidir. Eğitimi iki yönlü ele almıştır: Kalifiyeli eleman eksikliği ve Avrupa’ya öğrenci gönderimi. Her iki konunun birbiriyle ilişkili olduğu düşünüldüğünde, yazarın eğitime verdiği önem daha iyi anlaşılır. Ona göre devlette kaliteli eğitim görmüş insan sorunu vardır. Bunun çözümü de Avrupa’ya öğrenci göndermektir. Metindeki İsmet Efendi, Avrupa’ya gönderilen öğrencileri temsil etmektedir. İsmet Efendi’nin eğitime bakışı, yazarın bakışını özetlemektedir: “Zira artık biz gençler de bu vatana vakf-ı âmâl ve hayat etmezsek, dün bugün yarın bizi besleyen, besleyecek olan vatani, milleti

²¹ Remzi-i Ayntabî, a.g.e, s. 5.

²² İntibah-ı Millî’nin başka bir sayfasın “Bu millet ölmemiştir. Bugün tereddüt ve cehl içinde sürüklenen bu milletin damarlarında akan cvelan eden kanın, Sultan Süleymanların, Yavuz Selimlerin, Fatih Mehmedlerin kanıdır.” (s. 33) cümlesi yer alır. Bu da yazarın geçmişe verdiği önemi göstermektedir. Yazar, halkın nasıl bir geçmişten geldiğinin unutulmamasını ve böylece mevcut kötü günlerin ortadan kaldırılmasını düşünmüştür.

²³ Remzi-i Ayntabî, a.g.e, s. 7.

ihmal edersek şüphe etmeyelim ki devletin akıbeti izmihlal, milletin nasibi esarettir."²⁴ İsmet'e göre kişilere bakan devlettir. Devletin tekrardan eski günlerine dönebilmesi için onun beslediği insanların ona bakması gerekmektedir. İsmet'in söylediklerini dönemin sosyal ve siyasî olaylarıyla birlikte düşünüldüğünde, Osmanlı Devleti'nin buhranı daha net bir şekilde anlaşılacaktır. Çünkü Antepli Remzi için mühim olan vatan sevgisidir. Tiyatrodaki kahramanları da vatan sevgisini gösterebilmek için bir araç olarak kullanmıştır.²⁵

Eğitim ile kalifiyeli eleman eksikliği arasında bağlantı kuran yazar, Fikret Efendi üzerinden bu hususu dile getirir. Fikret Efendi'ye göre Osmanlı Devleti'nin çökmesinin nedeni yalnızca ekonomik yahut siyasî yöndeki zayıflamalar değildir. Asıl neden, eğitimin kötü durumda olmasıdır. Çünkü eğitimi kötü olan bir devlet, devleti yönetecek vasıflı elemanı da yetiştiremez: *"Memleketin bedbahtlığı yalnız ticaretsizlik, sanatsızlıkta hülasa idraksızlıkte değil aynı zamanda ahval-i hazıraya vakıf hocasızlıktadır. Ve bu hâl belki bizi mezara kadar götürecek acaba niçin komşularımızdan olsun ibret almağı bilmiyoruz. Yahut bu milletin ne tecelliyatı var ki yetiştirdiği evladı yarın onun hizmetini tahkir eder."*²⁶ Antepli Remzi, Osmanlı Devleti'nden kopalı kısa bir süre geçmiş Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan gibi devletleri örnek göstererek Osmanlı'nın geldiği vahim durumu etkili bir şekilde anlatmaya çalışır. Yazara göre önemli olan üç husus vardır: Eğitim, ticaret ve sanat. Osmanlı ise her üç alanda da geri kalmıştır. Bunun sonucu da yıkılmaktır. Yazarın Fikret Efendi'den hareketle ortaya koyduğu kötü durum, halkın bilinçlenmesi için bir vasıta durumundadır.

Antepli Remzi'nin *İntibah-ı Millî*'de ortaya koymaya çalıştığı arka plan, devletin çöküşüdür. Çöken bir imparatorluğun vahim durumu ve Avrupa karşısındaki âciz hâli anlatılmak istenir. Savaşın, isyandan; iltimastan,

²⁴ Remzi-i Ayntabî, *a.g.e*, s. 29.

²⁵ Osmanlı Devleti, ekonomik ve sosyal alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da çöküşle karşı karşıya kalmıştır. 1808'de Hasköy'de Mühendishane-i Berrî'nin, 1827'de Harbiye Mektebi'nin 1839'da Galata'da Mekteb-i Tıbb-ı Cedid-i Adliye'nin açılmasına dair verilen raporlar yenileşme sürecini göstermesi bakımından önemlidir. (Uğur Ünal, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, İstanbul 2014, s. 12, 28, 36.) Ardından Batı'ya öğrenciye gönderme ve kurumları yenileme yoluna gidilir. II. Mahmud devrinde ilk defa yurtdışına öğrenci gönderilir. Padişahın 1830'lu yıllarda öğrenci gönderme teşebbüsünde bulunduğu ama gerek toplumun gerekse de saray çevresinin karşı çıktığı bilinmektedir. Lutfi Efendi, *Vak'anivîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, İstanbul 1999, s. 444. 9 Mayıs 1840'taki bir belgeye göre Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin maliyetlerinin fazla olması sebebiyle İstanbul'da yeni bir mektep açılması ve Avrupa'dan hocaların buraya getirilmesi düşünülür. Bu sayede çok daha fazla öğrencinin donanımlı olacağı hesaplanır. Uğur Ünal, *a.g.e*, s. 39. II. Mahmud sonrasındaki süreçte de eğitimde yenileşme çabaları devam eder. Örneğin Tanzimat devrinde on sekiz mektep açılmıştır. Bu dönemde dans mektebinin dahi açılmış olması, Batı'ya yönelişi göstermektedir. Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi 1-2*, İstanbul 1977, s. 538.

²⁶ Remzi-i Ayntabî, *a.g.e*, s. 9.

sefahatten ve eğitimin geri kalmışlığından bahsedilmesinin yegâne nedeni, var olan kötü durumun tahlil edilerek bir an önce çözüme kavuşturulmasıdır.

Sonuç

Samsun’da basılan edebî metinler Türk edebiyatının yalnızca küçük bir parçasını oluştursa da bir şehrin roman, hikâye ve tiyatro gibi türlerde geliştiğini göstermesi bakımından önemlidir. Remzi-i Ayntabî’nin kaleme aldığı *İntibah-ı Milli* de Samsun’da neşredilen tiyatro kitaplarındandır. Kitabın yazarı hakkında pek bir bilgi olmamasına rağmen eldeki veriler ışığında, *İntibah-ı Milli*’nin Samsun’da basılan ilk tiyatro metinlerinden olduğu söylenebilir. Yazarın amacı Osmanlı Devleti’nin çöküş nedenlerini ortaya koyup devletin kalkınmasını sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda Fikret Efendi ve İsmet Efendi’den yararlanan Antepli Remzi, karşı kutup hüviyetindeki “züppe” tipi olarak Necdet Efendi’yi metnine yerleştirir. Böylece üç kahraman üzerinden Osmanlı Devleti’nin nasıl çöktüğü anlatılır. Eserin arka planına devrin sosyal ve siyasî olaylarının yansıdığı görülmektedir. Özellikle isyanları ve savaşları işlemeyi tercih eden yazar, devletin nasıl çöktüğünü yaşanan acıklı olaylardan hareketle anlatmayı tercih etmiştir. 93 Harbi ve sonrasında gerçekleşen göç hadisesini eserine yansıtan yazar, geçmişten ders alınması gerektiğini savunur. Ayrıca Mısır’ın İngiltere tarafından işgal edilmesi, Trablusgarp Harbi; Yunan İsyanı, Sırp İsyanı ve Bulgar İsyanı gibi Osmanlı’yı derinden etkileyen olaylar eserde karşılık bulur. Yazarın üzerinde durduğu bir diğer konu iltimas ve sefahattir. Yazara göre Osmanlı Devleti’nin ayağa kalkmasının ilk şartı, sefahat ve iltiması bir kenara bırakarak çalışmaktır. Çalışmanın olduğu yerde ilerlemenin de geleceğini düşünen Antepli Remzi, devletin çalışma ve gayretle kalkınacağını dile getirir. Metne yansıyan bir diğer konu ise eğitimidir. Osmanlı Devleti’nin eğitim kurumlarındaki gerilemeler, Batı’ya öğrenci gönderilmesi ve okullardaki yetersiz eğitim *İntibah-ı Milli*’ye yansımıştır. Remzi-i Ayntabî, Osmanlı Devleti’nin çöküş nedenlerini, önerdiği çözümleri tiyatro vasıtasıyla halka anlatmak ve onları bilgilendirmek istemiştir. Bunu yaparken edebiyatı araç konumunda değerlendirmiştir. Bundan dolayı eserin birinci sınıf bir tiyatro metni olduğu söylenemez. II. Meşrutiyet devrinde görülen tiyatrolara gerek konu gerekse de üslup bakımından benzediği söylenebilir.

KAYNAKLAR

AND, Metin, *Başlangıcından 1983’e Türk Tiyatro Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

AND, Metin, *Meşrutiyet Dönemi Türk Tiyatrosu*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1971.

AND, Metin, *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1972.

ÇALIŞLAR, Aziz, *Tiyatronun ABC'si*, Simavi Yayınları, İstanbul 1993.

ERGİN, Osman, *Türk Maarif Tarihi 1-2*, Eser Matbaası, İstanbul 1977.

JELAVİCH, Charles-Barbara, *The Establishment of The Balkan National States 1804-1920*, University of Washington Press, Washington 1977.

Lutfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

MANOK, Yervant Baret, *Doğu ile Batı Arasında San Lazzaro Sahnesi*, BGST Yayınları, İstanbul 2013.

Namık Kemal, *Celaleddin Harzemşah*, Haz. Oğuz Öcal, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul 1991.

Remzi-i Ayntabî, *İntibah-ı Millî*, Şems Matbaası, Samsun ty.

ŞİMŞİR, Bilal, *Rumeli'den Türk Göçleri 1*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

ÜNAL, Uğur, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2014.

YALÇIN, Alemdar, II. Meşrutiyette Tiyatro Edebiyatı Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.

İNTİBAH-I MİLLÎ

İntibah-ı Millî Niçin ve Nasıl Yazıldı?

Tesisi arzu edilen Rüşdî Kızlar Mektebi menfaatine iâne toplanacaktı. Bu iâneler arasında bir de tiyatro verilecekti. Büyük bir hükümdar-ı kadime senelerce makarr olmuş, tarih-i medeniyette kendisine bir mevki-i mümtaz tutmuş bu şehirde bir tek tiyatro kitabı bile bulunamadı. Bulunsa ne olacaktı? Onu takdir ederek iştirake kaç maarif-perver genç bulunacaktı? Bu ve buna mümasil birçok ilmi, ictimai müşkilat ve nevâkısâ rağmen yine tiyatronun verilmesi isteniyordu. Nihayet, eski gazete koleksiyonu karıştırıldı. Japon, Çin, Fransız, Alman... Hülâsa her milletin ahval-ı ruhiye ve temalüyat-ı millîyesine tercüman bir şey bulunduğu hâlde, Türklüğü alakadar edecek bir şey bulunamadı. Bu acı, elem-nak mahrumiyetin tesiri samimiyesiyle o akşam masamın başına geçtim; düşündüm, düşündüm... Memleketi, muhiti, halkı, emrâzı, a'razı; maziye, hâli, âtiyi düşündüm ve bütün

bunları huzur-ı ye's ve vicdanımdan müdafaa-i nefse davet ettim. Pek de uzun sürmeyen o hitabelerin en mühim noktalarını bi-terafane, sadıkane kaydediyordum. Kuyudâtımın heyet-i mecmuasından “*İntibah-ı Millî*” meydana geldi.

Bu suretle vücud bulan *İntibah-ı Millî* mi milletdaşlarımın huzur-ı takdir ve muhakemesine arz ettim. Maruzatım tekrar edildi ve bugün de bi'l-fiil o kız mektebinin teşebbüsât-ı inşaiyesini görmekle mesudum. İlave edeyim: Müddet-i ömrümde ilk defa bu vadiye bir eser yazdığım için meslek-i hazıramla hiç de alakası olmayan böyle bir mahsulün ezher cihet muhtaç-ı himmet olduğunu bildiğimden erbab-ı iktidar ve kemalden afv ve merhamet değil; değerli eserler, milli gayeler telkin eden parçalar dilerim.

Remzi-i Ayntabî

İntibah-ı Millî

Birinci Perde

Perde açıldıkta, sade, temiz bir oda. Fikret Efendi abanî sarığı, yakalı kürkü, belinde kırmızı kuşağı, ayağında poturu ile masa başında koltuğa gömülmüş, müheyyic ve müteessir kendi kendine söyleniyor:

Fikret Efendi: Cihan ne garip bir mudhike, insanlar itiyada ne kadar düşkün. İşte memleketin terakkisine, milletin itilasına zikre şayan bir hizmetim olmadığı hâlde, yine her taraftan bana hürmet her cihetten bana teveccüh ve itaat! Her hudut boyunda bir evladını şehit bıraktıktan sonra gönüllü giden Ahmed'in kapısına bir yük odun, iki lokma ekmek gönderen, götüren vatandaş görülüyor. Nankör bir sanatın yıllarca müzahiminden artan üç beş kuruşunu donanma iânesine, Hilal-i Ahmer sandığına atan Tenekeci Halil, yine esnaftan biri! Fakat ben daima zâdegânım, yine eşrafım! Bari bütün bu teveccühlerin bizzat bana bir zararı olmasa! Eyvah ki bu sahte şöhitre, bu zahiri unvanlar Ahmed'in bahtsızlığından, Halil'in talihsizliğinden daha acı daha zehirli bir tesiri haiz... Bugün benim ticarete gidemeyişim, sanattan korkuşum niçin? Fi'l-hakika pederimin cehaleti de bu mahrumiyetin mesuliyetinde müşterektir. Küçük yaştan beri gözlerimize gösterilen büyüklük levhaları, kulaklarımızda hâlâ aks-ı sadasını duyduğumuz ağalık ninnileri, ellerimizi bağlamış, gözlerimizi kapamış, damağımızı muattal bırakmış!..

Bütün bu hakayıkı çocuğa anlattım. Dilim döndüğü, gücüm yettiği kadar söyledim. Şu koca Rumeli'nin en münbit kısmının, en kıymetdar parçasının nasıl ve niçin elimizden çıktığını soruyorum. Fakat yine tahsilden nefret ediyor, çalışmayı bilmiyor, beğenmiyor. Onun için çalışmak, Şeytan'ın imanı kabulü kadar güç! Halbuki komşumuz Yankoviç Efendi'nin birkaç yüz bin lira servetiyle beraber hâlâ çoluk çocuk hepsinin çalıştığını, her sene yeni bir fabrika açtığını, her gün bir kısım milletine bir ekmek kazanacak iş verdiğini görüyor. Lakin yine maziden kalma iki çiftliğin azamet malikiyetiyle hâlâ ağalık peşinde koşuyor. Hem öyle ki o sahte şöhitre olan inhimâkının yüzde birini tahsile, sa'ya sarf etse meydana biraz sonra bir de Müslüman fabrikası çıkar. İşsizlikten kahve peykelerinde pinekleyen birçok Müslümanlara da namuskârane ekmek kapısı açılır.

Heyhat! Onda böyle mukaddes bir emelin tasavvuru bile doğmuyor. Bu kadar hocalarından birisi olsun bana yardım edemedi. Çocuğu ilme, ticarete ısındıramadı. Garibi şu ki her gelen yeni hocaya bunu anlatırım. Birçoklarını bu yüzden değiştirdim. Allah vere de bu son gelen zât işe yaras! Çocuğu, düşmekte olduğu uçurumdan kurtarsa!..

(Birdenbire asabiyeti artar, teessürü ziyadeleşir)

Ah o uçurum! Cehalet, fakr gibi zaten bizi mahveden, kemiklerimizi kemiren, iliklerimizi emen belalar kâfi gelmiyormuş da düşmanlarımız muttasıl meyhaneler, kumarhanelerle ölümümüzü tesrî ediyorlar. Atadan kalma üç yıkık dükkânı, iki mahsulsüz tarlayı da bize çok görüyorlar. Biz de o ölüme istihkâkımızı, o servete adem-i liyakatımızı göstermekte ne kadar isticâl ediyoruz. Yeni açılan bir meyhanenin kapısından ilk giren mutlaka Müslüman oluyor. Henüz meydana gelen bir kumar masasının üzerine mutlaka Müslüman serveti yuvarlanıyor. Felaketin büyüğü, meyhaneler kumarhaneler mülkümüzde tahribatını çoğalttıkça, Müslüman müşterisinin adedi artıyor. Yarabbi ne kadar da idraksiz, izansız kalmışız! Henüz mektebe başlayan bir Bulgar çocuğu, bir Sırp talebesi ise her şeyden evvel kazanmak, çalışmak, vatanını sevmek, milletini yükseltmek emelleriyle göğsünü şişirir, daima ma'âliye ileriye gözünü diker. Bizim çocuklar senelerce gider gelir, en akıllının en büyük emeli devair-i hükûmetten birine yerleşmek sevdasıdır. Onun nazarında teali-i vatan, muhabbet-i millîye, hizmet-i hükûmet, refah-ı ahali yalnız ah yalnız kesesi rahat, nefsi teferrüd-i şahsîsidir. Lakaydı ve sefahat hemen hepimizde âdet hükümüne girmiş.

(Şiddet ve asabiyetle) ve bilmem hangi yed-i melun bunları bizim kanımıza öyle aşılmaş ki bir türlü kurtulamıyoruz. Evlatlarımızı olsun kurtaramıyoruz. İşte Necdet! Her türlü dikkat ve ihtiyata rağmen hususî, resmî hocaların telkînatıyla beraber yine mektebi sevmiyor, tahsile ısınmıyor...

(Bu sırada giren hizmetçi, Muallim Nusret Efendi'nin vürudunu haber verir)

Fikret Efendi: (Hizmetçiye) buyursunlar (kendi kendine) sarfiyatın mazarratını takdir edemiyor, beyhude döktüğü paralarla kendi felaketini hazırladığını anlamıyor.

(Giren Muallim Nusret Efendi'ye)

Fikret Efendi: Buyursunlar hoca efendi

Nusret Efendi: Sabah şerifleriniz hayrolsun efendim

(Gösterilen yere oturur ve gayet lakaydâne bir vaziyetle) Mahdum Bey bugün de dersi beklememiş dışarı çıkmış, bu sebeple ziyaret-i âlilerini kastettim.

Fikret Efendi: Demek ara sıra dersten kaçtığı oluyordu.

Nusret: (Yine lakaydâne) Çok değil efendim, haftada bir iki gün! Bendeniz de sıkılmasın diye aldırıyordum.

Fikret Efendi: (Kendi kendine) Memleketin bedbahtlığı yalnız ticaretsizlik, sanatsızlıkta hülâsa idraksizlikte değil aynı zamanda ahval-i hazıraya vakıf hocasızlıktadır ve bu hâl belki bizi mezara kadar götürecektir acaba niçin komşularımızdan olsun ibret almağı bilmiyoruz. Yahut bu milletin ne tecelliyatı var ki yetiştirdiği evladı yarın onun hizmetini tahkir eder. Yani başımızdaki Bulgar köyünün 250 kuruşluk mekteb-i ibtidai hocası, bir erkan-ı harb zabitidir. Rumeli Sırp kiliselerinin papazları Avrupa'da ikmal-i tahsil etmiş birer üstad-ı ilm ü irfandır. Bunlar icabında samanlıkta yatar; aç kalır, mahrumiyete, meşakkate katlanır. Fakat yine kendini mesud addeder. Çünkü emeli, milletine hizmet etmek, memleketin ruhu olan köylüyü uyandırmaktır. Bizde eli kalem tutanlar, dün yaşadığı, bugün babasının bulunduğu köye dönmez. Hepimiz köylü ile oturmaktan sıkılırız. Mekteplerimiz tapu kalemine mukayyet vergi idaresine mülaazım yazılmadıkça mesud olmayacağını zanneder. Zavallı memleket, bî-çare halk!..

(Nusret Efendi'ye)

Haftada bir iki gün! Sizce az, bence pek çok! Sizce ehemmiyetsiz, bence fevkalade mühim! Keşke bana birinci defasında haber vereydiniz belki çocuğu daha evvel kurtarabilirdik! İşte bugün duyduğum bir haber yıldırım gibi beynimi parçaladı! Çocuk yeni açılan bir gazinoya devamı başlamış. Bunu gayet mevsuk bir yerden haber aldım. Rica ederim siz de bari bundan sonra ona kat'ı, ciddi bir lisanla anlatırsınız ki orası bir darü'l-harabdır. Orada geçirdiği her dakika hayat-ı millet ü devletin ömr-i şevketinden eksilir. Oraya vereceği para hazine-i milliyet ü hamiyetten çalınmış bir servettir. (Şiddeti tezayüt eder) Onunla göğsüne sıkılacak kurşunlar, validesinin karnını deşecek kasaturalar, hemşiresinin gözünü oyacak süngüler alınır. Vatanını yakacak, hakimiyetini yıkacak toplar hazırlanır.

Nusret Efendi: (Elinde enfiye kutusu ile oynayarak) pek doğru, pek doğru efendim! Bendeniz hatta birinci derste zâdegânlığın kıymetini, eşraflığın azametini anlattım. Fakat malum-ı âliniz başını sallamayan ağaç olmaz.

Fikret Efendi: Aman hoca efendi pek yanılıyorsunuz! Ona bugün eşraflıktan değil; ilimden bahsediniz, hubb-ı sanatı öğretiniz, lezzet-i ticareti anlatınız ki bunlar ne eşraflığa ve ne de insanlığa manidir. Bilakis eli boş, cebi boş, kafası boş bir insan hatta eşraf olsa bile ne kıymeti haizdir? Öyle kimselerin eşraflıkla değil insanlıkla bile hak-ı alakası olmamalıdır. Hem rica ederim insaf ediniz; hangi mektebimizde kaç çocuk okuyor, hangi hastanemizde fukara-yı milletimiz tedavi ediliyor, hangi ticarethanemizde kaç namuslu vatandaş ekmeğini kazanıyor ki eşraflık iddiasına kalkışalım?.. Hem kırılmayacak ağaç başını sallarsa, bir çocuk en hafif darbe ile ezilen bir masumdur. Onların bugün sallanmağa değil, ilm ü irfanla, sanat u ticaretle dallanmağa ihtiyaçları var.

Nusret Efendi: Hak-ı âliniz var efendim! Zâdegânlık muhafaza edilemiyor, eşraflık azalıyor.

Fikret Efendi: (Kendi kendine) zavallı hoca! Ben neler söylüyorum, o neler anlıyor. Bu kafalardaki hocaların talebesi de ya meyhane müdavimi yahut kumarhaneci olur. (Cehren) Evet muallim efendi! Eşraflık kalmıyor, kalmamasına sebep de cehldir; sahte bir ananedir. İşte koca Rumeli! Dün kaç zengin vardı, bugün kaç tanesi mevcut? Ecdadından mevrus emlaki tezyit etmek şöyle dursun muhafaza eden kaç Müslüman gösterebilirsiniz? (Bu sıra hizmetçi kahve getirir. Fikret Efendi çocuğu sorar, hizmetçi bakmak üzere dışarı çıkar.)

Fikret Efendi: Anlaşıyor ki hocanın akli ermiyor. İyisi ben yine kendim söyleyeyim (Nusret Efendi'ye) çocuk gelmiş ise hem dersinizi verirsiniz hem de birlikte söyleriz.

(Bu sırada hizmetçi Necdet'in geldiğini haber verir ve pederi çağırılmasını emreder)

Nusret Efendi: Aman efendim çok darılmayın, beyin yüzü gölgelenmesin.

(Bu sırada Necdet girer pederinin emrine imtisâlen oturur)

Fikret Efendi: Oğlum! Sana münasip fırsatlarla mazinin şerefini, hâlin ehemmiyetini, müstakbelin kıymetini anlattım. Seni millete, memlekete namuslu, şerefli, kıymetdar bir mert olarak yetiştirmeyi Allah'a karşı ahdetmiştim. Ahdimde hâlâ musırrım. Fakat sen benim düşüncelerimle taban tabana zıt yollarda yürüyorsun. Ben seni çetin yollardan geçilen bir saray-ı saadete götürürken, sen yapma çiçeklerle bezenmiş bir harabe-i sefaletle gidiyorsun. Sen nasıl oluyor ki bugün mekâtib-i âliye kapılarını, Darü'l-fünun salonlarını arayacağına, düşünceğine gazinolara koşuyor, meyhanelere oturuyorsun. Emin ol yavrum, sonra aliyyü'l-ebed mahvolursun! Kalkmamak üzere düşersin. Hem yalnız sen

mahvolmazsın; sana kalacak servet de mahvolur, seni yaşatan toprak da mahvolur, âmâl-ı vatan da mahvolur. (Şiddetle) vatanını düşünmeyen o mukaddes valideye karşı fedakârlık etmeyen ise alçaktır, namerttir ve ben öyle bir şahsa servetimi, namımı vermekten sakınırım. (Sükunetle) Eğer bundan böyle dört el ile ilme sarılmaz, mektebe gitmez, gazinoyu terk etmezsen bu serveti idare edecek bir ehil aramağa mecbur olacağım. (Şiddetle) Çünkü bu gidişle ecdadından evvelkilere varis olan bu millet ahfadına başını sokacak bir evlik toprak terk edemez. Eslaf ile ahlaflı yekdiğerine zincirleyen bu mübarek toprak da elden giderse nam ve şanımız kalmaz.

Necdet: Fakat babacığım ben gazinoya arkadaşlarımla görüşmek için gidiyorum. Boş zamanlarımda bu kadarlık olsun teneffüs etmeyeyim mi?

Fikret Efendi: (Şiddetle) Hayır! Senin için gazinoda arkadaş olamaz. Orada teneffüs senin ruhunu zehirler, imanını bozar, kanını ifsat eder. Onun için gitme, gitme yavrum! Gitme! (Kendi kendine) Gitmesin de hangi kütüphaneye gitsin? Gitmesin de hangi belediye bahçesinde teneffüs etsin? Gitmesin de hangi kulüpte otursun? Bedbaht memleket, zavallı gençlik! (Oğluna devamla) Evet gitme oğlum, ister isen çıplak dağlara, ıssız ormanlara git, ister isen hayvanat-ı vahşiye ile görüş! Onlar daha az zararlı, daha insaflıdır. Fakat bir Bulgar'ın gazinosu, bir Sırp'ın meyhanesi senin varlığını baltalayan, ahlakını bozan batakhanedir. Onlardan alıyyü'l-ebed kaç! Haydi bana söz ver, ahdet ki bir daha gitmeyeceksin.

Necdet: Fakat.....

Fikret: (Fevkalade müteheyyiç ve asabi bir lisan ile) Hayır! Hayır! Hiçbir mazeret kabul etmem. Bence bu hususta sana merhamet, milletime ihanettir. Ben ise milletin saadeti, devletimin selameti için evladımı değil ceddimin mezarını (elini masaya vurarak kalkar) validemin cenazesini tepelerim ve sen ya gazinoyu veya evimi terkte muhtarsın. (Eliyle kapıyı göstererek) git ve düşün.

(Necdet çıkar)

Nusret: Efendim bendeniz de şimdi derste söyler, onu irşat ederim. Emin olunuz bir daha gitmez. Mamafih ara sıra kazara giderse bile siz de aldırılmazsınız çünkü...

(Bu sırada içeri giren hizmetçi, misafir geldiğini haber verir ve Fikret Efendi “buyursunlar” der)

Fikret Efendi: (Nusret Efendi'ye) hoca efendi, ne söylüyorsunuz! Yılan küçük iken öldürülür, ağaç yaş iken eğilir. Yara başlangıcında tedavi edilmezse kangren olur. Bu babda en cüzi bir ihmal telafisi mümkün olmayan felaketler doğurur.

(Bu sırada misafir Hidayet Efendi içeri girer. Nusret Efendi, izin alarak çıkar)

Hidayet Efendi: Sabah şerifleriniz hayrolsun efendim.

Fikret Efendi: Buyurun Mevlâna!

Hidayet Efendi: Maarife, mükâtebe muhabbet ve hürmetlerinizi bildiğim için mektebin imtihanlarına davete geldim. Yarın için mühim bir maniniz olmamasını temenni ederim.

Fikret Efendi: Pek çok teşekkürler ederim. Maal-memnuniye gelirim.

(Bundan sonra Hidayet Efendi ile Fikret Efendi arasında mektep talebesine, talebenin sıhhat ve gayretine, ebeveyninin ihtimam ve lakaydisine dair bir müddet musahabe devam eder. Nihayet Hidayet Efendi izin ister ve Fikret Efendi onu kalkarak biraz teşyi eder)

Fikret Efendi: (Ayakta müteessir) Yarabbi en sevdiğim Hidayet Efendi'nin ziyareti gibi hidayet-i ilahiyende bir tek evladımın zairi olsun! Her cihetten kararan ufuk-ı müstakbelimizde bir de dalâl-ı şaban zulmeti görünmesin!

Ancak iman-ı kâmile müterafık bir ilm ü irfanla yaşanan su asırda bilhassa şu Rumeli'de biz Müslümanları daha ziyade eza ü cefaya, zulm ü zulmete düşürme! Kitab-ı hidayetle sa'ya, ehadis-i resulünle ilm ü irfana memur olduğumuz hâlde, kara bir cehl içinde sefil ve sergerdan dolaşıyoruz. Yetim ü perişan yaşıyoruz! Bütün kütüb-i mukaddese sanat vü ticareti medh ü sena ederken biz hepsinden mahrum u mehcuroz.

Yarabbi! Sen ilmin cehle galebesini ferman buyururken biz cehlin ilme tercihinde ısrar ediyoruz. Bizi Viyana'dan, Hint'ten, Afrika'dan, püskürten nur-ı marifeti hâlâ göremedik. Belki bu cehl-i muzlim ile bizi dünyadan kaldıracaklar (gözlerini semaya diker) merhamet et Allah'ım! Sa'y edelim, hidayet ile tarik-i Hakk'ı bulalım. (Perde inmeye başlar) inayet kıl!.. kesb-i helal ile meşgul olalım.

Çalışalım!

(Perde iner)

İkinci Perde

(Her tarafı meşrubat şişeleriyle dolu bir gazino; birkaç muhtelif masa etrafında toplanmış insanlar içiyorlar, oynuyorlar. Meyhaneci masası üzerinde bir şeyler yazıyor. Necdet arkadaşıyla bir masada konuşuyorlar)

Sabri: (Külhanbeyi vaziyetiyle) (Necdet'e) Senin de düşündüğün şeye bak; aç kalacak değilsin ya! Baban eve koymazsa başını sokacak yer mi yok? Hem baban seni eve almamakla zâdegânlığı da elinden alabilecek mi? Zaten o bunaklar hep öyle derler. Bizim moruk da ölünceye kadar belki bana otuz kere o martavalları attı; attı ama tutturamadı. Bir gün teyzemde kalsam ertesi gün yalvarır, beni aldırırdı. Hem senin başka kardeşlerin de yok, annen yok; sana hiç dayanamaz. Sen beni dinle, hiç aldırma! Hem sen ne yapıyorsun, kabahatin ne? Zannedersin ki bu herifler ihtiyarladıkça akıllarını mektep, medrese ile bozuyorlar. Oh ne ala! Bari memleketin her tarafını hatta bu güzelim meyhaneleri de mektep medrese yapsınlar, ihtiyarlar hoca, gençler şakirt olsun; açık Türkçesi, hayvan gibi gel, öküz gibi git! Yok birader, benden paso! Babam değil dedem mezardan çıksa, aldırmam. Öyle afilere bir kere metalik verdin mi bir daha yakayı sıyıramazsın. At keyfimize bakalım.

(Sabri kadehi alır, Necdet'i bekler. Necdet mütefekkir, meyus durur)

Sabri: İç be yahu! Şimdi oyun başlayacak, sonra vakit kalmaz.

Necdet: Ben oynamayacağım ki!.. Bugün hiç param yok.

Sabri: Bunu da mı düşünüyorsun? Sen de para bulmazsan, sana da vermezlerse biz yaşamayalım bari! Bugün saatini versen, beş lira bulursun be! Hele Miloş sana avuç dolusu altın bulur. Bütün oyun masalarını altın doldurabilirsin. Herifin arkasında koca Sırp Bankası var. Sen ister isen pederin olduğu zaman ödemek şartıyla binlerce lira bulursun. Hem öyle kabadayı, hovarda adamlarla iş görmek şandır be!..

(Bu sırada Sabri Miloş'u çağırır. Miloş, mütebessimâne, mesrudâne koşar. Gizli mahavere neticesinde Miloş gider.)

Miloş: (Yürürken) Saat geldi. Tapu senetlerine, emlak koçanlarına sıra geliyor.

(Miloş liraları getirir Necdet'e verir. Oyuna girerler. Necdet zarar eder, kalkar. Sabri takip eder. Biraz görüşürler. Necdet gazinodan çıkar. Sabri eski masasına avdet eder; rakı ister, içer. Gezinir oyun masasına gider, sıkılır)

Sabri: Hâlâ da gelmedi. Zaten beceriksiz ahmağın biri! Şimdi fırsat bulsa bile ya bir tek küpe ya bir saat kösteği getirir. Türbe mumu çalar gibi elleri titrer. Topluca bir şey kaldırıp da sermayeyi yoluna koysak!..

(Bu sırada Necdet içeri girer. Cebinden çıkardığı inci dizilerini verir)

Necdet: Teyzem kızının nişan hediyesi, babam istiyor diye aldım. Akşama behemehal götürmeliyim. Saati kurtardıktan sonra başka oynamayalım ha!

Sabri: Sen korkma! Ben ne saatler kurtarırm! Onları soyup soğana çeviririz, sen telaş etme!

(Miloş'u çağırırlar. Bir şeyler konuşur, inci dizilerini verir, para alırlar. Oyuna girerler. Oyun arasından bir ses bir ses "Necdet Bey kazandı")

Miloş: (Masasından) Miloş'u kullanan Sırp Bankası kazandı!

(Necdet nihayet kaybeder. Fevkalade meysus bir hâlde kalkar. Sabri takip eder. Masaya otururlar.)

Necdet: Aman inciler! İncisiz bir yere gidemem.

Sabri: Ne yapalım birader. Bir şeyler daha getirsen, bu defa muhakkak kurtarırsın.

Necdet: Hiçbir şey getiremem. Aman inciler!

Sabri: Dur bakalım Miloş'tan almanın bir kolayını bulabilir miyiz?

Necdet: (Ümitlenir, sevinir) Aman hadi çağıralım

Sabri: (Miloş'a) Miloş, iki rakı al da gel!

(Miloş, rakıyı getirir, Sabri bir şeyler söyler)

Miloş: Hayır, burada almak var vermek yok! İnci lazımsa, zararı yok veririm. Fakat tarla tapusu, çiftlik rehinesi almak şartıyla! Başka türlü olamaz.

(Miloş gider)

Sabri: Necdet merak etme! Ben şeytanın ebesiyim. Ona öyle bir külah giydiririm ki!

Necdet: Nasıl?

Sabri: Benim bir cebim cin, diğer cebim şeytan dolu. Bir düşünürüm bin yol bulurum. İşte ben biraz sonra onu buraya çağırır, tütün almağa gönderirim. Sen de gider çekmecedan alırsın.

Necdet: Ben hırsızlık edemem.

Sabri: Bu hırsızlık değil! Sadece el çabukluğu! Hem de burada çok olur

Necdet: Sen de bana yardım et bari!

(Sabri Miloş'u çağırır, vech-i müretteb üzere çekmecedan inciye Necdet alırken Miloş gelir yakalar. Bu sırada bir de perde iner. Perde arkasından "polis imdad!" sesleri işitilir.)

Üçüncü Perde

(Fikret Efendi mektepten avdet ederken evladının bir cemm-i gafır önünde tahkiratla polis dairesine götürüldüğünden müteessir oluyor. Evine geliyor, koltuğa teslim-i nefis ediyor.)

Fikret Efendi: Ne idi o! Yarabbi rüya mı görüyordum? Korktuğum felaketler bir hayal olarak gözümün önünde tecessüm mü etti? Yanlış mı gördüm, yanlış mı işittim; o Necdet değil mi idi? Halk, "Fikret Efendi'nin oğlu" demiyorlar mıydı? Evet, evet! Felaket hakiki idi. Fakat niçin bu felaketi gördüm, niçin ben de haremim

gibi terk-i hayat edip kurtulamadım? Bahtiyar kadın, uyu! Mümkünse gözlerini daha kapa! Kulaklarını daha fazla tıka! Meleklerden sakındığın Necdet'inin rezaletini işitme, denaetini görme! Bir zaman koynundan ayırmadığın o zavallı, bugün hapishane köşelerinde sefalet bodrumlarında sürünecek. Zavallı çocuk! (Birdenbire) zavallı mı? Sefil! Gebersin! Pederinin şerefini, vatanının saadetini, milletin şevketini düşünmeyen bir insan evladım değil babam olsa reddeder, ona lanet eder, ondan nefret ederim.

Demek ecdat-ı azamın kanlarıyla sulanmış bu toprak, her köşesinden bir kahramanın hâlâ kemikleri beliren bu mübarek memleket nihayet Sırlara malikane olacak! Demek Süleyman Şah'ın nesl-i pakı Bulgarların esaretine hazırlanıyor. Demek şühedanın ervahı üzerine kendi paralarımızla meyhaneler kurulacak! Demek nihayet türbe-i Hüdevendigar'ı da düşmanlara terk edeceğiz! Hayır! O sefil benim evladım olamaz! O hain-i vatan, add ü millet bana varis olmayacaktır. Mahvolsun sefil.

(Bu sırada hizmetçi bir mektup getirir. Getiren, lostracının cevap beklediğini haber verip çıkar. Mektubu Fikret Efendi açar. Çocuğunun inciye, pederi namına aldığı hâlde henüz getirmediğini nazar-ı dikkatini celp ettiğinden kendisine haber verildiğine dair biraderinden yazılmış bir mektup olduğunu okur.)

Fikret Efendi: Niçin felaketler birbirini takip ediyor? Ne olurdu bunu olsun öğrenmeyeydim? Daha kim bilir neler işiteceğim? Zihnim parçalanacak, ihatam bu kadar rezaili mümkün değil alamıyor. (Birdenbire) lakin ben onu tart ettim. Niçin hâlâ o sefilin hatırasıyla uğraşıyorum? Onu nasıl def' ü tart ettimse ona ait her şeyi de mahvetmeli, unutmalı. İşte mektuba cevap! Mutlaka ondan, o sefilden bahsetmek mecburi değil ya!

(Oturur, yazar, zarflar; zile basar, gelen hizmetçiye mektubu getiren çocuğu sorar. Hizmetçi çıkar, lostracıyı getirir.)

Fikret Efendi: (Mütehayyirane kendi kendine) daha biraz evvel mektep içinde zekasıyla herkesi hayran eden bu çocuk şimdi de bir lostracı kıyafetinde! (Çocuğa hitaben) Sen kimsin yavrum?

Çocuk (İsmet): Benim adım İsmet, yetimim.

Fikret Efendi: Bu sabah mektepte değil mi idin, şimdi nasıl lostracı oldun?

İsmet: Evet efendim, boş vakitlerde çalışır, ekmeğimi kazanırım. Mektep zamanları da derse giderim.

Fikret Efendi: Bari bize gel; ye, iç, yat yine oku!

İsmet: Hayır! Ya sonra tembelliğe alışırsam ya çocuğum el kapısında büyüdüğümü işitirse! Ya vatanın, kanunun, vicdanımın bir emrini sonra size icraya memur olursam!

Fikret Efendi: Bunları sana kim öğretti?

İsmet: Hocam!

Fikret Efendi: Bu mektubu kim verdi?

İsmet: Her gün oyuna gidip çocuklarının fotinlerini boyadığım bir efendi.

Fikret Efendi: Her gün gel bizim evde de fotinleri boyarsın. Bu akşamüzeri yine gel!

İsmet: (Kendi kendine) bir müşteri daha! Çalışınca Allah veriyor.

Çalışalım! (der ve çocukçasına koşar)

Fikret Efendi: (Kendi kendine) Şimdi muamma halloldu. İpin ucu bulundu. Bu serveti idare edecek ancak böyle bir genç olabilir. Maksat vatana evlat değil, adam yetiştirmektir. Zaten mektepte ondan beyan-ı memnuniyet etmeyen hoca yok

idi. Herkes onun namus ve istikametini sena ediyorlardı. Binaenaleyh, yine Hoca Hidayet Efendi huzurunda çocuğu bu servete nâiliyete razı etmeli. Uhrevi mesuliyetten, ecdadın lanet ve nefretinden olsun kurtulmalı.

(Zile basar, gelen hizmetçiye Hidayet Efendi'nin derhal çağrılmasını emreder. Hizmetçi çıkar)

Fikret Efendi: Bu kararla vicdanıma karşı mesul olacak bir şeyi yapmıyorum. Bir pederin oğluna karşı vezaifini ziyadesiyle yaptım. Yapmak istedim. O nasıl mukabele etti? Ben ona nurlu yollar gösterdim, gözleri kamaştı. Meğer bir sefalet ocağının ateş-i sekr ü harabı ile hırsını söndürüyormuş. Daha dün alil insanların, sakat çocukların iâşesini çok gören sefil, bugün teyzezâdesinin nikah hediyesini satmış! Bir yetimin mektep masârifine israf diyen miskin, bütün serveti beş dakikada hebaya niyetli imiş. Şehit Ali'nin yetimesini, kahraman Bekir'e nikahlarken verilen dört mecdiyelik hediye acıyan deni, validesinin mezarını bile satacakmış! Dul muhacirlere kışlık odunu vereceğim zaman bana müstakbel evlattan bahseden alçak, bir kumarhane sahibinin evladını bana varis etmiş. Donanma iânesine beyhude masraf diyen namert, düşmana en müthiş silah-ı tahrir veriyormuş!

(Bu sırada hizmetçi içeri girer ve Hidayet Efendi'nin vürudunu haber verir)

Fikret Efendi: (Hizmetçiye) Söyle, buyursunlar. (Kendi kendine) Ağalık, eşrafılık için can veren ahmak, yarın uşaklık bile bulamayacağını düşünmemiş.

(Bu sırada Hidayet Efendi girer)

Hidayet Efendi: Sabah şerifleriniz hayrolsun efendim.

Fikret Efendi: Buyurun azizim buyurun (sandalye gösterir. Hidayet Efendi oturur)

Hidayet Efendi: Pek müteessir görünüyorsunuz efendim.

Fikret Efendi: Tecennün etmediğime Cenab-ı Hak'a şükrediyorum. Mamafih kararımı vermiş, esbab-ı teessürü bile kâmil unutmaya azmetmiş olduğumdan uzun uzadıya tafsilat beklemeyiniz. Yalnız dinleyiniz: Necdet mektebi meyhaneye nakletmiş. Kitapları atmış, kumar kağıtlarına sarılmış. Saadetini gömmüş, sefaletini kucaklamış. Beni iğfal, nefsimi idlâlde o kadar ileri gitmiş ki nihayet bugün mahpushane köşelerinde yatıyor ve ben böyle bir evladı evime kabulde mazur olduğum gibi onu varis yapmakta da Allah'ımdan korkar, ecdadımdan utanırım.

(Bu sırada lostracının vürudu haber verilir)

Fikret Efendi: (Hizmetçiye) söyle gelsin (Hidayet Efendi'ye) binaenaleyh onu ebediyen tart ve onun yerine (içeri giren Lostracı İsmet'i göstererek) bu arslan yavrusunu kabule karar verdim.

İsmet: (Sandığı elinde, bir şey anlamayanlara mahsus şaşkın tavırlarla bakar durur)

Fikret Efendi: (İsmet'e) Oğlum sandığımı oraya bırak, biraz beriye gel; şu sandalyeye otur.

(İsmet ilerler, tereddütle durur. Israr üzerine oturur.)

Fikret Efendi: (Hidayet Efendi'ye) İşte benim yeni oğlum. Bütün servetime müstahak bir sa'y ü gayret kahramanı

(İsmet'e) Yavrum benim bir tek evladım vardı. Rezil oldu, sefil oldu ve nihayet benim için öldü. Başka kimsem de yok. Sen de yetimsin. Bütün servetimi sana terk ediyorum. Benim oğlum olmak ister misin?

Hidayet Efendi: Maal-memnuniye kabul eder ve cidden hayrül-halef olur.

İsmet: Tahsilimi ikmal etmek üzere kabul ederim (kalkar ilerler Fikret Efendi'nin elini öper)

Fikret Efendi: (İsmet'e) Berhudar ol! Allah feyzini müzded etsin. Milletine sadık, vatanına âşık oldukça Rabbim muinin olsun

Fikret Efendi: Siz de lütfen derhal bu babdaki muamele-i şer'îye vü nizamiye'yi yaptırınız.

Hidayet Efendi: Baş üstüne efendim.

(Hidayet Efendi çıkar. Fikret Efendi ayakta ve İsmet'in elini tutarak, gözlerini semaya diker. Bir vech-i âtî tazarru eder)

Fikret Efendi: er-Rabbü'l-mümkinat! Ancak senin rıza-yı uluhiyetin, ancak senin din-i makbul ü muhtereminin sıyanet ü selameti için bir tek evladımı bile kurban ederek, nezd-i celil-i kibriyanda mazhar-ı tebci ü tekrim olan ilm ü fazilet aşkı, bir yetime işte ecdat-ı zi-şanınım vedia-ı mübarekesi, bütün hayatımın mahsul-ı mesaisi servetimi terk ü tevdi ediyorum.

Senin azimet-i subhâniyene yemin ederim ki yegâne emelim; İslamiyet'in tealisi, Türklüğün bekası, Müslümanların halâsıdır. (Şimdi İsmet'e bakarak) ve şu yetim ü masum, ilm ü irfanın hâdimi, sefahat ü cehaletin hâdimi, sanat ü ticaretin saliki oldukça tevfikât-ı subhâniyeni ihsan eyle!

(Yavaş yavaş perde iner ve Fikret Efendi İsmet'e doğru eğilerek başını İsmet'in başına dayar vaziyette görülür)

(Perde iner)

Dördüncü Perde

(15 sene sonra cereyan ediyor)

(İsmet Avrupa'da tahsilde ve kendi odasında gezinerek, odanın intizamını tetkik eder ve söylenir)

İsmet: Ah ne olurdu bir kuvve-i kudsiyeye malik olsam, onun, Fikret Efendi'nin ruh-ı pakini buraya getirebilsem! Şimdi gelecek kalpleri iman ü irfanla dolu, muhabbet-i vataniye kahramanları, millet ü milliyet fedakarları arkadaşlarımı görse! Ah ne olurdu bir kudret-i hâtifâne mazhar bulunsam burada vatan için çırpınan kalplerin neşaid-i kahramanesini onun kenar-ı mezarına eriştirsem!

(Bu sırada kapı vurulur)

İsmet: Buyurun

(Kapı açılır misafirler içeri girer ve selamlaşıp otururlar)

İsmet: Arkadaşlar! Bugün aldığım bir kara haberi size bildirmeğe mecbur olduğuma binlerce teessüfler ederim. Benim peder-i manevim, milletin en sadık, en vefakâr bir hâdimi, memleketin en necib bir kalbi Allah'ına kavuşmuş! Ben henüz tahsilimi bitirmeden avdete mecburum. Çünkü o serveti idare edecek benden başka kimse olmadığı gibi maat-teessüf memleketimizde de bu gibi bir işi deruhte edecek cemiyetler de yok! Filhakika benim henüz bir sene tahsilim kaldı. Lakin bir sene sonra o servetin yerinde yeller esmek ihtimali ne kadar çok! Ben bu ciheti büyük bir teessür-i vicdanî ile tercih ve tatbik ediyorum. Yalnız bir şeyle teselli bulmak isterim. Onu da müsaadeniz olursa söyleyeceğim.

Misafirler: Buyurunuz, buyurunuz

İsmet: (Devamla) Avrupa'da bulunduğum şu üç sene zarfında faaliyet ve faziletinize meftun kalmadığım bir dakika yoktur. Bu sa'yı daha müessir, daha müfit kılmak üzere bugün vâris-i meşruu, mutasarrıf-ı müstakili olduğum servetten bir kısmını sizin tahsilinize tahsis etmek emelindeyim. Binaenaleyh mektep ücretini temin için otellerde gece nöbetçiliğinden yemek zamanları lokanta garsonluğundan vaz geçer, o zamanları da millet için, memleket için nur-ı marifet toplamağa sarf edersiniz. Zira artık biz gençler de bu vatana vakf-ı âmâl ü hayat etmezsek, dün

bugün yarın bizi besleyen, besleyecek olan vatani, milleti ihmal edersek şüphe etmeyelim ki devletin akıbeti izmihlal, milletin nasibi esarettir.

Misafirler: Allah göstermesin

İsmet: Allah'ın göstermemesi, bizim istememize bağlıdır. Biz cehalet deryasında, süfliyet içerisinde ömür sürdükçe, kendi hesabımıza keselerimizi doldurmağı düşündükçe, netice muhakkak ölümdür. Viyana kapılarından Avrupa'yı titreten, sırf bir kahramanlık için I. Fransuva'yı, Şarlken'in elinden kurtaran dünkü Türklerin evladı hiç olmazsa vücud-ı pakinden ayrılan aza-yı mütefessiha vü mülevvese derecesindeki Yunanlılar, Bulgarlar, Sırlar kadar olsun çalışmazlarsa esarete bile lâıyk görülmez. Zevaid-i hilkat gibi aza-yı beşeriyetten kat' olunur. Heyet-i ictimaiye arasından tart edilir. Cesim bir imparatorluğun varisi birkaç kraliyet meydana koyduktan sonra da mütenebbih olmaz. Dünkü metbunun esiri kalır. Perişan olursa huzur-ı ecdada ne yüzle çıkar?

Huzzardan Midhat: Hakkımızdaki hissiyat-ı necibaneniz ezher cihet şayan-ı şükrandır ve bu his gösteriyor ki Türk milleti henüz usare-i hayatiyesine mâliktir. Yalnız müsaadenizle umum-ı arkadaşlarımın hissiyatına tercüman olarak, menfaat-ı memleket namına sizden bir ricada bulunayım: Biz bugün burada maişetimizi temin ettik. Tarik-i tahsilde devam ediyoruz. Siz bizim için tahsis ettiğiniz para ile yeni talebe gönderiniz. Zira ihtiyac-ı memleket o kadar çok ki...

Her taraftan: Evet, evet, pek doğru!

Midhat: (Devamla) Hem bu suretle bir kısım servetimiz memleketimizde kalır.

Her taraftan: Bravo! Pek doğru.

İsmet: Ben o servetin bir kısm-ı mühimmini merhumun arzusu veçhiyle mektep tesisine, Avrupa'ya talebe izamına, darü'l-sana'alar inşasına sarf edeceğim. Bunun için sizin tahsisatınız hiçbir mâni teşkil etmez ve edemez.

(Bu sırada kapı çalınır)

İsmet: Giriniz

(Petrof içeri girer)

İsmet: Buyurun Petrof Efendi

Petrof: Bugün sizi ziyaretim bir nişane-i hulus u meveddet değildir. Sizden izahat ü tarziye talebine geldim.

İsmet: (Müteaccibane) Neye dair?

Petrof: Profesör Rişar tarafından mektebin konferans salonunda verilen konferansta, muallim-i müşarünileyhin, biz Bulgarlar hakkındaki izahatını tarafgirliğe hamletmiş ve mektep müdüriyetine böyle bir konferansa müsaadede bulunduğundan dolayı serzenişte bulunmuşsunuz! Bu cüretiniz bir küstahlıktan başka bir şey olamaz.

İsmet: Affedersiniz efendi, o bir cüret olmaktan ziyade son derece tabii bir hâldir. Ben o hareketimle izzet-i nefsimin emrini icra ettim.

Petrof: Ne dediniz, izzet-i nefis mi? Siz Türklerde bu da mı var?

Her taraftan: Ne ne hu...

İsmet: (Müteheyyiç ve müteeffirane davranan arkadaşlarına) Rica ederim sabrediniz. (Petrof'a) Bütün milletlerin tarihlerini okuyunuz. Türklerin en mert, en necip, binaenaleyh en ziyade izzet-i nefse malik kavimler, milletler sırasında görülür. Fakat Bulgarlar...

Petrof: Evet, biz Bulgarlar bugün fabrikalarımızda yetiştirdiğimiz şayakları, hatta Anadolu'nuzun en hicrî köşesindeki eşrafinızdan esnafınız kadar herkes

giyer! Fakat tarihinden bahsederken niçin o kadar uzaklara gidiyorsunuz? Son senelerde yediğiniz hangi sille nefsinize ağır geldi? Avrupa’da size dest-i taarruz ve tecavüzünü uzatmayan kim kaldı? Bunların hangisiyle mütenebbih olarak bir daha öyle bir felaket-i milliyeye uğramamağa çalıştınız? Doksan sene evvel Yunanlılar ilan-ı istiklal ettiler. Sırlar, Romanyalılar da daha evvel ayrılmışlardı. Dün Rumeli’de bir karış toprağa malik olmayan milletler, hele biz Bulgarlar, sizin sefih beylerinizin müsrif ağalarının sayesinde bugün Balkan’ın hâkimi bulunuyoruz. Tunus’un Cezayir’in elinizden çıkması, İngilizlerin Mısır’a yerleşmesi, İtalya’nın Trablus’a hücumu hanginizin yüreğini sızlattı? Daha dünkü Rus Muharebesinde pâyitahtınız çiğnenmiş, kürsi-i hilafetiniz tehdit edilmiş iken uyandınız mı? Tuna boyundan sürülerle gelen muhacirler gözlerinizi mi açtı? Çeşme Hadisesi, Nara Limanı Felaketi, Sinop Körfezi’nde yanan gemilerin, ölen dindaşlarınızın intikamını düşünerek kuvvetli bir donanma, müttehit bir millet mi yaptınız? Sizin izzet-i nefsiniz birbiriniz tahkirde, birbirinizi azrarda görülür.

İsmet: Hayır Petrof hayır! Bu millet, dünün intikamını değil hatta Abdülhamid-i evvel zamanında Uçakof şehrini zabt eden Potemkin’in emriyle kesilen 20 bin erkek, kadın, çocuk, hasta Müslüman’ın da intikamını alacak.

Selim-i salis zamanında kahramanca bir müdafaadan sonra, General Suvorov’un eline düşen İsmailiye şehrinin ve o şehirde merhametsizce insafsızca, alçakça öldürülen 50 bin vatan yavrusunun da intikamı alınacak. Mahmud-ı evvel zamanında Karadeniz’in bir Osmanlı limanı olduğunu tasdik eden İmparator Anna İvanovna’nın Baltacı Mehmed Paşa’ya arz-ı iltifat ederek Rusya tahtını kurtaran Katerina’nın bugünkü evladından yine o muahedelerin tasdikini alacak.

Hayır Petrof hayır! Bu millet ölmemiştir. Bugün tereddüt ve cehl içinde sürüklenen bu milletin damarlarında akan cevelan eden kanın, Sultan Süleymanların, Yavuz Selimlerin, Fatih Mehmedlerin kanıdır. Bugün “sen ve ben”le uğraşan millet, yarın elbette düşmanla uğraşacak! Kanını emen milletlerin, hakimiyetini ezen devletlerin karşısına çelikten bir dağ, demirden bir kütle halinde dikilerek, mazinin hesabını isteyecek!

Petrof: Hah hah hah! Hesap sormak? O zamanlar çoktan geçti. Bugün bir milletin kahramanlığı bile yaşamasına kâfi gelmez. İlm ü irfanın, fen ü marifetin hâkim olduğu bir asırda artık beylik kuvveti iş göremez. Siz ki hâlâ ilmi tahkir eder, sanatı beğenmez; ticareti sevmeyiniz. Siz ki elinizdeki serveti bile idare edemez, babanızın mirasıyla evladınızı geçindirmekten âciz kalırsınız. Nasıl bizden intikam alırsınız?

Bir millet ki bir âlüftenin kucağında, bir kumar masasında, bir meyhane destgâhında terk ettiği paranın yüzde birini mekteplerine veremez bir millet ki en büyük şehirlerinde yüzlerce eşrafiyla bir hastane yapamazken nasıl olur da Avrupa ile boy ölçmeyi düşünür?

Dün sizin sefil bir vilayetiniz, bugün Balkan’ın otuz beş senelik kuvvetli bir hükûmeti olan bizim Bulgaristan’ın her köşesi bile millet parasıyla açılmış mektep, medrese, hastane ile dolu iken siz nasıl yaşayabilirsiniz? Binaenaleyh siz Avrupa’dan intikama değil, şu cihan-ı medeniyetten ebadiyen göçe hazırlanınız. Zaten bugünkü yaşayışınız bile hayattan ziyade ihtizara benzer.

(Huzzardan biri söylemek ister, İsmet meneder)

İsmet: Pek ileri gidiyorsunuz

Petrof: Bu da mı o mahut izzet-i nefse ağır geldi?

İsmet: Bu sözünüzü reddederim. Geri alınız.

Petrof: Ben bir Türk'e karşı sözümü geri almaktansa ölümü tercih ederim.

Midhat: (Birdenbire davranarak) Ben de öldürürüm.

İsmet: (Midhat'ı tutarak) Otur Midhat (Petrof'a) sözünüzü geri almazsanız o hakareti başka şeyler temizler.

Türkler: Evet! Kan! Kan! Kan!

Petrof: Sen şimdi bana tarziye vermezsen ben de (cebinden çıkardığı revolveri göstererek) bununla cebren alırım.

İsmet: Evimdesin! Sana karşı şimdi istimal-ı silahı şan-ı milliyetime yakıştıramam.

Petrof: Korkak herif, miskin Türk! Onlar benim kulağıma girmez. Derhal tarziye diyorum. Hâlâ mı tereddüt?.. Al (silahı patlatır. Ateş almaz. İsmet mukabele eder. Petrof'u beyninden vurur. Petrof düşer.)

Türkler: Gebersin alçak! Yaşasın intikam!

İsmet: Şimdi benim deruhte edeceğim vazifeyi size havale ediyorum. Ben de kendimi kanuna teslim edeceğim. Servet-i metrukeyi millete sarf ediniz.

Midhat: Hayır! Herkesten evvel ben kâtil olarak mahkemeye gideceğim. Nef'-i vatan, müstakbel-i memleket namına reddetme! Sen cânî değilsin! Sen mücahidsin ki cihadını her namuslu vatandaş vatandaş takdis eder.

İsmet: Yaşa, şanlı fedakâr! Fakat ben azab-ı vicdaniyeden kurtulmak için mutlaka mahkemeye gitmek, hakikati söylemek isterim.

(Yürümek ister, menederler)

Midhat: Bugün millet sizin vücudunuza muhtaç! Elinizde saadet-i millete sarf edilecek bir servet var ve o serveti müfit surette idare edecek ancak sizsiniz. Geliniz, milletinize acıyınız. Yüzlerce evlad-ı vatanın tahsiline rehber olacağınızı unutmayınız. Geliniz memleketimizin bir köşesinde olsun vücuda gelecek müessesat-ı hususiyeyi, temelini atmadan yıkmayınız. Geliniz hayatında düşman-ı felaketimiz olan bir sefil mematıyla da irfanımıza mâni olmasın. Hayatında temenni ettiği tedennimize mematıyla nâil olmasın.

Türkler: Kabul, kabul! (İsmet de kabul eder)

İsmet: Hayır! Hayır! Kabul edemem.

Midhat: Hayır demeyiniz. Bedbaht memlekete, muhtac-ı himmet halka, Fikret Efendi'nin ruh-ı muhterimine hürmet ü merhamet ediniz. Kabul ediniz. Vakit geçiyor, polis gelmek üzeredir.

İsmet: (Meyusane) Kabul ediyorum. Yaşayınız mert kardeşler.

Umum: Yaşasın vatan!

(Bu sırada şiddetle kapı açılır. İçeri giren polis sandalyeye devrilmiş olan Petrof'u görerek)

Komiser: Kâtil kim?

Midhat: (İlerleyerek) Benim!

(Perde iner)

Beşinci Perde

(İsmet, "Müessesat-ı Fikret" idaresinde, masa başında)

İsmet: İşte bugün de kızlar mektebinin resm-i küşadı bitti. Her müessese bittikçe ruhen ne kadar mesrur ve müsterih oluyorsam her gün geçtikçe de vicdanen azabım o kadar artıyor. Yalnız benim azabım artsa ne ise kahraman Midhat'ın sıhhati bozuluyor; tahsili geri kalıyor! Yok yok artık bu hâle nihayet vermeli. Zaten benim burada kalmaklığıma lüzum da yok. Mekteb-i Fikret'in dünkü şakirtleri bile alakadar olmasalar bugün mektebi idare edenler bu maksat uğrunda ifna-yı vücuda

hazırdırlar. Bu sermaye, bu teşkilat, bu servet ne İsmet’le ne Ahmed’le kâimdir. Bugün onun nığebân-ı ebedisi millettir. Dün maariften korkan halk, bugün zerre-i ilm için can veriyor. Dün hubb-ı vatanı bilmeyen ahali bugün vatanın bir avuç toprağı için kan döküyor. Dün ikisini bir arada göremediğimiz millet, bugün bir ruh-ı metin ü müttehit yaşıyor. Dün etrafımızı kuşatan düşmanlar da bizi tehdit eden devletler de bizi paylaşmağa koşan hükûmetler de bizimle dostluğa koşuyor.

Beş senede bir tek zırhlı alamayan milletin bugün Akdeniz’de al bayraklı filosu, Karadeniz’de zırhlı ordusu kendini meydana getiren millete her sabah selam-ı şükran gönderiyor!

Evet ben bugün serbestim. Gitmeli, bir an evvel gitmeli Paris Mahkemesi’ne teslim-i nefis etmeliyim. “Midhat katil değildir. Alçak Bulgar’ı tepeleyen benim” demeliyim! Vicdanımı teskin, ıstırabımı tehvin etmeliyim. Artık bir kere olsun rahat uykuyu uyumalıyım.

(Zile basar, gelen kâtibe)

İsmet: Rica ederim yarın akşam hareket edecek gece treninde bana Paris’e bir bilet alınız.

Kâtip: O hâlde Paris’teki talebenin tahsisatını hazırlayayım beraber götürürsünüz.

İsmet: Hayır, pek müste’cel, mühim işim var. Hatta onları muvasalatımdan bir zaman sonra görebileceğim. Bu sebeple siz tahsilatı posta ile gönderiniz.

(Kâtip çıkar)

İsmet: (Kendi kendine) Şimdi idareyi de ticaret mektebi müdürümüze tevdi etmeli.

(Zile basar, gelen hizmetçiye)

İsmet: Ticaret mektebi müdürünü telefonla buraya çağırınız derhal gelsin.

(Hizmetçi çıkar)

İsmet: (Kendi kendine) Evet aslan Midhat! Gittikçe sana yaklaşıyorum. Senin ruh-ı nezih u ulvin de bunu hissediyor mu? On senelik mahkûmiyet o ruh-ı necip üzerinde bir tezelzül vukua getirdi mi? Acaba ettiği fedakarlığı bir gün, bir dakika fazla buldu mu? Haşa!

(Bu sırada hizmetçi bir telgraf getirir)

İsmet: Bari bir mâni çıkmasa! Fakat ne olursa olsun dönmeyeceğim. Kararımı verdim vereli duyduğum sükûn-ı vicdaniyi hiçbir zevke değişmem.

(Zarfı yırtar açar, cehren okur)

“Dört gün evvel affedildim. Şimdi senden dört saatlik mesafeye geldim. Rahatsız etmemek üzere müjdemî tehir etmişim. Darılma!

Midhat”

İsmet: (Devam eder) Aman Yarabbi Midhat geliyor. Demek ben bir gün bile onun fedakârlığını ödeyemeyeceğim. O ne bahtiyar ki Cenab-ı Hak son dakikada ona ikinci bir fedakârlık ettiriyor! Ne olurdu Midhat biraz sonra affolaydı ben hapishane kapısından girerken o hücre-i mahbusiyetten çıksa idi, ziya-yı şemsten evvel beni görseydi, ilk önce benim kucağımda bulunsa idi. Halbuki (saatine bakarak) bir saat sonra buraya gelecek, hemen istasyona gitmeli. Orada kucaklamaktan da mahrum kalmamalı.

(Zile basar. Gelen hizmetçiye hemen bir araba getirilmesini emreder. Öteye beriye gezinir. Paltosunu giyinir. Telaşla dolaşır. Arabanın geldiğini haber verirler. Süratle çıkarken, Necdet’in girdiğini göremez.)

Necdet: (Pek pejmürde, yalın ayak, saçları uzun, pek perişan bir kıyafet, sakallı, yırtık bir fes, ceketle odaya girer. Hazin ve muhteriz bir sesle söylenir.) Ah sefalet! Bugün bu müessesenin mâliki, müdürü ben olacaktım. Kapısından bile titreyerek girdiğim bu darü'l-ırfan, bu bâb-ı fazilet ü hamiyet olsun bana iki lokma ekmek verecek mi? Bir darü'l-hayr olan birçok evler, aileler şenleten şu müessesede babasından merdûd, hem cinsinden menfûr, zelil, müsrif bir şahsa hürmet etmeyecek mi? İsmet Bey de çıktı gitti. Acaba benim ile beraber giren hava-yı sefalet ve mezelletten mi ürktü?

Ah geçmiş günler! Açlıktan durmağa bile takatim yok. Yine gözlerim kararıyor, başım dönüyor. Acaba daha geç mi gelecek? Peki gelse ne olacak? İki lokma ekmek verecek mi? (Sendeleyerek yere çöker) Bir yudum su! Nedir bu hayat? Nedir beşeriyetin biz bî-çarelere zulmü? Nedir adalet-i ilahinin bu şiddet-i kahrı! Nedir faziletin bu intikam-ı muhikki? Nedir inkisar-ı pederin bu müthiş tecellisi? Hamallık ettim. Yük veren değil, yüzüme bakan bile olmadı. Hizmetçilik istedim, sözüme emniyet değil ricama ehemmiyet de vermediler; çıraklığa heves ettim, her girdiğim yerde merhamet şöyle dursun, mezelletten başka bir şey göstermediler. (Gürültü işitilir) Birisi mi geliyor? Bari İsmet Bey olsa! Tanımıyorum da! Fakat ne ehemmiyeti var, ben ekmek isteyeceğim.

(Sendeleyerek odadan çıkar, kulise girer)

(İsmet'le Midhat odaya girerler. Oturmak üzereyken gürültü işitilir. Necdet yere düşmüş. Alnı yarılmış, kanlar akıyor. Gürültü gelen tarafa koşarlar. Necdet'in alnından kanlar aktığını görür ve odaya alırlar. Kanları temizlemek isterler, Necdet reddeder.)

Necdet: (Kahr ve unfla) Bırakınız. Rica ederim bırakınız. Aksın! Yıllarca ömrümü zehirleyen o murdar kanlar dökülsün.

İsmet: Sen kimsin? Adın ne? (Midhat'a) Ne kadar Fikret Efendi'ye benziyor!

Necdet: (Gözlerini açarak, dudaklarını ve kapalı dişlerini sıkarak, hafifçe başını sallar, cevap vermez)

İsmet: Söylesen a nerelisin? Adın ne? Ne istiyorsun?

Necdet: İki lokma ekmek istiyorum. Sanatım yok, sefaletim var.

İsmet: Burada ekmek değil iş verilir. Kim olduğun bilinmeyince de iş verilemez.

Necdet: Adım Necdet, yetim kalmışım. Ailemi bilmiyorum.

İsmet: (Birdenbire) Necdet mi? Peki nasıl büyüdün, hiç kimseden kim olduğunu işitmedin mi?

Necdet: Açım aç! Merhamet ediniz. İki lokma ekmek, üç gündür otlı geçiniyorum. Dilenecek kapı kalmadı. Sokaklarda sebze döküntüsü, çarşılarda ekmek kırıntısı tükendi. Açım, gözlerim...

(Sendeleyerek düşer. Koşar kaldırırlar. Biraz su verirler. Necdet kendine gelir.)

Necdet: Aman affedersiniz.

Midhat: Zavallı memleketim! Henüz ekmeğini kazanamayan insanların mı var!

İsmet: Estağfurullah! Yalnız biraz hâlinizi anlatınız. Size iş vereceğim.

Necdet: Veremezsin, veremezsin.

İsmet: Niçin?

Necdet: Babasının matrûdu, beşeriyetin lekesi, Allah'ın makhuru bir insana iş verilir mi?

İsmet: (Bi'l-iltizam) Ne demek?

Necdet: (Kendi kendine) Demek hakikati bilmiyor. Demek babam buna bir şey söylememiş. Ben buna işin doğrusunu anlatsam! (İsmet'e) Ben bedbahtım! İş verirsiniz bahtiyar olurum.

İsmet: Fakat kim olduğunuz bilinmeyince iş vermek de mazurum.

Necdet: Ben Fikret Efendi merhumun matrut oğlu Necdet'im!

İsmet: (Hayretle) Geliniz şuraya oturunuz rica ederim. Geliniz (Necdet tereddüt eder. İsrar üzerine oturur)

İsmet: Şimdi rica ederim hakikati bütün tafsilatıyla anlatınız.

Necdet: Ben validemin pek bol şefkatine güvenerek mektepten kaçıyordum. Validem, babamın hiddetinden korkar beni himaye ederdi. Nihayet kendimi gizlemek için benim gibi mektepten kaçan Sabri namında birisine rast geldim. Birlikte meyhaneye devam ettik. Pederim haber aldı, beni kovdu. Hapishaneye düştüm. Sefalet ve mezelletin en derin uçurumlarını gördüm. Müddetimi bitirdim. Beş senedir dilencilik ile geçiniyorum.

İsmet: Niçin mahpustan çıkınca pederine avdet etmedin?

Necdet: Mümkün değil idi. Henüz hakikati yanlış görüyordum. Pederimin vefatıyla mesut olacağımı düşünüyordum. Pederim vefat etti. Servete siz nail oldunuz. O zaman açlık, her taraftan metrukiyet baş gösterdi. Buraya gelmemek, bu helal servete ilişmemek için azmetmişim. Lakin ölmek de istemiyordum. Bugün iki lokma ekmekten başka bir şey istememek üzere sizi tacize karar verdim.

İsmet: Hayır dostum. Bugün bu servete tesahup edebilirsiniz.

Necdet: Hayır! Haşa! Sizin gibi namuslu, ehliyetli zata her zaman helal olsun. Bana biraz ekmek kâfidir.

İsmet: Servetinizi alınız. Yine beraber çalışsınız.

Necdet: Bu serveti bana iade suretiyle terke karar verdiğiniz dakikada, şimdiye kadar muhafaza ettiğim hayatımı da mahvederim. O zaman siz yine muhafazasına mecbur kalırsınız.

İsmet: Öyle ise müştereken çalışalım.

Necdet: Ben yalnız ekmek parası isterim.

İsmet: (Midhat'a) İhtiyaç, sefalet ne sadık bir mürebbidir. Ne sağlam terbiyeler verir. (Necdet'e) O hâlde bütün müessesat-ı Fikret'in nezaret-i umumiyesini deruhte ediniz.

Necdet: Hayır! İşleri ehline veriniz! Bana değil, vazifeye merhametiniz galebe çalsın!

İsmet: (Midhat'a) Hiçbir şey de kabul etmiyor. (Necdet'e) Öyle ise istediğiniz vazifeyi kendiniz tayin ediniz.

Necdet: Müessesenin konferans salonunda bekçilik!

Midhat: Fena değil...

İsmet: Lakin pek yorgun bir vücut! Pek mustarip bir dimağ, pek bozuk bir cihaz-ı idrak!

Midhat: Hiç de öyle değil! Güneşin harareti menedilebilir mi? Şuaat-ı ziyaiyenin nüfuzuna hail olabilir miyiz? Hava-yı nesimiye'nin ciğerlerimize kadar hululü ihtiyarımızla mıdır? Bunlar nasıl yavaş yavaş muntazaman vaki oluyorsa, bu gibi dimağlar da o yolda tenevvür eder.

İsmet: Sırf arzunuza mümaşat etmek üzere kabul ediyorum.

(Zile basarak kâtibî çağırır. Necdet'e elbise vesaire sipariş eder)

Necdet: Hayır! Bu perişan kıyafetimle, bu sefil hâlimle mezar-ı pedere gidip, istida-yı affetmedikçe, pedere makrun olmadıkça, bu servetin velev beş parasına olsun elimi sürmeyeceğim.

Midhat: Ne metin fazilet!

İsmet: Peki! Pederinizin ruhu şimdi meseretinden semalarda dolaşıyor. Siz tarik-i hidayetinde, şehrah-ı fazilet ve hamiyette yürüdükçe, yalnız pederinizin affı değil, milletinizin hürmet ve duası da sizinledir.

Necdet: Hayır! Ben seda-yı af ü merhameti kulaklarımla işitmek, o mübarek türbeye doya doya yüz sürmek isterim.

(Yürür ve çıkar)

İsmet: (Midhat'a) Pek ziyade rikkat ü dikkatimi celp eden şu zavallıyı takibe ruhumda pek derin bir ihtiyaç var. Rica ederim bana müsaade ve refakat ediniz.

Midhat: Hay hay! Gidelim.

(Perde iner)

Altıncı Perde

(Karanlık bir oda, yerde yeşil örtülü bir mezar, başında Fikret Efendi'nin âbânî sarıklı fesî)

(Necdet kıyafet-i evliyasıyla mezarın önüne dizleri üzerine dikilmiş, yarım kaim; kolları kavuşmuş bir vaziyette görülür.)

Necdet:

Ey hâb-gâhî darü'l-imanım

Geçmiş zamanı ben yâda geldim

Aç koynunu aç feryada geldim

Hüsran içinde geçti zamanım

Ah hem ne hüsran! Bir zamanlar fikren masum, ruhen nezih, kalben haluk idim. Önüme insan sûretli, şeytan sûretli bir mahluk çıktı. Beni sana bile isyan ettirdi. Bunun için cezamı çektim ve hâlâ çekiyorum. Affetmezsen ahirete kadar çekeceğim. Affet babacığım affet, filhakika:

Sen önce benden ikrah ederdin

Çirkindi çünkü filim ü sıfatım

Acaba o çirkinliği, o mülevvesiyeti bizzat ben itiraf ederek, huzur-ı kabrinde rezaletime nâdim, sefahate pişman olarak yalnız affını dilerken yine ruh-ı pak u mübarekin beni tart edecek mi? Ah yüzlerce insana ekmek yedirecek kadar bir servet sahibinin evladı yine yüz kapıdan iki lokma ekmek için tart edilecek mi? Yine o zillet ü hakaretlere layık görülecek mi? Çünkü dün ne kadar sefil, sefil idiysem bugün bütün kalb ü imanımla fazilet ü insaniyete âşıkım ve bu aşkı bana ilham eden, ancak senin ruhun, semalarda dolaşan ruh-ı tahirindir ve beni dermansız bacaklarımla, fersiz gözlerimle çıplak vücudumla şuraya getiren emr ü hidayet Hak'tır. Reddetmiyorsun değil mi babacığım! Reddetme.

Ben emr-i Hakk'a ettim itaat

Elbette ruhun eyler şefaât

Ya şefaât etmezsen geri mi döneceğim? Hayır, nasıl dönerim! Babasının matrûdu, beşeriyetin menfurı Necdet'i, beni artık nereye kabul ederler; yine hapishane köşelerinde, meyhane kapılarında mı kalacağım? (Gayet şiddetle) Hayır hayır! Lanet olsun o batakhanelere, cehenneme... Esfel-i sâfilîne gitmek benim için daha ehvendir.

Titriyorum babacığım, açım! Affet beni! Gideyim sana rahmet, kendime merhamet toplayayım. (Semaya bakarak) Hâlâ bir ses yok, hâlâ bir hareket

görülemiyor. Yarabbi, sen pederime insaf ver. Sen pederime rıfk u şefkat ilham et. Affi olmaksızın gidemem. Buradan ayrılamam.

Mutlak bu yerde olsun zevalim

Emirim heyhat olmakta gaib (gârib)

Evete, bütün ümitlerim sönüyor! Demek meyhaneye girenlerin, kumar masasına oturanların mezardan, ölülerden belki hazret-i Allah'tan bile nasib-i afv u mağfireti kalmıyor. Fakat nur-ı kamer bile bir zaman bulutla örtülür. Ziya-yı şems bile lekelenir. Elmas bile çamura düşer. Ben de öyle değil miyim? Dün nur-ı Hakk'ı münekkerdim. Bugün bütün sefahate lanet okuyordum. Dün insanıyeti tepeledim. Fazileti tahkir ettim. Ayyaş idim. Bugün Hakk'a âşık, affa lâayk değil miyim? Binlerce insanların hürmetle ziyaret ettikleri bu kabir yanında olsun beni yatırmayacaklar mı? Söyle babacığım ne yapayım?

Bî-çare kaldım üryanım işte

Razıyım olsa hâkinle yeksan

(Son mısraın nihayetinde mezar üzerine kapanır ve biraz bekler. Yavaş yavaş doğrulur ve arkadan İsmet'le Midhat'ın sahneye duhulü görülür. Necdet fark etmez. İsmet ile Midhat arkada dinlerler.)

Başka çare ne? Meyhane köşelerinde, kumar masalarında pederinin, ailesinin şerefini heba eden bir sefil bunu da yapamaz. Fakat ben nedamet ettim. Pişman oldum. Tövbe ediyorum. Yeter ey mukaddes mezar, açıl! İstersen bir daha çıkarmamak üzere beni de al! (Birdenbire) Nasıl? “peki” mi dedi? Demek bana hâlâ emniyet edemiyor. Demek kumarbazların sözleri, sarhoşların özlery ne kadar doğru olsa da yine inanmıyorlar. Demek son pişmanlık fayda vermiyor. Öyle ise pederim rızanı bahşet! Kucağını aç, çünkü:

Sen nur içinde yattıkça öyle

Ben zilletimle durmam ya böyle

Ömrüm fenaya olmakta müncer

Miftah-ı affın işte şu hançer

(Hançerle kalkan elini Midhat'la İsmet arkadan tutarlar)

(Son mısraı nihayetinde kulislerde gizlenmiş olanlar sarı, kırmızı mehtap yakarlar. Sahnede mukabil ziyalar altında bir tablo vücuda gelir)

(Perde iner)

Hitam

DOĞU KARADENİZ'E ÖZGÜ KALANDAR KUTLAMALARININ KÜLTÜREL MİRAS TURİZMİ KAPSAMINDA İNCELENMESİ*

*Paşa Mustafa ÖZYURT**
Sezai SARIİBRAHİMOĞLU****

ÖZ

Kültürel miras turizmi arz ve talep bakımından küresel turizm pazarında önemli bir konuma sahiptir. Özellikle somut olmayan kültürel varlıkların turizm ürünü olarak kullanılması, günümüzde pek çok başarılı destinasyon tarafından tercih edilmekte ve önemsenmektedir. Bu çalışma, Doğu Karadeniz Bölgesine özgü yeni yılı ifade eden Kalandar kutlamalarını, somut olmayan kültürel miras turizmi kapsamında incelemektedir. Bölgenin zengin ve özgün kültürüne dayanan Kalandar kutlamaları, yaşayan bir miras unsuru olarak önemli bir turizm potansiyeli taşımaktadır. Bu bakımdan Kalandar kutlamalarının kültürel mirasa dayalı turizm talebi yaratma ve bölgenin turizm arzına çeşitlilik kazandırma amacıyla incelenmesi önemlidir. Çalışma kapsamında, öncelikle kültürel miras kavramı incelenmekte ve kültürel miras unsurlarının turizm çekiciliği olarak kullanımına yer verilmektedir. Araştırmanın özgün katkısı kapsamında ise Kalandar Kutlamalarının kültürel miras turizminde kullanım olanakları uygulama önerileriyle desteklenmektedir. Bu yönüyle çalışmanın alternatif bir turizm ürünü geliştirme bağlamında destinasyon örgütlerine ve yöneticilere yol gösterici olması öngörülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Kültürel miras turizmi, Kalandar kutlamaları, Doğu Karadeniz Bölgesi.

INVESTIGATING OF KALANDAR CELEBRATIONS, PECULIAR TO THE EASTERN BLACK SEA, IN THE CONTEXT OF CULTURAL HERITAGE TOURISM

ABSTRACT

Cultural heritage tourism has an important position in the global tourism market regarding the significance of supply and demand. In particular, the use of

* *Gönderim Tarihi: 16.04.2022. Kabul Tarihi: 21.05.2022.*

** *Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Rekreasyon Yönetimi Bölümü, GİRESUN. pasa.mustafa@giresun.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2968-7988.*

*** *Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, Ekoturizm Rehberliği Anabilim Dalı, GİRESUN, sezaisariibrahimoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4702-2405..*

intangible cultural heritage assets as a tourism product is preferred and considered by many successful destinations nowadays. This study examines the *Kalander* celebrations, representing the new year customs and conventions, peculiar to the Eastern Black Sea Region, within the scope of intangible cultural heritage tourism. Based on the rich and unique culture of the region, *Kalander* celebrations have an important tourism potential as a living heritage element. In this respect, it is important to examine the *Kalander* celebrations to create a tourism demand based on cultural heritage and to diversify the tourism supply of the region. To this end, application suggestions are made to the decision-making stakeholders regarding the planning of *Kalander* celebrations as a tourism attraction.

Keywords: Cultural heritage tourism, *Kalander* celebrations, Eastern Black Sea Region.

Giriş

Kültürel miras turizmi soyut ve somut kültürel miras unsurlarının deneyimlenmesi amacıyla yapılan turizm türünü ifade etmektedir. Bu yönüyle, tarihi yapılar ve anıtlar, müzeler, sanatsal gösteriler, gastronomik ürünler, gelenekler ve yaşam tarzları gibi unsurlar kültürel miras turizminin ana ürününü oluşturmaktadır. Kültürel mirasa dayalı turizm faaliyetlerinin öğrenme ve keşfetme motivasyonu ile yapıldığı belirtilmektedir¹. Günümüzde gerçekleşen ulusal ve uluslararası seyahatlerin en önemli nedeni dünyanın sahip olduğu kültürel miras zenginliği olarak gösterilmektedir². Özellikle 1990'lı yıllardan sonra turizm talebinin standartlaştırılmış kitle turizmi ürünlerinden kişiselleştirilmiş ürünlere doğru yönelmesi, kültürel miras kapsamlı yapılan turizm faaliyetlerini artırmıştır³. Bu bakımdan günümüzde, küresel turizm pazarının en önemli arz ve talep kaynağını kültürel miras unsurları oluşturmaktadır⁴. Değişen tüketici ihtiyaç ve davranışları sonucu kültürel miras turizminin önemi bazı ülkeler tarafından hızla fark edilmiştir. Örneğin İngiltere hükümeti 1997 yılında miras turizmini, İngiltere turizm endüstrisinin

¹ Hilary du Cros, "A New Model to Assist in Planning for Sustainable Cultural Heritage Tourism", *International Journal of Tourism Research*, 2001, 3(2), s.165; Elisa Panzera-Thomas de Graaff-Henri de Groot, "European Cultural Heritage and Tourism Flows: The Magnetic Role of Superstar World Heritage Sites", *Papers in Regional Science*, 2021, 100(1).

² Dünya Turizm Örgütü, *Tourism and Intangible Cultural Heritage*, 2012, UNWTO, Madrid, DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284414796>.

³ Dallen Timothy, *Cultural Heritage and Tourism: An introduction*, Bristol 2011, s.8; Namho Chung- Hyunae Lee-Jin-Young Kim-Chulmo Koo, "The Role of Augmented Reality for Experience-Influenced Environments: the Case of Cultural Heritage Tourism in Korea", *Journal of Travel Research*, 2018, 57(5), s.627.

⁴ Pamela Ho-Bob McKercher, "Managing Heritage Resources as Tourism Products", *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 2004, 9(3), s.256.

denizaşırı ziyaretçiler için en güçlü yönü olarak ifade ederek turizm politikasını buna göre planlamıştır⁵.

Kültürel miras unsurları özgün bir destinasyon markası yaratmada önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Bu bakımdan, dünyadaki pek çok başarılı destinasyon kültürel miras unsurlarını marka ve imaj çalışmalarında kullanmaktadır⁶. Kültürel miras unsurları ayrıca destinasyonların rekabet gücünü de önemli oranda artırabilmektedir. Bu yönüyle kültürel miras kaynakları, turizm pazarındaki yoğun rekabet ortamında destinasyonların sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmelerine olanak sağlamaktadır⁷. Bunlara ek olarak, yerel kültürel miras unsurlarının turizmde kullanımı aynı zamanda bu unsurlarının korunmasına da yardımcı olmaktadır. Bu bakımdan kültürel miras turizmi bir yandan yerel ekonomiye katkı sağlarken, diğer taraftan ise kültürel varlıkların korunması bilincinin ve uygulamalarının gelişmesini de teşvik etmektedir⁸. Bu yönüyle kültürel miras turizminin, destinasyona pek çok bakımdan olumlu katkı yapabilme özelliğine sahip olduğu ifade edilebilir.

Kültürel miras turizminin yukarıda ifade edilen çok boyutlu olumlu etkilerinin anlaşılması ve kültürel mirasa dayalı turizm hareketliliğinin artmasıyla beraber bu alana yönelik akademik ilgi de zamanla artmıştır. Uluslararası yazında, özellikle 2000li yıllardan itibaren kültürel miras unsurlarının turizm ürünü olarak planlanması ve kullanılmasına yönelik pek çok çalışma yapıldığı⁹ görülmektedir. Buna paralel olarak Türkiye’de de kültürel

⁵ Susan Markwell-Marion Bennett-Neil Ravenscroft, “The Changing Market for Heritage Tourism: A Case Study of Visits to Historic Houses in England”, *International Journal of Heritage Studies*, 1997, 3(2), s.95.

⁶ Salvador Del Barrio García - Belén Prados Peña, “Do Brand Authenticity and Brand Credibility Facilitate Brand Equity? The Case of Heritage Destination Brand Extension”, *Journal of Destination Marketing & Management*, 2019, 13; Blanka Škrabić Perić-Blanka Šimundić-Vinko Muštra-Marijana Vugdelija, “The Role of UNESCO Cultural Heritage and Cultural Sector in Tourism Development: the Case of EU Countries”, *Sustainability*, 2021, 13(10), s.2;

⁷ Desiderio Juan García-Almeida, “Knowledge Transfer Processes in the Authenticity of the Intangible Cultural Heritage in Tourism Destination Competitiveness”, *Journal of Heritage Tourism*, 2019, 14(5-6), s.409.

⁸ Cros, *a.g.m.*, s.166; McKercher, *a.g.m.*, s.256.

⁹ Francesc Fusté Forné-Lluís Mundet i Cerdan, “A Land of Cheese: From Food Innovation to Tourism Development in Rural Catalonia”, *Journal of Tourism and Cultural Change*, 2021, 19(2); Stephen Boyd, “Cultural and Heritage Tourism in Canada: Opportunities, Principles and Challenges”, *Tourism and Hospitality Research*, 2002, 3(3); Gabriel Laeis-Regina Scheyvens-Carolyn Morris, “Cuisine: a New Concept for Analysing Tourism-Agriculture Linkages?”, *Journal of Tourism and Cultural Change*, 2020, 18(6); Soojung Kim-Michelle Whitford-Charles Arcodia, “Development of Intangible Cultural Heritage as a Sustainable Tourism Resource: the Intangible Cultural Heritage Practitioners’ Perspectives”, *Journal of Heritage Tourism*, 2019, 14(5-6); Bynum Boley-Cassandra Johnson Gaither, “Exploring Empowerment within the Gullah Geechee Cultural Heritage Corridor: Implications for Heritage Tourism Development in the Lowcountry”, *Journal of Heritage Tourism*, 2016, 11(2); Richard Sharpley, “Kamikaze’heritage tourism in Japan: a pathway to peace and understanding?”, *Journal of Heritage Tourism*, 2020, 15(6), s.709-726.

miras varlıklarını turizm disiplini açısından inceleyen araştırmaların olduğu ve bu çalışmalarda ebru sanatı¹⁰, yöresel yiyecekler¹¹, edebiyat varlıkları¹² ve el sanatları¹³ gibi farklı kültürel miras unsurlarının turizm geliştirme yönüyle incelendiği anlaşılmaktadır.

Bununla beraber yapılan alanyazın incelemesinde, Trabzon ve yöresine özgü Kalandar kutlamalarının turizm bağlamında henüz araştırılmadığı tespit edilmiştir. Kalandar, Trabzon yöresinde mahalli takvime göre yılbaşı gününü belirtmekte ve farklı kültürlerden unsurları içeren geleneksel bir kutlamayı ifade etmektedir. Kalandar kutlamaları; performans gösterileri, gastronomik unsurlar, sosyal ilişkiler ve yerel yaşam tarzını yansıtan kültürel unsurları içermektedir¹⁴. Kalandar kültürünün sahip olduğu özgün içerik ve değer, uluslararası turizm pazarında artan otantiklik arayışına yönelik önemli bir çekicilik olarak değerlendirilebilir. Türkiye, kültürel varlıklar bakımından oldukça zengin olmasına rağmen turizm pazarında daha çok bir yaz turizmi destinasyonu olarak bilinmektedir¹⁵. Bu yönüyle Türkiye, değişen tüketici eğilimlerine ve alternatif pazarlara yönelik ürün geliştirme bağlamında yeni alanlara ihtiyaç duymaktadır. Bu bakımdan Türkiye'nin katma değerli ürün geliştirip turizmde rekabet gücünü artırabilmesi, özgün kültürel miras kaynaklarını turizm pazarına arz edebilmesi ile doğrudan ilişkilidir. Bu kapsamda, yerel bir değer olan Kalandar kutlamalarının turizm ürünü olarak planlanmasının, alternatif bir çekicilik olarak bölgede kültürel miras turizminin gelişmesine ve turizm rekabet gücünün artırılmasına olumlu katkılar yapacağı öngörülebilir. Ayrıca, turizm talebinin düşük olduğu kış aylarında talebin yükselmesine, turizm sezonunun uzamasına ve farklı sosyoekonomik yerel halk gruplarının turizmin olumlu etkilerinden faydalanmasına da olumlu etkileri olacağı belirtilebilir. Bunların yanı sıra, yerel folklor unsurlarına yönelik farkındalığın artmasını ve bu unsurların korunması ve yaşatılmasını da teşvik edeceği ifade edilebilir.

¹⁰ Elbeyi Pelit-Turgut Türkoğlu, "Somut olmayan kültürel miras değerlerinin turizme yansımaları ebru sanatı üzerine bir inceleme", *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2019, 3(1), s.101-118.

¹¹ Gizem Çapar-Uysal Yenipınar, "Somut olmayan kültürel miras kaynağı olarak yöresel yiyeceklerin turizmi", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2016, 4(1), s.100-115.

¹² Samet Çevik, "Kültürel Miras Kapsamında Edebiyat Turizmi Deneyimi: Sait Faik Abasıyanık'ın İzinde Otoetnografik Bir Çalışma", *Electronic Turkish Studies*, 2017, 12(29), s.151-168.

¹³ Murat Bayazit-Uğur Ceylan-Uğur Saylan, "Geleneksel El Sanatlarının Bölge Turizmine Etkisi: Güneydoğu Anadolu Bölgesi", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 2012, 1(1), s.899-908.

¹⁴ Zeynep Kantarcı, "Kalandar Kutlaması: Livera (Yazlık) Köyü Örneği", *Sobider Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, 4(10), s.495.

¹⁵ Maria Alvarez, "Marketing of Turkey as a Tourism Destination", *Anatolia An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 2010, 21(1), s.123-138; Durdana Ozretic Dosen-Jozo Previsic-Zoran Krupka-Vatroslav Skare-Tanja Komarac, "The Role of Familiarity in the Assessment of Turkey's Country/Destination Image: Going Beyond Soap Operas", *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 2018, 12(3), s.277-291.

Kültürel Miras Turizmi

Kültürel miras turizmi geçmişe ait somut ve somut olmayan kültürel varlıklar ile yeni gelişen yaşam tarzları, modern sanat ve kültürel akımların deneyimlenmesi motivasyonu ile yapılan turizm türünü ifade etmektedir. Bu bakımdan, insan topluluklarının oluşturduğu bütün maddi ve manevi unsurlar kültürel miras turizminin ana ürünü oluşturmaktadır. Arz yönünden ise kültürel miras turizmi, ziyaretçi çekme amacıyla destinasyonun sahip olduğu miras unsurlarının turizm çekiciliği olarak kullanılması şeklinde tanımlanmakta ve yerel ekonomiye olan anlamlı katkısı nedeniyle kamu ve özel sektör tarafından teşvik edilmektedir¹⁶. Uluslararası turizm hareketlerinin önemli bir bölümünün müze ve tarihi eser ziyaretleri, sanatsal unsurlar ve yerel kültürel bileşenlerin deneyimlenmesi gibi miras unsurlarını içermesi nedeniyle kültürel miras turizmi kapsamında gerçekleştiği belirtilmektedir¹⁷. Bu yönüyle kültürel miras turizmi küresel düzeyde pek çok destinasyonda farklı ölçeklerde gerçekleşmekte ve kültürel mirasa dayalı turizm arzı sunan destinasyonlar turizm pazarından önemli düzeyde talep almaktadır.

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) kültürel miras unsurlarını somut ve somut olmayan kültürel miras olmak üzere iki farklı kategoride sınıflandırmaktadır. Buna göre somut kültürel varlıklar tarihi, estetik, arkeolojik, bilimsel, etnik ve antropolojik değeri olan eser, yapı ve antik bölgeler gibi fiziki unsurları içerirken, somut olmayan kültürel miras öğeleri ise beş farklı başlık altında toplanmaktadır. Bunlar; a) sözlü gelenekler ve anlatımlar, b) sanatsal performanslar ve sahne sanatları, c) sosyal uygulamalar, ritüeller ve festivaller, d) yaşam ve evrenle ilgili geleneksel bilgi ve uygulamalar ve e) geleneksel zanaatkarlık olarak ifade edilmektedir¹⁸. Dünya Turizm Örgütü ise ifade edilen bu beş başlığa ek olarak, yerel mutfak kültürleri ve gastronomik ürünleri de somut olmayan kültürel miras varlığı kapsamında değerlendirmektedir¹⁹.

Kültürel miras unsurların turizm çekiciliği olarak kullanımı geçmişten itibaren önemli bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Alanyazın incelendiğinde bu konuyla ilgili iki farklı görüş olduğu tespit edilmektedir. Bunlardan koruyucu bakış açısına göre kültürel miras unsurlarının turizmde kullanımı, bu ürünlerin ticari bir meta haline dönüşüp özgünlüğünü kaybetmesine neden olmaktadır²⁰. Bunun aksine diğer görüş ise anlamlı bir talep yaratacak miras unsurlarının turizm pazarına sunulmamasını sahip olunan

¹⁶ Deepak Chhabra-Robert Healy-Erin Sills, “Staged Authenticity and Heritage Tourism”, *Annals of Tourism Research*, 2003, 30(3), s.703.

¹⁷ Timothy, *a.g.e.*

¹⁸ UNESCO, “Intangible Heritage: Arts and Traditions of the World”, 2021, Erişim Adresi: <https://www.unesco.org/archives/multimedia/subject/13/Intangible+heritage>

¹⁹ Dünya Turizm Örgütü, *a.g.e.*

²⁰ McKercher, *a.g.m.*, s.255.

kalkınma potansiyelinin göz ardı edilmesi olarak değerlendirmektedir²¹. Farklı destinasyonlar üzerinde kültürel miras varlıkları ile turizm ilişkisi incelendiğinde, kültürel miras unsurlarının turizm pazarına sunulabilmesi için bu unsurların bir düzeye kadar ticarileşmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Fakat bu unsurların özgün haliyle geleceğe aktarılabilmesi ise koruma-kullanma dengesinin oldukça iyi planlanmasına bağlıdır. Bu bakımdan hem destinasyonun ekonomik gelişim kapasitesinin kullanılabilmesi, hem de miras unsurlarının özgünlüğünün kaybolmadan korunabilmesi sürdürülebilir yönetim anlayışını gerektirmektedir²². Bu yönüyle, kültürel miras unsurlarının uygun ölçekli turizm ürünü olarak planlanması ve aynı zamanda korunması çok boyutlu ve uzun vadeli bir planlama sürecine ihtiyaç duymaktadır.

Kültürel mirasa dayalı turizm gelişiminin başarısı turizm sektörü, miras endüstrisi ve yerel halk arasındaki işbirliği yeteneğine bağlıdır. Bu bakımdan turizm sektörü ile kültürel miras endüstrinin birbirlerinin dinamik yapılarını öğrenmesi miras unsurlarının koruma-kullanma dengesi bakımından gereklidir. Bununla beraber başarılı bir turizm gelişimi için yerel halkın desteğinin alınması en önemli önkoşullardan birini ifade etmektedir. Bu bakımdan kültürel mirasın asıl sahibi yerel halkın da beklenti ve isteklerinin gözetilerek bu sürece dâhil edilmesi önemlidir²³. Arz yönünden kültürel miras turizminde dört temel başarısızlık faktörü ifade edilmektedir²⁴. Bunlar; (i) karar alıcıların ziyaretçi deneyim beklentileri bakımından kültürel miras pazarını yeterince tanımaması, (ii) destinasyonun kültürel miras çekiciliği ve taşıma kapasitesinin hatalı değerlendirilmesi, (iii) destinasyon hedef ve önceliklerin belirlenmemesi, ve (iv) miras unsurlarının yönetimi ile turizm geliştirme ve tanıtım ilişkisinin kurulamaması şeklindedir. Bu kapsamda, başarılı bir miras endüstrisi-turizm sektörü işbirliği öncelikle doğru ve uygun ölçekli bir planlama süreciyle ortaya çıkmaktadır.

Kültürel miras turizminin ekonomik etkilerinin yanı sıra yerel halk üzerinde özellikle sosyal ve duygusal yönden çeşitli etkileri olduğu belirtilmektedir. Destinasyonun sahip olduğu kültürel miras unsurlarının tanıtımının yapılarak turizm arzında kullanılması, bölge halkının bu unsurlara yönelik farkındalığını ve ilgisini artırmaktadır. Bu yönüyle kültürel miras turizmi, yerel halkın gurur ve kıvanç duygusu yaşamasını sağlamakta ve kimlik ve toplumsal aidiyet bilincinin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda, kültürel miras turizmine konu olan soyut ve somut unsurların korunması bilincinin gelişmesini de teşvik etmektedir²⁵. Günümüzde pek çok ülke sahip

²¹ Yiping Li, "Heritage Tourism: the Contradictions Between Conservation and Change", *Tourism and Hospitality Research*, 2003, 4(3), s.247.

²² Cros, *a.g.m.*, s.166.

²³ Dünya Turizm Örgütü, *a.g.e.*

²⁴ McKercher, *a.g.m.*, s.264.

²⁵ Gareth Butler-Gerti Szili-Huanling Huang, "Cultural Heritage Tourism Development in Panyu District, Guangzhou: Community Perspectives on Pride and Preservation, and Concerns for the Future". *Journal of Heritage Tourism*, 2022, 17(1), s.69; Louis Tze Vong,

olduğu kültürel miras unsurlarını; vatandaşlık bilincinin ve yurtseverlik duygusunun geliştirilmesi, kültürel devamlılığın sağlanması, toplumsal yaşamın zenginleştirilmesi ve geçmişle bağ kurulması gibi çeşitli amaçlarla ilişkilendirmektedir²⁶. Bu bakımdan kültürel miras turizmi, bir turizm faaliyeti olmasının yanı sıra destinasyon ve yerel halk üzerinde çok boyutlu etkileri olan bir yapıyı ifade etmektedir.

Somut Olmayan Miras Unsurlarının Turizm Çekiciliği Olarak Kullanımı

Miras unsurlarının ulusların markalaşması üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ve özellikle turizm sektöründe bu etkinin kültürel kaynak kullanımı şeklinde halen devam ettiği belirtilmektedir²⁷. Bununla beraber, somut kültürel miras unsurlarına kıyasla somut olmayan kültürel miras unsurlarının turizm çekiciliği olarak kullanımının daha yeni olduğu ve küresel olarak 1990lı yıllardan sonra gelişim gösterdiği ifade edilmektedir. Özellikle, UNESCO'nun 2003 yılında somut olmayan kültürel miras unsurlarının korunması bildirisini kabul etmesi ve 2008 yılında ise kültürel miras listesine, somut olmayan kültürel miras varlıkları alt başlığını ekleyerek bu alanın önemine ve özgünlüğüne vurgu yapması, kültürel miras ve turizm işbirliğine yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu bakımdan, kültürel mirasa dayalı turizm paradigmasının somut varlıklardan somut olmayan kültürel miras varlıklarına doğru evrilmesi sonucu²⁸ günümüzde pek çok destinasyon somut olmayan kültürel miras varlıklarını turizm çekiciliği olarak planlayarak turizm pazarına sunmaktadır. Bu bağlamda; yerel inançlar²⁹, yerel mutfak kültürü ve gastronomik ürünler³⁰, yöresel müzik kültürü, folklor unsurları ve gösteri performansları gibi yerel sanat unsurları³¹ ve etnik yaşam

“An Investigation of the Influence of Heritage Tourism on Local People's Sense of Place: The Macau Youth's Experience”, *Journal of Heritage Tourism*, 2013, 8(4), s.300; Steven Timoney, “We Should All Know Where We Came From. Identity and Personal Experiences at Heritage Sites”. *Journal of Heritage Tourism*, 2020, 15(4), s.434.

²⁶ Cros, *a.g.m.*, s.166; Timothy, *a.g.e.*, s.33.

²⁷ Slađana Starčević, “The Origin and Historical Development of Branding and Advertising in the Old Civilizations of Africa, Asia and Europe”, *Marketing*, 2015, 46(3), s.181.

²⁸ Yujie Zhu-Junmmmin Liu, “Cultural Reproduction: Ethnic Festivals as Intangible Cultural Heritage in China”, *Loisir et Société/Society and Leisure*, 2022, 44(3), s.3.

²⁹ Dan Yao-Ke Zhang-Lin Wang-Rob Law-Mu Zhang, “From Religious Belief to Intangible Cultural Heritage Tourism: A Case Study of Mazu Belief”, *Sustainability*, 2020, 12(10), 4229.

³⁰ Jacinthe Bessière, “Local Development and Heritage: Traditional Food and Cuisine as Tourist Attractions in Rural Areas”, *Sociologia Ruralis*, 1998, 38(1), s.21–34; Sara Forgas Serra-Joaquim Majó Fernandez-Lluis Mundet Cerdan, “the Value of Popular Cuisine in Tourism: A Costa Brava Case Study”, *Journal of Tourism and Cultural Change*, 2021, 19(2), 216-229; Marios Sotiriadis, “Pairing intangible cultural heritage with tourism: The case of Mediterranean diet”. *EuroMed Journal of Business*, 2017, 12(3), s.269-284.

³¹ Miguel Kanai, “Buenos Aires, Capital of Tango: Tourism, Redevelopment and the Cultural Politics of Neoliberal Urbanism”, *Urban Geography*, 2014, 35(8), s.1111-1117; Ruchika Ranwa, “Impact of Tourism on Intangible Cultural Heritage: Case of Kalbeliyas from

kültürü (örneğin: göçebe Samiler, Aborjinler, Amiş ve Mennonite toplulukları vb.) ve sözlü edebiyat öğeleri³² gibi farklı miras unsurları turizm çekiciliği olarak planlanmaktadır. Bununla beraber etnik festivaller, küresel olarak en çok turizm talebi gören somut olmayan miras unsurları arasında yer almaktadır³³. Örneğin, İspanya’da Flamenko festivali³⁴ ve Cordoba bahçe festivali³⁵, İtalya ve İsveç’te deniz ürünleri festivali³⁶, Almanya’da Oktoberfest³⁷, Çin’de buz heykelleri festivali ve Kolombiya’da Medellin çiçek festivali gibi farklı ülkelerde yerel festivaller önemli bir turizm çekiciliği haline gelmiştir. Bu bakımdan destinasyonlar, değişen turist davranış ve ihtiyaçlarına cevap verebilmek için yerel miras unsurlarını turizm pazarına sunmakta ve günümüzdeki yoğun rekabet ortamında tercih edilebilirliklerini arttırabilmek için özgün çekicilikler geliştirmektedir.

Son yıllarda Türkiye’de de somut olmayan kültürel miras unsurlarının ulusal ve uluslararası turizm talebi oluşturmada kullanıldığı görülmektedir. Bunlar arasında en çok bilinen ve en çok talep görenler şu şekilde belirtilebilir:

Mevlevi Sema Törenleri: Her yıl Konya’da Aralık ayının 1’inden 17’sine kadar devam eden Mevlana’yı anma etkinlikleri uluslararası bir organizasyon olarak düzenlenmektedir. Söz konusu tarihlerde çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından panel, sergi, konferans vb. tanıtım ve kültürel amaçlı faaliyetler yapılmaktadır. Bu dönemde Konya, turizm anlamında en yoğun ve etkin zamanını geçirmektedir. Buna mukabil olarak her cumartesi günü Konya Mevlâna Kültür Merkezinde Sema Törenleri ücretsiz olarak yerli ve yabancı ziyaretçilere sunulmaktadır. Nitekim bu ve benzeri gösteriler sadece Konya ile

Rajasthan, India”. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 2022, 20(1-2), s.1-17; Junjie Su, “Understanding the Changing Intangible Cultural Heritage in Tourism Commodification: the Music Players’ Perspective From Lijiang, China”, *Journal of Tourism and Cultural Change*, 2019, 17(3), s.247-268; Xinwei Su-Xi Li-Weiqliang Chen-Tao Zeng, “Subjective Vitality, Authenticity Experience, and Intangible Cultural Heritage Tourism: An Empirical Study of The Puppet Show”. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 2020, 37(2), s.258-271.

³² Timothy, *a.g.e.*, s.58.

³³ María Jose Del Barrio-Maria Devesa - Luis Cesar Herrero, “Evaluating Intangible Cultural Heritage: the Case of Cultural Festivals”. *City, Culture and Society*, 2012, 3(4), s.235-244; Francisco Gonzalez Santa Cruz-Tomas Lopez Guzman-Luz Stella Gallo-Pablo Rodríguez Gutiérrez, “Tourist Loyalty and Intangible Cultural Heritage: The Case of Popayan, Colombia”, *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 2020, 10(2), s.172-188.

³⁴ Yuko Aoyama, “Artists, Tourists, and The State: Cultural Tourism and the Flamenco Industry in Andalusia, Spain”, *International Journal of Urban and Regional Research*, 2009, 33(1), s.80-104.

³⁵ Tomás López Guzmán-Francisco Gonzalez Santa Cruz, “Visitors’ Experiences with Intangible Cultural Heritage: a Case Study from Córdoba, Spain”, *Journal of Heritage Tourism*, 2017, 12(4), s.410-415.

³⁶ Lucia Pizzichini-Tommy Andersson-Gian Luca Gregori, “Seafood festivals for local development in Italy and Sweden”, *British Food Journal*, 2022, 124(2), s.613-633.

³⁷ Bernd Süßmuth-Ulrich Woitek, “Estimating Dynamic Asymmetries in Demand at the Munich Oktoberfest”, *Tourism Economics*, 2013, 19(3), s.653-674.

sınırlı kalmayıp yıl boyunca Türkiye çapında çeşitli etkinliklerde sahne almakta ve turizme önemli katkılarda bulunmaktadır³⁸. Bu bağlamda özünde bir çeşit zikir ya da dini tören olarak adlandırılabileceğimiz Sema Törenleri, günümüzde bir kültürel miras unsuru olarak turizm talebi yaratmada kullanılmaktadır³⁹.

Nevruz: Türk ve İran kültüründe baharın gelişi olarak kutlanan ve Farsça “Yenigün” anlamına gelen Nevruz, Orta Asya ve Mezopotamya bölgesinde yaşayan halklar tarafından kutlanmaktadır. Günümüzde 22 Mart haftası İranlı turistlerin özellikle Van ve çevresine yaptıkları turistik ziyaretler sayesinde o bölgede önemli bir turizm etkinliği haline gelmiştir⁴⁰. Bunun dışında Nevruz’un Türk Dünyası’nın farklı coğrafyalarında da bayram olarak kutlandığı görülmektedir. UNESCO tarafından tescillenmesi bu geleneğin daha geniş kitlelerce bilinmesini ve kutlanmasını sağlamıştır. Bu sayede yerli ve yabancı turistlerin adeta bir karnaval havasında bu etkinliğe katılmasını sağlamış ve turistik bir cazibe unsuru haline gelmiştir. İran sınırında bulunması nedeniyle Van ili, söz konusu bölgede turistik bir destinasyon haline gelmiştir. İranlı ve yerli turistler için üç haftalık bir süreyi kapsayan bu dönem önemli bir turizm hareketliliğine ve etkinliğe sahne olmaktadır. Nevruz dönemindeki bu etkinlikler 2014 itibarıyla “Van Alışveriş Festivali” adı altında turizme kazandırılmış ve yabancı turist sayısı üç yıllık bir sürede yaklaşık dört katına kadar çıkmıştır⁴¹.

Kırkpınar Yağlı Güreş Festivali: Yaklaşık 700 yıldır düzenlenen Kırkpınar Yağlı Güreşleri dünyadaki en eski düzenli etkinlikler arasında yer almaktadır. Bu festival günümüzde, bir takım ritüelleri de bünyesinde barındıran bir festival haline gelmiştir. Özellikle yurtiçi olmak üzere yakın coğrafyalardan da çok sayıda turist bu festival için Edirne’ye seyahat etmektedir⁴². “Kırkpınar Haftası” olarak adlandırılan ve Haziran ayının sonu ile Temmuz ayı başlangıcında yapılan bu festival, yerli ve yabancı ziyaretçiler ve spor meraklıları tarafından takip edilmekte ve son dönemlerde bir turizm çekiciliği olarak planlanarak uluslararası turizm talebi yaratma amacıyla kullanılmaktadır⁴³.

Mesir Macunu Festivali: Yaklaşık 500 yıldır Manisa yöresinde kutlanmaya devam eden bu festival, 2012 yılında UNESCO’nun ‘İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası’ listesine girmiştir. Uluslararası Manisa Mesir

³⁸ Abdullah Akmaç - Metin Sürme, “Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Mevlevi Sema Törenleri”, *ASOS Journal*, 2018, 6(84), s. 425-432.

³⁹ Türker- Çelik, *a.g.m.*, s.91.

⁴⁰ Türker- Çelik, *a.g.m.*, s.91.

⁴¹ Hakan Kendir- Emin Arslan - Fatih Türkmen, “Türk Dünyası’nda Nevruz (Yengi-Kün) Kutlamalarının Festival Turizmi Açısından Değerlendirilmesi: Çimkent-Van Karşılaştırılması”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, (7)4, s.2668-2684.

⁴² Türker- Çelik, *a.g.m.*, s.91.

⁴³ Derman Küçükaltan - Adil Oğuzhan - Sudi Apak - Ebru Boyacıoğlu, “Bölgesel Kalkınmada Kültürel Turizmin Etkisi: Kırkpınar Yağlı Güreşleri Örneği”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2005, 6(1), s.2-22.

Macunu Festivali adıyla organize edilen bu festival, her yıl Nevruz haftasında düzenlenmektedir⁴⁴. Özellikle festivalin UNESCO listesine girmesiyle beraber bu festival, çok sayıda yerli ve yabancı ziyaretçi çekerek önemli bir turizm faaliyeti haline gelmiştir. Bu bakımdan festival, Manisa için önemli bir ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyet konumundadır⁴⁵.

Bocuk Gecesi: Kalendar Gecesi ile bazı benzerlikler gösteren bu eğlence genelde Balkan göçmenleri tarafından Trakya bölgesinde yapılan bir kutlamadır. Kalendar Gecesinde olduğu gibi kutlamalar Ocak ayı ortasında yapılmaktadır. Unutulmaya yüz tutmuş bu gelenek, 2004 yılından itibaren Balkan göçmenleri tarafından yeniden organize edilerek 2013 yılı itibarıyla festival şeklinde organize edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Edirne'nin Keşan ilçesine bağlı Çamlıca beldesinde Bocuk Gecesi ile ilgili bir kültür merkezi kurulmuştur. Bocuk gecesi için yöre halkıyla beraber büyük katılımlı eğlenceler düzenlenmektedir. Bu gecede çeşitli yarışma ve aktiviteler yapılarak mümkün olduğunca kalabalık ve eğlenceli bir şekilde kutlama yapılmaktadır. Çeşitli ritüeller, kostüm vb. unsurları bünyesinde barındıran bu gelenek son yıllarda bölgenin turistik bir destinasyona dönüşmesine imkân sağlamıştır⁴⁶.

Karagöz: Ramazan ayının vazgeçilmez bir unsuru haline gelen geleneksel gölge oyunu, Türklerin kültür, sanat ve estetik yaklaşımını anlayışını yansıtmaktadır. Günümüzde festivallerde, ramazan yemeklerinde ve çeşitli organizasyonlarda sahnelenmekte ve turistik çekicilik olarak kullanılmaktadır⁴⁷.

Meddahlık: Günümüzdeki komedyenlik mesleğinin öncüsü olarak adlandırılan bu gelenek, topluluk önünde taklit yaparak hikâye anlatma ve izleyicileri eğlendirme temeline dayanmaktadır⁴⁸. Meddahlar, günümüz itibarıyla başlı başına bir etkinlik ya da turizm unsuru olarak faaliyet göstermese de festivallerde veya kültür/sanat faaliyetlerinde sahne almaktadırlar.

Kalendar Kutlamaları

Etimoloji ve Tarihçe

Kalendar, Doğu Karadeniz ve civar bölge kültürlerinde Rumi takvime göre yılın son günü olan 13 Ocak günü yapılan kutlamaları ifade etmektedir. Kalendar, bir takvim gününü ifade etmenin yanı sıra söz konusu coğrafyalarda yöresel yılbaşı gecesini ve bu geceye özgü gelenek ve ritüellere dayalı yapılan eğlenceleri kapsamaktadır. Benzer şekilde bu gece, Doğu Anadolu ve

⁴⁴ Türker- Çelik, *a.g.m.*, s.92.

⁴⁵ Eda Özleyen-Mustafa Tepeci, "Manisa'da Yöresel Yemeklerin ve Lezzetlerin Turizmin Gelişimine Katkısının Belirlenmesi", *Turizm Akademik Dergisi*, 4 (2), s.139-152.

⁴⁶ Özlem Güzel-Hande Akyurt Kurnaz, H. A. "Türk Kültüründe Bir Miras Olarak Bocuk Gecesi Ritüeli İçeriği: Fenomenolojik Bir Araştırma", *Milli Folklor*, 2020, 16(128), s.167.

⁴⁷ Türker- Çelik, *a.g.m.*, s. 91.

⁴⁸ Ali Türker-İsa Çelik, "Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurlarının Turistik Ürün Olarak Geliştirilmesine Yönelik Alternatif Öneriler", *Yeni Fikir Dergisi*, 2012, 4(9), s. 91.

Kafkasya’da yaşamış Hristiyan halkların yanı sıra Müslüman topluluklar arasında da bilinmekte ve kutlanmaktadır⁴⁹.

Etimolojik olarak incelendiğinde Doğu Karadeniz illerinde halk ağzında “Galandar” ve “Kalandaris” şeklinde ifade edilen Kalandar kelimesinin yeni yılın ilk günü manasına gelen Latince kökenli “calandae” kelimesinden türediği ifade edilmektedir. Günümüzde ise, Latince kökenli diğer batı dillerinde “calendar”, “calendrier” ve “calendario” şeklinde takvim kelimesini ifade edecek anlamda kullanılmaktadır⁵⁰. Bu bağlamda Kalandar, yılın son günü ve gecesini yapılan bir takım ritüelleri de içeren yılbaşı eğlencelerini içeren bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır⁵¹.

Miladi takvime göre 31 Aralık gecesini yapılan yılbaşı eğlencelerine benzeyen bu gecede yeni yıl bayramı havasında ve bir takım ritüel ve törenlerle karşılanır. Kalandar gecesini kutlaması olarak bilinen bu gelenek içerisinde farklı kültürlerden unsurları barındırmakta ve başta Trabzon ve ilçeleri olmak üzere Doğu Karadeniz Bölgesi’nde kutlanmaktadır. Bunun yanı sıra yapılan eğlenceler, kutlamalar, giyilen kostümler ve yiyeceklerin kullanımı nedeniyle Pagan geleneklerinden ve Hristiyanlık dönemiyle harmanlanmış olan Cadılar Bayramı’ndan izler taşıyan bir Anadolu geleneği olarak da ifade edilebilmektedir⁵². Antik Roma’da çeşitli eğlence ve oyunlarla kutlanan yeni yıl “Kalande” olarak adlandırılmaktaydı. Sonraki medeniyetlerde de varlığını devam ettiren bu gelenek Pagan geleneklerin yanı sıra özellikle Bizans döneminde Hristiyanlık etkisine de girerek dinsel bazı öğeleri de içermeye başlamıştır. Bu dönemde Pontus Bölgesi’nde ise Bizans’tan ayrılarak “Kalandofota” adıyla Antik Roma’daki haliyle kutlanmaya devam etmiştir⁵³.

Kalandar geleneği, Anadolu ve Karadeniz Bölgesi’nin Türk ve İslamlaşması ile birlikte bu dönemde Pagan inancı, Hristiyanlık, Roma, Bizans ve diğer medeniyetlerin etkisinin dışında Türk-İslam senteziyle harmanlanarak varlığını devam ettirmiştir. Kalandar’a benzer kutlamaların Güney Azerbaycan Türkleri arasında da görülmesi ve Sıya Gezme, Şivlilik gibi Anadolu Türkleri arasında görülen çok katılımlı törensel oyunların varlığı, Kalandar geleneğinin Roma ve Doğu Karadeniz halklarının yanı sıra Orta Asya Türk geleneklerinden de izler taşıdığını göstermektedir.

Eski bir ananın süre gelimi olarak kutlanan Kalandar, Doğu Karadeniz dışında Roma, Bizans ve Pontus gelenekleriyle olan bağı nedeniyle Yunanistan’da, yakınlığı ve kültürel etkileşimi sebebiyle Kafkas coğrafyasında

⁴⁹ Okan Alay, “Anadolu ve Kafkasya Kavşağında Geleneksel Bir Yılbaşı Kutlaması: Kalandar”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2018, 11(23), s.98-99.

⁵⁰ Necati Demir, “Trabzon Yöresinde Zaman, Halk Takvimi ve Sayılı Günler”. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2012, 4(1), s.18.

⁵¹ Kantarcı, a.g.m., s.493.

⁵² Gülmelek Doğanay, “Unutma ve Anımsama Arasında Geçmişin Eril İnşası:Çaykara’da Kadın Olmak ve Geçmişin Reddi”, *Fe Dergi*, 2016, 8(1), s.28.

⁵³ Kantarcı, a.g.m., s.495.

ve Karadeniz'in kuzeyinde yer alan Ukrayna ve çevre ülkelerinde benzer şekillerde bilinen ve kutlanan kadim bir gelenektir⁵⁴.



Görsel-1: Kalandar horonu⁵⁵



Görsel-2: Kalandar ateşi ve eğlenceler⁵⁶

Kutlamalar

Kalandar kutlamaları yöreden yöreye farklılıklar göstermesine rağmen genel hatlarıyla benzer içeriğe sahiptir. Pek çok bayram, festival ve şenlikte olduğu gibi Kalandar kutlamalarında da başrolde çocuklar ve gençler yer almaktadır. Kutlamalar için yeni yılın bir gün öncesinde (Miladi 13 Ocak) güneş doğmadan kalkılarak eve rızık meleklerinin girmesi için pencere ve kapılar açılır ve ayağı uğurlu olduğuna inanılan aile fertlerinden birinin eve ilk adımı atması sağlanır. Bu sayede yılın geri kalanında hane halkının uğurlu ve bereketli bir yıl geçireceğine inanılır. Günün akşamında ise aile, akraba ve arkadaşlar bir araya gelinerek yöreye ait yiyeceklerin sunulduğu “Kalandar Sofrası” hazırlanır. Bu geceye özgü olarak ateş yakılır, yörede “koliva” veya “hadik” olarak adlandırılan suda haşlanmış mısır pişirilir. Bunun yanı sıra yakılan ateşte közlenen mısır ve patates, bu geceye özel olarak bekletilen fındıklar ve diğer yöresel yiyecekler sohbet eşliğinde tüketilir. Bu geceyi eğlenceli kılan bir diğer husus ise çocukların ve gençlerin kimisi korkutucu kimisi komik çeşitli kostümler giyerek çeşitli oyunlar ortaya koymalarıdır. Bu törensel oyunlar sergilenirken, yörede gugar, harçi veya herek olarak adlandırılan uzunca sopaların ucuna torba ve zil bağlamak suretiyle komik-korkunç kostümlerle etrafta dolaşılır, komşu evler ziyaret edilerek hediye torbasının yiyecek ve para ile doldurulması hedeflenir⁵⁷. Evler gezilirken, öncelikle köyün ya da yörenin en yaşlı kişinin yaşadığı evden başlanmaya özen gösterilir ve bu gezmelere en değerli hediyelerin alınabileceği evleri takip

⁵⁴ Alay, *a.g.m.*, s.100-101.

⁵⁵ Vakfikebirhaber.com, “Vakfikebirde 1. Kalandar Şenliği Yapıldı”, Erişim Tarihi: 15.03.2022, Erişim Adresi: <https://www.vakfikebirhaber.com.tr/vakfikebir/vakfikebir-de-1kalandar-senligi-yapildi-h338.html>

⁵⁶ Olympos.com, “Livera Kalandar Etkinlikleri”, Erişim Tarihi: 01.04.2022, Erişim Adresi: <http://www.olympus.com.tr/livera-kalandar-etkinlikleri/>

⁵⁷ Alay, *a.g.m.*, s.101-102.

edecek şekilde devam edilir. Buradaki eğlence, kapıyı çalan kişinin kapının önüne torbasını bırakıp saklanmasıyla başlar. Amaç yakalanmadan hediye dolu torbayı alıp dolaşmaya devam etmektedir. Ev sahibi ise kapısına bırakılan torbaya hediyesini koyar ve torbanın sahibini yakalamaya çalışır. Bunun için genellikle torbaya bir ip bağlanır ve torbanın alınacağı sırada ev sahibi ipe asılıp şakacıyı yakalamaya çalışır veya kim olduğunu tahmin edip ortaya çıkmasını söyler. Ev sahibi ev gezmesine gelen kişiyi doğru tahmin ederse hediye yerine odun, fındikkabuğu vb. yenmeyecek şeyleri torbaya koyar⁵⁸. Bir diğer geleneksel oyuna göre ise ev dolaşmaları sırasında gençler çeşitli kılıklara girerek kapıya poşet bırakmak yerine evlere girerek fındık, mısır, yöresel meyve vs. ne bulurlarsa toplamaya çalışır. Bu sırada ev sahibi, gelin kılığındaki kişinin yüzünü açmaya çalışarak kim olduğunu bulmaya çalışır. Damat, sarhoş, papaz vb. kılığındaki diğer kişiler ise ev sahibini çeşitli oyunlar oynayarak gelinden uzat tutmaya çalışır⁵⁹.

Bu güne özgü bir diğer önemli ritüel ise evlere gidildiğinde çeşitli manilerin söylenmesidir. Bu maniler farklı şekillerde olmakla beraber en yaygın olanları şu şekildedir:

- Kalandar gecesi / Devlet bacası / Dolduran tası / Cennet hocası / Vermeyen asi / Cehennem hocası / Üstünde erkek uşak/ Ahırda dişi buzak⁶⁰.
- Gece geldim kapınıza / Selam verdim yapınıza / Selamımı almazsanız / Daha gelmem yapınıza⁶¹.

Gecenin sonunda köy meydanında toplanılır, Kalandar ateşi yakılır ve horon oynanır. Bu esnada bir takım eğlence ve teatral oyunlar sergilenir. Oynanan oyunların başrolünü çocuk büyüklüğünde olduğu varsayılan, geceleri ortaya çıkan tüylü ve zararsız olarak bilinen karakoncel/karakoncolosa üstlenir. Şakacı olmasıyla bilinen bu tiplleme, görüntüsü nedeniyle insanlara korku verir. Bu nedenle çocuklar ve gençler giydikleri kıyafetlerle kendilerini karakoncele benzetmeye çalışır. Bu oyunlarda yer alan tipllemeler yöresel farklılıklar içermekle birlikte genel olarak şu şekilde ifade edilmektedir⁶².

Karakoncel/Momoyer: Doğu Karadeniz yöresinde ve diğer bölgelerdeki genel inanişe göre kışın soğuk zamanlarında ortaya çıkan ve insanlara zarar vermeye çalışan bir yaratıktır. Şekil olarak çocuk boylarında ve kürklü olduğu varsayılır. Sokaklarda dolaşarak insanlara “Nereden geliyorsun, Nereye

⁵⁸ Kantarcı, *a.g.m.*, s.495.

⁵⁹ Doğanay, *a.g.m.*, s.28.

⁶⁰ Yağmur Dönmez, “Unutmaya Meyilliyken... Bir Hatırlatıcı Olarak Dil”, *Kebikec: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 2017, 44, s.257.

⁶¹ Kantarcı, *a.g.m.*, s.499.

⁶² Ömer Akın, “Kültürel Bellek Bağlamında Maçka Yöresinde Kalandar Kutlaması”, 2. Uluslararası Müzik ve Dans Araştırmaları Sempozyumu, Karadeniz Teknik Üniversitesi Devlet Konservatuarı, Trabzon, 18-22 Ekim 2016, s. 11-14; Kantarcı, *a.g.m.*, s.497.

gidiyorsun? Adın ne?” diye sorular sorar ve verilecek cevaplar içerisinde “kara” ifadesini içeren bir kelime yoksa karşısındakine tarakla vurarak zarar vermeye çalışır.

İmam: Karakoncel eve ulaşmadan önce gelin-kaynana arasında bir sürtüşme amaçlayan imam önemli karakterlerden biridir. Genellikle lafbaz bir kadın tarafından oynanır. Asıl görevi gelin-damat arasında bir nikâh kıymaktır ama bunu yapmamaya ve süreci uzatmaya uğraş verir.

Sarhoş: Genellikle Karakoncel’e fiziksel ve sözel olarak sataşma içerisinde olur ve elinde bir şişe bulundurarak etrafta dolaşır.

Kemençeci: Oyun boyunca kemençesiyle kutlamalara eşlik eder. Bilhassa karışıklık çıktığında ortamı sakinleştirmek için devreye girer.

Türkücü: Ziyaret edilen eve özgü atma türküler söyler. Kemençeci ile ortak hareket eder.

Kocakarı: Sürekli bir söylenme içerisinde ihtiyardan (eşinden) şikâyet eder. Çektiği çilelerden ve yaşadığı zorluklardan bahseder. Yaşına rağmen yeni bir eş aradığını dile getirir.

İhtiyar: Bu tipten de, sürekli olarak kocakarıdan (eşinden) yakınır ve eşinin kendisine iyi bakmadığından şikâyet eder.

Gelin: Genel olarak damada dert getirmeye çalışır. Genellikle bir erkek tarafından oynanır.

Damat: Ayı ve sarhoş ile sürekli bir didişme ve kavga halindedir. Saf ve başı beladan kurtulmayan bir şekilde lanse edilir.

Haberci: Karakoncel’in geldiğini elindeki çan, zil vb. bir eşyayla haber verir.

Ayı: Hoşlanmadığı kişilere saldırır ve evlerin önünü karıştırarak eşyaları dağıtır.

Kurt: İnsanlar arasında hin bir biçimde gezen tiptendir.

Heybeci: Köylüden toplanan hediyelikleri taşımakla görevli bir karakterdir.

Korucu: Başı belada olan damada yardım eden ve hediyelikleri taşıyan Heybeci’yi koruyan tiptendir.



Görsel-3: Teatral gösteriler⁶³Görsel-4: Sosyal oyunlar⁶⁴

Sonuç ve Öneriler

Türkiye, ziyaretçi sayısı bakımından küresel turizm pazarında önemli bir yere sahip olmasına karşın, turizm rekabet düzeyi açısından rakiplerine göre oldukça zayıf bir konumdadır⁶⁵. Bu nedenle Türkiye'nin, sahip olduğu kaynakları değerli ürünler haline dönüştürerek turizmde rekabet gücünü artırması beklenmektedir. Bu amaçla, turizm pazarında değişen tüketici tercih ve eğilimlerine yönelik özellikle somut olmayan kültürel miras unsurlarının turizm çekiciliği olarak planlanması Türkiye turizminin geleneksel yapısına yeni alternatifler oluşturabilir.

Somut olmayan miras unsurlarının tanımlanması, sunulması, değerlendirilmesi ve dolayısıyla anlaşılması, somut unsurlara göre daha zor olmaktadır. Bu nedenle somut olmayan kültürel mirasa dayalı turizm planlaması diğer turizm türlerinden daha farklı bir planlama sürecine ihtiyaç duymaktadır. Bu bakımdan, evsahibi-ziyaretçi etkileşimine yeni bir ilişki biçimi sunan bu turizm türünün planlanması hassas bir süreç gerektirmektedir⁶⁶.

Kalantar kutlamaları Doğu Karadeniz bölgesine ait özgün bir somut olmayan kültürel miras unsurunu ifade etmektedir. Günümüzde çeşitli destinasyonlarda benzer özelliklere sahip unsurlar turizm çekiciliği olarak kullanılarak turizm pazarına arz edilmektedir⁶⁷. Bu bakımdan, Kalantar kutlamalarının sahip olduğu özgünlük ve kültürel zenginlik, bu unsurun önemli bir turizm potansiyeli taşıdığını ortaya koymaktadır. Bununla beraber, Kalantar kutlamalarının bir turizm ürünü olarak planlanarak anlamlı bir talep yaratması, uzun süreli ve çok boyutlu bir planlama süreci gerektirmektedir.

Somut olmayan kültürel mirasa dayalı turizm gelişiminde yerel farkındalık ve bilgi düzeyinin önemli olduğu belirtilmektedir. Bununla beraber özellikle kültürel mirasa dayalı turizm türlerinde toplumun planlama sürecine dâhil olması, başarılı bir sonuç elde edebilmek için gerekli görülmektedir⁶⁸. Bu bakımdan, Kalantar kutlamalarının bir turizm ürünü olarak planlanması süreci öncelikle yerel halkın farkındalık düzeyini artırma çalışmalarıyla başlamayı

⁶³ Rehbername.com, “Trabzon’da Kadim Bir Yılbaşı Ritüeli”, Erişim Tarihi: 07.08.2022, Erişim Adresi: <https://www.rehbername.com/rehberce/kalantar-nedir-trabzonda-yilbasi-ritueli>

⁶⁴ Aa.com, “Kalantar Gelenegi Yaşatılıyor”, Erişim Tarihi: 01.09.2022, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/kalantar-gelenegi-yasatiliyor>

⁶⁵ World Economic Forum, “The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019”, Erişim Adresi: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2019.pdf

⁶⁶ Minoo Esfehani-Julia Albrecht, “Planning for Intangible Cultural Heritage in Tourism: Challenges and Implications”, *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 2019, 43(7), s.982.

⁶⁷ Shahida Khanom-Brent Moyle-Noel Scott-Millicent Kennelly, “Host-guest authentication of intangible cultural heritage: A literature review and conceptual model”, *Journal of Heritage Tourism*, 2019,14(5-6), s.396-408.

⁶⁸ Butler- Szili- Huang, a.g.m.; Esfehani- Albrecht, a.g.m.

gerektirmektedir. Bu bakımdan toplumun, ne yapılmak istendiğine dair çeşitli araçlar kullanılarak bilgilendirilmesi ve daha sonra ise planlama sürecine aktif olarak katılımının sağlanması amaçlanmalıdır. Bu bakımdan, kültürel mirasın asıl sahibi olan yerel halkın bu süreçte etkin ve destekleyici bir rol oynaması destinasyon yöneticilerinin dikkate alması gereken bir önkoşul olarak vurgulanabilir.

Kültürel mirasa dayalı gerçekleşen turizmde, ziyaretçilerin özgünlük arayışında oldukları ve genellikle nostalji duygusu yaşama motivasyonu ile hareket ettikleri belirtilmektedir⁶⁹. Bu bakımdan, Kalandar kutlamalarının her şeyden önce özgün içeriği vurgulanmalı ve gerektiğinde belirlenen hedefler doğrultusunda yeniden canlandırılmalıdır. Karadeniz bölgesinde Kalandar kutlamaları, köy nüfusunun daha fazla olduğu geçmiş yıllarda yaygın ve yoğun olarak kutlanırken, kırdan kente göç sonucu değişen yaşam tarzı ve sosyal yapı sonucunda kent ortamında kutlanmamakta veya yüzeysel olarak kutlanmaktadır. Bu bakımdan, Kalandar kutlamalarını kültürel miras turizmi pazarına sunabilmek için öncelikle bu kutlamaların bölge halkı için yeniden canlandırılması şarttır. Buradan hareketle, köylerde eski uygulamaların yaşatılması şeklinde, nüfusun fazla olduğu kentlerde ve şehir merkezlerinde ise kalabalık grupların katılabileceği özgün haliyle uyumlu yeni içeriklerde etkinliklerin düzenlenmesi önerilebilir. Böylece somut olmayan kültürel mirasa dayalı turizm gelişimi için özgünlük gerekliliği sağlanabilir.

Ayrıca, bölgesel olarak kutlama içeriklerinde farklılıklar olması ve kutlamaların eskiye göre daha az ve yüzeysel yapılması, kutlamalardaki bazı uygulama ve ritüellerin unutulması riskini oluşturmaktadır. Bu bakımdan, nitel araştırma yöntemleriyle kutlama içeriklerine ait detaylı bilgilerin elde edilmesi ve bunların kitapçık haline getirilmesi önemlidir. Bu süreç, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve yöre halkı arasında etkin bir işbirliğine ihtiyaç duymaktadır.

Otantiklik algısı, etkinlikler ve uygulamalar aracılığıyla kısmen yerel halk tarafından kontrol edilirken kısmen ise medya tarafından kontrol edilmektedir⁷⁰. Bu bakımdan, otantiklik duygusunu yönetebilmek için geleneksel ve yeni medya araçlarının kullanımı önem arz etmektedir. Özellikle sosyal medyayı da içeren yeni medya araçlarının, festival öncesi, esnası ve sonrasında talep, imaj ve marka yaratma çalışmalarında oldukça etkili olduğu belirtilmektedir⁷¹. Bu bakımdan; festival öncesi tanıtım ve talep yaratmada, festival esnasında etkileşim yaratma ve bilgi ve iletişim ağı oluşturmada ve festival sonrasında ise deneyim paylaşımı ve elektronik kulaktan kulağa pazarlama gibi amaçlarla yeni

⁶⁹ Michael Hughes-Jack Carlsen, "The Business of Cultural Heritage Tourism: Critical Success Factors", *Journal of Heritage Tourism*, 2010, 5(1), s.18.

⁷⁰ Chhabra- Healy- Sills, *a.g.m.*, s.715.

⁷¹ Kelly MacKay-Danielle Barbe-Christine Van Winkle-Elizabeth Halpenny, "Social Media Activity in A Festival Context: Temporal and Content Analysis", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 2017, 29(2), s.669-689.

medya kullanımı günümüz rekabet koşullarında kritik bir öneme sahiptir. Kalendar kutlamalarının da ulusal ve uluslararası turizm pazarına arz edilme çalışmalarında bu gerekliliklerin sağlanmasının karar alıcılar tarafından dikkate alınması önerilebilir.

Kültürel miras turistlerinin, eğitim düzeyi ve gelir seviyelerinin yüksek olduğu⁷² ve daha fazla deneyerek tecrübe etme eğiliminde oldukları⁷³ belirtilmektedir. Bu bakımdan, Kalendar kutlamalarında ziyaretçilerin aktif olarak katılabilecekleri içeriklerin geliştirilmesi ziyaretçi deneyim kalitesinin ve memnuniyet düzeyinin artması bakımından önemlidir. Bu bağlamda ziyaretçilere, geleneksel Kalendar kutlamaları esnasında sergilenen oyunlarda aktif oyuncu veya aktif izleyici olarak rol verilmesi, komşu gezmelerine ve Kalendar yemeklerinin hazırlanma sürecine katılımlarının sağlanması ve Kalendar ateşinin yakılması gibi aktif faaliyetlerin planlanması önerilebilir. Böylece ziyaretçilerin yerel kültürle bütünleşerek memnuniyet düzeylerinin ve dolayısıyla tekrar ziyaret ve tavsiye eğilimlerinin artması sağlanabilir.

Doğu Karadeniz bölgesinde Kalendar odaklı miras turizminin gelişmesi bölgeye yeni alternatifler sunma potansiyeline sahiptir. Günümüzde bölgedeki turizm faaliyetleri büyük ölçüde yaz aylarıyla sınırlıyken, 13 Ocak gününe denk gelen Kalendar kutlamaları ise bölgede turizm faaliyetlerinin kış döneminde de devam etmesine yardımcı olabilir. Böylece turizmin tüm yıla yayılması, düşük sezonda atıl kalan potansiyelin kullanılması ve bölgenin turizm gelişiminden daha fazla yararlanmasına katkı sağlayabilir. Bununla beraber, Kalendar kutlamaları için bölgeye gelen ziyaretçilere yönelik farklı içeriklerde tur paketlerinin oluşturulması karar alıcı paydaşların dikkate alması gereken bir unsur olarak belirtilebilir. Bu paketlerde; aynı dönemin balık sezonuna denk gelmesi nedeniyle bölgedeki balıkçılık kültürünün tanıtılması, kış sezonu olması nedeniyle bölgedeki kış turizmi merkezlerinin ve çekiciliklerinin kullanılması ve bölgeye ait diğer somut ve soyut varlıklar gibi farklı unsurların dikkate alınması önerilebilir. Böylece ziyaretçilerin bölgede kalma süresi uzatılarak, turizmin bölgeye daha fazla katkı yapması sağlanabilir.

Kalendar kutlamalarının turizm ürünü olarak planlanmasının, imaj ve marka yaratma sürecine de katkı sağlayacağı öngörülebilir. Doğu Karadeniz Bölgesi, turizm pazarında daha çok doğal çekicilikler ve somut kültürel varlıklar üzerinden talep yaratmaktadır. Bunlara ek olarak, Kalendar gibi somut olmayan miras unsurlarının da turizm ürünü olarak kullanımı, destinasyon imajı oluşturma sürecine zenginlik katabilir. Ayrıca somut olmayan kültürel miras unsurlarının turizmde kullanımı, bu tür miras varlıklarına ilgi duyan gruplara ulaşarak bölgenin alternatif pazarlara yönelmesini sağlayabilir. Bu ise, bölgeye yönelik talebin de çeşitlenerek artmasına yardımcı olabilir.

⁷² Chhabra- Healy- Sills, *a.g.m.*, s.715.

⁷³ Dallen Timothy, "Contemporary Cultural Heritage and Tourism: Development Issues and Emerging Trends", *Public Archaeology*, 2014, 13(1-3), s.33.

Kalander kutlamalarının turizm çekiciliği olarak planlanması, bu miras unsurunun tekrar canlandırılmasına, yaşatılmasına ve yerel kültürün devamının sağlanmasına da katkı sunabilir. Bu yönüyle, hem miras kaynağının korunması hem de oluşan taleple beraber bölgeye ve topluma sosyoekonomik fayda sağlanması mümkün olabilir.

KAYNAKLAR

AKIN Ömer, “Kültürel Bellek Bağlamında Maçka Yöresinde Kalander Kutlaması”, 2. *Uluslararası Müzik ve Dans Araştırmaları Sempozyumu*, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Devlet Konservatuvarı, 18-22 Ekim 2016, ss. 11-14.

AKMAZ Abdullah-SÜRME Metin, “Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Mevlevi Sema Törenleri”, *ASOS Journal*, 2018, 6(84), ss.425-432.

ALAY Okan, “Anadolu ve Kafkasya Kavşağında Geleneksel Bir Yılbaşı Kutlaması: Kalander”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2018, 11(23), ss.98-99.

ALVAREZ Maria, “Marketing of Turkey as a Tourism Destination”, *Anatolia An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 2010, 21(1), ss.123-138.

AOYAMA Yuko, “Artists, Tourists, and The State: Cultural Tourism and the Flamenco Industry in Andalusia, Spain”, *International Journal of Urban and Regional Research*, 2009, 33(1), ss.80-104.

BAYAZİT Murat - CEYLAN Uğur - SAYLAN Uğur, “Geleneksel El Sanatlarının Bölge Turizmine Etkisi: Güneydoğu Anadolu Bölgesi”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 2012, 1(1), ss.899-908.

BESSIÈRE Jacinthe, “Local Development and Heritage: Traditional Food and Cuisine as Tourist Attractions in Rural Areas”, *Sociologia Ruralis*, 1998, 38(1), ss.21-34.

BOLEY Bynum - GAITHER Cassandra Johnson, “Exploring Empowerment within the Gullah Geechee Cultural Heritage Corridor: Implications for Heritage Tourism Development in the Lowcountry”. *Journal of Heritage Tourism*, 2016, 11(2), ss.155-176.

BOYD Stephen, “Cultural and Heritage Tourism in Canada: Opportunities, Principles and Challenges”, *Tourism and hospitality Research*, 2002, 3(3), ss.211-233.

BUTLER Gareth – SZILI Gerti - HUANG Huanling, “Cultural Heritage Tourism Development in Panyu District, Guangzhou: Community Perspectives on Pride and Preservation, and Concerns for the Future”. *Journal of Heritage Tourism*, 2022, 17(1), ss.56-73.

CHHABRA Deepak - HEALY Robert - SILLS Erin, “Staged Authenticity and Heritage Tourism”, *Annals of Tourism Research*, 2003, 30(3), ss.702-719.

CHUNG Namho - LEE Hyunae - KIM Jin-Young - KOO Chulmo, "The Role of Augmented Reality for Experience-Influenced Environments: the Case of Cultural Heritage Tourism in Korea", *Journal of Travel Research*, 2018, 57(5), ss.627-643.

ÇAPAR Gizem - YENİPINAR Uysal, "Somut olmayan kültürel miras kaynağı olarak yöresel yiyeceklerin turizm", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2016, 4(1), ss.100-115.

ÇEVİK Samet, "Kültürel Miras Kapsamında Edebiyat Turizmi Deneyimi: Sait Faik Abasıyanık'ın İzinde Otoetnografik Bir Çalışma", *Electronic Turkish Studies*, 2017, 12(29), ss.151-168.

DEL BARRIO María Jose - DEVESA María, - HERRERO Luis Cesar, "Evaluating Intangible Cultural Heritage: the Case of Cultural Festivals". *City, Culture and Society*, 2012, 3(4), ss.235-244.

DEMİR Necati, "Trabzon Yöresinde Zaman, Halk Takvimi ve Sayılı Günler". *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2012, 4(1), ss.5-21.

DOĞANAY Gülmelek, "Unutma ve Anımsama Arasında Geçmişin Eril İnşası: Çaykara'da Kadın Olmak ve Geçmişin Reddi", *Fe Dergi*, 2016, 8(1), ss.15-33.

DÖNMEZ Yağmur, "Unutmaya Meyilliyken... Bir Hatırlatıcı Olarak Dil", *Kebikec: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmalı Dergisi*, 2017, 44, ss. 249-264.

DU CROS Hilary, "A New Model to Assist in Planning for Sustainable Cultural Heritage Tourism", *International Journal of Tourism Research*, 2001, 3(2), s.165-170.

DÜNYA TURİZM ÖRGÜTÜ, *Tourism and Intangible Cultural Heritage*, 2012, UNWTO, Madrid, DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284414796>.

ESFEHANI Minoo - ALBRECHT Julia, "Planning for Intangible Cultural Heritage in Tourism: Challenges and Implications", *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 2019, 43(7), ss.980-1001.

FORGAS SERRA Sara - FERNANDEZ Joaquim Majó - CERDAN Lluís Mundet, "the Value of Popular Cuisine in Tourism: A Costa Brava Case Study", *Journal of Tourism and Cultural Change*, 2021, 19(2), ss.216-229.

FORNÉ Francesc Fusté - CERDAN Lluís Mundet i, "A Land of Cheese: From Food Innovation to Tourism Development in Rural Catalonia", *Journal of Tourism and Cultural Change*, 2021, 19(2), ss.166-183.

GARCÍA Salvador Del Barrio-PENNA Belén Prados, "Do Brand Authenticity and Brand Credibility Facilitate Brand Equity? The Case of Heritage Destination Brand Extension", *Journal of Destination Marketing & Management*, 2019, 13, ss.10-23.

GARCÍA-ALMEIDA Desiderio Juan, "Knowledge Transfer Processes in the Authenticity of the Intangible Cultural Heritage in Tourism Destination Competitiveness", *Journal of Heritage Tourism*, 2019, 14(5-6), ss.409-421.

GÜZEL Özlem - KURNAZ Hande Akyurt, H. A. "Türk Kültüründe Bir Miras Olarak Çocuk Gecesi Ritüeli İçeriği: Fenomenolojik Bir Araştırma", *Milli Folklor*, 2020, 16(128), ss.163-178.

HO Pamela - MCKERCHER Bob, "Managing Heritage Resources as Tourism Products", *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 2004, 9(3), ss.255-266.

HUGHES Michael - CARLSEN Jack, "The Business of Cultural Heritage Tourism: Critical Success Factors". *Journal of Heritage Tourism*, 2010, 5(1), s.17-32.

KANAI Miguel, "Buenos Aires, Capital of Tango: Tourism, Redevelopment and the Cultural Politics of Neoliberal Urbanism", *Urban Geography*, 2014, 35(8), ss.1111-1117.

KANTARCI Zeynep, "Kalandar Kutlaması: Livera (Yazlık) Köyü Örneği", *Sobider Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, 4(10), ss.491-503.

KENDİR Hakan,-ARSLAN Emin-TÜRKMEN Fatih, "Türk Dünyası'nda Nevruz (Yengi-Kün) Kutlamalarının Festival Turizmi Açısından Değerlendirilmesi: Çimkent-Van Karşılaştırılması", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, (7)4, ss.2668-2684.

KHANOM Shahida - MOYLE Brent - SCOTT Noel - KENNELLY Millicent, "Host-Guest Authentication of Intangible Cultural Heritage: A Literature Review and Conceptual Model", *Journal of Heritage Tourism*, 2019,14(5-6), ss.396-408.

KIM Soojung - WHITFORD Michelle - ARCODIA Charles, "Development of Intangible Cultural Heritage as a Sustainable Tourism Resource: the Intangible Cultural Heritage Practitioners' Perspectives", *Journal of Heritage Tourism*, 2019, 14(5-6), ss.422-435.

KÜÇÜKALTAN Derman-OĞUZHAN Adil-APAK Sudi-BOYACIOĞLU Ebru, "Bölgesel Kalkınmada Kültürel Turizmin Etkisi: Kırkpınar Yağlı Güreşleri Örneği", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,2005, 6(1), ss.2-22.

LAEIS Gabriel - SCHEYVENS Regina - MORRIS Carolyn, "Cuisine: a New Concept for Analysing Tourism-Agriculture Linkages?", *Journal of Tourism and Cultural Change*, 2020, 18(6), ss.643-658.

LI Yiping, "Heritage Tourism: the Contradictions Between Conservation and Change", *Tourism and Hospitality Research*, 2003, 4(3), ss.247-261.

LÓPEZ GUZMÁN Tomás - CRUZ Francisco Gonzalez Santa, "Visitors' Experiences with Intangible Cultural Heritage: a Case Study from Córdoba, Spain", *Journal of Heritage Tourism*, 2017, 12(4), ss.410-415.

MACKAY Kelly-BARBE Danielle -VAN WINKLE Christine-HALPENNY Elizabeth, "Social Media Activity in A Festival Context: Temporal and Content Analysis", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 2017, 29(2), ss.669-689.

MARKWELL Susan - BENNETT Marion - RAVENSCROFT Neil, "The Changing Market for Heritage Tourism: A Case Study of Visits to Historic Houses in England", *International Journal of Heritage Studies*, 1997, 3(2), s.95-108.

OLYMPOS, "Livera Kalandar Etkinlikleri", Erişim Tarihi: 01.04.2022, Erişim Adresi: <http://www.olympos.com.tr/livera-kalandar-etkinlikleri/>

OZRETIC DOSEN Durdana - PREVISIC Jozo - KRUPKA Zoran - SKARE Vatroslav - KOMARAC Tanja, "The Role of Familiarity in the Assessment of Turkey's Country/Destination Image: Going Beyond Soap Operas", *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 2018, 12(3), ss.277-291.

ÖZLEYEN Eda-TEPECİ Mustafa, "Manisa'da Yöresel Yemeklerin ve Lezzetlerin Turizmin Gelişimine Katkısının Belirlenmesi", *Turizm Akademik Dergisi*, 4 (2), ss.139-152.

PANZERA Elisa - DE GRAAFF Thomas - DE GROOT Henri, "European Cultural Heritage and Tourism Flows: The Magnetic Role of Superstar World Heritage Sites", *Papers in Regional Science*, 2021, 100(1), ss.101-122.

PELİT Elbeyi - TÜRKOĞLU Turgut, "Somut Olmayan Kültürel Miras Değerlerinin Turizme Yansımaları Ebru Sanatı Üzerine Bir İnceleme", *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2019, 3(1), ss.101-118.

PIZZICHINI Lucia-ANDERSSON Tommy-GREGORI Gian Luca, "Seafood Festivals for Local Development in Italy and Sweden", *British Food Journal*, 2022, 124(2), ss.613-633.

RANWA Ruchika, "Impact of Tourism on Intangible Cultural Heritage: Case of Kalbeliyas from Rajasthan, India". *Journal of Tourism and Cultural Change*, 2022, 20(1-2), ss.1-17.

SANTA CRUZ Francisco Gonzalez-GUZMAN Tomas Lopez-GALLO Luz Stella-GUTIÉRREZ Pablo Rodríguez, "Tourist Loyalty and Intangible Cultural Heritage: The Case of Popayan, Colombia", *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 2020, 10(2), ss.172-188.

SHARPLEY Richard, 'Kamikaze'heritage Tourism in Japan: A Pathway to Peace and Understanding?', *Journal of Heritage Tourism*, 2020, 15(6), ss.709-726.

ŠKRABIĆ PERIĆ Blanka - ŠIMUNDIĆ Blanka - MUŠTRA Vinko - VUGDELIJA Marijana, "The Role of UNESCO Cultural Heritage and Cultural Sector in Tourism Development: the Case of EU Countries", *Sustainability*, 2021, 13(10), ss.5473.

SOTIRIADIS Marios, "Pairing Intangible Cultural Heritage with Tourism: The Case of Mediterranean Diet". *EuroMed Journal of Business*, 2017, 12(3), ss.269-284.

STARČEVIĆ Slađana, "The Origin and Historical Development of Branding and Advertising in the Old Civilizations of Africa, Asia and Europe", *Marketing*, 2015, 46(3), ss.179-196.

SU Junjie, "Understanding the Changing Intangible Cultural Heritage in Tourism Commodification: the Music Players' Perspective From Lijiang, China", *Journal of Tourism and Cultural Change*, 2019, 17(3), ss.247-268.

SU Xinwei - LI Xi - CHEN Weiqiang - ZENG Tao, "Subjective Vitality, Authenticity Experience, and Intangible Cultural Heritage Tourism: An Empirical Study of The Puppet Show". *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 2020, 37(2), ss.258-271.

SÜSSMUTH Bernd - WOITEK Ulrich, “Estimating Dynamic Asymmetries in Demand at the Munich Oktoberfest”, *Tourism Economics*, 2013, 19(3), ss.653-674.

TIMONEY Steven, “We Should All Know Where We Came From. Identity and Personal Experiences at Heritage Sites”. *Journal of Heritage Tourism*, 2020, 15(4), ss.424-437.

TIMOTHY Dallen, *Cultural Heritage and Tourism: An introduction*. Bristol 2011.

TIMOTHY Dallen, “Contemporary Cultural Heritage and Tourism: Development Issues and Emerging Trends”, *Public Archaeology*, 2014, 13(1-3), ss.30-47.

TÜRKER Ali - ÇELİK İsa, “Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurlarının Turistik Ürün Olarak Geliştirilmesine Yönelik Alternatif Öneriler”, *Yeni Fikir Dergisi*, 2012, 4(9), ss.86-98.

UNESCO, “Intangible Heritage: Arts and Traditions of the World” 2021. Erişim Adresi: <https://www.unesco.org/archives/multimedia/subject/13/Intangible+heritage>

VAKFIKEBİR HABER, “Vakfikebirde 1. Kalandar Şenliği Yapıldı”, Erişim Tarihi: 15.03.2022, Erişim Adresi: <https://www.vakfikebirhaber.com.tr/vakfikebir/vakfikebir-de-1kalandar-senligi-yapildi-h338.html>

VONG Louis Tze, “An Investigation of the Influence of Heritage Tourism on Local People's Sense of Place: The Macau Youth's Experience”, *Journal of Heritage Tourism*, 2013, 8(4), ss.292-302.

WORLD ECONOMIC FORUM, “The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019”, Erişim Adresi: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2019.pdf

YAO Dan - ZHANG Ke - WANG Lin - LAW Rob - ZHANG Mu, “From Religious Belief to Intangible Cultural Heritage Tourism: A Case Study of Mazu Belief”, *Sustainability*, 2020, 12(10), ss.4229.

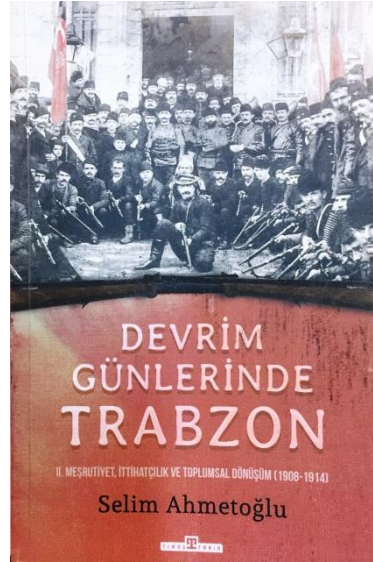
ZHU Yujie - LIU Junmin, “Cultural Reproduction: Ethnic Festivals as Intangible Cultural Heritage in China”, *Loisir et Société/Society and Leisure*, 2022, 44(3), ss.1-14.

KİTAP DEĞERLENDİRME/BOOK REVIEW

Selim Ahmetoğlu, *DEVİRİM GÜNLERİNDE TRABZON II. MEŞRUTİYET, İTTİHATÇILIK VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM (1908-1914)*, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2022, 334 s.*

Volkan AKSOY**

Osmanlı Devleti'nin yenileşme hareketleri içerisinde II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) ile ilgili yapılan genel çalışmalar, nitelik ve nicelik yönünden önemli bir seviyeye ulaşsa da açıklanması gereken pek çok hususun var olduğu da bir gerçektir. Bu hususlardan biri de II. Meşrutiyet'e giden yolda verilen mücadeleler ile daha sonra meydana gelen siyasî, iktisadî, idarî, sosyal gelişme ve değişimlerin taşrada yaşayanlar üzerindeki etkisidir. Zira Fernand Braudel'in belirttiği gibi tarih, yalnızca hanedanların yaptığı ya da büyük olayların yönlendirdiği gelişmelere değil aynı zamanda insana, yaşadığı çevreye ve dönemin dinamiklerine de yer vermelidir. Bu bağlamda Selim Ahmetoğlu tarafından kaleme alınan bu eserde, II. Meşrutiyet'in ilanının toplumda ne yönde bir değişim yarattığı ve topluma nasıl bir anlayış getirdiği konusu, dönemin önde gelen vilayetlerinden biri olan Trabzon üzerinden incelenmiştir. Yazarın ifadesiyle Trabzon'da İttihatçıların faaliyetleri, merkez ile taşranın ilişkileri, yerel eşrafın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ve politikalarına bakışı, Cemiyetin yerel eşrafa bakışı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi, kültürel ve iktisadi politikalarının yerel ölçekteki yansımaları gibi konularına değinilmeye, böylece



* Gönderim Tarihi: 15.07.2022. Kabul Tarihi: 06.08.2022.

** Doç. Dr., KTÜ, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, TRABZON. v_aksoy@ktu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6725-8012.

Trabzon'da yaşanan siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal değişim ve dönüşüm ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Eserde II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trabzon'da meydana gelen gelişmeler 1908 ile 1914 arasında sınırlandırılarak ele alınmıştır. Zira 1914 sonrası Osmanlı Devleti'nin girdiği Birinci Dünya Savaşı sonucu Trabzon'da; işgal, göç, idari yapıda değişimler, azınlık çetelerinin faaliyetleri, sosyal hayatın yıkımı gibi bambaşka bir tarihi süreç yaşanmıştır ve bu süreç ayrı incelemelerin konusu olacak mahiyettedir. Dolayısıyla böyle bir sınırlandırmaya gidilmesinin, II. Meşrutiyet'in getirdikleri ya da değiştirdiklerini anlamak açısından okurun daha iyi odaklanmasına katkı sağladığı söylenebilir.

Yazar belirlediği bu sınırlandırma çerçevesinde incelemesini giriş kısmı hariç dört bölümde ele almıştır. Bu bağlamda giriş kısmında Trabzon şehrinin kısaca tarihsel süreçte ortaya çıkışı anlatılmış, ardından Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilan edilmesine yol açan gelişmelere yer verilmiştir. Çalışmanın amacı ve konusu, kaynaklar, takip edilen yöntem ve çalışma planı da yine bu kısımda yer almıştır. Birinci bölümde Meşrutiyet'in ilanından önce ve sonra Trabzon'da yaşanan gelişmeler ele alınıp değerlendirilmiştir. Ardından 31 Mart Vakası, Maliye Nazırı Cavit Bey'in Trabzon gezisi, seçimler, On Temmuz Bayram kutlamaları, Meclis-i Mebusan'ın açılışının bölgedeki etkileri, şehirdeki konsolosluklar gibi siyasi konular incelenmiştir. İkinci bölümde Osmanlı ekonomisi hakkında genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra Trabzon ticaretinin 23 Temmuz 1908 öncesi durumu anlatılmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trabzon'daki ekonomik gelişmelerin daha iyi değerlendirilebilmesi adına yapılan bu kısa girişin ardından 1908-1914 yılları arasındaki boykotlar, demiryolu ve liman meselesi, tarım, gümrük ve özel teşebbüs girişimleri gibi ticari ve ekonomik gelişmeler araştırılmıştır. Üçüncü bölüm; aralarında gayrimüslim ve yabancı okulların da bulunduğu eğitim faaliyetleri, basın yayın hayatı, tiyatro ve sinema gibi alanların yer aldığı eğitim ve kültürel hayata ayrılmıştır. Dördüncü ve son bölüm ise Trabzon'da toplumsal ve gündelik hayatı incelemektedir. Bu bağlamda Trabzon'daki cemiyet ve kulüpler, iane kampanyaları, salgın hastalıklar, doğal afetler, gayrimüslim ve yabancılarla birlikte diğer gündelik olaylar bölümün kapsamı içerisinde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Selim Ahmetoğlu tarafından yapılan çalışmanın en özgün hususlarından biri Public Record Office, Foreign Office (PRO., FO.)'ten temin edilen Trabzon'daki İngiliz Konsoloslarının raporlarının çalışmaya sağladığı katkıdır. Çünkü konsolosluk raporları Trabzon Vilayet Salnamelerinin son defa yayınlandığı 1903-1904 tarihi sonrası yönetici ve bürokratik kadroların isim ve özellikleri hakkında bilgiler vermesi yönüyle önemli bir boşluğun doldurulmasına imkân sağlamıştır. Ayrıca sağladığı detaylı bilgilerle Osmanlı Arşivinden elde edilen bilgilerin karşılaştırmasının yapılabilmesine imkan sağlamış, Trabzon tarihine yönelik bilginin hem genişlemesine hem de derinleşmesine katkı sağlamıştır. Eserde bu katkı, Cavit Bey'in 1911 yılında Trabzon'a yaptığı gezide, liman ve gümrük inşası meselesinde, boykotlarda ve

yabancıların şehirdeki durumları hakkında yapılan değerlendirmelerde açıkça görülmektedir. Çalışma böylece, şehirle ilgili bazı bilgi boşluklarını doldurduğu gibi yeni verilerle de araştırmacı ve okuyucunun ilgisini çekmektedir.

Yapılan çalışmanın bir diğer önemli yönü ise, Naci Bey tarafından yayınlanan ve önemli bir koleksiyonunun İstanbul'daki Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Basın Müzesi'nde yer alan *Trabzon'da Meşveret* adlı gazetenin çalışmaya ciddi bir katkı sağlamış olmasıdır. Adı geçen gazete II. Meşrutiyet Döneminde oldukça uzun bir süre yayın hayatında kalmış ve şehre dair siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel pek çok meseleye değinmiştir. Selim Ahmetoğlu ile aynı konuda yaptığım tez çalışmasında¹ da bu gazeteden faydalanılmaya çalışılmıştır. Ancak Ahmetoğlu, Trabzon'da Meşveret'in 1912 sonu ve 1913'ün ilk aylarına sarkan nüshalarını da görüp değerlendirme imkânına sahip olmuştur. Zira tez çalışmam sırasında Trabzon'da Meşveret gazetesi koleksiyonundan yararlanmak için başvurduğum TGC Basın Müzesi yetkilileri tarafından çeşitli güçlükler çıkarılarak sözkonusu gazetenin bütün sayılarını tarama imkanı bulamadığımı burada belirtmek isterim. Öte yandan İstanbul dışından gelmiş olmanın yarattığı zaman darlığı başta olmak üzere diğer olumsuz nedenler de dikkate alınmamış, tespit edilen nüshaların kopyalarının alınmasına izin verilmeyerek çalışmanın yalnızca okuyup not alınmakla sınırlandırılmış olması da bilimsel çalışmalar açısından ciddi bir handicap oluşturmuştur. Selim Ahmetoğlu'nun yaptığı çalışmadaki avantajı, Trabzon'da Meşveeret'in bütün nüshalarını görüp değerlendirme imkanını yakalamış ve bizim çalışmamızdaki bazı boşlukları doldurma imkanı bulmuş olmasıdır.

Eserin sunduğu bu katkılara rağmen eksik bıraktığı hususlara da burada dikkat çekmek gerekir. Bunlardan ilki “Trabzon'da Ekonomik Hayat”ın anlatıldığı kısımda İngiliz Ticaret Raporları üzerinden Trabzon'a dair yapılan bir çalışmanın² gözden kaçırılmış olmasıdır. Zira bu çalışmada başta ticaret olmak üzere, bayındırlık hizmetleri, tarım ve sanayi alanında yaşanan gelişmelere bir hayli yer verilmiştir. Bir diğer husus ise özellikle Trabzon'da “Eğitim ve Kültürel Hayat” başlıklı üçüncü bölümün bilgi yönünden bir hayli eksiklik içermesidir. Jandarma, Sütçülük ve Polis mektepleri, ayrıca Osmanlı modernleşmesi ile ortaya çıkan ve II. Meşrutiyet Döneminde de kurulan yeni usul (usul-i cedide) okullar hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Oysa adı geçen okullar Trabzon için gerek eğitim alanında gerek modernleşme serüveninde oldukça öneme sahip girişimlerdir. Bu bağlamda Volkan Aksoy,³ Ülkü Köksal,⁴

¹ Volkan Aksoy, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trabzon (1908-1918)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, KTÜSBE, Trabzon 2014.

² Volkan Aksoy, “İngiliz Ticaret Raporlarında (1908-1913) Trabzon”, *Karadeniz Araştırmaları (KARAM)*, XV/58, 2018, s. 50-74.

³ Volkan Aksoy, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Trabzon'da Eğitim*, Serander Yayınları, Ankara 2021. Bu çalışmada gerek yukarıda adı geçen gerek yeni usulde eğitim veren okullara dair önemli bilgiler bulunmaktadır.

⁴ Ülkü Köksal, “II. Meşrutiyet Dönemi'nde ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trabzon Polis Mektebi”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 19, 2015, s. 139-166; Ülkü Köksal, “II.

Esra Özsüer⁵ tarafından yapılan çalışmalar ilk akla gelenlerdir. Diğer taraftan kültür ve sanatın öne çıkan dalı “Tiyatro” üzerine Trabzon’da meydana gelen gelişmeler konusunda oldukça doyurucu bilgiler ihtiva eden Veysel Usta ve Ömer İskender Tuluk’un birlikte kaleme aldığı eser⁶ de görülmemiştir. Yazarın tez çalışması olan bu eserin yayınlanması sürecinde, tez döneminden sonra tezin kapsamı içine girecek nitelikteki makale ya da inceleme-araştırma eserlerini görmediği, yani kendisini güncellemediği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak II. Meşrutiyet Dönemi’nin ve bu döneme damgasını vuran İttihatçı politikaların taşradaki etkisine Trabzon üzerinden bir pencere açmak, farklı bir bakış açısı getirmek isteyen bu eserin, bazı başlıklarda güncellemeler istemekle birlikte, gerek Trabzon’un 1908-1914 arası tarihi sürecine gerek Osmanlı tarihini daha bütüncül değerlendirmek/okumak isteyenlere yönelik önemli bilgiler sunduğu, bu alanda yapılacak çalışmalara rehberlik edecek nitelikte olduğu ifade edilebilir.

Meşrutiyet Döneminde Trabzon’da Dernek Faaliyetleri”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 26, 2019, s. 507-554.

⁵ Esra Özsüer, *Trabzon Rum Mektebi: Doğu’nun Deniz Feneri*, Libra Yayınları, İstanbul 2019. Özsüer’in çalışması büyük oranda Yunan kaynaklarına dayalı Trabzon Rum Mektebi (şimdiki Kanuni Anadolu Lisesi) ile ilgilidir.

⁶ Veysel Usta-Ömer İskender Tuluk, *Başlangıçtan Halkevlerine Trabzon’da Tiyatro*, Serander Yayınları, Trabzon 2017.

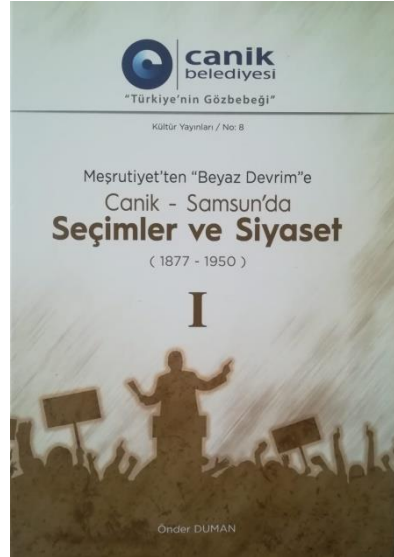
Önder Duman, MEŞRUTİYET'TEN "BEYAZ DEVRİM"E CANIK - SAMSUN'DA SEÇİMLER VE SİYASET (1877-1950), Canik Belediyesi, Samsun 2015, 413 s.*

Oğuzhan BAŞAR**

Türk siyasi tarihinde çok önemli bir konuma sahip olan Samsun şehri hakkında pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri de Prof. Dr. Önder Duman'ın *Meşrutiyet'ten "Beyaz Devrim"e Canik - Samsun'da Seçimler ve Siyaset (1877-1950)* adlı eseridir. Eser, Canik Belediyesi Kültür Yayınlarından 2015 yılında çıkmıştır.

İncelediğimiz eserde; 1876 yılında Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesinden 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara geldiği zamana kadar geçen süre zarfında Samsun'da siyasi partilerin faaliyetleri, siyasal katılım ve seçimler ele alınmaktadır. Samsun'daki siyasi faaliyetler ve seçimler, Türkiye'de yaşanmış olan genel siyasi olay ve faaliyetlerle desteklenerek, kronolojik bir düzende okuyucuya aktarılmıştır.

413 sayfadan oluşan çalışma; *Önsöz*, *Giriş* bölümlerinden başka dört bölüm içermektedir. İlk Bölüm *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Seçimler ve Samsun (Canik)*, İkinci Bölüm *Tek Parti Döneminde Samsun'da Seçimler (1920-1943)*, Üçüncü Bölüm *Çok Partili Dönemde Samsun'da Seçimler (1946-1950)*, Dördüncü Bölüm *Samsun'da Yerel Seçimler (1923-1950)* başlıklarını taşımaktadır. Kitabın sonunda ise *Sonuç* ve *Kaynakça* bölümleri bulunmaktadır. Bunlara ek olarak tablo, resim, fotoğraf ve belgelerle anlatılanlar desteklenmektedir.



* Gönderim Tarihi: 11.08.2022. Kabul Tarihi: 06.10.2022.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, SAMSUN. oguzhanbasar55@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3179-2579.

Kitabın *Giriş* bölümünde demokrasinin kavramsal tanımı yapılmış ardından Osmanlı Devleti'ndeki gelişim sürecinden bahsedilmiştir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde demokratikleşmeye yönelik ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. 1808'de Sened-i İttifak'ın imzalanması ardından 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile yasallık zemininin tesisi ve temel hakların güvence altına alınması demokratikleşme sürecinde önemli ilk adımlardandır. Tanzimat Fermanı'nın ilanından bir yıl sonra iltizamdan muhassıllık sistemine geçilirken, muhassıl meclisleri oluşturulmuştur. Bu meclislerde devlet görevlilerinin yanı sıra seçimle belirlenecek halktan 4 kişinin de yer alması planlanmış ve böylece Osmanlı halkı ilk defa sandıkla ve seçimle tanışmıştır. Yazar bu bölümün sonunda; muhassıllık meclisleri, ardından eyalet meclisleri ve son kerte de vilayet meclisleri süreciyle Osmanlı Devleti'nde ciddi bir siyasal deneyim oluştuğunu ve bu deneyimin Osmanlı Devleti'nde parlamenter hayata geçişin önemli bir aşamasını teşkil ettiğinin altını çizer.

Çalışmanın birinci bölümünde (s. 9-41) Meşrutiyet'ten Cumhuriyet dönemine kadar geçen süreçte Samsun'da yapılan seçimler konu edilmektedir. Bu kapsamda ilk olarak; Meşrutiyet'in ilanı, Kanuni Esasi'nin Yapısı ve 1877 Meclis-i Mebusan seçimleri anlatılmaktadır. 1876 yılında Meşrutiyet ilan edildiğinde müstakil sancak statüsünde bulunan, ardından 1877'de müstakilliğini kaybederek Trabzon vilayetine bağlanan Canik, Trabzon vilayeti mebusları için oy kullanılan seçim çevrelerinden biridir. Trabzon vilayetine tahsis edilen iki Müslüman ve bir gayrimüslim mebusluk için sancak dâhilindeki kazalarda seçimler yapılmış, Tahirağazade Hacı Emin Efendi, Eyüpzade Ali Efendi ve Yorgaki Efendi'nin mebus olarak seçilmelerine katkı sağlanmıştır. Bunun ardından yazar, II. Meşrutiyet'in tarihi arka planı ve II. Meşrutiyet döneminde yapılan Meclis-i Mebusan seçimlerini aktardıktan sonra bu seçimlerin Canik sancağında nasıl cereyan ettiğinden bahsetmektedir. II. Meşrutiyet döneminin en önemli siyasal gücü İttihat ve Terakkidir. 1908 yılında yapılan seçimlerde, I. Meşrutiyet döneminden farklı olarak Canik sancağı bu dönemde müstakil sancak statüsünde bulunduğu ilk defa kendi mebuslarını seçmiştir. Türk siyasi tarihinin ilk erken genel seçimi olan 1912 seçimlerinde İttihat ve Terakki çok sert bir tavır sergilemiş, idari ve askeri makamlardan ciddi yardımlar almıştır. Neticede İttihat ve Terakki seçimleri ezici bir çoğunlukla kazanmıştır. Canik sancağında da seçimler benzer şekilde cereyan etmiştir. 1914 seçimlerinde ise, Bâb-ı Âli baskını sonrası ülkede tek parti hâkimiyeti kuran İttihat ve Terakki seçimlere rakipsiz olarak girmiş ve beklenildiği üzere seçimleri kazanmıştır. Tüm ülkede olduğu gibi Canik'te de İttihatçıların listeleri kazanmış olup, sancak biri gayrimüslim olmak üzere toplam dört mebus tarafından temsil edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde (s. 42-221) tek parti döneminde Samsun'da yapılan seçimler ele alınmıştır. Bu bölümde ilk olarak Milli Mücadele Döneminde ülke genelinde ve Samsun'da yapılan seçimlerden bahsedilmektedir. Ardından yazar "Tek Parti" kavramını açıklayıp, dönemin siyasal partileri olan Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi), Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest

Cumhuriyet Fırkasını tanıtmıştır. Dönemin karakteristiğinden bahsedildikten sonra, *Tek parti döneminde Samsun'da siyasal partiler ve örgütlenme (1923-1946)* başlığı altında, partilerin kuruluşu, teşkilatlanması ve örgütsel yapıları izah edilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Samsun'da seçimlere ve siyasal hayata yön veren tek güç, rejimin ve devletin kurucusu konumundaki Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur. Yazar, CHP'nin tüm ülkede olduğu gibi Samsun'da da elit bir kadro partisi olarak örgütlendiğini ifade etmiş, parti il ve ilçe yönetim kurullarında çoğunlukla askeri ve bürokratik elite bütünleşik vaziyette hareket eden yerel seçkinlerin yer aldığını belirtmiştir. Akabinde Samsun'da, 1927, 1931, 1935, 1939 ve 1943 yılında yapılan genel seçimler ele alınmıştır. 1946'ya kadar sadece iktidar partisinin katılımıyla gerçekleşen seçimler ülke genelinde olduğu gibi Samsun'da da CHP listelerinin dönem gazetelerinin ifadesiyle "ittifakla kazanması" ile neticelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde (s. 222-363) çok partili dönemde Samsun'da yapılan seçimler konu edilmektedir. Bu kapsamda ilk olarak Türkiye'de çok partili hayata geçişin iç ve dış dinamikleri, bu dönemin siyasal aktörleri ve siyasal partileri irdelenmiş, ardından Samsun'da, 1946 ve 1950 yılında yapılan genel seçimler incelenmiştir. Çok partili hayata geçişle birlikte tüm ülke genelinde olduğu gibi Samsun'da da siyasal hayat canlanmış, nispeten çoğulcu ve katılımcı bir süreç başlamıştır. Samsun, 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti'nin taşradaki ilk örgütlenmesini gerçekleştirdiği yer olmuştur. 1946 genel seçimlerde tüm ülke geneli ile seçim sürecinin benzer biçimde yaşandığı Samsun'daki seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti çekişirken, Cumhuriyet Halk Partisi iktidar partisi olmanın tüm olanaklarını kullanmasını bilmiş, Demokrat Parti ise oldukça kıt imkânlarla bir propaganda yürütmüştür. 21 Temmuz günü seçimler yapılırken, Samsun'da ülke geneli ile benzer manzaralar yaşanmış, sonuçlar ile alakalı pek çok şaibe ortaya çıkmıştır. Resmi sonuçlar açıklandığında beklenildiği üzere Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçimleri kazandığı görülmüş ve parti Samsun'da adaylarının hepsini meclise gönderme imkânına sahip olmuştur. 1950 genel seçimleri sonucunda ise 27 yıllık Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı yerini Demokrat Parti'ye bırakmıştır. Seçimler ülke genelinde olduğu gibi Samsun'da da sükûnetle kayda değer bir olay vuku bulmadan geçerken, seçimlere katılma oranı % 87'yi bulmuştur. Seçimleri yine ülke genelinde olduğu gibi Samsun'da da Demokrat Parti kazanmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde (s. 364-402) ise 1923 - 1950 yılları arasında Samsun'da yapılan yerel seçimler ele alınmıştır. 1930 yerel seçimleri CHP ile SCF rekabetine sahne olmuş, bunun haricinde 1946 yılına kadar yapılan diğer tüm seçimlere CHP tek başına katılmıştır. 1930 yerel seçimlerinde Samsun bazı ilklere ev sahipliği yapmıştır. Serbest Fırka'nın ilk şubesi Samsun'da açılmış ve ardından 1930 Eylül'ünde yapılan belediye seçimlerinde Serbest Fırka'nın seçimleri kazandığı iki kent merkezinden bir Samsun olmuştur. Samsun belediye seçiminin Serbest Fırka tarafından kazanılması sonrasında oluşan belediye meclisi 20 Ekim 1930'da ilk toplantısını yapmış ve bu

toplantıda Boşnakzade Ahmet Resai Bey belediye başkanlığına seçilmiştir. Ahmet Resai Bey'in belediye başkanlığı sadece 139 gün sürmüştür, 8 Mart 1931'de görevi Dr. Faik Bey'e devretmek zorunda kalmıştır. 1946 yerel seçimleri ise Ekim ayında yapılması gerekirken, iktidar partisince meclise verilen bir önerge ile Mayıs ayına alınmıştır. Böylelikle iktidar partisi, muhalefetin güçlenmesine meydan vermeden, yapılacak baskın seçimle zafer kazanmak istemiştir. Bu hal karşısında DP bocalama geçirerek seçimlere katılmayacağını ilan etmiştir. Neticede, sadece CHP'nin katıldığı Samsun belediye seçimleri tüm ülke genelinde olduğu gibi 26 Mayıs Pazar günü gerçekleşmiştir. 43 sandıkta 9121 seçmen oyunu kullanmış, bunlardan 9029'u CHP adaylarına oy vermiş, geriye kalan 92 seçmenin oyları da aday listesi dışında kalan CHP mensuplarına dağılmıştır. Bu şekilde cereyan eden seçimler sonunda belediye başkanlığına seçilen Ahmet Eymir'in mazbatasını Temmuz 1946 başlarında İçişleri Bakanlığınca tasdik edilmiş ve görev resmen kendisine tevdi edilmiştir. 1950 yerel seçimleri ise rekabete sahne olmuş, bu durum Samsun'da yapılan yerel seçimlere de yansımıştır. 3 Eylül 1950 günü Samsun'da yapılan seçimleri Demokrat Parti kazanmış ve belediye üyelerinin tümü DP'lilerden teşekkül etmiştir. Yeni oluşan belediye meclisi 8 Eylül'de ilk toplantısını yapmış ve Nurettin Cerit belediye başkanı olmuştur.

Sonuç bölümünde çalışmanın genel bir özeti yapılırken, ardından gelen kaynakça kısmı ise “arşivler”, “sürelî yayınlar”, “istatistikler” ve “resmî yayınlar, tetkik eserler, makaleler ve diğerleri” şeklinde gruplandırılmıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgeleri ve Samsun'a ait yerel gazetelerin ana gövdesini oluşturduğu çalışma, TBMM zabıtları ve hatıratlar da kullanılarak zenginleştirilmiştir.

Sonuç olarak Türk siyasi tarihinde çok önemli bir konuma sahip olan Samsun'u konu edinen bu çalışmada, 1877 ile 1950 yılları arasında Samsun'da siyasi partilerin faaliyetleri ve seçimler bir bütünlük içinde, çok sayıda arşiv belgesi ve kaynakla desteklenerek, açık ve anlaşılır bir dille incelenmiştir. Yayınlanan eser, Samsun'un siyasi tarihiyle ilgilenen araştırmacılar için mutlaka görülmesi gereken bir eserdir. Samsun'daki siyasi hayatla ilgili kaleme alınacak yeni akademik çalışmalara büyük katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti ve Türk siyasi tarihi alanlarıyla ilgilenen araştırmacılar için de yol gösterici bir eserdir.

KARADENİZ İNCELEMELERİ DERGİSİ **YAYIN İLKELERİ**

1-Derginin dili Türkçedir. Ancak, anadili Türkçe olmayan araştırmacıların gönderdiği yazılar, İngilizce olmak ve her sayıda iki makaleyi geçmemek kaydıyla yayımlanabilir. Yayımlanacak her yazının başında Türkçe *öz* ve İngilizce *abstract* ile bunların yanısıra Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler verilir. Özetler 150 ile 200'er kelime arasında, anahtar kelimeler ise en çok 8'er kelime olmalıdır.

2-Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Bahar (Mayıs) ve Güz (Kasım) döneminde olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

3-Dergide; bilimsel makale, tercüme ve kitap eleştirileri yayımlanacaktır. Makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, akademik standartlara uygun ve özgün olmalıdır. Makaleler, ulusal ve uluslararası geçerli etik kurallara (araştırma ve yayın etiğine) uygun olmak zorundadır. Yayımlanacak makaleler, intihal programı tarafından denetlenecek ve uygun görülmeyenler yayımlanmayacaktır. Özel durumlar hariç sayfa sayısı 25'i aşmamalıdır.

4-Dergi, hakemli bir yayındır. Gönderilen yazılar önce konu, sunuş tarzı ve teknik açıdan Yayın Kurulu tarafından incelenir. Yayımlanmaya uygun bulunanlar konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması durumunda yayımlanır. Raporlardan birinin olumlu, diğerinin olumsuz olması durumunda ise makale üçüncü hakeme gönderilir ve onun kararına göre hareket edilir. Hakemler, raporlarında bazı hususların düzeltilmesini istemişlerse, düzeltmelerin yapılması için makaleler yazara geri gönderilir. Yazar, hakem kararlarına katılmıyorsa nedenini açıklamalıdır.

5-Yazılarda, Türk Dil Kurumunun yazım kurallarına uyulması önerilir. Bununla birlikte, yazıların yazım kurallarından yazarları sorumludur.

6-Yazılar, basılı iki kopya ve disketleriyle birlikte gönderilmelidir.

7-Yazılar, IBM veya Macintosh uyumlu bilgisayarlarda MS Word adlı programla, normal metin için *Times* ya da *Times New Roman* fontu, transkripsiyon için *Times*'e dayalı herhangi bir fontla yazılmış olmalıdır. Transkripsiyonda kullanılan font diskete eklenmelidir. Metin 11 punto, dipnot 9 punto olmalıdır.

8-Dipnotlarda izlenecek yöntem:

Kitaplarda: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer ve yıl, sayfa.

Örnek: Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara 1991, s. 58.

Birden çok cildi olan eserlerde: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer ve yıl, cilt, sayfa.

Örnek: Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1998, C: I, s. 186.

Birden çok yazarlı eserlerde: Yazar Adı Soyadı-İkinci Yazar Adı Soyadı-

Üçüncü Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer ve yıl, sayfa.

Örnek: Durmuş Yalçın-Yaşar Akbıyık-Dursun Ali Akbulut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara 2004, s. 58.

Çevireni veya hazırlayanı olan eserlerde: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Çeviren Çev. veya Hazırlayan Haz. adı soyadı, Basıldığı yer ve yıl, sayfa.

Örnek: William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, Çev. Alâaddin Şenel, İstanbul 2003, s. 58.

Makalelerde: Yazar Adı Soyadı, “Makale adı”, *Dergi Adı* (veya kısaltması), Cildi, Sayısı, Baskı yeri ve yılı, sayfası.

Örnek: M. Orhan Okay, “Duanın Şiiri”, *Türk Dili*, C: LI, S: 420, Ankara 1986, s. 504-511.

Gazetelerden yapılan alıntılarda *Gazete adı*, sayı (no), tarih, (Hicri veya Rumi tarihli ise parantez içinde Miladi tarih) verilmelidir. Hicri ve Rumi ay adları bitişik olarak yazılmalıdır.

Örnek: *İstikbal*, No: 356, 15 Kânunusani 1327 (28 Ocak 1912).

Dipnotlarda atıf yapılan eserin ilk geçtiği yerde tam künyesi verilmeli, daha sonraki yerlerde yazar soyadından sonra *a.g.e.*, şeklinde; eğer atıf yapılan makale ise yazar soyadından sonra *a.g.m.*, olarak kısaltılmalıdır.

Makalenin sonunda bir “Kaynaklar” bölümü bulunmalıdır. Burada yazar soyadı (büyük harflerle), adı, kitap adı, varsa çeviren veya hazırlayan adı, cilt, yayınevi, basım yeri, basım tarihi verilmelidir. Makalelerde ayrıca sayfa aralıkları da ss. şeklinde verilmelidir.

Örnek: ÜÇÜNCÜ, Uğur, *İkinci Dönem TBMM’de Bir Muhalifin Portresi Kadırbeyzade Zeki Bey*, Çizgi Yayınevi, Konya 2011.

Arşiv malzemelerinin kullanımında arşiv adları *italik*, belge tasnifleri ise normal karakter ile dizilmelidir.

Örnek: TŞS, Defter No: 1899, s. 44. veya BOA,MAD, Defter No: 3598, s. 37.(Başbakanlık Osmanlı Arşivi ilk künyede, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ise ilk künyede *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BCA)* olarak gösterilir.)

9-Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

10-Yazarlar, ad ve soyadları ile birlikte akademik unvanlarını ve görev yaptıkları kurum adlarını tam olarak belirtmelidirler. Ayrıca, kendileriyle iletişim kurulabilmesi için sürekli adreslerini, telefon numaralarını, varsa belgegeçer numarasını ve elektronik posta adreslerini vermelidirler.

11-Makale, tercüme veya eleştirisi yayımlananlara 2’şer adet basılı dergi verilir.

12-Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.